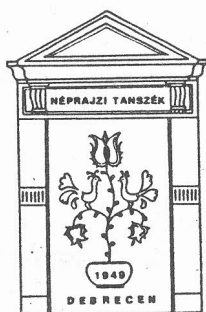

KAPROS MÁRTA

A SZÜLETÉS SZOKÁSAI
ÉS HIEDELMEI
AZ IPOLY MENTÉN

DEBRECEN, 1986

KAPROS MÁRTA

A SZÜLETÉS SZOKÁSAI
ÉS HIEDELMEI
AZ IPOLY MENTÉN

DEBRECEN, 1986

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének
kiadványa

Szerkeszti:
UJVÁRY ZOLTÁN

Munkatárs:
Bartha Elek

Megjelent a Nógrád megyei Múzeumok
Igazgatósága támogatásával

ISSN 0138-9882
ISBN 963 471 376 9

A születés tágan értelmezett szokáskörének komplex néprajzi vizsgálatához is – csakúgy, mint bármely téma esetében – a néprajzi kutatás eddigi eredményei teremtették meg az alapot, adják meg a szempontokat. Témánk kutatástörténete egyrészt szervesen beépül a magyar néprajz-tudomány történetébe, másrészt természetesen speciális jegyeket is hordoz. Az időhatárok nem értelmezendők mereven, azonban az alapvető tendenciákat tekintve három fázist különíthetünk el a témakört érintő kutatás folyamatában.

Az első időszakra, amely hozzátévelegesen a századfordulóig terjed, a téma önállósulása és a hiedelmi szempontú megközelítés domináns szerepe jellemző.

Noha elszórta, főleg levéltári forrásokban, szépirodalmi művekben korábbi történeti adalékok is fellelhetők,¹ a számbavehető adatok, adatgyűttek sűrűsödése természetesen a magyar néprajzi érdeklődés múlt század közepi kibontakozásának eredménye. A különböző témákat bizonyos rendszerességgel felölelő vagy vegyes tartalmú népleírásokban, ismertetésekben – többnyire a lakodalom gazdag látványos eseményesorának, s a temetés „titokzatos” elemeiben bővelkedő szokásgyűjtésének ábrázolása mellett – szentelnek néhány mondatot a keresztelőknek.² Ritkábban említés történik a komaságról, *egyházkelőről*, kapcsolódó hiedelmekről.³ A szerzők közelítését a romantikus szemlélet határozza meg. Ebből adódik, hogy leírásaikban az ünnepi jelleg dominál, az ősi tartott, illetve nemzeti, táji jellegzetességeket, avagy a kuriozitásokat keresik. A pozitívnak ítélt hagyományok ápolását, másrészt a helytelennek vélt vonások lefaragását szorgalmazzák. Mindemellett felbecsülhetetlen értékűek a korai beszámolók, amelyek legértelmesebbjeiből részletesen megismerjük a keresztelés menetét, a születéshez kapcsolódó, akkor még élő

hiedelmeket, sőt egy-egy megjegyzés a szokások társadalmi beágyazottságára is következtetni enged. Mindez főleg *Garádynak* a Nógrád megyei Agárdról, *Török Károlynak* Hódmezővásárhelyről, *Varga Jánosnak* az alföldi parasztság gyakorlatáról szóló leírására érvényes.⁴ A legnagyobb-részt folyóiratokban, újságokban napvilágot látott írások jelentőségét ismerte fel *Réső Ensel Sándor*, amikor – némileg kibővítve az anyagot saját feljegyzéseivel – jórészüket kötetbe gyűjtötte, mintegy létrehozván ezzel az első magyar népszokás-gyűjteményt. Ebben a rákospalotai keresztelői szokások bemutatása érdemel elsősorban figyelmet,⁵ s több apró adattal szolgálnak a nem kifejezetten e témakörre koncentrált leírások is.⁶

Szintén a kor általános szellemi légköréből fakadt az értelmiség azon törekvése, hogy a „babona sötétjéből” kivezessék az „egyszerű” népet. Az elrettentő példákat soroló újságcikkeknek, a – korabeli tudományossággal megalapozott – felvilágosító, nevelő célzatú, nagyobb lélegzetvételű munkáknak számos, témakörünkhöz kapcsolódó hiedelem, mágikus szokás rögzítését köszönhetjük.⁷

Az önálló tudománnyá szerveződő néprajz egyik legexponáltabb problémakörét boncoló mitológia-kutatás immár elméleti eredményeket is hoz témánk vonatkozásában. *Ipolyi* 1854-ben megjelent monumentális munkáját adatai miatt érdemes számontartanunk, mely adatok elsősorban a születés–kisgyermekkor kérdéskörének hiedelmi oldalát érintik (keresztetlenül elhalt gyermek, *váltott gyermek*, foggal születés, *hetedik gyerek*, újszülött körüli első teendők),⁸ bár találunk utalást a keresztelői lakomára is.⁹ *Kálmány Lajos* különböző munkáiból szintén kapunk konkrét információkat,¹⁰ ezen túlmenően azonban nevéhez fűződik a *Boldogasszony* problémakör elmélyült, összehasonlító feldolgozása,¹¹ amely magába foglalja a terhesség–szülés–gyermekágy témakör ösvallási vonatkozásait, illetve azok keresztény vallásban jelentkező vetületét. Másik idevonatkozó mitológiai tanulmánya a *Szépasszony* alakja kapcsán a *gyermekelváltás* kérdéseit veti alapos vizsgálat alá, illetve a *gyermekijesztőkkel* foglalkozik.¹²

A különböző eredményű mitológiai kutatások¹³ reflektorfénybe állították a „babonákat”, és ez feltétlenül közrejátszik abban, hogy a meginduló Ethnographia lapjain sorra jelennek meg ilyen tartalmú publikációk. Témakörünk hiedelmi vonatkozásairól is mind többet tudunk tehát meg az egyes népcsoportok, vidékek néphitéből merítő adatközlések – többnyire elszórt – adatai révén, sőt vannak már olyan szerzők, akik külön csoportosítják munkájukban a születésre, kisgyermekre vonatkozó anyagot.¹⁴ Számunkra jelentősebb publikációk: *Jankó Jánosé* (Kalotaszeg),

Benkő Andrásé (Háromszék) és *Kolumbán Samué* (hétfalusi csángók).¹⁵ továbbá *Istvánffy*nak a hevesi palócokról, *Kiss Áron*nak Tornyospálczáról, *Nagy József*nek a Vas megyei Hegyhát lakóiról készült leírása.¹⁶ A nemzetiségek közül az ugyancsak *Istvánffy*tól származó szlovák, s a *Wlislöck* által gyűjtött sokac anyag közlése figyelemreméltó.¹⁷ Bár nagyjából már publikált adatokra támaszkodnak, említhetjük a néphit egy-egy tartalmi vagy formai kérdését kiemelő, átfogóbb törekvésű munkákat is.¹⁸

Tulajdonképpen az utóbbiak közé sorolhatók a korszak immár kifejezetten a születés–kisgyermekkel foglalkozó publikációi. Elsősorban *Dörfler Fannyé* az érdem, hogy az idevonatkozó adatokat egybegyűjtve, mintegy összegzi az addig ismerteket, s behatárolja a kérdéskört.¹⁹ A – mint kiderült – meglehetősen gazdag anyagot időrendi sorba szedi, végigkísérve az asszonyt a terhességén, szülésén, a gyermekágy időszakán át az avatásig, valamint a gyermeket születésétől az elválasztásig. A magyar anyaghoz alkalmmal néhány külföldi párhuzamot is hoz. Ha hivatkozási rendszerének mai szemmel vannak is hiányosságai, feltétlen jelentősége, hogy – elsősorban *Ploss* alapműve²⁰ hatására – felhívja a figyelmet a témára, s fokozott adatgyűjtésre buzdít.²¹ Rövidesen *Versényi György*től kapunk is – hasonló felépítésű – összeggést²² további adatokból. Ezek egy részét maga jegyezte le a Felvidék középső területein, másrészt összegyűjtötte a Nyelvőr hasábjain, kisebb helyi lapokban publikált, nehezen hozzáférhető információkat. *Bellosics Bálint* címében átfogóbbnak ígérkező tanulmánya, „A gyermek a magyar néphagyományban”²³ továbbra is a hiedelmek, mágiikus szokások körén belül marad. A növendékei által, jobbra Baja környékén gyűjtött anyagot rendezi egészbe. Néhány fontosabb néprajzi publikáció mellett ő is előszeretettel támaszkodik nyelvészeti forrásokra (folyóirat, tájszótár). Elsősorban *Ploss* és néhány további német nyelvű szakirodalom alapján, alkalomszerűen európai, sőt Európán kívüli példákat is említ. Az összehasonlítás kísérletek során azonban sajnos mindinkább egybemosódnak az adatok, s egyértelműen nehezen különíthető el egymástól az új gyűjtés, illetve a párhuzam anyag.

Amíg tehát a téma hiedelmi vonatkozásait tekintve egyre gazdagabb a kép, a keresztelő lefolyásáról, megünnepléséről, ritkábban az anyaavatásról továbbra is inkább csak szószavú utalásokat, keveset mondó leírást találunk a népszokások oldaláról közelítő publikációkban.²⁴ Legfeljebb *Kolumbán Samu*nak a Hunyad megyei hódátiakról, illetve *Nagy József*nek a vasi Hegyhát vidékéről szóló munkája érdemes említésre.²⁵

Témánk kutatástörténete szempontjából fontosabbak a népismertető

leírások folytatásának tekinthető, monografikus törekvési munkák, tanulmányok. Egy részük ugyan nem sokkal mond többet, mint a fentebb említett népszokás-publikációk,²⁶ ha van is köztük olyan, amelyben a minket érdeklő részlet, rövidege mellett lényegretörő summázatnak mondható.²⁷ A legjobb idetartozó munkák jelentősége számunkra elsősorban abból adódik, hogy szélesebb összefüggésbe ágyazva jelentkezik a téma. Bár a monográfiák egy része külön is csoportosítja a hiedelem-anyagot, a születés, keresztelők tárgyalásánál együtt szerepel a szűk értelemben vett népszokás a mágikus praktikákkal, vonatkozó képzetekkel, sőt egyre több olyan utalást találunk, amelyek segítségével a hétköznapok háttere is felvázolható a születés köré (terhes asszony részvétele a munkában, a férj viszonya állapotos feleségéhez, szülés módja, lefolyása). Továbbá az adott népcsoport kultúrájának többoldalú megközelítéséből fakadóan, felszínre kerülnek a születés témakör társadalmi vonatkozásai. Elsősorban *Jankó János* mutat rá az egyre terjedő születéskorlátozási törekvések gazdasági-társadalmi beágyazottságára,²⁸ mind gyakrabban esik szó a komasági kapcsolatról, az újszülött névadásának társadalmi motivációiról. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a család, illetve a keresztszülők vagyoni helyzete befolyásolja a születés megünneplését, s különbség van elsőszülött és a további gyermekek esetében. Mindezekhez hozzájárul még, hogy e monográfiák elsősorban tudományunk számottevő kvalitású művelőitől származnak, olyanoktól, akiknek egyéni képességei, szaktudásuk, alaposáguk az általunk vizsgált, bár számunkra részlet-téma tárgyalásánál is kellőképpen kamatozik. Mindez indokolja a részletes felsorolást: *Békefy* (Kethely és vidéke), *Jankó* (Kalotaszeg, Torda, Aranyosszék, Torockó, Balatonmellék), *Gönczi* (muraközi horvátok), *Istvánffy* (matyók), *Kovács János* (Szeged vidéke).²⁹ – Itt említem még „Az Osztrák Magyar Monarchia Írásban és Képben” című munka egyes népcsoportokról szóló fejezeteit, amelyek témánkat illetően elsősorban a keresztelőről tudósítanak.³⁰ Hasonló jelleggel, ugyancsak főleg a keresztelők megünnepléséről kapunk információkat a – következő kutatástörténeti szakaszba is átnyúló – „Magyarország vármegyéi és városai” sorozat³¹ egyes köteteinek népleírásaiból. Ezek szintje az adott kereteken belül is erősen hullámzó, a szerzők ismereteinek, felkészültségének függvényeként, sok az átfedés a már említett, illetve említésre kerülő monografikus munkákkal. Annyi azonban tény, hogy e leírások révén mind több területről, nemzetiségi csoporttól állnak rendelkezésünkre a születés témára vonatkozó adalékok. S egy-egy rögzített jó megfigyelés összehasonlítható vizsgálatok esetében hasznosítható lehet.³²

Mindezen kutatási eredményeket sikerrel kamatoztatja *Richter M. István* 1899-ben megjelent „A csecsemő Német-prónán és vidékén” című tanulmányában, amely mintegy a téma monográfiájának is felfogható, példát mutató kisebb területi egységre kiterjedő, anyagfeltáró munkákhoz.

Az adott kutatástörténeti korszak nagy összefoglalását, s egyben a továbblépések irányának kijelölését *Temesváry* ugyanezen évben megjelent nagyszabású munkája, az „Előítéletek, népszokások és babonák a szüléset körében Magyarországon” jelenti. Sajátos – bár nem egyedülálló – jelenség, hogy, noha a mű magába foglalja az addig publikált, idevonatkozó magyar néprajzi anyag jórészét, a szerző tulajdonképpen indítéka túlmutat tudományunk körén. Mint gyakorló orvos, egyre szorongatóbbnak érzi a szüléset, csecsemőgondozás terén mutatkozó közegészségügyi elmaradottságot, különösen a falusi lakosságnál. Csatlakozván a haladó szellemű orvosok mozgalmához, felismerte, hogy küzdelmük csak akkor lehet eredményes, ha pontos felmérést készítenek a korabeli állapotokról, mint ő mondja „pontos anamnesis” (az orvostudomány története) és „status praesens” („néporvoslástan”) áll rendelkezésre, „mert az mutatja meg a kultúra és a civilizatio beteg részeit, fájó pontjait”.³³ Kiadott kérdőívével közel 300 orvos és baba végzett felmérést (ha úgy tetszik: gyűjtést) a korabeli Magyarország határain belül, a nemzetiségeket is beleértve. A tematika kiterjed az anticonceptionalis eljárásokra, a terhesség, szülés lefolyására, a gyermekágy időszakára, szoptatásra s a kapcsolatos rendellenességekre, továbbá a csecsemőgondozás különböző oldalaira, a gyermekbetegségek gyógyítására. Az anyagrendezés, feldolgozás során a szerző közelítése az objektív, realista orvosé, aki ugyanakkor tisztában van a népi hagyományok korabeli intenzív jelentőségével, illetve felismerte az utóbbiak kultúrtörténeti értékét. Részletesen kitér tehát a hiedelmi vonatkozásokra, népi gyógyító eljárásokra, ugyanakkor tovább is lép. Nemcsak azzal, hogy szakértő szemmel, álszemérem nélkül veszi alapos vizsgálat alá az egészségügyi vonatkozásokat, hanem figyelme kiterjed a terhesség, szülés és a csecsemőkori mágikumtól mentes hátterére is, az asszony, a család mindennapi életébe ágyazva szemléli a vizsgált jelenségeket. Így kapcsol be olyan területeket a témába, mint az anya táplálkozásának, viseletének módosulása a terhesség alatt, a szülés konkrét körülményei (szülőágy, résztvevők), módja, lefolyása, az újszülött gondozásának hétköznapi kellékei, módja stb. Ilyen körülmekintő, objektív közelítésmódot csak kevesek, (pl. *Jankó J.*, 1902.) mondhatnak magukénak a kor e témával foglalkozó néprajzkutatói közül. Továbbá a közreadott anyag bősége, átfogó volta miatt

a mű mindmáig alapvető kézikönyve az adott témakörben kutató néprajzosoknak. Még ha esetenként egy-egy adat tipikus volta, paraszti gyakorlatához tartozása megkérdőjelezhető is.³⁴

Már utaltunk *Dörfler Fanny* gyűjtést sürgető buzdítására, *Temesváry* is „tizenkettedik órát” emleget, továbbá rendelkezésre állnak megfelelő minták a feldolgozáshoz, mégis kevés kutató figyelme fordul a téma kérdései felé. *Temesváry* közvetlen hatása mindössze *Liszt Nándornál* mutatható ki.³⁵ A körorvos szerző Hajdú megye népi gyógyászatáról írott munkájában külön fejezetet szentel a terhesség–szülés–gyermekágy témakör részletes bemutatásának.³⁶ Az ő figyelme is egyaránt kiterjed a kérdések racionális és irracionális oldalára. Feltétlen említést érdemelnek továbbá, az idevonatkozó „rossz” szokások, káros előítéletek konzerválódásának okát, módját felismerő meglátásai. A gyermekágyast tapasztalt, idősebb asszonyok veszik körül, akiknek jószándékú, hasznosnak tulajdonított javallatai nemcsak hogy közvetlenül hagyományozódnak, de megkötik a felvilágosultabb bába kezét is. Hiszen legközelebb nem őt hívják szüléshez, ha nincsenek meglegedve hozzáállásával.³⁷ *Vakarcs Kálmánnak* a Torontál megyei németek kereszteléssel kapcsolatos hagyományait bemutató tanulmányát³⁸ a leírás alaposságán túl azért is számon kell tartanunk, mert – a szokások, hiedelmek mellett – kellő súlyt kapnak benne a társadalmi vonatkozások: megtudjuk, hogy az adott család vagyoni helyzete mennyiben befolyásolja a szokások realizálódását, s a vizsgált szokás-együttest a tágabb közösség aktív, illetve passzív hátterével együtt szemléli a szerző. Másrészt fokozott figyelmet fordít a keresztszülők kiválasztásának gyakorlatára, ismerteti a komák egymás közötti, valamint a keresztszülők és gyermek közötti, majdan kialakuló kapcsolatot. Kitér az „egyke” és „kettős gyermekrendszer” terjedésére, gazdasági–társadalmi motiváltóságára. Végezetül említésre méltó, hogy anyagát nem statikusan szemléli, felismeri a szomszédos, más nemzetiségek és az urbanizáció e téren is érvényesülő hatását. A szerzőtől megszokott alaposság miatt itt utalunk *Istvánffy*-nak a Borsod megyei palócok szokásait, hiedelmeit ismertető dolgozatára. A „Születési és keresztelési szokások” fejezetcím tartalmaz, árnyalt leírást fed,³⁹ amelyben a szerző utal az időbeli változásokra, a valláskülönbségből adódó eltérésekre, s egy-egy megjegyzés erejéig Heves megyei anyagával is összehasonlítja. A külön csoportosított „babonás szokások” között pedig a gyermekgyógyításhoz szolgált adalékokat.⁴⁰ Említésre méltó módszertani tanulságot *Kiss Lajos* a hódmezővásárhelyi hagyományokról szóló áttekintésével nemigen ad.⁴¹ A születés, kisgyer-

mek körül csoportosítható – egyébként nagyszámú – szokás és hiedelemadat összegyűjtése számára tulajdonképpen csak adalék a „szegény asszony életéről” megírandó nagy munkájához.

*Gönczi Ferenc*nek – több más, az Ethnographiában napvilágot látó publikációjával együtt – a születés körüli szokásokról írt dolgozata⁴² ugyancsak előtanulmányként, később beolvasztandó fejezetként fogható fel a Göcsejről és Hetésről megjelent nagyszabású monográfiához.⁴³ A szerző – általunk is vizsgált – témakörhöz való vonzódása azonban nyilvánvaló, s e monográfia alapvető szakirodalmat jelent számunkra. Tartalmában és mennyiségében rendkívül gazdag anyagot fog össze a „Születés körül való szokások” című fejezete, amely a lakodalom termékenységet célzó mágikus praktikáitól a *korozsma* ajándékozásig minden idevonatkozó szokás, hiedelem és gyógyítás vonatkozást végigkísér.⁴⁴ A családi élet tárgyalásánál részletezi a csecsemő- és kisgyermekgondozás mágikus, gyakorlati és társadalmi vetületét.⁴⁵ Ezen túl valamennyi tárgykör részletes bemutatása révén további, fontos adalékokhoz jutunk.⁴⁶ A szerző a kistáji, vallási eltérések pontos regisztrálása mellett esetenként kitér az időbeli változásokra, s az anyagot a gazdasági–társadalmi háttérbe ágyazva szemléli. *Gönczi Ferenc* nevéhez fűződik témánk magyar szakirodalmának másik alapműve, a „Somogyi gyermekek”. Az egész Somogy megye magyar, német, horvát parasztságának gyermekkel kapcsolatos hagyományait impozáns adattömeggel bemutató mű megírását hosszantartó, alapos gyűjtőmunka előzte meg. A témamonográfiában *Gönczi* lényegében mindent elmond, amit a helyi recens anyag lehetővé tesz. A családtervezéssel indít, majd végigmegy a terhesség, szülés, gyermekágy, avatás, keresztelés, komaság, csecsemő- és gyermekgondozás, betegségek gyógyítása témaegységeken, továbbá bemutatja a gyermekfolklór (szöveges és nem szöveges) nagyrészét. Elsősorban a hiedelmek, szokások érdeklík, de foglalkozik a köznapi, gyakorlati teendőkkel, s alapossága szükségszerűen elvezette – különösen a családtervezést illetően – a gazdasági és társadalmi meghatározók feltárásához is. Bár nem tekinti céljának az összehasonlítást, az anyagon belül mutatkozó nemzetiségi, vallási különbözőségeket regisztrálja. Az időbeli változásra vonatkozó utalásai viszont sajnos kevésbé konkrétak.

Ezzel lényegében le is zárul a születés témával foglalkozó, figyelemre méltó publikációk sora. Természetesen állnak még rendelkezésünkre további források, amelyek azonban inkább csak az egyes adatok földrajzi elterjedtségére vonatkozó ismereteinket gyarapítják. Néhány kisebb köz-

lemény témakörünk egy-egy részletéhez szolgál, főleg néphit adalékokkal.⁴⁷ A továbbra is folyamatosan napvilágot látó, hiedelmeket, hiedelemmondákat, – jobbára mágikus hátterű – szokásokat ismertető, a népi gyógyászat köréből merítő közlésekben általában elszórva található minket érdeklő adatok,⁴⁸ vagy éppen csoportosítják a gyermekekre vonatkozókat, érdemleges jelentőségük azonban nem nagy.⁴⁹ Az anyag mennyiségét tekintve talán *Sztancsek Józsefnek* Privigye vidékéről közzétett gyűjtése említendő.⁵⁰ Az életkori szokásokat vizsgáló publikációk sem hoznak számottevő eredményt. *Szabó Imre* és *Liszt Nándor* egyaránt a lakodalom bemutatására koncentrált, s csak rövid leírást szenteltek a dévai csángó, illetve tételeni keresztelői szokásoknak.⁵¹ A népleírásokról, tájmonográfiákról is annyit mondhatunk, hogy azok révén mind több helyről kapunk vázlatot a keresztelő menetéről, jelzést egy-egy közismertebb hiedelem meglétéről.⁵² Esetenként érintik a szaporulat kérdését, az idevonatkozó helyi felfogásmódot, e többnyire felületes utalásokból azonban kevés hasznosítható. Mindössze *Fél Edit*nek a hartai protestáns németekről írott munkája méltó külön említésre. Noha a terhesség, szülés, gyermekágy időszakát elsősorban mágikus oldalról világítja meg, érdeme, hogy a feltárt anyaghoz a lakosok feltételezhető őshazájának területére vonatkozó hivatkozása ad hátteret.⁵³ Itt utalok a *Szabó Orest* szerkesztésében megjelenő, a magyarországi nemzetiségeket, elsősorban a művelt nagyközönségnek bemutató sorozatára,⁵⁴ amelynek kötetiben szintén találunk a születésről, keresztelőről szóló ismertetések, kapcsolódó hiedelem adatokat.⁵⁵ – Megemlítendő, hogy gyarapodnak azok a publikációk, amelyek főleg levéltárban fennmaradt dokumentumok alapján, a régebbi korok különböző társadalmi rétegeinek a születéshez, kisgyermekhez fűződő szokásairól, képzeleiről adnak hírt.⁵⁶

Az elsősorban anyagközlő publikációk mellett, a néphit, népszokások egyes kérdéseit taglaló, összegző, elemző feldolgozások részletei esetenként érintkeznek témánkkal is.⁵⁷ Az 1910 körüli időszakban mitológiai vita bontakozott ki az *Ethnographia* lapjain a „Boldogasszony” – „kedd asszonya” probléma körül,⁵⁸ amelyből *Katona Lajos* és *Róheim Géza* impozáns összehasonlító anyagra építő, elmélyült értekezéseit kell kiemelnünk.⁵⁹ *Róheim Géza* kutatásai révén tágulnak ismereteink térben és időben más, születéshez is kapcsolódó hiedelmekről (pl. a bagoly, mint lélekvivő madár,⁶⁰ *csordásfarkas*,⁶¹ keresztetlenül gyermekek lelkei⁶²), másrészt psychoanalitikus közelítésében általában jelentős szerepet kap a szülés, születés aktusának, anya–csecsemő viszonynak psychés vetülete.

*Szendrey Zsigmond*nak, majd később *Szendrey Ákos*nak közösen folytatott, nagyszabású rendszerező-osztályozó tevékenysége közben sorra látnak napvilágot olyan publikációi, amelyek keresztmetszetet adnak valamely szokás- vagy hiedelem-egységre vonatkozó, akkori ismeretekről. Ezek közül konkrétan témánkba tartozik az *egyházkelőről* szóló írás.⁶³ Továbbá a *Szendrey Zsigmond* által létrehozott, népszokásokat osztályozó rendszernek általában egy-egy egységét felölelő, aspektusát megragadó tanulmányaik szinte mindegyikében találunk útbagazító gondolatokat arra vonatkozólag, hogy a születés körül csoportosuló mágikus akciók, képzetek hogyan helyezkednek el az adott rendszerben. Jelen bevezető keretében nem lehet céлом e kutatások elméleti szempontjainak, eredményeinek taglalása, annyi azonban nyilvánvaló a további recens kutatásokra vonatkoztatva, hogy minél részletesebb, kellő körültekintéssel feltárt adatokra van szükség.

Bár a születés témakör kibővítése csak *Gönczi* megközelítését jellemzi, a más témákkal érintkező részletekről ezen témák kutatási eredményei révén egyre több információt kapunk. A lakodalom-leírások idevonatkozó részletei⁶⁴ mellett a temetéssel foglalkozó tanulmányok mind következetesebben térnek ki az állapotos nő, gyermekágyas, újszülött halála körüli szokásmódosulásokra, képzetekre.⁶⁵ Hasonlóképpen a csecsemő kelengyjéről, kisgyermek öltözetekről, az anya szülés után megváltozott társadalmi helyzetének viseletbeli jelzéseiről a népviseleti munkákban olvashatunk.⁶⁶ A házbelsővel foglalkozó publikációk gyermekbútorokra vonatkozó utalásai mellett⁶⁷ *Herkely Károly* külön tanulmányt szentel a magyar bölcsőtípusoknak.⁶⁸

A fentiekből láthattuk, hogy a témánkkal foglalkozó szerzők mindinkább figyelmet szentelnek a szokáskör gazdasági, társadalmi beágyazottságának. A jelenség nem egyedülálló, s a 30-as évektől felfedezhetők a társadalomnéprajz kialakulásának – egyelőre még ösztönös – csírái. Sajátos módon az egyik itt számontartandó publikáció éppen az anyát és gyermekét választja vizsgálódása tárgyául. Ha zavaró is az anekdotizáló stílus, s elmélyült tudományosságot kevésbé emlegethetünk, el kell ismernünk, hogy a szerző *Nyáry Albert* kitűnő érzékkel irányítja a figyelmet a lényeges csomópontokra. Mintegy címszavakban: keresztszülőválasztás, a baba személye a faluban, a leány felkészítése az anyaságra, a család, keresztanya támogatása a gyermekágyas és újszülött irányában, a névadás, keresztnevhasználat társadalmi vetülete, a gyermek értéke a családban, munkára-nevelés.⁶⁹ Itt szólok *Luby Margit*nak „A parasztlelet rendje” című mun-

kájáról, amelyben több, később a társadalomnéprajzba tartozó kérdést érint. Témánkhoz kapcsolódó két fejezete⁷⁰ azonban, közelítésmódját tekintve inkább sorolható a korszak hiedelem- és szokásleírásaihoz,⁷¹ s a családtervezéssel kapcsolatos vélemények rögzítése, a komaság, névadás, gyermekágyas gondozása tárgyalásánál érvényesülő társadalmi beágyazottság feltárása sem mutat túl azok mélységén.

A társadalmi kérdések iránti érdeklődés megnövekedéséről szólva feltétlenül utalnunk kell a falukutatók tevékenységére. Közülük többen – természetesen más aspektusból – foglalkoznak az egyke kérdéssel, vagy egyenesen ezt állítják kutatásuk fókuszába.⁷² A politikai elkötelezettség, szenvedélyes jobbító szándék szükségszerűen vezetett túlzó következtetésekhez, esetenként egyoldalúsághoz, annyi azonban vitathatatlan, hogy feltáró munkájukkal nagyban hozzájárultak a paraszti családtervezés kérdéskörének komplex megvilágításához, s számos konkrét adalékkal gazdagítják a születéskorlátozás paraszti gyakorlatáról szóló ismereteinket.⁷³

A kutatási előzmények második korszakát, *Gönczi* alapműve mellett, A magyarság néprajza IV. kötetének megjelenésével zárom. A „Születés és kisgyermekkor” fejezetben *Szendrey Zsigmond* az addig feltárt eredmények körültekintő ismeretében foglalja össze a téma elsősorban erodás és hiedelem oldalát, de kitér a legfontosabb társadalmi vonatkozásokra is.⁷⁴ Ezen túl a mű megfelelő fejezeteinek idevonatkozó utalásai a tágabb értelemben vett kérdéskör bizonyos további részleteihez is adnak útbaigazítást.⁷⁵

Ha összegezni próbáljuk e második kutatástörténeti fázist, nyomban szembetűnik, hogy a témára vonatkozó kutatás intenzitása általában csökkent. Lényegében *Gönczi Ferenc* az egyetlen, aki kifejezetten e problémakör alapos vizsgálatát tűzte ki célul. A publikációk, jobbára inkább publikáció részletek elsősorban a kérdéskör hiedelem- és némileg népszokásösszetevőire vonatkozó, földrajzi értelmű fehér foltokat csökkentik. A szülés, újszülöttkor népi gyógyászati aspektusa, az egész kérdéskörnek a köznapi életmód irányába történő tágítása terén kevés előrelépés történik, az is inkább érintőlegesen, más szempontú kutatások részeként. Pozitív jelenség viszont a társadalmi vonatkozások feltárására irányuló érdeklődés erősödése.

Bár A magyarság néprajza megjelenését korszakhatárként szerepeltettem, természetes, hogy egy ideig még számolnunk kell a korábbi időszakéhoz hasonló forrásfajtákkal. A különböző színvonalú, rendszerességű anyagközlések,⁷⁶ gyűjtési beszámolók,⁷⁷ egy vidék, népcsoport kultú-

ráját monografikusan bemutató művek,⁷⁸ ismeretterjesztő célzatú összefoglalók⁷⁹ alapján a témakörhöz tartozó, főleg hiedelem- és szokásadatok további földrajzi elterjedtségét regisztrálhatjuk. Sajátos jelenség, hogy a mi szempontunkból számottevőbb leírások mindegyike egy-egy nemzeti-ségünk hagyományaira vonatkozó ismereteinket gyarapítja.⁸⁰ *Berze Nagy János* nagyszabású vállalkozása viszont a Baranya megyei magyar anyagból szolgáltat bőségesen adatot, elsősorban a „Születés, gyermekkor” fejezetcím alatt.⁸¹ Folyamatosan látnak napvilágot a két *Szendreynek*, immár A magyarság néprajza adott fejezeteinek megírása során szerzett tapasztalatait összegző, a további kutatáshoz útmutatóul szánt tanulmányai, amelyeket a korábbi átfogó-rendszerező dolgozataikhoz hasonlóan használhatunk. A forrásanyag kiszélesítése szempontjából utalnék csak külön *Szendrey Zsigmond* azon dolgozatára, amellyel történeti forrásokban fennmaradt hiedelmeket tesz hozzáférhetővé, noha megállapítja, hogy „a családi élet babonáiról” alig maradt feljegyzés.⁸² A készülő babonaszótárból közölt cikkelyek konkrétan nem vonatkoznak témánkra, de egy-egy, minket is érdeklő részletnek a hiedelemanyagban való elhelyezését könnyítik.⁸³

Az említetteken kívül hozzávetőlegesen a 70-es évekig a szokáskutatás területéről alig kapunk a születés témakörre vonatkozó információt. Annál nagyobb jelentőségük van viszont azoknak az eredményeknek, amelyek tudományunk elvi, módszertani megújulása, mai néprajzi életünk kibontakozása folyamán másirányú kutatások területén születtek.

Időbeliség és fontosság szempontjából egyaránt a társadalomnéprajzi vizsgálatoké az elsőbbség. *Kiss Lajosnak* „A szegény asszony élete” című munkájában a születéssel, csecsemőkorral kapcsolatos részletből⁸⁴ az érdemel említést, hogy az állapotos és gyermekágyas asszony mindennapi életére is tartalmaz néhány utalást, s a csecsemő gondozását az anya, a család hétköznapijainak keresztmetszetében igyekszik bemutatni. Továbbá jelentős számunkra az, hogy először e műben olvashatunk részletes ismertetést a bábák társadalmi helyzetéről, konkrét részleteket munkájukról.⁸⁵ Lényegében a falukutatókhoz is kapcsolható, de itt említem *Kovács Erzsébet* sárpilisi megfigyeléseit a születéskorlátozás motivációira, a terhes asszony, gyermekágyas életmódjára, a falu hozzájuk való viszonyára vonatkozólag.⁸⁶ A módszeres, helyszíni gyűjtésen alapuló társadalomnéprajzi kutatások megindulása *Fél Edit* nevéhez fűződik. Már Kocs községről írott monográfiájában az új szempontok figyelembevételével tekinti át a születés körüli teendőket, s a tágabb rokonsági kapcsolatoknál

kitér a lakomásra.⁸⁷ Emellett további észrevételeit, gondolatfelvetését is hasznosíthatjuk (újszülött, fiatal anya, meddő asszony, *megesett lány*, törvénytelen gyermek, bába családon, illetve tágabb közösségen belüli helyzete), s az anyag bemutatása során végig szem előtt tartja a rétegződésből fakadó eltéréseket, utal az időbeli változásokra. Még több tanulsággal szolgálnak számunkra a nagycsalád-rendszerre irányuló martosi kutatásai. Egyrészt külön egységben tárgyalja mindazokat az alapvető kérdéseket, amelyek a gyermeknek a családon belüli helyzetére, jogállására vonatkoznak (családba-fogadás, csecsemő, kisgyermek gondozása, a gyermek, mint az anya „tulajdona”, a házasságon kívül született gyermek, árvagyerek, a gyermekek rangsora születésük egymásutániságából fakadóan, a gyermek „értéke” a családban, nemzőtárs).⁸⁸ Ezen túl további olyan részleteket érint különböző megközelítésből, amelyek fedésbe hozhatók a tágabban értelmezett születés-problémakörrel (az asszony családon belüli státusának alakulása a gyermekszületés következtében,⁸⁹ a komaság, mint a műrokonság egyik fajtája,⁹⁰ a gyermek családi hovatartozása egyik vagy másik szülő halála esetén,⁹¹ rokonsági terminológiák,⁹² örökösödési vonatkozások törvénytelen gyermeknél⁹³). Amennyire a rendelkezésre álló források lehetővé teszik, a szerző a feltárt anyagot belehelyezi az országos képbe. Egészét tekintve társadalomnéprajzi indíttatású *Kresz Mária* 1944-ben készült, „A gyermekkor és ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban” című doktori értekezése,⁹⁴ melynek sajnos csak néhány részlete, s az is jóval később jelent meg nyomtatásban. A munka első része, amely a legfiatalabbak korcsoportjával foglalkozik,⁹⁵ a szerző komplex módszeréből fakadóan, akár úgy is felfogható, mint a csecsemőkor témamonográfiája. A terhesség, a szülés, keresztelő, csecsemőgondozás kérdéskörét a mágikus és gyakorlati összetevők, a gyermekfolklór, a társadalmi vetületek szoros egységében tárgyalja, példát mutatván a szokáskutatóknak is a problémakör korszerű megközelítésére. *Morvaj Judit*nak ugyancsak a nagycsalád szerkezetét feltáró kutatásai részben a korábban megfogalmazódott kérdésekre adnak választ a mátraaljai palócoktól,⁹⁶ másrészt további idevonatkozó részletekre derül fény (a kisgyermek és fiatal anya elhelyezése, mozgásteret a házban,⁹⁷ a nemi élet házasságon belül és a gyakori szülések visszahatása a házastársak szexuális kapcsolataira,⁹⁸ a gyermek „értéke” nem szerint⁹⁹). A szerző külön fejezetbe gyűjti az anya és gyermekei, valamint a komaasszonyok egymás közötti viszonyára vonatkozó megfigyeléseit,¹⁰⁰ az egyes családtagok közötti kapcsolatok bemutatása során, ha indokolt, érinti az illetőknek a terhes

menyecskéhez, gyermekágyashoz, újszülöthöz fűződő viszonyát. Mindezen túl a mű olvasása során összeáll bennünk a kép a születés egész szokásköréről az adott időmetszetben, illetve adott népességre értve.¹⁰¹ Visszatérve *Fél Edit* kutatásaihoz, a bukovinai székelyek rokonsági intézményeiről megjelent dolgozatában is találunk utalásokat a gyermek családon belüli helyzetére, a meddő házasság problémájának adaptációval történő feloldására.¹⁰² Többet mond azonban számunkra tiszai dologzata. Itt részben újabb adatokat kapunk a terhes asszonyt, szülő nőt, gyermekágyast körülvevő, szűkebb és tágabb közösség viselkedésének szabályairól,¹⁰³ a szerző utal az újszülött helyére a családban, tágabb közösségben, illetve részletesen végigkíséri a gyermeknek a társadalomba való fokozatos beilleszkedését,¹⁰⁴ valamint summázza a komasági intézmény funkcióját, lényegét.¹⁰⁵ *Molnár Mária*nak a párválasztásra irányuló borsodgészti kutatásai is szolgálnak néhány közvetett adattal az egygyermek-rendszer, szaporulatra vonatkozó mentalitást illetően, s történik utalás a komaválasztás szempontjaira is.¹⁰⁶ *Ruitz Izabella* ifjúkort vizsgáló tanulmányában a keresztelő a fiatalság társaséletének aspektusából merül fel, mint egyik nagyszabású szórakozási alkalom, és szintén szó esik a keresztszülők kiválasztásának szempontjairól is.¹⁰⁷ *Bencsik János* a rétegződésbeli különbségek megnyilvánulásait kutatván Hajdúböszörményben, utal a keresztszülők kiválasztása terén a mezőváros módos és szegény rétegei között mutatkozó eltérésekre, továbbá arra, hogy a bábák személyéhez fűződő viszonyban megegyeznek.¹⁰⁸ *Zöldi Pál* személyes élményekből merítő leírása a paraszti gyermeknevelést tárgyalja, s tekintve, hogy ezt a „bölcstől” indítja, néhány gondolattal kapcsolódik témánkhoz.¹⁰⁹ *Örsi Julianna* a hajdúböszörményi családi életről írott tanulmányában részletesen elemzi a szülő–gyermek viszonyt, s hasznos információkat szolgáltat a leány házasság előtti felkészítéséről, *megesett lányok*, törvénytelen gyermekek társadalmi helyzetéről is.¹¹⁰

Bár *Fél Edit* már 1948-ban, a társadalomnéprajz addigi eredményeit összefoglaló, s további útmutatóul szolgáló munkájában felhívja a figyelmet a műrokonság intézményeinek kutatására,¹¹¹ az említett művek kisebb részletein túl, meglehetősen késéssel jelennek meg erre koncentráció publikációk. Mindössze *Gunda Béla* figyelme terjed ki, a gyimesi csángók rokonsági terminológiáinak vizsgálata keretében, a komasággal összefüggő elnevezésekre, azok által jelzett viszonyra.¹¹² A Magyar Néprajzi Atlaszba bekerül két kérdés, amely a komaság intézményének strukturális és tartalmi megközelítését célozza, nevezetesen: a keresztszülők száma a századfor-

dulón, illetve a keresztszülőválasztás elvének változása a századfordulótól. Az idevonatkozó összegyűjt anyag, *Morvay Judit* értékelésével,¹¹³ helyet kap az Atlasz eredményeiről hírt adó, előzetes válogatásban.¹¹⁴ 1971-ben adja közre *Gergely Katalin* a komasággal kapcsolatos, részletes, mezőcsáti gyűjtéseit.¹¹⁵ Elmélyültebb értékelést azonban csak *Örsi Julianna* karcagi gyakorlaton alapuló dolgozatából kapunk.¹¹⁶ A keresztszülők kiválasztásának, közvetlenül a szülés, keresztelés körüli szerepüknek bemutatása mellett, elsőnek ő helyez hangsúlyt a keresztszülők és keresztygyermek közötti későbbi kapcsolat feltárására. Egy-egy kérdés alaposabb megvilágításához történeti forrásokat is felhasznál, s körültekintően kíséri nyomon a változásokat, egészen a gyűjtés idejéig, kitérvén a névadó ünnepek térhódítására is.¹¹⁷ Rövid összegzésében tisztázza a komaság helyét, annak alakulását a század első felének karcagi társadalmában.¹¹⁸ – Itt utalok *Béres Csaba* tanulmányára,¹¹⁹ amely sajátos oldalról közelít a komaság kérdéséhez, számbavéve e műrokonsági formára vonatkozó utalásokat a magyar népmeseanyagban. Megemlítem még, hogy *Lévainé Gábor Judit* a barátságkötő ifjúkori népszokást, a *komálást*, *mátkálást* vizsgáló tanulmánya kiindulásaként elméletileg tömören tisztázza a komaság fogalmának mindkét irányú jelentését, s ismerteti a gyűjtött anyag alapján a *komatál* terminológia értelmezésének változatait.¹²⁰

Hozzávetőlegesen a társadalomnéprajz bontakozásával egyidőben fordul a jogászok egy csoportjának érdeklődése a népi jogszokások felé.¹²¹ E kutatásokhoz kiadott kérdőívekben a családjogon belül a gyermekhez kapcsolódó részletek, az örökbefogadás és öröklés egyes kérdései érintkeznek témánkkal.¹²² Elsősorban a megközelítés más ezen kutatásokban, hiszen a felvetődő problémák részint beletartoznak a társadalomnéprajzba, s a korábbi szokásleírások egy része is kitér e jelenségekre. A helyszíni gyűjtésen alapuló feldolgozások meglehetősen tág aspektusból közelítenek a jogszokásokhoz. Így olyan kérdések, mint a terhes asszonnyal kapcsolatban illendőnek tartott családi, szomszédsági viszony, a gyermekágyassal szembeni kötelezettségek, az örökbefogadás, az özvegyasszony családi és társadalmi státusának alakulása annak függvényében, hogy van-e gyermeke, a *megesett lány*, törvénytelen gyermek helyzete, a magzatelhajtás erkölcsi megítélése stb. mellett, illetve ezek háttereként rögzítik a születés körüli mágikus szokásokat, keresztelő, avatás, lefolyását is.¹²³

A másik nagy tématerület, amelynek utóbbi négy évtizedet átfogó kutatási eredményei jelentősek számunkra, a néphit, népi tudás. Szempontunkból számontartandó eredmények először a népi gyógyászat terén

születnek. A „népi orvoslás” vizsgálati körének *Vajkai Aurél* nevéhez fűződő elméleti tisztázásából¹²⁴ esetünkben azt emelném ki, hogy a terhesség–szülésnek, mint természetes biológiai folyamatnak idekapcsolása¹²⁵ – tekintve az adott időszakban a népszokások oldaláról megcsappanó érdeklődést – megadja elvileg a lehetőséget illetően ismereteink gyarapodásához. Továbbá a „népi szervezetismeret”, „népi egészségtan” általa szorgalmazott felderítése¹²⁶ révén olyan részletekre is fény derülhet (a magzat fejlődéséről, a terhesség mibenlétéről kialakult paraszti felfogásmód stb.), amelyre vonatkozólag korábbi kutatók legfeljebb elvétve, véletlenszerűen rögzítettek némi utalást. Nem céloim a népi gyógyászat kutatásának közelmúltbeli áttekintése,¹²⁷ mindössze utalok néhány munkára, amely a mi témakörünk vizsgálatához szolgál szempontokkal, bővebb adatokkal. *Berde Károly* lényegében a már publikált anyagon alapuló nagy összefoglalójának¹²⁸ minket érdeklő részletei inkább az adott kérdéskörrel meglévő ismereteink áttekintését segítik.¹²⁹ Döntő fontosságú viszont *Vajkai* borsavölgyi témamonográfiája, amely – később közzétett – elméleti nézeteinek helyszíni terepmunkában történő alkalmazásához ad példát. A minket érdeklő anyagrészek tematikáját érzékelendő, álljanak itt a fejezetcímek: Magtalanság, Magzatelhajtás, Terhesség, Szülés, Kis gyermek gondozása, Gyermekágyas viselkedése, Váltott gyermek, A kis gyermek betegségei, Igézés, Ijedtség.¹³⁰ Bár hasonló komplexitású munka több nem született, az alapvető szemléletmódban inkább néprajzi, avagy orvosi, orvostörténeti közelítésű publikációk a betegségek sorában szerepeltetik a csecsemő, gyermekágyas asszony, szoptató nő gyakoribb, kóros elváltozásainak (elsősorban *szemmelverés, ijedtség*) orvoslására vonatkozó mágikus és racionális gyógymódokat, avagy az egyes gyógyító szerek hatásai között rögzítenek a szülészetre, kisgyermekgyógyításra irányuló javallatokat. Kapunk információkat belőlük az anyatej gyógyító erejére vonatkozó képzetekről is.¹³¹ A terhesség egészségügyi vonatkozásairól, a szülés lefolyásáról, megkönnyítéséről, a kisgyermek fejlődéséről, illetve a születésszabályozás eszközeiről azonban csak néhány tanulmányban találunk adatot.¹³² Mindössze a *Hoppál-Törő*-féle összefoglaló egyik rövid fejezete érinti a bábáság, szülészet népi ismeretanyagának történeti gyökereit, s utal az ide kapcsolódó tárgyi (múzeumi) anyagra.¹³³ – A népi gyógyítás vallásos oldala is tartalmaz témánkhoz adalékokat. Leggyakoribb a meddőség búcsújárással, vallási fogadalmakkal történő feloldása, s a kézzel írt, nyomtatott imádságok alkalmazása a szerencsés szülés céljából. E tekintetben az utóbbi évtize-

dekben bontakozó vallásnéprajz ad tájékoztatást.¹³⁴

A magyar néphit egészének kutatásáról is megjelent elmélyült, elemző tanulmány a Néptudományi Intézet sorozatában *Szendrey Ákostól*,¹³⁵ ez azonban inkább felfogható az előző korszak záróakkordjaként. E téren *Diószegi Vilmos* munkásságától számolhatjuk a fellendülést. Az ő fő kutatási területével is érintőlegesen kapcsolatba hozható témák,¹³⁶ a bukovinai székelyek „ugos gyerekre” vonatkozó képzeleteinek, gyógyító akcióinak ismertetése¹³⁷ kifejezetten ide tartozik. Feltétlenül utalnunk kell továbbá elméleti—módszertani irányító és szervező tevékenységére is. Már 1954-ben, a tótkomlói kutatások keretében végzett munkája során kirajzolódnak azok az alapvető szempontok, amelyek meghatározóak az utóbbi két évtized néphitet feltáró terepmunkájában. Egyébként, a csak húsz évvel később napvilágot látó tanulmány külön fejezetben foglalkozik a születés, újszülött témakör hiedelmeivel,¹³⁸ gazdagítván, ill. megerősítvén az *Emília Horváthová* és *Manga János* dolgozataiból¹³⁹ nyerhető ismereteinket. *Diószegi* alapvetését fejleszti tovább nagy körületekintéssel *Pócs Éva* Zagyvarékas néphitéről írott monográfiájában.¹⁴⁰ Ezzel lényegében készen áll a rendszer a recens néphit—népi gyógyászat anyagnak a lehető legnagyobb részletességgel, különböző nézőpontokból történő feltárására, bemutatására, s az így dokumentált gyűjtések alapul szolgálhatnak a modern szemléletű összehasonlító, elméleti kutatásokhoz. E rendszer tartalmazza a terhesség, szülés, gyermekágy, szoptatás időszakának, az újszülött- és csecsemőkornak — a tudomány mai ismeretei szerint — teljes hiedelmi vetületét valamennyi lehetséges összefüggésben. A módszert *Madar Ilona* is sikerrel alkalmazza sárrétudvari kutatásánál.¹⁴¹ Némi finomítás, kiegészítés után sokszorosításra kerül az illetén kutatásokhoz használandó kérdőív,¹⁴² aminek révén emelkedik a gyűjtőmunka színvonala. A kéziratban levő anyagok mellett nyomtatásban is megjelent *Fehér Zoltán* bátyai, *Gulyás Éva* jászdózsai néphitmonográfiája.¹⁴³ Az elmúlt két évtizedben egyre gyarapodó, mind igényesebb anyagfeltáró munkák, amelyek megjelentetésében a vidéki múzeumok kiadványai, s a Folklor Archívum vállalnak elsősorban szerepet, mind gazdagabbá teszik ismereteinket témakörünk néphit oldaláról.¹⁴⁴ Külön szólok *Krupa András*nak a Békés megyei szlovákok hiedelmeit, mágiikus szokásait bemutató publikációiról, amelyekben szintén megfelelő teret kap a születés, kisgyermekkor ide tartozó anyaga.¹⁴⁵ *Gémes Balázs* pedig a magzatelhajtással kapcsolatos hiedelmekről ad alapos áttekintést országos vonatkozásban a publikált és kéziratot források felhasználásával.¹⁴⁶ *Pócs Éva*

és *Hoppál Mihály* több, jelentős elméleti feldolgozása foglalkozik széles összefüggésekbe ágyazva olyan kérdésekkel is, amelyek részben kapcsolódnak a születés, kisgyermekkor témaköréhez.¹⁴⁷ Végül megemlítem, hogy a „Boldogasszony” problémakör iránti érdeklődés nem zárult le, ezt példázzák *Schram Ferenc* dolgozata, és *Fettich Nándor* népi imádságokat elemző tanulmányának egyes részletei.¹⁴⁸

Itt utalok rá, hogy a hiedelemmonda-kutatás is gazdag anyagot hozott felszínre vizsgálandó témánk egyes kérdéseiben (*váltott gyermek*, foggal születettek, gyermekéhez visszajáró, gyermekágyban meghalt anya, *burokban született*, illetve *hetedik gyerek*, mint az elásott kincs megtalálója, keresztlehetlenül eltemetett gyermek lelkének sírása stb.).¹⁴⁹ E vonatkozásban a tájékozódást nagyban segíti a most napvilágot látó katalógus,¹⁵⁰ amelynek rendszerében egyébként az említettek túl helyet kapnak az újszülött sorsának megjósására vonatkozó, továbbá a *tudós bába* alakja köré csoportosuló hiedelemmondák.¹⁵¹

Az utóbbi évtizedekben a szokáskutatók körében ismét jelentkezik érdeklődés a családi élet szokásai, s ezen belül a születés, keresztelő iránt, illetve több idevonatkozó, korábbi munka kerül kiadásra. *Fülöp Lajos* gyöngyöspatai anyagát adja közre. A nyelvjárás-kutatás szempontjait is figyelembe véve mutatja be – a lakodalom és temetés mellett – a születés körüli szokásokat, hiedelmeket, s utal az időbeli változásokra.¹⁵² Az 50-es évek második felében készült, de csak 1972-ben jelent meg *Schram Ferenc* turai népszokás-gyűjteménye, amelyben a születés szokáskörének bemutatása során is érvényesül a szerző történeti néprajzi érdeklődése.¹⁵³ *Manga János* 1974-ben napvilágot látó tótkomlói anyagának gyűjtése ugyancsak az 50-es évekre keltezendő. A szerző a tőle megszokott alapos-sággal, részletességgel tárja fel a születés körüli szokások változásait, az ide tartozó hiedelemanyag intenzitásának folyamatos gyengülését.¹⁵⁴ A tótkomlói kutatásoknál maradván feltétlenül szót kell ejtenünk *Emília Horváthová* szintén e kutatás keretében végzett munkájáról, amely kimondottan a születés körüli hagyományokra irányult. Sajnálatos, hogy alapos, értékelő feldolgozása,¹⁵⁵ amely egyben az anyag szlovákiai (esetenként további szláv) párhuzamait megvilágító utalásokat is magába foglalja,¹⁵⁶ nem jelent meg magyarul, így közvetlenül nem tudott hatni a hazai szokáskutatásra. – A születéshez kapcsolódó hagyományok gyűjtésére 1975-ben kérdőív jelent meg a Palóc kutatás keretében,¹⁵⁷ amely igyekszik minél többet hasznosítani a különböző közelítésű munkák eredményeiből. S bár elsősorban a palócoknak tartott területeken végzendő terepmun-

kák megkönnyítését célozza, másutt végzett gyűjtéseknél is hasznos kiinduló pontnak bizonyult. *Tóth Ferenc* a jugoszláviai Ürményházán, *Szathmári Ibolya* Berettyóújfaluban alkalmazta.¹⁵⁸ Ezáltal lényegében azonos szempontú, egy időszakból származó anyag feltárására nyílt lehetőség. Ugyancsak az országhatáron kívül eső nyugat-bácskai község, Gombos életkori szokásairól jelent meg *Jung Károly* könyve. Első fejezete a születés és csecsemőkor szokásköréről ad alapos, társadalmi szempontokat is érvényesítő áttekintést.¹⁵⁹

A néprajztudományban mind intenzívebben jelentkező történeti érdeklődés eredményeképpen az utóbbi időben egyre több leírás, adat kerül felszínre, válik könnyen hozzáférhetővé a különböző levéltárak kéziratok anyagából, amelyek a születés–kisgyermekkor kutatói számára is tartalmaznak hasznosítható információkat.¹⁶⁰ A keresztelés egyes részleteinek történeti vizsgálatához fontos adalékokat szolgáltat *Schram Ferenc*, amikor 1311 és 1653 között keltezett egyházi szertartáskönyvek néprajzi érdeklődésre számottartó részleteiből közöl válogatást.¹⁶¹ *Barabás Jenő*nek Békés megye XVIII. századi néprajzát nyomonzó feldolgozásában – elsősorban *Tessedik* szarvasi krónikájára¹⁶² alapozva – a keresztelői szokásokról is olvashatunk.¹⁶³ *Manga János* vanyarci monografikus feldolgozásából a XVIII–XIX. századi helyi egyházi források (anyakönyvek, canonica visitatio jegyzőkönyvei) idevonatkozó adalékait ismerjük meg.¹⁶⁴ *Schram Ferenc* Kisnógrád megye történeti néprajzáról írott áttekintésének a keresztelővel kapcsolatos részlete szintén főleg az előbbihez hasonló forrásokra épül. Sajnos azonban az egyes következtetések tág időhatáron (1686–1848) belül nehezen konkretizálhatók.¹⁶⁵ Különösen figyelemre méltók számunkra a szentesi református egyház kéziratok krónikájából *Filep Antal* által közölt részletek, amelyek gazdag ismeretekkel szolgálnak a XVIII., majd a XIX. századi keresztelőkről, a csecsemőgondozás múlt századi gyakorlatáról, a bábák szerepéről az újszülött körül.¹⁶⁶ Az utóbbi témárészlethez további adalékokat kapunk *Schram Ferenc*nek a hajdúböszörményi bábák hivatalos esküjét bemutató, értelmező, kisebb közleményéből.¹⁶⁷ *Reguly Antal*nak *Selmeczi Kovács Attila* gondozásában kiadásra került, 1857-es gyűjtési feljegyzései a Fülek környéki palóc falvak néhány, szüléshez kapcsolódó szokásáról tájékoztatnak.¹⁶⁸ A múlt század második felének Bereg megyei keresztelői szokásairól pedig *Szini Péter* tanító – *Schram Ferenc* által közzétett – feljegyzései¹⁶⁹ informálnak.¹⁷⁰

A hazai néprajzi kutatásokban fokozottan teret kapó komplexitási igénynek köszönhető, hogy témakörünk egy-egy kérdésében más szem-

pontú feldolgozások is mindinkább segítségünkre vannak. A halál, temetés kutatói egyre következetesebben terjesztik ki figyelmüket a megszokottól eltérő körülmények között elhunytakkal (egyebek között terhes asszony, szülő nő, gyermekágyas, halvaszületett, keresztleetlenül elhalt gyermek) kapcsolatos képzetekre, a halál illetén jellegéből fakadó temetkezésbeli eltérésekre, s általában a kisgyermekek temetésének sajátosságaira.¹⁷¹ A lakodalmat tárgyaló tanulmányok – a korábbi gyakorlathoz hasonlóan – közlik a későbbi gyermekáldással összefüggő, mágikus akciókat, s részletesen tárgyalják a keresztszülők szerepkörét, kötelezettségeit a keresztgyermek házasságkötése alkalmából.¹⁷² A jelesnapi szokások, hiedelmek bemutatása, feldolgozása is tanulságos lehet számunkra. Pl. *Bálint Sándor* a húsvéti tojás liturgikus hátterét vizsgálván, értelmezi a keresztanya húsvéti tojás-ajándékozásának szokását az ismert magyar adatok alapján.¹⁷³ Egy-egy község, vidék ünnepi, hétköznapi táplálkozását bemutató dolgozatokból részletes képet kapunk a keresztelei lakomán feltálat, s a gyermekágy ideje alatt hordott ételekről, a rétegződési különbségek, időbeli változások pontos regisztrálásával, s magáról az ünnepi alkalmul szolgáló szokásról is szó esik. Másrészt a korosztályok táplálkozásának bemutatása magába foglalja a legfiatalabbakra vonatkozó gyakorlat ismertetését.¹⁷⁴ Ugyanígy a viseletleírások is tartalmazzák a csecsemőkelengye, a kisgyermekviselet, esetleg a keresztelőn, anyaatvaton résztvevők öltözetének ismertetését, valamint az anya gyermekszülés révén megváltozott társadalmi állapotának viseletbeli jeleit.¹⁷⁵ *Sáfrány Zsuzsa* bemutatja a baranyai gyermekhordó kendőket.¹⁷⁶ A gyermekbútorok önálló témaként jelentkeznek. Elsősorban *Csilléry Klára* széleskörű, elmélyült kutatásait kell kiemelnünk a bölcsőt illetően,¹⁷⁷ továbbá *Mándoki László* áttekintését a kisgyermek állni és járni tanulását szolgáló eszközökről a Néprajzi Múzeum anyaga alapján.¹⁷⁸ Emellett a lakáskultúrával, bútorzattal foglalkozó publikációk legtöbbször megataláljuk a gyermekbútorokra vonatkozó részleteket, sőt alkalmanként a házbelsőnek vagy egyes bútordaraboknak a születés alkalmából történő, funkcionális változtatásaira (pl. két kisszék használata ülve történő szülésnél,¹⁷⁹ ágy elfüggönyözése¹⁸⁰), a gyermekágyas és csecsemő lakáson belüli elhelyezésére, mozgásterére vonatkozó megfigyeléseket, szokás- és hiedelemutalásokat kapunk.¹⁸¹ Előfordul, hogy egészen távol álló tematikájú publikációkat is haszonnal forgathatunk. Pl. *Morvay Judit* és *Takács Béla* a népi készítésű, illetve használatú kerámiával foglalkozó cikkeiben a gyermekágyasnak vitt ételek edényeinek, a vitel módjának alapos leírása mellett, magát az ételhordás szokásait is érintik.¹⁸²

Több vonatkozásban is kedvező eredményeket hoz a nemzeti múlt, s ezen belül a néprajz, népművészet iránt egyre erősödő társadalmi érdeklődés. (Az ehhez kapcsolódóan megnövekvő publikációs lehetőségek inspiráló erőt jelentenek a szakemberek, társadalmi gyűjtők számára egyaránt.) Mind több, különböző szempontú, átfogó jellegű munka születik, amelyek szakmai és tudománynépszerűsítő szempontból egyaránt jelentősek. E művekben változó mértékben és mélységben helyet kapnak az emberi élet első nagy eseményéhez, a születéshez, s a kisgyermekhez fűződő hagyományok is.¹⁸³ Külön emlitem *Dömötör Tekla* népszokásokról készült összefoglalását,¹⁸⁴ valamint tudományunk egyik nagy vállalkozását, a Magyar Néprajzi Lexikont, amelynek címszavaiból témánk valamennyi részletéhez megkapjuk a szükséges eligazítást különböző aspektusokból.¹⁸⁵ Szerepel a születés, keresztelés kérdésköre a folyamatosan megjelenő un. kismonográfia-sorozat köteteiben,¹⁸⁶ amelyek közül számunkra *Balogh István* Debrecenről írott munkája társadalomnéprajzi megfigyelései, *Manga János* „Palócföld”-je pedig gazdag szokás- és hiedelemanyaga miatt érdemel külön is említést.¹⁸⁷ E sorozaton túl általában megnőtt az egy-egy vidék, község néprajzát (esetenként helytörténetével együtt) bemutató, gyakran szerzői kollektíva által készített monográfiák száma, amelyek megjelenését a helyi szervek is mindinkább szorgalmazzák, támogatják. E művek életkori szokásokról szóló fejezeteinek születéssel kapcsolatos részletei érdekesek elsősorban számunkra.¹⁸⁸ Anyaggazdagságával kitűnik *Beck Zoltán* ismertetése az orosházi kötetben.¹⁸⁹ Ugyanez elmondható a Vásárhelyi-pusztáról szóló monográfiába írott fejezetrészletéről, kibővítvén azzal, hogy mind következetesebben érvényesíti benne a társadalomnéprajzi szempontokat. Utal a rétegződésből fakadó eltérésekre, tárgyalja a szokások módosulását törvénytelen gyermek születése esetében, rögzíti az idevonatkozó kérdésekről kialakult helyi felfogásmódot, s a terhesség, csecsemőgondozás mindennapi élet körébe tartozó vonatkozásai sem kerülik el figyelmét.¹⁹⁰ A Csongrád megyei Kistelek lakóinak terhességgel, szüléssel, kereszteléssel, gyermekágyal kapcsolatos hagyományai *Süli Éva* és *Felföldi László* népi gyógyászat, illetve életkori szokások oldaláról történő feltárásából meglehetősen részletességgel bontakoznak ki.¹⁹¹ *Ferenczi Imrének* a szőregi kötetbe írott tanulmányát elsősorban amiatt kell számontartanunk, hogy a születés, kisgyermekkor hagyományainak felderítése során *Kálmány Lajosnak* 1880 körüli adataiból¹⁹² indul ki, s kutatja az egyes hiedelmek intenzitásának csökkenését, a szokások átalakulását. Továbbá regisztrálja a magyar és a szerb anyag

közötti eltéréseket, felvázolván a szokások mögé a társadalomnéprajzi hátteret.¹⁹³ Ha változó mértékben is, de többnyire e monográfiák népszokás fejezetei mellett a néphit, népi gyógyászat, társadalomnéprajz, népi jog-élet, viselet, házbelső, táplálkozás témákat tárgyaló fejezetek is szolgálnak számunkra adatokkal.¹⁹⁴

A honismereti mozgalom kiszélesedése növeli a már hagyományosnak számító, önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatok lehetőségeit, s többnyire helyi támogatással sorra látnak napvilágot a kiemelkedő pályamunkák, illetve azok részletei, amelyek révén egyre több földrajzi területről kapunk, elsősorban néphit és szokás adatokat a születés témaköréből is.¹⁹⁵ Szempontunkból Solymosné *Göldner Márta* dolgozata jól példázza, hogy kellő szakmai tájékozottság mellett jelentős anyagfeltáró munkák születhetnek ezen keretek között. A szerző a Bács-Kiskun-megyei Dávod község asszonyainak életét három generáción keresztül kíséri nyomon, jó érzékkel választván ki azon csomópontokat, amelyek segítségével a változások legszemléletesebben érzékelhetők. A csecsemőgondozás, terhes asszony, gyermekágyas társadalmi státusa, mindennapi élete vonatkozásában gazdag, összehasonlításra alkalmas anyagot szolgáltat.¹⁹⁶ Szintén értékesek számunkra azok az önéletrajzok, visszaemlékezések, amelyek szerzői maguk is beletartoztak a paraszti közösségbe, s belülről segítenek megismerni a falusi asszonyok életének azon fontos szakaszát, amelynek során a menyecskéből egyre több gonddal megrakott anya lett.¹⁹⁷

Ha röviden summázni akarjuk e harmadik kutatástörténeti időszakot, az nyomban szembetűnik, hogy megnőtt a témánkkal kapcsolatos anyagmennyiség. Ezen leírások, adatok azonban, további kutatásban történő felhasználhatóságukat tekintve különböző értékűek. Nemcsak a gyűjtők szakmai felkészültségének szintjéből adódóan, hanem inkább amiatt, hogy sok esetben az illető kutatók egyebek között foglalkoztak a születés kérdéskörrel is, avagy más jellegű kutatásaik során tértek ki e téma egy-egy részletére. Sajnos még mindig kevés az olyan publikáció, amely tudományunk elvi, módszertani eredményeit felhasználva, komplex közelítésben tárná fel az idevonatkozó recens anyagot. Csak a történelmi, társadalmi szempontokat is figyelembe vevő, a magyar nyelvterület különböző vidékeinek idevonatkozó hagyományait feldolgozó témamonográfiák alapján lenne elkészíthető a kérdéskör mai tudományos igényeket kielégítő, országos szintézise, amely alapul szolgálhat a modern szempontú, távolabbi összehasonlító vizsgálatokhoz. Mindehhez más oldalról hozzátehetjük, hogy igen kevés a kérdéskör egy-egy részletét feldolgozó, összehasonlító-elemző tanulmány is.

Kiegészítésképpen szükségesnek érzem, hogy pusztán az utalás szintjén, némi kitekintést tegyünk a rokontudományok felé. Tudománytörténeti okokban gyökerezik, hogy a kapcsolat legkorábbi a nyelvtudománnyal. A Magyar Nyelv, Magyar Nyelvőr folyóiratok¹⁹⁸ első évfolyamaiktól kezdve tartalmaznak elszórt hiedelem- és szokásadatokat, amelyek az adott, születés körüli hagyomány földrajzi elterjedtségének regisztrálásához nyújtanak segítséget. A nyelvtörténeti emlékek közlése, a szövegtételek pedig az eredetkérdések vizsgálatához szolgálnak adalékokkal. Pl. *Mészáros Gyula* a keresztelői lakoma alföldi *csök* terminológiáját veti alapos vizsgálatnak alá, török és finnugor párhuzamok tükrében.¹⁹⁹ *Baros Gyula* a *garasos koma* és *bocskorpénz* terminológiák értelmezésével egyben néprajzi szempontból is figyelemre méltó, pontos leírását adja e műrokon-sági formával járó, keresztelői kötelezettségeknek, illetve a bába adománygyűjtő szokásának Sajókaza környékéről.²⁰⁰ Az idevonatkozó alapvető kézikönyveken túl említem azokat a munkákat, amelyek egy-egy vidék nyelvjárásából az emberre, az emberi élet bizonyos szakaszaira vonatkozó népnyelvi kifejezéseket adják közre. *Csokány Pál* hódmezővásárhelyi anyagának témánkhoz kapcsolódó részletei mellett,²⁰¹ figyelemre méltó *Csete Balázs* publikációja, amelyben a jászkiséri gyermek életét kíséri végig ilyenformán a születéstől házasságáig, s közben esetenként a kapcsolódó szokásokról, hiedelmekről, közösségi felfogásmódról is tájékoztat.²⁰² Hasznos tanulságokkal jár a regionális tájszótárak alapos áttanulmányozása, mivel a kérdéskörünkhöz tartozó szavak, kifejezések értelmezése – a szerző kellő néprajzi tájékozottsága esetén – egyben a hiedelem, szokás pontos, lényegretörő leírása is. Ez jellemzi *Csúry Bálint*, *Bálint Sándor* és *Penavin Olga* munkáit,²⁰³ – A keresztnévadás gyakorlatának sajátosságai, az etéren mutatkozó divatjelenségek iránt utóbbi időben különösen megnőtt az érdeklődés. Mutatja ezt az 1969-es névtudományi konferencia anyaga,²⁰⁴ továbbá az idevonatkozó történeti vagy jelenkutatások publikációinak nagy száma, hogy csak az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékének „Magyar Névtani Dolgozatok” és „Magyar Személynévi Adattárak” sorozataira utaljak. E kutatási irány annyiban érintkezik témánkkal, amennyiben a parasztság névadási gyakorlatát érinti. Ezen belül módszertanilag azok a munkák értékesek számunkra, amelyek figyelembe veszik, illetve feltárják a névdivat jelenségeinek hátterében meghúzódó, részben társadalmi, részben hiedelmi gyökerű, hagyományos névadási szokásokat, azok alakulását. Ilyen tekintetben mindmáig alapvető *Lőrincze Lajos* áttekintése a volt bukovinai

székelyek névadási szokásairól, amelyben foglalkozik a névmágia körébe tartozó névcseré, óvónevek kérdéseivel is.²⁰⁵ A néprajzi beágyazottság fontosságára figyelmeztet *Csalog Zsolt* és *Mándoki László* is, a falusi keresztnévadás divatjelenségeit vizsgálván.²⁰⁶ Említem továbbá *Szilágyi Miklós* mezőberényi kutatását, amelynek során a névadási jelenségekből következett a mezőváros magyar, német, szlovák etnikumának elkülönülésére.²⁰⁷

A másik említendő rokontudomány az orvostörténet. *Magyary Kossa Gyula* nagyszabású, átfogó munkája²⁰⁸ hatalmas anyagot hozott felszínre, amelyben természetesen megtaláljuk a szülészetre, csecsemőgondozásra vonatkozó emlékeket is. Az idevonatkozó anyag az utóbbi években, elsősorban az Orvostörténeti Közleményekben napvilágot látó publikációk révén, tovább bővült. *Schram Ferenc* a Széchenyi Könyvtár kéziratok anyaga alapján ad közre nagyszámú, XVII–XVIII. századi adatot a laikus nőgyógyászat, szülészet köréből,²⁰⁹ *Friedrich Ildikó* pedig a szülés, csecsemőápolás, gyermeknevelés szempontjából vizsgálta meg a XVIII. század magyar nyelvű, tanító-ismeretterjesztő jellegű kiadványait.²¹⁰ A fennmaradt nagyszámú bábakönyv,²¹¹ a bábáság, szülészet magyarországi múltjára vonatkozó gazdag orvostörténeti irodalom²¹² összevetése a recens néprajzi anyaggal izgalmas, bár korántsem könnyű feladat lenne. Ki kell emelnünk *Berndorfer Alfréd* tanulmányát, a veleszületett rendellenességekkel kapcsolatos vélekedések, imponáló anyagismereten alapuló, kultúrtörténeti áttekintését,²¹³ valamint *Seregély György* és *Szentgyörgyi István* hasonló elmélyültségű kutatásait az abortívumok, anti-concipienszek történeti alakulásának problémaköréről.²¹⁴

Részint az orvostörténet, részint a történeti demográfia, másfelől a szociográfia újabb kutatásai elsősorban a családtervezés, születésszabályozás, csecsemőhalandóság kérdéseiben a néprajzi anyag gazdasági, társadalmi, közegészségügyi hátterének megvilágítását segítik történeti vonatkozásban, illetve a hagyományok alakulásának, részbeni továbbélésének szempontjából. Az idevonatkozó munkák akár válogatott felsorolása is már messzire vezetne.

Mindössze egy egész más jellegű érintkezésre utalnék még csak, nevezetesen *László Gyula* „A honfoglaló magyar nép élete” című munkája kapcsán, amelyben a szerző a régészeti kutatásokat a tártudományok – köztük a néprajz – eredményeinek felhasználásával értékeli. Külön fejezetet szentel a születés (fogantatás, terhesség, születés, névadás) kérdéskörének,²¹⁵ de ezen túl is sok vonatkozásban érint témánkhoz kapcsolódó

részleteket. Hatalmas anyagismerete, a reá jellemző emberközpontú megközelítés számos összefüggésben továbbgondolásra, bizonyos problémakörök, részletek alaposabb feltárására készítetik a születés hagyományaival foglalkozó néprajzost is.

A fentiekben vázlatosan áttekintettük a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén élő népekre vonatkozó, magyar nyelven hozzáférhető szakirodalmat. A dolgozatomban bemutatásra kerülő anyag származási helyét alapul véve, a Kárpát-medencéből elsősorban a szlovák párhuzamokat kell tekintetbe vennünk. A szlovák néprajzból a régebbi irodalomra nem térek ki, hiszen az újabb, összefoglaló, elemző szakmunkák ezen források anyagát felölelik, újraértékelve közlik. Az általános tájékozódást nagyban megkönnyítik a szlovák (illetve csehszlovákiai) néprajz összefoglaló vállalkozásai, amelyekben a családi élet szokásainak tárgyalásánál találjuk meg a születés kérdéskörének summázatát. E részek szerzői időrendben: *Karel Chotek*,²¹⁶ *Bednárik*²¹⁷ és *Emilia Horváthová*.²¹⁸ A legújabb nagy összefoglalásban (Slovensko l'ud) ugyancsak *Horváthová* ad átfogó képet az élet első fordulójának hagyományairól.²¹⁹ Ez utóbbi mű bőséges bibliográfiát tartalmaz, témánkkal kapcsolatban álló, további részletekhez is eligazítást adván.

A szlovákiai kutatók közül a születés kérdésköre iránti érdeklődés *Horváthovánál* a legintenzívebb. A fentiekén túl, a Žakarovce és Horehronie monográfiák szokás- és hiedelemfejezeteinek részeként bemutatja a születés körüli hagyományokat,²²⁰ a Slovenský národopis közli a Vel'ka Lesna-i lakodalmi és születési szokásokról írott tanulmányát;²²¹ tótkomlói dolgozatát²²² más összefüggésben már méltattuk. 1971-ben jelenik meg az életkori szokások gyűjtéséhez, feldolgozásához készített kitűnő kérdőíve, amelyben a születés hagyománykörét is a lehető legszélesebb összefüggéseiben közelíti meg.²²³ Valamennyi munkájának színvonalát a témának az egész szlovák etnikumra kiterjedő, alapos ismerete, s megfelelő történeti tájékozottság határozza meg. A jelentősebb, témánkra vonatkozó szlovák irodalomból ki kell még emelnünk *Ján Mjartannak* a Felső-Nyitravidék születéssel kapcsolatos szokásait bemutató tanulmányát. A szerző nagy körültekintéssel feltárt anyagát az összes, ismert szlovákiai párhuzammal megvilágítva értékeli, sőt esetenként további sláv, illetve magyar kapcsolatokra is utal, figyelembe véve a történeti szempontokat.²²⁴ A magyarországi gyakorlathoz hasonlóan, a szlovák szakirodalomban is fokozott figyelmet érdemelnek témánk szempontjából az utóbbi három évtizedben napvilágot látott, modern szempontú tájmonográfiák születési

szokásokra vonatkozó részletei.²²⁵ Emellett az adott kötetekben a népi gyógyászat, családi élet tárgyalásánál további összefüggésekre derül fény, illetve más fejezetekben a gyermekbútorokról, csecsemőkelengyérőről, sátoros ágyról kapunk információkat. Az utóbbi érintkező témákkal kapcsolatban utalnék *Polonec* átfogó tanulmányára a szlovákiai, szobában használt, illetve mezei bölcsőkről.²²⁶ *Magdaléna Stehliková* pedig gazdag fotóanyaggal illusztrált katasztert készített a szlovákiai múzeumokban őrzött, lakodalomnál és gyermekágy idején szerepet kapó, díszes lepedőkről.²²⁷ A komaságra vonatkozó társadalom-kutatások tekintetében, az összefoglaló és monografikus művek idevonatkozó részletein túl, a Slovenský národopis 1974. évi 1. számára utalok: *Apáthyová–Rusnáková*, *Kandert* és *Švecová* itt közölt tanulmányai megadják a témához szükséges eligazítást.

A további, részint Kárpát-medencei, részint európai népek ide vonatkozó, még válogatott irodalma is jelentős terjedelmű lenne, amelyre jelen alkalommal nem térek ki. Erre a magyar anyag későbbi, teljesebb feldolgozása kapcsán kerül majd sor.

JEGYZETEK

1. Ezek egy részének nyomtatásban történő közzététele erre az időszakra esik. A főleg keresztelőre, valamint a rontás-gyógyításra vonatkozó adatok természetesen nem mindig fedik kizárólag a paraszti gyakorlatot. Ld. *Kővári L.*, 1866. 86–88., *Radvánszky B.*, 1879–1896. I. 373–374., *Veres S.*, 1892. 63., *Kovács J.*, 1898–1899. – A hivatkozott műveknél abban az esetben nem közlöm az oldalszámot, ha a publikáció egésze ide értendő, továbbá, ha a mű természetéből fakadóan sok helyen, elszórtan tartalmaz témánkhoz kapcsolódó adatokat.

2. *Vahot I.*, 1853. 101., *Mártonffy K.*, 1854. 81., *Jókai M.*, 1854., *M. Gy.*, 1856. 143., *Nagy I.*, 1857. 468., *Emil*, 1861., *Hunfalvy J.*, 1867. 99., *Orbán B.*, 1868–1873. I. 148., II. 78., 80., VI. 138., 415., *n. n.*, 1868. 145.

3. *Edvi Illés P.*, 1854., *Prónay G.*, 1855. 3., 5., 6., 27., *Huszár Gy.*, 1863., *Orbán B.*, 1868–1873. I. 211., VI. 138., 139., 140.

4. *Garády*, 1854. 29–30., *Török K.*, 1867. (ld. ugyanezt: *Török K.*, Magyar alföldi népszokások. Hazánk s a Külföld, I. 1865. 571–572.), *Varga J.*, 1875.

5. *Réső Ensel S.*, 1867. 229–230. Ld. még ugyanitt 118., 143–144., 276., 319–320. A további ide tartozó leírásoknál módomban állt az eredeti forrást használni.

6. *Réső Ensel S.*, 1867. 210., 148., 249.
7. *n. n.*, 1858., *Tarnóczi I.*, 1866., *Molnár I.*, 1866., *Varga J.*, 1877., *Kármán J.*, 1877., *Horváth E. J.*, 1906.
8. *Ipolyi A.*, 1929. II. 115., 196., 208–209., 215., 306.
9. *Ipolyi A.*, 1929. II. 306.
10. *Kálmány L.*, 1881–1882. I. 113., 115., 197–198., II. 108., 109., 112., 216–217., 219., III. 150., 151., 1891. 36.
11. *Kálmány L.*, 1885.
12. *Kálmány L.*, 1893.
13. *Kandra K.*, 1897. munkája számunkra új, számottevő adattal nemigen szolgál.
14. *Trencsényi L.*, 1890. 347–348., *Nagy J.*, 1891. 132., *Kis Á.*, 1891., *Balázs M.*, 1891., *Sróth P.*, 1891. 363., 364., *Király P.*, 1891., *Bartha Gy.*, 1891. 404., *n. n.*, 1892., *Dörfler F.*, 1892|a., *Istvánffy Gy.*, 1895. 112., 113., *Jakab J.*, 1895. 309., 310., 311., 414–415., *Feltóthy L.*, 1896. 90., 91., *Nagy J.*, 1896. 98., 100., 101., 177., 180. *Somossy M.*, 1896., *Elek Z.*, 1896. 288., *Székely L.*, 1896., *Csáky E.*, 1897. 445. *Vécsey Á.*, 1897. 449., *Margalits E.*, 1899. 126., *Bellosics B.*, 1899. 304., *Versényi Gy.*, 1901. 267–268., *Nemes M.*, 1901. 352–353., 354., *Balásy D.*, 1901. 34–35., *Koritsánszky O.*, 1902. 85., 86., *Gönczi F.*, 1902. 78–82., *Istvánffy Gy.*, 1902. 34., 268.
15. *Jankó J.*, 1891. 276–277., 283–284., 285., *Benkő A.*, 1891. 359–360., *Kolumbán S.*, 1895|a. 398., 399–400.
16. *Istvánffy Gy.*, 1890. 298–299., *Kiss Á.*, 1891. 250., 252., *Nagy J.*, 1892. 68–69.
17. *Istvánffy Gy.*, 1894|a. 340–342., 344., 347., *Wlislocki H.*, 1896. 291–294.
18. *Wlislocki H.*, 1891., *Dörfler F.*, 1892., *Herrmann A.*, 1893., *Klein J.*, 1894., *Wlislocki H.*, 1894., *Dörfler F.*, 1895., 1896.
19. *Dörfler F.*, 1893., 1894.
20. *Ploss, H.*, 1884.
21. *Dörfler F.*, 1893. 107.
22. *Versényi Gy.*, 1894.
23. *Bellosics B.*, 1903.
24. *Márton J.*, 1891. 63., *Pintér S.*, 1891. 97–99., *Kovács B.*, 1895., *Bezsán M.*, 1895. 429., *Medveczky S.*, 1895. 442., 443., *László E.*, 1896. 385., *Margalits E.*, 1899|a. 301.
25. *Kolumbán S.*, 1895. 120–121., *Nagy J.*, 1900. 357–358.
26. *Iványi I.*, 1891. 195., *Kolumbán S.*, 1894. 250–251., *Jankó J.*, 1896. 160–161., *László I.*, 1896. 70–71., 84., 101., 108., 109., *Moldován G.*, 1897. 272–274. (Ez utóbbi szerzője, a rendelkezésre álló szakirodalomra támaszkodva, tág teret szentel a mitológiai kérdések történeti, összehasonlító vizsgálatának, ezen belül a szüle-

téssel kapcsolatban álló természetfölötti lények, emberfeletti erejű személyek kérdéskörének is.), *Szente A.*, 1898. 71., *Marmula J.*, 1900. 407., 408.

27. *Kőrössi S.* – *Czink L.*, 1892. 163–164., 170–171., 178., 179., *Kiskéri Balogh I.*, 1898. 130–131.

28. *Jankó J.*, 1902. 392–395.

29. *Békefy R.*, 1884. 18–19., 77–79., *Jankó J.*, 1892. 132–135., 139., 200–202., 1893. 216–217., 248–251., 1902. 392–397., 413–414., *Gönczi F.*, 1895. 60., 73., *Istvánffy Gy.*, 1896. 78., 172–174., 367., 373., *Kovács J.*, 1901. 277–280., 351–353., 362–365., 371–373., 375.

30. Az Osztrák–Magyar Monarchia..., 1887–1901. VII. 97–99. (magyarok, Alföld), 566. (dél-magyarországi németek), 627–628. (dél-magyarországi szerbek), XIII. 255–256. (Zala megyei vendek), 400. („hienczek”), XV. 404–405. (felső-magyarországi tótok), XVIII. 190. (palócok), 416. (rutének), XX. 265–266. (székelyek), 423., 426. (románok), 466. (erdélyi szászok).

31. Szerk.: *Sziklay János* – *Borovszky Samu*, *Borovszky S.*, majd *Csánki Dezső*, é. n.

32. Pusztán kiegészítésképpen utalnék még néhány forrástípusra. A majdani termékenységgel, a születendő gyermekkel kapcsolatos mágikus praktikákra részben a lakodalom alkalmával kerül sor, így találunk adalékokat e szokáskör leírásaiban is (a felsorolt műveken túl pl. *Gönczi F.*, 1890. 326., *Dorner S.*, 1891. 212.). – A körültekintőbb kutatók felfigyelnek a temetési szokások módosulására gyermekhalott, szülésbe behalt asszony esetében (pl. *Istvánffy Gy.*, 1894. 182.). A táplálkozást, viseletet tárgyaló cikkekben előfordulnak utalások a keresztelői lakoma ételre, csecsemőviseletre vonatkozólag (pl. *Istvánffy Gy.*, 1898. 314., 367.).

33. *Temesváry R.*, 1899. 4.

34. Ez utóbbi azonban inkább a gyűjtők számlájára írható.

35. Ő minden bizonnyal *Temesváry* indíttatására kezd érdeklődni az „orvos–ethnographia” iránt. Mint utal rá, népi szülésköré tartozó gyűjtései egy részét *Temesváry* közölte is nagy összefoglaló művében. (*Liszt N.*, 1906. 33.). – A szerző itt tárgyalt munkájának anyaga, kevésbé rendszerezett formában, folytatásokban megjelent a Gyógyászat 42., 43. és 45. évfolyamában (1902., 1903., 1905.).

36. *Liszt N.*, 1906. 33–43.

37. *Liszt N.*, 1906. 33.

38. *Vakarcs K.*, 1908.

39. *Istvánffy Gy.*, 1911. 227–229.

40. *Istvánffy Gy.*, 1911. 293–294.

41. *Kiss L.*, 1919.

42. *Gönczi F.*, 1906.

43. *Gönczi F.*, 1914.

44. *Gönczi F.*, 1914. 312–325.

45. *Gönczi F.*, 1914. 142–148.

46. Pl. a terhes asszonnyal való találkozás hiedelmi következményei (208.), a terhes asszony és a villámlás (198–199.), foggal születés (174., 175.), „csordásfarkassá” válás (176–177.), újszülött első fürdetése (193.), a szoptató nő, illetve a csecsemő betegségeinek gyógyítása (284–288., 290., 291., 295., 302., 309., 310., 311., ugyanezt ld. *Gönczi F.*, 1902., 1905.), állapotos asszony, gyermekágyas halála (358., 359.), csecsemőhalál, temetés (357., 360., 361., 365., 366.), a kisgyermek hajával, körmével, nyálával kapcsolatos praktikák (225–226.), csecsemőviselet (373.) stb.

47. *Luby M.*, 1930., *Nagy J.*, 1930., *Gönczi F.*, 1933., *Moór E.*, 1934., *László Gy.*, 1934., *Wagenhuber A.*, 1936., *Fekete B.*, 1936.

48. *Bellosics B.*, 1904/a., *Balásy D.*, 1905., *Benkóczy E.*, 1905., *Révai S.*, 1905., *Nemes M.*, 1905., *Tóth I.*, 1906., *Benkóczy E.*, 1907., *Hermann J.*, 1907., 1907/a., *Pávai V. F.*, 1907., *Káldy J.*, 1908., *Varga R.*, 1908–1909., 1910., *Szendrey Zs.*, 1914., 1916., *Győrffy I.*, 1916., *Kálmány L.*, 1917., *Varga I.*, 1920., *Relković D.*, 1920., 1922., *Relković N.*, 1923., *Relković D.*, 1925., *Csikész L.*, 1925., *Relković N.*, 1926., *Szendrey Zs.*, 1927., 1927–1928., *Luby M.*, 1928., 1928/a., 1928./b., *Gaál I.*, 1928., *Relković D.*, 1928., *Csefkó Gy.*, 1929., *Szendrey Zs.*, 1929., *Relković D.*, 1930., *Ébner S.*, 1931., *Kászonyi F.*, 1931., *Kiss L.*, 1931., *Loschdorfer A.*, 1935., *Luby M.*, 1935/a., 1936., *Szücs S.*, 1936., 1936/a., *Domanovszky Gy.*, 1936., *Vajkai A.*, 1937.

49. *Bellosics B.*, 1904. 216., *Berze Nagy J.*, 1910. 24–26., 27., *Szendrey Zs.*, 1929/a. 194–195., *Prückler J.*, 1930. 131.

50. *Sztancsek J.*, 1908–1909. 99–103., 243.

51. *Szabó I.*, 1906/a. 1–2., *Liszt N.*, 1907–1908. 103.

52. *Nyáry A.*, 1906. 289., 297–298., *Valentényi Gy.*, 1909. 45., *Benkóczy E.*, 1909. 236–237., *Nyáry A.*, 1909. 132–133., 135., 151., *Garay Á.*, 1911. 223–224., 225., 230., 236., 241–242., *Fludorovics Zs.*, 1913. 236–237., 242., 244., *Novák J. L.*, 1913. 45., 1913–1914. 217–218., *Gönczi F.*, 1914/a. 34., 47., 60., 66., *Sztripszky H.–Bilák I.*, 1915–1916. II. 141–142., *Nyáry A.*, 1924. 95., 97., *Tragor I.*, 1936. 191–192., *Kiss G.*, 1937. 109–112.

53. *Fél E.*, 1935/a. 94–99.

54. Nemzetiségi Ismertető Könyvtár

55. *Szabó O.*, 1913. 146–150., *Czirbusz G.–Nitsch M.*, 1913. I. 190–192., II. 74–75., *Pechány A.*, 1913. 103–104., *Juga V.*, 1913. 112–116., *Moldován G.*, 1913. 131–151. Ezen források használhatóságát általában az szabja meg, hogy milyen szakirodalom állt az adott szerző rendelkezésére. Így pl. a románokról gazdag anyagot

olvashatunk elsősorban *Marian* jóvoltából (*Marian, S. F.*, 1892.).

56. *Barla Sz. J.*, 1907. 222., 223., 224., *Komáromy A.*, 1910., *Weinhart G.*, 1911. 4–8., *Halmos F.*, 1912., *Mészöly G.*, 1917. 105–106., *Hoffmann M.*, 1926. 22., 141., *Papp L.*, 1933.

57. *Bellosics B.*, 1908. 97., 99., *Bán A.*, 1915. 88., *Holló D.*, 1934. 22–23.

58. *Hathalmi Gabnay F.*, 1905., *Szabó I.*, 1906., *Berze Nagy J.*, 1906., *Hathalmi Gabnay F.*, 1906., 1907., *Munkácsi B.*, 1907., *Szabó I.*, 1910., *Roska M.*, 1912.

59. *Katona L.*, 1905., *Róheim G.*, 1913/a.

60. *Róheim G.*, 1913.

61. *Róheim G.*, 1925. 90–93.

62. *Róheim G.*, 1925. 130–134.

63. *Szendrey Zs.*, 1932.

64. *Bálint S.*, 1933. 89–90., *Ortutay Gy.*, 1934. 211., 216.

65. *Cserzy M.*, 1911. 252., 258., *Sámuel A.*, 1918. 92–93., 95., 101., *Kiss L.*, 1920. 81., 83., 85., *Szendrey Á.*, 1928., *Kiss E.*, 1931. 37., 39., 40., *Fél E.*, 1935. 10., 12., 13.

66. *Kovách A.*, 1907. 73., 94., 203. 2. ábra, 211., *Palotay G.*, 1930. 141., 142., *Szendrey Á.*, 1931., *Fél E.*, 1937. 85–86., 90–91., 96–97., 99–100., 104.

67. *Pl. Vajkai A.*, 1937/a. 271–272.

68. *Herkely K.*, 1937.

69. *Nyáry A.*, 1931. 170–173.

70. *Luby M.*, 1935. 143–166.

71. Bár a szerző elvi-módszertani alapállásból fakadóan kevésbé rendszeres és következetes a képzetek, hiedelmek ismertetésében, pl. a születés (szülés) aktusa köré csoportosuló szokások tárgyalását, minden indoklás nélkül, eleve mellőzi.

72. *Elek P.*–*Gunda B.*–*Hirscher I.*., 1936., *Illyés Gy.*, 1936., *Kovács I.*, 1937., *Kodolányi J.*, 1940., *Hidvégi J.*, é. n. – további irodalom: *Hidvégi J.*, é. n. 215–217., *Andorka R.*, 1969.

73. Megjegyzem, *Gönczi „Somogyi gyermek”* című munkájának megjelenítésében is nagyban közrejátszott az egyke-kérdés iránt megnyilvánuló társadalmi, politikai érdeklődés. (*Gönczi F.*, 1937. 3–4.).

74. *Szendrey Zs.*, 1937. – További hiedelem-és szokásrészleteket tartalmaznak (elszórva) a kötet *Házasságkötés, Betegség, gyógyítás, Hitvilág* fejezetei, s a *Családi tűzhely* fejezetben találunk társadalom vonatkozású részleteket (tejtestvérség, komák gyermekeinek házassága (221.).

75. I. kötet: Táplálkozás (a komaasszony által keresztelőbe vitt ételek: 116.), *Bútorzat* (sátoros ágy: 257–258., 259., gyermekbútor: 277–278.), II. kötet: A hagyomány tárgyai (sátoros ágy, keresztelői-ajándék a keresztszülőktől, *csök-paszita*:

- 397–398.), IV. kötet: Családi tűzhely (idevonatkozó tiltott és előírt ételek, komatál: 225., gyermekviselet: 227., a viselet állapotjelző szerepe: 227.).
76. *Herkely K.*, 1938., *Némethy E.*, 1939. 63., 64., *Fülöp I.*, 1939., *Benedek S.*, 1940., *Gönyei S.*, 1940. 40., 42., 43., 47–49., *Balázs M.*, 1942. 109–110., *Fél E.*, 1942., *Tóth I.*, 1942., *Molnár J.*, 1943., *Vargyas L.*, 1944. 149., 150., 152., 1945. 61., 62., 63., *Némethy E.*, 1947. 123., *Erdős K.*, 1957., *Mozsolics A.*, 1963. 227., 228., 299.
77. *Szendrey Á.*, 1938. 297., 1939. 156., *Gunda B.*, 1940. 228–229., *Vámszer G.*, 1942. 123–124., 131.
78. *Herkely K.*, 1939. 89., 90–91., 122., *Benkő L.*, 1939. 350., *Gönyey S.*, 1942. 247., *Podmaniczky Zs.*, 1943. 59.
79. *Bálint S.*, 1943. 206–211., *Manga J.*, é. n. 15–17., 68., 1939. 119., 221–222., 224., 231., *Kozma B.*, 1939. 97–99.
80. *Tafferner A.*, 1941. 63–69., 130–133., *Novák V.*, 1943. 178–182., *Márkus M.*, 1943. 163–173.
81. *Berze Nagy J.*, 1940. III. 63–80.
82. *Szendrey Zs.*, 1943. 59.
83. *Szendrey Á.*–*Szendrey Zs.*, 1939., 1940., 1940/a.
84. *Kiss L.*, 1941. 205–226., részben ugyanezt ld. *Kiss L.*, 1919.
85. *Kiss L.*, 1941. 336–344.
86. *Kovács E.*, 1941. 12–13.
87. *Fél E.*, 1941/a. 90–91., 103–104.
88. *Fél E.*, 1944. 27–29.
89. *Fél E.*, 1944. 13., 14.
90. *Fél E.*, 1944. 10.
91. *Fél E.*, 1944. 42–43.
92. *Fél E.*, 1944. 5–6., 11.
93. *Fél E.*, 1944. 41.
94. Ethnológiai Adattár: 2520.
95. Nyomatásban olvasható ebből: *Kresz M.*, 1943., 1949., 1957., 1960.
96. A menyecske anyjától kapott támogatása gyermekszüléskor (*Morvay J.*, 1956. 59.), az anya és újszülött családon belüli helyzete (37., 67., 194.), névadás (76.), rokonsági terminológiák (74–75.), a csecsemő gondozása, felügyelete a családban (30., 33–34., 76–77., 82., 191., 198–201.), a gyermek családi hovatartozása valamelyik szülő halála esetén (75., 80.), megesezt lány, „rossz asszony” (70., 204.), házasságon kívül született gyermek (68–70., 82.).
97. *Morvay J.*, 1956. 88., 89., 96., 102.
98. *Morvay J.*, 1956. 181–182.

99. *Morvay J.*, 1956. 52–53., 75.
 100. *Morvay J.*, 1956. 194–205., 212–213.
 101. Ld. még *Morvay J.*, 1956. 65., 76–80., 102–105., 108., 185., 187., 194–198., 201., 207., 210., 214.
 102. *Fél E.*, 1958. 9.
 103. *Fél E.*, 1959. 71., 75., 78., 87.
 104. *Fél E.*, 1959. 77–81., 100., 102., 104.
 105. *Fél E.*, 1959. 101.
 106. *Molnár M.*, 1965. 397., 400–401.
 107. *Ruitz I.*, 1965–1966. 98.
 108. *Bencsik J.*, 1973. 103–104.
 109. *Zöldi P.*, 1974. 513–514.
 110. *Örsi J.*, 1976. 36–37., 39–41.
 111. *Fél E.*, 1948. 34.
 112. *Gunda B.*, 1949. 232., 234.
 113. *Morvay J.*, 1967.
 114. Itt említem meg, hogy a Magyar Néprajzi Atlasz térképei közül az alábbiak tartalmaznak témánkhoz információkat: 255. Szobai függő- és talpasbölcsök, 256. Mezei bölcsök, 469. Ki adta az újszülött kelengyéjét 1900 körül? 476–500. Névdivatok, keresztnevek gyakorisága, 523. Jelképes és mágiikus cselekmények a lakodalmon termékenységgel, szüléssel kapcsolatban, 524. Menyasszonyfogadás – kisgyermek, 583. A keresztleetlen újszülött szólítása, 584. A fiúgyermek keresztnevének választása, 602. Mivel gyógyítják a „megijedt” gyermeket?, 603. Mit csinálnak az „ijedtség” gyógyításánál használt ólommal, viasszal?, 606. A foggal született gyermek neve, 607. Mi történik a foggal született gyermekkel fiatal korában?, 627. Mi okozza a hold- és napfogyatkozást?
 115. *Gergely K.*, 1971.
 116. *Örsi J.*, 1974.
 117. A névadó ünnepek terjedésével kapcsolatban ld. még *Kardos L.*, 1969. 107., *Dankó I.*, 1976. 199.
 118. A Slovenský národopis 1974-es évfolyamának első számában megjelent *Morvay Judit*nak egy rövid összefoglalója a komaságról a magyar anyag alapján (*Morvay J.*, 1974.).
 119. *Béres Cs.*, 1961.
 120. *Gábor J.*, 1963. 230., 256–258.
 121. E kutatási irány áttekintését, bő bibliográfiával ld. *Papp L.*, 1948.
 122. *Papp L.*, 1948/a. 57–58., 65., 70.
 123. Pl. *Papp L.*, 1941. 25–28., 29–30., 33–34., 35–36., 71., *Tárkány Szücs E.*,

1944. 80–88.

124. *Vajkai A.*, 1948. 1–2.

125. Mint láttuk, A magyarság néprajzában *Szendrey* a szokásokon belül tárgyalja (*Szendrey Zs.*, 1937.).

126. *Vajkai A.*, 1948. 2.

127. Ezt megtaláljuk *Hoppál Mihály* és *Törő László* összefoglalójában (*Hoppál M.–Törő L.*, 1975. 58–61.).

128. *Berde K.*, 1940.

129. E vonatkozású értékét feltétlenül növelné, ha pontos hivatkozásrendszert alkalmazott volna.

130. *Vajkai A.*, 1943. 83–106.

131. *Nagy R.*, 1943. 18., *Oláh A.*, 1956., *Diószegi V.*, 1960|a., *Oláh A.*, 1965., *Bárdosi J.*, 1964., *Károlyi Gy.*, 1966., *Csiszár Á.*, 1972., *Bosnyák S.*, 1973., *Penavin O.*, 1975., *Futó R.*, 1976.

132. *Czinner A.*, 1943–1944. 16., *Grynaeus T.*, 1965., 1971. 770., 773., *Ferenczi I.*, 1973–1974. 290–291., *Grynaeus T.*, 1974. 232., *Kovács S.*, 1976. 107.

134. *Bálint S.*, 1939. 194., *Vajkai A.*, 1942. 129., 130., 138., *Grynaeus T.*, 1974|a. 170., *Sergő E.*, 1974. 448., *Jung K.*, 1978|a., *Szalontai B.*, 1977.

135. *Szendrey Á.*, 1948.

136. A foggal születés (*Diószegi V.*, 1958., 1967.), a *markoláb*, mint gyermek-ijesztő (*Diószegi V.*, 1968.).

137. *Diószegi V.*, 1960.

138. *Diószegi V.*, 1974. 79–83.

139. *Horváthová, E.*, 1970|a., *Manga J.*, 1974.

140. *Pócs É.*, 1964.

141. *Madar I.*, 1967.

142. *Pócs É.–Hoppál M.*, 1970.

143. *Fehér Z.*, 1975., *Gulyás É.*, 1976.

144. *Erdős K.*, 1957|a., *Csaba J.*, 1965., *Kallós Z.*, 1966., *Fehér Z.*, 1966. 125–126., *Csiszár Á.*, 1967., *Balogh L.*, 1968., *Csiszár Á.*, 1969., *Hoppál M.–István L.*, 1973., *Kára J.*, 1973. 52–55., *Gulyás É.*, 1973. 123–125., *Horváth I.*, 1973. 172., 181–183., 187., 188., 193., *Ferenczi I.*, 1974. 265–267., *Bálint S.*, 1975. 93–94., *Dömötör T.–Kákossy L.*, 1975. 20–21., 52–57., 138., *Sándor Mihályné*, 1976. 208–218., *Babus J.*, 1976. 46–82., *Bosnyák S.*, 1977., *Gulyás É.*, 1977., *Barna G.*, 1979. 77–78 – Itt említem még, hogy az utóbbi két évtizedben a szomszédos államok nemzetiségi kiadványainak öröndetes gyarapodása révén egyre több publikáció lát napvilágot. Noha ezek a jobbára hiedelmeket, mágikus praktikákat ismertető leírások nemigen lépik túl a két világháború közötti egyes adatközlések színvonalát, feltét-

lenül említést érdemelnek az információk számunkra nehezen elérhető származási helyét tekintve. A születés–csecsemőkor témához kapcsolódó adatokat tartalmaznak (a más összefüggésben említettekén kívül): *Horváth I.*, 1971. 65–68. *Bóna J.*, 1971., 1972., *Bartha K.*, 1973., *Bosnyák S.*, 1973/a., *Pénovátz A.*, 1976., *Kós K.*, 1976. 25., *Csáky K.*, 1979.

145. *Krupa A.*, 1973. 191–202., 1974. 81–103.

146. *Gémes B.*, 1975.

147. *Pócs É.*, 1963., 1968., 1977., *Hoppál M.*, 1969., 1970.

148. *Schram F.*, 1958., *Fettich N.*, 1971. 55–56., 60.

149. *Gunda B.*, 1942/a. 147., *Ferenczi I.*, 1959. 436–437., *Balassa I.*, 1963., *Zentai T.*, 1972/a., *Szabó L.*, 1975., *Hoppál M.*, 1976.

150. *Bihari A.*, 1980.

151. *Bihari A.*, 1980. 19., 99–101.

152. *Fülöp L.*, 1969. 12–17.

153. *Schram F.*, 1972. 98–104.

154. *Manga J.*, 1974. 9–11.

155. *Horváthová, E.*, 1970/a.

156. A magyar párhuzamokkal való összevetés tovább növelte volna a következtetések értékét.

157. *Kapros M.*–*Ujváry Z.*, 1975.

158. *Tóth F.*, 1975., *Szathmári I.*, 1978.

159. *Jung K.*, 1978. 15–59. Ennek első része a születés aktusával bezárólag, már korábban megjelent: *Jung K.*, 1976.

160. *Vajkai A.*, 1941. 116., *Szűcs S.*, 1941. 269., 271., *Hadnagy A.*, 1954., *Schram F.*, 1967. 574–575.

161. *Schram F.*, 1957. 134., 135–136.

162. *Tessedik S.*, 1938.

163. *Barabás J.*, 1964. 53–54.

164. *Manga J.*, 1969. 158., 160.

165. *Schram F.*, 1968. 683–686., 701.

166. *Fülep A.*, 1971. 123., 127–129.

167. *Schram F.* 1971.

168. *Reguly A.*, 1975. 103–104.

169. *Schram F.*, 1966. 173–175.

170. A *Schram Ferenc* által közétett boszorkányperek (*Schram F.*, 1970.) az anya és csecsemő megrontására, a rontás elhárítására, feloldására vonatkozóan is hatalmas forrásanyagot jelentenek, a különböző szempontból már feldolgozásra került perek is további, idevonatkozó adalékokkal szolgálnak (pl. *Barabás J.*, 1964. 59–60.,

62., *Molnár Gy.*, 1969. 197–198., 200., 202–204.).

171. *Csete B.*, 1942., *Kovács L.*, 1944., *Balassa I.*, 1945. 69., *Zentai T.*, 1972. 306–307., *Kunt E.*, 1976. 269., 279., 285., 286–287., *Bakó F.*, 1977. 110., 111., 119., 120., 127., 130.

172. *Pl. Manga J.*, 1940., *Bakó F.*, 1948., 1955., *Györgyi E.*, 1962., *Zólyomi J.*, 1980.

173. *Bálint S.*, 1976. 303–306. – További, témakörünkhöz kapcsolódó adalékokat közül hasonló közelítésből *Bálint S.*, 1977. I. 273. (meddőség feloldása), II. 113. (Szent Anna, mint a meddő nők, várandós asszonyok pártfogója).

174. *Kardos L.*, 1943. 21–24., 237–238., *Morvay J.*, 1950. 156–159., *Dömötör S.*, 1959., *Szigeti Gy.*, 1971–1974. 216–218., *Schwalm E.*, 1974. 311–312., *Sergő E.*, 1974/a. 278., 281., *Knézy J.*, 1975. 111., 114., 115–116.

175. *Gönyey S.*, 1938. 148., 153., *Herkely K.*, 1938/a. 294., *Fél E.*, 1942/a. 124., 125., 126., 131., *Kerékyártó A.*, 1969. 4–12., *Pap Jánosy M.*, 1971. 500., 506., 510., 514–518., 526., 529., 532., 536., 538., 542–543., 547., 549., 550., 561., *Györfly I.*, 1975. 525–526., 527., *Gergely K.*, 1978. 239–240., 241–242., *Zzlyomi J.*, 1979. 204–205., 214–217., *Tábori Gy.*, 1979. 645–648., *Imre M.*, 1979. 249.

176. *Sáfrány Zs.*, 1979.

177. *Csilléry K.*, 1966., 1967.

178. *Mándoki L.*, 1960.

179. *Csilléry K.*, 1948. 150.

180. Erre vonatkozóan ld. még *Cs. Sebestyén Károlynak* elméleti fejtegetését a mennezetes ágy kialakulásával kapcsolatban: *Sebestyén K.*, 1954. 379–383.

181. *Vajkai A.*, 1948/a. 67., *Csilléry K.*, 1952. 85., 90., 91., 92., 99., 102–104., 1975. 44–50., *Tábori H.*, 1979. 621–622.

182. *Morvay J.*, 1955. 36., 48., 50., 53., 55., *Takács B.*, 1962. 176–177., 186., 198., 199., 200.

183. *Gunda B.*, 1956. 35–36., 133., 140–141., 154., *Ortutay Gy.*, 1958. 112., *Balassa I.*, 1975. 138–141., *Jávorka K. – Küllős I. – Tátrai Zs.*, 1978. 246–248., 334–337., stb. *Bogdán I.*, 1978. 95–105.

184. *Dömötör T.*, 1972. 49–51.

185. Az eddig megjelent kötetekben számunkra legfontosabb címszavak szerzői: *Tátrai Zsuzsanna*, *Morvay Judit*, *Pócs Éva*, *Hoppál Mihály*, *Csilléry Klára*.

186. *Vajkai A.*, 1959. 107–108., *Dömötör S.*, 1960. 107–111., *Kodolányi J.*, 1960. 87–88., 115., 116., *Katona I.*, 1962. 134–136., 172., *Vajkai A.*, 1964. 198., *Bálint S.*, 1968. 146–147., *Balogh I.*, 1969. 256–257., *Erdész S.*, 1974. 264–267., *Tálas I.*, 1977. 285–286., 289., *Bellon T.*, 1979. 196–197., 199–200., 221–223., *Timaffy L.*, 1980. 144–147.

187. Balogh I., 1973. 256–257., 283–284., Manga J., 1979. 147–155.
188. Dömötör S., 1961. 80., Marga J., 1969. 162., Pintér M., 1969. 78., Juhász A., 1970. 69., Lele J.–Waldmann J., 1971. 589–591., Sebestyén Á., 1972. 183–184., Hathy T., 1973. 379–380., Banner J., 1973. 419., Tábori Gy., 1973. 392., Molnár L.–Hajdú M., 1974. 156., Timaffy L., 1975. 181–182., 208–210., Papp Z. S., 1975. 270–271., Petercsák T., 1978. 78–80.
189. Beck Z., 1965. 602–606.
190. Beck Z., 1975. 499–504.
191. Felföldi L., 1976. 423–428., Süli É., 1976. 448–450., 452–455.
192. Kálmány L., 1881–1882., 1885., 1893.
193. Ferenczi I., 1977. 257–282.
194. Dömötör S., 1961. 85., 86., Bálint S., 1965. 577–578., Hajdú M.–Kovács F., 1965. 465–467., 471–472., 476., Morvay J., 1965. 423–424., Manga J., 1969. 160., Pintér M., 1969. 89., Juhász A., 1971. 232., Bálint S., 1971. 639–640., Grynaeus T., 1971., Lele J.–Waldmann J., 1971/a. 837–838., Sebestyén Á., 1972. 190–192., Gulyás É., 1973. 118., 119., 121., 123–125., 126., 134., Szilágyi M., 1973. 215–221., Banner J., 1973/a. 373., Molnár L.–Hajdú M., 1974. 173., 174–175., 196., 197., Nagy Gy., 1975. 362., 419–420., Nagy Z., 1975. 456., 458., Gulyás É., 1977. 489., 491–492., 498–499., 502., Bády L., 1977. 508., 511–512., 513–514., 515., Ferenczi I., 1977/a. 329–335., Tábori H., 1979. 621–622., Tábori Gy., 1979. 645–648.
195. A már egyéb összefüggésben érintett munkákon túl Papp L., 1942., Bíró Gy., 1968., Berczeli É., 1970., Béres E., 1971., Bodnár J.–Farkas Gy.–Hornyák E., 1971., Ajtai É.–Petruska E., 1971., Németh I.–Olsanszky J.–Smajda I., 1971., Nagy É., 1971., Zsova I., 1971., Bellér J., 1972., Bolla J., 1973., Nagy J., 1973., Kroyer Zs., 1973., Borók E., 1973., Bodnár B., 1975., Székely L., 1978., Bogár J., 1978., Stefanovics K., 1978.
196. Göldner M., 1971. 6–10., 27., 33–36., 38–39., 41–42., 43.
197. Hoppál M.–Küllös I.–Manga J., 1974. Berényi Andrásné, 1975., Győri K., 1975., Dudás J., 1976.
198. Az utóbbinál a „Népnyelvi hagyományok” rovatban, a „Babonák”, „Tájékozók” cím alatt. Néhány ötletszerűen kiragadott példa: IV. évf. 1875. 135. (terhesség), 136. (kisgyermekhez kötődő hiedelmek), 137. (burokban született gyermek), 277. (szemmelverés elhárítása, kisgyermekre vonatkozó tiltás), XI. évf. 1882. 526–527. (keresztelés, váltott gyermek, szoptatás, elválasztás), XXIV. évf. 1895. 288. (halott gyermek, terhesség), XXXVIII. évf. 1909. 279. (paszita szó eredete), XLII. évf. 1913. 92. (korozsma). A Magyar Nyelvből hasonló közlések pl.: III. évf. 1907. 465. (nyelvtörténeti adat a kereszteléshez), IX. évf. 1913. 381. (gyermekkel kapco-

- latos tájszók, csök), X. évf. 1914. 335. (pászta).
199. *Mészáros Gy.*, 1915.
200. *Baros Gy.*, 1905.
201. *Csokány P.*, 1912. 380–381., 427.
202. *Csete B.*, 1958. 218–220.
203. *Csűry B.*, 1935–1936., *Kiss G.*, 1952., *Bálint S.*, 1957. (a Szegedi szótár készítése során felgyűlt további – közte minket is érdeklő – anyagot adja közre: *Bálint S.*, 1959–1960.), *Penavin O.*, 1967–1975., 1973.
204. *Kázmér M. – Végh J.*, 1970.
205. *Lőrincze L.*, 1948.
206. *Csalog Zs. – Mándoki L.*, 1970.
207. *Szilágyi M.*, 1973. 215–221.
208. *Magyary-Kossa Gy.*, 1929–1942.
209. *Schram F.*, 1973.
210. *Friedrich I.*, 1975. – Ld. még a tágabb témakörű kéziratok közlését, amelyekből szintén kapunk témánkhoz adalékot. *Pl. Fügedi M.*, 1976. 193., 195., 197., 199–200., *Zay A.*, 1979. XXIII.
211. Felsorolásukat ld. *Fekete S.*, 1970. 178–180.
212. Pusztán szemelvény jelleggel: *Tauffer V.*, 1896., *Temesváry R.*, 1898., *Kőhegyi M.*, 1969., *Fekete S.*, 1970., 1971. (mindkettő gazdag, további irodalommal), *Veres J.*, 1971., *Fazekas Á.*, 1975.
213. *Berndorfer A.*, 1960.
214. *Seregély Gy. – Szentgyörgyi I.*, 1969., 1969/a.
215. *László Gy.*, 1944. 240–267.
216. *Chotek, K.*, 1936. 269–270.
217. *Bednárík, R.*, 1943. 19–27.
218. *Horváthová, E.*, 1968. 563–565. (a témára vonatkozó cseh anyag *Antonín Robektől* ugyanitt: 249–250.), *Horváthová, E.*, 1972. 187–195.
219. *Horváthová, E.*, 1975. 986–991.
220. *Čajánková, E.*, 1956. 448–453., *Horváthová, E.*, 1974. 245–252.
221. *Horváthová, E.*, 1970.
222. *Horváthová, E.*, 1970/a.
223. *Horváthová, E.*, 1971. 7–36.
224. *Mjartan, J.*, 1974.
225. Az említetteken túl: *Tomes, J.*, 1966. 314–315., *Jakobíková, K.*, 1972. 195–207., *Olejník, J.*, 1978. 88–92.
226. *Polonec, A.*, 1940.
227. *Stehlíková, M.*, 1966., ugyanerről a témáról ld. még *Václavík, A.*, 1958.

Az imént elmondottak egyértelműen bizonyítják a születés hagyományköre komplex közelítésű kutatásának szükségességét hazánk különböző területein, illetve népcsoportjainál. Ennek értelmében, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének akadémiai tervtémájához kapcsolódva végeztem munkámat, Ujváry Zoltán egyetemi tanár irányításával, amelyért ezúton is köszönetet mondok. Munkám elsődleges célja a recens anyag feltárása volt. Ennek során az alábbi szempontokat tekintettem meghatározónak:

1. Komplexitás: az adott népszokásokból kiindulva a kutatás kiterjesztése az érintkező problémakörökre is.
2. Időbeli változások regisztrálása, a hagyományok intenzitásának ezirányú, hozzávetőleges felderítése a legutóbbi időkig.
3. A gazdasági, társadalmi háttér differenciáló szerepének tisztázása.
4. Ahol indokolt, annak felderítése, hogy az általánosan elfogadott norma, a közösségi tudatban élő modell, milyen viszonyban állt az alkalmankénti realizálással, illetve az egyes konkrét esetek közösségen belüli értékelésével.

A gyűjtés területének kiválasztásában fontos tényező volt az, hogy Nógrád megyéből, sőt az egész palócnak tartott területről lényegében csak néhány korai beszámoló érdemelt említést a születés, keresztelő szokásairól.¹ Konkrétan az Ipoly menti falvak mellett szólt az a körülmény, hogy ugyanezen vidéken végezett alapos, társadalmi szempontokat érvényesítő kutatást *Manga János* a népszokások másik területe, a jelesnapok szokások témájában.² A közel azonos időben, hasonló módszertani megközelítésben feltárt anyagok a későbbiekben alapul szolgálhatnak az adott népesség szokásrendszerének átfogó vizsgálatához.

Különösen fontosak a korai adatok, leírások, hiszen a recens anyag időben visszafelé haladva szükségszerűen homályosabb, esetlegesebb ada-

tokat tartalmaz. Részint emiatt, részint az ilyen források csekély száma, e feljegyzések lokalizációs nehézségei³ miatt célszerűnek látszott tágabb területi egységet figyelembe venni: hozzávetőlegesen a történeti Nógrád megyét a szlovák–magyar nyelvhatárig, s esetenként a szomszédos Hont megyei Ipolyölgyet.

Legkorábbi forrás *Szeder FABIÁN* 1819-es ismertetése, amely azonban mindössze egy adattal szolgál: a gyermekágyas asszonyt, különösen télen, a fűthető házban (szoba) helyezik el.⁴

Első összefüggő leírásunk a század közepéről való. *GARÁDY* nevű szerzője a szlovák betelepítésű Ósagárd község keresztelési szokásairól ad – módszerét tekintve a maga korában országos viszonylatban is figyelemre méltó – beszámolót.⁵ Az anya, mihelyt megbizonyosodik állapotának változásáról, sürgősen közli ezt valakivel, nehogy a gyermek néma maradjon. Terhesség alatt is változatlanul kiveszi részét a legnehezebb munkákból. Miután világra jött a gyermek, s összeszedték a keresztelői lakomához szükséges kellékeket, elmegy a bábaasszony egy üveg pálinkával felkérni a komákat, s közben sűrűn kínálgatja az italt, hogy az újszülött élete szerencsés legyen. A komapárok száma hat, de előfordul, hogy több is. A felkérést nagy társadalmi különbség esetén (cigány!) is kötelező elfogadni, s majdan az illetőt visszahívni. Elsőszülöttnél a komák között mindig van egy legény és egy leány. A keresztelés napján a komák a templomnál gyülekeznek, a házhoz csak a *keresztanya*⁶ megy a csecsemőért. Közvetlenül az egyházi szertartást követően tartják a lakomát.⁷ Ilyenkor a bába vagy a keresztanya egy kendőt terít az asztalra, s ebbe minden meghívott „tehetsége” szerint (50–30, esetleg ennél is kevesebb krajcárt) un. keresztéppénzt tesz, amiből az anya legtöbbször ingecskére való gyolcsot vesz a gyermeknek. A keresztanya, továbbá a *legény- és leánykoma* tartozik még valami ruhafélét is ajándékozni keresztelőkor az újszülöttnek. Az anya ezt honorálja, amikor visszahívják keresztanyának, illetve a leánykomának lakodalmára egy főköttöt kell adnia. A keresztelői lakoma bőséges evés, ivás, áldáskívánások, dalolás közepette zajlik, a módosabbaknál dudás is kerül, s táncra perdülnek. Ez alkalomtól kezdve a komák, komaasszonyok (beleértvén a legény- és leánykomát is) magázzák egymást. A keresztelőt követő napokban legalább 4–5 alkalommal (gazdagabbaknál többször is) visznek többféle ételt a gyermekágyasnak, komaasszonyai.⁸ Legalább egyszer szerepelnie kell az étrendben tyúknak, utoljára pedig egy nagy tál kalács szokásos. Úgy illik, hogy ilyenkor a komaasszonyt megvendégeljék, borral kínálják. A gyermekágyas lepedőkkel körülvett ágyban fekszik.

Kimennie nem szabad, s különösen idegen férfiak tekintetétől kell óvakodnia. A fiatalabb menyecskék azonban – az öregek legnagyobb rosszalására – mind kevésbé hisznek e babonában. Szülés után legalább egy hétig jár a bába, van, hogy naponta kétszer is, ellátni az anyát (*ha kell, megkeni*) és az újszülöttet. Első szülés esetén három, a későbbieknél két hét múlva kerül sor az avatásra, ahová a bába kíséri el az anyát. Ez alkalommal kapja meg a bábaasszony szolgálati fizetségéül a *negyedrészt* gabonát. A szertartást követően szétbontják az elfüggönyözött ágyat, jeléül annak, hogy a *rossz szellemnek* már nincs hatalma a gyermekágyas fölött. Ha a körülmények éppen úgy hozzák, az anya gyermekével rögtön megy is a mezőre, dolgozni. Munka közben az apróságot mezei bölcsőbe („ringafák közé kötött lepedőbe”) fekteti, s ha van idősebb gyermeke, az dajkálja. A csecsemő „kezeit, s lábait... erősen bepólyálva” tartják az első hetekben. A szoptatás időtartama két év vagy még több, s ennek magyarázata a szerző szerint, hogy addig sincs gond a gyermek ételmezésére. – A lakodalom leírása során *Garády* kitér azon esetekre is, amikor „fiatalsági botlást követ el valamely pár”. A leányt azonnal felkontyolja a bába. A közösség elvárása az, hogy mielőbb létrejöjjön a házasság, ha kell a pap és a falu vénjei is közbenjárnak ennek érdekében. Természetesen ilyenkor a szokásos fejdísz nem illeti meg a menyasszonyt, s lakodalom után sem állhat a templomban a menyecskék közé az első helyre, csak hátul, a karzat alatt húzódhat meg. Ha a házasság mégsem jön létre, a legény többet a fonóházba nem mehet, mert társai megbírságnának.⁹ – Végezetül a temetés szokásainak ismertetésében szó esik arról, hogy az elhunyt kisgyermek tetemét, ha leányka volt, keresztelődjébe hívott legénykoma, ha kisfiú, a leánykoma viszi ki a sírhoz. A gyermekhalottnak prédikáció, búcsúztatás nem jár, csak énekszó mellett temetik el. A halvaszületett csecsemőt a bába földeli el, felbontván egy sírt.¹⁰

Reguly Antal 1857-es, idevonatkozó gyűjtésrészlete¹¹ a Füleki környéki falvakhoz köthető.¹² E leírásból már a szülés lefolyására is kapunk adatokat. A gyűjtés idején minden községnek volt a pap előtt felesküdt, *fogadott* bábája, míg korábban bárkit elhívhattak segítségül a szüléshez, akinek tapasztalataiban megbíztak. A szülési fájdalmak jelentkezésekor az asszony az un. *kis kamrába* vonul vissza,¹³ ahol *lyukasszéken* (gyermek-állóka) ülve szül, miközben két oldalról támogatják. Az újszülöttet egy teknőben meleg vízzel mindjárt megfürdetik, „bepólyáztatik...”,¹⁴ majd belekötik a *dunnikába*, s azonnal viszik a templomba keresztelni. A keresztszülőket természetesen már előre felkérték e tisztségre. Az egyházi

szertartás résztvevőiként csak a keresztszülői párról történik említés. A templomból hazajövet megvendégelik a komáékat, van *kolbász*os leves, *rántottat sütnék*,¹⁵ mákos- vagy túrós főtt tészta, mézespálinkát, bort adnak. Jelen van a *házi nép* is. Ezt követően, két hét múlva tartják a *poszrikot*.¹⁶ A – közelebről meg nem határozott – rokonokat, ismerősöket a bába hívja meg. Annyi azonban kiderül, hogy leány vagy legény nem lehet a vendégek között. Az ünnepi ebéd szokásos ételei: marhahúsból főtt leves gerslivel, káposzta disznóhússal, *csirke*, *metélt csikkal*,¹⁷ tüdőből, májból főzött savanyú leves, *vajazott* tejbekása. A jobbmódúaknál sült is kerül: kacsa vagy liba. A vendégek a bába által asztalra tett tálba adakoznak a *fekőnek* (gyermekágyas), a komáék 2–3 pengőt, a többiek 5–6 garast. A bába külön gyűjt a maga számára is, körbejárva egy tányérral, amelybe ki-ki 1–2 garast dob. A nagyszámú, nemegyszer 40 főnyi vendégsereg a bor, pálinka mellett hamarosan dalolni kezd, majd táncra is perdülnek. Feltehetőleg ilyenkor adják ki a bába járandóságát, ami *negyed kila* búza, egy *morványkalács* és egy túróslepény. Az anya szülés után egy hétig marad ágyban, s első gyermeknél négy, különben három hét elteltével kerül sor az avatásra. A gyermeket két évig a *ringó bötsőben* tartják. A szoptatás időtartama másfél–két és fél év, fél éves korától azonban már adnak neki *tejkét*, levest, kását is. – Figyelemre méltóak *Reguly* megfigyelései a születéskorlátozásra vonatkozólag. Ha a menyecske túl fiatal (14 éves), egy darabig még nem hálnak együtt az urával, hanem anyósával alszik egy helyiségben.¹⁸ Másutt írja, hogy általában a fiatalok első évben alig hálnak együtt, s csak ha már a család nőtagjai úgy döntenek, hogy aktuális a gyermekáldás, akkor oldják fel e hallgatóságos tilalmat. Az absztinencia mellett azonban más védekezési módot is ismernek az asszonyok: *...sokszor meg van a menyecske tanítva, hogy a dolog közt félre rántja magát...*¹⁹ – A komasági kapcsolatot *Reguly* szerint nagyra tartják, megszólítás: *keresztkomám uram*, s magázzák egymást. Gyakorlatilag azonban koma, komaasszony szinte mindenki a faluban, részint mert a rokonságból bárki keresztkomája az egész rokonság számára *koma*, másrészt a *fogadott komaság* (ifjúkori komafogadás szokása) révén.²⁰

Ezután több mint három évtizeden keresztül csak néhány elszórt, s esetenként nem is mindig megbízható adatot találunk. *Pap Gyula* a salgóvidéki palócokról írott bevezetőjében megállapítja, hogy 1850-ig elenyészően ritka esetnek számított a „hajadoni szüzesség” elvesztése, utóbb azonban már gyakrabban előfordul, s okát a házasságkorlátozásban,²¹ s a „szabadságos katonák túlnyomó számában” látja.²² *Pintér Sándor*

ugyancsak jó erkölcsűnek tartja általában a palócokat, s a törvénytelen gyermekek arányát 0,1 %-ra teszi.²³ Megállapítása szerint az alacsony gyermekszám oka e vidéken az endogámiában keresendő. Négy gyermek egy családban már elenyésző kivételnek számít.²⁴ A szent Iván napi tűzugrásnál említi, hogy a szokásban állapotos asszonyok is részt vesznek, s a tűz átugrálása náluk a könnyű szülés biztosítását célozza.²⁵ Figyelemre méltó viszont a kereszteleetlenül elhalt gyermekek temetkezési szokásairól beszámoló leírása. A korabeli legidősebbek emlékezete szerint az ilyen csecsemőket a falvak szélén álló, *káponkának* nevezett, szoborfülkés oszlopok köré temették el, éspedig egy *sírányban* (cserépfazék). A cserépfazékban történő temetkezést ilyen esetekben – immár nem az oszlop körül – úgy említi, mint kutatásai idején több helyen még élő gyakorlatot. Az ugyancsak még intenzívnek tapasztalt hiedelem szerint, a csecsemők minden hét évben éjfélkor *felébrednek és síránykoznak*. Ha egy arrajáró elmondja fölöttük a kereszteleő formulaszöveget, angyalként repülhetnek a mennyországba. Ellenkező esetben egy óra elmúltával abbamarad a sírás, s hét év múlva jelentkeznek ismét hasonlóképpen.²⁶ Különböző összefüggésben rögzít néhány, témakörünkbe tartozó terminológiát: *párna* (gyermek pólyázásához), *böcső*, *ücsik* (ülőke), *viganó* (gyermek felsőruha).²⁷ Utal rá, hogy a gyermekek hálóhelye részint a kemence teteje, részint a fűtetlen *kamra*.²⁸ Sajátosságként emeli ki azon szokást, amely szerint az anya elsőszülöttje halálakor piros fejkendőben gyászol.²⁹ – Ezt egyébként *Findura Imre* is megerősíti, általában kiskorú gyermek halálára vonatkoztatva.³⁰

Pintér Sándortól kapjuk a következő részletesebb leírást 1891-ből,³¹ amelynek felhasználhatóságát nehezíti a novellisztikus törekvésű stílus, s általában a romantikus látásmód. A gyermekáldás élé néző asszony helyzetét idilli színben tünteti fel. A szülés várható idejére kívül-belül kimeszeli a házat, a leendő apa gondoskodik *ringao beöcse*-ről, ülőkéről. A sátoros ágyat *Pintér* szerint előre elkészítik, s a szülésre ebben kerül sor. A *sátorlepedőt*, amely leányágon öröklődik, *sátor rúd* segítségével erősítik fel, sarkaiba kenyérbelet, fokhagymát kötnek. Az újszülöttet *tisztesfü* főzetében fürdeti meg a bába. A szüléssel kezdődő egy hét elnevezése *sátoros ünnep*. Ezalatt a gyermekágyast komaasszonya látja el étellel (mákos *ferentő*, béles, fonott kalács), itallal (mézespálinka, bor). Ilyenkor csak nők veszik körül az anyát és gyermekét. Hetedik nap kerül sor az avatásra. Az anya ez alkalomból *legtisztességesebb* ruhaneműit veszi fel, s az ugyancsak ünnepélyesen felkészített csecsemőt virágokkal kihímzett

vállkendővel takarja le. Elkíséri őket a templomba a bábaasszony is. A szerző kitér arra, hogy a halvaszületett gyermeket a bába temeti el egy cserépfazékban, minden szertartás nélkül, késő este vagy kora hajnalban. A falu határában van „olyan rész”,³² ahol jel nélkül az ilyen csecsemők nyugszanak. Végül felsorolja a gyermekbútorokat, az eddigieken túl: *állóka*, amelyben szerinte a gyermek járni tanul.

Ezt követően ismét csak szórvány adataink vannak. *Pápai Károly* a karancsalji palócok viseletének bemutatása során leírja, hogy milyen ruhában ment a keresztanya keresztelőkor a templomba, s különbséget tesz aszerint, hogy ünnep- vagy hétköznap került sor a szertartásra. Érinti az anya avatáskor viselt öltözetét is.³³ Következő, e területet érintő dolgozatában a ház berendezését tárgyalván, felsorolja a „kisdednevelési eszközöket”, amelyek helye a hálókamra vagy a padlás.³⁴ *Versényi György* összegyűjtött anyagából tudjuk, hogy Szécsényben is ismeretes volt az újszülött kezére kötött húr szemmelverést elhárító hatásának képze, továbbá az a hiedelem, hogy ha szopós gyermek tükörben meglátja magát, nehezen jön majd ki a foga.³⁵ Litkén a foggal született gyermeknek szerencsés életet jósoltak, valamint azt, hogy *óriás* lesz. Mindez érvényét veszti azonban, ha a bába titokban kihúzza a fogat. Ugyanebből a községből írja le a halvaszületett gyermek hétévenként hallható sírásával kapcsolatos hiedelmet, kibővítvén azzal, hogy a keresztelési szövegformula mellett el kell még mondani a következőket is: *ha gyerek vagy, legyél Ádám, ha leány vagy legyél Éva*.³⁶ *Temesvárynál* kevés azon adatok száma, amelyek egyértelműen Nógrád megyei helymegjelöléssel szerepelnek. Lakodalomkor szokás, hogy a menyasszony annyi gabonaszemet dob bele a kútba, ahány évig nem akar gyereket. Ha a terhes asszony lába dagadt, ebből arra következtetnek, hogy leánygyermeket szül majd. Szüléskor a görcsös fájdalmak ellen melegre párolt nyúl bőrt tesznek az asszony hasára. Első fürdetéskor az újszülött kezét és lábát lúdzsírral kenik be azon hitben, hogy így sohasem fagy majd meg. A gyermek csak egyéves korában kap ingecskét, hogy a teste *meg ne törjön*. A gyermekágyas arcát tejjel, tejszínnel kenik, azt remélvén, hogy így májfoltjai hamarabb elmúlnak. Mastitis gyógyítására a következő szereket ismerik borogatásként: vajjal kevert juhganéj, belladonna mag és gyökér, papsajt főzete, főtt cékla, gomba.³⁷ *Benkóczy Emil* közelebbi helymeghatározás nélkül közli a hiedelmet, miszerint, ha az állapotos asszonyt feszület fájáról hasított forráccsal megfűstölik, szerencsés szülése lesz.³⁸

Nyáry Albert 1906-os mihálygergei közleménye részben korábbi gya-

korlatról is számot ad, tekintve, hogy felhasználja a helybéli kántornak *Pintér Sándor* kérésére 1881-ben készült feljegyzéseit is.³⁹ Előljáróban megállapítja, hogy a palócok általában nem szaporák. Ennek okát a nagy gyermekhalandóságban látja, ami egyrészt a rossz közegészségügyi viszonyokban gyökerezik. Másrészt a gyermeknek e vidéken nem tulajdonítanak olyan értéket, hogy pénzt fordítsanak a gyógyíttatására. Határozottan leszögezi, hogy az egyke-rendszernek még nyoma sincs, a hatékony magzatelhajtó eljárások ismeretlenek. Mindössze egy idevonatkozó adatot talált: az un. *nyetata* gyökérrel történő füstölésről tartják azt, hogy a terhesség legkorábbi szakaszában abortív hatású. Egy népdalszöveget is idéz illusztrációként:

Maczó Panni ne dógozz,

Nyetatáró gondókozz.

Nëm kell má a nyetata.

Mozog má a kisbaba.⁴⁰

A cikk további részében is többnyire dalszövegekhez kötve közöl népeleti adalékokat. Az egyik szöveg értelmezéséből az szűrhető ki, hogy a faluban egy leány „megesett”, s ezt követően most már többekkel is alkalmi szexuális kapcsolatra hajlandó.⁴¹ Végül a „babonaságok” felsorolásánál részletesen leír egy, az anyajegy eltávolítását célzó szokást. Ha egy jegyben járó leány sző, az anya fogja csecsemőjét, s az ablak alól bekiabál: *Micsinász? Mire a leány: Szövök. Mit szősz? Jegyét. Nekem is van egy jegyem, sződd be! Hát gyűjjék be, maj beszövöm!* Ezt követően rövidesen eltűnik az anyajegy a gyermek testéről.⁴² *Nyáry Albert* Pilinyről írott, nagyobb szabású ismertetése különböző összefüggésekben tartalmaz témánkhoz adalékokat. A szerző megfigyelése szerint nagyon ritka a *megesett személy*, egy-két évtizedenként ha előfordul ilyen eset. Akkor is általában házassággal végződik az ügy, tekintve, hogy a legényt is elítéli a közvélemény, s nehezen kaphatna más feleséget. A csekély szaporulat okaiként ugyanazokat hozza fel, mint Mihálygerge esetében.⁴³ Közül néhány hiedelmet. A falubéli *Barna Jankónak*, többek között, olyan tudománya is van, hogy *szembenézésből* megmondja az asszonynak, teherbe esett-e, amikor az orvosilag még nem állapítható meg. A nehéz szülést azzal magyarázzák, hogy a terhes asszonyt haragosa megátkozta: addig ne tudjon szülni, amíg ő nem engedi. A csecsemőt meg kell köpködni, ellenkező esetben *elszárad*. A kisgyermek talpát nem szabad megvergetni, mert nehezen tanul meg járni. Ha pedig valaki átlépi, nem fog nőni, hacsak az illető ismét át nem lép visszafelé fölötte. Ha a kislány olyan kutyakölyökkel játszik, amelyik-

nek még nem nyílt ki a szeme, nem fog tudni soha kenyeret sütni. A gyerekeket *morkolábbal* ijesztgetik.⁴⁴ Az egy éven túli szoptatási időtartamot itt is általánosan betartják, úgy vélvén, hogy az alatt az idő alatt nem esnek teherbe. A csecsemőket *altatószerekkel nem rontják*. Utal a szerző a „keresztzüle” fogalmának tág értelmezésére,⁴⁵ végül a névadással kapcsolatban megemlíti, hogy kezdenek megjelenni a korábban soha sem használt „úrías” keresztnevek.⁴⁶

Pintér Sándornak a palóc lakóházat ismertető dolgozata nem sok új adattal szolgál előző közleményeihez képest.⁴⁷ Ha a *házban* nem volt ágy, az ilyenkor kivitt szövőszék helyére állították fel a *sátort*. A gyermekbútorokból említi még a *járaókat*⁴⁸ a gyermekvisélet darabjai közül pedig a *viganó* mellett a *pendelt* és inget.⁴⁹ – Valószínűleg a Karancsvidékről származnak *Mátrainé Varga Róza* információi a *váltott gyemekről*. Az ilyen apróság nem fejlődik, felnőtt korára is *amolyan földön csúszó*, nyomorék marad. Preventív védekezés a *kicszerelés* ellen – ami egyébként a boszorkány műve –, hogy az újszülött pólyakötőjére olvasót tesznek.⁵⁰

Újabb összefüggő leírást *Farkas Páltól* kapunk 1911-ben.⁵¹ A terheség szerinte sem jelent könnyítést munkában az asszony számára. Mágikus szokások azonban vélt védelmét szolgálják. Különösen a visszataszító jelenségek *megbámulásától* tiltják, mert a gyermek majd arra fog hasonlítani. Emiatt *komégyiába* sem mehet az anya. Kerülnie kell a szúrósszemű embereket, nehogy megrontsák. Ha világrajött a gyermek, az asszony *sátort fekszik*. A felakasztott lepedő csücskébe fokhagymát, pénzt kötnek, ami a *sátor* mögött fekvőket óvja a szemmelveréstől, s távol tartja az újszülött *kiváltásán* mesterkedő boszorkányt is. Ez utóbbi ármánykodása abban áll, hogy az egészséges csecsemő helyére egy *félkegyelmű mumajt* csempész. Ha gyengének ítélik az újszülöttet, még aznap elviszik megkeresztelni, de egyébként sem halasztják sokáig. A szülők gyermekkori pajtásai közül választják ki jó előre a keresztszülőket, akiket most a bába kér fel ünnepélyesen, mézespálinkával e tisztség elfogadására. Az egyházi szertartásra a reggeli mise⁵² után kerül sor: a cifra nagykendővel letakart csecsemőt a komaasszony viszi el a bába kíséretében. Hazaérkezvén pálinkával kínálják meg őket. Ha viszont jobbmódú a család, elsőszülöttnél a legközelebbi rokonok, ismerősök részvételével nagyszabású *poszrikot* rendeznek. Az nem derül ki egyértelműen, hogy erre mikor kerül sor, mindössze annyit tudunk meg, hogy vacsoráról van szó, amelynek ételleihez a komaasszony jócskán hozzájárul, s pálinka is van. Ilyenkor szokás a bába tréfás adománygyűjtése, aminek bevételét a kíséreszőveggel ellentétben

(hivatkozás arra, hogy az újszülött meztelenül jött a világra, s ingecske, kicsizma kell neki) maga teszi el. Bolgáromban az asszonyok a *poszrik*ba érkező férfiak kalapját elveszik, s csak pénzért adják vissza. Az összegyűlt pénzen az asszonyok a kocsmába mennek, s útközben hamuval telt, ócska fazekakat vagdosnak a kapukhoz. Másutt vidám hangulatban a menyecskék *megpatkolják* a férfiakat: csizmájuk sarkára égő forgácsot raknak, s addig ütik a talpukat egy fadarabbal, amíg meg nem fizetnek a *patkolás*ért. A gyermekágyast és családját egy hétig a komaasszony látja el főtt étellel. A szerző szerint az ételvitelnek mindenütt szigorúan megszabott étrendje van. Erre két példát is hoz. Sóshartyán: 1. nap tej, tojás, 2. nap leves, tyúkhús, 3. nap *ferentő, pampuska*, 4. nap *herőke*, 5. nap túróslapény, 6. nap *morvány*.⁵³ Litke: 1. tej, rántotta, *morvány*, bor, 2. *csíklevés*, csirke, sütemény, *morvány*, bor, 3. *túrócsík, pampuska, morvány*, bor, 4. „rán-tottás” tyúk,⁵⁴ *herőke, morvány*, mézespálinka, 5. mákos *ferentő, morvány*, bor, 6. túróslapény, *morvány*, bor. A szerző rögzíti azon megfigyelését, hogy a komapárból a férfinak alig van szerepe, s kommentár nélkül idézi a közmondást: *mehhal a gyerek, oda a komaság*. Utal a *böcsőre*, a kocsiderék alakúnak nevezett *ücsikre*, majd a három lábra rögzített *ringőre*, s említi a kisgyermek *háttyikosárban* történő szállítását. — A lakodalom leírásából szintén hasznosítható számunkra néhány adat. A szerző véleménye szerint a legény rendszeres, esti látogatásai szigorúan tisztességes keretek között zajlanak, s ritka, hogy a leány megessen. Felfigyel arra, hogy *jobbágylánynál* ez szinte sohasem fordul elő. Az egyik kérő mindig a legény *édeskeresztapja*. A *kendőlakás* alatt a leánypajtások tilóikkal csattognak az ablak alatt, a legények pedig ostort pattoztatva kurjongatnak, hogy a leendő pár gyermeke nehogy néma legyen.⁵⁵ Amikor végre elkészültek a menyasszonyágy feltevéseivel, valaki beledobott egy ott bá-méskodó gyereket, hogy az ifjú pár ne legyen magtalan.⁵⁶ A házberendezés ismertetésekor szó esik arról, hogy ha már az adott család gazdasági helyzetéből fakadóan az utcai szoba un. parádés szobaként funkcionál, ennek díszágyát alakítják át sátoros ágygá, amelynek a végében helyezik el a *sátoros* cifra bölcst.⁵⁷ A kísértetekkel kapcsolatos hiedelmek között történik említés a temetőben járkáló *fehérruhás asszonyról*, aki elhajtott magzatait keresi. Találunk utalást arra, hogy a *boszorkák* a kisgyermeket kígyó és varangyos béka képében rontják meg.⁵⁸ Végül a népi gyógyításnál olvashatjuk, hogy *ijedtség* ellen a gyereket üres liszteszákba kötik, s a feje fölött *kulcson keresztül* ólmot öntenek egy tányérba. Ha pedig *meredekje* van, amit a szerző *mindenféle betegségnek* magyaráz, az ajtófélfá-

hoz kell állítani, a hajából egy csomót odaszögezni, levágni és végül ezt a kemencébe dobni. Ugyancsak itt van adat rá, hogy a hetedikként született gyermeknek különleges képességet tulajdonítanak: ha valakinek *gugája* van, egy ilyen hétszer kopogtasson rá a *neveletlen* ujjával.⁵⁹

Hozzávetőlegesen az első világháborútól gyakoribb a pontos helymegjelölés a publikációkban, s adatközlőink emlékezetére is fokozottabb biztonsággal alapozhatunk ebből az időből. Így a továbbiakban részletesen, csak a kifejezetten gyűjtőterületemre vonatkozó szakirodalmat ismertetem. Mindössze utalok *Nyáry Albert* két későbbi dolgozatára,⁶⁰ noha nyilván bennefoglaltatnak a szerző lakóhelye környékéről származó ismeretei is. Azonban e publikációk már egy – a palócnak tartott területre – módszeresen kiterjesztett kutatás tanulságait általánosítják, összegzik. A megye más területeiről kapunk összehasonlító adatokat *Palotay Gertrúd* rimóci viseletfeldolgozásából, amely a csecsemőkelengyét is érinti.⁶¹ A *Herkely Károly* által közölt rimóci mezei bölcső formája és használati módja jobbra megegyezik az Ipoly mentén elterjedtekével.⁶² *Vajkai* egyik felföldi adatközlője a közeli Ipolygyerkről származik, s néhány adatot kapunk információiból a szüléssel kapcsolatban.⁶³ Bár *Szabó Zoltán* „Cifra nyomorúság” című munkája tartalmaz vidékünkre vonatkozó, a bemutatásra kerülő anyaggal kapcsolatos részleteket, a szerző szakmai és módszertani közelítése, kutatásának eszmei, politikai szándéka alapvetően más. A túl nagy kiterőt jelentő összevetések helyett, az anyag bemutatása során jegyzetek keretében érintem majd e munka számunkra hasznosítható tanulságait.

Fél Edit több alkalommal megfordult Órhalom községben, s nagy körültekintéssel végzett, különböző témájú gyűjtései számunkra is értékes adalékokkal szolgálnak. A házbelső bemutatásából megtudjuk, hogy a szoba (*ház*) nyoszolyáját lepedővel kerítették el, ha gyermekágyas feküdt benne.⁶⁴ A községben gyűjtött tárgyak között a szerző bemutat egy csecsemőinget, amely a fénykép szerint gyolcsból készült, derékszögű szabásvonalakkal, hátán végig nyitott, bevarrott ujjának szegélye bolti slingelésből készült, csakúgy, mint a nyak körüli fodra. A leírásból pedig kiderül, hogy viselőjének szemmel történő megrontása ellen egyik oldalt a színén, másikon visszáján varrták össze.⁶⁵ Külön figyelmet érdemelnek *Fél Edit* azon megfigyelései, amelyeket a *bokréta*küldés szokásának vizsgálata során rögzített a fiatalok szerelmi életével kapcsolatban.⁶⁶ A legények magadott naponként történő, rendszeres esti látogatásai a lányos házaknál szigorúan ellenőrzött keretek között zajlottak. Kezdetben az udvarolni szándékozó

legényt elkísérte pajtása, az un. *kötő* is. A sötét szobában ott fekszenek a szülők. Az anya kötelessége ügyelni a fiatalokra, köhécselésével figyelmezteti őket, hogy ébren van. A leány legfeljebb anyja mellé feket le, külön ágyba csak a *kéretés* után, mivel a legény úgy könnyen utána menne. Simogatásnál, csókáltásnál több nem történik, ha a legény túl bizalmasan viselkednék, ki is utasítják. Fontos megállapítás, hogy a „*legénynél a tisztességet éppúgy megkívánják, mint a lánynál*”. Ha véletlenül a leány mégis teherbe esne, igyekeznek minél előbb megtartani az esküvőt.⁶⁷

Bakó Ferenc közel ugyanezen időben végzett őrhalmi gyűjtéseiből publikálta az *ágyvitel* szokását, amelyből a keresztszülőknek keresztgyermekük lakodalmán esedékes kötelezettségeihez kapunk adalékokat. A menyasszonynak adott ajándék, egyéb ruhaneműk mellett, egy szép ünneplő ruha. A menyasszonyágyért menő csoport kocsisának gyakran a legény keresztapját kérték fel.⁶⁸ A vőlegényes háznál az ágyat legtöbbször a menyasszony keresztanyja veti fel. Felvetés közben egy kislány dob-nak az ágyba, hogy a menyecskének majd fia születessen először.⁶⁹

Manga János Ipoly menti községekben végzett gyűjtései szintén adnak számunkra információkat. 1939-es felvidéki összefoglalójában említi, miszerint az újszülött kezébe ostort adnak azon céllal, hogy majd jó kocsis legyen. Ha pedig iparosnak szánják, megfelelő szerszámmal helyettesítik az ostort. Első fürdetés után a csecsemő kezére kötött húr – úgy tartják – megvédi őt a szemmelveréstől.⁷⁰ A néprajzi jelenségek társadalmi be-ágyazottságának elemzése során ipolyvecei példákat is sorol. A jobbágyfelszabadítást túlélő patriarchális viszonyok szemléltetésére említi – többek között –, hogy a szolga, arató gyakran a gazdát kérte fel keresztszülőnek. Ugyanitt a szerző kitér arra is, hogy a komasági viszonyban a kapitalizálódás eredményeként változás állott be. Korábban a komaságot a *legelső rokonságnak* tartották. Akkor még a keresztszülő kiválasztását nem befolyásolta a rétegződés, az ifjúkori pajtásokat hívták, függetlenül attól, hogy *jobbágy* volt vagy *zsellér*.⁷¹ Dejtári példájában a továbbiakban azt elemzi, hogy a falu különböző társadalmi rétegeinek milyen szerepe van a hiedelmek, szokások továbbörökítésében, s a közép- és szegény-parasztságot tartja a leghagyományörzőbbnek. A proletarizálódó, legszegényebb rétegnél csak azon elemek fennmaradását tapasztalta, amelyek – mások hiszékenysége alapján – némi hasznot hozhatnak. Ennek apropóján esik szó egy helybéli *fűvesasszony* tevékenységéről, amiből megtudjuk, hogy az illető az úrnapi kunyhókban megszentelt fűveket (első-sorban *tisztessű*, kakukkfű) hordta szét a környéken, s ezt fürdő formá-

jában, elsősorban kisgyermek betegségek vélt gyógyítására használták. *Manga* általános következtetése szerint a gyűjtés idején középkorú generáció nőtagjainál jobbra már csak emlék formájában lelhetők fel a gyógyító célzatú hiedelmek, szokások, s legfeljebb néhányan alkalmazzák ezeket titokban, szorult helyzetben. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az első világháborút követően mind általánosabb, falutól távoli (elsősorban a fővárosba irányuló) munkavállalás, majd 45 után a közegészségügyi viszonyok javulása, mind fontos tényezők a hiedelmek intenzitásának csökkenésében.⁷² Az Ipoly mente jelesnapjait feldolgozó munkájában is találunk néhány adatot, amely érintkezik témánkkal. A hiedelem szerint a Vízkereszt napján szentelt víz a gyermek bölcsőjére hintve távol tartja a rontást.⁷³ Amelyik asszonynak kisgyereke halt meg, attól kezdve tartózkodnia kell a gyümölcssevestől minden évben szent Iván napig, különben gyermeke nem kap gyümölcsöt, s nem szedhet virágot a mennyországban.⁷⁴ A halottlátók intették az anyát, ne sirassa elhunyt csecsemőjét, mert a könny a másvilágon mind a gyermek ruhácskájára hullik, ami akadályozza őt abban, hogy búcsúba mehessen vagy virágot szedjen.⁷⁵ A kislíunak húsvétkor elsőként keresztanyjához kellett menni öntözködni, ilyenkor 8–10 hímes tojást kapott.⁷⁶ A *hucázás* tárgyalásából kiderül, hogy e szokás megszűnésében az egyke-rendszer terjedése is szerepet játszott, ugyanis a módos gazda már nem engedte egyetlen fiát részt venni az adománygyűjtéssel járó szokásban.⁷⁷ Ami e műben számunkra különösen fontos, egyrészt az a körülmény, hogy ugyanazon vidékről, lényegében azonos időszakból tárul elénk a népszokások rendszerének egyik oldala, s ez részben megkönnyíti az életkori szokások vonatkozásában is a tájékozódást. Másrészt a szerző mikrovizsgálaton alapuló módszere, amelynek egyaránt része az időbeli változások felderítése csakúgy, mint a társadalmi differenciáltságban gyökerező variánsoké – egyebek között – útmutatóul szolgált munkám számára. *Manga* vanyarci monografikus feldolgozását itt csak a benne feltárt történeti emlékek szempontjából érintem. E kutatás eredményeképpen ismerünk a megyéből egy 1712-es ábrázolást a templomi keresztelésről. A Turdélius Sámuel lelkész által a sziráki evangélikus anyakönyvben megörökített jelenet a lelkészt ábrázolja a keresztelő medence mellett, előtte áll a keresztanya, karján szorosan bepólyázott csecsemővel, mögöttük pedig a két koma látható.⁷⁸ A vanyarci canonica visitatio 1798. évi jegyzőkönyve tiltóan lép fel a lakoságot megbotránkoztató, nagyszabású keresztelők ellen. Az 1838-as hasonló jegyzőkönyv pedig a lelkészt utasítja: világosítsa fel a híveket, hogy

csak egy pár keresztszülőre van szükség. Itt ismét elmarasztalják a nagy lakomával, mulatozással megtartott keresztelőket.⁷⁹ Itt külön nem foglalkozom *Manga János* Palócföldről készített kismonográfiájának témánkhöz kapcsolódó részleteivel.⁸⁰ Tekintve, hogy ezek magukba foglalják a rendelkezésre álló többi szakirodalmat, jóval nagyobb népességcsoport általános sajátosságait tartalmazzák, illetve a szerző saját gyűjtésű, Nógrád megyei alapadatai jórészt már érintett munkáihoz végzett, korábbi gyűjtéseiből származnak.

Azt, hogy *Schram Ferenc* Kisnógrád megyére vonatkozó tanulmánya témánkkal összefüggő részletére⁸¹ alaposabban kitérünk, ismét az adatok történetisége indokolja.⁸² A canonica visitációk alkalmával csaknem minden falunál említés történik a bábáról. Ezek az asszonyok esküt tettek, s a feladatkörükbe tartozott az is, hogy szükség esetén megkeresztelték az újszülöttet -- az idevonatkozó vallási tiltások ellenére még az evangélikusoknál is. Érdekes adalék, hogy Cserhátsurányban a halvaszületett gyermekeket is megkeresztelték.⁸³ Mivel még az 1779-es visitatio jegyzőkönyvében is hangsúlyozza a romhányi plébános, hogy háznál nem kereszttel, a szerző elképzelhetőnek tartja, hogy az 1675-ös zsinat idevonatkozó tilalmát talán nem tartották szigorúan be. A születési anyakönyvek adatai alapján⁸⁴ vizsgálja a névadási szokásokat. Katolikusoknál meghatározó tendenciának a születés napja (illetve előtte-utána 3 nap) védőszentjéről történő elnevezést tartja, emögött a szülők vagy keresztszülők nevének gyakorisága áll, immár falvanként mutatva eltéréseket. Evangélikusoknál a szülők utáni névadást ítéli jellemzőnek,⁸⁵ a születésnap védőszentje ritkán szerepel. A református falvakban és a katolikus Nógrádverőcén azonos gyakoriságúnak találta a szülőről, illetve a születésnap védőszentjéről történő elnevezést, a keresztszülő nevét ritkán kapja az újszülött.⁸⁶ Ugyancsak az anyakönyvek bejegyzései szerint a katolikusoknál egy keresztszülő pár van, még ikrek esetében is, evangélikusoknál három (ritkábban kettő), reformátusoknál két pár szerepel. Az evangélikusoknál nem minden esetben van szó házaspárról. Arra, hogy a keresztapa valamelyik szülő testvére lenne, ritkán van adat. A keresztelési stóla katolikusoknál egy vagy két kenyér és egy tyúk volt, bányai adat szerint a tyúk helyett kakas szerepelt. A szövegből nem dönthető el, hogy egyedi vagy általános az az eset Tolmácson, amikor a kereszteleetlenül halt gyermeket ugyanúgy temették el, mint a megkeresztelteteket. Egyébként a katolikusoknál az ilyen csecsemőt nem hantolták el szentelt földbe. A források arra engednek következtetni, hogy a keresztelőt lakomával ünnepelték

meg. A szoptatási időszak 7 esztendő is lehetett. — Büntetőper anyagából⁸⁷ kapunk értékes információkat egy alsósápi asszonyról, akihez messze földről jártak magzatelhajtó szerekért. Egyik készítménye valami hánytató folyadék, amit üveggel mért. Már a mennyiség felének elfogyasztása meghozhatta a kívánt eredményt, ha mégsem, úgy a maradék fél üveg folyadékhöz még kékkövet kellett hozzátenni, hogy növelje a hatást. Egy másik, idézett tanúvallomásból arra következtethetünk, hogy a terhesség korai szakaszában pálinkával kevert *ritka terpentín* hatásos. Említés történik még a *nyetata* nevű fa ágáról is, amit borban főzve, az előbbiekhöz hasonlóan, orálishan alkalmaztak.⁸⁸

Erdős Kamill adatközlői között voltak Balassagyarmatról „kárpáti” cigányok, s a tőlük gyűjtött, születéshez, kisgyermekkorhoz kapcsolódó hiedelmek, mágikus szokások szerepelnek a szerző kifejezetten e témakört országosan bemutató, valamint a Nógrád megyei cigányság néphitét vizsgáló dolgozataiban.⁸⁹ *Mándoki* a gyermekbútor, gyermeknevelési eszközök tanulmányában Ipolyfődémesről egy fogót,⁹⁰ Lapujtőről egy állókát,⁹¹ Karancsságról pedig egy tolokát⁹² mutat be, illetve utal a szakirodalomból a korábbi, nógrádi adatokra. *Ládai Tamásné*nek a Hont megyei Szetei községből gyűjtött hiedelemanyagában a gyermekgyógyítás és az újszülött elváltása témakörbe tartozó adat is van.⁹³ *Varga Marianna* népi textilekről írott összefoglalójából kapunk információkat a csecsemőruházatra általában a megyéből, konkrétan pedig Hollókőről, Kazárról.⁹⁴ Néhány érintkező viseleti adat van *Gáborján Alice* szakirodalmi áttekintésében.⁹⁵ *Gergely Katalin* varsányi tanulmányában külön foglalkozik a csecsemő- és kisgyermek-viselettel, illetve annak változásával, s utal az anya öltözködésében az első gyermek megszületése révén beállott változásokat.⁹⁶ *Csáky Károly* szlovákiai önkéntes gyűjtő az Ipoly jobb partján fekvő községekben kutatta a jóslások, mágikus szokások emlékeit, s önálló fejezetet szentel a születés hagyományainak.⁹⁷ Külön ki kell emelnünk a rendelkezésünkre álló, két monografikus jellegű néphit-kutatást: *Gulyás Éváé*t Pest megye Ipoly menti területéről és *Pócs Éváé*t Nógrádsípek községből.⁹⁸ Már ismertett módszerünk, s a gyűjtés azonos ideje révén nélkülözhetetlen támpontot jelentenek anyagunk értékelésénél. A csecsemőgondozás, gyermekgyógyítás szempontjából *Bády Lászlónak*, ugyancsak a Börzsöny kötetben publikált tanulmányát kell számontartanunk.⁹⁹

Gyűjtőterületemhez szorosabb értelemben visszatérve, más, a megyéből származó (Galgaguta, Diósjenő, Nagybárkány, Nagybatony), témákba

tartozó hiedelmek mellett *Gémes Balázs* közöl innen származó adatokat is a magzatelhajtással kapcsolatban. E tevékenységet Csitárban a terhesség félidejétől tartják bűnnek, pataki néphit szerint a magzatát elveszejtő asszonynak halálos ágyán habzik a szája, mert meg kell ennie elvetélt gyermekét.¹⁰⁰ *Bakó Ferenc* Órhalom, Hunyag, és Ipolyvarbó községek temetkezési szokásait feldolgozó tanulmányában kitér néhány, minket érdeklő részletre. Keresztelelten gyermek tetemét egy deszkából készült *ferslógocskában* földeli el az apja, minden jel nélkül. Ha *vastag asszony* hal meg, vele temetik el a csecsemőkelengyét is. A keresztszülő keresztgyermeké halála esetén tartozik szemfedele, vagy a ravatalhoz lepedőt adni, s koszorút is vesz a temetésre.¹⁰¹ *Zólyomi József*nek az 1970-es évek második felében, a Mailáth uradalom cselédeinek körében végzett kutatásai területileg fedésbe hozhatók gyűjtéseimmel, tekintve, hogy közigazgatásilag az érintett majorok részben Órhalomhoz és Csitárhoz tartoztak. Továbbá magam is gyűjtöttem különböző uradalmakat megjárt cselédektől. Ebből fakadóan sok a tartalmi egyezés, ami felment e dolgozatok érintkező részleteinek¹⁰² helyütt történő ismertetése alól. Különösen érvényes ez a szokásokat bemutató, legutóbbi tanulmányra, ahol a szerző – idevonatkozó publikációmat is felhasználva – maga is a majorbéli, illetve falusi lakosság gyakorlatának összehasonlítását tartotta szem előtt. Az általam felvetődő, további összevetésre alkalmasnak látszó részletekre, néhány eltérő meglátásomra anyagom bemutatása során a jegyzetekben térek ki.

Dolgozatom anyagának döntő többségét 1970 és 1976 között gyűjtöttem. Kutatómunkám kiinduló pontja, s végig centruma Órhalom község volt, de alapos, minden résztémára kiterjedő adatgyűjtést végeztem Litkén, Ludányhalászáiban, Csesztvén, Ipolyszögön, Érsekvadkerten, Patakon, Nagyorosziban,¹⁰³ Ipolyvecén és Drégelypalánkon. Kiegészítő, ellenőrző gyűjtésekre – jobbra 1976–1979 között – Egyházasgerge, Mihálygerge, Hunyag, Balassagyarmat, Dejtár esetében került sor. A dolgozat összeállítása során figyelembe vettem a Palóc Múzeum néprajzi adattárának a gyűjtés helye alapján idekapcsolódó anyagait, amelyek azonban jobbra csak elszórt, az adott szokás, hiedelem meglétére utaló adatokat tartalmaznak. E társadalmi gyűjtők által lejegyzett anyagoknak gyűjtési ideje 1950-nél nem korábbi, tehát az általam vizsgált időszakra vonatkoztathatók. – Jóval számottevőbb segítséget jelentettek *Diószegi Vilmos* 1961-es gyűjtései, amelyek egy példányát szintén őrzi múzeumunk adattára.¹⁰⁴ Ezen, táltoshit emlékeit és a népi gyógyászat körébe tartozó

hiedelmeket mélyreható alapossággal feltáró anyagot természetesen nem építem be dolgozatomba, mindössze olyan kérdések megvilágításánál hívom segítségül, ahol az általam fellelt emlékek már erősen megkoptak, töredékesek. A felsorolt archív anyagok révén gyűjtőterületem az alábbi helységekkel bővült: Csitár, Nógrádszakál, Ipolytarnóc.¹⁰⁵ Jelenleg valamennyi érintett község közigazgatásilag Nógrád megyéhez tartozik. Az első világháborút megelőző helyzet is lényegileg hasonló volt, mindössze Drégelypalánk és Ipolyvece települések estek Hont megyébe.

Gyűjtőterületem néprajzilag összetartozó egységnek kevésbé tekinthető, inkább földrajzilag határolhatjuk be. A községek az Ipoly folyó bal partján szélesebb sávban helyezkednek el. Az Ipoly völgye megyei vonatkozásban viszonylag kedvező természeti adottságokkal rendelkezik. A Tarnóctól dél felé tartó völgyszakasz a Karancs nyúlványai miatt szűkebb, Szécsény előtt azonban kiszélesedik, s a Nógrádi medencét képezve húzódik nyugat felé, amíg Drégelypalánk után a Börzsöny le nem zárja. A medence tovább tagolható szécsényi, gyarmati és vadkerti térségre. Talaját tekintve az utóbbi a legtermékenyebb, a gyarmati nagyjából homokos, a szécsényi ismét kedvezőbb minőségű. A sík területet övező hegyek (Karancs, Cserhát, Börzsöny) lejtői alkalmasak szőlőtermelésre, s a gyümölcsök számára is megfelelő még az éghajlat. Bár hóolvadáskor a szabályozatlan folyó súlyos árvizeket okozott, éppen a nedvesség biztosította, hogy a part mentén húzódó rétek a legjobb minőségűek voltak a megyében. Az Ipoly halállománya a múlt században még nem elhanyagolható, érvényes ez a Halászi község határában fekvő – szintén az Ipoly kiöntéseiből táplálkozó – tavacsára is.¹⁰⁶

Nem célom, hogy e terület lakosságának történetét részletesen tárgyaljam, néhány kérdésre azonban ki kell térni, amelyek a bemutatásra kerülő anyag értelmezését segítik, illetve segítséget adnak ahhoz, hogy ezen hagyományokat a terület kultúrájában elhelyezhessük. Mindenekelőtt szót kell ejtenünk az Ipoly bal partján élő lakosság etnikai hovatartozásáról. Természetesen nem érhetjük be annyival, hogy palócokkal van dolgunk. Nem elsősorban azért, mert a kutatott községeknek az un. palóc vidékhez tartozása sem teljesen egyértelmű az eddigi szakirodalom alapján.¹⁰⁷ Sokkal inkább a különböző területmeghatározások háttérében álló, az etnikai és néprajzi csoportokkal kapcsolatos elméleti problémák intenek óvatosságra. Egy résztémának kisebb területre kiterjedő vizsgálata kapcsán nem lehet feladatomban állást foglaljak. Azt viszont szükségesnek tartom, hogy a rendelkezésre álló források segítsé-

gével megkíséreljem fölvázolni azt a folyamatot, amelynek során e kisebb terület lakossága integrálódott. Azon lakosságé, akik a kutatásaim során felderített kultúrjelenségek hordozói.

Bár az Ipoly mente a középkortól lakott terület, s legőbb községünk-ről találunk említést a levéltári forrásokban, ennek a néprajzi módszerekkel vizsgálható etnikum szempontjából meghatározó jelentősége nincs.¹⁰⁸ A XVI. századtól ugyanis olyan nagymérvű és részleteiben rekonstruálhatatlan népmozgással kell számolnunk, ami a kontinuitás lehetőségét kizárja.

Buda elfoglalásával nyitva áll az út Nógrád felé, s a megyét érintő első török hadjárat eredményeként 1548-ban a hódoltsági terület északi határa már az Ipoly. A felvidéki bányavárosokat védő végvárak vonala Ipolyságtól Szécsényig éppen a folyó völgyében húzódik. A várak körül fekvő települések számára a változó hadiszerencsével folyó csatározások a falvak felperzselését, a lakosság folyamatos öldöklését vagy rabságba hurcolását jelentik.¹⁰⁹ Csak ideiglenes védelmet nyújtanak a környék nehezen megközelíthető, erdős vagy mocsaras búvóhelyei, egyre nő azoknak a száma, akik elsősorban az északi megyékben keresnek tartósabb menedéket.¹¹⁰ Csökken a népesség, 1570-ben Csitár már a lakatlan falvak listáján szerepel.¹¹¹ A harcfront észak felé tololódása, majd a drinápolyi békekötés után viszont a kettős adózás révén hozzávetőlegesen duplájára emelkedett jobbágyi terhek készítették további elvándorlásra a lakosságot.¹¹² Az Ipoly menti falvak számára az 1590-es évek felszabadító háborúja mindössze néhány évre jelentette a hódoltság megszűnését, mivel a végvárak kikerülésével a török fokozatosan szivárgott vissza észak felé, s 1600-ban már Szécsény falai alatt szedi az adót. Viszont a felszabadító seregek pusztítása következtében Tarnóc, Litke, Kisgerge, Liptagerge, Mihálygerge is immár az elnéptelenedett falvak számát gyarapította.¹¹³ Alsó- és Középvadkert pusztulását részletesen megőrizte az *Urbaria et Conscriptio*nes.¹¹⁴ Kétségtelen azonban, hogy a kettős birtoklás ellenére is, a XVII. századi hódoltság alapvetően különbözik az előzőtől. A magyar és török földesuraknak egyaránt érdekükben állt, hogy – akár kiváltságok biztosítása árán is – újra művelés alá kerüljenek a szántóterületek. Ez viszont a lakosság megyén belüli vándorlását vonta maga után, amit megkönnyített, hogy a hódoltsági terület jobbágyainak mozgása lényegében ellenőrizhetetlen volt. Mindez érvényes az Ipoly mentére is.¹¹⁵ Az 1663-ban megindított török hadjárat, majd a felszabadító Sobieski nyomában özönlő császári csapatok garázdálkodása zárta a török uralom

megpróbáltatásait. Ez utóbbi során vált pusztával egyenlővé Balassagyarmat is, úgyhogy 1699-ben az egyházlátogatók még nyomait is alig találták meg.¹¹⁶ Ezen pusztítások, s a közel másfél évszázados népességvándorlás következtében a lakosság folytonossága még azon falvak esetében is erősen kétséges, amelyekben minden korabeli összeírás említ néhány lakott portát.

Következő kérdésünk: kik és hogyan népesítették be a lakatlanná vált vagy megfogyatkozott lélekszámú Ipoly menti községeket?

A török végleges visszaszorításával megindul a Felvidék sűrűn lakott megyéiből a népfelleglő áramlása dél felé. A történészek véleménye szerint az új lakók döntő többségben szlovákok voltak. Vidékünket az első települési hullám a XVII. század végén éri el. Ekkor népesül be Csesztve,¹¹⁷ s kerül sor a megye egyetlen szervezett betelepítési akciójára Balassagyarmat esetében.¹¹⁸ A telepések következő hulláma az 1700-as évek elején érkezik, innen számolhatunk Ipolyvece és Ipolyszög szlovák népességének letelepedésével. A számottevőbb arányban szlovákokkal benépesült községeink mellett azonban a XVIII. század eleji összeírások szerint, más falvakban is voltak szlovák telepések.¹¹⁹ A levéltári források kevés támpontot adnak a betelepülők származásának pontos megállapításához. Mindössze annyit tudunk, hogy leggyakrabban Trencsény, Árva, Nyitra, Zólyom megyét és Morvaországot jelölték meg az illetők előző lakásuk, születésük helyeként. Az egész megye újratelepülésének részletes kutatása során *Zólyomi József* kénytelen megállapítani: az eddig feltárt források nem alkalmasak arra, hogy megközelítőleg is körvonalazzuk egy-egy község lakóinak származását.¹²⁰ Ha figyelembe vesszük, hogy az újratelepülés – Balassagyarmat kivételével – spontán módon zajlott, egyébként sincs sok valószínűsége annak, hogy az egy-egy községet benépesítő családok azonos helyről, egyidőben érkeztek volna.¹²¹ Az idegenből érkezett lakosság kultúrája tehát minden bizonnyal egy-egy falun belül is heterogén eredetű. Annak sincs jelentősége, hogy a betelepülők között minden bizonnyal voltak olyanok, akiknek elődei éppen az Ipoly vidékéről, esetleg ugyanazon községből menekültek a Felvidékre. Az elvándorlás akkor is spontán módon történt, továbbá a több generáción keresztül idegen közegekben, elszórta élő családok kultúrája szükségszerűen változott, átalakult.¹²²

Az amúgy is meghatározhatatlan származású népesség nem üli meg végleg a terület jobbágytelkeit. A megyéről készült 1720-as összeírás szerint, vizsgált falvainkból az alábbi számú családok vándoroltak tovább 1680 és 1720 között: Mihálygerge 2, Liptagerge 2, Tarnóc 3, Litke 5,

Halászi 2, Csitár 1, Huguag 2, Trás 4, Csesztve 1, Vadkert 13, Dejtár 9, Patak 10.¹²³ Az Alföld irányába szökő jobbágyok száma a későbbiekben – feltehetőleg – egyre emelkedett, tekintve, hogy Nógrád megye már tulajdonképpen az újratelepülés idején sem volt földbőségben. Ehhez további tényezők járultak: elsősorban a jobbágyoknak a majorsági gazdálkodás kibontakozása során elszenvedett sérelmeire, terheik növelésére és a vallási ellentétek kieleződésére utalnék.¹²⁴ *Sirácky* is úgy emlegeti Hont, Nógrád és Pest megyét, mint az Alföld felé irányuló szlovák telepések összegyűjtő és fő útvonalát, átvonulási területét.¹²⁵ A témát kutató történészek megegyeznek abban, hogy a népesség ezen áramlásával a XIX. században is számolnunk kell. – Bár az előbbinél valószínűleg kisebb mérvű, de nem hagyható figyelmen kívül a lakosság megyén belüli mozgása sem.¹²⁶

Ezen tények felvázolása után egyet kell értenünk *Zólyomi József* megállapításával, miszerint csak a múlt század közepére áll be olyan viszonylagos nyugalom, ami a nógrádi falvak leülepedését, a kistáji csoportok kialakulását lehetővé tette.¹²⁷ Gyűjtőterületem falvainak döntő többségében ekkor már katolikus magyarokat tartanak nyilván.¹²⁸ Többé-kevésbé lezárult Ipolyvece nagyobb számú szlovák telepeseinek beolvadása is a magyar többségbe, már inkább csak a hozzávetőlegesen egyharmadnyi lakos evangélikus vallása utal a betelepülésre.¹²⁹ Ipolyszög és Csesztve azonban továbbra is „elegyes”, illetve „tót” faluként szerepel, s Balassagyarmat esetében szintén kell számolnunk szlovák nyelvét és evangélikus vallását őrző paraszti lakossággal.¹³⁰

Mielőtt tájékozódnánk azon gazdasági és társadalmi folyamatok irányában, amelyek között és amelyekkel kölcsönhatásban e népességintegráció végbement, tisztáznunk kell, hogy a közjogi helyzet, illetve a társadalom szerkezete szempontjából milyen típusú falvakkal számolhatunk. Nagyoroszi középkori jogi kiváltságait a XVIII. század elejére elvesztette, amikor az addig királyi birtok eladományozásával a lakosok földesúri fennhatóság alá kerültek.¹³¹ A megye első monográfusa, a kortárs *Radványi Ferenc* szerint a szolgáltatásokat megtagadó, magukat armalista nemeseknek valló néhány család rövidesen elköltözött a községből.¹³² A többi, falun élő kisnemes száma is elhanyagolható. A Mohács előtti mezővárosok közül Huguag, Dejtár, Patak a török uralom első időszakában elvesztették városias jellegüket, sőt illetén rangjukat is.¹³³ A XVIII. században Nagyoroszi és Érsekvadkert szerepel a forrásokban mezővárosként. Azonban e települések földművelő, paraszti jellege vitathatatlan, országos

vásáraik jobbára csak helybéli szükségleteket elégítenek ki. Lényegében inkább nagyobb népességszámukkal különböztek szomszédaiktól.¹³⁴ A XVII. század végén újjátelepített Balassagyarmat város volta nem kétséges. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy lakosságának mezőgazdaságból élő részét a két telepítő földbirtokos úrbéresei képezik, akik eltérő jogállásuk, gazdasági érdekeik miatt kezdettől fogva elkülönültek a kézművesek, de különösen a kereskedők rétegétől.¹³⁵ Az úrbérrendezés anyagából kitűnik, hogy Drégelyen és Ipolyszögön a XVIII. század végén csak zsellérek éltek.¹³⁶ – Speciális foglalkozású falvak nem alakultak ki az Ipoly völgyében. Tehát gyűjtőterületem községeinek döntő hányada jobbágyfalu volt, illetve társadalmi szerkezete a jobbágyfalvakétól lényegében nem tért el.

A török utáni időszak gazdálkodását tekintve a megye elmarad az országos fejlődés ütemétől. A földbirtokok szétaprózottsága, a gazdaságok átszervezéséhez szükséges anyagi feltételek hiánya, a piac fejletlensége miatt a majorgazdálkodás csak lassan nőhetett ki a XVII. századi keretektől, s az úrbéres szolgáltatások jelentősége még mindig számottevő. Így kezdetben a birtokosok támogatják a paraszti irtványok létesítését. Sokan közülük földjeik egy részét is árendába bocsátják úrbéreseiknek. Mindez a XVIII. század első felében a jobbágygazdaságok átmeneti fellendüléséhez vezet: nő a gabonatermelés – többek között – a Nógrádi medence vonatkozásában is számolhatunk a terményfölösleg értékesítésével.¹³⁷ A fellendülés mellett szól az a körülmény is, hogy az Ipoly völgyét környező dombokon a század elejétől egymást követik a paraszti szőlőtelepítések.¹³⁸ Részben a művelési területek megnövekedése, részben a szőlőművelés munkaigényessége miatt előtérbe került a munkaerő kérdése. A század első felében nem gyűlemllett fel munkaerő-felesleg, mivel irtványok létesítésére a zselléreknek is volt lehetőségük, illetve az ország déli területei még kedvező lehetőségekkel várták a betelepülőket. A jobbágygazdaságok tehát lényegében csak a család munkaerejére alapozhattak. Így megállapíthatjuk, hogy a kor gazdasági igényeinek a többgenerációs, több családmagot magábfoglaló nagycsalád intézménye jól megfelelt. Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy – éppen a megélhetés adott lehetőségeiből fakadóan – a zsellérek kiscsaládokban éltek, tehát a nagycsaládrendszer ebben az időszakban sem volt általános, csak a parasztság egy rétegét jellemezte.¹³⁹

A XVIII. század második felében – főleg a háborús konjunktúra hatására – meggyorsult a majorsági gazdálkodás kialakulása.¹⁴⁰ Ez természetesen véget vet a jobbágygazdaságok vázolt fellendülésének, hiszen az

uradalmi földterületek szükséges bővítése csak a jobbágybirtokok megnyirbálása, a parasztok irtványföldjeinek elvétele, a közlegelők, erdők elfoglalása révén lehetséges. Az 1771-es úrbérrendezést a birtokosok a parasztság további megrövidítésére használják fel.¹⁴¹ Így az újraosztott, megkurtított jobbágytelkeken élő családok lehetőségei erősen lehatárolódtak. A szántóterületek, legelők nem növelhetők, a gazdálkodás intenzívebbé tétele fel sem merült. A fiatalok számára a családi gazdaságon kívül csak az elvándorlás vagy a zsellérsors vállalása marad. Immár nem a megnövekedett munkaerő-szükséglet, hanem mindinkább a családtagok létfenntartása indokolja a nagycsalád formában való együttmaradásukat. – A majorsági gazdálkodás kiszélesítése még súlyosabb következményekkel járt a zsellérekre nézve. A házas zsellérek aprócska parcellái – még ha jövedelmezőbb szőlőterületek voltak is – aligha biztosították megélhetésüket, a házatlan zsellérek pedig kizárólag alkalmi napszából, alföldi uradalmakban vállalt idénymunkából tengődtek. Az általános elszegényedést fokozta a megye fejlődésének elmaradottsága. Nincs ipar, ami felszívja a munkaerő-fölösleget: a XVIII. századi mezővárosi ipar megeszerte fejletlen, a háziipar nem jelentős, a nagyipar kialakulása még jóideig várat magára. A majorsági birtokokon kevés uradalmi cselédet alkalmaznak, mivel a földek megművelésére olcsóbbnak tartják a napszamos munkát, vagy még mindig a jobbágyok robotmunkájára igyekeznek támaszkodni.¹⁴²

A megye parasztságáról a XVIII. század végére kirajzolódó kép minőségi változást nem mutat a jobbágyfelszabadításig. A paraszti termelés visszaesése egyre szembetűnőbb, az elszegényedés mind súlyosabb. A francia háborúk konjunktúrája csak a nemesi birtokok ártermelésében érezhető – ami egyébként a jobbágy-földek újabb kisajátításait vonja maga után. Majd a gabonakereslet csökkenésével fellendülő uradalmi állattartás a közös legelők foglalásával növeli tovább a parasztság nyomorát. Az 1840-es évekre a nógrádi nagybirtokok gazdálkodásában erősödnek ugyan a kapitalisztikus tendenciák, s az ipar is kezd kibontakozni elmaradottságából, a parasztság azonban feudalizmusra jellemző állapotokat mutat.¹⁴³

A vázolt gazdasági, társadalmi előzmények sok tekintetben meghatározták a jobbágyfelszabadítást követő időszakot.¹⁴⁴ Bár a tagosítás során nő a parasztbirtokok száma, a többlet nem zselléreket takar, hanem a volt jobbágycsaládok leszármazottaiból kerülnek ki elsősorban az új gazdák, a zsellérek általában csak beltelket és legelőt kaptak.¹⁴⁵ A legszegényebb réteg számára tehát lényeges javulást eleve nem jelentett az új állapot. Szintén csak ideig-óráig javult a helyzete azoknak, akik már a jobbágy-

felszabadítás előtt is kisebb, töredékteleken gazdálkodtak. Az alkalmazott dűlős tagosítási elv szerint a határban szétszórt, apró parcellákból kialakított kisbirtokok eleve nem hordoztak magukban számottevő perspektívát. Továbbá ezt a réteget érintették leginkább a szőlődézma ügyének rendezése során támasztott követelések, majd az emiatti kölcsönök uzsorakamata.¹⁴⁶ Az előrelépés letéteményese tehát a módosabb jobbágycsaládokból alakult birtokos parasztság lett volna. Azonban a kapitalista gazdálkodásra történő átváltáshoz náluk is hiányoztak mind az anyagi, mind a tudati feltételek. A 48-as törvények megvalósulása során az irtványföldek saját erőből történő megváltása, a kármentesítési összegek, az úrbéri perek és tagosítás költségei, a magas adók az első években felemésztették e tehetősebb rétegek tartalékait is.¹⁴⁷ A tőkeszegénység társadalmi, szemléletbeli konzervativizmussal társult. E rétegekre ugyanis még mindig jellemzőbb a nagycsalád intézménye,¹⁴⁸ noha ekkorra már a családi üzemszervezet keretei között folyó gazdálkodás a termelési szint gátjává vált.¹⁴⁹ Számolnunk kell továbbá a hagyományosan szervezett társadalmak azon jellemzőjével, hogy az individualizmus foka alacsony, s ez bármínemű újítás érvényesülésének csak igen korlátozott teret biztosít. Utalok még arra is, hogy az itteni uradalmaknak távolról sem volt olyan példamutató gazdasági kisugárzása,¹⁵⁰ mint pl. a Dunántúl esetében.¹⁵¹ Mindez a gazdálkodásban azt eredményezte, hogy a parasztság a szántóterület mindenáron való növelésére törekedett, termelvények szempontjából a gabonaközpontúság jellemző. A szántóterületek megműveléséhez viszont igaerőre volt szükség, amit az új körülmények között csak az ugaros gazdálkodási mód révén tudtak úgy-ahogy biztosítani. A háromnyomásos rendszer konzerválódása viszont eleve gátat vetett a korszerűbb művelési törekvéseknek, illetve az állattenyésztés számottevő fejlődését is lehetetlenné tette.¹⁵²

Mindezt rövidesen tetézte a 70-es években bekövetkező, majd a 80-as években elmélyülő agrárválság, végül pedig a filoxéra pusztítása, s közben már érezhetővé váltak a birtokaprózódás következményei. A parasztság elszegényedése egyre súlyosabb, a század utolsó évtizedére nagymértékben felszaporodik a munkaerő-főlösleg. Ennek egy részét továbbra is a mezőgazdaság tartja el.¹⁵³ a napszámos munkák, részes munkák mellett a század végére megerősödő nagybirtokoknak már több uradalmi cselédre van szükségük.¹⁵⁴ Ilyen lehetőségek többnyire minden községünkben adottak, de nem egyforma mértékben. Órhalom, Huguag, Ipolyvarbó és jobbára Ludány, Szécsényhalászi, Csesztve esetében elegendőnek bizo-

nyultak, így a lakosság nem, vagy csak alig kényszerült rá, hogy a falun kívül munkát vállaljon. Ipolytarnóc, Litke, Kisgerge, Liptagerge, Mihálygerge¹⁵⁵ azonban már a salgótarjáni iparvidék vonzásába kényszerült, a Balassagyarmattól nyugatra fekvő falvakból pedig fővárosi vagy más nagyobb, országos építkezésekre jelentkeztek segédmunkásnak, illetve a jobb kereset érdekében igyekeztek kitanulni a kőműves, ács szakmát. Ennek következtében a férfiak csak hétvégeken (sőt az utóbbi változatnál még ritkábban) tartózkodtak otthon.¹⁵⁶ Témánk szempontjából különösen fontos, hogy gyűjtőterületem nyugati feléből főleg már a XX. század folyamán nők is útnak indultak, hogy segédmunkával szerzett keresetükkel hozzájáruljanak a lakás berendezéséhez, a család legszükségesebb ruhaneműinek előteremtéséhez. Az ő munkavállalásuk azonban mindig csak időleges volt: egyrészt amikor a mezőgazdasági munkák szünetelése ezt lehetővé tette, illetve még gyermektelen fiatalasszony korukban, vagy ha már gyermekeik felcseperedtek, tehát gondozásuk az otthon maradt rokonságra túl nagy terhet nem rótt.

Ezen, nagyobb tömegek által igénybevett munkalehetőségek mellett, a 90-es évektől az ipolyvölgyi, majd a Vác–Drégelypalánk közötti vasútvonal építése, üzembehelyezése révén is nyílt több-kevesebb munkaalkalom a pályák vonalán fekvő falvak lakói számára.¹⁵⁷ Hasonló mértékben számolhatunk a század utolsó harmadában felgyorsult fejlődésű megyeközpontban, Balassagyarmaton kínálkozó különféle, tartósabb vagy ideiglenes munkalehetőségekkel (pl. építkezések, posta, hordár, altiszt, iparosoknál adódó alkalmi munkák stb.).¹⁵⁸

A XIX. század végére kialakult gazdasági, társadalmi kép a második világháború végéig döntő, lényegbeli változást nem mutat. Az Ipoly mente általunk vizsgált szakaszának népességére is érvényes Szabó László megállapítása. munkaszervezetükben, gazdasági életükben a kapitalisztikus formák nem tudtak meggyökerezni.¹⁵⁹ Ritka a *Manga János* által elemzett ipolyvecei példa,¹⁶⁰ ahol uradalmi birtokok áruba bocsátása révén a két világháború között 9 *jógazda* család rendelkezett 30–150 holdig terjedő birtokkal, s azon némileg korszerűbb (trágyázás, bizonyos fokú gépesítés) árutermelést folytatott. Jellemzőbb az, hogy a paraszti birtok vásárlás útján történő gyarapításának forrásait mindössze a kezdetektől életképtelen kisbirtokok szétszórt parcellái, s a sokgyermekes családok kezén a századfordulóra szinte hasznavehetetlenségig elaprózódott birtokrészcsek jelentik. Így a vagyongyarapítási törekvésekben egyre nagyobb, majd a két világháború között szinte kizárólagos szerepet kap az anyagi

szempontok vezette párválasztás, és a születésszabályozás.¹⁶¹ A földet többnyire hagyományos módon művelik, a gépesítés mértéke csekély, amit immár főleg a gondolkozásbeli konzervativizmus és az olcsó munkae-
rő-kínálat motivál. Termelvények szempontjából továbbra is a gabona-
központúság az uralkodó. Kivétel mindössze Órhalom és Hugyag, ahol
a múlt század 70–80-as éveitől a káposzta, majd a burgonya lesz a fő-
termény.¹⁶²

A falvak lakosságának társadalmi tagozódása¹⁶³ a mai emlékezet határától a második világháborúig terjedő időszakban háromrétű.¹⁶⁴ Minden községben megtaláljuk (Ipolyszög kivételével) – a lakosság összlétszámához viszonyítva arányaiban ugyan különböző – módosabb parasztréteget. Elnevezésük: *jobbágyok*,¹⁶⁵ *gazdák*, *nagygazdák*, *jógazdák*.¹⁶⁶ E réteg összetételén az első világháborút követő földreform nem változtatott, a végrehajtás során éppen a meglévő vagyoni tagozódást vették alapul.¹⁶⁷ A 20–30 hold között mozgó birtok a család megélhetését biztosította. A gazdálkodás családi üzemszervezet keretei között folyt, igénymunkák alkalmával a család tagjain túl napszámosok munkáját is igénybe vették. A *jobbágyokra* jellemző a többmagú családforma. Ez már nem elsősorban a néprajzi irodalomban klasszikusként kezelt nagycsalád, noha a XX. század első két évtizedében még akad vidékünkön példa ezen forma túlélrett változataira is.¹⁶⁸ Általános viszont a *Morvay Judit* által generációs családnak nevezett típus, amelynek lényege, hogy egy fiúgyermek marad házasságkötése után a szülőkkel. Az alapképlet a gyakorlatban természetesen számos variációt mutat. Az öregekkel maradó fiút tekintve egonak, házasságkötésükig a családhoz tartoztak testvérei, sőt rövidebb ideig további házas fiútestvérei is élhettek még a családban, illetve később az ego fiúgyermek (vagy fiúgyermek) is oda hozta feleségét. A család bővíthetett fölfelé (az ego özvegy nagyanyja) és oldalirányban (gyermek nélkül megözvegyült leánytestvére, elhunyt leánytestvérenek kiskorú, elsősorban leánygyermek) utolsó időben előfordul házastársától elköltöző, bár hivatalosan el nem váló fiútestvér is).

E családforma vidékünkön megőrzött számos jellegzetességet a régi nagycsalád intézményéből, ugyanakkor feltehetőleg újabb, demokratikus vonásokat is hordoz. Felépítése patriarchális, feje a *gazda* (az előbbi viszonyítást tartva: az ego apja). Ő irányítja a gazdaságot, kezeli a család vagyont, képviseli a családot a hatóságok, illetve a faluközösség előtt. Minden családtag feltétlen engedelmisséggel tartozik neki, de a jogával való, kírívó visszaélésekre nemigen van példa. A fiúnak is van némi beleszólása a

gazdaság ügyeibe: az *asszonyi dolgokat* pedig mindinkább feleségére bizza a családfő, bár elvárja ezekről a rendszeres tájékoztatást. Különösen azon községekben, ahol a kapásnövények termesztésére való áttéréssel megnőtt a női munka értéke, a *gazdasszony* jogköre bővül. A házhoz került menyecske helyzete továbbra is alárendelt. Maga és kisgyermekai lényegében csak élelmet kapnak, a ruházzkodást részben hozományból,¹⁶⁹ részben apró-cseprő külön keresetéből kell megoldania.¹⁷⁰ A ház használatában változás tapasztalható. Arra, hogy a család nőtagjainak közös hálólhelye a *kamra*, már csak a leghalványabb emléknymokat találtam. A fiatal házasságok esetében a többiektől külön aludtak, de gyakran volt rá példa, hogy hosszabb-rövidebb ideig egy helyiségben több házasság testvére is aludt, illetve a fiatal házaspárral egy szobában hált a férj még házasság nélküli testvére (testvérei). Ezt többnyire a két világháború között már szükséghelyzetnek tekintették. – A családi háztól nősülését követően elköltöző további fiúgyermek lényegében kivált a családból, használatba kapván a megélhetésükhöz szükséges birtokrészt, amihez századunkban már a menyecske szülei is igyekeztek hozzájárulni. E rétegen belül azonban vizsgált időszakunkban kevés volt a kiscsalád (egymagú-, vagy nukleális család), tekintve, hogy a születéskorlátozás először náluk tapasztalható terjedésével mind gyakoribb, hogy eleve egy fiúutód van. Továbbá ezzel párhuzamosan a csak lányörökösökkel rendelkező családokban szükség volt vőre.¹⁷¹ Tekintve, hogy lehetőség volt az azonos, vagy majdnem azonos állású családból vőt hozni, a vő státusa nem jelentett feltétlenül alárendelt szerepet,¹⁷² s ha feleségével megértették egymást, az após szinte fiaként kezelte.¹⁷³ A hagyományos családformához való ragaszkodás¹⁷⁴ igen erős volt e rétegnél, noha gazdasági adottságaik lehetővé tették volna a különválást, s az olcsó munkaerő-kínálatban sem volt hiány. A vagyoni gyarapodás, társadalmi rang megtartásának zálogát látták azonban az együttmaradásban. E felfogás annyira beléjük rögződött, hogy csak a tsz-ek megalakulása, fellendülése után állt be gyökeres változás evonatkozásában.

A korlátozott földgyarapítási lehetőségek ellenére, a rétegen belüli házasságok, a gyermekszám leszorítása révén átmenetileg e *gazdacsaládok* kezén felhalmozódott némi tőke. Ezt azonban a vázolt okok miatt nem gazdaságuk korszerűsítésére használták, hanem bizonyos tartós fogyasztási javak szükségletlen felüli gyarapítására. Az építkezés, házbelső, öltözködés vonatkozásában érték ugyan őket polgári hatások, ezeket azonban még asszimilálták. Megtartották paraszti karakterüket, hiszen továbbra is lényegében hagyományos keretek között gazdálkodtak, hagyományos

tudatformák jellemezték őket. S mivel vagyoni, társadalmi helyzetük – amit fogyasztási jellegű presztízs-javaikkal állandóan hangsúlyoztak – alapján életmódjuk előképül szolgált a falu szegényebb rétegei számára, bemutatásra kerülő kérdéskörünkben különösen a közösségi jellegű szokások hagyományainak őrzésében, avagy alakításában jelentős volt a szerepük. Továbbá az idősebb generációval való együttélés, az anyós irányító szerepe kedvezett a gyermekszületés körüli mágikus praktikák átörökítésének is.

A következő társadalmi réteget a *közepesek, közepes gazdák*¹⁷⁵ alkották.¹⁷⁶ Birtokuk 10–15 hold körül mozgott. Ebből, különösen a kapásnövények termesztésére specializált falvakban, egy generációs család, esetenként nagycsalád megélhetését is biztosítani tudták, bár időszakonként kiegészítő keresetre (leggyakrabban fuvarozás, kereskedés) szükség volt. Vagyoni helyzetük labilitásához feltétlenül hozzájárult, hogy náluk a születéskorlátozás később és kevésbé intenzíven érvényesült. Itt nem elsősorban a hagyományokhoz való ragaszkodás magyarázza a generációs-családok gyakoriságát, valamint azt, hogy megnyúlik az időszak, ameddig a többi megnősült fiú is a család kötelékében marad. Ha a család nagysága és vagyona hozzávetőlegesen arányban volt egymással, a közös gazdálkodás, bár leszorított nívón, de lehetővé tette a megélhetést valamennyi családtag számára, míg a javak felosztása nem biztosították volna az új gazdaságok kialakításának minimális alapját. Ahol a gyermekek nagy száma ezt a lehetőséget eleve kizárta, ott döntő tényezővé lépett elő a párválasztásban, hogy *legyen hova menni*. Vagyis a kiszemelt házastárs szüleinél még ne lakjon házas, családos gyermek. E rétegnél korábban, már a múlt század végén gyakoribb a vőség intézménye, amely azonban már valóban alárendelt helyzetet jelent.¹⁷⁷ Jól példázza ezt, hogy míg az egyke *nagygazdálány* mellé azonos rétegből *hívták* a vőt, *vőnek ment* a legény, ilyenkor úgy fogalmazzuk, hogy *a fiút a szülei elhajtották vőnek*. Az ilyen legénnyel kötelező volt megfelelő normák szerint hozományt is adni, ami a ruhanemű mellett ágyneműt, bútorfélét is jelentett.¹⁷⁸ Amennyiben más megoldás híján a fiatalok külön gazdálkodásra kényszerültek, egyre nagyobb szerepet kapott a falun kívül ideiglenesen vagy huzamosan vállalt ipari munka. – A középparaszti réteg életformájában igyekezett lépést tartani a gazdag családokkal, bár presztízs-javak mennyisége, tényleges értéke kevesebb volt. A szokások hagyományozódásában azonban e törekvés lehetőségei többnyire adottak voltak.

A szegényparasztok, nincstelének között a fölöttük álló rétegek nem tettek különbséget: *szegény az mind, hát olyan zsellér-félék, zsellérek*.¹⁷⁹

Ők viszont annál inkább számon tartották az árnyalati eltéréseket is. Közös jellemzőjük, hogy megélhetésük fő forrása a legtöbbször falun kívül vállalt munka, amit a meglévő aprócska föld használatával, az otthonmaradottak alkalmi napszáma egészített ki, gyakran csak a fennmaradási minimumig. Egyszerű családokban éltek, amelyen belül, éppen a férfiak gyakori távolléte miatt az asszonyra nagyobb felelősség, több gond hárult, ami viszont státuszának súlyát növelte. E rétegnek az általam vizsgált hagyománykörhöz való viszonya nem egyértelmű. A szegénység hol a szokás fennmaradásának kedvezett (pl. mágikus gyógy módok továbbélése, hiszen nincs pénzük orvosra), hol leegyszerűsödését (pl. kiadásokkal járó keresztelői szokások esetében, a városokban vállalt munka révén bizonyos polgári hatások lecsapódása) eredményezte.¹⁸⁰

JEGYZETEK

1. Az alább részletes bemutatásra kerülőkön túl, lényegében csak *Istvánffy Gy.* munkáit (*Istvánffy Gy.*, 1890., 1896., 1911.), s *Nyáry A.* palócokról szóló összefoglalóját (*Nyáry A.*, 1931.) emelhetjük ki. Továbbá a modern szempontú kutatásokból *Morvay J.* számunkra is sok értékes adatot, megfigyelést tartalmazó, de végül is társadalomnéprajzi munkája sorolható ide (*Morvay J.*, 1956.).

2. *Manga J.*, 1968.

3. *Szedes F.* munkáját a nyelvjáráskutatás eredményei alapján tárgyalom itt (*Török G.*, 1961.), bár *Zólyomi J.* néprajzi szempontból kérdésesnek tartja, hogy valóban Nógrád és Hont megye Ipoly völgyi területéhez köthetők *Szedes F.* adatai (*Zólyomi J.*, 1974., 60.). *Pintér S.* munkáit csupán életrajzi adatai alapján kapcsolhatom gyűjtőterületemhez.

4. *Szedes F.*, 1819. 42.

5. *Garády*, 1854. 29–30.

6. Feltehető tehát, hogy volt egy fő-komapár.

7. A szerző következetesen a *paszita* kifejezést használja, de nem derül ki, hogy köznyelvi szóként, avagy helyi terminológiával állunk szemben. Az utóbbit szakirodalmi ismereteim szerint kevésbé tarthatjuk valószínűnek.

8. Sajnos nem derül ki egyértelműen a leírásból, hogy ezen kötelezettség pontosan milyen mértékben érinti a fő-komasszonyt, illetve a többi koma feleségét.

9. *Garády*, 1854. 36.

10. Valószínűleg rokon sírjáról van szó. – *Garády*, 1854. 37–38.
11. *Reguly A.*, 1975. 103–104.
12. Ld. *Reguly A.*, 1975. 136–137. 144. jegyzet.
13. *Reguly* itt hangsúlyozza, hogy nem a lakókamrába. Másutt *kis kamraként* a lakóház középső helyiségét említi (*Reguly A.*, 1975. 28.), ahová a bejárati ajtó nyílik az eresz alól. Elgondolkoztató ezen adat, tekintve, hogy a *ház* és *kamra* csak e helyiségeken keresztül volt megközelíthető, továbbá fűtőberendezés itt nem volt.
14. Ez valószínűleg itt a csecsemő testének végigfáslizását jelenti.
15. Nyilván rántotta, s nem a később majd ismertetett „rántottában sült tyúk”.
16. Más összefüggésben is külön említi a *keresztelést* és a *poszrikot* (*Reguly A.*, 1975. 22.).
17. Nyilván leves.
18. *Reguly A.*, 1975. 104.
19. *Reguly A.*, 1975. 17.
20. *Reguly A.*, 1975. 19., 20.
21. Nem derül ki pontosan, mire gondol.
22. *Pap Gy.*, 1865. VII–VIII.
23. *Pintér S.*, 1880. 76. – Közismert, hogy *Pintér* milyen szívesen hivatkozik számszerű adatokra, amelyek forrásának megjelölésével azonban sokszor – mint jelen esetben is – adós marad.
24. *Pintér S.*, 1880. 16.
25. *Pintér S.*, 1880. 26.
26. *Pintér S.*, 1880. 26–28.
27. *Pintér S.*, 1880. 75.
28. *Pintér S.*, 1880. 17.
29. *Pintér S.*, 1880. 28.
30. *Findura I.*, 1885. 205.
31. *Pintér S.*, 1891. 97–99.
32. Nem határozza meg konkrétan itt sem, hogy hol van ez.
33. *Pápai K.*, 1891. 237.
34. *Pápai K.*, 1893. 29.
35. *Versényi Gy.*, 1894. 115., 114. – Forrása *Kaulitz J.*, 1875. 277.
36. *Versényi Gy.*, 1894. 11.
37. *Temesváry R.*, 1899. 18., 28., 50., 144., 116., 108., 106–107.
38. *Benkóczy E.*, 1905. 103.
39. Hogy melyik részletnél és milyen mértékben, az sajnos nem deríthető ki.
40. *Nyáry A.*, 1906. 289. – Elképzelhető, azonban az is, hogy ezen eljárást inkább csak házasságon kívüli teherbeesésnél alkalmazták.

41. *Nyáry A.*, 1906. 292.
42. *Nyáry A.*, 1906. 297–298.
43. *Nyáry A.*, 1909. 132–133.
44. *Nyáry A.*, 1909. 135.
45. *Nyáry A.*, 1909. 133., 132.
46. *Nyáry A.*, 1909. 151. – Megjegyzem, hogy *Szendrey Á.* hivatkozik *Nyáry A.* 1906. tanulmányára, a halvaszületett vagy keresztetetlenül elhalt csecsemők cserépfazékban történő eltemetésének pilinyi szokást illetően (*Szendrey Á.*, 1928. 18.). E dolgozatban azonban sem a *Szendrey* által megadott helyen, sem másutt nincs ilyen adat.
47. *Pintér S.*, 1909. 202–203.
48. *Pintér S.*, 1909. 203.
49. *Pintér S.*, 1909. 206.
50. *Varga R.*, 1910. 115–116.
51. *Farkas P.*, 1911. 153–154.
52. Nincs utalás arra, hogy hétköznap vagy vasárnap.
53. Más összefüggésben annyit közöl, hogy ez utóbbi fonott, fehér kalács (*Farkas P.*, 1911. 156.).
54. Ezt a vidéken szokásos legfinomabb húsételnek tartják *Farkas* szerint, úgy ké-szül, hogy a főtt tyúkot feldarabolják, s „rántottába sütik ki” (*Farkas P.*, 1911. 156.).
55. *Farkas P.*, 1911. 157–158.
56. *Farkas P.*, 1911. 161.
57. Feltehetőleg a *sátoros* jelző a csecsemő fejénél egy káván átvetett, legyeket távoltartó takaróra utal. – *Farkas P.*, 1911. 152.
58. *Farkas P.*, 1911. 164.
59. *Farkas P.*, 1911. 166. – Míg *Farkas* dolgozata egészéből nyilvánvalóan kö-vetkezik, hogy kutatásai központi területét a Balassagyarmat és Szécsény környéki falvak jelentették, a Hont megyei monográfia *Komoróczy M.* által írott, hasonló fe-jezete (témánkra vonatkozó részlet: *Komoróczy M.*, 1906. 130–131.) csak nagy ál-talánosságban vonatkoztatható az általam is vizsgált Ipoly menti községekre.
60. *Nyáry A.*, 1924., 1931.
61. *Palotay G.*, 1930. 142.
62. *Herkeley K.*, 1937. 367. 2. ábra, 368., 369. 6. ábra, 376.
63. *Vajkai A.*, 1937. 141., 142.
64. *Fél E.*, 1938. 77.
65. *Fél E.*, 1938/a. 246., 246.
66. Megállapításai egybevágnak *Farkas P.* ismertetett véleményével.
67. *Fél E.*, 1941. 251–252.

68. Bakó F., 1948. 146.
69. Bakó F., 1948. 148.
70. Manga J., 1939. 221.
71. A megváltozott viszonyokat nem részletezi a szerző, mindössze egy adatközlőtől vett, nyilván kissé túlzó, idézettel illusztrálja: *Most elmennek egymás mellett* (mármint a komák), *észre sem veszik egymást* (Manga J., 1952. 76–77.).
72. Manga J., 1952. 77–78.
73. Manga J., 1968. 105.
74. Manga J., 1968. 159–160., 165.
75. Manga J., 1968. 160.
76. Manga J., 1968. 149–150.
77. Manga J., 1968. 48–49.
78. Manga J., 1969. 158. – Az ábrázolást közölte és viseleti szempontból elemezte Flórián M., 1966. 4. Ő utal rá, hogy ugyanitt található két további rajz, amely bölcsőt (1726), illetve egy pólyába csavart csecsemőt (1727) ábrázol. A bölcsőt közli később Manga J., 1973. 215.
79. Manga J., 1969. 162.
80. Manga J., 1979. 147–155., 175.
81. Schram F., 1968. 683–686.
82. A szerző, mint már említettem, az 1686–1848 közötti időszak kéziratos forrásait vizsgálta át.
83. Bár nevüket nem, mindössze nemüket vezették be az anyakönyvbe.
84. Sajnos a szerző nem részletezi, hogy pontosan mely időtartamokra, avagy időmetszetekre vonatkozott kutatása. Bemutatott példái a XIX. század második negyedére esnek.
85. Megjegyzni, hogy a keresztszülők nevét itt nem tüntetik fel a források.
86. A névadási szokások anyakönyveken alapuló vizsgálatainak objektív hibalehetőségeit -- amelyek korántsem elhanyagolhatók -- anyagom ismertetése során még érintem, itt mindössze arra utalok, hogy akár a szülők, akár a mindegyik gyermeknél azonos keresztszülőpár nevét csak élő gyermek viselhette a testvérek közül.
87. Sajnos konkrét időmegjelölés nélkül.
88. Schram F., 1968. 701.
89. Erdős K., 1957., 1957/a. 258–259.
90. Mándoki L., 1960. 129., 141.
91. Mándoki L., 1960. 135.
92. Mándoki L., 1960. 143., 145.
93. Dömötör T. – Kákossy L., 1975. 20–21., 23–24.
94. Varga M., 1977. 199., 204.

95. *Gáborján A.*, 1976. 61.
96. *Gergely K.*, 1978. 239–242.
97. *Csáky K.*, 1979. 53–58.
98. *Gulyás É.*, 1977., *Pócs É.*, 1980.
99. *Bády L.*, 1977.
100. *Gémes B.*, 1975. 237., 250.
101. Ezen adatai 1940 körüli gyűjtéseiből valók (*Bakó F.*, 1977. 111., 120., 110.). E részletekhez csatolt jegyzeteiben nagylóci gyűjtéséből is közöl párhuzamokat (*Bakó F.*, 1977. 127., 130.).
102. *Zólyomi J.*, 1978. 221., 1979. 204–205., 214–218., 1980. 255–264.
103. E községben gazdag anyagot sikerült lejegyezni egy Ipolyfödéméről (Hont megye, ma Ipel'ské Ul'any, Csehszlovákia – magyar nemzetiségű község) a második világháború után áttelepült családnál. Noha a dolgozatban egyébként csak a törzslakosságtól gyűjtött adatokat használom fel, ezen gyűjtésből mégis idézek esetenként. Ennek oka elsősorban az, hogy a beszélgetések során sikerült olyan légkört teremteni, amelyben az intim kérdésekre a szokottnál jóval nyíltabban válaszoltak, s különösen a család legidősebb nőtagjának személyisége révén igen szemléletes és pontos megfogalmazásokat kaptam. E család emlékezete által megőrzött hagyományokra gyűjtőterületem községeiből vannak – ha esetenként kevésbé teljes – adatok, így felhasználásuknak nem láttam akadályát. Az adatok mellett természetesen jelölöm az informátorok korábbi lakóhelyét is.
104. Palóc Múzeum Néprajzi Adattára (a továbbiakban PMNA): 242.
105. Az esetleges félreértéseket elhárítandó, felsorolom az adott községek neveinek a történelem folyamán előforduló, gyakoribb változatait. Ezek egyben a falvak közigazgatási összevonásait is tükrözik. *Ipolytarnóc*: a XIX. század végéig *Tarnóc*, *Egyházassgerge*: 1936-ig két község: *Liptagerge* és *Kisgerge* (ez utóbbi a középkorban *Egyházass-előttaggal* is ismert), *Nógrádszakál*: a XIX. század végéig *Szakal*, *Ludányhalászi*: a XIX. század végéig *Alsó-Ludány*, *Felső-Ludány* és *Halászi* (helyenként *Szécsényhalászi*), majd a két Ludányt összevonják *Ludány* néven, a második világháború után *Ludányt* és *Halászit* egyesítik *Ludányhalászi* néven, *Órhalom*: a századfordulói *Trás*, *Trázs*, *Balassagyarmat*: a XV. század végéig *Gyarmat* (a XVII. század második felében átmenetileg *Pusztá-Gyarmat*), *Ipolyszög*: a XIX. század végéig *Riba*, *Érsek-vadkert*: a középkorban három község: *Alsó*, *Közép* és *Felső-Vadkert*, a XVIII. századtól a XIX. század végéig *Vadkert*, *Ipolyvece*: a századfordulói *Vece*, *Drégelypalánk*: a múlt században még két község: *Drégely* és *Palánk*.
106. *Radányi F.*, 1710–1716., *Mocsáry A.*, 1820–1826. I–II., *Fényes E.*, 1836–1840. II., *Borovszky S.*, 1911.
107. Esetünkben a palócság elterjedési területének nyugati határa érdekes. A

Horváth Péter (1801.) és *Pápay Sámuel* (1808.) által palócnak tartott területhez falvaink még nem sorolhatók (idézi: *Kósa L.–Fülöp A.*, 1975. 9.), viszont *Szedér F.* terület-meghatározásába már beleférnek (*Szedér F.*, 1819. 27.). *Pintér* Örhalomnál vonja meg a palócok nyugati határát (*Pintér S.*, 1880. 13.), *Farkas P.* az Ipoly mentén szintén e községig számol a palócokkal (*Farkas P.*, 1911. 141.). *Malonyay* bevezetőjében *Farkast* idézi (*Malonyay D.*, 1922. 9.), viszont a címben palócként megjelölt anyagának bemutatása során szinte valamennyi községünk szóba kerül. *Viski K.* és *Gunda B.* etnikai csoportokkal foglalkozó munkája alapján az Ipoly völgyének népességét palócnak tekinthetjük (*Viski K.*, 1938. 18–19., *Gunda B.*, 1942. 98.). A napjainkban is folyó palóc regionális kutatás indulásától fogva óvatosabb a terület-meghatározást illetően. *Bakó F.* 1967-ben még egész Nógrád megyét a „palóc néprajzi csoport szűkebb hazájá”-hoz sorolja (*Bakó F.*, 1968. 11.), *Barabás J.* azonban már csak a palóc terület hipotetikus kijelölését szorgalmazza – *Pintér* lehatárolását javasolva – mint a kutatás megindításához szükséges alapot (*Barabás J.*, 1968. 21.). 1976-ra, nem azonos elvi megfontolásokból ugyan, de valamennyi érintett kutató egyetértett abban, hogy e kutatás befejezéseként sem lehet majd kategorikusan megvonni a palócnak tartott népesség lakóterülete határait (*Bakó F.*, 1977/a. 11., *Barabás J.*, 1977. 15–16., *Paládi–Kovács A.*, 1977. 17–19.). A munka jelenlegi fázisában az Ipoly mentén hozzávetőlegesen Balassagyarmatot tekintik a kutatás nyugati határának (*Bakó F.*, 1977/a. 11., *Paládi–Kovács A.*, 1977. 17.), bár van olyan nézet is, amely szerint a lakosság etnikai hovatartozásának tudatát alapul véve, Vámosmikoláig célszerű e határt kiterjeszteni (*Szabó L.*, 1977. 44.).

108. *Győrffy Gy.* az egész palócnak tartott népcsoportra vonatkoztatva, alapos okfejtés eredményeként mondja ki ezt (*Győrffy Gy.*, 1968. 56.).

109. Már 1543–44 telén Mehemed budai pasa csapatai felégetik Nagyoroszit. Az 1552-es ostrom alkalmával Drégely védelmében Alsó- és Középvadkert jobbágycsoportjai is kivették részüket, ezért a törökök bosszúból felgyújtják e két falut, a bírót és esküdteiket kivégzik (*Makkai L.*, 1954. 55., 57.).

110. *Zólyomi J.*, 1975. 96.

111. *Makkai L.*, 1954. 65.

112. *Makkai L.*, 1954. 57. – *Szabó L.* a földesúri hatalom török alatti folytonosságában látja egyik okát annak, hogy az Ipoly menti parasztság jobbágymentalitása olyan anakronisztikusan élt tovább, szinte a XX. század közepéig (*Szabó L.*, 1977. 41., *Szabó I.–Szabó L.*, 1977. 445.).

113. *Makkai L.*, 1954. 60.

114. E falvak lakói végső nyomorúságukban már képtelenek voltak a hódítók adóköveteléseinek eleget tenni. Mikor a kért haladék is lejárt, bosszúból a török rájuk küldte a tatárokat. Ezek felégették a falut, s a lakosokat rabszjára fűzték. Amikor az

erdőkből, mocsarokból előszivárgott az a néhány ember, akinek sikerült elmenekülnie, a királyi őrség katonáit találták ott, a füstölő romok közül igyekezvén összeszedni, ami élelem még megmaradt a faluban. A katonák rátámadtak az előbújt lakosokra, s kényszerítették őket elrejtett kis gabonájuk kiadására is. A két falu mindenképpen kismizett lakói ezután évekig járták az országutakat, hogy az összekoldult pénzzel hozzátartozóik közül, akit még sikerült, kiválthassák a rabságból. Alsó- és Középvadkert ettől kezdve nem szerepel az összeírásokban. (ld. *Makkai L.*, 1954. 59.).

115. Fennmaradt pl. Mocsáry Gergely és a hatvani Mehmed aga levélváltása 1651-ből. Innen tudjuk, hogy a török földesúr a Mocsáry birtok – ehhez tartozott Liptagerge is – jobbágynak szolgáltatásait három évig csökkenti, s hasonló *gondoskodásra* inti Mocsáryt is, hogy a *szegény emberek* megszorodjanak, megerősödjenek valamelyest (*Belitzky J.*, 1972. 194–195.).

116. *Makkai L.*, 1954. 62., *Balogh S.*, 1977. 46.

117. *Kálnay N.*, 1884. 9.

118. *Nagy I.*, 1858. 223–224.

119. Pl. Felsőludányban 1715-ben 11 magyar és 3 tót, Vadkerten 37 magyar és 5 tót, ugyanitt 1820-ban 33 magyar és 9 tót, Patakon 1720-ban 20 magyar és 6 tót háztartást találtak (*Borovszky S.*, 1911. 78., 56., 37., 101.). A szlovák betelepülők recens emlékeit ld. *Manga J.*, 1968. 14. (Érsekvadkert), *Bakó F.*, 1977. 96. (Órhalom).

120. *Zólyomi J.*, 1975. 121. – *Sirácky, J.* a szlovákság betelepülési folyamatának egészét vizsgálva tesz ugyan kísérletet arra, hogy az összeírások névanyaga segítségével egy-egy család származási helyét, vándorlásának irányát meghatározza (*Sirácky, J.*, 1963.). *Zólyomi* viszont, levéltári kutatásaira hivatkozván felhívja a figyelmet arra, hogy a szökéseket megakadályozni próbáló helyi hatóságok félrevezetése érdekében a jobbágyok gyakran megváltoztatják nevüket, amikor régi lakóhelyüket elhagyták (*Zólyomi J.*, 1977. 27.). *Manga J.* a nyelvhatár közelsége, a gyakori kettősnyelvűség miatt megkérdőjelezi a személynevek nemzetiségjelző szerepének döntő jelentőségét is (*Manga J.*, 1969. 148.).

121. Ez ellen szól *Fügedi E.* észrevétele is: így a hatóságok könnyebben ráakadtak volna a szökött jobbágyokra (*Fügedi E.*, 1966. 319.).

122. E vidék lakóinak kontinuitására vonatkozó, hasonló véleményt ld. *Manga J.*, 1968. 12–13., 1969. 147–148.

123. Az összeírást közli *Zólyomi J.*, 1975. 109–118.

124. A XVIII–XIX. századi jobbágyvándorlások okait megyei vonatkozásban részletesen elemzi *Zólyomi J.*, 1975. 101–108.

125. *Sirácky J.*, 1963.

126. *Zólyomi J.*, 1975. 119.

127. *Zólyomi J.*, 1975. 95., 1977. 28., – *Manga J.* ezt előbbre keltezi: a XVIII.

század második és a XIX. század első felére (*Manga J.*, 1968. 14.).

128. *Mocsáry A.*, 1820–1826. I., *Fényes E.*, 1836–1840. II., *Palugyay I.*, 1855.

129. *Fényes E.*, 1836–1840. II. 66., *Palugyay I.*, 1855. 642.

130. *Mocsáry A.*, 1820–1826. I. 351., 325., 303., *Fényes E.*, 1836–1840. II. 247., 243., 239.

131. *Mocsáry A.*, 1820–1826. I. 307.

132. *Radványi F.*, 1710–1716.

133. *Makkai L.*, 1954. 61.

134. *Mocsáry A.*, 1820–1826. I. 313–314., *Borovszky S.*, 1911. 89., *Makkai L.*, 1954. 73.

135. *Balogh S.*, 1977.

136. *Schneider M.*, 1971. 18., 27.

137. *Makkai L.*, 1954. 70., *Belitzky J.*, 1972. 244., *Zólyomi J.*, 1975. 98–100.

138. 1720-ra Patakot és Vadkertet a vezető bortermelő községek sorában említik az összeírások (*Makkai L.*, 1954. 72.).

139. A területre vonatkozólag e kérdésben ld. még *Zólyomi J.*, 1975. 101.

140. *Zólyomi J.*, 1978. 203.

141. Részletesen ld. *Makkai L.*, 1954. 73–74., *Belitzky J.*, 1972. 248–249., *Zólyomi J.*, 1975. 102–103. – Az utóbbi szerző területünkre vonatkozó példái: Mihálygergén az Urbárium végrehajtása során a határt újraosztották, s a jobbágyok rosszabb minőségű és kevesebb földet kaptak. Ipolytarnócon úrbérrendezéskor az uraság minden földet majorsági birtokká tétetett, s a jobbágyok írtványait ellenszolgáltatás nélkül elvette, sőt a községi legelőt is lefoglalta.

142. *Makkai L.*, 1954. 73., *Zólyomi J.*, 1968. 442., 1978. 205.

143. *Makkai L.*, 1954. 78–81., *Szabó B.*, 1969. 27–30., *Belitzky J.*, 1972. 305–313.

144. Recens anyag alapján Nógrád megyei vonatkozásban hasonló megállapítást ld. *Manga J.*, 1952. 65. – A paraszti társadalom szerkezetének feudalizmus kori beágyazottságát a szomszédos börsönyi területekről részletesen elemzi *Szabó I.* – *Szabó L.*, 1977.

145. Mindössze Őrhalomból van tudomásunk arról, hogy 1–1,5 holdig terjedően a zsellérek is részesültek a szántóból (*Zólyomi J.*, 1968. 442.).

146. *Szabó B.*, 1968. 36., 110.

147. *Szabó B.*, 1968. 117., 34–41.

148. *Szabó B.*, 1968. 33.

149. Az egész palócnak tartott terület vonatkozásában részletesen tárgyalja ezt *Morvay J.*, 1977. 23., ld. még ugyanerről *Szabó L.*, 1977. 42.

150. Ezt támasztja alá *Zólyomi* áttekintése a nógrádi uradalmak gazdálkodásá-

ról (*Zólyomi J.*, 1978. 204.).

151. Általában a palócnak tartott területre vonatkozólag ld. erről *Morvay J.*, 1977. 21., 23.

152. *Szabó B.*, 1968. 41., 105–106.

153. Általános tendencia egész Nógrád megyében, hogy a nincstelen és törpebirtokos lakosság végsőikig ragaszkodott ahhoz, hogy a mezőgazdaságban találjon megélhetést.

154. Ld. részletesen *Zólyomi J.*, 1978. 205.

155. Mihálygerge vonatkozásában ld. még *Nyáry A.*, 1906. 296.

156. Ld. még *Szabó Z.*, é. n. 45., 95., 102., 104., 109–110. – E szerző megállapításával ellentétben, kutatásaim korántsem bizonyítják olyan egyértelműen e falvak hagyományos paraszti kultúrájának teljes szétesését az érintett időszakban.

157. Ld. még *Szabó Z.*, é. n. 102.

158. Megjegyzem, hogy a város közelsége, elsősorban az őrhalmi, hutyagi és varbói lakosság számára már a XVIII. századtól jelentős volt, ugyanis a balassagyarmati iparosok, kereskedők áruszállítási igényeinek kielégítésébe bekapcsolódtak e losonci út mentén, illetve közelében fekvő községek. Itt azonban nem a mezőgazdaságból kiszorult rétegről volt szó, hiszen – különösen eleinte – csak az egésztelkes jobbágyoknak volt fogatuk (*Zólyomi J.*, 1968. 446–447.).

159. *Szabó L.*, 1977. 41., ld. még *Szabó Z.*, é. n. 58., *Szabó I.*–*Szabó L.*, 1977. 458.

160. *Manga J.*, 1952. 74–75.

161. Ld. még *Manga J.*, 1952. 66., 79.

162. Őrhalom káposztatermesztéséről ld. *Fél E.*, 1938. 83.

163. Az Ipoly mente szomszédos, alsó szakaszának falvaiban végzett alapos, idevonatkozó társadalomnéprajzi kutatásait összegzik országos összefüggésekbe ágyazva a *Szabó* testvérek a Börzsöny néprajza kötetben megjelent, kitűnő tanulmányukban (*Szabó I.*–*Szabó L.*, 1977.). Magam részéről kiemelten nem foglalkoztam e kérdésekkel, csak amennyiben anyagom megvilágításához, értelmezéséhez szükségét éreztem. E megfigyeléseket próbálom összegezni az alábbiakban. A hasonlóság a *Szabó*ék által bemutatott anyaggal természetszerű, a részletes összevetés azonban jelen esetben nem feladat. Csupán a fontosabb momentumoknál, megállapításoknál iktattam be néhány utalást.

164. Következtetésem evonatkozásban megegyeznek *Szabó*ék kutatásának tanulságaival (*Szabó I.*–*Szabó L.*, 1977.). Más a véleménye *Szabó Zoltánnak*, aki a kisbirtokosok („jobbágyok”), törpebirtokos szegényparasztok („szellérek”) és gazdasági cselédség rétegeire bontja általában az észak-magyarországi falvak társadalmát a két világháború között (*Szabó Z.*, é. n. 43.).

165. A „jobbágy” elnevezés ilyen értelmű fennmaradására ld. még Szabó Z., é. n. 43., *Manga J.*, 1952. 65., illetve a jelenség részletes magyarázatával együtt: Szabó I.–Szabó L., 1977. 448.

166. Ld. még *Manga J.*, 1952. 66., 74–75.

167. Pl. Őrhalomban a 323 család között felosztott 506 kh-ból a jobb módúak 10–12 holdat is kaptak, míg a szegényparaszt családok 1–2 holdnál többet nem igényelhetek (*Zólyomi J.*, 1966. 35.).

168. Végleges felbomlásukhoz az első világháborút követő években az új házhely-kiosztások adták meg a lehetőséget (vö. *Fél E.*, 1944/a. 4.). – Ezen intézmény jellegzetességeivel külön nem foglalkozom, adataim egybevágnak a *Morvay J.* által részletesen bemutatott gyakorlattal, azon megszorítással, hogy vidékünkön kevésbé merev forma volt általános (*Morvay J.*, 1956. – *Morvay* utóbb maga is megemlíti, hogy a Zagyva vonalától nyugatra egy demokratikusabb nagycsalád volt jellemző: *Morvay J.*, 1968. 115–116.).

169. A két világháború között már általános szokás, hogy a leány férjhezmenésekor a szüleitől un. *menyecskefődöt* is kapott. A 200–1200 □-ból mozgó terület jogilag továbbra is a szülőké volt, azonban a menyecske és férje önállóan művelték, s a befolyt haszon az asszony különvagonát képezte, amit ruházkodásra fordított. Ez egyrészt bizonyítja azon régi szokás intenzív továbbélését, hogy a menyecske öltözködéséről férje családja nem volt köteles gondoskodni, másrészt azonban arra utal, hogy a viselet alakulása ütemének meggyorsulása miatt a leány kelengyéje már nem szólhatott egész életére. A szegényparasztoknál az aprócska *menyecskefőd* beigérése nemegyszer a férjhezadás eszköze volt, e rétegnél ugyanis, ha a férj szüleivel közösen gazdálkodtak, jobbára ezt a területet is a közöshöz kapcsolták. A szokás egészen a tsz-ek megalakulásáig érvényben volt. (Hasonló szokást ír le Martosról *Fél E.*, 1944. 36.)

170. A nagylány, illetve legénykorú gyermekek (utóbb, mint majd látjuk, a korhatár mind lejjebb száll) öltöztetését azonban már a családi vagyonból tedezik, hiszen ebben az időszakban a viselet státuszjelző funkciója előtérbe került. Ugyanez érvényes a gyermekek kiházásítására is.

171. *Garády* részletesen leírja, hogy Ősagárdon hogyan *állítottak vőt* fiúörökös hiányában a leányhoz (*Garády*, 1854. 36.).

172. Leszámítva néhány patriarchális jellegű szokást, amelyben a leány vérségi leszármazása volt a döntő.

173. Tekintve, hogy vidékünkön az egygyermek-rendszer terjedése még nem öltött olyan súlyos méreteket, arra itt nem volt példa, hogy a legszegényebb rétegből kényszerültek volna *vőt* hozni.

174. Ők maguk nem tesznek különbséget aszerint, hogy egy vagy több házas testvér tartozik a családba, lényegesnek azt tartják, hogy együtt éltek, közösen gaz-

dálkodtak a szülők irányításával.

175. A *selem jobbágy* elnevezésre nem találtam adatot (vö. *Szabó I.–Szabó L.*, 1977.).

176. *Szabóék* szerint a szomszédos, bözsönyi területeken e réteg a volt jobbágy-családok egy részének elszegényedésével jött létre (*Szabó I.–Szabó L.*, 1977. 454–456.). *Manga J.*, 1952. 65.). Én a kérdést ilyen vetületben nem vizsgáltam behatóbban, mindössze az emlékezet segítségével ma átfogható időszakban már mint önálló réteget regisztrálhattam őket. Azt magam is tapasztaltam, hogy e rétegen belül a jobbágy-származás növelte az adott család társadalmi súlyát.

177. Ld. *Fél E.*, 1944. 82.

178. Pí. 1950 körül Patakon fehéreneműt, egy ünnepi öltözetet (általában ez volt a vőlegényruha), egy ajtós, állószekrényt kellett adni, továbbá egy dunnát, 2–3 párnat a hozzávaló huzattal. Ez természetesen szerényebb volt, mint az azonos rangú leány kelengyéje.

179. A *zsellér*, mint a legszegényebb réteg elnevezése ld. *Manga J.*, 1952. 65., 66., *Szabó I.–Szabó L.*, 1977. 448.

180. Bár adatközlőim között vannak olyanok is, akik hosszabb-rövidebb ideig uradalmi cselédek voltak, kifejezetten az uradalmi cselédek szokásvizsgálatát nem tekintettem feladatomnak. Idevonatközlőleg ismét utalok *Zólyomi Józsefnek* a Mailáth uradalom cselédei körében végzett kutatásának eredményeire. (*Zólyomi J.*, 1980.).

Ahhoz, hogy a születés problémakörének különböző tartalmi összefüggéseit reálisan értékeljük, s az idevonatkozó szokások, hiedelmek intenzívitásának hátterét, hagyományozódásának kereteit világosabban lássuk, célszerű előjáróban néhány olyan kérdést érinteni, amelyek látszólag nem, vagy csak lazán kapcsolódnak a témánkhoz. A gyermekáldás ugyanis lélektani, társadalmi szempontból jelentős állapotváltozás az asszony életében. Nem közömbös, hogy milyen biológiai, érzelmi szinten, milyen tapasztalatok birtokában következik be. S noha e szempontok jelentőségét jórészt csak a modern orvostudomány eredményei tették nyilvánvalóvá, hatásuk a korábbi időszakokban is érvényesült.

A házasulandók életkora¹

Amikor a kislány kimaradt az iskolából, a gyermekek korcsoportjából átlépett a lányok korcsoportjába. Ennek legszembeütőbb jele a viselkedésben mutatkozott meg: a fejviselet eltérését leszámítva már a fiatalasszonyokkal azonos, cifra ruhák illették meg. Részt vehetett a mulatságokon, a legények hazakísérhették, járhattak hozzá.² Lényegében ettől kezdve előtérbe került a párválasztás, házasság kérdése. Vidékünkön a korai házasságkötést tartották kedvezőnek: *Avvót a dicsőség, ha valakit korán ehvittek.*³ Ennek motivációi, illetve az idevonatkozó törekvések realizálásának lehetősége azonban rétegződés szerint eltéréseket mutat.

A nagycsaládban élő *jobbágyok*nál a lányt kímélték a fárasztó munkában, *másnak nevelték*, a közös gazdaság nem sok hasznot látott belőle.

Ezért igyekeztek mielőbb férjhezadni. Emellett szólt az is, ha fiútestvérei már menyecskét hoztak a házhoz. Legfeljebb édesanyja sajnálta, amennyiben még nagyon fiatal volt, de sokat nem tehetett érdekében. A nagycsaládok felbomlása időszakában továbbra is a mielőbbi férjhezadásra törekedtek, hiszen ha a *menyecskefődről* le is kellett mondani a leány javára, öröksége az apa vagy anya haláláig a közösen maradt. Közrejátszott az a vélemény is, hogy minél fiatalabb, annál több a választási lehetősége. A lány családjának érdekeivel megegyezett a leendő anyósok elképzelése is, akik minél előbb igyekeztek gondoskodni tehetősebb örökségre számító menyecskéről, másrészt újabb családi munkaerőről.⁴ A *jobbágylányokat* így különösen hamar elvitték, sokszor csak azt várták, hogy a hivatalosan előírt minimális 14 évet betöltse.⁵ 17 éves korára szinte valamennyi férjhez ment.⁶ A 40-es évek végéig egy-két évvel tolódtott ki a korhatár. Ha a húszat betöltötte, már *öreglánynak* számított. A legények 2–3 évvel voltak idősebbek, tehát még a katonai szolgálat előtt nősültek.⁷ Előfordult, hogy vagyona miatt fiatalabb legény is elvette a leányt, ezt azonban már megszökták.

Lényegében a törekvések ugyanezek voltak a *közepes gazdák* esetében is. Itt azonban már korlátozó körülmények merülhettek fel. Ha több lány volt a családban, az elsőt különösen igyekeztek hamar férjhezadni, mondván: *Igyekezze jőlyány, nő a másik utánad!* A második világháborút megelőzően nemigen volt rá példa, hogy fiatalabb lány megelőzte volna nővérét a férjhezmenésben. Ennek – az idevonatkozó szokáson túl – esetenként a lehetősége is kizárt volt. Amennyiben ugyanis az idősebb lány hozományának előállítására lekötötte a család fölös jövedelmét, a következőnek nem tudták megvenni a cifra ruhákat. Enélkül viszont nem *nagylyánykodhatott*. S ha ez nem is jelentett a családnak problémát, a teljes hozomány (ágynemű, bútor) kiállításához várnia kellett többet-kevesebbet a következő lánynak.⁸

Egy ilyen család lányának példája: „Nekem tizenhét éves koromban vót egy szeretőm. Ahho' elmentem vóna szívesen. De édesanyámék előző évben adták férhő' a Regint, meg még egy lagzi vót, a fiútestvéremé, hát oszt mán nem tudtak vóna engem is, hogy hozományt, mindent adjanak. A legíny meg nagyon nősülni akart, mer' hogy árva vót. Hát oszt nem lett belőle semmi. Aztán is vót mibe válogatni, de akkor mán én mondtam, hogy nem adtak ahho' akihő' mentem vón, hát nem menek. Addig, addig, hogy mán én bizony huszonhárom éves vótam, mikor férhő'mentem. Az már akkor bőven annyi vót, hogy öreglyány. Nekem mán csak özvegyember jutott” (Kanyóné Varga Márta, sz. 1913., Órhalom).

Továbbá ennél a rétegnél jelentkezett az, a más összefüggésben fentebb érintett probléma, hogy a fiataloknak legyen hova menniük lakni. E tényezők tehát különböző változatokat hozhattak létre, s valamivel hátrébb tolódott a házasulandók átlagkora. A legények azonban igyekeztek katonaság előtt asszonyt találni.

A szegényparaszti réteg lányai később kerültek sorra. Fő ok itt is – a *gazdákénál* ugyan jóval szerényebb – hozomány előteremtésének nehézsége volt. Továbbá a velük egy gazdasági állású legények közül is volt, aki előbb módosabbaknál próbálkozott. Meghatározó tényező továbbá, hogy e réteg legényei előbb letöltötték a katonaidőt, s csak utána nőültek. Itt tehát házasságkötéskor a lányok húszon felül, a legények 24–26 évesek voltak. Özvegyember kérő esetében nagyobb korkülönbség is előfordult.⁹

Rétegződéstől függetlenül befolyásolta a férjhezmenés időpontját, ha a leány árva volt, ilyenkor ugyanis mindjárt kiadták a *jussát*. A szegényebbek úgy gondolkodtak: *Vegyük el, mer' mingyá' örököl*. Ez találkozott a rokonság elképzeléseivel is, akik igyekeztek minél előbb túladni az árván.

Órhalmi példa az 1930-as évekből egy *jobbágylány* esetében: „Bernát Örzi még előkés-szoknyában (tehát gyermekviselésben) járt, oszt mán adták vóna, ha az orvos bele nem szól”.

A korai házasságkötések vonatkozásában változás csak a tsz-ek megalakulása után vált elfogadottá. Az igény természetesen korábbi. Az 50–60 éves asszonyok már irigykedve beszélnek a mai lányokról, akik *annyit megélnék* házasság előtt. Az ő idejükben azonban szembefordulni a hagyományos renddel még lehetetlen volt. Az 50-es években férjhezmenők képviselik az átmenetet.

„Maj' bolondok leszünk 16 éves korunkban elkezdni. Mer' mikor férhő'mentek, mingyá' lett gyereke az asszonymak. Akkor oszt gyün a többi egymás után. Mink mán gondolkodtunk. Mink mán nem menünk olyan hamar” (Kanyóné Kanyó Juliánna, sz.1932., Órhalom).

Ebben az időben kezdődött, hogy a lányok is középiskolába mennek, ami szintén a halasztás irányába hatott. Az utóbbi 20 évben mind többen járnak el a faluból dolgozni, s önálló keresetük révén nőtt beleszólásuk saját életük alakításába. Ma *öreglány*nak a 24–26 évesek számítanak.

A párválasztást meghatározó szempontok megegyeznek vidékünkön is az általánosan ismert gyakorlattal.¹⁰ A nagycsalád-rendszer keretei között élő *jobbágy* lányoknál a leányt tekintve, választásról beszélni nemigen lehetett. Ha a legény *rangban* illett hozzá, s *jó család* volt, nem sokat gondolkoztak rajta, odaadták. Az anya ugyan igyekezett lánya érdekeit érvényesíttetni a döntésben, ez azonban nem az érzelmi oldalra vonatkozott, hanem arra, hogy milyen élete lesz majd előreláthatólag férje családjában. Mindennek nem volt számottevő jelentősége még így sem, hiszen meghatározó a család közös érdeke: minél előbb túladni a lányon. Döntő az anyós véleménye volt, aki kiszemelte menyét. Ő elsősorban azt nézte, jó dolgos, munkabíró legyen a leány,¹¹ s szelíd, csendes természetű. Családja csak annyiban számított, hogy milyen *fajta*,¹² mivel a korábbi örökösödési rend értelmében a leány nem részesült szülei vagyonából. A legény érzelmi vonzódása szintén alig került érvényre.

A századfordulót követően, amikor a birtok gyarapításának szinte kizárólagos módja a születéskorlátozás és az előnyös házasságkötés lett, központi kérdéssé vált, hogy ki, mekkora örökségre számíthat. Az örökösödési gyakorlatban beállt változás, a lecsökkent gyermekszám viszont lehetőséget adott a leány családjának is bizonyos fokig, illetve esetenként választásra. Ami azonban nem jelentette feltétlenül azt, hogy a leány érzelmei érvényesülhettek. Amikor a leányka kimaradt az iskolából, anyja számbavette, kik illenek hozzá *rangban*, s más legény közeledését eleve visszautasította: *Nem enyim lányomho' való vagy, keressé' magadho'-valót!* Különböző jelekkel (pl. bokréta küldés), ismerősök közvetítése révén tudtára adta a legénynek, illetve családjának, hogy szívesen vennék közeledését. Tekintve, hogy a vagyonosabb réteg eleve összetartó volt, a közvetlenebb kapcsolat lehetővé tette, hogy akár konkrétan is szóba hozza szándékát kiszemelt nászasszonya előtt. Mindez kölcsönös volt. A legény anyja is kiválasztotta, mely lányokhoz közeledhet a fia, kiket táncoltathat, volt rá eset, hogy még azt is megszabta, milyen sorrendben, hányat fordulhat velük. Lényegében tehát az anyák irányították a közeledést, udvarlást,¹³ s döntötték el a párválasztást.¹⁴ Az utolsó szót mindig a vagyonosabb fél mondta ki. Nem egy példa van rá, hogy szinte a végső pillanatban is közbeszóltak, ha kedvezőbb lehetőség kínálkozott.

„Olyan is vót, hogy kétszer is ki vótak mán hirdetve oszt egy másik gazdagabb lyányt bekináltak, hát azt vitte a templomba” (Őrhalom).

„Ezeknél mán a cigány is meg vót fogadva a lagziba. Osztt akkor lett neki (az anyának) felajánlva egy másik legény. Annak több vagyona vót, hát az lett” (Órhalom, 1930 körül).¹⁵

Mindössze egy tényező jött számba a vagyon előtt: még a két világháború között is érvényben volt, hogy lenézték, aki más faluba ment férjhez. Erre ugyanis csak a szegény családoknál került sor, a módosabbak találtak falun belül. Mindezt gyakorlati okok is alátámasztották: az egymáshoz, illetve a lakóhelyhez közel eső földekből álló birtokon eredményesebben lehetett gazdálkodni.

„Majdnem úgy lett, hogy Felsőtoldra kerültem. De sehogysem akartam menni. A bátyám nagyon beszélt rá: „Ilona, ha akarod, minden nap elmenünk kocsival hozzád!” De pont én menjek ki a faluból, akinek annyi vevője vót?! A végén mán édesanyám is kezdte mondogatni, hogy talán mégis jó lenne. Mer’ ű nagyon szeretett fentlenni. A fiúnak meg pusztája vót, olyan gazdagok vótak” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).

Esetenként a birtokkal hozzávetőlegesen azonos súllyal esett latba a család társadalmi rangja (pl. bíró, volt telkesjobbágy). Jóval kisebb jelentőséggel még néhány egyéb körülményt mérlegeltek. A lány oldaláról nézve számított, hogy a fiú családjában hányan élnek egy fedél alatt, *snagy család kézé* nem szívesen adták. A *magányos gyerekek* tehát e tekintetben is előnye volt. Esetenként kedvezőnek ítélték, ha a fiú apja már nem élt: *legalább kevesebben rángatják a menyecskét. Egyeslányt* nagyon törtető családba, ha lehetett, nem adta az anyja.

„Én mán úgy gondoltam, azér’ nem adom férjhö’ a lyányomat, hogy hajnalban szedje föl a harmatot. Nem úgy neveltük. Meg nem is vótunk rászorulva, vót nekünk föld szépen” (Fábiánné Járja Márta, sz. 1908., Órhalom).

Személy szerint a legénytől különösebb elvárásaik nem voltak. Csak ha vőnek jött, akkor nézték munkabírását, ügyességét. Hogy csinos-e, azzal nem törődtek, kisebb testi fogyatékoság sem számított. Belső tulajdonosságai, jelleme külön fel sem merült, ez benne foglaltatott abban, hogy *mennézték a családját*. Ami személyhez kötődő szempont volt és levont a legény értékéből, ha kitudódott róla, hogy teherbe ejtett valakit. A lánnyal szemben talán még kevesebb igény volt a kellő vagyon mellett. Sokszor munkabírása, egészségi állapota is lényegtelen volt: *elvétték, még ha gyagyás is, csak főggye legyik*. Bár pl. Ipolyvece modernebb gazdálkodás irányában nyitottabb *nagygazdáinál* arra is volt példa, hogy a túlságosan kimélt, elkényeztetett *egyeslánnyal* szemben előnyben részesítették azt, aki a munkában használhatóbbnak ígérkezett, még ha valamivel kevesebb

földet is hozott magával. Számottevő gazdasági különbség áthidalására azonban ez nem volt elégséges. Elvileg a házasságon kívüli teherbe és nagymérvű értékcsökkenést jelentett, ilyenre azonban a *jobbágylányok* között nem találtam példát. Immár a rokonság sem számított akadálnak, a társadalmilag erősebben differenciált falvakban a legutóbbi időkig gyakoriak a rokonházasságok.¹⁶

Néhány példa Órhalomból: egy 1905 körül született lányt édesapja testvérével „eröltette egybe”, bőven van példa elsőfokú unokatestvérek házasságára, a legutolsó eset a 60-as évekből való. A fiú apja és a leány anyja testvérek, valamint ugyanitt a fiú anyja a leány apjával szintén (házasságkötés 1945-ben).

A fiatalok véleményét a legritkább esetben kérték ki, s a személyes vonzódás, érzelmek nem számítottak érvnek: *Nem vót akkor szerelem. Majd összeszoknak, oszt jóvan.* Legfeljebb több egyforma lehetőség esetén vették figyelembe a szimpátiát. Mélyebb érzelmi kapcsolat ugyanis ritkán alakulhatott ki egy-két *tánc*, esetenkénti hazakísérés során. A *szerető* ugyan eljárhatott a lányhoz, azonban a *nagygazdálányok* legtöbbször eddig el sem jutottak, olyan hamar férjhezadták őket (*szeretöm se vót, hisz idő se vót rá*). Adatközlőim egyébként természetesen tartották így utólag is, hogy anyjuk döntött helyettük, legtöbbször azon indokkal, miszerint olyan fiatalon ők úgysem mérhették fel reálisan a lehetőségeket. Másrészt kiskoruktól annyira beléjük ivódott a vagyontörvényesség, hogy maguk is ezt tartották fontosabbnak.

A középparaszti családoknál lényegében hasonlóképpen történt a párválasztás. Csak, mint láttuk, itt a lányokat már nem minden esetben adhatták olyan fiatalon férjhez, s a 2–3 éves *szeretői* viszony alatt mélyebb vonzalom is kialakulhatott a fiatalokban. Így ezen a rétegen belül történtek az első összecsapások a saját érzelmi kapcsolatához ragaszkodó fiatal és a vagyontörvényességben élő szülők között.

„Vagy ötven éve ennek. Toronyinak hítták az embert. Vót neki egy kedves szeretője, szép lány is vót, de szeginvót. Oszt a legény családja nem engedte, hogy elvegye. Egy másik lányt kellett elvenni. No oszt mikor beért a lakodalmas menet a legényház udvarába, elkezdte énekelni Toronyi:

Édesanyám, adjon isten jóestét!

Hazahoztam ezt a barna menyecskét.

De nem azért hoztam én, hogy szeressem,

Édesanyám, maga kedvit kerestem.

A nagynénje gyorsan ráfelelt:

Azért hoztam, hogy én nagyon szeressem,

Édesanyám könnyebbésgit kerestem.

De a fiú erre megintcsak elkezdte:

De nem azért...

Ezentúl oszt egész lagzi alatt nem is énekelt többet a vőlegény. Mindenki sajnalta üköt, de hát ez vót akkor a rend" (Őrhalom).

„Mán nyolchónapos terhes vót, mikor megvót a lagzija. De nem avval, akitül megesett. No oszt ráfeküdt az ura, mer be vót varrva,¹⁷ oszt mozgott benne a gyerek. El is zavarta azon éjjel az ura. A lány anyjáiék tudták, hogy terhes, de azér' adták mégis ehhez, mert egy kicsivel több főggye vót (ennek a legénynek). Pedig a másik is elvette vóna, akitül megesett. Mer' azzal szerették egymást. Kobozta is magát a lány, de az anyjáiék csak nem engedték" (1913-ban születte az illető asszony, Őrhalom).

A szülők akaratával szembefordulni azonban csak a teljes vagy időszakos kitagadás vállalásával lehetett. Mindössze az 50-es évektől tapasztalható bizonyos lazulás e téren, s a szülőktől való anyagi függőség – immár számos, hagyományoktól mentes összetevők miatt – lényegében napjainkig érződik.

„Még most is jobban az van, hogy csak azt nézik, milyen vagyona van. Most mán nincs föld, de van ház, kocsis, szóval a szülők most is csak azt nézik. Csak mostmán, ha nem itthon van, jobban mehet a saját feji után. Persze sok meggondujja, mer' csak abbul telik jobban, amit itthonrul kap. Abbul, amit keres, nagyon lassan menne" (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Őrhalom).

„Most vót ez, vagy két éve. Idevaló fiú vót, Gyarmatra jár be dolgozni. Ott megszerették egymást. Fájín lány vót pedig. Csak hát nem vót neki vagyona. Az anyjáiék (a legénynek) mondták, hogy olyan gyütt-ment. Valahonnan Gyöngyös mellől... A fiatalok meg gondulták, hogy ha gyerek lesz, maj' csak engednek. A lány megsülte. De úgy gondujja, hogy a fiú anyjáiék még az orvost is lefizették, akinek még kellett mondani, hogy attul való-e a gyerek. Mer' mán pereskedtek. Még most is. A fiú egy darabig csak tartotta, oszt az anyjáiék megvették neki a Polski Fiatot. Csak hogy hagyja, mer' nem hozzá való" (Őrhalom).

A házasság révén való – jóval szerényebb mértékű – felemelkedés igénye a zsellérek körében is megtalálható volt.

„Itt szembenlakott a Tót Jancsi. Vót egy kedves szeretője. Oszt vót egy másik lány. Mind a két lány zsellér vót, de azzal tudtak egy rongy bornyút adni. Mert azoknál kevesebb gyerek vót, csak hárman vótak, hát ha zsellér is, de csak jobban tudott... Ezér' el kellett venni. Hiába nem szerette. Oszt mikor vót a lagzi, én is láttam, ahogy mentek a legény házához végig a falun, a menyasszony után ott vezették a bornyút. Olyan nyomorú't kis, éves, szörös bornyú vót" (Őrhalom, 1935 körül).

A házasságkötés létrejöttét hátráltató anyagi körülmények is fokozottan érvényesültek, noha jóval szűkösebb kelengyéről, egyszerűbb lakodalomról kellett gondoskodni. Általában legsúlyosabb problémaként jelentkezett, hogy hol húzhatják meg magukat, ha egybekelnek. Továbbá a legény katonaidejének letöltése előtt nem is gondolhatott nősülésre, hiszen keresete nélkül a fiatalasszony, s születendő gyermeke nem tudta volna semmiképpen fenntartani magát, hiszen a szülők támogatására nem számíhattak. Ha a kényszerű várakozás alatt került egy-egy özvegyember kérő, a lány legtöbbször kénytelen volt hozzámenni. Mindennek ellenére mégis úgy tapasztaltam, hogy e rétegen belül volt a leggyakoribb, hogy a fiatalok maguk választják ki házastársukat.¹⁸ S tekintettel arra, hogy az említett tényezők kényszerűen megnyújtották az udvarlás időszakát, nagyobb lehetőség volt arra, hogy megismerjék alaposabban egymást, mélyebb érzelmi-emberi kapcsolat jöjjön létre közöttük, s megfontoltan döntsenek.

Szerelmi élet házasság előtt¹⁹

Ha egy leányra azt mondták *szeretője van*, az annyit jelentett, hogy udvarlója van: az illető legény már egyedül jár hozzá, egyedül kíséreti. A *szeretőből* nem feltétlenül lett később férj, gyakran azonban mélyebb, tartósabb kapcsolat alakult ki ilyenkor a fiú és a leány között, amibe esetenként a szexualitás is beletartozhatott. Ez utóbbira használatos külön kifejezési formák: a lány *odaadta magát, hagyta magát, leadta magát, összefeküdtek, együtt háltak, összeálltak*.

A nyelvi megfogalmazások közötti jelentéstartalmi árnyalatok egyben fokozatokat is magukban hordoznak. Általában csak néhány, esetleges együttlétről beszélhetünk. A hagyományos közös szórakozási alkalmakat követően a legény hazakísérte a leányt, s ezek a kerülővel megnyújtott esti séták adták leginkább a lehetőséget. A jobbára riadt, szorongásokkal teli, alkalmyszerű aktusok kölcsönös örömszerzésre nemigen voltak alkalmasak. Árnyaltan fejezik ki ezt a leányra vonatkozó *adta magát*-típusú megfogalmazások.²⁰ Bár a legény kijelölt napokon történő, rendszeres esti látogatásain alkalom szintén kínálkozott volna, a fiatalok – általános vélemény szerint – nem éltek ezzel a lehetőséggel.²¹ A szántóföldi munkák alatt pedig a közösség felügyelete gátolta meg őket abban, hogy el-

bujkáljanak. — Ezek az esetenkénti együttlétek legtöbbször titokban maradtak, a kívülállók (jobbára az öregasszonyok) csak találgattak, hogy van a leány és a legény között *valami*. Akik *összefeküdtek, együtt háltak*, azokkal kapcsolatban már inkább használhatjuk a szexuális élet megfogalmazást, mivel bizonyos rendszerességgel, viszonylag nyugodt, huzamosabb ideig tartó együttlétre is volt lehetőségük. Ennek biztosításához azonban mások segítsége is kellett. Egyik változat szerint a leány szüleinek hallgatólagos beleegyezésével tölthettek együtt a fiatalok egy-egy éjszakát, vagy legalábbis néhány órát. Ha viszont a szülők ellenezték a kapcsolatot, megértő rokonra, jópajtásra, s a körülmények szerencsés összejársására volt szükség.

„Az uram barátja vót. Az apja nem akarta a lányt hozzáadni. Pedig mán vagy négy éve a szeretője vót neki. Szerették egymást, meg a lány mán 24 éves vót. Nem vót nagyon gazdag (a lány családja), csak olyan rátartó vót a szülei, mer' bíró vót. Oszt végül a lány ment el a legényhez. Amíg nem ment el, itt háltak nálunk együtt az istállóban. Otthon becsapta az apját, hogy a szomszédban hálík. Oszt hajnalban ment haza a kertek alatt. Vagy ötven éve vót a lagzijuk. A vőlegényháznál, ott tették meg a lagzit” (Fábiánné Járja Márta, sz. 1908., Órhalom). Ezekről az inkább viszonyinak tekinthető kapcsolatokról, hacsak a leány szüleinek nem éppen a házasság kikényszerítése volt a célja, szintén kevésbé tudott biztosat a falu. Az *összeállás* viszont már nyíltan vállalt kapcsolatot jelentett, aminek törvényesítésére azonban a minimális anyagi feltételek hiánya miatt egyelőre még nem kerülhetett sor. A legény hosszabb-rövidebb időre a leány szüleinél lakott, étkezett, úgy tekintették őket, mintha házasok lettek volna.

Igyekeztem választ kapni arra a kérdésre, milyen indítékok motiválták a leányok részéről a házasság előtti szexuális kapcsolatot. Bár a továbbiakban majd látjuk, hogy nemi felvilágosítással nem számolhatunk, a leányokba belenevelt viselkedési normák megóvták őket attól, hogy tudatlanságuk, tájékozatlanságuk miatt elveszítsék érintetlenségüket. Szintén elhanyagolható indíték, hogy a lány *olyan erőssvérő* volt. Az erkölcsi gátlás, a következményektől való félelem korlátot szabott az érzékek esetleges, hirtelen támadt kívánságának. Itt figyelembe kell vennünk, hogy a korai házasságkötéseket megelőző időszakban a biológiai érettség is sokszor kérdéses volt. Kétségtelenül volt rá eset, amikor a fiatalok kölcsönösen szerették egymást, s érzelmi alapról jutottak el a szexuális együttlét igenléséig. Nehéz azonban kiszűrni azokat a variációkat, amikor inkább arról volt szó, hogy *a lány szerette a fiút, oszt belátta, hogy annak ez köll*.

Lényegében azt tarthatjuk leggyakoribbnak, hogy a férjhezmenés reményében engedtek az ilyen irányú közeledésnek. Tisztában voltak ezzel a legények is, s nemegyszer felelőtlen ígéretekkel próbálták rávenni a lányokat.

„Az úgy vót, hogy kit hogy tudott ámitani a fiú. Hogy csak ezt csinyá'd meg, oszt elveszlek. Azut' oszt otthagya faképnél.”²²

A leány engedékenysége mögött állhatott a vénlánysorstól való félelem, máskor az illető legényhez való érzelmi vagy anyagi szempontú ragaszkodás. Ha a szülők észrevették, hogy lányuk körül náluk módosabb legény forgolódik, szemet hunytak a fiatalok szexuális kapcsolata fölött,²³ sőt maguk terjesztették saját lányukról a hírt, hogy ezáltal a legényt rászorítsák a házasságra.

„Emlékszek, még kisgyerek vótam. Szent Istvánkör vót, akkor van itt a búcsú. Akkor itt nagy vót a felfordulás. Én is Jolánnyal (nővére) lent aludtam a Faluban (régi falurész) az egyik háznál. Reggel mán jókor fenn vótunk. Jön át az egyik asszony a szomszédbul: Jaj, tik mán felkóttetek? Az enyimek még úgy alusznak, hogy na! Gyertek mán át mennézni, hogy alusznak! Átmentünk, oszt én is mint kisgyerek, ott sűrögtem, oszt arra emlékszek, hogy kinyitja az asszony a kamraajtót, oszt ott aludtak bent egymás hegyin-hátán, a lyánya meg az egyik legényvel együtt. Mer' az asszony eldicsekedett vele, hogy úgy szeretik egymást, hogy mán együtt is hálnak. Hogy más lyány ne menjen hozzája, mer' az ű lyányával hál. Oszt ha mán tunni fogják a faluba', hát maj' csak elveszi jobban” (Vargáné Bernáth Erzsébet, sz. 1920., Őrhalom).²⁴

Tudnak olyan esetekről is, amikor maga az anya beszélt rá a lányát.

„Aki úgy jobbfajta vót, arra számot tartottak, akkor erőszakoskodtak a lyányok a legényvel. Még szegény uram mesélte (sz. 1901.), hogy egyszer egy lyány el is vetette magát neki. Ű meg csak állt, nem mert hozzányúlni, mer' ha teherbe esik, akkor el kell venni.”²⁵ Pedig hogy tetszett is neki a lyány egy kissé, oszt rendes lyány vót, csak az anyja felbiztatta, hogy akkor majd elveszi” (Kanyóné Varga Márta, sz. 1913., Őrhalom).²⁶

Pontos felmérést végezni lehetetlen arra vonatkozólag, hogy a házasság előtt hányan veszítették el érintetlenségüket a leányok közül. A fiatal-ság társadalmi érintkezésének szabályai, a közösség ellenőrzése erős korlátot jelentettek,²⁷ ennek ellenére a magam részéről nem tartom kifejezetten ritka előfordulásúnak.²⁸ Tendencia jelleggel bizonyos különbségek is kimutathatók az egyes társadalmi rétegek között. *Jobbágylánynak nem kellett összefeküdni, talált vevőt magának könnyen* – vallják. A vagyongyarapítás bükkörében élő *gazdacsalád* idejekorán beletáplálta gyermekeibe a felfogást, mely szerint *a birtoka jövőjít nem vesztegeti el senki azzal, hogy*

összefekszik valakivel. A módosabb réteg presztizs tudatát tükrözik az ide tartozók olyan magyarázatai, hogy *ha már gazdagabb vót, a becsületesi is más vót.* Annyi tény, hogy a rátarti *gazdalányoktól* inkább tartottak a legények, s kevésbé mertek így közelíteni hozzájuk. Továbbá a konkrét körülmények is gátolón hatottak. A családja szoros közösségében élő *gazdalány* fokozottabb felügyelet alatt állt, mint napszámba járó, eseteként summásnak *szegődő zsellérlányok* vagy a cselédlányok. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a legmódosabb lányok szinte gyermekfejjel *elkeltek.* Mindezek a jelenségek abba az irányba hatottak, hogy ezen társadalmi rétegen belül ritka volt, ha a leány nem szűzen lépett oltár elé.²⁹ Hasonló – bár esetenként kevésbé kötött – körülmények jellemzőek a középparaszt családok leányaira is, azonban itt a férjhezadás időpontjának eltolódásával, a hosszabb ideig tartó *szereői* viszonyból könnyebben lehetett testi kapcsolat is. – A közép- és szegényparaszti réteg határán mozgó családokban volt tapasztalható talán leginkább a kedvező házasságra alapozott vagyoni felemelkedés vágya. A kirívó példák, melyek szerint a lány szülei által szorgalmazott nemi kapcsolat egyértelműen a férjszerzés eszköze, döntő többségben innen valók. A házasság előtti, érzelmileg motivált szexuális kapcsolatra a legszegényebb rétegnél volt leginkább lehetőség, hiszen az ide tartozók között vagyoni szempontból kockázatról már nemigen lehetett szó. Ritkán ugyan, de előfordult, hogy a fiatalok egy-két évig is rendszeres szexuális életet éltek – jobbára a leány szüleinek házában –, amíg a házasságkötéshez elengedhetetlenül szükséges, kevéske alapot összegyűjtöttek.

A továbbiakban tekintsük át, hogyan vélekedett a közösség a házasság előtti szexuális érintkezéstről, kapcsolatról. A gyakoriság rétegződés szerinti eltéréseiből fakad, hogy a gazdagabb családok elutasítólag nyilatkoztak – elsősorban a katolikus vallás törvényeire hivatkozván. A többi adatközlő szerint, ha nem is dicséretes dolog, nem tekintik súlyos erkölcsi vétségnek. Jellemző a paraszti vallásosságra, hogy ez utóbbi vélemény igazolásául is a bibliához folyamodnak: *Elkezdte ezt Éva a Paradicsomban, oszt folyik, míg a világ lesz.*

A kialakult normák szerint ilyen esetben a leány vétke súlyosabb,³⁰ de a legénynek sem tett jót, ha *kibeszélték* viszonyát.³¹ A leírtakból azonban láthatjuk, hogy a szexuális kapcsolatról ritkán tudott biztosat a falu, s csak akkor volt bizonyíték, ha a leány teherbe esett. Különben egy-egy pletykát kedvelő vénasszony szavát aki akarta elhitte, aki nem, nem. A leány családja tagadta, a rokonság, jóismerősök pártjukat fogták. A legény,

tartván a közösség reá is vonatkozó elmarasztalásától, nem mert kérkedni sikereivel.³² Az ilyen mendemondáknak a párválasztásnál csak másodlagos szerep jutott. Ha gazdag hozományra volt kilátás, a fiú családja nem sokat törődött azzal, hogy a menyjelölt háta mögött *kurvát* sugdosnak. Szegényebb, de jó dolgos lánynak sem származott nagy kára belőle.³³ Annyi azonban kétségtelen, hogy amelyik lányról feltételezték, hogy szexuális kapcsolata is van *szeretőjével*, ahhoz nemigen próbált más legény közeledni. Ennek részben az az oka, hogy tiszteletben tartották egymás érzéseit, döntőbb volt azonban a gyanakvás, hogy ha netán az ő javukra is dönt az illető leány, pontosabban a leány szülei, kérdéses: nem esett-e már teherbe. Ha azután az előző kapcsolatból nem lett házasság, s megbizonyosodtak róla, hogy nem maradt másállapotban, különösen kellő hozomány mellett csaknem ugyanolyan esélyei voltak a lánynak. Nem a szüzesség volt tehát a kritérium, inkább a bizonyosság, hogy más gyermeket ne kelljen nevelni.

„Vót az én időmben egy menyecske. No oszt nem attul lett a gyereke, aki elvette. Nagyon hamar kezdett nőni a hasa neki. Mikor az ura kérdezte, azt mondta a menyecske, hogy teleette magát buktával, attul olyan nagy a hasa. Node osztán csak kiderült. Vót nagy baj! Az ember kirakta még a bútorát is az udvarra. Hát hazament a menyecske az anyjához. Osztán az anyja kimosta belőle a gyereket – így beszélték. Hogy a gyerek mán nem vót, az ember oszt visszavette, éltek rendesen. Igazán nem lehet rájuk semmit mondani. Csak hát hogy ű a más gyereket nem neveli” (Kanyóné Varga Márta, sz. 1913, Órhalom).

A legényre nézve annyiban jelentett hátrányt, ha hírbe hozták valakivel, hogy a többi leány attól kezdve – főleg anyai intésre, de valamiféle nehezen megfogalmazott szolidaritásból is – elutasította udvarlását.³⁴ Természetesen szülei, rokonai közvetítésével vagyoni helyzetéhez illő feleséget szerezhetett utóbb. – A szegények nyíltan vállalt, törvényesítés nélküli, ideiglenes együttélését, mint kényszermegoldást, tudomásul vették.

Két körülmény volt, amelynek esetén egyértelműen elutasító volt a közvélemény. Egyrészt, ha nyilvánvalóvá vált, hogy a szexuális kapcsolat, aktus a leány vagy szülei férjszerző manipulációjának eszköze.

„Meg akarta fogni, hogy ű is felkapaszkodjon az uborkafára.” „Csaknem meffogta magának a vén kurva.”³⁵ „Rákötöte magát.” „Od'adta magát elérte a szemtelen, mer' férhő' akart hozzá mennyi.”

Másrészt pedig, akár legénynél, akár lánynál, ha különböző partnerral többször is felmerült a gyanú. Az ilyenek már csak *muszályból*³⁶ kaptak utóbb házastársat.

A vélekedés az eddig felvázoltaktól nem mutat nagy eltérést ma sem. Egyesek szerint most sokkal több a laza erkölcsi felfogású lány, mint régen. „Most már a 12–13 esztendőös lány se szűz! Itt már az erkölcsnek vége! Szüzen az nem megy férjhez egy sem” (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom). „Tiszta máma nincs. Nem kurva máma a lány, de furma: mind egyfurma!” (Kanyóné Fábián Erzsébet, sz. 1895., Órhalom).

A nagytöbbség realisabb, megértőbb.

„Jaj, jaj! A régiekbe' is vót hiba, nemcsak most” (Vargáné Hegedűs Juliánna, sz. 1886., Órhalom).

„Mink se vótunk se rosszabbak, se jobbak, mint a mostaniak” (Kanyóné Varga Márta, sz. 1913., Órhalom).

„Akkor nem vót miniszoknya, mégis megestek sokan!” (Bagyinszkiné Prazsák Mária, sz. 1896., Csesztve).

Továbbra is a partnercsere az, amit egységesen elítélnék. Ez tükröződik abban is, hogy bár helyeslik a művi abortusz legalizálását, ha a leány más-más udvarló mellett többször él ezzel a lehetőséggel, megszólják. A fiúkat azonban már e vonatkozásban sem ítélik el, párválasztásra való esélyüket nem csökkentik, ha akár több lánnyal való szexuális kapcsolataikra is fény derül. Sőt inkább pozitívan értékelik ezt, még az idősebbek is: *fájin gyerek, hisz' mennyin veszkődnek utána.*

Megesett lányok

Ha általánosságban kerestem a választ arra, hogyan vélekedtek az olyan párról, akikről kiderült, hogy házasságon kívül gyermekük fogant, a válaszok elutasítók, megbotránkozók. Az ítélet elsősorban a leányt sújtotta, a legényt látszólag felmentették.³⁷ Bizonyos módosulások rajzolódnak ki társadalmi rétegződés, nem és kor szerint. Leghangosabb felháborodás a *gazdacsalád*okat jellemzi.

„Mindig a leány vót a hibás. Ha nem adta vóna magát, a legény nem csinálhattott semmit” (Fábiánné Járja Márta, sz. 1908., Órhalom).

„Csak a leányt mocskolták. Mer' a legény hiába akarja, ha a leány nem vóna olyan” (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom).

„A vallásban egyformán bűn, de a legényt nem bántották. Az le is tagadhatta” (Vargáné Bernáth Erzsébet, sz. 1920., Órhalom).

„Jól tette! Minek adta magát a lány? Nem kötheti a f...át a lábáho'!” (Balla Istvánné, sz. 1928., Őrhalom).

A szegényebb sorsúak megértőbbnek mutatkoztak.

„Így mondták: emberkurva nincs, csak asszonykurva van. De ez nem igaz. Mer' az asszonykurva nem mondhatta azt, hogy gyere, oszt csinájjuk!” (Kanyóné Fábián Erzsébet, sz. 1895., Őrhalom).

Ez nyilván nem független attól, hogy elsősorban az ő soraikból *megesett* lányok maradtak leányanyák. Bár a közvetlen reakciók elsősorban a leányt vették célba, a legénynek is számolnia kellett azzal, hogy immár nemcsak *szertőt* kap nehezen, hanem házassági ajánlatát is könnyen visszautasítják.³⁸

„Az olyan legénynek nem vót becsületyi. Engem is kéretett egy. Jó közepesek vótak, mint mink, de nem mentem: Neked mán van, másikat ne tegyé' szerencsétlenné!” (Kanyóné Varga Márta, sz. 1913., Őrhalom).

A kérdés egyébként inkább foglalkoztatta az asszonyokat, a férfiak tudomásul vették, de nem sokat törődtek vele. Természetesen a nők közül is az idősebbek voltak a hangadók. – Megemlítem még, hogy – amennyire gyűjtéseim során megfigyelhettem – a vegyes nemzetiségű falvakban az evangélikusok kisebb jelentőséget tulajdonítottak a leány házasság előtti teherbe esésének.

„Ez nem itt vót, hanem Szügyben (1920 körül). Jómódú katolikus család vót. No oszt a keresztanyja bevarrta a lányt jó erős vászonba, hogy ne lássák lagzikor, hogy vastag. A rákövetkező szerdán megvót a gyerek. Siratott nekem a fiú anyja, hogy Jaj, jaj! Ilyen szégyen még nem vót! Dehogy nem vót, Erzsike, történt az mán másnál is. De csak nem hagyta: Ha tudtuk vóna legalább! Nem engedték vóna, hogy elvegye! Pedig hát nem olyan nagy dolog az” (Bagyinszkiné Prazsák Mária, sz. 1896., Csesztve).

Az alábbiakban bemutatandó típus-helyzetek szemléletesen illusztrálják, hogyan formálódott a felvázolt tudati modell a konkrét esetekhez, s – legalábbis az utóbbi száz évben – mennyiféle változata lehetett a társadalmi rétegzettség következtében ugyanazon tény megítélésének.

Ha a legény már régen udvarolt a leánynak, s bíztak a szülők hozzájárulásában, ki-ki bevallotta otthon, ami történt, s noha alaposan össze-szidták őket, mielőbb megtartották a lakodalmat. A közösség csak a gyermek születésének időpontjából következtetett utólag arra, hogy a fiatalok között házasság előtt is volt már testi kapcsolat. Ilyenkor az öregasszonyok, vagy az illető család rosszakarói elpletykáltak ugyan róla, a nagytöbbség azonban nem botránkozott meg, inkább csak élcelődtek, évődtek a hátuk mögött.³⁹

„Mindig tudták, hogy előbb lett meg neki. Időtlen (koraszülött) ez is!” – oszt neveztük.” „Mindig csak az első lesz időtlen!”

Problémásabb volt – ez egyébként elég gyakori esetnek számított –, ha közben a legényt éppen besorozták katonának. Ilyenkor nem mindig sikerült kellő időben megtartani a lakodalmat. Nem feltétlenül azért, mert a legény nem volt otthon, hiszen szabadságra elengedték. Úgy vélekedtek azonban: *Sehugyse' veszi ki az magát, hogy hazaviszi a vastag menyecskét, oszt ű meg sehun.* A fiú családja ezt nem vette jónéven. A legénynek sem volt olyan mértékben szava, amíg katonai szolgálatát töltötte, mint ha otthon, a közösbe dolgozott volna. Inkább csak ha végleg hazajött, szerezhett érvényt – könnyebben-nehezebben – akaratának. – Hangsúlyoznunk kell, hogy a közösség mindig tisztában volt azzal, megvan-e a házasság lehetősége (gazdaságilag, társadalmilag összeillenek-e, a szülők hogyan vélekednek erről), s ha igen, kisebb rosszállás, csípősebb élcélődés volt mindössze a reakció, ha a terhesség kiderült, mielőtt megesküdtek volna. Az elmarasztalás a leány és családja irányában érvényesült inkább.

A következő változat az, amikor a fiatalok szerették egymást, s bár a szülők – legtöbbször a fiú szülei, a leány családja végül is kényszerhelyzetben volt – ellenezték a házasságot, döntő vagyoni, társadalmi különbség nem volt köztük. A közvélemény szerint bűnös a lány, de ezek után már a legénynek kötelessége elvenni. Szülei, ha kellett, *kivallatták* a leányt a gyermek apját illetően, legtöbbször azonban erre nem volt szükség, hiszen mindenki tudta, hogy ki a *szeretője*, kivel *bújkálhatott el*. Ha a leány családja nem volt biztos a megegyezés sikerében, nem titkolták a dolgot, sőt igyekeztek minél több rokont, szomszédot a maguk pártjára állítani, hogy kikényszerítsék a házasságot. Ilyenkor felbolydult a falu, hiszen a legény szülei is támogatókat kerestek saját, ellenkező álláspontjukhoz. Alaposan szidták a fiukat, de kifelé védelmezni igyekeztek: *Száz apa, egy anya! Ha neki leadta magát, leadta másnak is!* Ezzel azonban többnyire nem sokra mentek, különösen, ha már régen *szeretője* volt a lány a legénynek. Ha a fiú családja *nagyon rátartó* volt, a leánynak pedig kevésbé volt *rangja*, először másként próbáltak egyezkedni. Felajánlottak egy bizonyos összeget – emlékezet szerint elég volt 50–60 pengő is – a leány szüleinek, *oszt ki vó fizetve életfogytiglan.* A szegényebb családok sok esetben elfogadták az ajánlatot.⁴⁰ Azonban ha a leány szülei csak egy kis reális lehetőségét látták, ragaszkodtak a házassághoz. Egyébként a legény családjának is fontolóra kellett vennie, amennyiben nem a legmódosabbak közé tartoztak, hogy a botrány után már romlik a fiú esélye maguknál gazda-

gabb menyasszonyra. A vagyoni szempontok mellett, kisebb súllyal ugyan, de egyebeket is számbavettek. A hagyomány szerint régen az is közrejátszott, hogy féltek a rontástól. Erre már csak a legöregebbek tudnak példát mondani.

„Vót olyan is, hogy nem vette el a lányt. Oszt ammeg merrontotta. Úgy, hogy nemcsak ű (a férfi), de még a lánya is, aki másik asszonytul született, az is mehált rontásba. Még én lány vótam. Olyan hatvan esztendeje lehet annak. Szent Istvánkor temették az embert. A multság leállt, mikor vitték a halottat. Én is ott vótam. Három évig nyomta az ágyat az ember rontásba. Vagy tán több is vót a’., (Kanyóné Fábián Erzsébet, sz. 1895., Órhalom).

Vegyes lakosú községekben több esélye volt a *megesett*nek arra, hogy elvegye a fiú, amennyiben azonos vallásúak voltak. Később, amikor a gyermek megszületett, s a természetes apa családja megtudta, hogy fiú lett, ismét latolgatni kezdték a házasságot. Emellett szólt, ha az apróság hasonlított az apjára.

Ritkábban, de előfordult olyan eset is, hogy a leány szülei voltak a házasság ellen: minden lejegyzett adatnál az apa makacssága miatt, gazdasági, társadalmi rangjukra hivatkozva. Ilyenkor azonban a fiú családjának módjában állt összehozni a fiatalokat, hiszen úgyis az ő házukhoz, az ő gazdaságukba került a menyecske.

„Tudok olyat. A bátyámuram (férjének a bátyja) felesége. Szerették egymást, csak az apja nem akarta adni a lányt. Nem tudom, mit várt, mer’ úgy egyfurmán vótak (gazdasági szempontból a két család). Amikor a gyerek megszületett, bátyámuram katona vót. Aztán megint úgy maradt (állapotosan) a lány. De az apja még ekkor sem adta. No osztán anyósom, mikor mettudta, hogy megint vastag a lány, hát mán ű állt a sarkára (özvegyasszonyként ő volt a család feje), hogy a második mán nem születhet meg apa nélkül, akár akarják, akár nem. Mikor bátyámuram hazagyűtt szabadságra, akkorra elintézett mindent (ti. az anyja), oszt megesküdtek” (Vargáné Hegedűs Juliánna, sz. 1886., Órhalom).

Viszont ez esetben át kellett vállalni a lakodalom rendezését, összes költségeit, s számolhattak azzal, hogy a leány nem kap hozományt. Legtöbbször azonban a fiatalasszony szülei megbékéltek az első gyermek világrajöttékor, különösen ha az fiú lett. Bár arra is tudnak példát, hogy az apa csak jóval később nyugodott bele. Addig a menyecske látogatóba sem mehetett haza. Utólag aztán, főleg ha *szépen éltek* a fiatalok, a szülők különböző formában pótolták az elmulasztott kelengyét.

Az így utólag megtartott esküvők lefolyása eltért a szokásostól. A századfordulón még többféle módozatról, fokozatról tudnak. Amennyi-

ben a szülők között nagyobb nyilvánosság nélkül létrejött a megegyezés, ugyanolyan lakodalmat rendeztek, mintha semmi sem történt volna. Ha a családban már híre ment a dolognak, a fátyol rögzítésére szolgáló kis rozmaring koszorút nem tették fel a menyasszony fejére, mert az csak a szüzlányokat illette meg.⁴¹ Egyébként azonban a szokásos menyasszonyi ruhában volt, és ugyancsak nagy lakodalmat tartottak. Amikor a tágabb közösség is tudomást szerzett róla, fehér ruhát már nem illett venni a menyasszonynak, és csak *féketőt* tehetett a fejére. Bármelyik változat esetén azonban, ha már erősen látszott a terhesség a lányon, egyszerű sötét ruha illette meg és előrekötött kendő.⁴² Ilyenkor csak *szűken volt a lakodalom*: a közvetlen rokonságot hívták meg egy kisebb vacsorára, vagy még ez is elmaradt.⁴³ Sajátos jelenség, hogy ha már a gyermek megszületett és utána került sor a házasságkötésre, megintcsak nagy lakodalmat tartottak, mindössze a fátyol helyett főkötő volt a menyasszonyon. Ezek a kötöttségek a 30-as évektől fellazultak, s bár az idősebbek nehezményezték, e lakodalmak mind kevésbé tértek el az egyébként szokásostól.

Ha így szerencsésen elintéződött az ügy, a leány visszanyerte becsületét a közösség előtt.⁴⁴ Ezt illusztrálja, hogy ha már a szülést követően jött létre a házasság, a gyermek később gyakran tréfálkozott azzal, hogy ő volt a vőfély az anyja lakodalmán. Az asszony tehát nem számított tovább *megesett személynek*,⁴⁵ legfeljebb veszekedéskor vágta szemébe vétkét.

„Te csak hallgass! A fiad vót a vőfély a lagzidban!”

„Te mán beszélhetsz, hisz' hasas tehén vótál, mikor elvettek!”

Családon belül azonban nem oldódott meg ilyen egyszerűen a helyzet.⁴⁶ Különösen az anyós érezte vele, hogy kényszerűségből került a házhoz, de idősebb sógornői is lenézték.⁴⁷ A család többi menyecskejéhez viszonyítva nehezebb sora volt, s a közfelfogás szerint – noha sajnálták –, nem is szólhatott ellene semmit. Tudnak jószándékú anyósról is, a tipikusabb helyzet illusztrálására azonban idézem az őrhalmi Varga Gergelyné (Hegedűs Juliánna, sz. 1886.) visszaemlékezését állapotosan elvett sógornőjéről, akivel egy fedél alatt éltek:

„Azt mán nem mondhatom, hogy a szemire hányták vóna, hogy elére lett a gyerek. – De hogy így kérdi, hát tényleg mindig szomoró vót. Nem vót annak szava itt. De úgy hangosan nem szidták. Mer' ugye elvette vóna a fiú mindjárt, ha a (leány) apja engedi.”

Végezetül tehát maradtak azok, akiknek nem sikerült realizálni a házasságot. A *megesett, megesett személy, megesett lány* (ez utóbbi forma

ritkább) megnevezést csak a leányanyákra⁴⁸ alkalmazták.⁴⁹ Az ő megítélésükben is volt azonban különbség. Egyértelmű és súlyos az elmarasztalás azokban az esetekben, ha nem volt még megalapozott, hosszantartó szeretői viszony a fiatalok között, a lány érdekből ment bele a kapcsolatba, vagy erkölcei ellen egyéb kifogás is felmerült.

Pl. „Nem vót olyan rendes fajta. Az egész rokonsága olyan vót neki.”

„Beszélték össze-vissza, hogy nem is attul van. Mer' ugye nehéz apát találni, ha sokval diskurál a lyány.”

Ugyancsak elfogadták a legény szüleinek elzárkózását, amikor túl nagy vagyoni különbség volt a két család között.⁵⁰ Ha a fiatalok szerették egymást és csak a szülők rátartisága akadályozta meg, hogy egybekeljenek, a közösség lényegében a leány pártjára állt, s ha fel nem is mentették vétkéért, kevésbé *mocskolták*, inkább sajnálták. Különösen sokat jelentett a leány becsülete szempontjából, amikor a természetes apa beleegyezett, hogy a gyermek az ő nevét használja (*od'adta a nevit*).⁵¹ Ez egyértelmű jele volt annak, hogy szereti a lányt, s ha rajta múlik, elvette volna.

A továbbiakban igyekszem nyomon kísérni, hogyan alakult a leányanyák sorsa. A szerencsétlenül járt leány igyekezett minél tovább titokban tartani szégyenét. Édesanyja azonban hamar észrevette. S ha mégsem így történt, amikor félt, hogy látszani fog rajta, bevallotta. Anyjának sokszor közvetlenül nem merte, ha volt idősebb menyecske-testvére, az közvetített. Az apa – általában az anyán keresztül – csak akkor szerzett tudomást róla, ha már elkerülhetetlen volt.⁵² A magzatelhajtás kevésbé veszélyes módozataival (nehéz terhek emelése, nyomkodás, ugrálás stb.) mindegyik szerencsétlenül járt lány megpróbálkozot, a drasztikusabb módszerekhez azonban kevésnek volt bátorsága. Ha nem sikerült megszakítani terhességét, s alakja kezdett elnehezedni, *bevarrták vászonyba*. Ez annyit jelentett, hogy egy szél háziváson-darabbal összeszorították mellől lefelé, a hátán jó erősen összevarrva az anyag végeit. Később egy-egy újabb vásznat varrtak a tetejére, ha már félő volt, hogy a régi szétszakad.⁵³ Az elbeszélések szerint e módszerrel nemegyszer sikerült teljesen eltitkolni a *szégyent*. Másrészt az összeszorítás következtében nagyobb volt a valószínűsége annak, hogy a csecsemő nem lesz életképes, ami némileg egyszerűsítette a helyzetet. Éltek a *bevarrás* eszközével egy ideig azok is, akiknek végül sikerült férjhez menniük az illető legényhez, mivel az egyezkedés gyakran elhúzódott. Ugyanez érvényes az olyan családokban is, akik saját vagyoni és társadalmi tekintélyükben bízva nem vették igénybe a közösség kényszerítő nyomását a házasság realizálásához, s azon igyekez-

tek, hogy a terhesség titokban maradjon. Akinek sikerült állapotát elken-
dőznie, életmódján nem változtatott, továbbra is járt mulatságokba, sőt
néhány olyan esetről is tudnak – mint ezt a más összefüggéseiben idézett
példák mutatják –, amikor így ment férjhez anélkül, hogy a násznép,
vagy esetleg, ha mástól volt terhes, a vőlegény tudomást szerzett volna
erről a lakodalom előtt.

Ha viszont kitudódott a dolog, *többet a népek elé nem mert menni*,
csak otthon a ház körül tett-vett. Még templomba sem merészkedett el,
mert mint mondják: *Ott nevelték vóna ki hangosan!*⁵⁴ A szégyenérzet
mellett ebben más is közrejátszott. Vétke révén kívülrekedett a faluközös-
ség valamennyi csoportján: már nem számított lánynak,⁵⁵ viszont me-
nyecske sem volt.⁵⁶ Így a kötött templomi elhelyezkedési rend értelmé-
ben a templomban helye sem volt.⁵⁷ Felemás állapotát fejezte ki fejvise-
lete is. Továbbra is leeresztett hajjal járt,⁵⁸ mint a lányok, viszont fedet-
len fővel már nem mutatkozhatott. Főkötő, kikötött menyecske-kendő
nem illette meg, csak áll alatt köthette meg fejkendőjét, ahogy az idősebb
asszonyok szokták.⁵⁹

Ilyen helyzetben módosultak a születés körüli szokások. Keresztelői
lakomát nem tartottak, valamelyik közeli rokon asszony, esetleg csak a
nagyanya titokban, hétköznap, esti ájtatosság után vagy kora reggel ke-
resztvíz alá tartotta a csecsemőt, s a családtagok közül egy férfit beirattak
keresztapának.⁶⁰ Bár az illetőket szólíthatta *keresztapám*-, *keresztanyám*-
nak a gyermek,⁶¹ nem vonatkoztak rájuk azok a kötelezettségek, amik
egyébként a keresztszülőket terhelik. Így *poszrikba* sem jártak⁶² a *meg-
esett lányhoz*: *Ha mán mecscsináltattad, egyé' krumplilevest, vagy amit
tudsz!*— vágta oda neki az anyja.⁶³ A katolikusoknál hivatalosan az anya-
avatás szertartásában sem részesülhetett.

A gyermek világrajötte után a leány *asszony lett*. Ezt jelképezte a
felkontyolás, amelynek körülményeit érzékelendő, idézem egy szemtanú
elbeszélését:

„...a pajtásom, az olyan nagy zsvány vót. Még akkor mink iskolába jártunk,
oszt mondja egyik reggel: Szünetben elszaladunk mennézni, hogyan kontyol-
ják fel a menyasszonyt! Hogy honnat tudta, nem tudom. Hát el is szaladtunk
ezekhö' a B. M.-ékho'. Hát akkor csinálja neki a nővéri, de üti-veri a fejit közben
a szerencsétlennek. Az apja meg csak szidta, káromkodott rá. Ahogy melláttak
minket, elzavartak rögtön. De arra úgy emlékszek, hogy rítt szeginlyány nagyon,
oszt a testvéri meg csapkodta ökölvel a fejit” (Vargáné Hegedűs Julianna, sz.
1886., Órhalom).⁶⁴

A főkötd, cifra menyecske-ruhák azonban nem illették meg, bekötött fejjel, egyszerű, sötétebb öltözetben járhatott.⁶⁵ Most már mehetett rendszeresen templomba, de kismisére. Ha mégis *ráfért a szemire*, hogy az ünnepi nagymisén megjelenjen, csak a kórus alá merészkedett a középkorú asszonyok közé.⁶⁶

Vidékünkön ismeretlen volt, hogy a *megesett lány* dajkaságot vállaljon,⁶⁷ olyanról sem tudnak a legutóbbi időkig, hogy lelelcbe, illetve állami gondozásba adta volna valaki házasságon kívül született gyermekét.⁶⁸ Az anya szüleinél húzódtak meg: *A szülő mán mit csináljon, ha mettörtént?*⁶⁹ Az ő gazdaságukban dolgozott, amennyire csak ereje bírta, hiszen a közös vagyon gyermekre fordított hányadéért is meg kellett dolgoznia. Ha nagyon szűkösén élt a család, volt rá példa, hogy a leányanya, amikor már nem szoptatott, elszegődött a kocsmároshoz szolgálónak, vagy végső esetben Balassagyarmaton lett házicseléd, de legtöbbször csak átmenetileg,⁷⁰ inkább otthon keresett napszámos munkát, s nevelte gyermekét. Több községből van példa arra, hogy közülük kerültek ki a tanfolyamot végzett, ún. *könyves bábák*. Mint már említettem, a természetes apa általában nem sokat törődött megesett szeretőjével.⁷¹ Volt ugyan rá példa, hogy ha csak szülei tiltakozásán múlott a házasság létrejötte, kisebb ajándékokkal, ruhafélével igyekezett hozzájárulni a gyermek felneveléséhez, ez azonban messze nem volt elegendő.⁷²

A falu lassan napirendre tért a történetek fölött, szemébe nem igen mondtak semmit, csak a háta mögött sopánkodtak még egy darabig az öregasszonyok.⁷³ A *megesett* azonban továbbra is igyekezett kerülni az embereket, azt pedig különösen, hogy valakivel összeszólalkozzon, mert rögtön előhozták vétkét. Így is elég volt otthon állandóan hallgatni a nyílt vagy burkolt szemrehányásokat.

A hagyományos társadalmi keretek között nem találtam arra példát, hogy a *megesett* később más férfivel ugyanúgy járt volna.⁷⁴ Csendes, tiszteletes asszonyokká lettek. Többen közülük – elsősorban azok, akik valamilyen formában rendszeres, önálló keresettel rendelkeztek –, ha alkalom kínálkozott sem mentek férjhez később. Egyébként nem sok lehetőségük volt. Csak olyan ember vette el őket, akihez nem ment hozzá más: öreglegény, többgyermekes özvegyember általában a szegényebb rétegekből, sokszor nem is a saját falujából való.⁷⁵ Gyermekeit vitte magával az új házasságba.⁷⁶ Valamit javított a leányanya ilyen vonatkozású lehetőségein, ha a gyermek időközben meghalt.⁷⁷ Olyan esetről, hogy a leány szegyenében az öngyilkosságot választotta volna,⁷⁸ vagy elbujdosott

a faluból, szintén nem tudnak. A hagyományos társadalom végül is biztosított helyet a *megegett lányok* számára is.

Gyakoriságról beszélni a házasság előtti teherbe eséseket illetően meg lehetőségen nehéz.⁷⁹ Az esetek döntő többségében azonban házassággal megoldódott az ügy.⁸⁰ Leányanya az emlékezet alapján felderíthető időben kevés volt, különösen olyan, akit később sem vettek el.⁸¹ Az tény – a leírataból is egyértelműen következik –, hogy ezek a legszegényebb rétegből kerültek ki.⁸²

A vegyes vallású községek evangélikusai körében különösen ritka volt a leányanya. Ennek magyarázata többoldalú. Az adott falvak társadalmán belül az evangélikus lakosság szoros egységet alkotott, összetartozás-tudatuk, egymás kölcsönös segítése igen intenzív volt. E vallás követői vidékünkön a tehetősebb réteget alkották, így a vagyoni helyzetből fakadó összetartás csak erősítette a vallásit, ami a nemzetiségi különbözőségben gyökerezett.⁸³ A falu többi lakójától magát elkülönítő közösség ereje fokozottabban esett latba a házasság realizálásánál.⁸⁴ S addig is, amíg az ügy lerendeződött, gondosan titkolták: *katolikusnak nem adta ki a maga fajtáját*. Ha valamilyen oknál fogva mégsem sikerült összeboronálni a párt, kedvező vagyoni helyzetük mellett nem jelentett nehézséget a terhesség megszakításának finanszírozása. Továbbá a magzatelhajtást illetően a katolikusok gyakran hivatkoztak arra, hogy az evangélikus vallás szerint ez nem jár olyan szigorú következményekkel, tehát a vallás náluk kevésbé jelent gátló tényezőt ennek alkalmazásában. Végezetül pedig, mint már tudjuk, a módos réteg fiataljainál eleve kevesebb lehetőség volt arra, hogy egyáltalán házasság előtt szexuális kapcsolatba kerüljenek.⁸⁵

Átmenetileg gyarapodott a *megegettek*, leányanyák száma azok körében, akik az utóbbi fél évszázad során, a huzamosan idegenben vállalt, már nem mezőgazdasági jellegű munka következtében többé-kevésbé kiszakadtak a hagyományos társadalom keretei közül.⁸⁶ A család és tágabb közösség felügyeletének hiánya vagy erős lazulása,⁸⁷ továbbá az életforma megváltozásából adódó konkrét körülmények (pl. tömegszállások) eleve több lehetőséget adtak. Másrészt a probléma megoldásához is hiányzott a közösség kontrollja.

„Aki eljártak így dolgozni, ott elmaradt a parti. Nem lett házasság, mer' annyira nem ismerték egymást. Meg aztán nem falubeli vót, mer' hogyha falubeli vót, akkor szégyellte az is, mer' ugye kitudódott, hogy ő járt hozzá, ő csinálta a gyereket. Akkor mán, ha szerette, ha nem, akkor is elvette. De hát ugye egy idegen?! Akkor az ő falujába se' tudták meg, hogy ő megejtett egy lányt,

viszont a lány falujába se' tudták, hogy kitől" (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

Adódott úgy, hogy később mégis sikerült az egyszeri *botlás* után férjet találniuk, legtöbbször idegenben. Olyan esetre nem akadtam, hogy a leányanya végleg hazaköltözött volna gyermekével, igényt tartva a *megesett lány* számára adott, sok tekintetben korlátozott, de a falu közössége által tisztességesnek tartott lehetőségekre. Sokan közülük *nem rendes személyekké* váltak, mind gyakoribb lett a partnercsere, nem volt ritka, hogy családos emberrel folytattak viszonyt vagy léptek alkalmi kapcsolatba. Életformájuk egyre ziláltabbá vált, a falu közössége egyértelműen elítélte, kirekesztette őket. Az elutasítás az illető szüleire, közeli rokonaira is vonatkozott, hacsak azok meg nem szakították vele a kapcsolatot.⁸⁸ Ezekben az esetekben a leányanyaság egészen más tartalmat nyert.

A hagyományos társadalmi kereteken belül a 30-as évektől mind ritkább vidékünkön a leányanya, az utóbbi húsz évben pedig már csak elvétve akad. Ezt az adatközlők egyrészt a művi abortusz legalizálásával, a fogamzásgátlás terjedésével magyarázzák. *Annakutánna ügyesebbek vótak a lányok. Nem vótak mán olyan szende angyalok!*⁸⁹ A fiúk is jobban meggondolják, mióta a gyermektartás megállapításának, illetve behajtásának mindinkább biztosítottak a feltételei. Természetesen most is tudnak olyan házaspárokról, akiknél előbb született meg a gyermek, mint kilenc hónap, de ennek már egyáltalán nem tulajdonítanak jelentőséget. Napjainkban is előfordulnak azonban esetek, amelyek a hagyományos gondolkodás továbbélését mutatják.

Pl. Az egyik község tsz-elnökének egyetemista fiától 1973-ban teherbe esett egy falubeli lány, aki a tsz-ben dolgozott. A fiú családjának régi társadalmi presztízse van a faluban, nagyapja, dédapja bíró volt, s a legjobb gazdának számítottak a múlt század végétől. Bár a leány szüleinek vagyoni helyzete jelenleg jó átlagos, az ő eleik zsellérek voltak. A fiús szülők hallani sem akartak a házasságról, a falubeliek azt is tudni vélték, hogy az anya 100.000 forintot kínált fel a lánynak cserébe, ha elveteti a magzatot. A másik család azonban nem engedett. Megszületett a kislány, a bíróság megítélte a gyermektartást. A lány szüleinél él gyermekével, még mindig bíznak abban, hogy elveszi a fiú. A falu közvéleménye a leány mellett van. – Megemlítendő még, hogy az illető tsz-elnök annakidején szintén családja ellenére vette feleségül egy erdélyi menekült lányát, aki már állapotos volt tőle.

A *megesett lányok*, leányanyák helyzetének valós feltárásához hozzátartozik annak a kérdésnek érintése is, hogy a házasságon kívül született

gyermek sorsa hogyan alakult, illetve az anya erkölcsi vétsége milyen következménnyel járt a gyermekre nézve. Ennek megválaszolásában ismét csak tovább kell lépünk az informátorok általánosságban közelítő feleletein. A konkrét esetek felderítése szerint a közösség viszonyát lényegében az szabta meg, hogy a gyermek családjának milyen társadalmi rangja volt. Tekintettel arra, hogy – mint láttuk – általában a szegény lányok hozták világra gyermeküket, az elítélő magatartás nem pusztán az erkölcsi vétségnek tudható be, átszővi azt a módosabbak fennsőbbiség-tudata, a gazdasági súlyból adódó erkölcsi biztonsága is.

Eszerint tehát a gyermeknek, – noha elismerik, hogy ő maga végül is ártatlan – viselnie kell anyja vétkének következményeit: *mevót bélyegezve*.⁹⁰ Ennek megnyilvánulását látták először is abban, hogy *az anyja nevit hurcolta*, utóbb azonban a helyi hatóságok is mindinkább azon voltak, hogy az apa nevéen anyakönyvezzék. Kénytelen volt pajtásaitól eltérni a gyakori csúfolódásokat: *fattyú*,⁹¹ *nincs apád, csak anyád van!* – bár különben éppen úgy bevették a játékba, barátokztak vele, mint bármelyik más gyermekkel.⁹² Ha azonban a felnőtt társadalom valamelyik tagjával került összeütközésbe, azok már durvábban fogalmaztak: *mer' az anyád is kurva vót, te is csak olyan kurva-fajta vagy, mint az anyád* stb. Legtöbbször az ilyen gyermek csendes, visszahúzódo természetű lett (*mevót húzódvá*). Csak otthon az anyjának panaszkodott, sírt, vagy: *Ha olyan vót a természetyi, szekírozta az anyját, hogy ű az oka mindennek. De az mit tehetett?! Lenyelte. Egy-egy odakiabálásból hamarosan megtudta, hogy ki a természetes apja, akit aztán legtöbbször gyűlölt. Ezt az ellenséges érzést az anya is igyekezett szítani. Előfordult, hogy a nagyobbacska gyermek végső elkeseredésében rákiabált az apjára: Hiába nem beszélsz velem, mégis a te gyereked vagyok!* Ha az anya később máshoz, tehát nem a gyermek apjához ment férjhez, s további gyermekei születtek, a mostohaapa, bár nevére nem íratta,⁹³ nemigen tett különbséget felesége korábbi és közös gyermekeik között: *Aki mán elvette az ilyet, az számolt a gyerekkel is*.⁹⁴ A párválasztás közeledtével elvileg saját képességei, tulajdonságai szerint vették számba a házasságon kívül született gyermeket.⁹⁵ Az anya vétke, ha az utóbb tisztességes életet élt, többnyire már elévült. Az elbeszélések szerint mégsem volt *különösebb becse*, sokszor csak *muszájból* vették el, illetve olyan feleséget kapott, aki nemigen válogathatott a kérésekben. Itt azonban feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy vagyoni helyzetükből is meglehetősen korlátozott lehetőségek következtek, sőt elsődlegesnek éppen ezen gazdasági okokat kell tartanunk. A konkrét

esetekből kiderült, hogy saját társadalmi rétegükön belül legtöbbször azonos esélyekkel indultak, mint törvényesen született társaik. Bár, ha a másik fél szülei valamilyen okból nem helyeselték a fiatalok kapcsolatát, az első megfogalmazott kifogás mindig az anya múltjára vonatkozott.

„Azt akarod elvenni?! Hát annak olyan vót az anyja! Szóval, hogy olyan életet élt. Hogy kurva vót. Hát ezt felhánytorgatták ” (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

Az adatközlők az eddig vázolt helyzetet, hozzáállást tartják tipikusnak a házasságon kívül született gyermeket illetően. A gyakorlatban azonban többféle változat kialakulhatott. Olyan helyzetben, amikor csak a nagyszülők rátartisága akadályozta meg az egymáshoz kölcsönösen vonzó, gazdaságilag kevésbé eltérő állású szülők egybekelését, ha a természetes apa önként hozzájárult nevének viseléséhez, könnyebb helyzete volt a gyermeknek. Veszekedésnél odavághatták ugyan az anyjára vonatkozó sértést, azonban az asszony enyhébb erkölcsi megítélése közvetve nála is érvényesült. Az ilyen gyermek pl. megengedhette magának, hogy akár gúnyolódjon is apja családjával.

Pl. egy eset az első világháborút követő évekből: „Ha a fiú apjáiék gyűttek, kiabált a gyerek mindig: Nagyapám! Nagyanyám! Azok megharagudtaki Nagyapád az öregisten! Persze oszt a népek meg nevettek, hisz' igaza vót a gyerekek” (Kanyóné Varga Márta, sz. 1913., Őrhalom).

Ha a természetes apa vagy annak rokonsága rendszeresen támogatta a gyermeket, ez ismét enyhítő körülménynek számított. Ilyenkor az ő, apjához fűződő viszonya is módosult. Amelyik gyermeket pedig az apa törvényesen elismerte, az anyai jusson túl apjától is számíthatott örökségre valamelyest, s így párválasztási esélyei növekedtek.⁹⁶ Családos embernél valóban csak személyes rosszindulatból hozták esetleg elő törvénytelen származását. Ilyenkor már saját életvitele, cselekedetei alapján ítélték meg.⁹⁷

A házaselettel, anyasággal kapcsolatos racionális ismeretek forrásai

Dolgozatom leíró részének témája felfogható úgy, mint a terhességre, szülésre, csecsemőgondozásra vonatkozó paraszti ismeretek aktiválódása (illetve az aktiválódás emléke). Az előzményekhez hozzátartozik azonban annak felderítése, hogyan nevelődtek bele a leányok a kérdéses hagyomá-

nyokba, milyen forrásokból szereztek ismereteiket, miben állt a házasságra való felkészítésük.

A szakirodalom viszonylag gazdag gyűjteményét adja a mágikus eredetű tudásanyagának. Ezen ismeretek hagyományozódása – más szokásokkal, hiedelmekkel együtt – többé-kevésbé tisztázott. Jóval kevesebb támpontunk van viszont a realitás körébe tartozó, akár tapasztalaton, megfigyelésen alapuló, akár külső forrásból származó biológiai ismeretekről – a csecsemőgondozást leszámítva. Továbbá az idevonatkozó, részben a köztudatból, részben a szépirodalomból átszármazott nézetek, vélemények is gyakran egymásnak éppen ellentmondóak, tudományos szintű szembeállításukra eddig még nem került sor. Emiatt indokoltnak érzem, hogy részletesebben bemutassam e területen végzett vizsgálódásaimat.⁹⁸

A téma kutatása során tehát kerestem a választ arra, milyen racionális ismeretekkel rendelkeztek a lányok, amikor férjhezmentek. Ezen tudásanyagot három problémakörre bontottam le: 1.) szexuális élet, nemi aktus, 2.) fogamzás, terhesség, szülés, 3.) születésszabályozás. Idevonatkozó ismeretek szerzésének elvileg három forrása lehetséges: korszerű természet-tudományos eredmények intézményesen szervezett átadása, a generációkon keresztül kikristályosodott nézetek közvetítése a családon belül, tágabb közösségben, végül a személyes megfigyelések, egyéni tapasztalatok.⁹⁹ Az iskolai oktatást, a szervezett egészségügyi felvilágosítást, mint forrást, vizsgált időszakunkban elenyésző jelentősége miatt eleve kirekeszthetjük. Jóval számottevőbbnek tűnt a második lehetőség. Mennyit adtak át az idősebbek tapasztalataikból a fiatal lányoknak?

Számos adatközlővel történt beszélgetés során leszűrhettem, hogy maga a szexuális aktus sem házasság előtt, sem asszonykorban nem volt beszédtema. *Arrul csak azok beszéltek, akik gyakorolták ezt a nótát: a kurvák!* Hogy maga az aktus hogyan zajlik le, azt szerintük a férfiaknak kell tudni, az asszonyok elviselték, mint a házasság velejáróját, az örömszerzés, örömadás kérdése legtöbbször fel sem merült bennük.¹⁰⁰ *Ez az embernek kell,* az asszonynak pedig kötelessége eleget tenni a férj követelésének.¹⁰¹ Ha kezdetben jelentett is számukra élményt az együttlét, a korai gyermekáldás, majd a teherbeeséstől való állandó rettegés hamarosan elnyomta a nemi vágyat.¹⁰² Ilyen körülmények között magától értetődik, hogy a fiatal lányoknak erről nem beszéltek. Az anyák óvták ugyan leányukat a szexuális kapcsolattól, de közvetett módon. Nem arra figyelmeztették őket, hogy mit ne csináljanak, hanem a körülményeket igyekeztek úgy alakítani, ellenőrizni, hogy a fiataloknak erre ne legyen

alkalmuk.¹⁰³ Ha valamelyik legénynek rossz híre volt, tiltották tőle a lányt, mondván: *Vigyázzál, mer' az olyan kurva-fajta, nehogy bajod essék tőle!*¹⁰⁴ A legtöbben semmiféle útbaigazítást nem kaptak közvetlenül lakodalom előtt sem a szexuális aktusról.¹⁰⁵ Ritkaságszámba ment, ha a leány édesanyja, esetleg idősebb menyecske-testvére egyáltalán érintette ezt a témát.¹⁰⁶ Hogy milyen formában és milyen eredménnyel, arról szemléletesen tanúskodik a következő visszaemlékezés:

„Tizenöt éves vótam (amikor férjhezadták)... Akkoriban (a lakodalom előtti napokban) elkezdte mondogatni édesanyám: Te Mari! Oszt nehogy szégyent hozzál ránk! Mer' hogy nehogy hazaszaladjak. Hát mér' mondja ezt édesanyám? Megkérdezni nem mertem. (?) Nem kérdeztünk mink akkor. Amit jónak láttak az öregek, azt kimondották úgyis... Hát mér' kéne, hogy hazaszaladjak? No osztán utána mán tudtam mér' kéne! Szaladtam is vóna, de nem mertem. Hisz' megmondta édesanyám. Ennek így kell lenni” (Mesterné Róka Mária, sz. 1896., Ludányhalászi).

A szexuális kapcsolatnál jóval konkrétabb kérdést jelentett a gyermek születésének mikéntje. A kisgyermek kérdéseire azt válaszolták, hogy *a gólya hozza a kisbabát, vagy a bábanéni a nagy táskájában.*¹⁰⁷ Ha vajúdo asszony volt a háznál, a gyermeket szomszédoknál, rokonoknál helyezték el.¹⁰⁸ Előfordult, hogy hirtelen erre nem volt lehetőség. Ilyenkor a jajgatásra felfigyelő apróságot azzal nyugtatták, hogy beteg az anyja vagy az *ányi*, azért jött a bábaasszony, hogy megkenje, attól majd jobban lesz. A gyermekkori tévképzetek csak még homályosabbá váltak a fiatal lányok tétova találgatásaitól, ha egyáltalán szóba merték hozni *pajtásuknak* (barátnőjüknek).¹⁰⁹

„A mi lányságunkba' (lányságuk idején) nem mondtuk vóna még azt se' ki, hogy izéld meg az anyádat, nem hogy ilyegről beszéltünk vóna” (Kanyóné Fábián Erzsébet, sz. 1895., Órhalom).

A családbeli idősebb asszonyok kerültek minden alkalmat, amikor a leányka jelenlétében ilyesmi szóba jöhet, s ha ő mégis óvatosan tapogatózott volna, *maj' mettudod, ha odakerülsz-féle* válasszal lezárták a beszélgetést.¹¹⁰ Idős asszonyok, akik keserűen, vagy nevetve beszéltek saját tapasztalatlanságukról, ha arról tudakozódtam, ők próbálták-e megkímélni ugyanettől saját leányaikat, legtöbbször nemmel válaszoltak. *Azelőtt nem szóltak vóna egy parázna szót se' a lányok előtt* – indokolják.

A hagyomány erejét jól példázza egy eset, amikor gyűjtésemhez kapcsolódva, az 1913-as születésű Dudás Józsefné megkérdezte édesanyját: „Tényleg, engem mér' nem okosított ki, édesanyám?” A kérdéstől meglepődött öregasszony

(sz. 1896.) meggyőződéssel felelte: „Nekem se' mondtak semmit, hát én se' mondhattam!”¹¹¹

A probléma természetesen ennél jóval összetettebb. Ha az asszonyok át is éltek a szülést, természettudományos vonatkozásban vajmi kevéssé értették. Így túlzott jelentőséget tulajdonítottak a mágikus, vagy a tételes vallás természetfölötti erőinek, s a véletlennek. Ami megfigyelésen alapuló tudásanyaguk volt, annak előzetes átadását nem tartották szükségesnek, hiszen a szülés aktusánál úgyszólamint jelen lesz a bábaasszony, s néhány tapasztalt, idősebb nőrokon, akik majd akkor segítenek. A fájdalmakat, kínlódást minnek előre tudni a fiataloknak – egyébként is, *ez az élet rendje*, bele kell törődni. Érzelmi vonatkozású előkészítésnek megintcsak nem volt alapja. Az új élet születésének mai értelemben vett, humanista misztikumuma ki sem alakulhatott a – később részletesen ismertetendő – gyermekáldással kapcsolatos felfogásból fakadó, szorongató gátlások között. Olyasféle momentumot, hogy az újszülött gyermek mintegy a két fiatal szerelmének kiteljesedése, ismét alaptalanul keresünk, ismervén a párválasztás lehetőségeit, korlátait. Szükségsszerű rossz volt tehát szemükben a szülés, aminek azért nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani. Így érthető az az általános vélemény, hogy a – katolikus vallás felfogásától nem független – szemérmesség gátló tényezőjén túl is, főlegesen erről beszélni. A fiatal lányok felvilágosítására vonatkozó nézetek nemcsak családon belül voltak érvényesek, hanem a tágabb közösség tagjait is kötelezték.¹¹² Sőt elvárták ezt a paraszti közösségen kívül esőktől, végsősoron az orvostól, szülésznőtől is. E felfogás gátat vetett a falusi értelmiség esetleges segítő szándékának, sőt a legutóbbi idők immár szervezett, ismeretterjesztő, felvilágosító tevékenységénél sem kis gondot jelentett.

Az általános tájékozatlanságot kívánom érzékeltetni néhány példával: „Az uram testvérinek a menyi mindig a hátulsójába nyúlkaált, amikor állapotba' vót, hogy gyün-e mán a gyerek?” (Verseginé Szabó Mária, sz. 1895., Litke). „Úgy emlékszek, édesanyám mesélte. A kukoricaföldön vótak dó'gozni. Szegény asszony azt se' tudta, mi meg higy. Nem mert szólni senkinek, gondulta, elmúlik (ti. a szülési fájdalmak). A többiek meg, mikor végeztek, nem találták, hazamentek. Meg is születte a gyereket (kint a határban). Nagy véresen gyűtt haza. Annnyira magán kívül vót, hogy a gyereket is otthagya. Csak valahogy hazavonzó'ta magát. Az ura osztán szaladt, mikor mettudta, de mán mevvót halva a gyerek” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Őrhalom).

„Én marokszednyi vótam kinn, mikor az elsőt születtem. Hát egyszer csak látom, hogy szaladnak a fák körülöttem. Mondom osztán az apósomnak, mer' az

uram a háborúban vót, hát vele arattunk. Hát ű meg csak megrázza a fejit, hogy menjek haza. Nem tudtam én, kedves, hogy ez mán az. Mikor hazamentem, melegítettem vizet, oszt beleültem a dézsába. Gondultam, fáj a vesém. Nem tudtunk mink semmit a világon! Na oszt, hogy anyósom hazagyűtt, akkor fektett le gyorsan" (Nagy Istvánné, sz. 1895. Ipolyfödemes).

„A szülésről se' tudtunk mink semmit se'. A pajtásomnak is a tallón (tarlón) lett meg. Nem tudta, hogy mán születnyi fog. Olyik is vót, hogy a szoknyájában hozta haza" (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom).

„Anyósom beszélt. Vagy harminc éve lehetett. A szomszédjukban született gyerek. Szegény asszony azt sem tudta, hogy mi, hogy. Jaj, jaj, oszt még fel se' dobták az ágyra, mánis kiesett belülle a gyerek" (Kanyóné Kanyó Juliánna, sz. 1932., Órhalom).

A második, harmadik gyermek születésénél már nem voltak ilyen tapasztalatlanok az asszonyok, s mivel túlestek rajta, megszűnt a szülés tabu téma lenni. Más, gyermekes asszonyokkal elvileg beszélhettek róla, a menyecske anyja, anyósa is szóba hozhatta. De: *nem nagyon vót arrul mit beszé'ni. Megvót, oszt jó'van. Ha újra odakerülök, majd megsegít a jóisten.*

A szülés tágabban értelmezett kérdéskörén belül maradvá: a fogamzásról, a terhesség lefolyásáról sem beszéltek a leányoknak. Lényegében nem is igen volt milyen racionális ismereteket közvetíteni.¹¹³ A fogamzás szerintük isten akaratától vagy a véletlentől függ, a terhességet pedig biológiai szempontból nem tekintették rendkívüli állapotnak.¹¹⁴

Mivel azt tartották kedvezőnek, ha több évre születik az első gyermek, látszólag joggal gondolhatnánk bizonyos felvilágosításra a fogamzásgátlás, magzatelhajtás terén. A későbbiekben látjuk azonban, hogy a fogamzásgátlás vonatkozásában a férfiaknak kellett tájékozottnak lenni.

„Nekem amennyi eszem akkor vót, mikor férjhö'mentem, húsz gyerekem is lehetett vóna" (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom).

A hatékony, házilag végzett magzatelhajtó eljárásokhoz – tapasztalatom szerint – kevés asszony folyamodott. S ha volt is ilyen ismerete valamelyik idősebb nőrokonnak, általában tudta az eljárás veszélyességét, továbbá ha annakidején próbálkozott netán vele, családon belül is titkolta, félve a törvénytől. A bábák, orvosok által végzett művi beavatkozásokhoz különösebb előzetes felvilágosításra nem volt szükség. – Utalnunk kell itt arra is, hogy a terhességmagszakítást csak akkor alkalmazták, ha már volt élő gyermeke az asszonynak.

Tekintsük át most a harmadik forrásként feltételezett gyakorlati ismereteket, egyéni tapasztalatokat. Gyűjtéseim nem igazolták leányok vo-

natkozásában azt a feltevést, hogy a falusiak az állattartás napi munkái mellett hamar tisztába jöttek a nemi élet, szülés mibenlétével.¹¹⁵ A nagyobb jószágokkal kapcsolatos teendők elvégzésébe – a legeltetést leszámítva – a lányokat nem vonták be, ellésnél, *csikózásnál*, *malacozásnál* leánygyermeknek nem volt helye, nagylánynak pedig különösen nem. Továbbá azt tapasztaltam, hogy a hagyományos gondolkodás szerint korántsem olyan magától értetődő az asszociáció az emlősök és az ember között, mint a biológia alapjait ismerő mai embernek.¹¹⁶ Az előzőekben külön foglalkoztam a házasság előtti szexuális kapcsolatokkal. Bár csak feltételes megállapításokat tehetünk e témakörből, annyi azonban valószínű, hogy az alkalmoszerű együttlétek kevésbé voltak alkalmasak rá, hogy ezek révén a házasesetre érdemben felkészüljenek a lányok. Láthatuk azt is, hogy a kapcsolatoknak csak egy részénél számolhatunk egyáltalán érzelmi alapokkal. Ha ez fennállt is, akkor sem valószínű, hogy a fiatal lányok aktus közben felszabadultak félelmeik, gátlásaik alól. Jobbára ezek az együttlétek sem különböztek a házasság alatti eltűrt-elviselt, majd megszokottá váló szexuális érintkezésektől. Ha valamelyik leányban volt is kezdeményező kedv, részben szégyellte, részben pedig azért titkolta el, nehogy a partner azt higgye, hogy már tapasztalatai vannak. A legény elfogadta a passzív odaadást, ő sem igen várt különösebbet.¹¹⁷

Mindezekből azonban nem szabad arra következtetnünk, hogy szándékukban sem állt felkészíteni a lányokat a házasságra, anyaszerepre.¹¹⁸ Több jelenségből vontak le következtetést már házasság előtt (pl. a havi vérzés első jelentkezésének időpontja), valamint a mágikus tilalmak egy része érvényes erre az időszakra is (pl. az ikrek születését megelőző szabályok). A terhességre, szülésre vonatkozó preventív és produktív mágikus képzetekről, eljárásokról beszéltek a leányoknak családtagok, ismerősök egyaránt. Több adatközlő úgy emlékszik vissza, hogy lakodalom előtt ezekről részletesen kioktatta édesanyja, vagy emlékezetébe idézte a már korábban elmondottakat.¹¹⁹ Tehát a maguk módján felvilágosították a férjhezmenő lányokat.

A házasság előtti, mai értelemben vett felvilágosítás terén vidékünkön nehezen indult meg a fejlődés. A kisgyermeket ma is a *gólyamesével* intézik el. A falun élő, dolgozó lakosság körében, hozzávetőleg a harminc év alattiakat leszámítva, napjainkig tartja magát az a nézet, hogy erről beszélni illetlen dolog. Többen nehezményezték, hogy *az iskolában mostmár kötelezni akarják a szülőt, hogy magyarázzon nekik*. Változást csak a korszerű biológiai ismeretek, szexuális nevelés tantervbe iktatása hozott –

amit az idősebb generáció ma is rosszall. Furcsállják a védőnők, orvosok „bizalmaskodását”, a tömegkommunikációs eszközök segítségével végzett idevonatkozó ismeretterjesztést. Legtöbben e sokirányú felvilágosító tevékenység eredményének a promiszkuitást tartják, s ezzel magyarázzák a fiatalok nyíltabb, szabadabb viselkedését, felfogásmódját. Ha részben el is ismerik elsősorban a lányok szempontjából a nemi felvilágosítás pozitívumait, szemükben jóval többet nyom a latban e vélt erkölcsbomlasztó hatás (*mostmán a szégyent hátravetették*). A hagyományos felfogásmód lazulásához leginkább az a réteg járul hozzá, akik *eljárnak*, tehát munkavállalásuk révén intenzívebb kapcsolatba kerülnek a várossal.

JEGYZETEK

1. A következő fejezetben a házasságkötés témakörének mindössze egy-egy részletét érintem, így az országos összefüggésekre nem utalok, csupán a tágabban értelmezett gyűjtőterületemre vonatkozó párhuzamokat vettem figyelembe.

2. Az utóbbiról ld. *Fél E.*, 1941.

3. A korai házasságkötésre vonatkozó XVIII–XIX. századi adatokat gyűjtötte össze a palócokról *Manga J.*, 1979. 158.

4. *Pintér S.*, szerint „a párválasztás fő indítóoka nem a szerelem, hanem a munkaerő gyarapítása” (*Pintér S.*, 1880. 16.).

5. Az 1700-as évek elején Nógrád megyében nem volt ritka a 12 évesen férjhezadott jobbáglány sem (*Radványi F.*, 1710–1716.).

6. Bár kétségtelen, hogy esetenként éppen a leggazdagabb családok vártak a férjhezadással még kedvezőbb lehetőség reményében. Mondván, hogy náluk nincs kockázat, a vagyon biztosíték rá. Ez azonban inkább kivételszámba ment.

7. Ugyanerről ld. *Zólyomi J.*, 1980. 269–270.

8. A menyasszony ruha- és egyéb textílieműinek felsorolását az Ipoly mentéről a századforduló idejéből ld. *Manga J.*, 1979. 166., az 1940-es évek elejéről Órhalomból *Bakó F.*, 1948. 146–147.

9. Hasonló gyakorlatról számol be részletesen a környék uradalmi cselédeinél *Zólyomi J.*, 1980. 265–267.

10. Ld. *Györffy I.*, 1930. 225., *Bakó F.*, 1955. 352–354., *Morvay J.*, 1956. 141–156., *Györgyi E.*, 1962. 5–10., *Molnár M.*, 1965. stb.

11. Részletesen kitér erre *Pintér S.*, 1880. 75.

12. A fontosabb tulajdonságokat minden családtagra nézve érvényesnek tartották: *annak mindnek olyan a véri*. Egyik család *rátartó* volt, másik *kurva-fajta*, de volt természetesen *jó dolgos, rendes* is.

13. Hasonló véleményét rögzíti *Manga J.*, 1979. 159–160. Szerinte viszont az anyákon keresztül a fiatalok vonzalma kapott érvényt. Tapasztalataim ezt a *jógazda* rétegen belül nem támasztják alá egyértelműen, illetve a választás lehetősége a fiatalok szempontjából nagyon is lehatárolt.

14. Ld. még *Zólyomi J.*, 1980. 268.

15. Hasonló végletes példákat hoz palóc vonatkozásban *Manga J.*, 1979. 159.

16. Ugyanezt a következtetést vonta le *Manga J.*, 1979. 159.

17. *El volt szorítva*: ld. részletesen egyik fentebbi fejezetben.

18. Ugyanezt tapasztalta az uradalmi cselédek körében *Zólyomi J.*, 1980. 266.

19. Tekintettel arra, hogy a következő fejezetekben kevésbé feldolgozott kérdéseket tárgyalok, a jegyzetanyagban igyekeztem szélesebb körben figyelembe venni a rendelkezésre álló, magyar szakirodalmi anyagot. – A parasztság szerelmi életének kutatására *Ortutay Gyula* hívta fel a figyelmet (*Ortutay Gy.*, 1935.). Sajnos etéren is kevés eredményt mutathat fel a magyar néprajztudomány.

20. A *leadta magát* kifejezésben már erősebb a negatív töltés: legtöbbször az olyan, később érintendő esetekben alkalmazzák, ha egyértelműen a kedvező házasság érdekében volt engedékeny a leány.

21. Gyűjtőterületünk vonatkozásában korábbi megfigyelések is ezt bizonyítják: *Farkas P.*, 1911. 157–158., *Fél E.*, 1941. 251–252. Általában a palócokról ugyanezt ld. *Nyáry A.*, 1924. 96., a Mátraaljáról *Morvay J.*, 1956. 128–130.

22. Ugyanerről ld. *Kiss L.*, 1941. 124., *Tóth F.*, 1975. 123., *Vajda M.*, 1978. 8., *Jung K.*, 1978. 75.

23. Ld. ugyanerről *Papp L.*, 1941. 28–29.

24. A házasság illetén kikényszerítésére vonatkozólag ld. még *Göldner M.*, 1971. 27., *Jung K.*, 1978. 75.

25. Hasonlóan motivált óvatosságra példát ld. *Morvay J.*, 1956. 129.

26. Olyan esetekről is tudnak, amikor a viszonylag még fiatal anyósjelölt, *me' a lányját mégiscsak sajnálta*, maga feküdt össze a legénnyel, *hogy tarcsa a lányának*.

27. Általános jelenség, ld. *Györgyi E.*, 1962. 20., *Ruitz I.*, 1965–1966. 598., *Tóth F.*, 1975. 121–122., *Órsi J.*, 1976. 39., *Szathmári I.*, 1978. 220.

28. Az idevonatkozó szakirodalom szerint általában ritka: *Istvánffy Gy.*, 1896. 65., *Nyáry A.*, 1909. 132–133., *Bálint S.*, 1933. 37., *Györgyi E.*, 1962. 20., *Ruitz I.*, 1965–1966. 595., *Szathmári I.*, 1978. 220., *Vajda M.*, 1978. 8. – Az adatok értékelhetőségét nehezíti azonban, hogy a leírásokból nem mindig derül ki egyértelműen, hogy teherbe esett, vagy csak szüzességét elvesztett lányról beszélnek a szerzők.

29. Ld. még *Farkas P.*, 1911. 158.
30. Általánosabb felfogásnak látszik a szakirodalom alapján (ld. *Györgyi E.*, 1962. 20., *Tóth F.*, 1975. 123., *Szathmári I.*, 1978. 220.).
31. Ugyanezt tapasztalta Pilinyben *Nyáry A.*, 1909. 132. A mátraalji palócoknál a legényektől is elvárták, hogy szüzességüket megőrizték a házasságig (*Morvay J.*, 1956. 129.).
32. Ellenkező véleményt a legények viselkedésével kapcsolatban ld. *Szathmári I.*, 1978. 220.
33. *Papp L.* szerint Kiskunhalason a leány érintetlensége elsődrendű szempont volt a párvalasztásnál (*Papp L.*, 1941. 29.). Hasonló értelmű *Vajda M.* egyik balmazújvárosi adata (*Vajda M.*, 1978. 8.). *Molnár M.* szerint a „morális körülmények legtöbb esetben megátolták a házasságot”, de részletesen nem fejt ki a szerző, mit ért ez alatt (*Molnár M.*, 1965. 403.). *Fél E.* viszont rámutat, hogy az általa vizsgált marcelházi nagycsaládban a leány vagyoni helyzete volt elsődrendű meghatározó ilyen esetben (*Fél E.*, 1944/a. 14–15.).
34. Nyírmeggyesi adatok szerint az ilyen legényt éppen, hogy csábítgatni kezdte a többi lány (*Luby M.*, 1935. 141.). Balmazújvárosban semmi hátránya, illetve előnye nem származott ebből a legénynek (*Vajda M.*, 1978. 8.).
35. Ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy korosabb a leány, inkább állandósult a szókapcsolat.
36. Olyan esetekben használják a kifejezést, amikor az illetőt idősebb kora, kedvezőtlen társadalmi állapota (özvegy, esetleg több gyermekkel, szegénység) vagy testi, szellemi fogyatékoságai, esetleg valamiféle erkölcsi megbélyegzettség miatt korábban rendre visszautasították, avagy nem közeledtek hozzá.
37. Azon felfogásra, amely szerint egyértelműen a leányt hibáztatják ld. *Luby M.*, 1935. 141., *Herkely K.*, 1939. 107., *Papp L.*, 1941. 28., *Ruitz J.*, 1965–1966. 598., *Göldner M.*, 1971. 27., *Tóth F.*, 1975. 122., *Örsi J.*, 1976. 39. – A legény kizárólagos elmarasztalására ld. *Jung K.*, 1978. 74–75. – A palócnak tartott vidékről származó megfigyelések szerint mindkét félre nézve egyformán szégyen volt (*Nyáry A.*, 1909. 132., *Malonyay D.*, 1922. 78., *Fél E.*, 1941. 252., *Morvay J.*, 1956. 129.).
38. A múlt század közepén az ilyen legényt Ósagárdon kitiltották a fonóból, s ha mégis elmerészkedett volna, legénytársai megbírságotlák (*Garády*, 1854. 36.). A mátraalji palócoknál *úton-útfélen rákiabálták a tettét* (*Morvay J.*, 1956. 129.). Ezen túl *Tóth F.* adatai között is találunk olyat, hogy a legény ilyen esetben férjnek sem kellett, bár hoz ellenkező példát is (sajnos azonban itt nem részletezi az esetet, hogy nem szegényebb leány vállalta-e a gyermekes apát férjnek. *Tóth F.*, 1975. 24.).
39. Szatmár megyéből ellenkező következtetést közöl *Luby M.*, 1935. 142.: ilyen esetben is elítélték a fiatalokat, nemcsak a tágabb közösség (pl. keresztszülő)

nehezen találtak a gyermeknek), hanem saját szüleik is.

40. Ugyanis a törvényes gyermektartási kötelezettség ellenére sem sok remény volt rá, hogy rendszeres támogatást kapjanak. Tegyük fel, ha a fiú támogatta volna is természetes gyermekét, magánvagyonra apja haláláig nem volt. A leány családjának pedig egyrészt nem volt pénze pereskedésre, másrészt a per kimenetele sem volt garantált. Elképzelhető, hogy a szegényérzetnek is volt ebben gátló hatása, bár gyűjtéseim során ez nem merült fel. (vö. *Papp L.*, 1941. 29.). A szakirodalomból egyébként több adat van rá, hogy a gyermektartási hozzájárulást csak pereskedéssel tudták biztosítani (pl. *Györffy I.*, 1930. 230., *Luby M.*, 1935. 140., *Szathmári I.*, 1978. 221.).

41. Ennek a koszorúnak varázserőtt tulajdonítottak. Ha valaki belefulladt az Ipolyba, bedobták ezt a vízbe, s ahol a koszorú a víz színén körözött, ott kellett a tetemet keresni. Ha mégsem jártak sikerrel, annak a hagyomány értelmében az volt a magyarázata, hogy nem szűz menyasszony fejéről származott a koszorú.

42. Ilyen körülmények között másutt is változott a menyasszony öltözeke, elsősorban a fejviselet (*Garády*, 1854. 36., *Kiskéri Balogh I.*, 1898. 130., *Luby M.*, 1935. 142., *Morvay J.*, 1956. 130., *Tóth F.*, 1975. 124., *Örsi J.*, 1976. 40.).

43. Hajdúböszörményben a századfordulón lakodalmat nemigen tartottak, csak a papháznál esküdtek (*Örsi J.*, 1976. 40.).

44. A múlt század első felében Ósagárdon még ilyen esetben „elvesztette jogát”, hogy az *újmenyecskék* közé beállhasson a templomba, csak hátul, a karzat alatt húzódnak meg (*Garády*, 1854. 36.). Vizsgált időszakunkban ez már nem volt érvényben.

45. Máshonnan származó adatok szerint „megesettnek” tartották azután azt is, bár legtöbbször enyhített helyzetén, ha elvette a legény (*Kiss L.*, 1941. 125., *Luby M.*, 1935. 140., *Tóth F.*, 1975. 124.).

46. Hasonló értelmű utalást ld. *Tóth F.*, 1975. 124.

47. Hasonló volt a hozzáállás a mátraalji palócoknál is, egy-két év múlva azonban már elfelejtette a többi menyecske, hogy az illető fiatalasszony állapotosan került a házhoz (*Morvay J.*, 1956. 130.).

48. Ilyen értelemben használja *Kiss L.*, 1941. 124., *Ruitz I.*, 1965–1966. 598., *Tóth F.*, 1975. 123–124., *Jung K.*, 1978. 74–76.).

49. A *megesni* ige különböző ragozott alakjait azonban alkalmazzák azokkal a nőekkel kapcsolatban is, akiket elvett a legény végül (pl. *előbb megesezt tülle*). A *megesezt* ugyanis helyi használatban a *teherbe esett* szinonimája, de kizárólag olyan esetekben, ha a graviditás a közvélemény szerint tiltott, vagy legalábbis nem helyeselt körülmények között következett be. Pl. ugyanezt használják, ha a fiatalasszony még az alatt az idő alatt állapotos lett újra, míg az előzővel a gyermekágyat feküdte. Az olyan menyecskénél szintén így mondták, akit férjhez adtak ugyan, de túl fiatal ko-

rára való tekintettel a nászok megállapodtak abban, hogy nem hál vele a férje még egy darabig. – Korábbi idevonatkozó adat vidékünkrol: *megesett személy* (Nyáry A., 1909. 132.).

50. Olyan esetre csak legújában találtam példát, hogy a leány teherbe esését használták volna fel a fiatalok a házasság kikényszerítésére a szülőkkel szemben (vö. Kiss L., 1941. 125., Tóth F., 1975. 123–124.). Ha a vagyoni különbség olyan nagy volt, ez korábban nem számított elegendő indoknak.

51. Gyűjtési tapasztalatom szerint e jogszokás vidékünkön megelőzte a hivatalos joggyakorlatot (ld. részletesen *Tárkány Szűcs E.*, 1944. 80.). – Egyébként az ilyen gesztusra a legény szülei azzal válaszoltak, hogy, ha különben megtették volna, sem íratnak földet a fiú nevére. Ezzel igyekezték a házasságon kívül született gyermeket kizárni az örökségből. Természetesen ez csak a kérdés elodázását tette lehetővé.

52. A *megesett lánynak* végül is édesanyja volt biztos támasza. Ld. még *Morvaj J.*, 1956. 204., *Fél E.*, 1959. 102.

53. A teherbe esett lánynak ruhával, fáslival történő elszorítására utalást a magyar anyagban mindössze Örményházáról ismerünk (Tóth F., 1975. 131.). A szlovák anyagban viszont nem ritka a leányok, idősebb korban teherbe esett asszonyok esetében (Čajanková, E., 1956. 449., Horváthová, E., 1974. 245.).

54. A református egyház idevonatkozó korábbi fegyelmező-megtorló tevékenységét jól illusztrálják *Fél E.* tapasztalatai. Kocson az 1930-as években a legöregebbek még emlékeztek arra, hogy a *megesett lányt* az utolsó, un. szegénypadra ültette a bakter, istentisztelet után pedig kiállította a templomajtóba, s a kijövők megköpökdétek, elítélő megjegyzésekkel illették. Megbélyegzésként előfordult a haj levágása is (*Fél E.*, 1941/a. 7.).

55. Leánypajtásai elfordultak tőle (*Papp L.*, 1941. 29., *Morvaj J.*, 1956. 129–130.).

56. Erre az átmeneti fázisra hívja fel a figyelmet *Györgyi E.*, 1962. 21. – Az idevonatkozó szakirodalmi utalások egyébként általában nem egyértelműek abban a tekintetben, hogy a teherbe esés révén mindjárt asszony lett a *megesettből*, vagy csak a gyermek megszületése után.

57. Ld. még erről Tóth F., 1975. 124.

58. Bár néhány informátor véleménye szerint, ahogy látszani kezdett rajta állapota, fel is kontyolták. – Ezzel egybehangzó adatok: *Garády*, 1854. 36. (Hogy a felkontyolást a bába végezte volna, arra én nem találtam adatot.) *Kiskéri Balogh I.*, 1898. 130., *Örsi J.*, 1976. 40.

59. Ugyanezt a gyakorlatot írja le a bukovinai székelyektől *Györgyi E.*, 1962. 21. A kendőkötés kötelező voltáról ld. még *Luby M.*, 1935. 141–142., *Jung K.*, 1978. 76. A palócoknál *Nyáry A.* szerint, pontosan meg nem határozott időpontban, a leány

maga köti be fejét (*Nyáry A.*, 1924. 96.). Másutt a felkontyolást említi. Ennek időpontjára csak annyi utalást tesz, hogy „amikor megtörtént a baj” (*Nyáry A.*, 1931. 171.).

60. A törvénytelen gyermek keresztelődjét illetően az agendák is rögzítenek bizonyos eltérést (ld. *Schram F.*, 1957. 135.).

61. Inkább használták azonban a már meglévő rokonságból adódó megszólítási formákat (*nenike, ángyi*).

62. Azaz nem hordtak neki ételt a gyermekágy ideje alatt.

63. Általában nem törődtek vele, egy-két napot feküdt mindössze (*Szathmári I.*, 1978. 230.).

64. Jelen adattal kapcsolatban megjegyzem, hogy az informátor szerint egy törvénytelen gyermeke már volt az illető leánynak, de annak születése után még nem kontyolták fel. Csak amikor már a másodikkal is látszani kezdett rajta állapota. (Mindkét gyermek ugyanattól a legénytől volt, csak a leány szülei ellenezték a házasságot. – Mivel az eset az 1890-es évek elején történt, az adatot más adatközlőnél nem sikerült kontrollálni.) A nagytöbbség szerint a gyermek születése után mindig felkontyolták a *megesettet*.

65. Polyvecei adatok szerint, ezen tiltásokból fakadóan a leányanyák a kivetkezés kezdeményezői közé álltak. A 30-as években a főköttő viselete már elmaradt a községben, kikötött menyecskekendőt hordtak helyette. Azonban a leányanyákat ez sem illette meg, az összecsavart kontyura csak áll alatt megkötött felsőkendőt tehettek. (Ugyanez volt a fejviselete a vénlányoknak is 35–40 éves kortól.) Itt és ebben az időben már nem érvényesült olyan szigorúan a sötétebb színű ruhák kizárólagos használata a *megesettek*nél, viszont a leírt fejviselettel – véleményük szerint – nem álltak összhangban a világos, díszes öltözetdarabok. A leányanyák ezért inkább kezdtek „nemesessen járni”, azaz a hagyományos paraszti viselet jellegtelen, se nem falusi, se nem városi ruházattal felváltani.

66. *Nyáry A.* ismét az időpont megjelölésében nem egyértelmű, mikor leírja, hogy a felkontyolás után beállt a leányanya az asszonyok közé a templomban (*Nyáry A.*, 1931. 171.). – Az általam tapasztaltakkal egyező gyakorlatról számol be *Tóth F.*, 1975. 124.

67. *Temesváry* éppen a dajkaság vállalását tartja általánosnak országszerte (*Temesváry R.*, 1899. 91.). Hódmezővásárhelyen is volt rá példa (*Kiss L.*, 1941. 125.).

68. *Kiss L.* a századfordulótól kimutatható jelenségnek tartja (*Kiss L.*, 1941. 125.), *Morvay J.* ugyancsak a századfordulótól már gyakorinak ítéli (*Morvay J.*, 1956. 68.). Említi a jelenséget még *Tárkány Szűcs E.*, 1944. 53. – *Szathmári I.* szerint viszont Berettyóújfaluban ritka eset volt az ilyen (*Szathmári I.*, 1978. 221.).

69. Hasonló gyakorlatról tudósít *Kiss L.*, 1941. 125., *Tárkány Szűcs E.*, 1944. 80., *Jung K.*, 1978. 75. – Az alföldi területekről vannak adatok arra, hogy szülei is

kitagadták, elkergették ilyen esetben a leányt (*Vajda M.*, 1978. 8., *Örsi J.*, 1976. 39., 41., *Jung K.*, 1978. 75. – Az utóbbi két szerző azonban az illet ritka esetnek tűnési fel, s általános gyakorlatnak azt tartják, hogy a szüleinél húzódott meg.). Vidékünkön én erre nem találtam példát.

70. Általában tapasztaltam: e vidéken nagyon idegenkedtek attól a nők, hogy polgárházakhoz szolgálónak elszegődjenek. Párhuzamként Pilinyből ld. *Nyáry A.*, 1909. 151.

71. Hasonló gyakorlat volt általános a Mátraalján és Hajdúböszörményben is (*Morvay J.*, 1956. 82., *Örsi J.*, 1976. 41.).

72. A természetes apa és a *megesett* közvetlenül semmiféle kapcsolatot nem tartott, a férfi valamelyik nőrokona közvetített. A gyermekét egyedül nevelő anya egyébként legtöbbször nem örült az ilyen segítségnek. Egyik adat szerint saját rokonai igyekeztek jobb belátásra téríteni: „Bolond vagy te! Hát mér’ nem engeded? Hát szereti a maga módján, ha nem is vett el”. – Vidékünkön arra példa nem volt, hogy a természetes apa szülei nevelték volna fel az újszülöttet (vö. *Tóth F.*, 1975. 125.), vagy ők gondoskodtak volna a *megesett lány* további sorsáról (vö. *Szathmári I.*, 1978. 220.).

73. *Beck Z.* szerint a Vásárhelyi-pusztán a közösség végleg kiközösítette a leányanyákat (*Beck Z.*, 1975. 499.).

74. Hasonló tapasztalatokról számol be *Kiss L.*, 1941. 126., *Jung K.*, 1978. 76. – A Mátraalján viszont az ilyen *megesett lányokból* kerültek ki a „rossz asszonyok”, a falu prostituáltjai (*Morvay J.*, 1956. 70.). Ilyen értelmű *Nyáry A.* egy mihálygergei adata, amely egy népdalszöveg kommentálásából szűrhető ki (*Nyáry A.*, 1906. 292.). Hasonlóan vélekedik Ajak vizsgálata során *Ortutay Gy.* is, bár nem ennyire kiélezett formában (*Ortutay Gy.*, 1934. 211.).

75. A leányanya párválasztási lehetőségei többnyire másutt is hasonlóak voltak (*Györffy I.*, 1930. 230., *Luby M.*, 1935. 142., *Papp L.*, 1941. 29., *Jung K.*, 1978. 76., *Vajda M.*, 1978. 8., *Szathmári I.*, 1978. 220.), vagy egyáltalán nem tudtak férjhez menni (*Beck Z.*, 1975. 124.). Mindössze Hódmezővásárhelyről rendelkezőnk ellenkező előjélű megállapítással (*Kiss L.*, 1941. 126–127.).

76. Arra, hogy a gyermeket ilyen esetben a nagyszülők nevelik, csak újabban van példa területünkön (vö. *Fél E.*, 1944. 28., *Göldner M.*, 1971. 27., *Jung K.*, 1978. 75.).

77. *Schram F.* anyakönyvi kutatások alapján Tura vonatkozásában megállapítja, hogy a leányanyák gyermekei közül legtöbb egyéves kora előtt meghalt (*Schram F.*, 1972. 100.). Hasonló eredményre jutott Gombos esetében *Jung K.*, 1978. 239–240.

78. Példákat hoz az öngyilkosságra *Örsi J.*, 1976. 39., *Szathmári I.*, 1978. 220.

79. A szakirodalom sem ad megbízható támpontokat a már említett probléma miatt, hogy ritkán definiálják, mit értenek *megesett* alatt, s a leírásból sem mindig derül ki egyértelműen. Általában ritkának tartják (*Márton J.*, 1891. 116., *Nyáry A.*,

1924. 95., 1931. 171., *Ortutay Gy.*, 1934. 211., *Györgyi E.*, 1962. 20.). – *Györgyi E.* a bukovinai székelyektől ismerteti a „megeséshez képest egy törvényesebb formá”-t jelentő leánylopást, illetve ennek és a „megesésnek” társadalmi körülményeit (*Györgyi E.*, 1962. 20–22.).

80. Ugyanezt a palócokról ld. *Malonyay D.*, 1922. 78., a Mátraaljáról *Morvay J.*, 1956. 129. Órhalomra vonatkozólag rögzíti *Fél E.*, hogy ilyen esetekben a mielőbbi egybekelés a cél (*Fél E.*, 1941. 252.). Hasonló gyakorlatról tudósít részletesen Ősagárdról *Garády*, 1854. 36. – *Jung K.* véleménye szerint viszont Gomboson „legnagyobb ritkaságnak” számított, ha az ilyen lányt elvette a legény (*Jung K.*, 1978. 75.). A matyóknál sem vette feleségül a legény a szegénybe ejtett lányt (*Györffy I.*, 1930. 230.).

81. Statisztikai felméréseket nem végeztem, de hozzávetőlegesen annyit mondhatunk, hogy századunkban átlagosan egy-egy generációból falvanként hat–hetet nem haladta meg a számuk.

82. Ugyanerről ld. *Papp L.*, 1941. 28., *Őrsi J.*, 1976. 40–41., *Szathmári I.*, 1978. 220.

83. Érdekes jelenség, hogy az adatközlők nem szlovákokat emlegetnek, hanem a vallást tartván hangsúlyos tényezőnek, csak evangélikusokról beszélnek.

84. Természetesen ennek ellenkezője állt fenn, ha véletlenül az egyik fiatal a katolikusok közül való volt.

85. Az ilyen vonatkozású jelenség vallás szerinti különbözőségeinek többoldalú vizsgálatára hívja fel a figyelmet *Őrsi J.* is. Hajdúböszörmény esetében számszerűleg ugyan a görögkatolikusok körében született több törvénytelen gyermek a századfordulón, viszont e felekezet tagjai a város legszegényebb rétegét alkották (*Őrsi J.*, 1976. 40.).

86. E jelenség egybevág *Szabó Z.* általános megállapításával, amely szerint a városi munkavállalás kihat az érintett falvak erkölcsi világának alakulására (*Szabó Z.*, é. n. 45.). Azonban a nemi erkölcs területén mutatkozó olyan méretű szabadosság, sőt prostitúció, amelyet Dejtár kapcsán tárgyal részletesen, nyilvánvaló túlzás, s az alapul vett adatok forrása elsősorban a néhány – egyébként máshol is előforduló – eseten szívesen évődő városi értelmiség (*Szabó Z.*, é. n. 103–104., 106., 107.).

87. A faluközösség ellenőrzésének időszakos hiányával indokolja *Györgyi E.*, hogy a bukovinai székelyek legszegényebb rétegének idénymunkára járó fiatalsága körében nagyobb gyakorisága volt a *megesetteknek* (*Györgyi E.*, 1962. 20.).

88. Ez utóbbi elvárás nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a törvénytelen gyermeket ilyen esetben a nagyszülők neveljék.

89. Az eredményesen véghezvihető magzatelhajtások terjedésével magyarázza a törvénytelen szülések megszűnését *Fél E.*, 1941/a. 7., 1944. 28.

90. Másutt a gyermekekre nem származott semmi hátrány anyja vétke miatt (*Fél E.*, 1941/a. 104., *Örsi J.*, 1976. 41., *Szathmári I.*, 1978. 221.).
91. A *fattyú* terminológiára ld. még *Papp L.*, 1941. 29., *Fél E.*, 1944. 28., *Jung K.*, 1978. 95.
92. A tekintélyesebb, módosabb szülők természetesen nem örültek gyermekük ilyen barátságának, de ha a törvénytelen fiú, leánya viselkedésében nem találtak kivetni valót, nem tiltották a kapcsolatot.
93. Az adoptálás gyakorlatára ld. *Tárkány Szűcs E.*, 1944. 80–81., *Tóth F.*, 1975. 125., *Szathmári I.*, 1978. 221.
94. Martoson *Fél E.* tapasztalatai szerint az ilyen gyermeknek menyhez, vőhöz hasonló, kiszolgáltatott helyzete volt (*Fél E.*, 1944. 28.).
95. Ugyanezt ld. *Papp L.*, 1941. 30., *Fél E.*, 1944. 28., *Tárkány Szűcs E.*, 1944. 81. – *Morvay J.* szerint viszont „rendes anya” nem engedte, hogy fia ilyen, törvénytelenül született lányt vegyen feleségül (*Morvay J.*, 1956. 70.). Ebben feltehetőleg közrejátszik az is, hogy a szerző által vizsgált községekben a *megesettekből* utóbb „rossz asszony” lett.
96. Martoson az anyai jusból rendes rész illette meg, sőt volt, hogy a mostohaapától is kapott valamit, ha sokáig dolgozott annak gazdaságában (*Fél E.*, 1944. 41.).
97. Ugyanezt ld. *Tárkány Szűcs E.*, 1944. 81.
98. Korántsem azért, hogy végérvényesen eldöntsem a vitás kérdéseket – erre csak különböző vidékeken, az azonos szempontú, azonos mélységben végzett kutatások után kerülhetne sor – hanem, hogy gyűjtőterületemre vonatkozó következtéseim hitelességét alátámasszam.
99. Más kutatók, ha érintették is a házasság előtti felvilágosítást, legtöbbször nem részletezték ilyen mértékben. *Beck Z.* a lányokra vonatkozólag csak a menszszel kapcsolatos ismeretek átadásáról számol be (*Beck Z.*, 1975. 504–505.). – A nemi felvilágosítás teljes hiányáról tudósít *Morvay J.*, 1956. 181., *Göldner M.*, 1971. 10–11., 33., 38., *Örsi J.*, 1976. 29., *Szathmári I.*, 1978. 224., 227.
100. *Vajda M.* egyik adata jól rávilágít a férj olyatén hozzáállására, hogy az aktust bevezető, érzelmi vonatkozású gyöngédség-félet csak a legszükségesebb mértékben alkalmazták a férfiak: „Simogattam, amíg kanolni nem lehetett” (*Vajda M.*, 1978. 10.).
101. Általános felfogás, ld. *Morvay J.*, 1956. 176., 184., *Jávor K.*, 1966. 17–18. – Szemléletesen világítja meg ezt egy 1981-ben, a nőgyógyászati szakrendelés várószobájában elhangzott, két középkorú hu gyagi asszony közötti beszélgetés részlete: „Mondtam is magamnak: hunyd be a szemed Mari, hagyd magad, előbb szabadulsz!”.
102. Ld. még *Morvay J.*, 1956. 182., *Vajda M.*, 1978. 10.
103. Örhalomból erre ld. még *Fél E.*, 1941. 252. További párhuzam *Morvay J.*, 1956. 130.

104. Hasonló megfigyelést Pilinyből ld. *Nyáry A.*, 1909. 132.
105. *Morvay J.* adatai is szemléletesen példázzák, hogy a lányoknak milyen bizonytalan elképzeléseik voltak a házastársi kapcsolatáról (*Morvay J.*, 1956. 132.).
106. Ugyanezt tapasztalta Ūrményházán *Tóth F.*, 1975. 121.
107. Az un. gólyamese a recens anyagban általánosnak látszik (*Kresz M.*, 1960. 224., *Göldner M.*, 1971. 33.). A másik változattal függ össze, hogy vidékünkön a bábaasszonyt tréfásan *gólyanéninek* nevezték. Korábbi képzetek emlékét nem sikerült fellelnem.
108. Általános gyakorlat (pl. *Kresz M.*, 1960. 224., *Tóth F.*, 1975. 136.).
109. Azonos tapasztalatokat a Mátraaljáról ld. *Morvay J.*, 1956. 181.
110. Párhuzam: *Szathmári I.*, 1978. 224.
111. Az ilyen értelmű bizalmasság teljes hiányáról tudósít *Morvay J.*, 1956. 205.
112. Az – egyébként igen szegényes – biológiai ismeretekből a *zsellérlányok*, cselédlánnyal valamivel többet szerezhettek, mint a család szorosabb kötelékében élő *gazdálányok*. Közös munkák alkalmával, ha csak nők voltak együtt, előbb–utóbb szóba került valamelyik asszony rendkívülinek tartott esete, vagy csak a már gyermekes asszonyok felhoztak valamit szüleikkel kapcsolatban maguk között, így a lányok is „elhallhattak” egyet–mást. – Hasonló következtetést ld. *Zólyomi J.*, 1980. 256.
113. Nem mondhatom el gyűjtőterületemmel kapcsolatban ugyanazt, amit *Jung K.* állapít meg Gombosról, ahol véleménye szerint – „minden ... asszony rendelkezik alapvető egészségügyi és anatómiai ismeretekkel” (*Jung K.*, 1976. 11.).
114. Országosan egyébként az isteni akaratból eredetetés látszik elsődlegesnek a recens anyagban (ld. *Luby M.*, 1935. 142., *Gönczi F.*, 1937. 19., *Márkus M.*, 1943. 163., *Morvay J.*, 1956. 52., *Kresz M.*, 1960. 220., *Jung K.*, 1976. 12., 25., *Szathmári I.*, 1978. 223.). A véletlenül párhuzamok: *Tóth F.*, 1975. 131., *Jung K.*, 1976. 12. – Más magyarázatra adatot a magyar szakirodalomban nem találtam.
115. Ugyanezt a következtetést vont le *Tóth F.*, 1975. 122. – Ellenkező véleményen van *Beck Z.*, 1975. 504.
116. Hasonló véleményt ld. *Morvay J.*, 1956. 131. Ez adhat feloldást *Göldner M.* problémájában, miszerint az állatok szaporodására vonatkozó ismeretek ellentétben állnak Dávodon a nemi tájékozatlansággal (*Göldner M.*, 1971. 38.).
117. Arra vonatkozólag nincs anyagom, hogy a legények biológiai és szexuális tájékozottsága miben állt, illetve ismereteiket hogyan szereztek. E téma gyűjtésére férfi adatközlőnél nem vállalkoztam a gyűjtőterületemre jellemző szemléletbeli konzervatívizmus miatt. Nyilván az állatok körül végzett rendszeres munka, a katonaság alatt szerzett tapasztalatok révén több ismeretük volt – e következtetést az asszony informátorok legtöbbször megerősítik. Azonban hogy családon belül felkészítették-e

a fiúkat a házaséltre, s a hagyományozódás hogyan történt, erre nem tudok választ adni. Mindössze annyit jegyzek meg, hogy a falusi prostitúciónak nem kell ilyen vonatkozásban jelentőséget tulajdonítanunk. Legtöbb közösségben tudnak olyan özvegy-asszonyról, menyecskéről, akihez elvileg eljárhatott volna nemcsak nős ember, hanem legény is. Azonban a legényt minden külön keresetével, ha volt ilyen, szigorúan elszámoltatták. Így nem volt módja a „szolgálat” honorálására – ami egyébként általában nem pénz, hanem ajándékféle (pl. cifra selyemkendő) volt. A Mátraalján sem jártak „rossz asszonyhoz” a legények, de ennek okát *Morvay J.* abban látja, hogy nekik is meg kellett őrizniük ártatlanságukat a házasságkötésig (*Morvay J.*, 1956. 129.). A fiúk felvilágosításáról ld. *Beck Z.*, 1975. 505.

118. Sajnos *Nyáry A.* nem részletezi, mit ért azon, hogy a palócoknál „az anyaságra már otthon felkészítik a hajadont” (*Nyáry A.*, 1931. 171.).

119. Másutt ez annyiban módosult, hogy az első terhességüknél oktatták ki erről a fiatalasszonyokat (*Madar I.*, 1967. 27–28., *Sándor M. né.* 1976. 210.).

Vágyak, törekvések, a közösség véleménye a szaporulatról

Általános vélemény az, hogy szükség van gyermekekre, *Csak azér' gürcöl az ember, hogy a gyerekeinek legyen. Ha az nincs, akkor minek az egész?* – fogalmazzák meg a miéltre a választ. Hiába kerestem olyanféle indoklást, hogy az asszonyok örömeiket lelik a gyermekekben. Elismerik ugyan, hogy ez alkalmanként igaz, de az öröm eltörpül a szemükben a gyermekkel való fáradozás, gondok mellett.² A gyermekekben látják egész életük, szívós, kitartó munkájuk értelmét. Erre gyűjtögetnek szorgalmasan, s gyarapodásuk kis hányadát fordítják csak magukra.

Sajátosan világítja meg ezt a felfogásmódot egy zahorai (az Ipoly jobb partján fekvő község) eset. Amikor a jómódú *gazdacsalád* egyetlen fia a papi hivatás mellett döntött, szülei sírva panaszolták ezt mindenkinek a faluban. Mi lesz most már a vagyonnal, mi értelme volt munkájuknak, hiszen a fiú lemondott rokonai javára mindarról, ami őt utánuk megillette volna. Noha buzgó, vallásos embereknek ismerte őket a falu, s a katolikus pap presztizsét a 30-as években, amikor az eset megtörtént, nagyra tartották a paraszti közösségekben.

Egykés *nagygazda* családonál, ha a gyermek beteg lett, a szülők kétségbeesetten próbálkoztak mindennel, csak hogy életben maradjon, s ha mégis meghalt, ugyanilyen szívósan, szinte akadályt nem ismerően igyekeztek biztosítani ismét az utódot. Volt rá példa, nem is ritkán, hogy menyecske-lány, nős fiú halála esetén újból gyermeket szült az asszony. – A gyermek-telen házaspároknál napirenden voltak az efölötti civódások, bár válásra vizsgált időszakunkban még nem került sor.

Rokonságon belül tovább bővítve a kört: a menyecske családja szempontjából az is motiválta a gyermek szükségességét, hogy az asszonyt attól kezdve tekintették férje családjába tartozónak, ha élő gyermeke volt.³ Amennyiben özvegy maradt, továbbra is élhetett apósáéknál,⁴ gyermekével

együtt kijárt neki a megélhetéshez szükséges élelem, ruházat, gondoskodtak róla.⁵ Ellenkező esetben viszont – kevés kivétellel – nem tűrték meg tovább, s bár saját szülei kénytelen-kelletlen befogadták ugyan, újabb férjhezmenéséig, vagy – ha úgy alakult – haláláig ott alárendelt, kiszolgáltatott helyzete volt.⁶

Ha a faluközösség szemszögéből nézzük a kérdést: a hagyományos felfogás szerint az asszony meddőségét szégyenletesnek tartották, mivel szerintük ebben isten büntetése nyilvánult meg.⁷

„Rá is kiabáltak az ilyen asszonyra: Te csak hallgass! Neked még gyereket se' ad az isten, mer' nem érdemled meg!”

„Azér' sújtotta így az isten, mer' olyan trehány vót, úgyse' tudta vóna kezelni.”

Ritkábban olyan véleménnyel is találkoztam, hogy a házasság akkor marad meddő, ha a fiatalok nem szeretik egymást. Továbbá a két világháború között, főleg a módosabb rétegnél egyre gyakoribb rokonházasságok esetében megfigyelték, hogy nagyobb valószínűség van a *magtalanúságra*.⁸ Ha téloban így alakult, kárörömtől nem mentesen, sűrűn megszólták a szülőköt, hogy miért *erőltették össze* a fiatalokat, lám, hiába nőtt meg a birtok, nincs aki örökölje.

A szaporulat mértékét illetően valamennyi megkérdezett, korra és gazdasági helyzetre való tekintet nélkül egyetértett abban, hogy lehetőleg minél kevesebb gyermek legyen. A múltra vonatkoztatva fellelhető még az a nézet, hogy a valamikori nagycsaládban kedvezőnek tartották a bő gyermekáldást: *Akkor számított, hogy hány munkás van a családban.*⁹ Vizsgált időszakunkra ez már úgy módosult, hogy a szaporulat csak egy bizonyos pontig volt előnyös, ameddig a birtok megműveléséhez szükség volt valamennyi családtag munkaerejére, illetőleg amíg a birtok jövedelme biztosította az egész család megélhetését. A határ tehát mindig az adott család vagyoni helyzetétől függött. A kérdést tovább bonyolítja az a körülmény, hogy amíg az újszülöttből munkaképes családtag vált, létfenntartásának biztosítása a közös vagyon terhére ment. A nagy gyermekhalandóság következtében a „ráfordítás” gyakran nem térült meg. Továbbá minden szüléssel, s az apró gyermek gondozása következtében az anya bizonyos mértékben kiesett a munkából, ami ismét a közös hasznot érintette. A fiatalasszony oldaláról nézve: nem kis problémát jelentett, hogy a több fiútestvér családjával amúgy is szűkösen fért meg egy fedél alatt, s az ebből adódó súrlódások, kellemetlenségek elsősorban a menyecskéket érintették. A gyermekek gondozásának, nevelésének nem kis része is végeredményben csak rájuk hárult.

A szülőktől külön élő és gazdálkodó szegényparasztoknál, cselédeknel elsődlegesen a megélhetési gondok jelentkeztek.

„Legjobban avvót a baj, hogy a koszt kevés vót. A gyerek meg mindig enni kér. Ruházatra mán nem is jutott szinte” (Kanyóné Fábíán Erzsébet, sz. 1895., Őrhalom).

Továbbá amíg a bővített-család formát tovább őrző *gazdaréteg* esetében a gyermek gondozását, felügyeletét a határbeli munkák idején az otthon maradó *gazdasszony* (legtöbbször nagyanya) magára vállalta, náluk mindez az anya gondja volt:

„A szegénynek még a gyerek is baj vót. Sok vót velük nagyon a vesződség. Nem tudta úgy kezelni, hisz' mindig a napszám, munka” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Őrhalom).¹⁰

Szerencsés esetnek számított, ha voltak idősebb gyermekei, akikre ráhagyhatta a kisebbeket. Legtöbbször azonban hátikosárban, batyuban, kézenfogva – attól függ, mekkorák voltak – vitte magával gyermekeit a mezőre, vásárba vagy ahová éppen mennie kellett.

Attól kezdve – az első világháború után mindinkább ez általános –, hogy a családi birtok már nem maradt együtt, hanem a családfő halála után ki-ki megkapta belőle az őt megillető részt, újabb és mindjárt legfontosabbá váló ok szólt a kevesebb gyermek mellett. Minél többen voltak ugyanis, annál többfelé kellett osztani a földet, jószágot. A család vagyoni helyzete az élő gyermekek számának függvénye lett. A legjobb módú család gazdasági stabilitása megingott, ha sok gyermekük született, míg *közepes gazda* egyetlen gyermeke szerencsés esetben bekerülhetett a *nagygazdák* közé. E gazdasági mozgatórúgó hatására az első világháború után nagymértékben csökken családonként a gyermekszám,¹¹ s – különösen a módosabb rétegnél¹² – megjelenik az egyke.¹³

Az olyan házaspárokat, akiknél csak egy-két gyermek született, irigykedve emlegették a sokgyermekes családok, bár belenyugodtak a maguk megváltoztathatatlan sorsába. Ha a terhességmegszakításért el is ítélték maguk között a módosabb fiatalasszonyt, minden kézzelfogható érv ömellette szólt. A többgyermekes anyák csak akkor merték nagyobb nyilvánosság előtt megszólalni az egykézű családokat, ha az egyetlen gyermek beteg lett, meghalt, s azok kétségbeesetten igyekeztek megoldást találni.

A felsorolt okok ellenére voltak még sokgyermekes családok a két világháború között. Ezek szinte valamennyien a szegényparasztok vagy cselédek közül kerültek ki.¹⁴ Amikor ugyanis már olyan csekély volt a birtok, hogy osztatlanul sem tudta a család megélhetéséhez szükséges

minimumot biztosítani, lényegében értelmét veszítette az egyke.¹⁵

„Mikor mán vót kettő, oszt öt évre rá megint állapotos lettem, gondoltuk az urammal: az a kis enniváló csak kerülközik valahogy. Oszt mán csak egy darabig köll nevelni (az adott körülmények között), akkor oszt mán a nagyobb (gyermek) elmehet napszámba. Mán akkor könnyebben leszünk, ha az is hoz valamit. A lányka (a kisebbik gyermekük) meg csak segít itthon, én is jobban mehetek a dologba” (Csima Jánosné, sz. 1911., Ipolyszög).

Kétségtelenül számolnunk kell azzal az okkal is, hogy ennek a rétegnek kevésbé állt módjában megfizetni a művi abortuszt.

A falu módosabb, feltörekvő rétege lenézte az ilyen sokgyermekes családokat. Gyakran gúnyolódtak rajtuk:¹⁶ *Ezeknek köll egy kenyér eccörre! Minden évbe születik neki, mint a nyúlnak.* E lenéző, elutasító magatartást több összetevő motiválta. Tanulságos idézni néhány véleményt arra vonatkozóan, hogy mivel magyarázzák a bő gyermekáldást:

„Jó gazda nem szórja szét a vagyonát azzal, hogy sorba csinyálja a gyerekeket!” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899. Órhalom).

„Csak a szegényeknek vót sok gyerekük. Itt a szomszédba' is egy nagyon szegény család lakott. De ott annyi gyerek vót! Aztán mind úgy lett, hogy mikor nyáron arattak az urasígnál, kaptak egy kis pájinkát, meg egy kis jobb kosztot, hát akkor kellett az asszony” (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom).

„Jobban az olyan részeges embernek vót sok gyereke. Mit törődött az avval, hogy mit csinyál a felesége a sok gyerekkel?!” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).

„Sok gyereket ott van, ahol nincs egyetértés. Vagy korhel az ember. Az ember nem törődik az asszonnyal. Aki törődik, az vigyáz” (Fábiánné Járja Márta, sz. 1908., Órhalom).

„Az ember is, az asszony is hibás vót. Az egyiknek húzódni kék az embertől, a másíknak meg vigyázni” (Fábiánné Járja Márta, sz. 1908., Órhalom).

„Kibeszélték az asszonyt, akinek sok gyerekei vót. Mer' hogy mindig az ura f...án ülne. Azér' van annyi gyerek. Mér' nem tud mán valamelyik gyerekivel alunni? Mér' köll az urával?” (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom).

Tehát egyszerűen a szegénység és a sok gyermek fogalma, immár az okozat összemosódásával, egybekapcsolódott a tudatukban. Hasonlóképpen a házastársak egymást nem becslése, a férj iszákossága nemcsak oka lehetett a sok gyermeknek, hanem a létfehntartással való állandó küszködés következménye is, s csak ezután vált okká. A vélemények tükrözik azt a felfogást, amely elutasítja a fokozottnak tartott szexualitást akár az asszony, akár a férj oldaláról. Végül is azonban a férfit ítélik el inkább,

egyrészt mert neki kellene felelősségteljesebben viszonyulni a családhoz, másrészt – mint majd a továbbiakban részletesen tárgyalom – az eredményes védekezés is elsősorban rajta múlik.

Ilyen megfontolások mellett érthető, hogy nem támogatták a sokgyermekes, nyomorgó családokat. Bár néhány *nagygazda* szívesen dicsekszik, hogy maradék élelemmel, esetleg ócska ruhafélével segítettek rajtuk, a másik oldalról kiderül, hogy ennek legtöbbször ingyenmunka volt az ellenszolgáltatása. Jellemzőbb azonban a teljes közömbösség: *Minek csináltak annyit?!*

„Nem adtak vóna – emlékszik vissza az ötgyermekes szegényparaszt Kanyó Józsefné (sz. 1895.) –, egy ennyit nem tudok felvenni az asztalról (mutatja, hogy egy csipetnyit). Nem adtak semmit! Inkább kidobták!”

Megértésre csak a magukfajtánál számíthattak a sokgyermekes családok. Azok viszont nem sokat tehettek, legfeljebb a gyermekek alkalmankénti felügyeletében, gondozásában segítettek, hogy az anya mehessen dolgozni.

A – legalább egyszeri – gyermekáldás szükségessége mellett felhözött indokok mégsem azt eredményezték, hogy az asszony igyekezett minél előbb gyermeket szülni a család és a maga örömére.¹⁷

„Hamarább megvan az, mint egy kendővásár” – tartja a mondás.

„Nem kellett félni! Előbb meglett, mint akartuk.”

„Nem avvót a baj, hogy legyen, hanem hogy ne legyen!”¹⁸

Általános vélemény az, hogy jobb, ha a gyermekáldás minél későbbre halasztódik.¹⁹ Több tényező szól e mellett. Maguk a fiatalasszonyok eleve szorongva gondoltak az ismeretlen állapotra. Továbbá tisztában voltak azzal, hogy mi a család elvárása e vonatkozásban, erre többször figyelmeztették is a menyecskét, elsősorban az anyósa.²⁰ Nemigen vonzotta őket a közös fedél alatt lakó, több gyermekkel bajlódó sógornő, vagy más gyermekes asszonyok példája sem. Másrészt tartottak a falu szájától, hiszen könnyen rámondták: *No ezt is el kellett mán venni!* Vagyis hogy a menyasszony *megegett*, ezért volt sürgős a lakodalom. A megszólásokban jelentkezett a szexuális élet szégyellni valónak tartó felfogás is.

„Kibeszélték, akinek mingyá' lett gyerek. Hogy azér' ment a' férhő', mer' mán rá akart mászni az emberre” (Verseginé Szabó Mária, sz. 1895., Litke).²¹

A gyakran még csaknem gyermeklány menyecskék szemében azonban különösen annak volt súlya, hogy ezáltal vége a házasság előtt irigyelt, látványos menyecske-kornak, tehát hogy a falu társadalmában elfoglalt helyük megváltozik.

„Avvót a szép, akinek sokára lett. Akinek mingyá', annem tetszett. Azt mondják,

akinek már gyereke van, ammán asszony. Akinek még nincs, az kimenyecskés-kedhette magát. Felvehette a sok cifra ruhákat, mehetett a mulatságba. Persze az urával. De ha már gyerek vót, ha vót is kire hagyni, mán nem illt elmenni” (Fábiánné Járja Márta, sz. 1908., Órhalom).²²

A férfiak is azon voltak, hogy feleségüknek minél később és minél kevesebb gyermeke szülessen. A gazdasági okok mellett ez növelte tekintélyüket a közösség előtt. *Gyereket csinyálni a hülye is tud, nem csinyálni, ahho köll ész!* – mondják ma is. A férj családja úgy vélekedett, hogy a gazdaságban jobban hasznát lehet venni a menyecskének, ha még nincs gyereke.²³ Az anyós örült, ha minél később kell magára vállalnia unokái gondozását.²⁴ A menyecske anyja pedig – különösen a 14–16 éves korban férjhezadott *gazdalányok* esetében – sajnálta a fiatalasszonyt, mondván: *Gyenge még az ahho!* Ő is egyetértett azzal, hogy minél tovább *menyecskéskedjen* a lánya, hiszen a gyermekkel jönnek a gondok, problémák, vége a viszonylag szép életszakasznak.²⁵ – Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a gyermekáldás halasztásának voltak határai. A 30 év körüli asszony már restellte *első terhességét*. 40 év fölött pedig akkor is *szégyellnivalónak* tartották a szülést, ha előzőleg több gyermeke volt már az asszonynak.²⁶

A további gyermekekre vonatkozólag azt tartják kedvezőnek, ha ritkábban következnek egymás után.

„Ha mán megszületett, jó vót, ha legalább két évet vártak, hogy ne gyűjjön mán ki az iskolából kettője! (azonos osztályba ne járjon a két egymás után következő gyermek)” (Kanyóné Fábián Erzsébet, sz. 1895., Órhalom).

A sok apró gyermek nagyon lekötötte az asszonyt. Ez különösen a kis-családoknál jelentett nehézséget. Ha viszont előző gyermeke már nagyobbacska volt, rá lehetett bízni a kistestvért, s az anya mehetett dolgozni a mezőre, vállalhatott napszámot. A túl nagy korkülönbség azonban megint nem jó, maximum 5 év legyen, különben nem értik meg egymást a gyermekek. Legtöbbször azonban a további gyermeket nem „tervezték”, a véletlenül múlt fogamzásuk. A születek egymásutánjáról alkotott vélemény inkább csak a meglévő helyzetek értékelése volt.

A realizálás negatív eszközei

A szaporulat ideális mértékére, a születek időbeli megoszlására vonatkozó vélemények alapján a negatív irányú születésszabályozás látszik el-

sődlegesnek. Általában a gyermekszám mágikus korlátozására vonatkozó emlékanyag rendkívül szegényes.²⁷ Ha a nő házasságában egyáltalán nem akart gyermeket, lakodalmán (pontosan már nem emlékeznek rá, hogy a lakodalom melyik fázisában) egy lezárt lakatot dobott a kútba, a kulcsot pedig elhajította valami bozótos helyen (Ipolyfödemes). A legidősebbek szerint, ahány kanál levest szed a tálból a lakodalmán a menyasszony, annyi gyermeke születik majd (Patak). Ezt a hiedelmet korlátozásra és bő termékenység biztosítására egyaránt felhasználhatták.²⁸ – Itt emlitem meg, hogy bizonyos jelenségekből a szaporulat mértékét előre megjósolni vélték. Amelyik leánykának korán jelentkezett a havivérzése, arról azt tartották: *No, neked annyi gyermeked lesz, mint égen a csillag!* (Órhalom). A legidősebbek úgy vélték, ahány csomó van a köldökzsinóron az első szülés alkalmával, annyi gyermeke lesz még az asszonynak (Érsekvadkert).²⁹

Az absztinencia³⁰ – természetesen csak időszakos absztinencia – egyik formája volt, amikor a még szinte gyermek *újmenyecske*, a szülők előzetes megállapodása értelmében egy darabig anyósával aludt együtt. Erre már csak a legidősebbek emlékeznek, de valószínűleg korábban gyakori volt, ha túl fiatalon adták férjhez a leányt.³¹ Többen emlegették, hogy ha mindjárt együtt is háltak a fiatalok, az anyós apróbb-nagyobb ügyeskedéssel igyekezett úgy befolyásolni a körülményeket, hogy lehetőleg minél ritkábban éljenek házaseletet.³²

A többgyermekes asszonyoknak régi módszere volt, hogy igyekeztek elkerülni az aktust, illetve annak lehetőségét.³³

„Akinek mán sok gyereke vót, főleg óvakodott az embertül” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).

„Menekültünk az embertül, hogy ne legyen gyerek” (Kanyóné Fábíán Erzsébet, sz. 1895., Órhalom).

Ennek leggyakoribb módja, hogy gyermekeivel aludt együtt. Télen az anyósékkal egy helyiségbe hurcolkodtak, különböző ürügyekkel anyjuknál, valamelyik magányos, idős rokonnál háltak egy-egy éjszakára. Máskor alvást színleltek, fáradtságra, betegsége próbáltak hivatkozni, vagy más indokkal igyekeztek lebeszélni a férjet.³⁴ Természetesen ezek az ügyeskedések csak a coitus elodázását tették lehetővé.

„Féltem az uramtul, mer' mindjárt állapotba estem. Jaj, ereggy innét! Ereggy innét! De csak meglett, nem kellett ahho' sok” (Bagyinszkiné Prazsák Mária, sz. 1896., Csesztve).

„Az asszony küldte az urát, ha melléfeküdt: Eriggy ki! Eriggy ki! De hiába küld-

te, ha az mevót bolondulva!" (Kanyóné Fábíán Erzsébet, sz. 1895., Órhalom).³⁵
A szülőkkel együttélő házaspároknál e tekintetben mindig számíthatott a menyecske anyósa segítségére, határozottan azonban ő csak akkor avatkozott bele, ha a fiatalasszony gyermekágyat feküdt:

„Zavarta ki a fiát a menyecske mellől, mer' a kutya nem azér' fekszik a dög mellé, hogy belé ne faljon" (Kanyóné Fábíán Erzsébet, sz. 1895., Órhalom).

Gyűjtéseim azt mutatják, hogy a fogamzásgátlás egyértelműen a férfiakra hárult. Már láttuk, hogy a bő gyermekáldás okozójaként leggyakrabban a férjet emlegetik: *neki kell vigyázni*. Ezt illusztrálja néhány további példa is:

„Az ember vigyázott úgy, ahogy, hogy ne legyen (gyerek)" (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom).

„Hála a jó istennek, nekem olyan uram vót, nem kellett attul félni, hogy úgy maradok (hogy állapotos marad). Csak egyszer, amikor akartuk. Órá rábíztam magam. Nagyon fájin ember vót!" (Kanyóné Varga Márta, sz. 1913., Órhalom).

„Ha az uram részeg vót, inkább világgá mentem, mint hogy mellé feküdjek – mondogatta anyósom. Hogy olyankor éjszaka felzörgette az anyjékat, oszt ott aludt" (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

A férfiak félig absztinens eljárást, a coitus interruptus-t alkalmazták,³⁶ azonban hogy ennek mely alfaját, arra nem tudok választ adni. Itt ismét jelentkezik az a hiányosság, hogy férfi adatközlőnél nem gyűjthettem. Asszonyok esetében is csak hosszadalmas ismeretség után, s viszonylag ritkán sikerült sajátmagukra vonatkoztatni e témát.

A kérdés nehezen megközelíthető volta ellenére megkockáztatom azt a megállapítást, hogy az említett védekezési mód sem olyan nagymúltú, noha a századforduló körül már számolnunk kell vele.³⁷ Annak ellenére, hogy a szakirodalom már a múlt század végén beszél a különböző, forgalomban lévő óvszerek paraszti használatáról, gyűjtőterületemen más racionális eljárás alkalmazásának nyomára nem akadtam.³⁸ Az idősebb asszonyok, ha azzal tisztában is vannak, hogy coitus nélkül nincs terhesség, a fogamzás mikéntjéről konkrét, racionális elképzelésük nem volt. Kb. az általános tájékozottsági szintet példázza az egyik legmódosabb ipolyvecei családba tartozó, 1934-es születésű Kmetti Lajosné információja: ő 1958-ban hallott városi rokonoktól *gumis gyerekekről*, vagyis a kotton használatáról. A többi óvszerrel sem álltak másként.³⁹ Ezek primitívebb, háziilag készült változatairól (facsiga, viasz, rongydarab stb.) nem tudnak. – Következtetésem mellett szól, hogy a szervezett egészségügyi felvilágosító

munka is nehezen hoz eredményt. Órhalom körzeti orvosa szerint pl. a község paraszti lakosságából 1973-ban csak olyanok voltak hajlandók a hormonális fogamzásgátlók alkalmazására, akiknél az terápiás célból feltétlenül indokolt volt. A többi körzeti orvostól hasonló információkat kaptam: sem a mechanikus, sem a hormonális fogamzásgátlókat nem fogadják el, inkább vállalják a terhességmegszakítást.⁴⁰ Itt kell megemlítenünk, hogy mágikus fogamzásgátló eljárásnak emlékére sem akadtam. Közvetve sorolhatjuk ide legfeljebb azt a közismert, sőt helyenként még ma is elfogadott hiedelmet, hogy a szoptatás időtartama alatt nem fogamzik az asszony. Ez volt az egyik motiváló tényezője annak, hogy a gyermeket szoptatták, ameddig csak lehet, estenként 2–4 éves korukig is.⁴¹

Mivel a gyermekáldást istentől eredőnek tartották, ha a fiatalasszony gyanakodni kezdett állapotára, legelőször imádsághoz folyamodott, hogy elvetéljen, hogy ne tudja kihordani a gyermeket. Ezt a legtöbben megtették, s ha nem így történt, különösen első terhességnél, belenyugodtak a megváltoztathatatlanba. A többgyermekes asszonyok viszont általában mindenütt ilyenkor a megfigyelésből származó tapasztalatokra támaszkodva, erőn felül kivették részüket a munkából, zsákokat, farönköket, általában nehéz súlyokat emelgettek, szekereztek, ugráltak le a padlásról.⁴² Azt tartották, esetenként használ, ha *hajlong belé a hambárba, szuszékba, rányomdossa magát a hambár ódalára* (Ludány, Litke, Órhalom), aminek lényege, hogy az ácsolt láda peremével erős nyomást gyakoroltak a hasra. Emlegetik a forró ülőfürdőt, meleg vizes hüvelyöblítést.⁴³ Elszórt adatok szerint néhány régi öregasszony, vagy éppen a parasztbába ismert olyan *szereket*, amitől a fürdőnek nagyobb hatása volt, pontosabb információt azonban erről nem sikerült szerezni. Arra hivatkoztak, hogy ezt már ők is csak öregektől hallották, meg azután az ilyen öregasszonyok nem árulták el a titkot.⁴⁴ Helyenként fellelhető bizonyos főzetek orális alkalmazásának halvány emléke, bővebbet azonban ezekről sem tudnak.⁴⁵ Mindössze egy adatom van arról, hogy az 1910-es években egy Halászbába való asszony egész üveg kékítőt ivott meg magzatelhajtó célból – eredménytelenül. Hangsúlyozni szeretném, hogy a főzetek, *szerek* lokális, illetve orális alkalmazására vonatkozó adatok meglehetősen bizonytalanok, számuk elenyészően kevés.⁴⁶

Az eddig felsorolt eljárásokat az adatközlők lényegében nem tekintik magzatelhajtásnak: *csak segített, hogy elmenjen a gyerek, akkor hamarabb letette a gyereket*. Ezzel szemben a továbbiakban bemutatott változatokra már a *magzatelhajtás* szinonimájának tekinthető kifejezéseket

használják: *elhajtotta a gyereket, elteszik a gyereket, elcsúszttatták a gyereket.*

Nehéz eldönteni, mit értettek gyakorlatilag a *kenegetés* alatt, vagy ahogy mások fogalmazzák: *kinyomdosták belőle a gyereket.* Az elmondott néhány esetből annyi derül ki, hogy ezen eljárást már a terhesség későbbi időszakában, öt–hetedik hónapban alkalmazták, és speciális tudást igényelt, egy-egy öregasszony értett csak hozzá (Órhalom, Ludányhalászi). Viszonylag több adat van arra, hogy valamilyen hegyes tárggyal – drótot, lúdtollat, orsót, kötőtűt, berliner kendő rögzítésére használt, szokatlanul nagyméretű biztosítótűt emlegetnek – *felszúrtak a méhbe.*^{4 7} Tisztában voltak azzal, hogy ez veszélyes vállalkozás, a menyecske egyedül nemigen mert belekezdni, legfeljebb csak olyan *személyek*, akik pénz vagy ajándék fejében több férfival tartottak fenn házasságon kívül szexuális viszonyt (*Azok értették az ilyesmit!*). A legtöbb faluban akadt azonban olyan öregasszony, aki nem kis ellenszolgáltatás – legtöbbször természetbeni (szalonna, tyúk, liba, zsír, tojás stb.) – fejében segítséget nyújtott. Esetenként némelyek szinte specializáltak magukat erre. Órhalomból, Ludányhalásziból tudok ilyenre példát, s Balassagyarmatról, Ipolyságról többet is emlegetnek, akikhez vizsgált időszakunkban eljártak a környékbeli falvak asszonyai.^{4 8}

„Volt itt Ludányban egy asszony, egyszerű parasztasszony volt, akihez eljártak az asszonyok. Sajnos sohasem sikerült rábizonyítani. Természetesen az asszonyok, ha a kezem alá kerültek is, nem vallottak semmit. Az esetek többségében nehéz is volt megállapítani, hogy a vérzés magától indult-e meg, vagy előidézték valamivel. Feltételezem, hogy sok esetben történt az utóbbi. Nemegyszer előfordult, hogy kihívtak valakihez, és az említett asszony ott téblábolt a háznál, érdeklődött: No, megmarad, vagy nem?” (Vámos István dr.).

„Vót olyan már akkoriban is (ti. amikor az adatközlő fiatalasszony volt). Hát csak elmentek Gyarmatra, oszt ott. Akkoriban talán orvos még nem csinálta. – Én ilyesmit soh'sem ismertem, igaz lelkemre mondhatom. Ezt is csak úgy tudtam meg véletlenül. Benn vótam Gyarmaton Imréné, a mézeskalácsosnál gyertyát venni. Ahogy jövök ki, hát csak látom, hogy mindenféle menyecskék bújkálnak a kertben. Lakott ott hátul az udvarban egy asszony. Jött az is kifelé. Hát kérdeztem, hogy minek bújkálnak azok a menyecskék. Azé' mer' jómadarak! Az az asszony mondta, hogy ez az Imréné elcsinyálja a gyereket” (Vargáné Hegedűs Juliánna, sz. 1886., Órhalom).

Egyesek szerint (Érsekvadkert) a parasztbába töltötte be ezt a szerepet. Hogy azonban a tanult bábák is segítséget adhattak hozzá, arra utal az

egyik körzeti orvos információja, aki az ötvenes években kathetert talált az egyik asszonyban.⁴⁹

Helyenként a századfordulótól, de inkább az első világháború után, elsősorban a módosabb réteg asszonyai mind gyakrabban mentek *kaparásra* Balassagyarmatra, Ipolyságra, sőt Vácra is. Legtöbbször aktív vagy nyugdíjas bábák, de tudnak esetet, amikor orvos is – immár jelentős pénzbeli honorárium fejében – vállalkozott erre. A falusi bábák jobban ki voltak téve a község, helyi előljárók ellenőrzésének, egy községben sem tudtak arról, hogy az odavaló szülésznő ilyesmit vállalt volna.⁵⁰

Nem könnyű választ adni, hogy a magzatelhajtás hathatósabb eszközeit milyen intenzitással vették igénybe. Gyűjtéseim azt igazolják, hogy a művi abortusz törvényesítése után, az ötvenes évek végén vált valóban gyakorlattá vidékünk falusi lakossága körében.⁵¹ Ha arra keressük a választ, mi tartotta vissza őket a terhességmegszakítástól, ellenérvként elsőnek a vallásosságot hozzák fel. Ez két vetületben jelentkezik náluk. Egyrészt az ötödik parancsolat elleni vétség körébe sorolják a terhességmegszakítást.

„Mer’ ugye azelőtt (ti. az ő fiatakorában) lelkiismeretesek vótak a népek. És úgy van a parancs, hogy ne ölj. Akkor nem vót ilyen (ti. magzatelhajtás), mer’ akkor tartották a parancsot” (Bernáthné Hegedűs Juliánna, sz. 1905., Órhalom).

„Az öregek idejében még olyan vallásos vót a nép, hogy nem lehetett elvéteni.

Mer’ aki gyilkos, az elkárhozik” (Kanyóné Varga Márta, sz. 1913., Órhalom).
Tekintve, hogy a terhesség félidejétől tulajdonítanak „leket” a magzatnak,⁵² az ezt követő beavatkozás jelent szerintük csak „ölést”. A magzatelhajtó eljárások legtöbbszörére viszont ez előtt került sor. A vallási indoklás másik megközelítése azon hagyományos – a múlt század végén még általános – felfogásban gyökerezik, amely szerint a szaporulat isteni akarat függvénye. Véleményük szerint ez megnyilvánulhat úgy, hogy egy család isten rendelése alapján adott, öröklődő sajátossága a szaporaság: *ilyen fajták vagyunk*. Másrészt azt tartották, hogy csak akkor jön létre a fogamzás, ha isten is úgy akarja, az esetleges vetelés, később a már megszületett gyermek életbenmaradása is tőle függ. A természetfeletti akarat ellen pedig nincs mit tenni, s ha lenne is: nem tanácsos. Így aztán a sokgyermekes asszonyok a kezdeti elkeseredés után legtöbbször belenyugodtak a sorsukba, s gyakran bibliai példázatokkal vígasztalódtak:

„Engem mán evvel látogatott meg az isten. Viselnem kellett!” (Bagyinszkiné Prazsák Mária, sz. 1896., Csesztve).

„Isten adja a bányákát, ő ad neki legelőt is” (Csima Jánosné, sz. 1911., Ipolyszög).

„Az ég madarait, a mezők liliomait is táplálja a jóisten, maj'csak a gyerekek is lesz valahogy” (Gerhátné Pusztai Terézia, sz. 1908., Ludányhalászi).

Azok a részletesen bemutatott vélemények, amelyek a kevés, sőt egy gyermek mellett törnek pálcát, már egy új életszemlélet kialakulását tükrözik. Mindenki elismeri, hogy a bő gyermekáldás feltétlen hátrányokat teremt, tenni ez ellen hathatósan, ha kell, bármi áron, a két világháború között is jobbára csak a módosabb réteg hajlandó. Még mindig számottevő azoknak a hányada, akik a beletörődést, vallási elrendeltetést tartják maguk számára kötelező érvényűnek. Egy változtatási kísérletet elevenít meg szemléletesen a következő elbeszélés:

„Az egyik barátnőm anyja mesélte. Annak kilenc gyereke vót. Hogy amikor a kilencedikkel vót terhes (1937-ben), mán 43 éves vót. És mán nagy lánya vót, férjhezmenendő lány, 18–19 éves. És hát a lányok is mán sírtak, nem is egy, mert úgy egymás után jöttek neki, azokból vót két nagy lánya, meg egy fia, kik mán olyan idősek vótak, úgy 20 felé. És hát szégyellték is, és mondták, hogy Anyám! Hát a többieknek nincs! Hát gondolta magában, hogy ő elmegy ahho' az asszonyho'. Kitül (akitől) hallotta (hogy a magzatot elhajtják), elment (hozzá), bizalmasan megkérdezte: elbocsájtották, hogy Ipolyiságra. Ott vót egy ilyen nyugdíjas bába. És aszongya, hogy elért a feleüdig, gyalog ment ugye, de ő végig imádkozott, katolikus lévén – jó asszony vót, én is ismertem –, és aszongya, egyszer beléereszkedett valami fájás a lábába, hogy ő nem bírt megmozdulni. És hát lehet, hogy be is képzelte magának szegényke, lehet az ijedségtül, de aszongya, hogy ezt ő isten akaratának vélte, leült, kisírta magát, megfordult és visszagyűtt. Azt mondta: Gyerekek, üssetek agyon, akasszatok fel, de én akkor sem tudom elvételni! Mer' énelem ez történt, ezt én valaminek tulajdonítom – és aztán megszületett neki” (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

Más vonatkozásban tanulságos az alábbi eset:

„A negyedikvel én is elmentem Gyarmatra az orvosho'. Azt mondták itt, hogy tíz pengőér' megcsinálja. Ott meg mondják, hogy harminc pengőt kér. Hát *harminc pengővel nem terhelem a lelkemet!* Tízér' kifizetem a szülésznőt, tízér' veszek rá valami rongyot, tízér' meg nevelem egy darabig. Így aztán meglett” (Guthné Berta Erzsébet, sz. 1900., Csesztve).

A vallási érvelés kapcsán kell megjegyeznünk, hogy általános vélemény szerint a egyes vallású falvakban az evangélikusok között ezen időszakban már gyakoribb volt a tiltott műtét, tekintve, hogy *az ő vallásukban ez nem vót úgy*. Itt azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az evangélikus, illetve szlovák népesség e falvakon belül a tehetősebb réteghez tartozott.

S ez átvezet a magzatelhajtás, terhességmegszakítás ellen felhozott következő érvhöz. Utaltam már rá, hogy az orvosok, tanult bábák kockázatvállalását sommásan kellett honorálni, s a laikus segítség természetbeni kiegyenlítése is olyan terheket jelentett, amit jobbára csak a *gazdaréteg* vagyoni helyzete engedett meg.

A legidősebbek a tudatlanságot hozzák fel a vallási indok után elsőnek: *nem vótunk mink kiokosítva, nem tudtuk mink, hogy meg mint csinájuk, aki tudott is ilyet, nem vallotta ki másnak.* Nem elhanyagolható gátló tényezőként a félelem sem. Minden faluban előfordult egy-egy tragikusan végződő eset (*előntötte a vér, vérmérgezést kapott szegény*), s tisztában voltak azzal, hogy kockázatos az ilyen *felszurkálás*, sőt az orvosok által végzett művi beavatkozás szintén követelt áldozatokat. Tartottak továbbá a törvénytől is. Az elbeszélések szerint a hatóságok szigorúan vették az idevonatkozó rendeleteket (*csendőrök hajhászták nagyon a gyerekelvesztést*), s akire rábizonyosodott, segítőjével egyetemben súlyos börtönbüntetést kapott. — Érdemes megjegyezni, hogy bár szórványosan fellehető a hiedelem emléke, miszerint a magzatgyilkos anyának halála előtt vagy a másvilágon meg kell ennie *elcsinyált* gyermekeit (Patak, Hügyag, Litke), ezt senki nem hozta fel érvként.⁵³

A sajátmaguk adta indoklások többé-kevésbé megalapozottak. Összefüggéseiben vizsgálva a kérdést, magam részéről arra a következtetésre jutottam, hogy területünk gazdasági elmaradottsága, társadalmi, szemléletbeli konzervativizmusa következtében a múlt század végéig nem érelődött ki a születéskorlátozás olyan mérvű igénye, mint a kedvezőbb körülmények között, gyorsabb ütemben fejlődő dunántúli, délvidéki parasztságnál. A nagymérvű gyermekhalandóság,⁵⁴ az egészségtelen lakáskörülmények, az elmaradott közegészségügyi viszonyok, a halálozási átlagkorhatár alacsony volta — mind ezt látszanak erősíteni. Feltételezésem mellett szól az a körülmény is, hogy mind a magzatelhajtásra, mind a fogamzásgátlásra, s a szaporulat mértékét általánosságban célzó akciókra vonatkozólag igen kevés az irracionális, mágikus adat. Amikorra a kapitalizálódás következményeként elsősorban a módosabb rétegnél kialakult a születéskorlátozás fokozott igénye, addigra az egészségügyi feltételek, ha illegális formában is, de adottak voltak.⁵⁵ Az ilyen szolgáltatások igénybevételére pedig egyébként is csak a *nagygazdarétegnek* volt anyagi lehetősége. Ezzel természetesen nem tagadom bizonyos népi abortív eljárások korábbi ismeretét, általános gyakorlatnak azonban nem tartom.

Végezetül még arra térek ki, hogyan ítélték meg erkölcsi szempont-

ból a terhességmegszakítást. Korábban utaltam rá, hogy az eljárások kevésbé drasztikus módjait nem tekintik tulajdonképpen magzatelhajtásnak, s így nem is ítélik el. Természetesnek tartják, különösen, ha már volt több gyermeke az asszonynak, hogy megpróbálta elősegíteni a vetélést. Sajátmagukra vonatkoztatva is sokan bevallották ezt, minden különösebb szégyenkezés nélkül. Az isteni akarattal való, hathatósabb szembehelyezkedés kétségtelenül bűn, 'ha nem is „halálos”, hiszen a népi erkölcs szerint a terhesség első felében ez még nem tartozik az „ölés” kategóriájába. Itt azonban – mint más vonatkozásban is láttuk már – mindig az adott esetet mérlegelték. Ha nyilvánvaló volt a vagyon együtt tartására irányuló szándék, a szegényebbek elítélték az illetőt.

„Olyat hallottam, hogy biztostüvel nyúlt fel magának. Ahogy toltá be, úgy nyitotta is ki a tűt. Olyan, amivel a belinér kendőt szoktuk mettűzni. Ismerem az asszonyt, a lyánya egykorácsi (egyidős) vót velem. Oszk könnyen megkaphatta, hogy: Biztostűs az anyád! Mer' vót úgy tehetségük, hogy még az a gyerek is felnevelődött vóna. Csakhát a vagyon! Avvót a minden” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Őrhalom).

A *gazdaréteg* – ha kifélé nem is adott mindenki ennek határozottan hangot – egyetértett, inkább azért szólták meg a családot: miért hagyták kiszivárogni az ügyet. A megesett lányokat (hacsak nem a vagyoniilag kedvező házasság reményében provokálta ki a leány a viszonyt), többgyermekes, szegényebb sorsú asszonyokat felmentették, legfeljebb a túlvilági igazságszolgáltatást helyezték kilátásba. Annyi kétségtelen, hogy a hatósági figyelmeztetésnek, amely szerint mindenki bejelentéssel tartozott, ha gyanúsat észlelt e vonatkozásban, nem sok foganatja volt. Elvileg elképzelhetőnek tartják, hogy ha kifejezetten haragosa a családnak, akkor feljelenthette, azonban egyetlen ilyen példát sem tudnak felhozni.

„Ha tudott is valamit az ember, nem akart bajt okozni” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Őrhalom).

„Hát, köteles vagyok én tudni, hogy ki csinálta el, vagy kinek ment el magától?!” (Hegedűsné Fábian Angéla, sz. 1901., Őrhalom).

Aki az eredményesebb magzatelhajtó eljárásokhoz folyamodott, mindenestre igyekezett titokban tartani. Őrhalomban pl. a század elején volt ugyan „specialista”, aki segítette a magzatelhajtásban, mégis aki tehette, Balassagyarmatra ment el, nehogy megtudják a faluban. Félt az egyházi és törvény előtti felelősségre vonástól, meg a falu szájától is. Nemegyszer a férj intette elővigyázatosságra, nehogy neki is rossz hírért keltsék, amiért ügyetlen volt, s ilyen helyzetbe hozta a feleségét.

Ez a titkolózás még ma is jellemző, noha már legalitást nyert a művi abortusz. A megszólástól azonban óvakodnak. A jelenlegi felfogásmódot illetően inkább életkor szerint oszlanak meg a vélemények. A fiatalok, középkorúak helyesnek tartják, hogy törvényes keretek között, immár szakszerű módon szabadulhat ki-kí nemkívánt terhességétől. Az idősebbek közül azonban még mindig sokan hivatkoznak a vallásra, továbbá arra, hogy jelenleg már nincsenek olyan szorongató gazdasági körülmények, s több gyermeket is fel tudnának nevelni a fiatalok. Rosszallóan nyugtázzák, hogy gyermek hiányában sorra központositják immár az általános iskolák alsó tagozatait is.

A csecsemőgyilkossággal, a születésszabályozás ezen eszközével kapcsolatban már valóban nem lehet szó gyakorlatról, egy-egy falun, vidéken belül kisszámú eset variációi gyűjthetők össze. Amennyiben konkretizálni lehetett az elmondottakat, ehhez a megoldáshoz csak végső anyagi és erkölcsi szorongatottságban folyamodtak.^{5 6}

„Ezt hallottam. Mindjárt úgy az első háború (1914) előtt lehetett. Lány szült, megeseett. Oszt hogy elhajtotta, vagy megszületett, oszt azt’ fojtotta meg, vagy mi, aztat nem tudom. De elég az, hogy gyűttek a csendőrök. Hát hirtelen bele-tették a hamuba (a csecsemő hulláját). Ott találták meg a csendőrök. Oszt úgy kísérték végig a falun (az anyát), hogy a karjában kellett vinni a kis halottat” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).

„Egy másik asszony meg megszülte a gyereket, oszt megfojtotta. (Az adatközlő szerint hat saját gyermeke volt már az illető asszonynak. Második férjével úgy kerültek össze, hogy mind a ketten özvegyek voltak, s a férj is hozott 3 gyermeket az előző házasságából. Földjük nem volt, alkalmi napszámból éltek.) De még mielőtt elásta vóna, valahogy kitudták, oszt gyűttek a csendőrök. Nem tudott mit csinálni, gyorsan beléttette (a csecsemő hulláját) egy fazékba, oszt feltette a polcra a kémény alá. Ott tanálták meg. – Ugy a front előtt (1945) vót ez” (Nagy Istvánné, sz. 1895., Ipolyfödemes).

„Vót a szomszédunkban egy fiatalasszony. Oszt nem az urátul vót a gyerek. Mer’ túl hamar gyűtt. Oszt megszülte, oszt belédobta a WC-be. Persze kiderült, gyűttek a csendőrök, elvitték az asszonyt” (Csima Jánosné, sz. 1911., Ipolyözög). Litkén olyan esetről tudnak, amikor egy elhagyott kútba dobta bele az asszony a már megfojtott újszülöttet. Ipolytarnócon állítólag egy lány elégette az ugyan-csak előzőleg megfojtott csecsemő tetemét a kemencében.

A legidősebbek véleménye szerint a századforduló előtt gyakoribb volt, hogy *irtották a gyereket*. Ennek okát a rosszabb gazdasági helyzetben, valamint abban jelölik meg, hogy hatékony terhességmegszakításra kevesebb

lehetőség volt.⁵⁷ Hozzájárult még ehhez a hatósági ellenőrzés lazább volta.

„Akkor még könnyebb vót. Meszszületett, odavette magáho' az anyja szopni, a gyerecske elaludt, az anyja meny nyomta, oszt mehhalt. Nem vizsgálták azt ki akkor. Mehhalt, hát mehhalt. A harangozó írt, oszt mevvót. Egy liter pálinká-ér' beírta, hogy szivgörcsöt kapott a pici, hogy szivgyöngeségi vót, ilyeket. Az anyja siratott egy darabig, oszt ki tudta?” (Hegedűsné Fábíán Angéla, sz. 1901. Órhalom).

A külső szemlélőnek bűnügyi rémtörténetként ható esetek fölött a falu lakói hamar napirendre tértek. Ennek egyik oka, hogy tisztában voltak minden konkrét esetben a kényszerítő körülmények súlyával.⁵⁸ Másrészt a csecsemőhalál – csakúgy, mint az ország más vidékein – általában nem fogták fel tragikusan, aminek indítékai a megélhetés anyagi nehézségeiben és a bő gyermekáldásban keresendők.

„Ha mehhalt, maj' lesz másik. Annyi gyerek született akkor” (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom).

„Hát sajnálni sajnálták, de jobban csak azt mondták, jó járt szeginke, hisz nem vót hozzá megélhetés, ahho' a sok gyerekhő” (Boros Istvánné, sz. 1893., Hugyag).

„Emlékszek, még gyerek vótam. Itt a szomszédunkban mehhalt egy kislány. Az anyja úgy siratta: Madárkám, madárkám, kiszállt a kalitkából... Oszt mondja egy másik asszony, vót neki hat gyereke: Mér' nem gyütt inkább hozzám a halál? Kettőt is adtam vóna neki az aprajából!” (Vargáné Bernáth Erzsébet, sz. 1920., Órhalom).

„Mikor utoljára Erzsikém született (1953-ban), mondtam is, nem bánám, ha meghalna. Akkor nem számít. Mikor mán nőlt, nem adtam vóna semmiért” (Gerhátné Pusztá Terézia, sz. 1908., Ludányhalászi).

A csecsemőgyilkossággal kapcsolatos felfogás összetettségéhez tartozik azonban, hogy amíg általánosságban megértőek voltak, ha valaki közvetlen formában szembekerült vele, végsősoron elítélte.

Ugyanaz az idős asszony, aki előzőleg megértően vélekedett, később, élete alakulásáról mesélve így nyilatkozott: „Szomorú vótam én egész életembe. Nem mehettem ahho' akihő' szerettem volna. Szép legíny vót, meg olyan kedves, de olyan! Idevaló vót Kelenyére. Csak hát mindenki beszélte, hogy az anyja elment kendert szagatni, ott gyütt rá (a szülés), oszt a gyerecskét megfojtotta. Elásta, mer' nem akart több gyereket. Igaz, adottsága se nagyon vót hozzá. A fiú megkért, dehát csak nem mehettem olyan asszony fiáho', aki elpusztította a saját gyerekeit” (Nagy Istvánné, sz. 1895., Ipolyfödemes).

Mágikus csecsemőgyilkosságra is van adat. Általánosan elterjedt hiedelem, hogy ha a családban előzőleg elhalt gyermek keresztnévét adják az

újszülöttnek, rövidesen ő is meg fog halni. Ezt jobbra mint tiltást fogalmazták meg. Nem egy esetet hallottam azonban, amikor szándékosan keresztelték így sokgyermekes családokban az újszülöttet, mondván, hogy hátha elpusztul ez is.

Részben ide kapcsolható még egy szokás. Már láttuk, hogy a *megesett* lányokat sokszor összevarrt vászon segítségével elszorították terhesség alatt. Bár elsődrendű cél állapotuk titkolása volt, a tapasztalat igazolta annak valószínűségét, hogy így életképtelen gyermeket hoznak a világra, tehát egyben az újszülött mielőbbi halálát is elősegítették.

A realizálás pozitív eszközei

A születéskorlátozáshoz hasonlóan, az utód biztosítására irányuló mágikus cselekvések is vonatkozhatnak általában a termékenységre, illetve a meddőség megelőzésére. Még az első világháború utáni lakodalmakban is gyakori volt vidékünkön, hogy amikor a menet megérkezett a völgyes házhoz, egy 5–6 év körüli fiúgyermek lefeküdt a küszöbre, s a menyasszony rajta keresztül lépett be új otthonába. Egyesek szerint nem elég keresztüllépni, rá is kell taposni. Mégis legtöbbször civakodás előzte meg, hogy melyik gyermek vállalja ezt a tisztelet, ugyanis néhány krajcárt, fillért kaptak érte a menyasszonytól. A szokás célja a magyarázatok egy része szerint az, hogy szaporodjanak az új házások (Hugyag, Órhalom, Érsek-vadkert, Dejtár, Patak, Drégelypalánk).⁵⁹ Feltehetőleg hasonló értelmű volt az a szokás is – noha jelentését már nem tudják –, hogy miután a leírt módon a menyasszony belépett a házba, az anyós egy gabonával teli szakajtót nyújtott oda neki, amibe ő belemarkolva, a magvakat szérszórta maga előtt (Ipolyfödemes).⁶⁰

A meddőség feloldására mágikus gyógymódokat nem ismernek.⁶¹ A felhozott javallatok mind azon hitből indulnak ki, hogy a gyermekáldás istentől ered. Így az ima segít, bűcsűjárás, vallási fogadalmak. Ezeknek nem alakult ki kötött formája, ki-ki egyénileg döntötte el, melyik bűcsűjáró helyre megy, mennyi imádságot, böjtöt fogad. Egyesek szerint a Szűzanyához kell intézni az imádságot, ő majd közbenjár az Úristennél.⁶² Általános nézet, hogy ha már feloldódott a meddőség, egymás után születnek a gyermekek, mivel az isten kiengesztelődött. Még ma is vannak az

idősebbek között, akik úgy vélekednek, hogy jobb beletörödni a magtalanságba.⁶³ A *kierőszakolt* gyermekben nem vót öröm, az ilyen lopós lett, vagy kocsmás. Mások az isteni akaratban való megnyugvásra hivatkoznak.

Egyébként a gyermektelenségért mindig az asszonyt hibáztatták.⁶⁴ Láttuk, hogy reá vonatkoztatták az istentől eredő büntetést. Tapasztalatok is közrejátszhattak abban, hogy késői nemi éréséből, havivérzése lefolyásából (rendszer telenség, kevés vérzés, görcsök) meddőségre valló hajlamra következtettek. Csak a legutóbbi időben vetődött fel, hogy *az emberben is lehet hiba*. E nézet kialakulásához hozzájárult, hogy a 30-as évek közepétől–végétől, elsősorban a módosabb asszonyok már orvoshoz fordultak, ha egyáltalán nem estek teherbe.⁶⁵ Ha a házaspár minden próbálkozása ellenére utód nélkül maradt, amennyiben valamelyikük testvérénél, vagy a tágabb rokonságban több gyermek volt, s szülei beleegyeztek, egyet magukhoz vettek, és sajátjukként nevelték.⁶⁶ Árván maradt gyermek is szóba jött, de csak a rokonságból. Az első világháború után fokozottabb szerepet kap, hogy *melyik gyerek volt nekik kedvesebb*, korábban azonban inkább arra törekedtek, hogy fiú legyen.⁶⁷ Haláluk után az örökség is a fogadott gyermeket illette, bár hivatalosan lebonyolított adoptálásra nemigen volt példa.⁶⁸ Ha a rokon szülők így végérvényesen nem is mondtak le gyermekükről, az ellen nem igen szóltak, ha valamelyik, nekik kedves gyermeket az utód nélküli házaspár magához édesgette. A gyermek ilyen esetben gyakori vendég lett a háznál, különböző formában támogatták neveltetését, ajándékokkal halmozták el, s örökségre – ha nem is kizárólagosan – szintén számíthatott.

A születésszabályozás pozitív eszközei közé tartozik a terhesség konzerválása is. Itt elsősorban a *megkívánáshoz* kapcsolódó, általánosan elterjedt képzetekről kell szólnunk. Bár nem minden asszony olyan *kívánós fajta*, de amelyik terhessége idején megkíván valamit, s abból nem ehet, *leteszi a gyereket, elment tőle a gyerek*, azaz elvetélt, sőt egyesek szerint maga az anya is belepusztulhatott. Ezért a várandós menyecskét kötelező mindig megkínálni, ha csak egy falattal is, s nem tekintik bűnnek nála, ha ételt, gyümölcsöt lop. E hiedelem napjainkig él még a középkorúak körében is.⁶⁹

„Mostanába’ is vót ilyen (1970-ben gyűjtött adat). Egy cigányasszony járt kéregetni. A szomszédba’ pont mákoskalácsot süttek, oszt az asszony kért abbul is, mer’ állapotos vót. Azok meg nem adtak. Erre az asszony összeesett, alig bírta magához téríteni. Még avvót a szerencse, hogy akkor oszt mingyá’ adtak neki, így nem lett baj. Mikor hozzám gyűtt, még a narancsot is od’adtam, amit az

unokám hozott, nehogy baja legyen. Mégis sajnálja az ember, ha cigány is" (Mesterné Róka Mária, sz. 1896., Ludányhalászi).

A hagyomány szerint az így megkívánt ételre a magzatnak volt szüksége. „Beszélték, hogy az állapotos asszony, itt Ipolyság határában, ment az úton. (Az eset 1910 körül történt.) Egy nagy szőlő vót arra. Az asszony megkívánta a szőlőt, hát odament, oszt levett egy szemet. A csősz meg meglátta, oszt rálőtt. Mer' hátulról nem látta, hogy állapotba' vót. Meg is halt az asszony. Vót nagy tárgyalás. Oszt fel is boncolták. Hát ahogy benne vót a kisbaba, annak a száján vót a szem szőlő" (Nagy Istvánné, sz. 1895., Ipolyfödemes).⁷⁰

Ha a megkívánt ennivalóhoz nem jut hozzá az asszony, s a vetélés tünetei mutatkoznak, a néphit szerint még elejét vehetik a bajnak azzal, hogy utólag kap belőle. Vagy legalábbis így az anya életben marad.

„Még édesanyám mesélte. Egy asszony mákosgubót kívánt meg valahun. Az ura halász vót, oszt ű meg vitte a halat eladni. Ott főztek mákosgubót. Oszt nem kínálták meg. De úgy ért haza, hogy mán a szája össze vót neki szorulva tisztára. Olyan rosszul lett. Az anyja csak kérdezte: Mit láttál? Mit láttál? Hát mákosgubót – de alig tudta kimondani. Oszt nem kínáltak meg? Nem! Szaladtak oszt, hoztak egy kicsit, de nem tudta kinyitni a száját.⁷¹ Valahogy egy kicsit belészorítottak neki a szájába. Elvetélt azért, de különben az asszony is mehhalt vóna" (Balléné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Őrhalom).

Néhány elszórt adat szerint akkor is elvetélt az asszony, *ha valami olyat eszik, ami a kicsinek nem jó*. E hiedelem terhességkonzerváló célú aktíválásának azonban nincs nyoma.⁷²

Tapasztalatból tudták, hogy a megerőltető munka, esés, megfázás a terhesség megszakadásához vezethet. Azonban ezeket is mindig olyan összefüggésben említik, mint a vetélés, koraszülés magyarázatát, s nem úgy, hogy ettől kímélni kell az asszonyt. Természetesen ha már többszöri próbálkozás után elvetélt a menyecske, s még nem volt gyermekük, pozitív értelemben is felhasználták ezen ismereteket. A terhesség alatti vérzés ellen korábban semmit nem tettek: *Ha úgy van rendelve, úgyis memmarad, ha nem, hát ez az isten akarattya*. Legfeljebb néhány napig pihent az asszony, de csak ha volt, aki elvégezze helyette a munkát.⁷³ A két világháború között kezd terjedni, hogy orvoshoz fordulnak elsősorban a módos gazdák asszonyai,⁷⁴ de ha helyben lakott a körorvos, a szegényebbek is. Tapasztalatom szerint azonban ezt nem annyira a terhesség konzerválásának igénye, hanem az asszony védelme motiválta.

Több szempontból tanulságos egy 1906-os születésű érsekvadkerti (uradalmi cseléd lánya, a közeli Szent-Lőrinc puztáról jött ide férjhez) szegényparasz

asszony elbeszélése, terhessége lefolyásáról és megszakadásáról. „Úszögbe elment a negyedik. 35-ben. Háromhónapos koráig éreztem, hogy állapotos vagyok. És mikor mán négy hónapos lehettem, reggelre olyan vótam mindig mint a deszka, délutánra meg megvótam puffadva tisztára. Elmentem Ibrányiho' (helybéli orvos). Nem mondott a' semmit. Ősszel jó híves vót, kimentem a libákho'. Leültem a kazal tövibe, oszt éreztem, hogy valami elfutott tüllem. De nem csomó, csak víz. Akkor elmentem félre, oszt olyan vót, mint a trágyalé. Nagyon megihedtem, mentem vissza. Mondtam anyósomnak: Jaj, nem tudom, mi van velem, mama! Megmosakodtam, de oszt (mondta az anyósa), hogy várjunk holnapig. Másnap aszongya az anyósom: Kiszaladhatná' a Polápasra, hozhatná' egy kosár krumplit. No, akkor megint éreztem, hogy megfut. De nem fájt semmit. No akkor megmosakodtam, oszt elmentem Ibrányiho'. Az kikérdezett, de csak nem szólt semmit. Rá egy hétre takarítást vállaltunk, oszt ott megint rángyött. Na akkor Ibrányi beutalt kórházba. Bementünk kocsival. Beszélgették a doktorok: No, mama, mit csinált magával? Én sírtam, hogy semmit. Ugy, ahogy mondom. Két hétig benn vótam. De a kórházból is úgy bocsátottak haza, hogy nem állapotos. Irtak fel kúpokat, meg hogy borogassam magam. Ez karácsonkor vót. Oszt akkor feküdtem. Hát mikor újévre felkeltem, megint rángyött. De mán akkor aszontam, hogy nem megyek sehova. Húsvét felé vót, hogy egyszer érzetem, elvágódik bennem valami tisztára. Aztán utána egy reggel, mikor pisíletem, koppan valami. Nem fájt semmi. De olyan vót az, mint egy dió. Fekete. Ez régi nyelv vót, hogy megüszkösödött a gyerek.⁷⁵ Édesanyám is vót ilyenbe. Aztán oszt nem lettem többet állapotos.”

A gyermek neme

A mágikus gondolkodás szabályai értelmében nem jelentett különösebb nehézséget a kvalitatív születésszabályozás sem. Leghatározottabb igény a születendő gyermek nemének befolyásolására jelentkezett. A *gyerek* vidékünkön is fiúgyermeket jelent, a kislány megnevezése *lyány*, *lyányká*. Arra a kérdésre, hogy melyiknek örültek jobban, az adott válasszok nagyobb része, csakúgy, mint más vidékeken, a fiú mellett szól. A kísérő magyarázatok a gazdasági és társadalmi viszonyokban gyökereznek s bizonyos eltéréseket mutatnak időben, valamint vagyoni helyzet szerint.

A módos *gazdaréte*ghez tartozó, idős adatközlők olyan értelemben

nyilatkoztak, hogy amíg a többmagú, bővített család-formában éltek, azért volt előnyösebb a fiú, mert ő egész életére a közös gazdaságban maradt. *A gyerek az jobb. Abbul több haszon vót* – fogalmazzák meg sommásan. A leány viszont férjhezmenvén elkerült a háztól, s addig sem sok hasznát látták a munkában. Továbbá kiházásítása után is bizonyos mértékben rászorult szülei támogatására. Ha gyermek nélkül özvegyen maradt, apja családja kénytelen volt visszafogadni. Esetenként az elhalt fiatalasszony árváinak, különösen leányainak felneveléséről is az anyai nagyszülőknek kellett gondoskodni. – Kedvezőbbnek ítélték, ha az előbb született gyermek fiú, aki a családfőt váratlan halála, munkaképtelenné válása esetén pótolhatja a munkában. Legalább egy fiú mindenképpen kellett, aki a szülőknek öregségükre támaszt jelent majd, ha már nem bírják ellátni a gazdaságot. Később, a vőség terjedésével ezen ok vesztett jelentőségéből, mégis biztosítottabbnak vélték öregségüket, ha fiuk révén éltek a fiatalokkal egy fedél alatt. A *gazdaréteg* öntudatára vet fényt, miszerint nagy fontosságot tulajdonítottak annak is, hogy fiúutód híján nehogy kihaljjon a család: *Kellett, aki továbbvigye a nevet!* Így aztán az apák büszkék voltak, ha fiút nemzettek.

Vizsgált időszakunkban azonban a módos- és középparaszt rétegnél egyaránt legfontosabb érvnek a hozomány kérdését tartották.⁷⁶ Amint már a bevezetőben láttuk, a századfordulóra a földnek vásárlás útján történő gyarapítására mind kevesebb a lehetőség. A nagygazdák kényszerűen felhalmozott jövedelmüknek mind nagyobb hányadát fordították a parádés szoba berendezésére, s az ünnepi öltözködésre, főleg a nők ruházkodására. A szükségleteket messze meghaladó ruhakészlet, s az eredeti funkcióját elvesztő bútort, házbelső, immár elsősorban a család vagyoni státusának reprezentálójává vált. Mennyiségileg szerényebben, de azonos lát-szatra törekedve a kevésbé tehető réteg is igyekezett a gazdacsaládok példáját követni. Az un. tisztaszoba kellékeinek jelentős hányadát a leány vitte a házasságba, s lakodalomig ugyancsak együtt kellett legyen az illendő mennyiségű, minőségű ruhanemű is. A hozomány kiállítása súlyos anyagi terhet rótt a családra, különösen, ha több lányuk is volt.

„Akinek sok lyánya vót, elég vót a baja! Arra nagyon sok a köccség: ruházni, meg a bútor!” (Vargáné Hegedűs Juliánna, sz. 1886., Órhalom).

„A lyáynak nagyon sok szép ruha kellett! Azt nem engedte meg a gazdaság, hogy sok lyány legyen. Gondujja csak meg! Ha egy családba hat lyány vót, annak csak vánkus kellett ötvennégy. – A lyány kiürítette a gazdaságot!” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).

A szegényparasztok, cselédek már nem tudták állni a versenyt, a legszükségesebb ruhaneműt pedig legénynek, lánynak egyaránt biztosítani kellett. Mivel e réteghez tartozók kiscsalád formában éltek, az anyák jobban örültek a lánygyermeknek: az alig cseperedő leánykára már rábízhatták kisebb testvéreiket, s az asszony mehetett napszámba. Mások a fiúgyermeket fogadták szívesebben, mert felnövekedvén nagyobb napszámbért hozott haza.⁷⁷ Továbbá már előzőleg is jobban hasznát tudták venni kicsinyke gazdaságukban, s így az apa vállalhatott másnál munkát. Vannak viszont, akik azt hozzák fel a lány mellett, hogy a fiú, ha legénysorba került, több pénzt költött el. A legszegényebb réteg asszonyai között találkoztam olyan véleménnyel, hogy az asszony sorsa sokkal nehezebb, ezért inkább fiút vártak: annak legalább nem lesz olyan kiszolgáltatott sorsa, mint nekik.⁷⁸ Módosíthatta a család véleményét az is, hogy előzőleg született gyermekeik milyen neműek voltak. A mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése óta egyre általánosabb az a reális nézet, hogy *akár gyerek, akár lány, csak egészséges legyen*. Emögött is megtaláljuk azonban a gazdasági természetű indítékokat, részben, hogy mindkettő egyformán keres pénzt, részben pedig ma már a fiú szülei is részt vállalnak a fiatalok új háztartásának kialakításában.

Természetesen az elképzelések nem mindig váltak valóra. Legtöbbször belenyugodtak, mondván: *azt muszaj szeretnyi, ami van*. Legfeljebb az apák háborogtak, keseregtek egy darabig.

„Vót egy idősebb testvérem. Egy lány. De még egészen kicsiny vót, mikor meghalt. Azut' születtem én. Édesanyám emlegette, hogy szegény édesapám nagyon odavót, a haját is kobozta, hogy én lány lettem. Csak hogy megszületett az öcsém, azut' békült meg” (Bagyinszkiné Prazsák Mária, sz. 1896., Csesztve).

Nem hittek ugyan már kizárólagos érvényükben, többnyire azonban a két világháború között is elvégezték azokat a mágikus akciókat, amelyekkel az utód nemét vélték meghatározni. E szokások elsősorban a lakodalomhoz kötődtek. Amikor nagy gonddal elkészült a menyasszony ágya, valaki felkapott az ott bámészkodó gyermekek közül egy kisfiút, s az egymásra rakott *fejelek* (párnák) közé dobta. A szorgoskodó nyoszolyó-asszonyok alaposan ellátták a gyermek baját, hiszen kezdhették előlről munkájukat. Így a nagyobb fiúcskák, akiknek már volt hasonló tapasztalatuk, nemigen lábatlankodtak ott. Egyesek szerint ezt azért csinálták, hogy az új pár első gyermeke fiú legyen.⁷⁹ Mások szerint nem feltétlenül az elsőszülött nemére irányult a cselekvés, hanem csak általában azt célozta, hogy legyen fiuk is (Órhalom). Azt a termékenység-biztosító szo-

kást, amikor a menyasszony új otthonába a küszöbre fekvő kisfiún keresztül lép, több helyen úgy értelmezik, hogy ezzel a fiúutódot biztosították (Órhalom, Nagyoroszi).⁸⁰ A vőlegényes háznál először leülő menyasszony ölébe egy fiúcskát vagy kislányt ültettek, attól függően, hogy mit szerettek volna elsőszülöttnek (Ipolyfödemes).⁸¹

A gyermekáldás közeledtével igyekeztek megjósolni a gyermek nemét. Vidékünkön is máig általános hiedelem, hogy az állapotos asszony alakjának változásából lehet erre legbiztosabban következtetni. Fiú születik, ha *hegyes a hasa*, leánya pedig *ha fenékbe széles, telt, ha nagy fara van*. Ugyancsak a magzat elhelyezkedéséből indulnak ki a további következtetések: a fiú a has bal oldalában fekszik (Órhalom), a leány a jobban. Mások szerint fiú várható, ha az asszony hasa le van ereszkedve, míg a leányka inkább feljebb, a *gyomorban* van (Ludány). Jóslás alapjául szolgált az is, hogyan viseli a fiatalasszony terhességét. Ha nehezen, az egyesek szerint fiú (Litke), mások szerint leánya (Órhalom) születésére utal.⁸² Májfoltos asszonynak szintén leányt jósoltak (Órhalom, Huguag, Ludány).⁸³ Valamennyi faluból van adat arra, hogy az újév napján elsőnek érkező vendéggel lesz azonos nemű a házbéli állapotos menyecske születendő gyermeke. E hiedelmet fel lehetett használni az elvárások biztosítására. Ha a várt időre nem érkezett meg a gyermek, biztosak voltak benne, hogy fiú lesz, mert *a fiút tovább viszi az anyja*.⁸⁴

Születési rendellenességek

A kvalitatív születésszabályozás körébe tartozik a magzat védelme, fejlődési rendellenességeinek megelőzése. Az idősebbek körében él még azon hiedelem emléke, amely szerint ha a várandós fiatalasszony testsúlyát megméri, a *kislélek* (magzat) nem fejlődik tovább benne. Ugyancsak minden községben ismert, hogy az anya terhesség alatti bő táplálkozásának következményeként a magzat úgy megnőhet, hogy nem tudja majd világra hozni. A foetus ezen mennyiségi fejlődésével kapcsolatos hiedelmek mellett a gyermek veleszületett rendellenességei legtöbbször okát is a születést megelőző időre (de nem feltétlenül a terhesség időtartamára) vezették vissza, s az idevonatkozó hiedelmek egyben magukban hordozzák a preventív védekezés lehetőségét, esetenként módját is.

A hagyományos gondolkozás értelmében vett születési rendelleneségek csak részben fedik a mai tudományos kategóriákat. Esetenként legfeljebb szépséghibának nevezhető apróságoknak tulajdonítottak jelentőséget, másrészt általánosságban beszélnek *rit*, *nyomorult*, *hibás* gyermekről, emberről, anélkül, hogy konkretizálnák a fogyatékoság műbenlétét, sokszor egybekapcsolva testi hibát, fejlődési rendellenességet, súlyos, gyógyíthatatlan betegséget, szellemi fogyatékoságot. Ebből fakadóan a magyarázatok nagyobb része is az általánosság szintjén mozog, illetve olyan rugalmas sémát ad, ami bármely adott helyzethez alakítható.

A testi rendelleneségek legtöbbjét (alkalmasint az értelmi fogyatékoságot, gyógyíthatatlan betegséget) vidékünkön is a *rácsudálás*ból eredeztették.⁸⁵ A közismert hiedelem szerint, ha terhesség alatt valami szokatlant, torzlat látott – akár képen is – az asszony, s attól megijedt, vagy csak erősebben megnézte, gyermeke arra fog hasonlítani. A legidősebbek szerint ez csak a terhesség második felében veszélyes, ha már megmozdult a magzat.⁸⁶

„Van itt egy cigány. Ott ahol laknak, az udvarban van olyan gyerek, hogy a jobb kezit nem bírja. És a cigány kislánya is ilyen lett. Ez most vót, a lányka lehet úgy elsőosztályos” (Verseginé Szabó Mária, sz. 1895., Litke).

„Mikor én menyecske vótam, akkor vót itt az utcában egy asszony, aki gyereket várt. A szomszédjukban *egy kislány csúnyán elvágta az ujját* és nagyon sírt. Erre az asszony átszaladt megnézni, hogy mi lett vele. És a lányka aztán úgy született, hogy mindkét kezén hiányzik a kisujja, meg a gyűrűs” (Mesterné Róka Mária, sz. 1896., Ludányhalászi).

A fiatalasszony környezete is vigyázott, rendszeresen figyelmeztették a menyecskét ilyenkor: *Ne nézzél rá, mer' rácsudálsz! Rá ne bámulj!*⁸⁷ A hiedelemből fakadóan tiltották, hogy állapotos asszony temetésen részt vegyen,⁸⁸ *komégyiába* menjen, ahol *ki vannak festve össze-vissza*.^{88/a} A baj elhárításának módjára már csak elszórt adatokat találtam. Legjobb ilyenkor, ha az asszony *neveletlen ujját* gyorsan a szoknya *gallérjába* (korcába) dugja (Litke, Nagyoroszi). Egyesek szerint köpjön az ijesztő jelenség irányába.⁸⁹

Általában a gyermek veleszületett rendellenességeinek másik magyarázata vallási jellegű. Ezzel bünteti isten *az olyan jó firma, kurva-fajta* anyát kifogásolható erkölcsi életéért.⁹⁰ A két világháború között – nem függetlenül az orvosok és a papság rokonházasság elleni agitációjától – terjedt a racionális nézet, hogy a szülők közeli vérségi kapcsolata esetén nagyobb valószínűsége van a születési rendelleneségeknek. A szomorú

példák erősítették e felfogást – anélkül, hogy a fentebb tárgyalt magyarázatok különösebben vesztek volna jelentőségükből, a mai fiatal korosztályt leszámítva.

Itt kell szólnunk az ikerszüleésekről is. Konkrétan rákérdezve többnyire nem nevezték ugyan rendellenességnek, inkább *szerecséltenség*nek, mert *kicsiből egy is sok, nemhogy kettő*. Más összefüggésben viszont felmerült, hogy az ilyenek között jóval gyakoribb volt a *hibás* gyerek, sok meg is halt kiskorában. Vannak elszórt adatok arra vonatkozólag, hogy szegény volt ikreket szülni. Magyarázataik azonban hiányosak, nehezen értelmezhetők.

„Vót az én időmben is. Nem sok, de vót. De annak nem örültek. Az valahogy egy kicsit olyan lenéző vót, vagy én nem is tudom. Lenézték azokat, hogy ikrek, valahogy az szegény vót. És tudja mit mondok? Szóval olyan jobbmóduák, gazdálkodók között elképzelhetetlen vót. Inkább úgy bejöttek kanásznak, vagy tehénpásztornak, annál vót. Minden alkalommal azoknak vót... Nem éppen annak az egy házaspárnak, de ilyeneknek” (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

Az *iker* megnevezést *urasabb* szónak tartják, az idősebbek *kettes* gyerek, *kettese van* formákat használják. Országszerte elterjedt hiedelem szerint vidékünkön is közismert, hogy két okból szülehetnek ilyen gyermekek: ha az anya összenőtt *kettes* gyümölcsöt evett, vagy ha a patakra menvén mosni, két *súk* (sulykolófa) volt a kosarában. Mindkét tilalmat érvényesnek tartották nemcsak a terhesség idejére, hanem már a házasság előtt is. Egyedül Órhalomból van adatom a következőre:

„Hát úgy beszéltek, attul van, hogy kellett vóna neki (a férjnek) kétszer is az asszony, de valamiér' akkor nem lehetett, oszt egyszerre kettő lett” (Hegedűsné Fábrián Angéla, sz. 1901.).

„Az úgy vót, hogy hirtelen eccőre csinálódott a kettő, mer' nem vót rendesen idejük” (Vargáné Bernáth Erzsébet, sz. 1920.).⁹¹

Helyenként feltűnnek olyan, megfigyelésen alapuló vélemények, hogy *ez inkább faj után van*, ahol a rokonságban előfordult már ikerszülés máskor is.

Közelebbről meghatározott születési rendellenességre kevés adatot találtam. *Nyúlszájú* gyermek születését azzal magyarázták, hogy az anya terhessége idején nyulaknak adott enni (Ludány). Testileg ép, de szellemileg fogyatékos lesz a gyermek a hiedelem szerint, ha *tisztulása* (havi-vérzése) alatt fogamzik az asszony (Órhalom).⁹²

A felsoroltakon kívül számon tartanak enyhébb rendellenességeket is, amelyek közül az anyajegyhez fűződő hiedelmek a leggyakoribbak és

legintenzívebbek. Szinte mindenki ismeri, s hozzávetőlegesen a most középkorú generáció még hisz benne, hogy ha az állapotos asszonyra valami ráhull, ráfröccsen, nekirepül, hozzádobnak valamit, megütik valamivel, a gyermek testén *jegy* lesz ugyanott, ahol az ütés, fröccsenés az anyát érintette.⁹³ S a vöröses vagy barnás színű, gyakran a bőr szintjétől kiemelkedő *jegy* alakja a hullott, dobott gyümölcsökre (ez a leggyakoribb), virágra, állatra (főleg egér, bogár), forgácsra, kukoricacsutkára stb. fog hasonlítani. Vannak bizonyos megszorítások is: csak akkor marad ennek nyoma, ha az ütés az anya *nyuszka testit* érte, vagyis ahol nem fedte ruha (Órhalom), illetve ha az asszony megijedt ettől (Ipolyvece). Egyesek szerint a magzat mozdulása után már nem ártalmas (Órhalom).⁹⁴ Emlegetnek olyan eseteket is, amikor szándékosan, rosszindulatból dobtak hozzá valamit: a család haragosai, a menyecske régi szeretője, az anyós, akinek a fiatalasszony nem merete bevallani, hogy gyermeket vár stb. A születendő gyermek érdekében tehát egyrészt jó elkerülni az ilyen ártalom eshetőségét. Pl. a várandós asszony ne forgolódjon eperfa alatt, mert az érett eper könnyen lehullik. Másrészt közömbösítheti a már bekövetkezett bajt: ne kapjon oda, ahol az ütés érte, akkor nem lesz nyoma a gyermekén (Órhalom). Ahol ezt az elhárító akciót nem ismerik, ott az javallott, hogy kapja fel gyorsan az adott gyümölcsöt stb.-t, s nyomja a farához. Így ha marad is *jegy*, olyan helyen lesz, ahol kevésbé látni (Ipolyvece). Más változat szerint a bal *keze-fejével törülje le az asszony az ütés nyomát*, s a kézfejét ezután háromszor simítsa a farához, így *átviszi e jegyet* az utóbbi testrésze (Patak).⁹⁵

Az anyajeggyel kapcsolatos hiedelmet más, ritka rendellenességek magyarázatához is felhasználják. Ludányiak szerint az egyik falubeli férfi egy hajtincsének festékhiányát az okozta, hogy amikor az édesanyja vele állapotos volt, az apa gyengédségből egy szál fehér rózsával megütögette az asszony fejét. Helyenként, ha a gyermek valamely testrészen szőrös születésekor, annak tulajdonítják, hogy anyjához terhessége idején valamilyen állatbőrt (legtöbbször nyúlét) hozzávágtak (Órhalom). Általánosabban ismert oka azonban ennek, hogy az anya kutyába, macskába rúgott. Ezt szigorúan tiltja a hagyomány a várandós asszonynak. Egyébként leggyakoribbnak azt tartják, hogy a tiltás megszegése esetén az újszülött köldökében lesz szőr.⁹⁶

A hagyomány szerint a születést megelőzően befolyásolni lehet az utód bizonyos tulajdonságait, képességeit. E mágikus cselekvések, illetve tiltások főleg a lakodalomkor és a terhesség idején érvényesek, s az anya személyéhez kapcsolódtak.

Miként a rendellenességeknél, itt is találunk praktikákat, amelyek általánosságban célozzák azt, hogy az újszülött szép legyen. Úgy vélték, ha a nő mosás végeztével piszkosan hozza föl a mosószéket a patakról, akkor csúnya lesz majdani gyermeke. Ezért ezt tiltották nemcsak az asszonyoknak, hanem már leánykorban is tanácsos volt betartani (Drégelypalánk, Ipolyvece). Van példa a *rácsudálás* hiedelem fordított értelmezésére: ha a várandós menyecske szép, egészséges kisgyermekkel találkozik, jól nézze meg, hogy az övé is ilyen legyen (Ipolyvece, Balassagyarmat).

Találunk aztán olyan szokásokat, amelyek már egy-egy konkrét tulajdonság biztosítására, illetve elkerülésére irányulnak. Különösen leánynál tartották fontosnak, hogy dús, hosszú haja legyen, de a fiúnál is számít. Általánosan elterjedt szokás volt még a két világháború között is, hogy az állapotos asszony *hajás* kukoricacsövet lopott, így vélvén biztosítani születendő gyermekének szép haját. Azt azonban tiltotta a hiedelem, hogy tőköt lopjon, mert ennek következményeként a gyermek kopasz lesz. Itt említtem meg, hogy többek szerint a terhesség alatti hányás, hányinger ellen nem szabad semmit tenni, mert az éppen azt jelenti, hogy *nagy haja van a gyerecskének odabe'* (Órhalom). Gyűjtőterületem nyugati részén szokás volt még a két világháború között is, hogy esküvő után a vőlegényes háznál az új asszony felnézett a szabadkémény kürtőjébe. Ezzel vélték biztosítani, hogy a gyermek fekete szemű legyen.⁹⁷ Helyenként még az 1950-es években is tartották magukat a tiltáshoz, miszerint terhesség alatt nem tanácsos hagymát enni, mert attól pattanásos lesz a gyermek (Ipolyvece).⁹⁸ Másutt köles, bab fogyasztásának tulajdonítják ugyanezt (Érsekvadkert).⁹⁹

Ugyancsak tiltott, illetve ajánlott ételek segítségével vélték befolyásolni az anyán keresztül bizonyos képességeket. A terhesség alatti sok dió fogyasztása eredményeként nagyerejű lesz a gyerek, ha majd felnő (Litke). A mákos ételek viszont gyenge szellemi képességet eredményeznek (Drégelypalánk). A gyermek egészséges fejlődésével kapcsolatban mindössze

egy hiedelmet találtam.¹⁰⁰ ha az asszony titkolja terhességét, gyermeke néma lesz, vagy későn tanul meg beszélni.¹⁰¹

JEGYZETEK

1. Az alábbiakaban bemutatásra kerülő, immár szorosan a születés hagyománykörébe tartozó anyagom, mint majd látjuk, általánosságban szervesen illeszkedik azon országos képbe, amely a rendelkezésünkre álló forrásokból felvázolható. Már árnyaltabb a helyzet, ha a modern szempontú kutatások alapján készült feldolgozásokkal vetjük össze. Sajnos azonban ezek száma igen csekély. Munkám jellegéből fakadóan kevésbé döntő az, hogy egy-egy közismertebb hiedelem vagy szokás előfordulására hány adat áll rendelkezésre a magyar nyelvterületről. Ami viszont lényeges: azok az utalások, amelyek a hiedelem intenzitására, a szokások gyakorlottságának mértékére, illetve ezek időbeli alakulására vonatkoznak. Továbbá fontos a rétegződésből fakadó eltérések regisztrálása. A jegyzetanyagban elsősorban az idevonatkozó párhuzamokat, avagy ellentmondásokat igyekeztem számbavenni. Figyeltem a kirajzolódó regionális jelenségekre, illetve a kevésbé ismert, vagy nem mindig egyértelmű adataim kapcsán folyamodtam összehasonlításhoz. Szintén következetesen igyekeztem kitérni a születés hagyománykörének társadalmi vetületeit, motivációit érintő megfigyelésekre.

2. Ld. még *Morvay J.*, 1956. 201.

3. Mint elszórt adatok alapján levont általános következtetést ld. *Morvay J.*, 1966. 485.

4. Párhuzamok: *Papp L.*, 1941. 33., *Tárkány Szűcs E.*, 1944. 82., *Fél E.*, 1944. 27., *Morvay J.*, 1956. 67–68., 75., 194.

5. Ha később ismét férjhez ment, vihette magával előző házasságából született gyermekét, de legalább ugyanennyi példát találtam arra is, hogy az elhalt férj szülei maguknál tartották az utódot, akinek neveléséhez az asszony szülei is hozzájárultak. Amennyiben az elhalt férj egyedüli gyermek volt, szülei még jobban ragaszkodtak az unokához. Ilyenkor az is előfordult, hogy az özvegyen maradt menyecske volt apósiék házába hozhatta vőként újabb férjét, csakhogy a gyermek ottmaradjon. Hagyományos formának azonban azt kell tartanunk, hogy az özvegyasszony gyermekeivel az após házában maradt. Ha volt nőtlen fiútestvére a férjnek, vidékünkön is adódott példa a levírátusra. Ld. még *Papp L.*, 1941. 33., *Fél E.*, 1944. 23., *Morvay J.*, 1956. 194.

6. Párhuzam: *Göldner M.*, 1971. 41.

7. Századunkban a békési szlovákok körében már nem tartották szégyennek a meddőséget (*Krupa A.*, 1974. 82.).

8. E reális megfigyelés időnként egybemosódik a megelőzően említett okkal, tekintve, hogy az egymáshoz nem vonzódó, „összeerőltetett” fiatalok között később is csak ritkán alakult ki valami szerelem-féle. S ezek a kényszerű házasságok sokszor rokonházasságok voltak.

9. Azonos következtetést ld. *Beck Z.*, 1975. 499., *Jung K.*, 1976. 16.

10. Ld. ugyanerről *Kresz M.*, 1960. 221.

11. Statisztikai vizsgálatokat nem végeztem ugyan, de hozzávetőlegesen a századforduló táján családonként 3–5 élő gyermekkel számolhatunk, és sok példa van 7–10 gyermekre is. Az 1920-as évektől 2, esetleg 3 gyermek az általános, és 5 gyermeknél több elenyészően ritka. Vö. párhuzamként: *Krupa A.*, 1974. 82., *Beck Z.*, 1975. 499., *Tóth F.*, 1975. 130–131., *Jung K.*, 1976. 25–26. E szerzők a század elejét, az első világháborút jelölik meg határként, amikortól észrevehetően csökken a gyermekszám. *Gönczi* ezt korábbra teszi: az 1880-as évektől számítja (*Gönczi F.*, 1937. 23–24.).

12. Általános jelenség, hogy a születéskorlátozás mindig a módosabb rétegnél terjed először (ld. *Jankó J.*, 1902. 393., *Nyáry A.*, 1924. 95., *Gönczi F.*, 1937. 26., *Papp L.*, 1941. 27., *Márkus M.*, 1943. 34., *Kresz M.*, 1960. 221., *Beck Z.*, 1975. 499., *Szathmári I.*, 1978. 22.).

13. Hasonló következtetésre jut a palócságra vonatkoztatva *Nyáry A.*, 1924. 95. – Vidékünkön hozzávetőlegesen ettől az időtől kezdve számolhatunk a bábák, majd orvosok által végzett művi abortusz gyakorlatának terjedésével a falusiak körében.

14. Ld. még *Zólyomi J.*, 1980. 256. A szerző szerint a Mailáth uradalom cselédei még a két világháború között is örömmel fogadták, isten áldásaként a sok gyermeket (*Zólyomi J.*, 1980. 257.). Bár adatközlőimnek legkisebb részét tették ki az uradalmi cselédek, én azt tapasztaltam, hogy korántsem örültek a bő szaporulatnak, legfeljebb beletörődtek. Ezt erősíti *Zólyomi* azon megállapítása is, miszerint a terhesség megszakítására irányuló eljárásokhoz a tárgyalt időszakban „viszonylag gyakran” folyamodtak (*Zólyomi J.*, 1980. 258.).

15. Ugyanerről ld. *Jung K.*, 1976. 25.

16. Hasonló volt a hozzáállás az ország más területein is (*Luby M.*, 1935. 142., *Gönczi F.*, 1937. 29., *Szathmári I.*, 1978. 22.).

17. Ezen ellentmondásra felfigyelt még *Jung K.*, 1976. 12.

18. Legfeljebb 10–12 év után kezdtek meddőségre gyanakodni.

19. Az uradalmi cselédeknek ennek ellenkezőjét tapasztalta vidékünkön *Zólyomi J.*, 1980. 256. – A rendelkezésre álló források szerint az idevonatkozó felfogás vidékenként változó. A mielőbbi gyermekáldás mellett szólnak: *Márkus M.*, 1943. 164.,

Krupa A., 1974. 82., Jung K., 1976. 12., 13., Szathmári I., 1978. 223–224. – A gyermekáldás halasztására ld. Iványi I., 1891. 192., Jankó J., 1902. 392., Gönczi F., 1937. 20–21.

20. Ld. még Kresz M., 1960. 221.

21. Gyűjtésem során alkalmam volt megfigyelni, hogy hallgatólagosan a fokozott szexuális igény, valamint a gyermekáldás között szoros összefüggést tételleznek fel, párhuzamot vonnak. E nézet realitás-értékéhez hozzátartozik, hogy – mint majd látjuk – a teherbeesés megelőzése egyik módjának az asszonyok azt tartották, ha elkerülik férjüket.

22. Párhuzamok: Morvay J., 1956. 194., Kresz M., 1960. 221.

23. Ugyanerről ld. Jung K., 1976. 22.

24. Ld. még Kresz M., 1960. 220–221., Jung K., 1976. 13–14.

25. Ld. Gönczi F., 1937. 20.

26. Szemléletesen írja ezt le édesanyja kései terhessége kapcsán Dudás J., 1976. 13. Szépirodalmi formában történő, de néprajzilag is hiteles megörökítését ld. Benedek Elek, Édes anyaföldem. Egy nép és egy ember története. Bp., 1979. 19.

27. Hasonló tapasztalatokból Madar I. azt a következtetést vonja le, hogy a századfordulóig nem is élt ilyen törekvés a sárrétudvari emberekben (Madar I., 1967. 26.). Noha számolnunk kell az emlékezet kopásával, a racionális eljárások ilyen irányú visszahatásával, mindenképpen elgondolkoztató, hogy elsősorban a dél- és nyugat-dunántúli anyag e vonatkozásban milyen gazdag. Külön csoportosíthatók a teljes meddőségre (Temesváry R., 1899. 18–19., Gönczi F., 1937. 24.), a gyermekáldás halasztására (Temesváry R., 1899. 18–19., Gönczi F., 1937. 21–24.), a további gyermekáldás megakadályozására (Temesváry R., 1899. 20–21., 60–61., Gönczi F., 1937. 24.) irányuló nagyszámú mágikus praktikák.

28. Nem emlékeznek sehol a Temesváry által leírt, első szülést halasztó mágikus eljárásra (Temesváry R., 1899. 18.). – Megjegyzem, Temesváry egyetlen Nógrád megyei helymegjelöléssel szereplő adatára sem kaptam pozitív választ gyűjtéseim során.

29. Az Ipoly jobb partján végzett gyűjtéséből Csáky K. is mindössze egy adatot említ a szaporulat megjósolására (Csáky K., 1979. 52.).

30. A születéskorlátozás viszonylag nagy néprajzi irodalmában az absztinenciát ritkán említik, noha elterjedtsége valószínű.

31. Ld. még Reguly A., 1975. 17., 104.

32. A család ilyen jellegű beavatkozását kiélezett formában mutatják Manga J. Sajó völgyi adatai, amelyek szerint megverték a menyecskét (hogy kik, azt nem részletezi), ha kiderült, hogy „férjével nemi kapcsolatot tartott fenn” (Manga J., 1979. 147.).

33. Indirekt módon ugyanezt erősítik azok a már ismertetett vélemények, amelyekben az asszonyt marasztalják el a bő gyermekáldásért.

34. Ld. még *Morvay J.*, 1956. 183–184. *Zólyomi* ugyan vidékünk cselédsége körében bármiféle védekezési mód ismeretét tagadja, más összefüggésben idézett példái jól illusztrálják az asszonyok időszakos absztinenciára irányuló törekvéseit (*Zólyomi J.*, 1980. 256., 258.).

35. Vidékünkön a férfiak nemigen fogadták el a születéskorlátozás e formáját, így olyan jellegű szeretőtartás nem alakult ki, mint amilyenről olvashatunk: *Jankó J.*, 1902. 393., *Jung K.*, 1976. 26.

36. Néhány elszórt adat támogatja *Reguly* idevonatkozó megállapítását (*Reguly A.*, 1975. 17.): *az asszony segített közben az embernek, talán hogy segített eltaszítani az embert.*

37. *Temesváry* a múlt század végén általános gyakorlatnak tartja. Az eljárás terjedésének kezdetére nem utal. *Gönczi* szerint Somogyban a századfordulón már régi gyakorlat. A mindkét szerző által felsorolt eufémizmusok bősége szintén a korábbi elterjedtség mellett szól (*Temesváry R.*, 1899. 20., *Gönczi F.*, 1937. 24.). *Morvay J.* szerint viszont a Mátraalján csak a századforduló körül jelenik meg e védekezési eljárás a katonai szolgálat alatt szerzett tapasztalatok következtében. *Madar I.* Sárrétudvariban mindennemű racionális születéskorlátozó eljárás megjelenését a századforduló utánra teszi (*Madar I.*, 1967. 26.). Balmazújvároson a két világháború között még nem általános (*Vajda M.*, 1978. 11.). Vidékünk cselédsége körében *Zólyomi* szerint mindennemű védekezés ismeretlen volt a két világháború között (*Zólyomi J.*, 1980. 257.).

38. Gyűjtéseim nem erősítették meg *Szabó Z.* azon megállapítását, miszerint a dejtári asszonyok, lányok a 30-as években rendszeresen használták fogamzásgátló szereket (*Szabó Z.*, é. n. 106.).

39. *Temesváry* szerint a múlt század végén már „a legkisebb községben ismeretesek” az akkor forgalomban lévő óvszerek (*Temesváry R.*, 1899. 19.). *Gönczi* Somogy megyei terjedésük megindulását a századfordulóra teszi, s a 30-as években már általánosnak tartja használatukat (*Gönczi F.*, 1937. 20.). Berettyóújfaluban az 1920-as években jelennek meg *nagygazda* családokban (*Szathmári I.*, 1978. 222.), ugyanebben az időben Dávodon még ismeretlenek (*Göldner M.*, 1971. 38.). *Jung K.* a mi vidékünkön tapasztaltakkal jutott azonos következtetésre (*Jung K.*, 1976. 26.).

40. Hasonlót tapasztalt Dávodon *Göldner M.*, 1971. 39. Általában a legutóbbi időkhöz gyakoriság szempontjából az abortuszt tartja elsődlegesnek *Gémes B.*, 1975. 234.

41. Elegendőnek tartják, ha naponta csak egyszer táplálja így gyermekét az anya.

42. Régi, általánosan ismert módszer. Részben ide kapcsolódik, hogy az állapotos

asszonyt nem kímélték a munkában, mondván, *legalább elmegy a gyerek*.

43. Az utóbbi információ Vámos István doktortól származik, aki 1939-től praktizált körorvosként Ludányhalászában és Nógrádszakálban. A hüvelyöblítést nem coitus után, hanem a terhességről megbizonyosodván alkalmazták.

44. Gőzölésre, füstölésre vonatkozólag nem kaptam pozitív választ (vö. *Temesváry R.*, 1899. 22., *Gönczi F.*, 1937. 25.).

45. Vö. *Schram F.*, 1968. 701.

46. Rákérdezéssel sem sikerült értékelhető információt kapnom a *nyetata* gyökérrel kapcsolatban (vö. *Nyáry A.*, 1906. 289., *Schram F.*, 1968. 701.). Megjegyzem, e növény főzetének abortív hatása általánosan ismert volt a szlovák és cseh területeken is, s a szlovákoknál ugyancsak *ňetata* a neve (*Mjartan. J.*, 1974. 59., ugyanitt 12. jegyzet további irodalommal).

47. Különbőféle gyökerek felhelyezésére nem emlékeznek (vö. *Kovács I.*, 1937. 132., *Grynaeus T.*, 1974. 232., *Krupa A.*, 1973. 191–192.).

48. Az ilyen „specialisták” megjelenését az Ipoly jobb partjának községeiben *Csáky K.* az 1930-as évekre teszi (*Csáky K.*, 1979. 54.).

49. Csak némileg javított egészségügyi szempontból a helyzetet, hogy a két világháború között már esetenként orvos fejezte be az így megindított vetélést.

50. Csesztván pl. a 20-as évek elején a szülésszű nő lánya is teherbe esett házasságon kívül. *Ha más csinálta volna, a saját lányának csak megcsinálta volna!* – mondják indoklásul a falubeliek.

51. A magzatelhajtás parazszi gyakorlatának időbelisége kapcsán erősen megoszlanak a vélemények, különösen, ha az orvostörténeti, jogtörténeti kutatásokat is bekapcsoljuk (rövid áttekintésüket ld. *Gémes B.*, 1975. 235–238.). Véleményem szerint a történeti források interpretálása e kérdésben nem kevés nehézséget jelent. Másrészt a néprajzi anyaggyűjtésnél is az idevonatkozó, szórványos vagy általános tudás aktiválódásának mértéke a lényeges. Ennek tisztázása viszont további nehézségeket rejt magában. A felmerülő elméleti, módszertani kérdések eldöntését, a szakirodalmi adatok összevetését jelen esetben nem tekintem feladatommak. *Gémes B.* készül, átfogó feldolgozástól várhatunk minden bizonnyal előrelépést. Mindössze a helyszíni terepmunka során szerzett tapasztalataimat igyekszem összegezni, s utalok a területemhez kapcsolódó néprajzi párhuzamokra. – Az Ipoly jobb partján végzett gyűjtései alapján *Csáky K.* szerint a századfordulón ismertek voltak magzatelhajtó eljárások, s a „merészebbek” és a „rosszabbak” alkalmazták is (*Csáky K.*, 1979. 53–54.). *Zólyomi* vidékünk uradalmi cselédiségére vonatkozólag arra a következtetésre jutott, hogy a nem kívánt terhesség megszüntetésére irányuló cselekvésekhez viszonylag gyakran folyamodtak. A negatív születésszabályozó eszközöket azonban nem részletezi, csak a nehéz tárgyak emelését és konkrétan meg nem határozott *külső beavatkozást* említ (*Zólyomi J.*, 1980. 257–258.).

52. Az idevonatkozó paraszti nézeteket országos vonatkozásban, történeti szempontokat is figyelembe véve, részletesen tárgyalja *Gémes B.*, 1975. 236–237. 17. jegyzet.

53. Csak konkrét rákérdezésre kaptam adatot: *beszéltek illyet..., hallottam...* – Országos összefüggésben ezen hiedelmekről ld. *Gémes B.*, 1975. 241–243., 250–254.

54. Ennek számbavételére a születéskorlátozás terjedésének kérdésében felhívja a figyelmet még *Beck Z.*, 1965. 602., *Jung K.*, 1978. 30. – A paraszti családfák felgyűjtése során tapasztaltam, hogy az első világháború előtt a nagyszámú gyermekből jó, ha kétharmada, fele megérte a házasulandó kort.

55. Hasonló következtetésre jutott *Kresz M.*, 1960. 220., *Madar I.*, 1967. 26.

56. Így vélekedik: *Kresz M.*, 1960. 220., *Szathmári I.*, 1978. 223.

57. *Morvay J.* szerint a csecsemőgyilkosság egy átmenetileg alkalmazott forma: amikor egyre sürgetőbb az igény a születéskorlátozásra, de hathatós védekező eszközök még nem állnak rendelkezésükre (*Morvay J.* szíves szóbeli közlése). *Gémes B.* a legősibb, s eredetileg egyetlen formának tartja, amely azonban a terhességmegszakítás és fogamzásgátlás megjelenése után is létezett, mindössze gyakorisága csökkent (*Gémes B.*, 1975. 234.).

58. Csakúgy, mint a magzatelhajtásnál, a csecsemőgyilkosságok kiderítésében sem volt segítségére a falu vidékünkön a hatóságoknak. Ennek éppen ellenkezőjét tapasztalta *Szathmári I.*, 1978. 223. Kalotaszegen elítélték a csecsemőjét halálra éheztető anyát (*Kresz M.*, 1960. 220.).

59. Kelenyéről (Kleňany, Csehszlovákia) ugyanezt ld. *Csáky K.*, 1979. 51.

60. Ipolyfödemesen, Kelenyén esküvőre menet gabonát szórtak a fiatal párra. Inámban (Dolinka, Csehszlovákia) a lakodalmi asztalnál a menyaszony alá marhatököket tettek (*Csáky K.*, 1979. 51.).

61. Ilyen eljárásokra bőszéges adatokkal szolgál pl. *Temesváry R.*, 1899. 12–16., *Gönczi F.*, 1937. 19–20., *Vajkai A.*, 1943. 49.

62. A meddőség vallási úton történő feloldására gazdag anyagot ld. *Kálmány L.*, 1885. 8–9., *Temesváry R.*, 1899. 12., 16., *Gönczi F.*, 1937. 19–20.

63. Máshonnan is ismerünk adatokat arra, hogy a meddőség ellen nem tettek semmit, nem is próbálták gyógyítani (*Temesváry R.*, 1899. 18., *Gönczi F.*, 1937. 19., *Pócs É.*, 1964. 214., *Tóth F.*, 1975. 131.).

64. Ugyanezt tapasztalta *Morvay J.*, 1956. 52. – Így értelemszerűen nem alakult ki a nemzótárs fogadásának szokása. Tudunk vidékeket, ahol nem tartozott a ritka esetek közé (*Temesváry R.*, 1899. 12–13., *Fél E.*, 1944. 29., *Jung K.*, 1976. 13.).

65. Ugyanezt tapasztalta Kalotaszegen *Kresz M.*, 1960. 222.

66. Hasonló gyakorlatról ld. *Fél E.*, 1958. 9., *Kresz M.*, 1960. 222., *Balogh I.*, 1973. 256–257. – Arra vidékünkön nem találtam példát, hogy menhelyről vettek

volna magukhoz gyereket (vö. *Papp L.*, 1941. 26., *Szathmári I.*, 1978. 224.).

67. Hasonlóképpen fiúgyermek örökbefogadása volt gyakoribb Szegeden (*Kálmány L.*, 1881–1882. II. kötet XVIII.), Mártélyon (*Tárkány Szűcs E.*, 1944. 87.). A gyimesi csángóknál a 40-es években fiút is, lány is magukhoz vettek (*Gunda B.*, 1949. 234.).

68. Hatósági eljárás keretében hivatalosan lebonyolított örökbefogadás gyakorlatáról ld. *Papp L.*, 1941. 26.

69. A legfiatalabbaknál már csak tréfából hallani ilyenféle kínálást: *Egyé, nehogy mebbabázz!*

70. A hiedelemmondát ismerik a megyében másutt is, más helyhez kapcsolva, illetve a gyümölcs fajtája változik (Nógrádgyárdony, Terény). További párhuzamok: Szatmár megye (*Bálint S.*, 1943. 207.), Tótkomlós (*Krupa A.*, 1974. 86.), Gombos (*Jung K.*, 1978. 27.).

71. Másutt éppen az ellenkezőjét állítják: ilyenkor az asszonynak nyitva maradt a szája, ebből tudták, hogy a rosszullet kielégítetlen megkívánásból fakad (*Diószegi V.*, 1974. 80–81., *Sándor M. né.*, 1976. 210., *Szathmári I.*, 1978. 226.).

72. Egyéb mágikus védekezést a vetélés, koraszülés ellen nem találtam (idevonatkozó anyagot ld. *Temesváry R.*, 1899. 36–37.).

73. Változatos gyógyító eljárásokat ismertet vérzés ellen *Temesváry R.*, 1899. 65., *Gönczi F.*, 1937. 54.

74. Ugyanezt tapasztalta Somogyban *Gönczi F.*, 1937. 51.

75. Az *üszökgyerek*hez kapcsolódó hiedelmet nem találtam (vö. *Kresz M.*, 1960. 224., *Tóth F.*, 1975. 138., *Gönczi F.*, 1937. 72.). Ugyancsak hiába kerestem idevonatkozó emlékeket Tótkomlóson *Diószegi V.*, 1974. 81. – Itt jegyzem meg, hogy a vetélésre általában a *letette a gyereket, elment neki kifejezéseket* használják, a koraszülötteket pedig *időtlen*-nek mondják.

76. *Fél E.* Tiszaigaron csak részben fogadja el ezt az indoklást, fő oknak azt tartja, hogy az anya, apa egyaránt a fiúnak veszi nagyobb hasznát (*Fél E.*, 1959. 102.).

77. Az uradalmi cselédek körében *Zólyomi* döntő indoknak a fiú értékesebb munkaerő voltát tartja, továbbá azt, hogy kevesebb kiadást jelent szülei számára. Szerinte egyértelműen a fiúnak örültek jobban (*Zólyomi J.*, 1980. 258.).

78. Ugyanerről ld. *Timaffy L.*, 1975. 181.

79. Ld. még *Farkas P.*, 1911. 161. (itt általában termékenységvarázsló céllal). *Bakó F.*, 1948. 148., *Zólyomi J.*, 1980. 273., *Pócs É.*, 1980. 647. – E szokást *Istvánffy* nyomán *Temesváry* tótként említi (*Temesváry R.*, 1899. 30.). Szlovákiából ld. *Horváthová, E.*, 1975. 996. A Békés megyei szlovákság köréből viszont egy szerző sem említi (vö. *Horváthová, E.*, 1970[a.], *Krupa A.*, 1973., 1974., *Diószegi V.*, 1974., *Manga J.*, 1974.).

80. Ld. még *Manga J.*, 1979. 175., *Zólyomi J.*, 1980. 175. – Ezt és a következő leírt szokást *Horváthová*, mint a Bars, Hont, Nógrád és Túróc megyei szlovákoknál általánosan elterjedt gyakorlatot említi (*Horváthová, E.*, 1970/a. 113.).

81. Ugyanígy, vagy csak általában termékenységbiztosító értelmezéssel ld. *Bálint S.*, 1968. 151., *Horváthová, E.*, 1970/a. 113., *Krupa A.*, 1974. 79., *Csáky K.*, 1979. 51–52. – A gyermek nemének meghatározására irányuló szokást a fogamzással kapcsolatban nem találtam. Az Ipoly jobb partjáról: nászéjszakán az ágyba fűrot tesznek, ha fiút akarnak, illetve coitus közben főzőkanalat tart a fiatalasszony, ha lányt szeretnének (*Csáky K.*, 1979. 52.).

82. Az idevonatkozó hiedelmek gyakran egymásnak ellentmondóak. Erre már felfigyelt *Temesváry R.*, 1899. 31.

83. Ugyanezeket ismerteti az Ipoly túloldaláról *Csáky K.*, 1979. 54. Továbbá Kelenyéről közli: *Ha szövés közben lefogyott a vászony, a terhes asszonynak a csipkefával ki köllött szalannyi az útra. Ha asszont látott elsőnek, jánya lett, ha embert, akkor gyereke* (változatát Szatmár megyéből ld. *Csűry B.*, 1935–1936. II. 360.). Én olyan jóslásra nem találtam adatot, ami bizonyos előidézett akcióhoz kötődik.

84. Arra vonatkozó adatokat nem találtam, hogy szüléskor következtetni lehetett volna a következő gyermek nemére, illetve befolyásolni próbálták volna azt (vö. *Temesváry R.*, 1899. 60., 61., *Gönczi F.*, 1937. 57–58.).

85. Ld. még *Farkas P.*, 1911. 153.

86. Magam részéről újabb, a természettudományos ismeretek terjedésével összefüggőnek látom azon véleményeket, amelyek e vonatkozásban a terhesség első félidejét tartják veszélyesebbnek (vö. *Madar I.*, 1967. 27., *Krupa A.*, 1973. 192., *Zólyomi J.*, 1980. 258.). Konkrét rákérdezésre a legidősebb adatközlőim től olyan értelmű válaszokat kaptam, hogy *mozdulásig csak vér egycsomóban*, csak amikor emberformájúvá alakul a magzat, akkor érvényesülhet az ártalom.

87. Ilyenféle tanácsokat még napjainkban is gyakran hallani az idősebbektől.

88. Ennek konkrétan sárgaságot okozó következményére nem emlékeznek (vö. *Luby M.*, 1935. 147., *Gönczi F.*, 1937. 49., *Diószegi V.*, 1974. 80.).

88/a. Ld. még *Farkas P.*, 1911. 153.

89. Arra nincs adat, hogy állapotára kell ilyenkor gondolni, forduljon el, avagy jól nézze meg stb. (vö. *Temesváry R.*, 1899. 34–36., *Gönczi F.*, 1937. 46., *Berndorfer A.*, 1960. 114–118.).

90. Zagyvarékason az apa erkölcsi kihágásával hozzák kapcsolatba (*Pócs É.*, 1964. 90–91).

91. Ebbe a körbe vonhatók az alábbi párhuzamok: Jászdózsán abból eredeztetik, hogy a házaspár *többször egymás után volt együtt* (*Gulyás É.*, 1976. 80., ugyanez a tótkomlói szlovákoknál: *Diószegi V.*, 1974. 79., a szlovákiai anyagból:

Mjartan, J., 1974. 64.). – Általában nagyon kevés az ikerszülésekkel kapcsolatos adat a szakirodalomban. *Horváthová* utal rá, hogy a Garam mentén szégyellték az ikreket, ezt azonban kizárólag azzal magyarázza, hogy a szégyenkezés a szokásostól eltérő jelenségből fakad (*Horváthová, E.*, 1974. 246.).

92. Bőrbetegséget eredeztetnek ebből a körülményből Hódmezővásárhelyen, Zagvarékason (*Kiss L.*, 1919. 86., *Pócs É.*, 1964. 82.). Somogyban ennek a gyermek neme szempontjából van jelentősége (*Gönczi F.*, 1937. 39–40.).

93. Az anyajegy egyéb keletkezési forrásaira (megkívánt-gyümölcs, megcsudált vagy ijesztő jelenség, élőlény, tárgy, olyan gyümölcs, amit terhes korában lopott az asszony) vonatkozó hiedelemre vidékünkön nem emlékeznek. Ilyen adatok egyébként eddig a Dunántúlról, Dél-Alföldről, Délvidékről kerültek többnyire elő (vö. *Temesváry R.*, 1899. 36., 39–41., *Gönczi F.*, 1937. 42–46., *Grynaeus T.*, 1965. 380., *Bartha K.*, 1973. 103., *Tóth F.*, 1975. 135., *Timaffy L.*, 1975. 208.).

94. A félidő után tartják veszélyesnek Jászdózsán (*Gulyás É.*, 1976. 65.).

95. A baj elhárítására más szokást nem ismernek. Egyébként az anyajegyről vidékünkön is azt tartották, hogy orvosi beavatkozással sem távolítható el (ld. még *Gönczi F.*, 1937. 47.). Egyetlen gyógymódja, ha még meleg méhlepénnyel bedörzsölik. A *Nyáry A.* által leírt gyógymódnak (*Nyáry A.*, 1906. 297–298.) emlékét már nem találtam meg.

96. A recens anyagban már nem találtam meg a szőrösen születésnek, mint súlyos rendellenességnek a képzetét, noha a bemutatott adatok erre utalnak. Az idevonatkozó irodalom igen gazdag az ország különböző vidékeiről (vö. *Kis Á.*, 1891. 301–302., *Benkő A.*, 1891. 360., *Dörfler F.*, 1893. 221., *Temesváry R.*, 1899. 38., 40., *Liszt N.*, 1906. 26., 37–38., *Kiss L.*, 1919. 86–87., *Luby M.*, 1935. 146., 162., *Gönczi F.*, 1937. 50., *Vajkai A.*, 1943. 94., *Diószegi V.*, 1960., *Szathmári I.*, 1978. 225.). Vidékünkön pusztán szépséghibának fogják már fel, s az *ebagos gyerek* kifejezést sem ismerik.

97. a kéménybenezés szokását minden magyarázat nélkül említi *Garády*, 1854. 34., adatunkkal azonos értelmezésben pedig *Manga J.*, 1979. 175. *Csáky K.*, 1979. 51.

98. Ugyanezt ld. *Csáky K.*, 1979. 54. – Néhány informátorom szerint viszont éppen ajánlott étel a hagyomány, hogy majd bőven legyen teje az asszonynak.

99. Az idevonatkozó kvalitatív születésszabályozási törekvésekről gazdagabb anyagot talált az Ipoly jobb partján *Csáky K.* A már említetteken túl: ha a menyasszony azt akarta, hogy születendő gyermeke rá hasonlítson, esküvőjére menet visszanezett, kövér gyerek születik, ha a menyasszonyt az asztalnál párnára ültetik, nászéjszakán subára feküdtek, hogy göndörhajú gyerekük szülessen (*Csáky K.*, 1979. 51–54.).

100. Meglepő az emléktanyag evonatkozású szegénysége. *Csáky K.* gyűjtéseiből

is mindössze két újabb adatot kapunk: ha az állapotos asszony megijedt, a gyermek szívbeteg lesz. Amennyiben sirba nézett bele a várandós anya, *futni fog a füle* az apróságnak (Csáky K., 1979. 54.). Az idevonatkozó hiedelem és mágikus szokásanyag országszerte gazdag (vö. Dörfler F., 1892. 47., 54., 1893. 107–108., Temesváry R., 1899. 26., 36–41., 64., Kiss L., 1919. 85., Gönczi F., 1937. 42., 44., 48–50.).

101. Említi Garády, 1854. 29. További párhuzam pl. Beck Z., 1975. 500.

A közeli gyermekáldásra különböző véletlenszerű eseményekből következtettek. Általánosan elterjedt hiedelem szerint, aki felé pohár dől ki – llettlegyen akár nő, akár férfi –, ott hamarosan gyermek születik. Napjainkban is gyakran mondják: *no, feléd fordó't, baba lesz!* – ha már nem is hisznek az előjel feltétlen érvényében. Más változat szerint a vendégség alkalmával feldölt pohár a háziak közeli gyermekáldásának előjele. Ha lagziban borul fel pohár, az az ifjú pár gyors szaporodását jelenti (Órhalom). A gólya megjelenéséből hasonló következtetést vontak le: *Ha gólya szállt el a ház fölött, már gyűtt is a gyerek* (Órhalom). Mások véleménye szerint ez csak akkor következik be, ha a gólya rá is száll a kéményre (Órhalom, Ipolyvece). A kuvik is jelentheti ugyanezt.

„Az úgy van, hogy a kuvik nem egyfurmán szól. Ha azt kiabálja, hogy Kivisz! Kivisz!, akkor meghal valaki, de ha úgy szól, hogy Fiú! Fiú!, akkor gyerek lesz” (Litke).¹

Amikor két asszony nagyobb ruhadarabot csavart ki mosás után, azt tartották, amelyik felé forog a csavarás, az hamarosan számíthat gyermekáldásra (Litke).² Álombeli előjelről szintén tudnak: ha a menyecske azt álmodta, hogy halat fogott meg, akkor *úgy maradt*, azaz állapotos lett (Érsekvadkert).³

A fiatalasszony első alkalommal jobbára csak akkor bizonyosodott meg ténylegesen terhességéről, amikor ezt alakjának elváltozása már egyértelműen mutatta. Mint láttuk, a fogamzásról érdemi felvilágosítást nem kapott előzőleg. Mindössze annyit tudhatott, hogy *akkor* (coitus alkalmával) *csinyálódik a gyerek*, s hogy ez bekövetkezik-e vagy sem, az az isteni akarat, illetve véletlen függvénye. A racionális ismeretek hiánya mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy a korán férjhez adott lányok gyakran biológiai értelemben sem voltak érettek a házasesetre. Meglehetősen

gyakori esetnek számított a mai legidősebb generációnál, hogy első vérezése házasságkötés után jelentkezett a menyecskének.⁴ Sokan hivatkoznak arra, hogy – különösen eleinte – a havi ciklusuk nem volt rendszeres. Ha még tudtak is róla valamit, egy-két hónap kimaradásából így nem következtettek feltétlenül terhességre. A hányás, szédülés okát először gyomorrontásban, fáradtságban keresték. Ha célzott is rá valamelyik családbeli fiatalasszony, igyekeztek elvetni a gondolatot. Az anyós gyanakvó kérdezősködésére riadtan tiltakoztak. Következő alkalmakkor tapasztalat alapján már hamarabb gondolt terhességre az asszony, s legtöbbször mindekenélőtt megpróbálkozott az egyszerűbb magzatelhajtó módszerekkel.

A másállapotba került asszonyra leggyakrabban az *állapotba van, állapotos, úgy maradt* kifejezéseket használják, de mondják *terhesnek, viselősnak, vastagnak* is.⁵ A születésszabályozás során bemutatott hiedelmek és mágiikus szokások jelentős hányada alkalmát tekintve a terhesség időszakához kapcsolódik. A még töredékeiben is változatos emléktanyag alapján úgy tűnhet, hogy a terhesség a nők életének rendkívüli, s feltétlenül pozitív élménytöltetű szakasza. Ha azonban a mindennapi élet oldaláról vizsgáljuk a kérdést, összetettebb képet kapunk.

Állapotos asszony a közösségben

Amikor az asszony végleg megbizonyosodott terhességéről, eltelt szegyenérzettel, félelemmel.⁶ Ez a lelkiállapot egyrészt abból fakadt, hogy – noha magyarázatát nem tudják adni – mindig az asszonyt hibáztatták, ha állapotos lett.⁷ Szorongásához hozzájárult a szexuális igény és a terhesség közötti párhuzamról vallott felfogása, első alkalommal pedig félelem az ismeretlen állapottól. Később, a szülések számának gyarapodásával, a sok gyermektől való rettegetés került előtérbe. Mindez elsődlegesen a családon belül csapódott le. Idézek néhány visszaemlékezést:

„Ha első vót, szégyenlettük, ha meg más vót, a férj, após, anyós káromkodtak rá, szidták, hogy minek? Mer' ráfogták az asszonyra, hogy ű az oka, amiér' szülni fog” (Nagy Istvánné, sz. 1895., Ipolyfödemes).

„Anyósom, mikor négy évre (házasság után) állapotos lettem, jól megszidott minket (őt és a férjét): Minek? Még ráértetek vóna! Mindig a gyerek körül vátok, mindig elbűjkáltok!” (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Őrhalom).

„A férfiak haragudtak, káromkodtak, hogy nem ők csinálták. Persze ügyetlenek vótak még akkor” (Verseginé Szabó Mária, sz. 1895., Litke).

„Aztán mindig veszekedtek az emberrel. Hogy: Te vagy az oka! Az asszony meg rá, hogy: Te vagy! Mer' mér' nem csináltad jobban? – meg így” (Mesterné Róka Mária, sz. 1896., Ludányhalászi).

Így azután érthető, hogy az asszony nemigen közölte az állapotában beállott változást senkivel,⁸ különösen első terhesség alkalmával, noha az emlékezetben élt még a hiedelem, amely szerint a terhesség titkolása a gyermek némaságát vonja maga után.⁹ Esetleg édesanyjának vallotta be, vagy leánypajtasának. A férj családjából, ha volt olyan menyecske, akivel közvetlenebb kapcsolatba kerültek, annak szólt, de ez titokban maradt a többiek előtt.¹⁰

„Gondoltuk, ha nem mondjuk, nem tudják. De bolondok is vótunk! Takargattuk, amíg csak lehetett. Szégyenlettük. Akkor tudták meg, mikor mán látszott rajtunk. Akkor észrevették” (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom).
„Mán látszott rajtam, mégse' mertem szólni. Az anyósom meg az uram kígyót, békát hozzámvágta, hogy erre maj' csak elárulom magam.”¹¹ De nem mertem. Féltém. Hát oszt csak nőlt a hasam, oszt belenyugodtak. Azut' mán űk se szó'tak” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).

Mindezzel természetesen nem akarom kizárni annak lehetőségét, hogy esetenként, ha kedvező időben következett be, vagy már meddségtől tartottak, nem örült a család az elkövetkezendő gyermekáldás hírének. Általánosabbnak azonban a bemutatott hozzáállást kell tekintenünk.¹²

Előfordult, hogy amikor a tényeken már változtatni nem lehetett, akkor sem enyhült meg a család. *Vót, hogy végig haragudtak rá, nemhogy kedvesebbek lettek volna.* Első gyermek esetében azonban a férj legtöbbször, miután belenyugodott, a maga módján igyekezett könnyíteni az asszony helyzetén.

„Akkor mán azér' az ember vigyázott. Mer' mérgesek olyankor az asszonyok. Mindent simított el. Csak belátta, hogy ű az oka. Az anyjának is mondta, hogy ne piszkálja annyit a feleségit” (Mesterné Róka Mária, sz. 1896., Ludányhalászi).
„Csak kedvesebb vót akkor az anyós. Addig a többi menyecskét szedte elő” (Gerhátné Pusztá Terézia, sz. 1908., Ludányhalászi).

„Mán akkor egy kicsit vót bennük félelem, csak kedvesebbek vótak” (Verseginé Szabó Mária, sz. 1895., Litke).

Jobbára ez jellemző a tágabb közösség viszonyulásra is. Először megbotránkoztak: *kibeszélték szegény asszonyt*, különösen az idősebb nők. Esetenként gúnyolódtak is: *Mé' tátotta el a száját?*¹³ Később azonban már

figyelmesebbek lettek, érdeklődtek állapota, egészsége iránt, tanácsokkal igyekeztek segíteni. Ezek a jótanácsok jobbára mágikus gyökerű jóslásokat, előírásokat tartalmaztak, de voltak köztük tapasztalaton alapuló, racionális ismeretek is. A közösség érdeklődésének, támogatásának azonban nem kell túlzott gyakorlati jelentőséget tulajdonítanunk. *Nem nagyon törődtek azzal: a dolog körül járt akkor az ember esze* – fogalmazta meg találóan az 1895-ös születésű Pásztor Józsefné (Drégelypalánk). Maguk a menyecskék sem tartottak erre különösebb igényt: *terhesek vótunk, oszt jó van. Minden úgy ment, mint előtte*. A közösség el is várta az asszonytól, hogy ne tulajdonítson jelentőséget állapotának. Ha rosszul érezte magát, hányt, szédült, igyekezett eltitkolni, nehogy *maznának* (kényeskedőnek) tartsák. Nem illett hangsúlyozni terhességét, amit ha el is fogadtak, szégyellnivalónak tartották. Ha szükségesnek látszott, figyelmeztették is erre a menyecskét.

„Rámszólt anyósom: Ne pucítsd mán ki, hogy terhes vagy!¹⁴ Inkább szégyenlenéd!” (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom).

Így azután csendesek, visszahúzódóak lettek az asszonyok, a közös szórazástól, mulatságtól, ünnepi szokásoktól távol maradtak.¹⁵

A terhes asszony életmódja

A gazdasági tényezők, társadalmi elvárások határozták meg a terhes asszony mindennapjait. Maguk is egyetértettek a közösség felfogásával: *A munkának menni kellett!* Ebből adódóan semmi könnyítés nem járt az állapotosnak. Utolsó napokban is végezte a legnehezebb munkákat.¹⁶

„Nem sokkal azelőtt, hogy Jancsim meglett, arattam vele árpát az urammal. Délre hazajöttem főzni. Nagyon kivótam merülve: azzal a nagy hassal hajolni markot szedni. De csak kellett menni ebéd után is” (Bagyinszkiné Prazsák Mária, sz. 1896., Csesztve).

„Dolgozni kellett végig. Nekem az egyik augusztusban lett meg. Akkor arattunk. Egész estig arattam, oszt éjjel megszületett. A másikkal meg babot csépeltem. Nevettek is rajtam, hogy: Ott fogod elveszíteni a babban” (Rozina Jánosné, sz. 1912., Csesztve).

„Négy órakor mán a patakba vótam (mosni). Akkor kellett menni, hogy ne zavarják a vizet a libák. Számított is, hogy terhes vótam?!” (Pásztor Józsefné, sz. 1895., Drégelypalánk).

„Aratásból jöttem haza, mikor a második mellett (megszületett). Előző nap meg nagymostam sűkval kinn a vízben. Maj'nem ott mellett a gyerek” (Hegedűsné Fábíán Angéla, sz. 1901., Őrhalom).

„Dógoztam vele sokat, mintha nem is lettem volna terhes. Az elsővel is kapáltam utolsó napig. Alig tudtam hazagyünni a keresztőtől. Aszitem mebbolondulok. Még jó, hogy haza bírtam hozni” (Drajkóné Vilt Veronika, sz. 1908., Drégelypalánk).

Minden községben tudnak olyan esetről, hogy valamelyik asszonyt a földön, munka közben, vagy határba menet ért a szülés, s kótenyében hozta haza az újszülöttet. Jobbmódú családoknál, ha az anyós *belátással vót*, az utolsó időben éppen ezért nem küldték határba a fiatalasszonyt, inkább a ház körüli tennivalókban segített.¹⁷ E rétegnél sem volt ritka azonban, hogy *mennyi kellett a menyecskének, mint a lónak*. A férj, ha tehetete, segítette feleségének a munkában. Ha lassabban bírta, igyekezett ő pótolni helyette, mielőtt a többi családtag észreveszi, s szóvá tennék a lemaradást. Különösen a terhesség utolsó idejében, a családbeli vagy szomszéd fiatalasszonyok (*amelyik olyan jobb érzésű vót*) szintén próbált könnyíteni az állapotos munkáján. Számottevő segítségre azonban nemigen volt lehetőség, hiszen – különösen dologidőben – mindenkinek megvolt a maga tennivalója.

Pl. amikor az egyik drégelypalánki asszony (sz. 1908.) szülés előtt néhány nappal kapálni indult, szomszédasszonya utánaszólt: „Hová mégy Verus, azzal a nagy hasval? Mondd mán legalább, merre vagy, tudjuk, ha közben *rádgyön*”. A kapálást azonban nem vállalhatta át sem ő, sem más az előrehaladott állapotban lévő menyecskétől.

Hiedelem is szól a gazdasági érdekek mellett. Általánosan elterjedt az a – egyébként reális megfigyelést nem nélkülöző – nézet, amely szerint az állapotos asszonymak ajánlatos sokat mozogni, vagyis szerintük dolgozni. Így könnyebben hozza világra gyermekét.¹⁸ Tehát mintegy saját érdekében vártak el tőle minél több, minél nehezebb munkát, noha más oldalról, mint már említettem, tisztában vannak a vetélés, koraszülés fokozottabb lehetőségével ennek következtében. Az idézett példákban is láthatjuk, hogy itt nemcsak elvárásról van szó. Adott körülmények között az asszonyok maguk is természetesnek tartották, hogy ugyanúgy kell végezni megszokott teendőiket – mint mondják: *Őszántunkból dolgoztunk, a gazdaságot nem hagyhattuk*.

Ennek látszólag ellentmondanak azok a mágikus előírások, amelyek bizonyos munkáktól tiltották az állapotos asszonyokat. Legtöbbször azon-

ban ehelyett kerestek más elfoglaltságot maguknak. Másrészt az Ipoly menti falvakban már kevés az idevonatkozó emlék. Céljukat tekintve e tiltások a szakirodalom alapján három csoportra bonthatók. Már tárgyaltuk azokat, amelyek a születendő gyermekkel kapcsolatosak (pl. nyúletetés tiltása). Mások a szerencsés, könnyű szülésre vonatkoznak.¹⁹ Ezek közül vidéükön csak annyi ismeretes, hogy ha ruhákat tereget a várandós asszony, szüléskor a köldökzsinór a gyermek nyakára lesz tekeredve (Érsekvadkert, Patak, Drégelypalánk). A terhes nő tisztátalanságából kiinduló tiltások²⁰ közül ismét csak egyet találtam: ne másszon fel állapotos asszony gyümölcsfára, mert a fa kiszárad (Ludányhalászi), vagy legalábbis abban az évben nem hoz termést (Litke). E hiedelmeknek is a két világháború között jobbára csak emléke élt, jellemző tehát, hogy az asszony terhessége alatt minden munkából a megszokott módon vette ki részét.

A táplálkozás területén is látszólag több eltérést, különbséget találunk a terhesség időszakában. Annyi kétségtelen, hogy nagyjából ugyanazokat az ételeket ette az állapotos asszony is, mint a többi családtag.²¹ A közös étkezéseknél válogatnia nem volt szabad, s szégyellvén állapotát, nem is mert volna. Ha a szokásosnál jobb étvágya volt, leintették: *Ne éljél jól, mer' nagyon meghízik a gyerek, oszt nehezen születik meg.*

A megkívánással kapcsolatos, máig intenzív hiedelem értelmében a várandós menyecskét minden enniivalóval megkínálják nemcsak a rokonsághoz tartozók, szomszédok, hanem idegenek is. Láttuk, azt sem rótták fel vétkéül, ha bármi ételféléből lop. Így elvileg lett volna lehetőség arra, hogy az állapotos asszony táplálóból, ritkábban fogyasztott ételekhez is hozzájusson. Alaposabb gyűjtés révén azonban kiderült, hogy csak szimbolikus evésről van szó: mindössze néhány falat, hogy megelőzzék a bajt.

„Mikor Lajcsit vártam (1954.), akkor voltam úgy, hogy kívántam valamit. Kattimmal (a következő gyermek) eszembe sem jutott. Tél vége volt, de én úgy ettem volna almát, azt nem is tudom elmondani. Akkor még nem úgy volt, mint most, hogy bemegyek a zöldségeshez, aztán kérek. Nem volt már akkor alma senkinek. Egy éjjel felébredtem arra, hogy megbolondulok, ha nem ehetek almát. Másnap aztán írtam az uramnak, az Szegeden volt katona. Hogy küldene almát, mert én már nem bírom. De hogy meg ne írja, hogy én kérem, mit szólt volna anyósom, hogy mit kényeskedek. Na, egy hét se telt bele, megjött a csomag. Csak az én nevemre címezte, írta, hogy egyek vitamint, hogy erős legyek. Dehát anyósom bontotta fel. Aztán tudja, mi lett? Egy darabot kaptam én abból, a többit mind odaadta anyósom a sógorom gyerekeinek, azokkal együtt laktunk. Én meg hallgattam, aztán csak lestem, mikor hagy ott valamelyik egyet

félig megrágva" (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

A terhes asszony táplálkozását befolyásoló további hiedelmek egyik csoportja, amelyek a kvalitatív születésszabályozás körébe tartoznak, döntő többségben bizonyos ételektől való tartózkodást írnak elő (mákos ételek, köles, bab, hagyma, összenőtt gyümölcs). A babból készült ennivalóknak közvetlen hatást is tulajdonítottak: *megfájdul tulle a gyerecske hasa odabe'* (Érsekvadkert). Egyetlen javallott étel a dió, aminek önmagában jelentősége nemigen van, inkább csak csemege. A hiedelmek másik csoportja a majdani tejképződés serkentése céljából egyes ételek gyakori fogyasztását ajánlja. Vidékünkön ilyennek tulajdonították a sok levest, vagy konkrétan a rántott-, köménymagos levest, tejet, lágytojást, hagymát. A tej és tojás kivételével az ajánlott ételeknek sem vitamin-, sem kalóriatartalma nem számottevő. Másrészt e hiedelmek fokozták az amúgy sem túl változatos paraszti táplálkozás egyoldalúságát.

Érsekvadkerti adatok szerint a várandós fiatalasszonyok emiatt gyakran énekelgették a „Leves, leves, rántott leves, Menyecskenek de keserves...” kezdetű dalt. Itt kell még szólnunk arról a hiedelemről, amely a terhes nő termékenységet előidéző erejében gyökerezik. Általánosan elterjedt volt a legidősebbek emlékezte szerint, hogy fiatal gyümölcsfa első termését állapotos növel kell megetetni, így biztosíthatják, hogy a fa jótermő legyen.²²

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a mágikus szabályok érdemben nem sokat javítottak az asszony táplálkozásán azon idő alatt, míg gyermekét várta.²³

A terhesség első időszakában ugyanazok a szabályok vonatkoztak az öltözködéésre, mint egyébként.²⁴ Ünnepen az *újmenyecskét* megillető cifra ruhákban jártak, 8–13 alszoknyával, fejükre *főketőt* tettek. Ki panaszkodva, ki nevetve emlékszik vissza, hogy alig bírta a sok szoknyát, s dagadt lábára felerőltette a vastag, kötött, *rózsásharisnyát*, szűk cipőt, *de hát avvót a szokás, ha bolond szokás is vót*. Másrészt viszont a változatlan viselet segítségükre volt, hogy később – gyakran csak öt–hatodik hónapban – tudódjon ki állapotuk. Ennek érdekében igyekeztek minél találékonyabbak lenni: *Úgy kötöttük a gallért,*²⁵ *hogy ne merevedjen elől. Ha a gallér nem ért össze, mettűztem, oszt elékötöttem kötényt.*²⁶ A mellényekkel, díszes kabátokkal igyekeztek derékig minél jobban összeszorítani magukat. Aki jobban megerősödött, 2–3 szoknyával kevesebbet vett föl. A terhesség elkendőzése a hétköznapi viseletre is érvényes volt. Egyik asszony visszatúrte elől a szoknya szélét, másik egy ruhadarabot, rongyot vett mindig a karjára, hogy ne tűnjön fel alakjának elváltozása.

Bár úgy tartják, *félidő* a határvonal, gyakorlatilag azonban ki mennyire *vastagodott* meg, tehát általában öt–hatodik hónaptól már némi módosulás állt be az öltözködésben. Az alsószőknyák száma mindenkinél csökkent, a felsőtestre való, derékhoz szabott ruhadarabokat kiengedték, kitoldották. A *féketőt* nem illett felvenni, ettől kezdve kikötött *menyecskekendőben* jártak.²⁷ E vonatkozásban is érvényesült a terhességnek immár ésszerűtlen, makacs titkolása: *Vót, amelyik csak hordta a féketőt félidő után is, mer' úgy gondulta, nem tudták rólla.* A második világháború után azokban a községekben, ahol még élt a viselet, a *féketőt* hét–nyolcadik hónapig is felvették. Sőt az 50-es években volt, aki utolsó napokig hordott – bár ezt már megszólták. Mióta *kinemesedtek*, vagyis elhagyták a hagyományos viseletet, *könnyebben* öltöznek az állapotos asszonyok, s a 60-as évektől terjedt a kismamaruha is.

Órhalomban, Hügyagon az volt a szokás, hogy első gyermeknél, amikor a menyecske anyja tudomást szerzett leányának állapotáról, értesítette a bábaasszonyt. Legtöbb helyen azonban nem volt ennek kialakult rendje.²⁸ Alkalmi találkozáskor megkérdezte maga a fiatalasszony (különösen ha már nem első szülés volt) vagy édesanyja, hogy *elfogadja-e* a bába? *Ha megbíznak bennem, szívesen* – volt a válasz. Szülés előtt a bábának nem voltak kötelezettségei. Ha valaki netán tanácsért fordult hozzá, azt kiségitette, inkább azonban ő kereste a kapcsolatot a fiatalasszonyokkal. Útközben megállította őket, ha több ideje volt, felkereste a házat.²⁹ Ilyen alkalmyszerű beszélgetésekből szerezte be a számára szükséges információkat, s néhány jótanáccsal mindig ellátta a menyecskét. Rajta kívül első terhességénél az asszony anyjánál érdeklődött.³⁰

A hányást, szédülést, gyomorégést, émelygést, májfoltok jelentkezését természetesnek tartották. Általános vélemény, hogy megelőzésük, gyógyításuk eredménytelen, illetve felesleges, majd elmúlnak maguktól szülés után.³¹ Egyesek szerint túl sok hányás nem törvényszerű, s hársfateát, szódabikarbónát, újabban feketekávé javasolnak ellene (Ludányhalászi, Mihálygerge).³² A terhességgel járó fiziológiai jelenségeknek inkább vélt jósló szerepük miatt tulajdonítottak jelentőséget. A születendő gyermekre vonatkozókat már tárgyaltuk (pl. májfolt – kislány születik, sok rosszullét – fiú, hányás, gyomorégés – szép haja lesz). Ha az asszonynak idő előtt *megindult a teje*, abból pedig arra következtettek, hogy jól és sokáig tud majd szoptatni (Ipolyfödémes).³³

Amennyiben a kérdésben sikerült tájékozódnom, a terhesség alatti nemi életről az volt a vélemény, hogy *ha más tudta, akkor nem szokott*

az asszony az urával kedves lenni.³⁴ Több adat szerint erre az anyós is figyelmeztette a menyecskét. A magyarázat itt nem a terhesség konzerválását célozza, hanem így tartották illendőnek, *meg aztán az asszonynak ilyenkor főképp nem kellett.*³⁵ Többen azonban úgy vélekedtek: *Ha nem akartuk, hogy ebmenjen máshoz, hát hagytuk.* Itt jegyzem meg, hogy az asszony ugyanott aludt terhessége alatt is, mint egyébként, férjével, kisebb gyermekével egy ágyban.³⁶

Ha olyan eset adódott, hogy az állapotos asszony meghalt, a koporsóba mellé tettek az újszülöttnak egy váltás ruhácskát, pelenkát, *hogy legyen neki a másvilágon.*³⁷

A templomi szabott elhelyezkedésben nem történt változás. Ugyanott állt a menyecske a padok előtt vagy között – melyik faluban hogy volt szokás –, vagy további terhességeinél a kórus alatt, amíg el nem érkezett a szülés ideje. Ha az idős asszonyok sajnálták is őket, a falu közvéleménye szerint elképzelhetetlen volt, hogy helyet szorítsanak nekik a padban. Ha rosszul lett, kivitték, s miután magához tért, vagy visszament a templomba, vagy valamelyik asszonyrokon hazakísérte. A következő ünnepen újra csak a megszokott helyén kellett állnia. Nem tudnak arról, hogy a terhes asszonyoknak védőszentjük lett volna.³⁸ *imádkoztunk, mer' félünk, de mindegy vót, hogy kihez.* A legidősebbek szerint a szerencsés szülésért mondott fohászt, imádságot a szabad ég alatt kellett elmondani, s olyankor, amikor a nap nem volt fenn. Hasonló célból ajánlatos külön böjtről, vallási fogadalmakról nem tudnak.³⁹ Olyan utalást sem találtam, hogy az asszony terhessége alatt a férjnek istenfélőbb életmódot kellett folytatnia,⁴⁰ vagy bármilyen jellegű szabály, megkötés vonatkozott volna rá.

JEGYZETEK

1. *Róheim G.* a halálmadárról írott tanulmányában európai adatokkal támasztja alá a bagoly, mint lélekvivő madár (elragadja a haldokló lelket, ugyanakkor el is hozza a másvilágról az új lelket) képzetét (*Róheim G.*, 1913. 34–35.). A magyar anyagban viszont csak a halált jelző bagoly alakját találta meg. Noha *Temesváry R.* is hoz olyan adatot, mely szerint a házon megszólaló kuvik leánya közeli születését jelzi (*Temesváry R.*, 1899. 29.). Ebbe a képzetkörbe illeszkedik adatom is, amely egyébként leg-

több hasonlóságot a *Róheim* által Mazuriából hozott példával mutat: „...ha bagoly ül a háztetőre és panaszos hangon azt mondja: „Hagyjál”, meghal valaki, ha nevetve újságolja: „Bölcső”, keresztelőt várnak” (*Róheim G.*, 1913. 35.).

2. Ennek változatát írja le fonalszapuláshoz kötve *Csűrű B.*, 1935–1936. I. 111.

3. Jászózsán hallal álmodni annyit jelent, hogy szaporodik a család (*Gulyás É.*, 1976. 80.).

4. Ld. még *Morvay J.*, 1956. 181.

5. A Magyar Nyelvjárások Atlasza 484. számú kérdéséhez tartozó térkép a gyűjtőterületemhez tartozó községekből az alábbi formákat sorolja fel: *álápotos* (Patak), *vástóg, terhés, állápotos* (Ludányhalászi).

6. Általánosnak tartja *Jung K.*, 1978. 20. – *Morvay J.* szerint mindez már az egyke-rendszer terjedésének jele (*Morvay J.* szóbeli közlése). Megítélésem szerint a probléma összetett s a jelenség korábbi gyökerű.

7. Ugyanezt ld. *Morvay J.*, 1956. 52.

8. A terhesség titkolását ld. *Tóth F.*, 1975. 132., *Jung K.*, 1978. 20. – Turán először férjének mondta meg (*Schram F.*, 1972. 98.), Berettyóújfaluban a férj után anyjának, anyósának is bejelentette (*Szathmári I.*, 1978. 224.).

9. Sajátos feloldását mutatja be ezen ellentmondásnak *Timaffy L.*: „Cikolaszigen... a terhesség bizonyossága utáni holdtöltekor kiment az asszony a vízpartra, és ott rákiáltotta a vízre titkát...” (*Timaffy L.*, 1980. 144.).

10. Hallottam olyan véleményeket is, hogy *az urának csak ki kellett vallani, ne-hogy aztán asszonya, hogy nem ű csínyálta.*

11. Vö. az anyajegy keletkezéséről ismertetett hiedelemmel.

12. Azonos megállapításra jutott *Jung K.*, 1978. 20.

13. *Zólyomi* a cselédség körében egyértelműen a jóindulatú viszonyt tartja jellemzőnek a család és tágabb közösség vonatkozásában egyaránt (*Zólyomi J.*, 1980. 258.).

14. Azaz ne dűtse ki a hasát.

15. Majd részletesen kitérek rá a keresztelő fejezetben, itt csak utalok arra, hogy keresztvíz alá nem tarthatott terhes asszony csecsemőt, mert vagy az a gyerek, vagy a majdan születendő sajátja meg fog halni.

16. A szakirodalomban gyakran találkozunk a terhes asszony kímélését hangsúlyozó megállapításokkal (*Pintér S.*, 1891. 97., *Jankó J.*, 1892. 132–133., *Elekes S.*, 1895. 49., *Wagner A.*, 1895. 313., *Márkus M.*, 1943. 163., *Fülöp L.*, 1969. 12., *Timaffy L.*, 1975. 208.). Ezek vagy a szerzők romantikus szemléletéből fakadtak, vagy abból, hogy csak az idevonatkozó mágikus előírásokat vették figyelembe. Az elmélyültebb kutatások viszont az általam tapasztaltakkal azonos gyakorlatról tudósítanak (*Garády*, 1854. 29., *Dörfler F.*, 1893. 107., *Versényi Gy.*, 1894. 110., *Farkas P.*, 1911. 153., *Gönczi F.*, 1937. 52., *Kiss L.*, 1941. 208., *Kresz M.*, 1960. 223., *Beck Z.*,

1965. 602., *Göblner M.*, 1971. 33., 38., *Beck Z.*, 1975. 500., *Szathmári I.*, 1978. 244., *Jung K.*, 1978. 18.).

17. Ld. ugyanerről *Gönczi F.*, 1937. 52., *Beck Z.*, 1975. 500.

18. Párhuzamok: *Kresz M.*, 1960. 223., *Beck Z.*, 1965. 602., *Schram F.*, 1972. 99.

19. Vö. *Dörfler F.*, 1893. 108., *Temesváry R.*, 1899. 24., 37., 38., 53., *Liszt N.*, 1906. 38., *Gönczi F.*, 1937. 38.

20. Vö. *Dörfler F.*, 1893. 107–108., *Temesváry R.*, 1899. 38., *Gönczi F.*, 1937. 48.

21. Már *Temesváry R.* is megállapítja, hogy mindenki azt evett, amije volt (*Temesváry R.*, 1899. 25.).

22. Nem feltétlenül első terméshez kötve ld. ugyanezt *Gönczi F.*, 1937. 42., *Márkus M.*, 1943. 163.

23. Azonos véleményt ld. *Gönczi F.*, 1937. 42. – Tapasztalataim tehát ellentmondanak *Fülöp L.* azon megállapításának, miszerint az állapotos nő bőségesebben táplálkozott (*Fülöp L.*, 1969. 12.).

24. Országos vonatkozásban is mindössze a tardi és mezőkövesdi matyókról tudjuk, hogy az *újmenyecske* aranyos főkötőjén a fekete fátylat teherbeeséséig viselte (*Gáborján A.*, 1976. 56.).

25. Szoknya derékpántja, amit két *szatyíngal*, később párizsi kapoccsal fogtak elől össze.

26. Az adatközlő menyecskekorában ebben az időben már a fiatalok elhagyták a kötényt viseletét az adott községben.

27. Tudomásom szerint magyaroktól egyetlen adat van terhesség alatt használt, speciális ruhadarabra: 1940 körül Kalotaszegen viseltek haskötőt (*Pap Jánosy M.*, 1971. 510.). – Itt jegyzem meg, hogy a Balassagyarmat környéki szlovák viseletcsoport asszonyai csaknem arasznyi széles *gallérú* alsószoknyákat hordtak a csípőre leresztve. Mint mondják, terhesség idején a has alatt vezették, s hátul magasabbra kötötték meg: *Még jó is vót, mer' segített tartani.* – Az *E. Horváthová* által rögzített tótkomlói szlovákok gyakorlatára, miszerint az állapotos asszonyok, hogy szokott ruháikba beférjenek, széles vászonszalaggal összeszorították magukat (*Horváthová, E.*, 1970/a. §17.), vidékünk szlovák lakosságánál adatot nem találtam.

28. Szokásszerű keretek között, alkuval egybekapcsolva az Alföldről ismert elősorban (pl. *Tárkány Szűcs E.*, 1944. 82., *Balogh I.*, 1973. 283.).

29. Ez azonban nem volt rendszeres (vö. *Nyáry A.*, 1931. 170.).

30. Az sem volt gyakorlat, hogy szülés előtt a baba megvizsgálta volna az asszonyt (vö. *Kiss L.*, 1941. 338., *Márkus M.*, 1943. 164–165.).

31. Találón állapítja meg *Gönczi F.*, hogy a terhes nőt „inkább óvják, semmint ápolják vagy gyógyítják” (*Gönczi F.*, 1937. 50.).

32. Orális gyógyítószerekről bőséges adatanyagot hoz *Temesváry R.*, 1899. 24-25.
33. Másutt ebből arra következettek, hogy elhalt a magzat (*Temesváry R.*, 1899. 28.), vagy a megszületendő gyermek nem él majd sokáig (*Gönczi F.*, 1937. 51.).
34. *Temesváry* szerint Erdélyben félidőtől tiltották (*Temesváry R.*, 1899. 33.). Ugyanezt Berettyóújfaluból ld. *Szathmári I.*, 1978. 224.
35. Ilyenkor tehát joga volt a menyecskének elutasítani férje közeledését.
36. Arról az időről, amikor a nők külön aludtak a hálókamrában, a legidősebbeknek is csak elmosódott emlékeik vannak.
37. E szokásról ld. még *Bakó F.*, 1977. 11., *Szathmári I.*, 1978. 229. – *Istvánffy* viaszgyertyát és krajcárt is említ a palócoktól sírmellékletként (*Istvánffy Gy.*, 1894. 182.), erre azonban adatközlőim nem emlékeztek.
38. Vö. *Kálmány L.*, 1885. 8–10., *Temesváry R.*, 1899. 24., *Fülöp L.*, 1969. 12.
39. Az utóbbira országosan sok adatunk van, pl. *Kálmány L.*, 1885. 8., 10., *Dörfler F.*, 1893. 108., *Gönczi F.*, 1906. 46., 1937. 50., *Bálint S.*, 1971. 640., *Jung K.*, 1978. 28.
40. Vö. *Dörfler F.*, 1893. 110–111., *Temesváry R.*, 1899. 57.

A szülés megjelölésére több nyelvi forma használatos vidékünkön. Az öregek gyakrabban alkalmaznak igei szerkezeteket a *szülés* főnév helyett. Pl. *míg le nem szült az asszony, mikor az asszony megszült, mikor meglett neki a gyerek*. Gyűjtési tapasztalataim szerint a *gyerekezni* ige név mindig segédigével szerepel: *gyerekezni kellett neki, mikor gyerekezni akartam*. Szintén az idősebb generáció elbeszéléseiben a nő nem *szüli*, hanem *születyi* gyermekét: *családot kell születni*. Főleg a szlovák betelepítésű falvakban a *szül* cselekvő igt a *születik* szenvedő ige értelmében használják: *akkor szült meg neki a gyerek, az enyém júniusban szült meg*. Nem ritka a *szület* forma sem: *ha burokban szület a kicsi*. A vajúdo nőt mindenütt *szülőasszonynak* nevezik.

Előkészületek

Arról, hogy mikor következik el a szülés ideje, első alkalommal a legtöbb fiatalasszonynak vajmi kevés ismerete volt. Többek szerint az anyós feladata lett volna az idevonatkozó felvilágosítás, *de csak ha szerette a menyecskét, akkor törődött vele*. Előfordult, hogy a bába figyelmeztette a várandós nőt, de ez sem volt kialakult szokás. Úgy vélekedtek, hogy az első elmaradt menses idejétől kell számítani a kilenc hónapot.¹ A magzat mozdulásának nem tulajdonítottak jelentőséget, sokan állítják, hogy észre sem vették. Általános nézet, hogy a kislány két héttel előbb születik, *a gyereket tovább viszi az anyja*. Ha a számításuk szerint később világra jött újszülött mégis lányka lett, az idősebb asszonyok tréfálkoztak: *No, ti is elveszítettétek a naptárt!* (Érsekvadkert).

Nagyobb előkészületekkel nem járt a szülés.² Előfordult, hogy kimeszeltek előtte, de csak ha már különben is aktuális volt a nagytakarítás. Legfeljebb jobban ügyeltek a ház rendbentartására, amikor már várható volt, hogy rövidesen *rágyün az asszonyra*. A bölcsőt ráérték lehozni a padlásról vagy kölcsönkérni később is, hiszen csak keresztelés után fektették bele az apróságot. Újabb, egyházi kezdeményezésű szokásnak tartják, hogy az anya ilyenkor meggyónt, áldozott.³ Az újszülött pólyázásához, öltöztetéséhez szükséges *hó'mik* (holmik: babakelengye) már együtt voltak, jóval szülés előtt. Amikor látszani kezdett az asszonyon állapota,⁴ egyrészt maga, másrészt édesanyja hozzálátott e ruhafélék összeállításához. Későbbi gyermeknél utolsó időben a fiatalasszony *pótította*, azaz kipótolta azt, ami az előzőkről maradt. A két világháború között mind gyakoribb, hogy generációs családoknál az anyós is hozzájárul a csecsemőkelengyéhez.⁵ Vidékünkön nem volt szokás az asszonymak külön szoptatóinget varrni.⁶ Egyes falvakban (Órhalom, Hugyag) ez fölösleges volt, tekintve, hogy a régebbi szabású ingvállak elől nem voltak összevarrva. Másutt 2–3 ingen a *hasfoltig* kibontották a varrást (Ipolyvece), vagy egyszerűen csak végighasították egy-egy viseltes ingváll elejét. De ez is ráért szülés után. Egészségügyi vonatkozásban mindössze annyit találtam, hogy elsősorban a bábák tanácsára szülés közeledtével az asszonyok *húzkodták ki maguknak a bimbókat*, mosakodáskor *morzsolgatták* a mellük hegyét,⁸ hogy felkészüljenek a szoptatásra.⁹

A szülés idejének elkövetkezését jelezték a *vadfájások*, *lustafájások*, s hamarosan *csurgott neki a vízi* is. Ilyenkor valakit a családból – mindegy, hogy férfi, nő, gyermek, aki éppen kéznél volt – elküldtek gyorsan a bába-asszonyért. A tárgyalt időszakban már jobbára okleveles, un. *könyves bábák* voltak vidékünkön.¹⁰ Ez a gyakorlat azonban nem sokkal előzte meg az első világháborút.¹¹ Érsekvadkerten pl. emlegetik, hogy amikor 1910 körül a fiatal Bicskeiné hazaérkezett az *oskoláról*, jóideig elhívták még azt az *öregmamit* is, aki korábban a szüléseknél segített, mert több bizalmuk volt a gyakorlott öregasszonyhoz. A pusztákon, majorokban – bár hivatalosan ez is a bába körzetéhez tartozott – még jóideig egy-egy tapasztaltabb, idős asszony irányította a szülést.¹² Több adatom van ilyen helyekről, hogy szándékosan későn küldtek a bábáért, s mire megérkezett, már *vánkuskában* volt az újszülött. Ezek a tanfolyamot végzett bábák, más területek gyakorlatához hasonlóan, a falu szegényebb rétegéből kerültek ki, s nem volt ritka eset, ha *olyan megesett személy* ment bábának,¹³ hogy gyermekét legyen miből eltartania.¹⁴ Van példa arra

is (Ipolyvece), hogy a bábamesterség családon belül öröklődött.¹⁵

Közben üzentek a menyecske anyjának is.¹⁶ A férfiak közül ha valaki éppen otthon tartózkodott, gyorsan másutt nézett dolog után vagy elment a kocsmába, ha pedig éjszaka volt, kihúzódtak az istállóba, szénapadlásra. A házbeli gyermekeket szomszédasszonyok vették pártfogásukba. A menyecskék is igyekeztek elmenni hazulról: *Ment onnan mindenki, nem szerettek azt nézni*. A bábán kívül legtöbbször az anyós, a szülőasszony anyja, ha élt még az *öregmami* (az após velük egy fedél alatt lakó anyja), ők voltak jelen a szülés alatt. Ha úgy adódott, valamelyik idősebb menyecskét hívták még be segíteni. Amennyiben a fiatalok külön laktak, a fiatalasszony anyja az anyós helyett inkább valamelyik tapasztaltabb rokonnak, szomszédasszonynak szólt. Általános vélemény, hogy két-három segítségre volt ilyenkor szükség.¹⁷

Elsőnek hozzákezdtek a szülőágy készítéséhez.¹⁸ A legidősebbek emlékezete szerint az öregasszonyok gyakran így sopánkodtak: *Jaj, jaj! Mink dehogy piszkítottuk vó'na be az ágyat! Mink a földön szültünk meg*.¹⁹ Minden bizonnyal ennek a gyakorlatnak emlékét őrzik az idősebbek körében még ma is használatos kifejezések, hogy a bába *vette fel, szedte fel* az újszülöttet,²⁰ ami mai értelemben annyit tesz, hogy az ő felügyelete alatt folyt le a szülés. Ilyenkor szalmát terítettek le, s egy ócska rongydarabot, lepedőfélét dobtak rá. A múlt század 90-es éveitől már az ágyban történő szülés mondható gyakoribbnak.²¹ A régi típusú lakóházakban, ahol csak az un. *ház* volt fűthető, télen oda vitték be a fiatalasszonyt, egyébkor azt az ágyat készítették elő, ahol a *kamarában* aludni szokott.²² Ha már volt tüzelőberendezés a *hátsóházban*, télen is a lálóhelyén szült. A szülőágy elkészítése abban állt, hogy kiszedték belőle az ágyneműt, csak a *szalmatakarót* (durva, kendervászon lepedő) hagyták. Sokan ezt is kicserélték ócska lepedőre, vagy valami rossz vászondarabot, kócból szőtt *ponyust* terítettek oda az asszony derekától lefelé, hogy ne kelljen sokat mosni. Vannak, akik úgy vélekednek, hogy célszerűbb volt egy rossz barhent alsószoknyát keresni a szülő asszony alá, mert az jobban magába szívja a vért. A szalmazsák elterjedése után is, ilyen alkalommal kiszedték a *derékallyat*, s a pusztá szalmazsákra fektették rá az asszonyt. A szülésznők sem sokat törődtek a higiénéjával, gyakran éppen ők kértek egy rossz lepedőt. Ebben közrejátszott az is, hogy szülés után az ágy rendberakását – bár a múlt század végén miniszteri rendelet tiltotta²³ – falun elvárták tőlük. S az ócska vászondarabbal kevésbé törődtek a háziak, nem feltétlenül kellett kimosni. Az egyik körzeti orvos visszaemlékezése szerint, a

40-es években kezdvén praktizálni Ludányhalászikban és Nógrádszakálban, legtöbbször veszekedésé fajuló rábeszélésre volt szükség, hogy egy tiszta lepedőt, *feláldozzanak*,² s a bábával is sok problémája akadt, amíg ennek szükségességéről meggyőzte. A második világháborút követően, elsősorban a módosabbak már saját belátásból tiszta ágyneműt húztak, s párnát is hagytak az ágyban. – A fiatalabb bábák a 30-as években már gumilepedőt hoztak magukkal.²⁴

A szülőasszonyról lesegítették felsőruháit, egy *féling* (ingváll) és pendely maradt rajtuk. Ebben szültek. Mások a pendely helyett ócska barchent alsószoknyát adtak rá, lehetőleg pirosat, hogy ne tűnjön fel rajta a vérfolt, ha nem sikerül jól kimosni. Amikor hirtelen, munka közben jelentkeztek a fájások, előfordult, hogy még a kendő is a fején maradt, csak a szoknyáit vették le róla. Tiszta ruhát nem váltottak, mondván, hogy úgyis ki kell mosni utána.²⁵ – A második világháborút követően vannak olyan adatok, hogy viseltesebb, tiszta hálóinget adtak az asszonyra.²⁶

Lefolyása

Hamarosan megérkezett a bábaasszony, elmaradhatatlan, nagy táskájával.²⁷ Addigra meleg víznek kellett lenni, hogy megmoshassa a kezét. Az idősebbek szerint a köldökzsinór elvágásához szükséges ollót,²⁸ és elkötésre való *szatyingot* készítette csak ki az asztalra.²⁹ Majd felkötötte a viaszosvászonból készült melles kötényt. A 20-as évekig csak egyszerű fehér vászonkötény volt rajta.³⁰ Melegvizet ronggyal lemosta alulról az anyát és megvizsgálta: *megtapogatta, megnézte, hogy jól fekszik-e a gyerek.*

Vidékünkön is ismeretes azon általános nézet, hogy könnyebb a szülés, ha az asszonyt sétáltatják, ameddig lehet.³¹ Figyelmeztették, hogy ne beszéljen, ne kiabáljon,³² *mert attól kimegy belőle az erő.* A szülés módjáról azt tartják: *Kinek hogy kívánja a test, úgy születi meg a gyereket. Mindenki ott szület, ahová kíváncozott. Ahogy érezte, hogy könnyebb.* Leggyakrabban fekvé szültek, de a két világháború között is volt példa az állva szülésre.³³ *Akkor dézsa fölött szültek. Úgy kellett tartani kettőnek az asszonyt, a lepedőt meg alatta. A dézsa azér' vót, hogy a vér ki ne fusson a földre. A lepedő meg, hogy le ne essen a gyerek.* Volt, aki az ágy végébe kapaszkodott közben, úgy tartotta magát. Máskor egy székre ül-

tették rá az asszonyt, a bába pedig előtte, egy *gyalogszéken* ülve várta a gyereket.³⁴

A szülés lefolyásában ténylegesen csak a bába segített. A többi résztvevő utasításai szerint szorgoskodott körülötte, s támogatták, vigasztalták, biztatták a szülőasszonyt. A bábák tevékenységéről többféleképpen nyilatkoztak, feltételezhetően egyénileg, vagy esetenként különböző megoldásaik, módszereik voltak. Az adatok egy része szerint, *menynyomdosta az asszony hasát, hogy jobban menjen*. Mások arra emlékeznek, hogy csak odakönyökölt az asszony mellé az ágyra, és félkézzel simogatta a hasát.³⁵ Ezen eljárást az adatközlők jobbnak tartották, mert a hagyomány szerint nem szabad siettetni a szülést, ki kell nyugodtan várni, amíg magától *ki-gyűn a gyerek*. A legtöbb bába megértő, kedves volt az asszonnyal, de emlegetnek olyat is, aki nemegyszer gorombáskodott és durva tréfákat engedett meg magának. Amikor már kellett, hogy a szülőasszony *adja az erőt*, valaki megfogta a kezét, hogy szorítsa jó erősen. A bába óvatosan tartotta az újszülött fejét, s ha már a válla is kint volt, csitította az asszonyt: *most már csak lassan, tartogasd az erőt, nehogy megszakadjon benned valami*.

A szülési fájdalmakat természetesnek ítélik, sem mágikus, sem vallási eredetmagyarázatot nem tudnak rá.³⁶ Hogy a szülés kinél könnyebb, kinél nehezebb lefolyású, azt *fajta dolgának*, öröklött adottságnak tartják, azzal a tapasztalaton alapuló megszorítással, hogy az első alkalom mindenkinél több szenvedéssel jár.

Nehéz szülés esetén több eljárást emlegetnek. Leggyakrabban forró víz fölött *páritották* az asszonyt. Ráültették a dézsára, vagy csak fölé állították, mivel a hosszú szoknya alatt úgyis bent maradt a gőz. Sokak szerint fokozta a hatást a vízbe hintett szénapernye.³⁷ Voltak, akik a meleg ülőfürdőt tartották ilyenkor eredményesnek. Gyűjtéseim szerint a pálinka, mint szülést könnyítő szer, nem volt általánosan elterjedt gyakorlat.³⁸ Több helyen említik, hogy a bába javallata volt, miszerint 1–2 pohár pálinka, rum *erősíti* az asszonyt ilyenkor. Sokat azonban nem tanácsos inni amíg meg nem születik a gyerek. A szülést könnyítő mágikus eljárások emléke lényegében kiveszett napjainkra.³⁹ Mindössze néhány esetet hallottam, hogy igen nehéz szülés alkalmával behívták a férjet is.⁴⁰ Sokan úgy vélték, már az is segít, ha ilyenkor a férfi kezét megfoghatja a szülő nő, mert ez erőt ad neki. Mások szerint ölébe kell vennie feleségét, és *segített a hasát nyomni*.⁴¹ Általában azonban vizsgált időszakunkban a férjnek már nem volt szerepe a szülésnél.⁴² A szülés megkönnyítése érde-

kében a résztvevők gyakran fohászkodtak *az égiekhez*. Hosszabb imádság elmondására a nagy sürgés-forgásban nem volt idejük. Legfeljebb a *Most segíts meg Mária...* kezdetű, rövid imát mormolták el magukban. Egyedül Órhalomban találtam azt a szokást, hogy a fiatalasszony anyja, ha éppen nem volt rá szükség, kiment, és a szabad ég alatt térdenállva könyörgött a szülés szerencsés lefolyásáért. A *Szülőboldogasszony* elnevezést nem ismerik, külön a szülés védőszentjéről nem tudnak. Szűzmáriát, szent Annát, szent Józsefet, páduai szent Antalt emlegetik, mint akikhez ilyenkor leginkább folyamodtak.⁴³

A két világháború között súlyos esetekben a bába orvosért küldetett. Sokszor azonban, mire a több falut ellátó körorvos megérkezett, már késő volt.⁴⁴ Olyan esetekben, ha előzetesen számított az orvos rendellenességre, lehetőleg beküldte az asszonyt a kórházba szülni. Arra is volt azonban példa, hogy ennek ellenére húzták az időt, úgyhogy a szállításra már nem volt lehetőség. Máskor az anya nem élte túl a hosszú szekerezést, vagy az újszülöttet nem lehetett már megmenteni. A második világháborút követően, a veszély reális belátásával mind gyakrabban vették igénybe a kórházi ellátást. Voltak természetesen, akik húzódoztak, mondván, hogy jobb otthon, a megszokott körülmények, ismerős arcok között túlesni a szülésen. Mérlegelték a kérdés anyagi oldalát is. Szociális kedvezmények híján tetemes összeget tett ki a kórházi ápolás finanszírozása, amihez további költségként jött az asszony és az újszülött számára a kórházi körülményeknek megfelelő ruhaneműk beszerzése. Ilyenkor ugyanahhoz a megoldáshoz folyamodtak, mint annak idején a tanult bábák iránti bizalmatlanságban. Úgy tüntették fel, hogy hirtelen jöttek a fájások, már nem volt idő a kórházba bemenni, ezért hívták a régi szülésznőt. Általánossá akkor vált a kórházban szülés, amikor az ingyenes betegellátást a tsz parasztágára is kiterjesztették.

Az anya ellátása

Amikor a gyermek világrajött, a bába mindkét oldalon elkötötte a köldökszinórt, majd elvágta. Az újszülöttet belecsavarta egy pelenkának készített vászondarabba és a *vánkuskára* (pólyapárna) fektetve letette az asztalra vagy lócára. Előbb az anyát látta el. Ebben elsősorban az asszony anyja segédkezett.⁴⁵ Fontos az volt most, hogy a méhlepényt eltávolítsák.

A placentát *gyerekágyának*, jobbra csak röviden *ágyának* nevezik, tréfás neve *vereslajbi* volt.⁴⁷ Vidékünkön is általános vélemény, hogy *ha nem akar elmenni az ágya*, egy üres borosüvegbe kell fújatni az asszonnyal, s az erőlködés használ.⁴⁸

A placentának gyógyító hatást tulajdonítottak. Ha a szülőasszony májfoltos volt, vagy himlőhely, szemölcs csúfitotta arcát, még melegen hozzádörzsölték az *ágyát*, s úgy vélték, hogy ettől elmúlik.⁴⁹ A menyecske anyja végezte ezt jobbra, de ha úgy adódott, a bába is megcsinálta. A szokás a 30-as években élt. Ha bármelyik lány szabadulni akart arcbőre szépséghibáitól, tanácsolták neki, hogy legyen közelben, ha valamelyik háznál gyermek születik, hogy ő is megkenhesse arcát a frissen levált méhlepénnyel. Utaltam rá, hogy ezzel a gyógymóddal esetleg az anyajegy is eltávolítható a hiedelem szerint. Már csak néhány idős asszony emlékezett arra, hogy megnézték, hány *görcs* van a köldökzsinór placentával maradó részén. Ezek számát azonosnak vélték az asszony várható további szüléseivel (Érsekvadkert). A méhlepény eltakarítása a bába feladata volt. Legtöbbször a *gana*ba (trágyadomb) ásta el, mások szerint a két *csepegető* közé (a két, hosszában egymásnak háttal épült ház közötti keskeny köz). Mindenütt fontosnak tartják a hely kiválasztásánál, *hogy ne járkaljanak majd rajta*. Ugyanezzel indokolják azt is, hogy a szülés után maradt véres vizet a *gát* (fonott kerítés) tövébe öntötték. Néhányan emlékeznek még rá, hogy az öregek azzal vélték a rossztermő gyümölcsfák hozamát gyarapítani, hogy tövükbe *gyerekágyát* földeltek el (Nagyoroszi, Litke).

Szülés végeztével a bába az ágyon keresztbe fektette az asszonyt, fektette a lábait is, és melegvizes ruhával lemosta róla a vért. Alaposabb mosdatás nem volt szokásban ilyenkor. Utána *megkenete*: a gyomortól lefelé irányuló mozdulatokkal minden károsnak vélt maradványt igyekezett eltávolítani az asszonyból. A kenésnek más hasznot is tulajdonítottak. Egyrészt *ilyenkor öszve kell masszírozni a méhet, mer' szét van menve*, másrészt ennek révén nem marad *hasas* a nő szülés után. Ez utóbbi érdekében mások az asszony törzsét vizes lepedőbe csavarták. Egyes vélemények szerint szárazon is elég, legjobb hozzá egy ócska vállkendő. Fontos csak az, hogy jó szorosan tekerjék át,⁵⁰ minél fájdalmasabb, annál inkább használ.⁵¹

A sikeres szülés hírére összegyűltek a rokon- és szomszédasszonyok, s ők is segédkeztek most már. A szennyes ágyneműt leszedték, a véres szalmát kivitték és elégették. Tiszta ágyneműt húztak, de színeset, mintásat, mert *a fehéret még nagyon összefente vóna*. A szalmára *szalmatakaró*,

rá egyszerű, alváshoz is használt lepedő került, majd dunnát és két párnát készítettek oda az asszony feje alá. A szülönőre tiszta inget adtak, tiszta pendelyt, bár a nagy többség úgy tartja, barchent alsószoknya jobb ilyenkor, mert a vászon *megkérgesedik* a vértől. Jobbára még alá is egy ilyen, viseltes alsószoknyát terítettek a lepedőre, hogy felszívja a vért. Ezt addig alkalmazták, amíg az asszony tisztulása tartott. Időnként fordítottak rajta, majd ha végleg átitatódott, kicserélték. Ez egészen az 50-es évekig gyakorlat volt.

Általános vélemény, hogy szülés után pálinkát kell inni a gyermekágyasnak, most már amennyi jólesik neki, ez segíti felerősödését. Hangsúlyozottan erős pálinka kell, az jobban használ, továbbá az *édespálinka* – úgy tapasztalták – ilyenkor hasmenést, hascsikarást okoz. Legtöbbször maga a bába hozatta most is a pálinkát, s egy kis összetört gyömbért kevert hozzá, *hogy erősebb legyen*. Enni azonban nem tanácsos szülés után, mert könnyen bele is halhat az asszony – mondják. 1–2 napig csak egy kis *könnyű kosztot*, rántottlevest, tejet, tejeskávét adtak neki. Mások szerint ehet mindjárt bármit, ha megkívánja. Hagyományos felfogás szerint ugyancsak az anya halálát idézi elő, ha szülés után hagyják elaludni: olyan fáradt ilyenkor, magyarázzák, hogy már nagyon közel van a halál állapothoz. Ezért valaki, legtöbbször édesanyja ottmaradt a menyecskevel, mesélt neki, kérdezgette, volt, hogy csak 5–6 óra múlva hagyták pihenni.

„Nálunk is volt ilyen eset. Mondta pedig a bába az anyósnak, hogy ne hagyja (elaludni). De annak csak a jószág után kellett nézni. Nem volt az sok idő, még egy óra se, talán. És az asszony többé nem ébredt fel” (Nagy Istvánné, sz. 1895., Ipolyfödemes).

Sátoros ágy

Vidékünkön is szokás volt a gyermekágyas asszony ágyának lepedővel történő elkerítése. Neve *sátor*,⁵² a pontosság kedvéért néha hozzátették: *fekvő-sátor*~*fekő-sátor*. Litke környékén *figurából* (tréfából) *vászonhidasnak* is mondták.⁵³

A sátoros ágy fő kelléke a nagyméretű *sátorlepedő*.⁵⁴ A volt honti falvakban *felkötő-lepedőnek*⁵⁵ nevezik. Korábban magukszötte kendervászonból készült, általában *tiszta pamuk*, ritkábban *félpamukos* fajtából. Ipolyvecén a múlt század végén a módosabbak inkább lenvásznat használ-

tak hozzá. A három szél vásznat hosszában *vereskötéssel*,⁵⁶ csipkével dolgozták össze, s ugyancsak csipkével szegték a lepedő egy hosszanti és két keskeny oldalát. Egyik, ritkábban mindkét végén *szőtteshim* díszítette. Hugyagon, Órhalomban *kallatták*⁵⁷ is ezeket a lepedőket. Ludányban néhányan emlékeznek *kivarrott* darabokra, de közelebbit már nem tudnak róla. Ipolyvecéről viszont gazdagon hímzett példányokat ismerünk a múlt század végétől. Diszitményük leggyakrabban fehér *subrika*, máskor ezt szálszámolásos, laposöltéses mintasorokkal kombinálták. Van régi stílusú, piros fonottas keresztöltéssel kivarrott darabunk is. Csesztvén, Szügyben már csak damasztból készült, *vevett* (vásárolt) slingeléssel díszített formát őrzött meg az emlékezet. Litkén, Nógrádszakálban, Ludányhalásziban az 1890-es években tértek át erre az anyagra. Ez utóbbi falvakban azonban, a slingeléssel felváltva a csipkedíszítés is megmaradt. Másutt a századfordulótól a módosabbak fehér batisztból kezdik varrni e lepedőket, s mivel a batiszt keskeny, ugyanúgy betétekkel állították össze, mint a házivásznat. A betétek és a három oldal *szegése* azonban már bolti slingelés. A gyári anyagból varrott lepedőkön más díszítés nem volt.⁵⁸ Rendeltetéséből adódóan a *sátortlepedő* azon textiliák közé tartozott, amelyeket nagyobb közösség lát, ezért fordítottak rá sok gondot.⁵⁹ *avvót a dicsőség, akinek nagyon szép vót.*⁶⁰

A *sátort* a hagyomány szerint bárki elkészíthette a segédkező asszonyok közül. Azonban legtöbbször a bába irányította a munkát. Mindig a rangsorban elsőnek számító (a ház első helyiségében az udvarra néző ablakkal szemközti oldalfal mentén álló) ágy köré került. Amíg csak ez az egy helyiség volt fűthető, ez értelemszerűen azonos volt a szülőágygal. Később, amikor az asszony hálóhelyén szült, akkor is idehozták át *sátort fekiüdni*. Ha az apósék lakták az *elsőszobát*, erre az időre hátra költöztek. A szoba sarkában álló ágy két szabad oldalát fedte lepedő. A *pallásba* (keresztgerendák, mennyezetdeszkák) szögeket vertek, azokhoz rögzítették. Régebbi gyűjtések szerint,⁶¹ a lepedő valamelyik sarkára gonoszűző céllal fokhagymát (Ipolytarnóc, Litke, Mihálygerge), babot (Hugyag), vagy kenyeret, kenyérmorzsat (Mihálygerge, Hugyag) tettek, s a vászonnal csomóba fogva, *szatyínggal* kötötték körül, majd e szalaggal erősítették fel a textiliát is. A közbülső helyekre ugyancsak *szatyíngból* kis füleket varrtak, s azon fűzték át a kötőmadzagot. Én már csak olyan másodlagos magyarázatokat kaptam, hogy aki *trehány* volt, az nem varrt füleket, csak csomóra kötötte a lepedő sarkát (Órhalom).⁶² Litkei adatok szerint az ágy szabadon álló sarkához egy rudat szegeztek, *hogy jobban tartson*,⁶³ sőt olyat

is emlegetnek, hogy – a belső sarkot nem számítva – a három sarokhoz szögelt lécek tartották a lepedőt.⁶⁴ A lepedőt különben úgy helyezték el, hogy *cifrája* (díszített vége) kerüljön az ágy fejéhez. Itt a sarkát – alkalmanként – átlósan felhajtották, s tüvel megtűzték. A tűnek a praktikumon kívül mágikus szerepe is volt: *hogy a boszorka szúrja meg magát, ha oda akar szemtelenkedni* (Órhalom, Huguag, Ipolytarnóc).⁶⁵ Volt, hogy a hatás fokozására két tűt tűztek be kereszt alakban (Ipolytarnóc, Litke, Mihálygerge).⁶⁶ Végül, amikor elkészültek, az ágyat, sőt sokan az egész szobát is meghintették szenteltvízzel (Órhalom, Ipolytarnóc, Mihálygerge).

Az ágy eltakarásának gonosztávoltartó funkciója összetett volt.⁶⁷ Legáltalánosabb magyarázat szerint az anyát és csecsemőt egyaránt védte a szemmelverés ellen. Mivel a hiedelem szerint szándéka ellenére is árt-hatott így valaki, kevés látogató pillanthatott be a lepedő mögé. Ez vonatkozhatott a férjre is. Többen hivatkoznak szüleik, nagyszüleik elbeszélésére, hogy régen az apa közelébe sem mehetett az ágytak, s nem is szólhatott feleségéhez. Mások a gyermek *elváltásának* megelőzését hangsúlyozzák. Kaptam azután olyan, másodlagos magyarázatokat is, miszerint azért volt szükség az ágy eltakarására, mert régen csak egy lakóhelyiség volt a házban, s valahogyan mégis megpróbálták elkülöníteni a beteg aszszonyt, hogy nyugodtan fekdjön, és ne zavarják szoptatás közben.⁶⁸

A sátoros ágy szokására még minden községből van adat. Csesztvétől nyugatra, valamint Ludányban a századfordulóra ugyan már elhagyták, de másutt (beleértve Balassagyarmat parasztlakosságát is) ekkor még általános volt, s csak a 20-as évek első felében szűnt meg. Ahol a fiatalok együtt laktak a szülőkkel, ott élt legtöbbször, míg a külön élő családokban az első világháború éveiben már elmaradt.

Az újszülött ellátása

Az újszülött tulajdonképpeni egészségügyi ellátása nem sokból állott. Az öregek emlékezete szerint a világrajött csecsemőt csak nagyjából megtöröltették, s becsavarták egy vászondarabba. Úgy tartották, 2–3 óráig nem kell hozzányúlni: *hadd szokja meg ezt a levegőt*.⁶⁹ Ezalatt készítette el a bábaasszony a *sátort*. A *könyves* bábák azonban az anya egészségügyi ellátása után mindjárt hozzáfogtak az újszülött fürdetéséhez. Míg a szülő-

nővel – anyja irányítása mellett – az ottlévő asszonyok tovább foglalatostkodtak, az anyós a bábának segédkezett.⁷⁰ A fürdetés fateknőben történt. A megfelelő hőmérsékletű vízbe a tanult bábák már fertőtlenítő szert (Lizoform, Hypermangán) tettek,⁷¹ s egy puha rongydarab segítségével lemosták a csecsemőt. Törülközőül a sokszori mosástól megpuhult vászondarabot használtak. Egy kis tiszta vászon- vagy sifondarabkára disznózsír kentek, azt tették közvetlenül a köldökre, majd a hosszú, un. púpruhával átkötötték. Halvány emléke él még ugyan annak, hogy pelenkázás után az újszülöttet csak egy nagyobb vászondarabba csavarták, s végigfászlították, a századfordulótól azonban már az a gyakorlat, hogy mindjárt *kisinget*, *kissapkát* adtak rá.⁷² Belekötötték pólyába, s az anyja mögött a fal mellé fektették egy párnára.

A praktikus teendőknél jóval összetettebb volt a csecsemő mágikus értelemben vett ellátása. A születés aktusa gyűjtőpontja a preventív képzeteknek, akcióknak. Ezek, céljukat tekintve két fő csoportot alkotnak. Egyik részük alapja azon képzetkör, amelynek lényege, hogy minden kezdet – jelen esetben az induló élet – magában hordja a jövőt, illetve a kezdet időpontjában e jövő alakulása befolyásolható. Másik csoportjuk a gonosztávoltartásra irányul, tekintve, hogy a gyenge újszülött fokozott mértékben védtelen még az ártó hatalmakkal szemben.

A születés résztvevőinek első dolga volt, hogy a különféle véletlen jelenségekből levonják következtetéseiket a gyermek jövőjére nézve. Egyik támpont a születés időpontja. A pénteken világrajött gyermeknek mindenütt szerencsétlen életet jósoltak. Ugyanez érvényes, ha a születés a hónap 13. napjára esett. Ellenkezőjét tartották az újévkor született apróságról. Kedvezőnek vélték a keddi születést is: az ilyen gyermek *kedves* lesz a családnak (Órhalom), vagy a párválasztás idején majd nagyon kapós lesz (Csesztve). Az utóbbi hiedelmet más változatok szerint csak fiúgyermekre tartják érvényesnek.⁷³

Számbavették a születés körülményeit is. A családban hetediknek született gyermek a hiedelem szerint szerencsés lesz, minden sikerül neki az életben, amibe belefog (Órhalom, Litke).⁷⁴ Ugyanezt jósolták a *burokbaszületett* gyermeknek is. A képzetek összemosódását jól szemlélteti, hogy egyesek szerint a foggal születés szintén szerencsét jelent, mások a *burokbanszületett* gyermekről állítják, hogy *az sokat tud* (Órhalom), *az olyan jósló lesz* (Csesztve).⁷⁵ Töredékesen és keveredve találtam még adatokat a foggal születés táltos hiedelemkörre utaló értelmezésére is.⁷⁶ Az így született ember *mindent tud, tudománya van* (Órhalom), *tudós*

lesz (Hugyag, Litke), *tud úgy mindent mondani* (Csesztve). *Táltos, jósló* (Ludány) lesz belőle, legtöbbször azonban *garabonciásnak, garabonciás gyijáknak* emlegetik (Csesztve, Órhalom, Hugyag, Ludányhalászi). A foggal született gyermeket nagyon féltették a vihartól, mert *felkapja a szél, oszt elvitte*. Különösen vad vihart emlegetnek, ami fákat tépett ki, házakat, kéményeket döntött össze (Órhalom, Hugyag, Csesztve). Ezután a gyermekből is *garabonciás* lett, aki hasonló nagy vihart tud csinálni (Órhalom, Ipolyfödemes). A vihar segítségével messzire eljut, arról lehetett megismerni, hogy tejet, tojást kért, amikor betért valamelyik házhoz. Hiába kínálták hússal, süteménnyel, csak a tejet fogadta el. Ha pedig azt nem kapott, akkor vihart csinált (Ipolyfödemes, Hugyag, Órhalom, Csesztve). *Diószegi Vilmos* korábbi gyűjtéseiből⁷⁷ kiegészíthetjük a képet. A foggal született gyermeket hétéves korában lopják el. Egy keskeny, hosszú, fekete felhőben, kígyó vagy sárkány hátán érkezett a *garabonciás* érte, mások szerint maga a *garabonciás* volt kígyó, sárkány alakjában a felhőn, s forgószéllel kapta föl a gyereket a földről (Csitár). Magam a gyűjtés során összefüggő hiedelem-történeteket nem találtam, csak hosszas rávezetés után bukkant fel egy-egy adattörődék. Illetve a konkrét hiedelmi magyarázatot feledve, inkább már csak szólások formájában maradt fenn emléke e képzetkörnek.

„Ha valaki okosat mond, mondták: No ez fogval született, biztos!” (Litke).

„A fiammal történt. Tudja, ő az elnök (a tsz-ben). Valamiben nem egyeztek a párttitkárral. Mán nem tudom hogy, de ott vót egy hugyagi ember. Oszt mondja a fiamnak: Ezzel ne álljon szóba, elnök úr – így mondja neki – ez négy fogval született. Ez kész boszorkány!” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).

Mások, noha hallottak ilyesmiről, konkrét példákat hoznak fel rá, hogy a foggal született gyermekből is *csak olyan* (ember) *lett, mint a többi*. Ennek ellenére még a két világháború között is több esetet emlegetnek, amikor, kétségtelenül elhárító céllal, a bábaasszony vagy valamelyik nagyanya kihúzta születés után a fogat. Úgy emlékeznek, „bölcességfog” volt, de legtöbbször könnyen kijött.

Az újszülött körüli első gyakorlati tennivalókkal összekapcsolódva is több, jövőre vonatkozó produktív mágikus szokás elvégzésére került sor.⁷⁸ Általános hiedelem volt, hogy közvetlenül a megszületés után bekecsre fektetett, vagy ködmönbe csavart újszülöttnak göndör haja lesz majd.⁷⁹ Századunk első negyedében a szokás még élt. Ahol várandós menyecske volt a háznál, az úrnapi *gunyhóból* az anyós (külön háztartás esetén inkább a menyecske anyja) eltett néhány rózsaszirmot. Ezt dobta bele aztán

az újszülött első fürdető vizébe. Úgy tartották, a piros sziromtól egészséges lesz majd a gyermek, mint a piros rózsza,⁸⁰ a fehértől ártatlan és szelíd, mint a fehér rózsza (Nagyoroszi). Más változat szerint csak kislány fürdető vizébe volt szokás – immár bármilyen – virágot beledobni ilyenkor, hogy majdan szép és szeretetreméltó legyen (Ipolyvece). Ezt a virágot, virágsziromot azután a nagyanya imakönyvében őrizgette. E szokásra legkésőbbi adatom 1943-ból való (Nagyoroszi). Általános gyakorlat szerint fiúcskának pénzt dobtak első fürdetéskor a teknőbe, ezzel vélvén biztosítani számára a gazdagságot. A *fürdőpíz* régen egy egykoronás volt, később már szimbolikusan csak valami aprópénz-érmét alkalmaztak. A szokás másik funkciója, hogy ez, az anyós által adott pénz, egyben a nagyanya afölötti örömét is kifejezte, hogy fiú született.⁸¹ Ugyancsak gazdagságvarázsló céllal fürdetés közben az anyós a csecsemő kezecskéjébe gyömszőlt pénzdarabot (Nagyoroszi). Mindkét változatnál a *fürdőpíz* a bába járandóságának kiegészítéséül szolgált. Nagyorosziból van adat arra, hogy az újszülött fürdető vizét az utcára kell önteni, hogy *kedves* legyen a gyermek majd és sokan szeressék. Hallomásból néhány idős adatközlő emlékezett arra, hogy valamikor, az első fürdő után a *gyereket* pendellyel, a leánykát gatyával törölgették meg, de magyarázatot nem tudnak már adni rá (Örhalom).⁸² Mielőtt a bepólyázott újszülöttet az anyja mellé fektették, további mágikus szokások következtek abból a hitből fakadóan, hogy amit elsőnek „megfog” életében a gyerek, azzal mindenkor jól tud majd bánni. Így leánykának orsót, varró-, kötő- és horgolótűt nyomkodtak a kezéhez.⁸³ A kisfiúnak baltát, villát, ostort, ha mesterembernek szánták, kalapácsot, szekercét.⁸⁴ Későbbi időben papírt, ceruzát, könyvet. Más megfogalmazásokban kevésbé konkrét a párhuzam: egy eszköz *kézbeadása* biztosította, hogy dolgos, ügyes, erős, *jó munkás* lesz majd a gyermek, *ért minden dolghoz*. Helyenként ilyenkor tették a gazdagságot biztosítónak vélt pénzt is a tenyerébe. Bár e hiedelmeket a mai középgeneráció még jobbára ismeri, az akcióra a századfordulót követően mind ritkábban került sor.

„A hügom már nem tett a kislányok kezébe (varrófűt), azt mondta, ő nem babonás. Pedig csak abból lesz jó varró, aki ezt megteszi” (Fábián Ignácné, középparaszt, sz. 1867., Örhalom).⁸⁵

„Az öregek nyomdostak a kezibe mindenfélét. Még jó, hogy az ekét nem tudták behurcolászni. Mi mán csak neveltünk” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Örhalom).

A két világháború között még mondogatták az idősebbek, hogy figyelni kell első pólyázás alatt, hogyan tartja kezét az újszülött. Ha nyitott tenyer-

rel feküdt, úgy vélték *pazar* (pazarló, bőkezű) lesz, ellenkező esetben zsu-gori (Ipolyvece).

Bár maga az akció későbbre esik, itt utalnék azokra, a gyermek kedvező jövőjét célzó mágikus szokásokra, amelyek eszköze a szülés, születés valamilyen származéka. Láttuk, hogy a *burokban* születés a hiedelem szerint önmagában is szerencsét jelent, de ezt még fokozni is lehet. Ludányi adatok szerint a gondosan félretett burokmарadványokat a csecsemő testéhez kötötték, amikor vitték keresztelni. Ezután még hat esetben kellett azt egy-egy keresztelőre vitt gyermek pólyájába bedugni. Az ilymódon *hétyszer megkeresztelt burok* olyan szerencsét biztosít majd a benne született gyermek számára, hogy nem fog rajta a törvény legsúlyosabb büncselekmény esetén sem.⁸⁶ Általánosabb annak a szokásnak emléke, miszerint a *burokbanszületett* gyermek *burkát* eltették, hogy ha majdan sorozásra megy, beledugják a gatyakorcába. Így biztosak lehettek benne, hogy nem veszik be katonának.

Ugyancsak megőrizték a leszáradt köldökzsinórt is, legtöbbször egy rongydarabba kötve a ládafiában. Egyes adatközlők már csak arra emlékeznek, hogy ha megnőtt a gyermek, odaadták neki, mert ez szerencsét hoz (Ludányhalászi). Másutt ugyanolyan módú és célú mágikus felhasználásáról beszéltek, mint a „buroknak” sorozás alkalmával (Litke). Gyakoribb előfordulásának látszik az a szokás, hogy az eltett köldökzsinórt később – a pontos időmegjelölésben eltérnek a vélemények: 3, 6, 7, 9 éves kort emlegetnek – *kibontatják* a gyermekkel.⁸⁷ Ha ez sikerül neki, ügyes lesz a munkában vagy konkrétan: a leány szépen tud majd varrni, kötni, horgolni, a fiú pedig jó faragó lesz. Mások szerint ez esetben okos lesz a gyermek, vagy: minden vágya teljesül életében (Órhalom, Húgyag, Csesztve, Érsekvadkert).⁸⁸ Számos adatom van rá, hogy századunk első felében még eltették a köldökzsinórt,⁸⁹ ha a „kibontásra” később már nem is került sor. Ennek magyarázata legtöbbször az, hogy közben meghalt a nagyanya, aki még hitt a szokásban.⁹⁰

Az újszülött világrajöttétől kezdődően számos preventív akció volt érvényben, amelyekkel a természetfeletti lények, emberfeletti erejű személyek ártalmait vélték távoltartani a gyermektől. Ezeket a későbbiekben részletesen tárgyalom, itt csak egy hiedelmet említek, amely konkrétan a születéshez kapcsolódik. Bár, mint láttuk, ellenkező értelmezésére is van példa, általánosabb az a nézet, hogy nem jó, ha a csecsemő első fürdővizén „keresztüljárnak”. Ezért a trágyadombra vagy a *csepegtető* alá vitte ki a bábaasszony.⁹¹

Az adott egészségügyi viszonyok mellett nem volt ritka eset, hogy az asszony belehalt a szülésbe. Vidékünkön is úgy vélekednek, hogy ilyen esetben legjobb, ha csecsemője sem élte őt túl.⁹² Amennyiben így történt, közös koporsóba temették őket, a gyermek tetemét az asszony karjára fektetve.⁹³ Memoratok tanúsága szerint még az első világháború után is elterjedt volt a hiedelem, hogy ha az újszülött életben maradt, anyja éjjeleente visszajárt a másvilágról megnézni őt. Egyesek szerint meg is szoptatta ilyenkor.⁹⁴

A recens anyagban az újszülött halálával kapcsolatos hiedelmek és szokások vonatkozásában az látszik döntő szempontnak, hogy a csecsemő nem részesült a keresztség szentségében. Feltehetőleg korábban differenciáltabb volt e kérdéskör.⁹⁵ Erre utal, hogy felváltva beszélnek *időtlen*, azaz koraszülött gyermekről, idejében világrajöttről, aki néhány órán, esetleg napon belül keresztség nélkül meghalt, másrészt a születés idejétől függetlenül holtan született magzatról, csecsemőről. Azonban a hozzájuk kapcsolódó képzetek, s többnyire a szokások is az emlékezet szerint azonosak mindegyik változatnál.⁹⁶ Noha kiemelten kezeltem gyűjtésem során e kérdéskört, a ma, illetve közelmúltban gyűjthető anyag már olyannyira kevert, hogy ide sorolják az *elcsinált* magzatot is. Az ilyen csecsemő lelkének további sorsát tudakoló kérdésre csak vallásos jellegű válaszokat kaptam, mivel nem tisztultak meg az eredendő bűntől, *nem lesz belőlük angyalka*, nem a mennyországba kerülnek, csak a tisztító tűzbe.⁹⁷ Korábban viszont feltétlenül lenniük kellett más elképzeléseknek is.⁹⁸ Ezt bizonyítja, hogy a legidősebbek mindenütt ismerik a hiedelmet, miszerint azon a helyen, ahol a keresztleetlen csecsemőt elhantolták, lelke hét évenként sírással hívja fel magára az arra járók figyelmét egészen addig, amíg valaki el nem mondja fölötte a keresztelelés szövegformuláját.⁹⁹ Ezáltal a lélek megszűnik pogánynak lenni, s többé nem háborgatja az élőket.

„Tudja, mikor én idegyüttem menyecskének, ezen a helyt vót a ház, de nem ez. Egy olyan öreg ház. Oszt ezek olyan félősök vótak: az uram, meg az apósom. Ha mán sötét vót, nem mentek vóna ki az udvarra semmi pénzér'. Akkor is valami kellett a padlásról: No, Iona, szaladj! Ahogy gyüvök léfelé, csak figyelem, mintha macska lenne. De nem, gyereksírás. A kert végibül. Tudja, ott van egy fűzfa, ha nappal gyün, maj' memmutatom. Akárhogy kivágjuk, csak kinő. Mer' nem nő nagyra, csak olyan kis törpe. Bemenek, mondom az anyósomnak: Nem

tett le valaki egy gyermeket a kert végibe? Menjünk ki együtt mennézni! De ű is félt: Ne törődj vele, hallegyen! Anyósom mán tudta: Figyeld meg, Ilona, minden hetedik esztendőben szólal meg. Az olyan gyerek, akit nem kereszteltek meg, akit úgy elhajtottak, csak úgy elástak. Mer' legalább az anyja mekkesztertelte vóna ugye?! A szomszéd menyecske gyereke vót. Nagyon menyecskés vót az ura, de azér' neki is mecszinálta a gyermeket. Oszt nem akarta a menyecske, hát el-tette. Látod, az a бүдös asszony, nem merte az ű kertjibe elásni, ide ásta el a mi kertünk végibe, a fűzfa alá. Félt ugye, mer' akkor a csendörök nagyon hajhászták a gyerekelvesztést. – Hát én oszt el is felejtettem ezt. Hét év múlva rá, éjjel csak felébredek, hogy mintha gyerek sírna. Akkor mán anyósom nem élt. Akkor jutott eszembe. A nővérem itt aludt a másik ágyban, szólok neki, hallja-e? Hát ű is hallotta. Mer' az úgy van, hogy abban az időpontban, amikor elásták, rá minden hét évben szólal meg. No én oszt másnap reggel kimentem, oszt így kézzel mekkeszterteltem (keresztet rajzolt a levegőbe) szeginkét: Én téged mekkeszterteltem az Atya, Fiú, Szentlélek nevében. Azóta oszt nem sír" (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Őrhalom).

Az idevonatkozó temetési szokásokat a vallási szabályok befolyásolták. Katolikus pap nem vállalta a temetést, sőt *szentelt földbe*, azaz a temető kerítésén belül sem kerülhetett az ilyen csecsemő teteme.¹⁰⁰ Többé-kevésbé az első világháború után a papok hallgatólagosan már eltekintettek az utóbbi-tól. Általános vélemény szerint a kis halottat csak egy pelenkának készített vászondarabba csavarták, s papírdobozba tették. Esetleg egy kis faládikát (*katula, katulka*)¹⁰¹ tákolt össze számára az apa. Néhány adatközlő szerint, az időre, de halvaszületett, illetve keresztelés előtt elhunyt csecsemőt már felöltöztették ingecskébe, főkéntöbe, s szabályos kis koporsót csináltattak neki.¹⁰² Ludányi adatok szerint egy kék szalagot kellett a csecsemő derekára kötni.¹⁰³ Emlékezet szerint régen a *temetősáncba*, temető árkába,¹⁰⁴ kívülről a temető kerítésének tövébe földelték el. Szertartás nem kapcsolódott hozzá, még az sem mondható szokásnak, hogy egy imát elmondtak fölötte. Mindössze úgy igyekeztek, hogy az esti harangszókor induljanak a temetőbe.¹⁰⁵ A szokást végző személy sem volt a legtöbb helyen kötött. Általában az apa vitte¹⁰⁶ ki hóna alatt a dobozt, de elintézhete bárki a családból, sőt a bábaasszony is,¹⁰⁷ ha úgy adódott. Ludányihalászi hagyomány szerint azonban ez a keresztanya kötelessége volt. – Későbbi gyakorlatnak látszik, hogy egy rokon, jobbára valamelyik öregszülő sírjába ásták el.¹⁰⁸ Patakon estefelé valaki a családból kivitte a temetőbe, s a sírásó néhány pengő fejében sötétedés után elhantolta valamelyik hozzátartozó sírjába. A kis halottnak semminemű sírjel nem járt.¹⁰⁹

1. Berettyóújfaluban a közösüléstől számították: egyesek szerint azonnal, mások szerint 8–9 napra fogamzik meg a gyermek, s ehhez adták hozzá a 9 hónapot (Szathmári I., 1978. 227.).

2. Ugyanezt tapasztalta Kresz M., 1960. 224. Ellenkező adatok, amelyek komolyabb előkészítésről informálnak: Pintér S., 1891. 97–98., Felföldi L., 1976. 425., Jung K., 1978. 32.

3. Vö. Istvánffy Gy., 1911. 227., Gönczi F., 1937. 50. – Vidékünkön a hagyományos felfogás szerint elég egy évben kétszer, húsvétkor és karácsonykor e szentésekhez járulni.

4. Más kutatók a magzat első mozdulásához kötik a csecsemőkelengye készítésének megkezdését (Kiss L., 1919. 86., Timaffy L., 1975. 209.). Nyárszón pedig közvetlenül szülés előtt állították össze (Kresz M., 1960. 224.).

5. A csecsemőkelengye készítőit illetően megoszlanak a rendelkezésre álló irodalmi adatok. Nyáry A. szerint a palócoknál *közbü adták*, azaz a „házközösség” állította ki (Nyáry A., 1931. 171.), a Mátra vidékén, Turán valamennyi gyermeknél az anyai nagymama adta az első kelengyét (Morvay J., 1956. 59., 195., Fülöp L., 1969. 16., Schram F., 1972. 100.). Martoson mindkét nagymama hozzájárult, de az apai nagyobb mértékben (Fél E., 1944. 27.).

6. Vö. Kiss L., 1919. 86., Timaffy L., 1975. 209–210.

7. *Hasfolt*: a bevarrott ujjú ingváll nyaka hasitékjának két oldalán futó, apró, levarrott hajtásokat keresztben, a mell alatt lezáró, keskeny pánt. (A hasiték egyébként nem tartott a hasfoltig, csak éppen annyit engedett, hogy bele tudjanak bújni.)

8. Az emlék előkészítésének régebbi módját, miszerint férjükkel szoptatták, nem ismerik vidékünkön (vö. Temesváry R., 1899. 27.).

9. Meglepő, hogy a szülés mágikus jellegű előkészítésére a ruhateregetés terheség alatti tiltásán kívül más emléket nem találtam. Csáky K. is mindössze azt említi, hogy lakodalomkor a vőlegényes házhoz érkezvén, egy tojást földhözvágta a menyasszony előtt (Csáky K., 1979. 52.). Pedig a szakirodalom gazdag olyan, lakodalomhoz kötődő (Gönczi F., 1937. 52–53.), a terheség idejére érvényes (Dörfler F., 1893. 108., Temesváry R., 1899. 24., 37–38., 40., 53., 56., Luby M., 1935. 146., Gönczi F., 1937. 38., 49–50., 53., Krupa A., 1974. 77–78. Nógrád megyéből egy korábbi adat: Benkóczy E., 1905. 103.) mágikus előírásokban, cselekvésekben, amelyekkel a könnyű szülést igyekeztek előre biztosítani. Dörfler F. elsősorban a magyar nyelvetterület déli sávjából különféle amuletteket ír le, amit szerencsés szülésük érdekében viseltek az asszonyok (Dörfler F., 1893. 109.). Ide kapcsolható a ponyvaimádságok

testen viselése is (*Berze Nagy J.*, 1940. III. 65., *Bálint S.*, 1971. 640.). Másrészt ugyan-csak ismerünk a szakirodalomból adatokat arra vonatkozólag, hogy számos előjeltől vélték következtetni a szülés lefolyására (*Temesváry R.*, 1899. 50., 53., 92.).

10. Az oklevél megszerzéséhez hivatalosan szükséges követelmények voltak: „becsületes előélet”, férjes vagy özvegyi állapot és némi írás-olvasás készség. A képzés öthónapos tanfolyam volt valamelyik bábaképezdében.

11. Néhány adat a helyi bábaviszonyok alakulásáról. 1820 körül egész Nógrád megyében mindössze két tanult bába volt, akik Balassagyarmaton, illetve Gácson működtek (*Mocsáry A.*, 1820–1826. IV. 257.). Egy 1850-es kimutatás gyűjtőterületem vonatkozásában Balassagyarmaton 9, Szécsényben 2, Szügyben 1 tanult bábát tart számon (Nógrád megyei Levéltár 3365/1850.), *Reguly* 1857-ben csak parasztbábákról tesz említést (*Reguly A.*, 1975. 103.). A megyei tisztifőorvos 1885-ös jelentése az Ipoly menti községek közül mindössze Érsekvadkertről említ okleveles bábát (*Habonyi Z.*, é. n. 15.), akinek gyűjtési tapasztalataim szerint meglehetősen nagy kihagyás után, csak 1910 körül lesz utódja. A közegészségügy területén tett országos erőfeszítések megyénkben is érezhetőek. 1890-től minden 1500-nál nagyobb lélekszámú községet rendeletileg köteleznek, hogy községi szülésnőt alkalmazzon (lehetőleg okleveles bábát), 1913-tól pedig 800 lakosra szállították le a határt (Nógrád vármegye szabályrendeletei. Balassagyarmat, 1895. 178. Nógrád vármegye újabb szervezete és szabályrendeletei. Balassagyarmat, 1916. 254.). 1911-ben 168 „rendes, okleveles” és 161 „tisztí orvos által képesített, cédulás” bábát tartanak nyilván a megyében (Nógrádi Hírlap, 1911. augusztus 18.). – Egyébként a bábák rendeletileg előírt kötelességei a következők voltak: „...a terhes nőnek tanácsot adni, a szüléseknél a szükséges segínyt nyújtani, szülés után legkevesebb nyolcz napig a szülő nőt és gyermekét a szükséges ápolásban részesíteni, az utóbbi gondozását illetőleg az anyát oktatni kötelességére... csak a gyermek ágyas nők s csak az ezek és újszülöttek által használt ágy vagy ruhaneműk mosása engedtetik meg” (Nógrád vármegye szabályrendeletei. Balassagyarmat, 1895. 179.).

12. Ld. még *Zólyomi J.*, 1980. 260.

13. Ugyanerről tudósít Hódmezővásárhelyről *Kiss L.*, 1941. 336.

14. A kislélekszámú, meglehetősen szegény nógrádi falvakban a bábák nem gazdagodtak meg úgy, mint egy társadalmilag differenciáltabb alföldi mezővárosban (vö. *Kiss L.*, 1941. 336., 340–341.).

15. Hasonló gyakorlatról parasztbábák esetében ld. *Kiss L.*, 1941. 336. – Itt jegyzem meg, hogy a bábák boszorkány voltára utaló hiedelmeket gyűjtésem során nem találtam. Bár a bábák kétségtelenül elvégeztek a szülés során különböző mágikus praktikákat részben a jelenlevők kérésére, részben pedig azért, hogy a páciens családja elégedett legyen tevékenységükkel, s így nagyobb honoráriumra számíthassa-

nak. Az a motívum érthetően nem jelentkezik, miszerint a mellőzött bába „szakmai féltékenységből” fejtsen ki ártó tevékenységet, tekintve, hogy vidékünkön – immár a recens anyag szerint – egy időben falvanként hivatásszerűen többnyire csak egy asszony látta el a szülésznői teendőket. Egyébként a rontó tevékenységet folytató bábákról ismert adatok döntő hányada nagyobb lélekszámú, alföldi településekről származik (*Bihari A.*, 1980. 99–101., *Madar I.*, 1967. 188–194., *Órsi J.*, 1974. 355., *Sándor M. né*, 1976. 198., 200., 201., 208., *Szathmári I.*, 1978. 227–288.).

16. Falvaink hagyományos társadalmában elképzelhetetlennek tartották azt, az alföldi mezővárosokból ismert gyakorlatot, amely szerint a fiatalasszony, különösen első szülése alkalmával hazaköltözött szülei házához, s felépüléséig ottmaradt (vö. *Kiss L.*, 1941. 208., *Tárkány Szűcs E.*, 1944. 82., *Balogh I.*, 1973. 256., *Órsi J.*, 1974. 360., ritka előfordulással említi még: *Szathmári I.*, 1978. 227., *Jung K.*, 1978. 32.).

17. A szakirodalomból idevonatkozó részletek általában nagyobb számú résztvevőre engednek következtetni (vö. *Temesváry R.*, 1899. 57., *Kiss L.*, 1919. 87., *Gönczi F.*, 1937. 55., *Kresz M.*, 1960. 224.). A tirpákoknál viszont csak a fiatalasszony anyja és anyósa segíthetett (*Márkus M.*, 1943. 165.).

18. Gyűjtéseim során a szülőágy elkészítéséhez kapcsolódó mágikus eljárást nem találtam, noha a szakirodalomból gazdag idevonatkozó anyagot ismerünk (pl. *Dörfler F.*, 1893. 111., *Temesváry R.*, 1899. 44., 55., *Gönczi F.*, 1937. 55–57.). Érdemes viszont megjegyezni, hogy a *Dörfler F.* által még részletesen ismertetett kalotaszegi szokás emlékét *Kresz M.* sem találta meg mintegy fél évszázaddal később (*Dörfler F.*, 1893. 111., *Kresz M.*, 1960. 224.).

19. A földön szülésről tudósít a litkei római katolikus plébánia *Historia Domusa* az 1868–1877-ig terjedő időszakból: „...a szülésnél ama szokás, hogy a gyermekágyas asszonyt a szoba közepén a földre fektetik, s ott szüli gyermekét...” Ezen adatra *Zólyomi J.* volt szíves figyelmemet felhívni. – *Morvay J.* tapasztalata szerint a Mátra-alján a múlt század második felében már ritkaságnak számított a földön szülés, inkább csak hallomásból emlegették néhányan (*Morvay J.*, 1956. 103.).

20. Ugyanez a véleménye *Gönczinek* is (*Gönczi F.*, 1937. 57.).

21. Századunk elején már kizárólag ágyban szültek Dávodon (*Göldner M.*, 1971. 33.). Berettyóújfaluban ekkor ingadozó még a gyakorlat (*Szathmári I.*, 1978. 228.). Tétlenülben szintén ebben az időben a bába szerint évi 40–50 szülésből legalább 30 a földön történik (*Liszt N.*, 1906. 33.). 1930 körül Somogy megyében már ritka eset a földön szülés (*Gönczi F.*, 1937. 57.).

22. Annak emlékét már nem találtam meg, hogy télen is a fűtetlen kamrában történt volna a szülés (vö. *Istvánffy Gy.*, 1911. 227., *Morvay J.*, 1956. 102–104., 195–196.). *Szedes F.* a múlt század elején is azt tartja általánosnak, hogy télen a házban szültek (*Szedes F.*, 1819. 42.). Megjegyzem, Nógrád megyei vonatkozásban

Zólyomi J. vitatja azt is, hogy a fűtetlen kamrában télen aludtak (Zólyomi J., 1974. 42., 61.).

23. Ld. *Temesváry R.*, 1899. 46.

24. E gyakorlat elterjedése Somogyban és Nyárszón szintén a két világháború közére esik (Gönczi F., 1937. 57., *Kresz M.*, 1960. 224.). Kiss L. szerint viszont Hódmezővásárhelyen már az 1880-as években viaszosvászon lepedőt használtak (Kiss L., 1941. 340.).

25. A szülőasszony ruházatát illetően hasonló gyakorlatról informálnak: *Temesváry R.*, 1899. 46–47., Gönczi F., 1937. 53., *Kresz M.*, 1960. 224.

26. Az öltözettel kapcsolatban semmi mágikus szokás nyomára nem akadtam (vö. *Wislocki H.*, 1896. 292., *Temesváry R.*, 1899. 47., 51.).

27. Az 1910-es évektől volt a tanult bábáknak előírászerű bőrtáskájuk (Kiss L., 1941. 340.).

28. A köldökzsinór elvágására szolgáló egyéb eszköznek (vö. *Temesváry R.*, 1899. 112.) emléke nem maradt fenn. Ugyanezt tapasztalta Gomboson Jung K., 1978. 35.

29. 1890-ben kiadott rendelet szerint a szülésznő kötelező kellekei: „egy tompa hegyű olló. 2 m hosszú vászonzalag, egy allövet fecskendő és egy irrigátor, egy női hügcsap, 5 %-os karboloidat a kéz és a műszerek fertőtlenítésére, szappan, körömkéfe, törölköző” (Nógrád vármegye szervezete és szabályrendeletei, I. Balassagyarmat, 1901. 178.). Kiss L. részletesen tudósít a hódmezővásárhelyi bábák első világháború előtti felszereléséről: fehér viaszos lepedő, acél olló, pertli, háziszappan, irrigátor (Kiss L., 1941. 340.).

30. Hódmezővásárhelyen az 1860-as években még az utcán is bő, fehér kötényt hordtak a bábák (Kiss L., 1941. 339.).

31. Az ajtó rugdosásáról, ugrálásról nem tudnak (vö. *Temesváry R.*, 1899. 42., 47–48., 52., *Vajkai A.*, 1943. 48., *Kresz M.*, 1960. 224.).

32. Annak emléke már nem él, hogy ez a szülés titokban tartását célozta volna. Ugyancsak másodlagos magyarázattal lelte fel Nyárszón 1940 körül *Kresz M.*, 1960. 224.

33. Levéltári adatunk megyei vonatkozásban – Zólyomi J. jóvoltából – Lapujtőről van az állva szülésre 1847-ből (Nógrád megyei Levéltár. Járásbírói iratok 1854/1726/VIII/26/146.). A szakirodalomból magyar párhuzam mindössze Dunaszerdahelyről van, valamint a monarchiabeli román, rutén és szlovák nemzetiségektől említik (*Temesváry R.*, 1899. 43.).

34. A két széken ülve történő szülést a múlt század végéről említi Maconkáról Csilléry K., 1948. 150. A két világháború közötti időszakból a palócoktól Manga J., 1979. 149. A közeli Szokolyáról Szendrey Á., 1938. 297. – Annak emléket már sehol nem sikerült fellelni, hogy „lyukas széken” ülve szültek. (vö. *Reguly A.*, 1975. 103.,

Morvay J., 1956. 103.). A guggolva-térdepelve történő szülési módra nem emlékeztek. Egyébként az utóbbira vonatkozó, eddigi adatok a magyar nyelvterület keleti, illetve déli feléből származnak (Temesváry R., 1899. 43., Liszt N., 1906. 34–35., Garay Á., 1911. 223., Kiss L., 1919. 86., Szendrey Zs., 1929/a. 194., Gönczi F., 1937. 56., Vajkai A., 1943. I. tábla 2. kép, Kresz M., 1960. 224.).

35. Ezen eljáráshoz másutt fűződtek olyan képzetek, hogy tőle a gyerek „lejjebb megy”, vagy ha rosszul feküdne, megfordul (Temesváry R., 1899. 48.). Én azonban magyarázatot már nem kaptam rá.

36. Vö. Nyáry A., 1909. 135.

37. Ugyanezt találta az Ipoly jobb partján Csáky K., 1979. 55. Vidékünkön a füstölés, bonyolult összetételű orális szerek, borogatások, masszázások, szülőasszony megrázásának emlékei nem maradtak fenn (vö. Temesváry R., 1899. 48–53., Liszt N., 1906. 34., Gönczi F., 1937. 54–57., Vajkai A., 1943. 48., 58., 64., Kresz M., 1960. 224.).

38. Ellenkező véleményt ld. Dörfler F., 1893. 111.

39. Módszeres rákérdezéssel sem találtam adatot a szülés eltitkolását (vö. Fülöp L., 1969. 12.), az ártó hatalmak megtévesztését (vö. Dörfler F., 1893. 114., Temesváry R., 1899. 51., 55., 83.), elűzését (vö. Jankó J., 1891. 283., Vajkai A., 1943. 43., Kresz M., 1960. 224.), ártalmuk közömbösítését (vö. Temesváry R., 1899. 52., Liszt N., 1906. 42., Kiss L., 1919. 86.) célzó praktikákra, az oldás-kötés hiedelemkörén (vö. Temesváry R., 1899. 51., Gönczi F., 1937. 54–55.) zár-méhszáj megnyílása analogián (vö. Temesváry R., 1899. 51., Vajkai A., 1943. 48.) alapuló stb. (vö. Temesváry R., 1899. 48., 50–52, 57., Gönczi F., 1937. 54., Vajkai A., 1943. 48., Kresz M., 1960. 224.) eljárásoknak. Ez kétségtelenül összefügg a közegészségügyi viszonyoknak a kívánatosnál ugyan lassúbb ütemű, de vitathatatlan javulásával. Említésre érdemes itt a megye déli részén fekvő Kálló község körorvosának a „Közegészségügyi levelek” c. cikksorozatából a nógrádi bábaviszonyokkal foglalkozó részlet a Nógrádi Lapok és Honti Híradó 1881. február 20-i számában. Elrettentő példaként sorol fel itt a szerző olyan praktikákat, amelyeket a parasztbábák akkoriban rendszeresen üztek. Említi a ráolvasást, imádságot, azon szokást, hogy „varázsszavakkal teleírt papirokat” akasztanak a szülő nő nyakába, tesznek a hasára. Szó esik a „kenegetés minden nemeiről, mértéktelen alkoholfogyasztásról, „aztán következik a megrázás, a köszönlészek voncsolása”. A kisgyermeknek szánt ingecskét az apával a *gárra* terítettetik, „a rossz szellemek elűzésére”. Végül pedig a bába valamiféle saját készítésű, orálisan alkalmazott gyógyyszeréről is. Minden bizonnyal ezen eljárások akkor széles körben ismertek voltak.

40. Ennek volt egy olyan célzata is később, hogy *nézze meg, hollyan könnyű születnyi*. Zólyomi szerint ezt maga a bába kezdeményezte Őrhalomban (Zólyomi J., 1980. 260.).

41. Minden bizonnyal itt az ülveszülés férj ölében történő módjáról van lényegében szó (vö. *Temesváry R.*, 1899. 44., *Gönczi F.*, 1937. 56–57.).

42. Módos őrhalmi adatközlők szerint pl. ha a bába semmi komplikációtól nem tartott, gyakran még a szülés alatt kocsiúra ült a férj, hogy a látogatók kínálásához szükséges italfélleket, cukrászsüteményeket meg hozza Balassagyarmatról. – *Csáky K.* még talált rá adatot, hogy nehéz szüléskor a szobából kiküldött férjjel megoldatták a gatyamadzagját (*Csáky K.*, 1979. 55.). – A férj szerepére a szülés mágikus megkönnyítésében ld. *Dörfler F.*, 1893. 114., *Jankó J.*, 1893. 249., *Temesváry R.*, 1899. 44., 48., 50–52., 56–57., 83., *Gönczi F.*, 1937. 51., 54–56., *Vajkai A.*, 1943. 48.

43. Kézrel írott vagy nyomtatott imádságnak a testre helyezésére már nem emlékeznek (vö. *Kálmány L.*, 1885. 14., *Temesváry R.*, 1899. 56., *Berze Nagy J.*, 1940. III. 65., *Bálint S.*, 1943. 207., *Grynaeus T.*, 1974/a. 170., *Hoppál M.* – *Törő L.*, 1975. 29., *Ferenczi I.*, 1977. 270., *Jung K.*, 1978/a. 130.).

44. Gyűjtőterületemet érintő orvosi körök az 1910-es években a következők voltak: nógrádszakali (Ipolytarnóc, Litke, Kisgerge, Mihálygerge, Liptagerge, Ludány, s további 9 község, amely már nem tartozik az általam kutatott vidékhez), szécsényi (Szécsényhalászi és 8 község), huygagi (Őrhalom, Ipolyvarbó, Csitár és 5 község), szügyi (Ipolyszög, Csesztve és 7 község), érsekvadkerti (Dejtár, Patak), rétsági (Nagyoroszi és 7 község). (Nógrád vármegye újabb szervezete és szabályrendeletei. Balassagyarmat, 1916. 37–38., 41.).

45. Hasonló gyakorlatról ld. *Fél E.*, 1959. 78., *Morvay J.*, 1956. 210.

46. Helyi terminológiának tűnik. Magyarországon legáltalánosabb a mása, mássa (*Kiss L.*, 1919. 86., *Gönczi F.*, 1937. 57., *Vajkai A.*, 1943. 61., *Kresz M.*, 1960. 225., *Pócs É.*, 1964. 37., *Schram F.*, 1972. 99., *Gulyás É.*, 1976. 130., *Jung K.*, 1978. 35.), előfordul még a *pokla* (*Dörfler F.*, 1893. 112., *Márkus M.*, 1943. 165., *Gulyás É.*, 1976. 130.), *szülep* (*Dörfler F.*, 1893. 215.), *matéria* (*Fél E.*, 1941/a. 91., *Márkus M.*, 1943. 165.). Figyelemre méltó, hogy a szlovák *postiel'ka*, *postelka*, *postedelnička*, *ložisko* terminológiáknak (*Mjartan, J.*, 1974. 68., *Diószegi V.*, 1974. 80.) a placenta mellett 'ágy', 'ágyacska', 'fekhely' jelentésük is van.

47. Tapasztalatlan fiatal férfiakat szívesen megréféltak, mondván: *menjél gyorsan XY-ékhoz* (ahol éppen vajúdott az asszony), *hogy elkapd a vereslajbit* (Őrhalom).

48. Már *Temesváry* megállapítja, hogy az egész Kárpát-medence valamennyi népénél közismert eljárás (*Temesváry R.*, 1899. 58.). – A méhlepény kiküszöböltetésének elősegítése céljából más eljárásra nem találtam adatot (vö. *Dörfler F.*, 1893. 215., *Temesváry R.*, 1899. 58–60., *Gönczi F.*, 1937. 57.).

49. Az egész korabeli Magyarország területén közismertnek tartja *Temesváry R.*, 1899. 63.

50. A has visszahúzására borogatások, orális szerek alkalmazását, ráncosodása

ellen kezegetéseket nem ismertek adatközlőim (vö. *Dörfler F.*, 1893. 216., *Temesváry R.*, 1899. 53., 62–63.).

51. Az utófájások megelőzésére, enyhítésére vonatkozó gyógyító eljárás emlékét nem találtam (vö. *Temesváry R.*, 1899. 60., *Liszt N.*, 1906. 64., *Kiss L.*, 1919. 86., *Gönczi F.*, 1937. 54., 57.).

52. Ld. még vidékünkéről *Farkas P.*, 1911. 153. – *Zólyomi* használja a *sátorosság* terminológiát is (*Zólyomi J.*, 1980. 294.), informátoraimnál azonban én nem találtam meg. – A palócoktól a *sátort* említi *Istvánffy Gy.*, 1890. 298., *Pintér S.*, 1909. 203., Borsodban *fekvőágy* (*Istvánffy Gy.*, 1911. 227.), a matyóknál *sátoros nyoszolya* (*Istvánffy Gy.*, 1896. 172.). A *sátor* elnevezésre a magyar nyelvterület más részéről nincs adatunk, s a szomszédos szlovákoknál sincs párhuzama. Mindössze Tótkomlósról ismerteti *Krupa* a *šiator* terminológiát (*Krupa A.*, 1973. 194.), bár ezt a szlovákok átvehették vándorlásuk során a palócnak tartott népességtől is (vö. *Manga J.*, 1974. 55.). Meggondolkoztató továbbá, hogy sem *Horváthová*, sem *Manga*, sem *Diószegi* nem említi, noha a gyermekágyas ágyának elfüggönyözését, az utóbbi szerzőt leszámítva, ismertetik (*Horváthová, E.*, 1970. 120., *Manga J.*, 1974. 10.).

53. Rendszeres rákérdésre sem találtam emlékét a *Boldogasszony ágya* kifejezésnek. Múzeumunk adattári anyaga azonban tartalmaz idevonatkozó információt: „A sátorkészítéskor... a bába ...végül azt mondta: *Most a Boldogasszony ágyát fekszed*” (Mihálygerge).

...amikor szülés után harmadnapra megfürdették, azt kellett mondani: *Megyek a Boldogasszony ágyát feküdni?* (Ipolytárnóc).

„A harmadik napon fürösztötte meg a bába a szülőnőt és akkor azt kérdezte tőle: *Hová mégy feküdni?* A felelet: *Boldogasszony ágyába*” (Litke).

Mindhárom adat *Borovy József* tanító *Manga J.* biztatására készített, 1952-es feljegyzéseiből való (PMNA: 92., 91., 90.). – Észak-magyarországi vonatkozásban a korai leírásokban mindössze egyszer fordul elő: a borsodi palócoknál (ahol egyébként az elfüggönyözött ágyat *fekvőágnak* nevezik) így köszöntött be a gyermekágyast meglátogató komasszony: *Ereőt, egészséget kívánok a Boldogasszony ágyába!* (*Istvánffy Gy.*, 1911. 228.). Az újabb szakirodalomban azonban sűrűn találkozunk vele: *Morvay J.*, 1956. 104., *Fülöp L.*, 1969. 12., *Schram F.*, 1972. 99., *Manga J.*, 1979. 148. (az utóbbinál Heves megyére vonatkoztatva).

54. Észak-Magyarország palócnak tartott vidékein általános terminológia (ld. *Istvánffy Gy.*, 1890. 298., *Pintér S.*, 1891. 99., 1909. 204., *Istvánffy Gy.*, 1911. 227., *Nyáry A.*, 1931. 171., *Morvay J.*, 1956. 104., *Fülöp L.*, 1969. 13., *Pócs É.*, 1980. 296.). A magyar nyelvterület többi részéről nincs adat a *sátorlepedő* elnevezésére. A szomszédos szlovákoknál *kútna plachta*, azaz 'saroklepedő' (*Bednárik, R.*, 1943. 20.).

55. Ugyanígy nevezik Turán (*Schram F.*, 1972. 99.), a borsodi palócoknál használatos a *lefogó lepedő* kifejezés is (*Istvánffy Gy.*, 1911. 227.).

56. 5–6 cm széles, pirossal mintázott, szövött csík, amit vásárokon szereztek be.

57. Kisiparos végezte, vasalás jellegű eljárás, amitől a vászon szép fényt kapott, s kissé keményítették is egyúttal.

58. Mindössze egy, gyolcsból készült darabot találtam az 1880-as évekből, melyen szabadrajzú és lyukhímzést alkalmaztak fehér pamuttal. Az eredeti tulajdonos az Érsekivádkerthez tartozó Jánosi-pusztán volt uradalmi cseléd. – Gyolcs lepedőt említ Kelenyéről *Csáky K.*, 1979. 57.

59. Hasonló megfigyelést ld. *Istvánffy Gy.*, 1890. 298.

60. Recens gyűjtések szerint a *sátorlepedő*nek kettős funkciója volt. A házivászon darabokat használták a lakodalmi *felvetett ágyba* is. Véleményem szerint itt inkább arról van szó, hogy amíg a gyermekágyas elkerítésének szokása, mint majd látjuk, az első világháborút követően megszűnt, az ünnepi ágyfelvetés többé-kevésbé a 40-es évek végéig gyakorlat volt. Tehát a *sátorlepedők* másodlagos felhasználásra kerültek, noha az idősebbek tisztában voltak korábbi rendeltetésükkel is. Emelett szól, hogy a Balassagyarmattól nyugatra eső falvakból, ahol a lakodalmi díszágyba más méretű, ún. *ágyszélire valókat* használtak, ismerünk külön a leírtaknak megfelelő *sátorlepedőket* is. A bolti anyagból készült *sátorlepedők* másodlagos felhasználására már egyértelmű információkat gyűjthettem. Amikor a *felvetett ágy* helyett áttértek az ún. *laposágyra* (az ágyneműt csak fektetve rakták az ágyba, nem élére állítva), ezeket a vékonyabb anyagú lepedőket, ha még megvolt, ágyterítőként hasznosították. Tehát az a véleményem, hogy a *sátorlepedők* eredetileg kifejezetten a születés szokásköréhez kapcsolódó tárgyi kellékek voltak. Emellett szól az is, hogy a XVIII–XIX. századi levéltári források külön beszélnek *gyermek ágyas aszszonyt bételeitő* lepedőről, szemben az *ágyra való lepedővel* (*Zólyomi J.*, 1974. 35.). E textiliák hozzátartoztak a leányok kelengyéjéhez, s nőágon öröklődtek (ld. még *Pintér S.*, 1891. 99., *Nyáry A.*, 1931. 171., *Fülöp L.*, 1969. 13.). – Megjegyzem, hogy a *sátorlepedők* vidékünkön ravatalnál nem kaptak szerepet. Múzeumunk gyűjteményében valamennyi *halottas lepedő* (a legkorábbi 1800-ra keltezett) kifejezetten arra a célra készült, méretük, díszítményeik elhelyezése (esetenként színezése is) egyértelműen eltér a *sátoros- vagy menyasszonyi lepedőkétől*.

61. PMNA: 90., 91., 92., 242. *Farkas P.*, 1911. 153.

62. A megye elzártaabb községeiben (pl. Rimóc) még emlékeznek a mágikus szokásokra, mivel ott tovább volt gyakorlat a *sátor* készítése (ld. még *Pócs É.*, 1980. 296.).

63. Ezzel egyező *Istvánffy Gy.* leírása a palócoktól (*Istvánffy Gy.*, 1911. 227.), *sátorrudról* beszél *Pintér S.* is (*Pintér S.*, 1891. 97.). Bár egyértelmű, részletes leírását nem találtam, de az ún. sarok (*kútnica*) elkerítésénél lécek használatára a szlovákok-

nál is van adat (*Horváthová, E.*, 1970/a. 118., *Mjartan, J.*, 1974. 69.).

64. Ennek esetleg az is oka lehet, hogy a damaszt lepedő keskenyebb volt, ilyen indoklást azonban adatközlőimtől nem kaptam. *Zólyomi J.* a cselédektől annyit említ, hogy „földre állított vagy mennyezetre erősített rudakat” használtak, s erre terítették (?) a lepedőt, amennyiben túl magas volt a szoba (*Zólyomi J.*, 1980. 221.).

65. Ld. még ugyanerről PMNA: 91., 99.

66. Ugyanez: PMNA: 91., 92. *Csáky K.* szerint kést, ollót is tettek (?) az ágy függönyébe (*Csáky K.*, 1979. 57.).

67. Tapasztalataim nem támasztják alá *Pócs É.* nógrádsipeki gyűjtésére alapozott azon megállapítását, hogy a *sátor* készítése értelmét elvesztő, „inkább csak szokásszerű cselekvés” (*Pócs É.*, 1980. 297.). Noha adatközlőim nagyobb többségének szülei már nem volt sátoros ágy, mégis ismerték mágikus funkcióját. Csak az őket követő generációnál kaptam olyan indoklást, hogy „így volt szokás”, amennyiben egyáltalán még emlékeznek rá.

68. Az *Istvánffy* által a hevesi palócoktól lejegyzett vallásos magyarázat vidékünkön ismeretlen (vö. *Istvánffy Gy.*, 1890. 298.).

69. A szülést követő földretevés szokásának emlékét nem találtam meg. *Csáky Károlynak* Inámban még sikerült felgyűjtenie, de olyan magyarázattal, hogy *ne ártson neki a szem* (*Csáky K.*, 1979. 57.). – Egyébként sem ilyenkor, sem közvetlenül a szülést követően nem került sor vidékünkön olyan szokásra, amely az apai elismeréssel kapcsolatba hozható volna (vö. *Dörfler F.*, 1893. 113., *Timaffy L.*, 1975. 209.).

70. Noha körvonalazható rituális formát vidékünkön nem öltött, lényegében e tény kapcsolatba hozható a *Fél E.* által Martoson megfigyelt szokás tartalmával: az újszülöttet a baba a *gazdasszony* kezébe adja elsőnek, aki megcsókolja, mintegy elvállalván a gyermek gondozása, nevelése során reá háruló feladatokat (*Fél E.*, 1944. 27., ld. még *Fél E.*, 1959. 78.).

71. A tisztességes főzetének első fürdővízként való használatára már nem emlékeznek (vö. *Pintér S.*, 1891. 97–98.).

72. Minden bizonnyal már a lejegyzés idején korábbi gyakorlatra vonatkozott *Temesváry* azon adata, amely szerint Nógrádban a gyermek csak egyéves korában kapott ruhát (*Temesváry R.*, 1899. 116.).

73. Szerencsétlen órát, napszakot nem tartottak számon (vö. *Jankó J.*, 1892. 283–284., *Krupa A.*, 1974. 88.). A csillagok állásából történő jóslásról sem tudnak (vö. *Manga J.*, 1979. 149.).

74. Gyógyításban, kincskeresésben mutatkozó rendkívüli képességeire már nem találtam adatot (vö. *Benkő A.*, 1891. 359., *Liszt N.*, 1906. 17., *Farkas P.*, 1911. 166.).

75. Ld. még PMNA: 242.

76. Hasonló tapasztalatai voltak e témarészlet gyűjtésénél *Gulyás Évának* az

Ipoly mente Pest megyei községeiben is (*Gulyás É.*, 1977. 492–493.).

77. PMNA: 242.

78. *Pócs É.* nógrádsipeki tapasztalatai szerint ezen cselekvéseket elsősorban, szinte kötelességszerűen, a bába végezte (*Pócs É.*, 1980. 296.). Az én tapasztalataim korántsem ilyen egyértelműek. Volt rá eset, hogy a bába, de jellemzőbb, hogy az újszülött nagyanyja vagy más idős résztvevő, illetve az ő határozott kérésükre tette a bába.

79. Ld. még PMNA: 100., *Csáky K.*, 1979. 56. Az Ipoly jobb partján úgy tartják, hogy a *göndör gyerek egészséges és derék lesz* (*Csáky K.*, 1979. 56.), Zagyarváron pedig hosszú életet jósolnak neki (*Pócs É.*, 1964. 100.).

80. Ugyanezt ld. *Csáky K.*, 1979. 56. Ott viszont azzal indokolják, hogy *lyukas képdő* legyen. Kelenyén arra is van adat, hogy fürdetés után a gyermek orrát húzgálták, hogy *széles legyen neki*. A gyermek arcvonásainak vélt alakítására vonatkozó mágikus eljárást (vö. még *Temesváry R.*, 1899. 114., *Morway J.*, 1956. 225., *Kresz M.*, 1960. 225., *Krupa A.*, 1974. 88.) én már nem találtam. – A fürdővízzel kapcsolatos egyéb (a gyermek egészségének, kedvező tulajdonságainak, szerencsés párválasztást célzó) mágikus cselekvésekre sem emlékeztek adatközlőim (vö. *Kálmány L.*, 1855. 18., *Jankó J.*, 1891. 224., *Dörfler F.*, 1893. 220., *Temesváry R.*, 1899. 111–114., *Gönczi F.*, 1937. 59–61., *Kresz M.*, 1960. 225.). – Hasonló volt a helyzet a szemmelverést elhárító szokásoknál is. Az Ipoly jobb partján még fellelhető, hogy fürdetés közben seprűt tartottak a csecsemő feje fölött, arcát mosogatóronggyal törölték meg, a bába háromszor kinyalta a szemét e célból (*Csáky K.*, 1979. 57.).

81. Hasonló kettős funkcióval említi a szokást *Dörfler F.*, 1893. 114.

82. Annak nyoma sem él már az emlékezetben, hogy fürdetés után valamilyen zsiradékkal bekenték az újszülött testét (vö. *Temesváry R.*, 1899. 114., *Gönczi F.*, 1937. 59.).

83. Itt utalok *Bálint Sándor* orosházi adatára, amely szerint a kislány bölcsőjébe babát tettek, hogy ne legyen majd meddő (*Bálint S.*, 1965. 577.). Ez az egyetlen ismert magyar adat a gyermekáldás ilyen korban történő, vélt befolyásolására.

84. Ld. még *Manga J.*, 1939. 221. – *Csáky K.* szerint fűrot azért adtak a kezébe, hogy majd „férfiás” legyen (*Csáky K.*, 1979. 56.).

85. *Varga M.* adata ez, amely jól érzékelteti az átmenetet (PMNA: 99.).

86. A Garam felső szakasza vidékéről tudunk ide kapcsolható párhuzamokat. Itt a burkot megszáritották, majd rongydarabba csavarva vitték el a gyermekkel a keresztelőre. Másoknak is szívesen kölcsönadták keresztelőkor. A szokás magyarázata viszont az, hogy minél gyakrabban van „burok” keresztelésén, annál boldogabb a gyermek, aki benne született, de az is, akivel a későbbiekben keresztelőre vitték (*Horvát-hová, E.*, 1974. 248., ugyanitt jegyzetben az egész szlovák anyagot átfogó párhuzam-

mok bibliográfiai utalásai).

87. Tulajdonképpen itt a köldök elkötésére szolgáló *szatying* kibontását kell értenünk.

88. Az Ipoly jobb partján fekvő Inámban a köldökszínort vászonba varrva őrizték 7 évig, akkor elégették, hogy *a rontó dögök később ne fogjanak a gyereken* (Csáky K., 1979. 58.).

89. Hasonlót tapasztalt a Békéscsaba környéki szlovákoknál Krupa A., 1974. 89–90. Berettyóújfaluban ebben az időben már nem volt gyakorlat, csak emléke élt (Szathmári I., 1978. 228.).

90. A köldökszínornak a gyermek gyógyításában való mágikus felhasználására már nem emlékeznek (vö. Dörfler F., 1893. 112., Kresz M., 1960. 225.).

91. Kelenyén a víznek udvar közepére öntését tiltották, mert attól rossz-alvó lesz a gyermek (Csáky K., 1979. 57.).

92. Annak emlékeit már nem találtam, hogy e célból a halott anyától megszoptatták volna a csecsemőt (vö. Temesváry R., 1899. 105., Vajkai A., 1937. 142., Kresz M., 1960. 225–226.).

93. Kalotaszegen a csecsemő is külön koporsót kapott (Kresz M., 1960. 226.).

94. Ezt nem negatív jelenséggént fogják fel, így olyan mágikus szokásokra nincs adat, amelyekkel temetéskor az asszony lelkének visszajárását megakadályozni igyekeztek volna (vö. Dörfler F., 1893. 208–209.). Az ilyen nő temetése vidékünkön minden megkülönböztető szokás nélkül zajlott le.

95. Vö. Jankó J., 1893. 250–251.

96. Hasonló tapasztalatokról ld. Örsi J., 1974. 355.

97. A „limbus” terminológiát nem ismerik (vö. Dörfler F., 1893. 116., Morvay J., 1956. 202., Sebestyén Á., 1972. 192.). Más, a magyar szakirodalomban fellelhető vallási magyarázatok szintén ismeretlenek vidékünkön: sötétségben vannak a másvilágon a világvégéig (Gönczi F., 1906. 52.), elkárhoznak (Örsi J., 1974. 356.), hétéves korukban a másvilágon Keresztelő szent János megkereszteli őket (Gönczi F., 1906. 52.). – Megjegyzem, a mai hittudomány sem ad ebben a kérdésben egyértelmű választ, a „limbus puerorum” elméletét az újkorban már nem fogadták el (Előd I., Katolikus dogmatika. Bp., 1978. 549–550.).

98. Általános felfogás volt a szakirodalom alapján, hogy lelküket nem fogadja be a túlvilág, s jobbára bolygó tűzként kóborolnak (Kármán J., 1877. 139., Jankó J., 1891. 279., 1893. 250–251., Dörfler F., 1893. 116., Istvánffy Gy., 1896. 172.). Nagyszalontán garabonciás diák lesz belőlük (Szendrey Zs., 1914. 325.).

99. Bár saját gyűjtéséből már nincs adat rá, Versényi Gy. Litkéről származó utalása szerint ezt a „Ha gyerek vagy legyél Ádám, ha lány vagy, legyél Éva” szövegrész előzte meg (Versényi Gy., 1894. 111.). – Arra sem emlékeznek, hogy valami ru-

hadarabot kellett volna a hang irányába dobni (vö. *Istvánffy Gy.*, 1896. 172., *Sebestyén Á.*, 1972. 192.).

100. Az evangélikusoknál ez nem jelentett problémát.

101. *Ferslógoeska: Bakó F.*, 1977. 111.

102. Sírmellékletekre (gyertya, pénz) vonatkozó utalást már nem találtam (vö. *Morvay J.*, 1956. 202.).

103. Érintkezésbe hozható adatok: Jászdózsán a keresztetlen gyermek tetemét ingbe öltöztették és szalagokkal díszítették fel (*Gulyás É.*, 1976. 85.). Szőregen ha a gyermeket keresztelni vitték, derekára pántlikát kötöttek (*Kálmány L.*, 1885. 15–16.).

104. Ld. még *Bakó F.*, 1977. 111., 120.

105. Ide kapcsolható adatot a magyar szakirodalomban nem találtam. – A Garam mentén ugyancsak az volt szokás, hogy a keresztanya harangszókor indult a temetőbe a kis koporsóval (*Horváthová, E.*, 1974. 251.). A tótkomlói szlovákoknál a gyermeket eltemető keresztanya a temetőben várta meg a harangszót, s akkor kezdett hozzá az elhantoláshoz (*Horváthová, E.*, 1970/a. 123.).

106. Ugyanezt tapasztalta *Bakó F.*, 1977. 111., viszont asszonyrokon: *Manga J.*, 1979. 151.

107. Ez utóbbiról ld. *Garády*, 1854. 38.

108. Valószínűleg így értelmezendő *Garády* adata (*Garády*, 1854. 38.).

109. A szakirodalom alapján a palócnak tartott, továbbá a matyó, valamint a kalotaszegi és Torda, Aranyosszék, Torockó vidékén élő népesoportoktól van adat a halvaszületett, keresztetlenül elhunyt csecsemők cserépfazékban történő elföldelésére (*Jankó J.*, 1893. 251., *Dörfler F.*, 1893. 116., *Istvánffy Gy.*, 1894. 182., 1896. 285., 1911. 231., *Fludorovics Zs.*, 1913. 241., *Morvay J.*, 1955. 50.). *Pintér S.* ezt kibővíti azzal, hogy a temetkezés ilyen esetekben a palócoknál faluszéli kőoszlop körül történt. Levéltári forrásokból számos adatot sikerült gyűjtenem szokásra, első sorban Heves és Nógrád megyéből, kibővítvén azzal, hogy a szoborfülkés oszlopon túl más faluszéli kökereszt, szobor környékét is alkalmasnak tartották ilyen temetkezésre. 1969-ben a Palóc kutatás keretében *Kovács Béla* és *Nagy Árpád* egri régészek szakmai segítségével sor került egy ilyen, canonica visitatiós jegyzőkönyv alapján beazonosított temetkezési hely régészeti feltárására. A későbbiekben e témát szeretném külön feldolgozni. – Jelenlegi gyűjtőterületemen recens anyagban e korábbi temetkezési szokások nyomára nem akadtam.

Gyermekágyas asszony és a közösség

A gyermekágyas asszony neve vidékünkön: *fekvőasszony* ~ *fekőasszony*, *fekvő* ~ *fekő*¹, *gyerekágyas*, ritkán *szülőasszony*. *Becsüld meg az ágyad!*² – intették őt az idősebbek, hogy egészsége teljesen rendbejöheszen. Első gyermek születése után két hét fekvést tartottak szükségesnek, a későbbieknél már elég volt feleannyi idő is. Vannak, akik egységesen nyolc napot emlegetnek. Mások két hetet olyanformán, hogy egy hétig fekvődjön, a következő héten fel-felkelve, alkalmilag már kisebb munkákat végezhet a ház körül. Nehéz szülés után, vagy ha gyengébb fizikumú volt az asszony, a gyermekágy egy hónapig is elhúzódhatott. Viszont, ha a szükség úgy hozta, már harmad–negyednapra felkelt a menyecske.³ Ágyát azonban nem vetette be, ezzel mintegy szimbolikusan jelezve, hogy még tart a gyermekágy időszaka, s minden felkeléskor fekhelyét gonosztávoltartó célból meghintette szenteltvízzel.

Az asszony szülés utáni felépülésének lehetőségét csak a szűkebb és tágabb közösség segítsége, támogatása biztosíthatta.

Egészségügyi ellátás

Az anya, valamint a csecsemő szorosabb értelemben vett egészségügyi gondozása, ellátása a bábaasszony feladata volt. A szülést követően egy hétig rendszeresen látogatta a házat, eleinte reggel, este, harmadik–negyedik naptól már csak reggel. Ha egyszerre több helyen is várták, az utóbbi szült asszonyt részesítette elsőbbségben. Vidám érdeklődéssel ki-

kérdezte a *fekvőt* állapota és a csecsemő felől, nemegyszer vaskosan tréfás,⁴ ugyanakkor magabiztos vizsgálatásával, tanácsaival mintegy pszichés terápiát is gyakorolt. Elsőnek mindig az anyát hozta rendbe. Melegvizes ruhával letisztogatta alulról. A nagyobb mosakodást egyesek a gyermekágy egész ideje alatt ártalmasnak tartották, más bábák a szülést követő harmadik napon dézsában alaposan lemosdatták a gyermekágyast.⁵ Az asszony ágyát felfrissítvén, a szülésznő a csecsemőt vette gondozásba. Megfürdette, bepelenkázta, tiszta holmit adott rá, s bepólyázva az anyja karjába tette, hogy szoptassa meg. Közben – különösen, ha első gyermek volt – oktatta a fiatalasszonyt a csecsemőgondozásra, tanácsokkal látta el. Az esetleg tapasztalt apróbb rendellenességeket orvosolta.⁶ Amíg rendeletileg ezt nem tiltották (1918), mosott is a gyermekre, később már legfeljebb csak az éppen használatban volt pelenkát öblítette ki annak reményében, hogy a háziak majd bőkezűbben honorálják szolgálatait.

A gyermekágyas gyógyítására vonatkozó racionális és mágikus eljárások egyaránt beletartoztak a bábák ismeretanyagába. Másrészt mindig kéznél volt egy-két öregasszony jótanácsokkal, így e gyógymódok hagyományozódásának módja kevésbé tisztázható. A szülés utáni vérzést a közfelfogás nem tartotta rendellenesnek: *a rossz vérnek ki köll gyünni*. Ha ez már olyan mérvű volt, hogy – mint mondják – az ágy alján csöpögött,⁷ *visszamaradásnak* ítélték. Hagyományos gyógymódja, hogy jeges vízbe forgatott lepedővel borogatták az asszony hasát, vagy szénapernyét főztek, s azzal gőzölték alulról.⁸ A bába csak végső esetben küldetett orvosért. Nemcsak amiatt, hogy a családot kímélje a költségektől, hanem azért is, mert gyakran éppen az ő higiénia elleni vétségei idézték elő a bajt, s félt a felelősségre vonástól.⁹ A személyes emlékek is amellett szólnak, hogy a korábbi generációknál gyakori volt a szülés utáni elhalálozás. Az első világháborút követően azonban mind ismertebbé vált vidékünkön a gyermekágyi láz veszélyes volta s a kevésbé tehetősök is igyekeztek kórházba vinni a beteget. – Egyébként a gyermekágyban meghalt asszonnyal kapcsolatban ugyanazon hiedelmek ismeretesek, mint a szülésbe behalt nőnél, ilyen tekintetben nem tesznek különbséget.

Normális lefolyású esetekben a vérzés megszűnte után a szeméremtesen vizesruhás borogatást alkalmaztak. Más, a *fekvő* ápolását, felépülését célzó szokást nem találtam,¹⁰ legfeljebb annyit, hogy a pálinkát e vidéken is általános erősítő szernek tartották a gyermekágy egész ideje alatt.

Itt szólnék arról, hogy a hagyomány szülés után hat hét, de legalább egy hónap absztinenciát szab meg a házasesetre.¹¹ Ezt természetesen nem

mindenki tartotta be, s ha az újabb terhesség jeleiből idevonatkozó következtetést lehetett levonni, a közvélemény elítélte a férjet.

„Vót olyan, hogy szülés után mindjárt összebújt a feleségivel. Mondták is: Jaj, jaj, még vissza megesett a fekvőágyba!” (Fábiánné Járja Márta, sz. 1908., Órhalom).

Indoklásul azt hozzák fel, hogy ez *nem illik*, egészségügyi szempontból nem mérlegelik. Másrészt úgy tartják, hogy *szegény asszonynak is jár egy kis nyugalom*, amikor nem köteles elviselni a számára különösebb örömtől nem hozó házastársi közeledést.

A gyermekágyas táplálása

A gyermekágyas fölerősödéséhez szükség volt a megfelelő táplálkozásra, amit elsősorban a komaasszony hagyományos ételhordása biztosított. E szokás megnevezésében területünk nem egységes. Hügyagtól keletre haladva mindenütt *poszriknak* (ritkábban *proszlik*) mondják: *poszrikba ment a komasszony, proszlikot járt, proszlikot adott*. Órhalomban ingadozó a jelentése: használják ebben az értelemben, de a nagy keresztelői lakomát is nevezik így. Egyesek szerint mind a kettőt jelenti együttesen. Az innen nyugatra eső magyar községekben csak az ünnepélyes keresztelői ebédet értik *poszrik* alatt.¹² A szlovák betelepítésű falvakban (Ipolyvece kivételével) egyáltalán nem ismerik e terminológiát. A szokás emléke náluk is megtalálható, de külön neve nincs, csak ilyenformán emlegetik: *kosztot visz, vitt a komasszonyának, enni visz, hordtak enni*.¹³

Körültekintő gyűjtéssel sem sikerült megállapítani, hogy a hagyományos forma szerint a szokásba tartozó ételhordási alkalmaknak volt-e szigorúan kötött száma, s ha igen, ez mennyi volt.¹⁴ Ennek oka, hogy – mint majd látjuk – a szokás sokat módosult, változott az emlékezet által feltárható időszakban. Nehézséget jelent a templomi keresztelés és a keresztelői lakoma korábbi, alkalmyszerű kettéválasztása, majd a keresztelés mind későbbre halasztása. Ugyanis sajátos módon, ha a keresztelői lakoma a komaasszony ételhordása szokásának utolsó napjával egybeesett, akkor a két szokás összekapcsolódik az informátorok tudatában. Ha azonban a *poszrik* időtartamán belül máskorra esett a keresztelők, úgy azt a napot nem számítják az ételhordási szokás alkalmai közé – noha keresztelőkör is vitt

ételfélét a komaasszony. Ezt figyelembe véve is eltérnek a válaszok egy-egy falun belül is. Annyit megállapíthatunk, hogy vizsgált időszakunkban a gazdasági helyzet volt normatív tényező az alkalmak hozzávetőleges számában.¹⁵ A század első negyedében a jómódú komaasszonynak egy hétig illett hordania az ételt. Szegényebb család asszonyától elegendőnek tartották, ha két-három alkalommal ment. Érdeemes megjegyezni, hogy Patak községben, ahol csak kisszámú *gazdacsalád* élt, az egy héten át történő ételhordást általában már megszölták.

„Ha egy hétre (hétig) vitt, akkor mán fölözte. Hát mán hogy túlságba vitte. Mán akkor nagyon rátett – így mondták.”

A szokás eredeti funkciójának fokozatos megváltozásával az alkalmak száma általában csökkent.

Hagyományos forma szerint a komaasszony folyamatosan, minden nap vitte az ebédet.¹⁶ Kivétel Ipolyszög és Csesztve.¹⁷ – A szokás eredeti funkciójának változásával azonban két-háromnapos kihagyás később mást is megengedhetővé válik. Őrhalomban pedig a 20-as években egy olyan átmeneti forma alakult ki, amely szerint kedden és szombaton ment a komaasszony három héten keresztül.

Első alkalommal a születést követő, vagy arra rákövetkező napon mentek. De csak ha már korábban *keresztőtetett* a keresztanya. Tudniillik az első gyermek keresztelésének szertartása révén válik ténylegesen komaasszonnyá a kiválasztott személy. Abban megoszlanak a vélemények, hogy ez utóbbi esetben a keresztelés napján kellett már vinni az ebédet vagy csak másnap. Dél körül indultak az enivalóval, lehetőleg úgy, hogy harangszókor érkezzenek a gyermekágyas házához. Ilyenkor tehát a keresztanya legtöbbször ki sem ment a határba. Ha együtt lakott az anyóssal, aki elkészítette helyette az ételeket, akkor 10–11 óráig még dolgozhatott. Az idősebbek szerint azonban régen, a legnagyobb dologidőben nem várta délben a *poszrikot* senki. Amikor hazajött a komaasszony a mezőről, akkor ment csak vele. A *zsellér-* és *cselédasszonyok* vizsgált időszakunkban is jobbára a napszám végeztével, estefelé érkeztek.¹⁸ A módosabb, *cifrálkodó* menyecskék a vasárnap délutáni öltözetet is felvették, a többség véleménye szerint azonban hétköznapi kimenőruha illett ilyenkor. Mindig egyedül ment a komaasszony, legfeljebb, ha nagyon sok ételt vitt, valamelyik nőrokon (jobbára anyósa, nagyobbacska lánya) segített neki a kapuig. Ott átadta az ételt, s be már nem ment, ha hívták sem.

Általában a szakirodalom szokásleírásai, továbbá *Farkas Pál* vidékünk-re vonatkozó részletes ismertetése¹⁹ alapján feltételeztem, hogy a *poszrik*

keretében vitt ebédek összeállításának szabott rendje volt. Kutatásaim azonban azt mutatják, hogy vizsgált időszakunkban ilyenféle szigorú kötöttségek nem voltak érvényben. Magyarazatként kínálkozik a szokás kopása, azonban az is lehetséges, miszerint a hagyományos formában sem volt olyan kizárólagos érvényű szabályszerűség. Ugyanis legtöbb idős adatközlő első rákérdezésre napok szerint sorolja fel az ételeket, az ellenőrző gyűjtések során azonban ugyanazon személynél ismét más sorrendet kaptam. Másrészt túlságosan nagy a variációk száma akár egy falun, társadalmi rétegen belül is ahhoz, hogy általánosítani lehetne. Számba kell venni, hogy alkalmanként véletlenszerűen esett közbe a pénteki nap, amelynél a vallás által előírt böjtöt tartották. A keresztelő időpontjának már vázolt variálódási lehetőségei is ez irányba mutatnak. Annyi kétségtelen, hogy voltak ilyenkor szokásosnak tartott ételek,²⁰ amelyekből ki-ki alkalmanként, anyagi lehetőségei szerint összeállította a menüt. Egyesek némi megszorítást említenek ugyan, amelyek azonban egy falun belül sem tekinthetők általános érvényűeknek. Természetesen a további leírás során érintem mindezt. Abban megegyeznek a vélemények, hogy levest minden alkalommal kellett vinni: *A leves nagyon kell a fekvőnek, hogy legyen teji.* A legidősebb őrhalmi adatközlőm szerint utolsó nap azonban már elhagyták a levest. Leggyakoribb volt a tyúklevés, benne az egész tyúkkal. A tehetősebbek²¹ azonban igyekeztek, hogy egyszer-egyszer disznóhúsból, marhából főtt levest is vigyenek.²² A húsleveshez mindig adtak csíkot.²³ Szegényebb komaasszony esetenként kolbászból főzött levest.²⁴ Pénteken *tojásos leves* (rántottlevés, 2–3 tojás *beléeresztve*) vagy *reszelt-leves* (zöld-séglevés reszelttészával) volt. Első napon a levest sokan tejeskávéval helyettesítették. Második fogásként húsételt minden alkalommal csak a módosabb komaasszony vitt. Ez lehetett töltetlen vagy töltött sült tyúk, *tojásos hús*,²⁵ *aki még jobban rá akart tenni, prézlishúst* (rántott szelet disznóhúsból) is készített. Általában azonban – a keresztelőt leszámítva – elég volt egyszer húst vinni. A szegényebbje ilyenkor is csak egy baromfit vágott le. A félig főtt tyúkot kivették a levesből, s azt készítették el *üresen* (töltelék nélkül, egészben kisütve), töltve vagy *kisütték tojásos*.²⁶ A húsételt *sülttojás* (rántotta) is helyettesíthette, illetve végül is elmaradhatott a második fogás. Kötelező volt viszont mindig valamiféle édestészta. Ez lehetett *pampuska* (fánk), *herőke*,²⁷ *ferentő*,²⁸ *mákos-* vagy *túróscsík* (kifőzött metélttészta), rétes,²⁹ *kifli*,³⁰ *túróslepény*.³¹ A két világháború között egyre kedveltebbé vált a *szalajkás* nevű tészta.³² Többnyire pénteki napon, amikor nem volt hús, vitték a töltetlen (*pusztakalács*, *üreskalács*) *nagyka-*

*lács-féléket: fonottkalácsot, bodakot, lábatlantyúkot.*³³ Ilyeneket sütöttek az utolsó ételvitel alkalmával is. Órhalomban egyes tészták mennyiségét illetően konkrét normákat is számontartottak. Az egész ételhordás ideje alatt *nagygazda* komaasszonynak illett vinni összesen 6 túróslepenyt, 6 rétest, 12 *bodakot*. *Zsellérek* esetében 6 darab *nagykalács* vagy *bodak* volt az elvárás.³⁴ A módosabbak minden nap adtak italt is: bort vagy pálinkát, felváltva. Az előbbiből egy litert, az utóbbiból 3–5 decit, az üveg méretétől függően. Előfordult, hogy a komaasszony egy szép, fényesre törült almát is tett a tészták mellé. Módosabbaknál a narancs sem volt ritka: Órhalomban már a századfordulón, másutt inkább az első világháború után.³⁵

Az ételek mennyisége jóval több volt, mint amennyit a gyermekágyas el tudott fogyasztani, jutott belőle a többi családtagnak is. Amennyiben a *fekvő gazdasszony* volt, ez indokolt, hiszen ilyenkor a komaasszonyra hárult, hogy – a *poszrik* révén – a gyermekágyas helyett annak családját is ellássa főtt étellel. Mégis a szülőkkal közös háztartásban élő családok körében jelentkeztek már a 30-as évektől az egyre értelmetlenebb túlzások.³⁶

Van elszórtan korábbi adat is: „Nagyapám mesélte. Zahorán szolgált. Ez most odaát (Csehszlovákia) van. No oszt tele vót a pincébe két teknő csikkal, mer’ ott az vót a szokás, hogy azt vittek. Vót mákos, káposztás. Mer’ vót két menyecske is a gazdánál. Oszt mondták a másik évbe nagyapámék a menyecskéknek, hogy szüljenek mán, olyan jó vót az a csík tavaly” (Bagyinszkiné Prazsák Mária, sz. 1896., Csesztve).

Ha a keresztanya módosabb volt, mint a *fekvő*, azzal érvelt: *hadđ tudják meg a zsellérek is, milyen az ünnep*. A szegényebbek a megszólástól való félelmükben ideig-óráig megpróbálták állni a versenyt, noha saját családjuk a szó szoros értelmében megbőjtölte ezt.

Az ételfélék csomagolásának, szállításának kialakult gyakorlata volt. A levest, tejeskávét *poszrikos irányba (cifrasirány)* töltötték bele, s a szilke felfordított cserépfedőjén, vagy az azt helyettesítő *cifratányéron* (mintás keménycserép tányér) volt a levestészta és a sült tyúk vagy egyéb húsféle. A kívül-belül mázas, díszített szilke helyett, volt aki egy új, közepes méretű főzőfazekat³⁷ tartogatott e célra: ilyen esetben a főzés is ebben történt. Az első világháborút követően terjedt a *nagyételes*,³⁸ felfordított fedőjével használva. A 30-as évektől pedig megjelenik a három-négyrészes, zománcozott ételhordó is, aminél minden ételfélének külön edény jutott.³⁹ A tésztákat *poszrikostálra, komasszonytálra* (nagymeretű, lapos keménycserép tál) tették és belekötötték a *poszrikos kendőbe*, annak két-két

átlós csücskét összecsomózva. A két végén szövött, majd az első világháborút követően mindinkább hímzéssel díszített, hosszúkás pamutvászon kendő széleire díszes, de erős rojtot kötöttek, hogy bírja a benne vitt tál súlyát. Megyei viszonylatban is gyűjtőterületünk keleti feléből ismerjük a legszebb ilyen textiliákat. E vászonneműk (2–6 db) a leány hozományának kellékei közé tartoztak. Ugyanezen kendőket használták akkor is, ha lakodalomba vittek süteményt, a textília elnevezése azonban az idevonatkozó funkció elsődlegessége mellett szól. A Balassagyarmattól nyugatra fekvő falvakban a 20-as évektől boltban vett damasztzalvétát (*szervita*) használtak, az emlékezet szerint azonban itt is voltak speciálisan ilyen alkalomra készült *ennyihordó kendők*. Ezt a fehér gyolcsból varrott, *négy-sarkos* (négyzet alakú) kendőt esetenként szabadrajzú fehér hímzéssel díszítették. Az erősen kikeményített kendő, illetve szalvéta sarkait – ráhelyezvén a süteményes tálat – *gömböstűvel* összetűzték. E textiliák díszítettsége a szokás ünnepélyességét volt hivatva hangsúlyozni.

„Megszólták az asszonyt: Jaj, olyan csúnya kendőben vitte, nem vót rajta rendes hím se!” (Őrhalom).

A *nagykalács*-félék egyszerű, díszítetlen vászonabroszba hajtva, a túróslepény papírba csomagolva vadonatúj, vagy legalábbis keveset használt hátkosárba kerültek, a kosár tetejét szintén cifra vászonkendővel takarták le. A *bodakot* vitték úgy is, hogy aljával összefordítottak kettőt, s belekötötték a *poszrikos kendő*be. A 30-as évektől volt, aki damasztzalvétával leborított kézikosárban vitte a tésztákat és a sült tyúkot (Ipolyszög). A legutolsó időkben egyébként a *nagygazda* komaasszonyok mind kevésbé csomagolták be az ételeket, hogy kérkedjenek a falu előtt a *poszrik* gazdagságával. – A borhoz, pálinkához a tehetősebbeknél volt külön *poszrikos üveg*,⁴⁰ de ennek hiányában akármilyen üveg is megfelelt.

Az indulni készülő komaasszony egyik kezébe fogta a *kantárba*⁴¹ tett, esetleg damasztzalvétába kötött (Csesztve) cserépfazekat. Másik kezében volt az összekötött rojtoknál fogott *poszrikos kendő* a süteményes tállal, s két ujjával hozzáfogta, kissé megdűtve az italos üveget. Ahol nem vászonkendőben vitték a tésztát, ott alulról tartotta tenyerén a tálat: *Úgy állt a kezükbe, mint egy virág!* Ugyanezzel a kezével két uja közé szorította az üveg peremes nyakát: *Ha messzi laktak, szegínnek csak úgy ki vót meredve a kezi!* Találó kifejezés, hogy *a komaasszony két karval vitt*. Ha nagyon messze, pusztára, majorba, esetleg más faluba kellett menni, akkor a leves kivételével rendszerint mindent hátkosárba pakoltak.

A megérkező komaasszony köszönt, s letette az ételeket az asztalra, mondván: *Hoztam egy kis harapnivalót, hogy erősödjél.* Ha a *fekvő* egyedül volt, kiszolgálta őt, s ha bármi tennivaló akadt az asszony vagy az újszülött, illetve a többi apróbb gyermek körül, azt elvégezte. A maradék ételeket áttette a háziak edényeibe, s indult is haza. Amennyiben volt a gyermekágyas körül valaki (anyós, nagyobb lányka), az vette át az ételeket. A keresztanyát helyel kínálták. Ő szabadkozott. *Elviszed a gyermek álmát* – mondták végül, mire leült. Megkínálták, ha mással nem, a maga hozta tésztából, de legtöbbször az előző látogató ajándékából eltettek néhány darab süteményt, s azt adták: élé. Mézespálinka, bor is került az asztalra. Volt, hogy közben megebédelt a gyermekágyas is, többnyire azonban megvárták, amíg a komaasszony elmegy. Ilyenkor kiürítették az általa hozott szilkét, tálát, elmosogatták, s a többi kellékkel búcsúzáskor visszaadták neki. Ha tehették, néhány darab, másféle süteményt adtak vele *kóstolóba*, de volt rá eset, hogy csak hagytak néhányat a tálon az övéből. Azután fogtak hozzá az otthon tartózkodó családtagok közösen az ebédhez. A legjobb falatokat a *fekvő* tányéjára szedték. Sok helyen a levesből nem is ehetett más. A századforduló idején a módosabb házaknál kezdtek maguk is főzni ilyenkor. Ez esetben a komaasszonyt ott tartották ebédre. A szokás funkciójának változását jelzi az, hogy most már a vendégnek tálalt először az anyós. Közvetlenül ebéd után búcsúzott is a keresztanya, nem illett sokáig maradni.⁴²

Akárhány gyermek volt, mindnél *kihordták a poszrikot*,⁴³ legfeljebb ha nagyon bő volt a gyermekáldás, kevesebb alkalommal vitt a komaasszony,⁴⁴ vagy mint majd látni fogjuk, a szülők már restelték is felkérni őt a keresztelésre, ilyenkor az ételhordás kötelezettsége alól is mentesült. Ha más faluból volt a komaasszony, nem hordott ételt, akkor *mindent elvitt eccörre a keresztelőbe*. Nem vonatkozott a rendszeres ételhordás kötelezettsége a Csesztvén *lyáynak hívott* keresztanyára sem.

A szokás kopásának jelei, mint már említettem, hogy kevesebb alkalommal mennek, s felbomlik a folytonosság. Majd elmarad a főtt étel, már csak süteményféléket visznek, később azt is csak esetlegesen, végül teljesen megszűnik az ételhordás.⁴⁵ Ez a folyamat falvanként némi időeltolódással zajlik. Ludányban, Szécsényhalászában az 1910-es években kezd elmaradni, az első világháború után már csak keresztelőkor viszik el egyszerre, amit szánnak. Órhalomban a 20-as években még él a szokás, de 1930–35 között hirtelen megszűnik. Ugyanez tapasztalható Nagyoroszában, Drégelypalánkon, itt azonban nem olyan gyorsan tűnik el, a második világháború-

ig alkalmoszerűen visz a komaasszony egy-egy tál süteményt. Ipolyvecén, Litkén 1950 körül a hagyományőrzőbb családok még tartják a szokást, csak az évtized vége felé hagyják el. Patakon, Dejtáron a második világháború után már háromnál több alkalommal senki nem ment, megszűnt a folytonosság, 1955 körül maradt el a főtt étel. A szokás ebben a töredékes formában ma is él, ugyanígy Ipolyszögön és Csesztvén is,⁴⁶ tartalma azonban alapvetően megváltozott.

Eredeti funkciója a szokásnak az volt, hogy a gyenge, magát ellátni képtelen *fekvőasszonyt* táplálják, amíg meg nem erősödik. A nagycsaládon belül biztosítva volt ugyan az étkezése, itt inkább arról volt szó, hogy finomabb, kalóriadúsabb ételeket ehessen, mint ami a család megszokott tápláléka.⁴⁷ A szegényebb rétegnél a gyermekágyasnak táplálóbb étellel való illetén ellátása szinte a legutóbbi időig indokolt volt. Nem véletlen, hogy a gazdaságilag kedvezőtlen körülmények között élő falvak lakóinál maradt meg legtovább a szokás. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a társadalmilag erősebben differenciált falvakban a szegény réteg hagyta el előbb. A *jógazdák* hagyományőrző mentalitása mellett ez feltétlen kapcsolatban állt azzal, hogy náluk, a gazdasági-társadalmi státust hangsúlyozandó, mindjobban eluralkodtak a túlzások. A szükségletet jóval meghaladó mennyiségű, egyre *gazdagosabb* ételek költségét a szegény családok már nem bírták előteremteni, inkább lemondtak a szokás gyakorlásáról. A jelenleg még meglévő formában a szokásnak inkább csak udvariassági gesztus jellege van. Amikor a fiatal anya többé-kevésbé felerősödve hazajön a kórházból, a keresztanya meglátogatja, s hogy *mégse menjen üres kézzel*, a presszóból vásárol süteményt, néhány tortaszeletet, megtoldva egy-két tábla csokoládéval, déligyümölcsrel. Ennek már semmi kialakult rendje nincs, alkalmoszerű, jobbára este, munka után vagy szombat, vasárnap délután kerül rá sor.

Az eddigi utalásokból is kitűnt, hogy a komaasszony mellett más rokonok is hordtak ennalót gyermekágyasnak.⁴⁸ Elsősorban anyja, testvérei, ritkábban unokatestvérek, barátnő, szomszédasszony. Ha külön laktak, férje nő rokonaitól is kaphatott. Más oldalról közelítve: általában, aki hivatalos volt a keresztelőbe, annak illett vinnie. Ipolyvece módosabb családjainál az első világháború után a *fekvőasszony* anyja minden nap ment. Akiket meghívtak a keresztelőbe, legalább kétszer vittek, más távolabbi rokonok pedig egyszer. A szokásnak nem voltak szigorú szabályai, amikor idejük engedte, a szüléstől az avatásig terjedő időszakban *elmentek gyerekglyat látogatni*,⁴⁹ s vittek egy tál tésztafélélet, kalácsot, italt. Főtt ételt

legfeljebb a menyecske anyja készített. Ha teheték, beszéltek közben a komaasszonnyal, hogy ne egyformát vigyenek. Az ilyen látogatások nem tartottak soká: néhány érdeklődő mondat, jótanács, s már ki-ki sietett a dolga után. Természetesen, ha a gyermekágyas házánál valami elvégezni való adódott, szívesen megcsinálták. — E szokás tartalma ugyanazon irányba tolódott el, mint a komaasszony ételhordásáé, s bizonyos formai módosulásokkal (pl. ételfélék változása) ma is él.

Összefoglalóan tehát elmondhatjuk, hogy a gyermekágyas asszony megfelelő táplálása a közösség segítségével révén, még a legszegényebb rétegénél is lényegében biztosított volt.

A gyermekágyas munkáinak átvállalása

A *fekvőasszony* és az újszülött körül az egészségügyi gondozáson, tápláláson kívül is volt tennivaló napközben, s gondoskodni kellett a férjről, többi gyermekről, a ház rendbentartásáról, jószágról is. Az egészségügyi vonatkozások, illetve a végzendő munkák természetéből fakadóan inkább asszonyi segítségre volt szükség. Ha a fiatal pár együtt élt a szülőkkel, az anyós kötelessége volt gondoskodni arról, hogy minden rendben menjen. Akár örült az újszülöttnek, akár nem, a közösségi normák ezt kötelezővé tették számára. A ház körüli munkák többségét maga végezte el, de volt rá eset, hogy valamelyik kisgyermekes menyecske maradt otthon, s a gazdaasszony inkább kiment a mezőre. A gyermekágyas határbeli munkarészt a család többi nőtagja igyekezett elvégezni.

Külön háztartás esetén a *fekvő* anyja gondoskodott a családról, látta el a ház körüli teendőket. Ha ő már nem élt, vagy más faluban lakott, az újszülött és az anya gondozásában valamelyik szomszédasszony segített, s főzött is, ha a komaasszony, rokonok által hozott étel esetleg kevésnek bizonyult a család számára. Az aprójószág ellátásában, a ház körüli munkákban is inkább a szomszédság segített, vagy — ha tehetette — a férj elvégezte. Alkalmilag lehetett számítani a *fekvőasszony* látogatóira is. Megjegyzendő, hogy ilyen esetekben a férj rokonságának nőtagjai nemigen törődtek a gyermekágyassal és családjával. Ha a szükség úgy hozta, a férj asszonyi teendőket is elvégzett otthon ez idő alatt. Vagy nagyobb leánygyermeküket utasította nemegyszer annak erejét, képességeit meg-

haladó feladatok elvégzésére. Erre azonban csak a mezőgazdasági munkák sűrűsödése idején került sor, az asszonylátogatók egyébként megcsináltak mindent. A mezei munkában azonban már nem helyettesíthette senki sem a gyermekágyast, hiszen mindenkinek megvolt a maga gazdaságában a saját tennivalója.

Mindezen körülmények meghatározták azt, hogy miként vélekednek az adatközlők valamikori gyermekágyas időszakukról. Abban általában megegyeznek, hogy – hacsak valami komplikáció nem lépett fel a szülés körül – hamar erőre kap az asszony, illetve csak később győződtek meg róla, hogy ha nem kímélik magukat, ez súlyos következményekkel járhat. A nagycsaládban élő menyecskék legtöbbször kifekdűték az előírt időt, de lényegében nem úgy tekintették, mint egészségük helyreállítását célzó, lábadozási időszakot. Inkább valamiféle jutalom-pihenésnek tartották, azon kevés kedvezménynek, ami az asszonyt férje családjában megilleti. A családi üzemszervezet tagjai ugyanis kötelességként végezték el helyette a munkát, csakúgy, ahogy ő is segíteni tartozott a többi menyecske gyermekágyassága idején. A külön háztartásban élő, szegényebb asszonyok viszont szívességgként értékelték a tágabb közösség önkéntes támogatását, aminek honorálási módja nem volt olyan egyértelmű, konkrét. Másrészt, mint *gazdasszonyok*, közvetlen felelősséget éreztek családjuk iránt. Továbbá a gazdasági munkákban nem volt helyettesük, aminek ismét csak a család látta kárát. Így ezek a nők nem örültek a pihenésnek, amennyire állapotuk engedte, igyekeztek mielőbb hasznosítani magukat. Pl. az idevonatkozó mágikus tiltás ellenére, az ágyban ülve javították az elnyűtt fehérneműket. Föl-fölkeltek nagyobb munkákat is elvégezni (jószágok etetése, nágytakarítás a keresztelőre, sőt kenyérsütés), s a lehető legrövidebb idő után végleg elhagyták az ágyat.

Tény, hogy a gyermekágyast közvetlen környezete és a tágabb közösség egyaránt igyekezett hozzásegíteni ahhoz, hogy a szülésből teljesen felépülve, megerősödve térjen vissza megszokott életébe. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a gyermekágy időszakára érvényes – később más szempontból tárgyalandó – mágikus szokások jórésze is lényegében az asszony kimelését, az iránta való fokozottabb gondoskodást eredményezték. Függetlenül attól, hogy a szokások céljaként mit jelöl meg a néphit. Azon hiedelmek, amelyek tiltották, hogy a gyermekágyas egyedül maradjon a szobában, gyakorlatilag azt biztosították, hogy a fájdalomtól, esetleg láztól elgyötört asszony mellett többnyire tartózkodott valaki, aki segítségére lehetett, ápolta vagy pusztá jelenlétével megnyugtatta. A fedél

alól kilépés, a különböző házimunkák tiltására vonatkozó képzetek szintén visszahúzó erőt jelentettek abban, hogy a gyermeágyas idő előtt dolgozni kezdjen.

Mágikus vonatkozások

Azon hiedelem, amely szerint az anyát a gyermekágy időszakában fokozottan veszélyeztetik az ártó hatalmak, elterjedt volt még az első világháború után is.⁵⁰ A sátoros ágy idevonatkozó preventív funkciójáról már szólottunk. Általános előírás, hogy lehetőleg mindig tartózkodjék valaki a *fekvőasszony* mellett: így kevésbé merészkednek közelébe a *rosszlelkek*.

„Nem jó a gyerekágyast egyedül hagyni. Vót egy asszony itt a faluban, ugyan még most is él. Azt elnyomorították tisztára. Szülés után egyedül vót. Oszt az anyósának az anyja megjelent az ablakban. Az boszorkány vót. De akkor már nem élt. Oszt megrontotta az asszonyt. Attul kezdve évekig járt hozzá. Úgy megnyomorította, hogy egészen kicsi lett” (Csima János, sz. 1905., Ipolyszög).

Ludányhalászi hiedelem szerint a gonoszok valamelyik közeli rokon, ismerős hangján beszélnek a *fekvőnek*, hogy jöjjön ki. S ha eleget tesz a hívásnak, belefojtják a kútba, vagy más módon pusztítják el.

„Mikor idegyüttem férjhez Ludányba, a szomszédban lakott egy öregasszony. Sokszor járt át hozzám. Mesélt mindenfélét. Én otthon Halásziiban soh'sem hallottam ilyeket. Ő mondta, hogy vigyázni kell, mer' ha a fekvő egyedül van benn a gyerekekkel, a boszorkányok kicsalogatják. Mondta is, hogy vót ilyen. Egészen az Erzsigödrüg cipelték szegény asszonyt úgy, hogy behalt... Nem vótam én félős, de annyit beszélt mindig. Egyik este, mikor egyedül vótam benn az elsőházban a kicsinyvel, kopogtattak az ablakon. Elkezdtem sikítozni, ahogy csak bírtam. Oszt tudja, mi vót? Édesanyám gyűtt át Halásziul egy kis levessel. A férjem rokonságából meg egy csomóan ott vótak a konyhában, oszt édesanyám nem akart zavarkodni, azér' kopogott csak nekem” (Nagyné Galcsik Mária, sz. 1904., Halászi).

Éjszakára különösen ne maradjon egyedül a gyermekágyas. Legjobb, ha a lámpát is égve hagyják ilyenkor. Ez utóbbi két előírást azonban a többség már az újszülött *elváltásának* megelőzésével hozza kapcsolatba. Az asszony védelmét szolgáló, legáltalánosabban ismert tiltás szerint a *fekvő* ne nézzen ki az ablakon, főleg, ha már besötétedett, mert a *rosszak* ott ólálkodnak a ház körül, s igyekeznek kárt tenni benne.

„Csúnyát látott! Szarvasördögöt, meg ilyeneket. Oszt kétségbeesett. Bele is halhatott. Csak felkiáltott, oszt összeesett” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).

Mások szerint, ha megszegi a tiltást, *kifut a szemé* (Ipolytarnóc).⁵¹ Drégelypalánkon azért óvták a gyermekágyast a házból való kijárástól, mert ilyen esetben könnyen *az ördög nyomába lép*, azaz, a gonoszok hatalmába kerül.⁵² Ludányban pedig arra intették, hogy amennyiben mégis kényszerül kimenni a házból, legalább húzza a szemébe a fejkendőjét.

A gyermekágy időszakára érvényesnek tartott további tiltások viszont abban a képzetben gyökereznek, hogy az asszony ilyenkor tisztátalan, s maga is ártó hatással lehet arra, akivel érintkezik, kapcsolatba kerül. Mindenütt ismeretes volt, hogy ez időszak alatt nem szabad a *fedé* (háztető) alól kimenni.⁵³ A drégelypalánkinál jóval elterjedtebb magyarázat, hogy amerre ilyenkor az asszony megy, *arra jár a ménkű*. Egyes indoklások konkrétan a tisztátalanságra utalnak: első útjának a templomba kell vezetnie, hogy *megtisztuljon*. Helyenként bizonyos könnyítést alkalmaztak, az udvarra ugyan ki lehet menni, de az utcára már semmiképpen. Amelyik házba bemenne az ilyen nő, ott elszaporodnak a férgek.

„Lánykoromban hallottam, hogy az egyik menyecske e'ment homokér', mer' takarította a házat keresztelőre. Oszt mondja neki a nene, akinek az udvarába ment: Te e'gyütté', oszt még keresztelő se vót?! Megférgesedik a ház! El is zavarta rögtön” (Csima Jánosné, sz. 1911., Ipolyszög).

Több adatközlő már magyarázatát nem tudja, mégis tartotta magát annak idején e tiltáshoz. Ugyancsak mindenütt ismerték a vízhúzás tilalmát a gyermekágy ideje alatt, s a két világháború között többnyire még betartották. A néphit szerint ellenkező esetben *megférgesedik, megkukacosodik, bugaras lesz* a kút vize, s nem lehet többé inni belőle.⁵⁴ Kenyeret szelni is tilos volt a gyermekágyasnak, mert akkor abban az évben *úszögös lesz a búza* (Litke).⁵⁵ Ennek más változatai: egész kenyérhez nem szabad nyúlnia, a kenyeret nem szegheti meg – a tiltás oka azonban már kikopott az emlékezetből (Érsekvadkert). Ha asztalhoz ült, nem lesz békesség a családban (Ludányhalászi). Ahol az indokot már nem ismerik, ott is csak az ágy szélén ülve, öléből evett az asszony egészen avatásáig. Ugyancsak magyarázat híján sikerült adatokat szerezni a varrás tiltására (Érsekvadkert). *Borovy J.* korábbi gyűjtése szerint: ettől fájóshátú lesz az asszony (Litke).⁵⁶ Ide tartozik az a hiedelemértelmezés is, amely szerint azért nem szabad kinézni a *fekvőnek* az ablakon, mert amerre nézett, ott rövidesen jégeső fog pusztítani (Órhalom). Egy órhalmi adat szerint a nőnek pozitív varázserőt

is tulajdonítottak a gyermekágy ideje alatt: ha tűz üt ki, s *fekvőasszony* egyszer ingben körülszaladja az égő épületet, elmúlik a vész (Órhalom).⁵⁷

A gyermekágyast meglátogatókhoz kapcsolódó hiedelmet keveset találtam.⁵⁸ Ami itt említhető, az mind az újszülöttre vonatkozik. Ha megmutatták a látogatónak a csecsemőt, amikor az először ránézett, háromszor megköpködte az apróságot, *nehogy a szeme ártson neki*.⁵⁹ Ugyanezen okból nem is dicsérték a gyereket: *Jaj, de csúf vagy!* – ilyesféle megjegyzéseket tettek rá. Különösen, ha napszállta után érkezett a vendég, feltétlenül le kellett ülnie, egyébként *elviszi a gyerek álmát*.⁶⁰ E két utóbbi szokás gyakorlása ma sem ritka,⁶¹ – ha a fiatalabbaknál már bizonyos tréfás felhang keveredik is bele. Érsekvadkerti adatok szerint, a *fekvőasszony*hoz érkezők kendőbe kötve babot vagy tojást hoztak, akár csak szimbolikus mennyiségben is, mert így a gyermek sohasem érez majd pénzben hiányt.

Avatás

A gyermekágy időszaka az anya avatásának templomi szertartásával ért véget.⁶² Elnevezése mindenütt *avatás*, esetenként inkább az idősebbek szóhasználatában *avató*. A szülés és a szertartás közötti időszak megjelölésére használt, sajátos kifejezési formák: *míg az asszony be nem járt* (Órhalom, Ludányhalászi), *míg be nem álltunk* (Órhalom), *amíg be nem avaták* (Dejtár, Órhalom, Érsekvadkert). Előfordul az *avatatlan asszony* megnevezés is (Litke).

Katolikusoknál hétköznap a reggeli mise után, vasárnap vagy ugyanakkor, vagy délután a litániát követően került sor a szertartásra. Ki melyik napot választotta, sem a hagyomány, sem az egyházi előírások nem szabták meg.⁶³ A papnak nem kellett bejelenteni előre, bár volt rá eset, hogy valaki a családból szólt. Az anya vidékünkön mindig magával vitte gyermekét, s általános szokás szerint elkísérte őt a bábaasszony, akit azonban, ha úgy adódott, az újszülött keresztanyja helyettesíthetett. Hétköznap *kimenő ruhát* vettek fel, vasárnap az adott ünnepre előírt templomi öltözetben voltak.⁶⁴ Litkén, Ipolytarmócon, Egyházasgergén, Mihálygergén kifejezetten sötét⁶⁵ vagy fekete ünneplő ruhát emlegetnek.⁶⁶ A gyermeket mindig *ünneplősön készítették fel*.⁶⁷ Ha a községben nem volt plébánia, s hétköznapra esett az avatás, az apa igyekezett gondoskodni róla,

hogy kocsin mehessenek. Így ő is jelen volt a szertartáson. Amíg a pap befejezte a misét, illetve litániát, ők a sekrestyében váraakoztak. Majd az itt megkezdett szertartás az oltár előtt folytatódott a rituálé előírásai szerint. Litkén, Mihálygergén, Ipolytarnócon a legöregebbek emlékeznek arra, hogy ilyenkor az anya, égő gyertyát tartván, gyermekével megkerülte az oltárt. E szokást indokolni már nem tudják.⁶⁸ A szertartás fejében nem járt fizetség a papnak. Az őrhalmiak, hugyagiak azonban egy kis süteménnyel kedveskedtek neki, amit ilyenkor vászonkendőbe kötve a bába vitt magával. A szőttesmintával díszített vagy hímzett, cifra rojtú kendő is a papé maradt.

Evangelikusoknál jobbára nem kötődött istentisztelethez az avatás, inkább hétköznapi került rá sor. Ezért előre be kellett jelenteni a papnál. A gyermeket nem mindig vitték magukkal. Az egyházi szertartás egyszerűbb volt, az egész az oltár előtt zajlott. Némi csekély pénzüsszeg – az egyházi díjszabás szerint – járt érte a papnak, amit kisebb ajándékkal (sütemény, kalács, egész kenyér) igyekeztek kiegészíteni.

A katolikus egyház szabályai értelmében törvénytelen gyermek születése után nem részesülhet az anya az avatás szertartásában. Csesztvén emlegetik, hogy ilyen esetben este, amikor nem látta senki, a bába *megavatta* az asszonyt. Nem sikerült részletesen megtudnom, miképpen folyt ez le. Arra emlékeznek csupán, hogy az újszülöttet az anya nem vitte magával, valamint, hogy körbejárták a bezárt templomot.⁶⁹ Ez is igazolja, milyen fontosnak tartotta a néphit az asszony *megtisztulását* biztosító avatást.⁷⁰

Érsekvadkerti adatok szerint amikor az anya az avatásról hazaérkezett, anyósa vagy valamelyik jelenlévő asszony azzal fogadta: *Na most már mehetsz a kútra, oszt szidd meg jó' magad teli* (igyál sokat a vízből), *hogy legyik sok tejed*. Az eddig eltiltott cselekvéssel a gyermekágy időszakának elmúltát hangsúlyozták ki, és az asszony életének következő szakasza szempontjából igen fontos adottságot vélték serkenteni.⁷¹

Avatás után volt egy kis *vendéglés*. A bába és a keresztanya mindig jelen voltak. Behívták még a házból, aki a rokon asszonyok közül otthon tartózkodott, szóltak a menyecske anyjának, a gyermekágy ideje alatt rendszeresen segítő szomszédasszonynak is. A résztvevőket illetőleg tehát szorosabb kötöttségek nem alakultak ki, s szabott ételek sem voltak. Rántotta kolbásszal, sült csirke, sült oldalas, *meleg bor* vagy kávé, valamint süteményféle került az asztalra. Nem kellett feltétlenül szeszes italnak lenni, inkább a bába kedvéért *adtak fel* egy kis pálinkát.⁷²

Emlékezet szerint nem volt kialakult rendje a *fekvőasszony* ágya szét-szedésének sem.⁷³ A felfüggesztett lepedőt legtöbbször a templomból hazaérvén, a jelenlévők segítségével maga az asszony szedte le, s visszatette a ládába. Alakulhatott úgy is, hogy mire megérkezett, a házbeli asszonyok már elintézték ezt. A *szalmatakarót*, lepedőt a gyermekágy ideje alatt összegyűlt hasonló szennyes közé félretették, a menyecske utóbb valamikor ki-mosta.⁷⁴ Ha szükséges volt, ilyenkor *kikobozták* a véres szalmát az ágyból és elégették, csakúgy, mint a gyerekágy ideje alatt többször is. Ezeknek a tevékenységeknek tehát nem volt az avatáshoz kapcsolódó jellegzetességük.

Legtöbbször avatás után került sor a bába járandóságának kifizetésére.⁷⁵ Gyakoribb az volt, hogy pénzben honorálták szolgálatait, s elsőszülöttnél, különösen ha fiú lett, aki tehette, többet is adott, mint a megszabott összeg. Ludányhalásziban magukszötte vászon járt még a pénz mellé a bábának ez alkalommal. Érsekvadkerten, amíg falubéli asszony volt a bába, csak terménnyel fizették ki.⁷⁶ Egy véka búza, bab, borsó – ki, mit tudott adni. Hasonló volt a helyzet a pusztán, majorokban szülésnél segédkező öregasszony esetében. Tréfás szólás-mondás is kapcsolódik a bába járandóságához. Ha valaki feltűnően kevés gabonafélét, szemes-terményt vitt, a szembejövők így szóltak rá: *Mi az, bábaasszonynak viszed?* (Érsekvadkert). A bábát mindig az anyós, szülőktől külön élő fiataloknál a menyecske anyja fizette ki, illetve gondoskodott a terményfélék elszállításáról. Ezt megelőzően kisebb-nagyobb adományokkal gyarapodott a bábaasszony. Az újszülött első fürdető vizébe dobott pénzdarab is őt illette. Keresztelőkor a keresztszülők tartoztak némi pénzösszeget adni (közvetlenül vagy a háziak közvetítésével), s a később részletezendő, adománygyűjtő szokások keretében valamennyi vendégtől kapott néhány fillért az ünnepélyes lakomán. Ha a család örült az újszülöttnak, mert fiú lett, vagy még első gyermek volt, az apától, apóstól is remélhetett külön pénzadományt mindjárt a szülés után vagy keresztelőkor. Ez utóbbi esetekben Ludányhalásziban anyai nagymama egy egész kenyérral ajándékozta meg.⁷⁷ Ezenfelül valamennyi látogatása alkalmával kijárt neki a reggeli, illetve uzsonna, vacsora,⁷⁸ s lehetőségeikhez mérten, bőségesen megvendégelték a komáék felkérése, a keresztelő résztvevőinek hívogatása során, a keresztelői és avatás után tartott lakomán is, s a vendégség végeztével gazdagon csomagoltak számára a süteményekből, kalácsokból.

A kórházban szülés terjedésével módosultak az egyházi előírások, s a keresztelő szertartásába olvadt bele az anya avatása is. Így ennek külön megünneplése is természetesen elmaradt.

1. A terminológiát a palócnak tartott területről és a matyóktól ismerjük, s e népcsoportoknál általános (*Istvánffy Gy.*, 1896. 173., 1911. 227., *Nyáry A.*, 1931. 171., *Morvay J.*, 1956. 196., *Nagy B.*, 1960. 83., *Reguly A.*, 1975. 104.).

2. Érdekes, hogy hasonlóan fogalmaztak Szőregen: *Megbőcsüld fiam azt a szülő ágyat...* (*Kálmány L.*, 1885. 13.). *Ürményházán: meg kő az ágyat becsülni* (*Tóth F.*, 1975. 141.).

3. Ha Észak-Magyarországra kiterjesztve nézzük az idevonatkozó korábbi adatokat, akkor is meglehetősen változatos a kép. Ósagárdon a múlt század közepén első szülést követően három, további gyermekek esetében két hét (*Garády*, 1854. 30), Füleik környékén ugyanebben az időben négy, illetve három hét (*Reguly A.*, 1975. 104.). A Mátraalján az előírás ugyan 40 nap, de a XIX. század második felében is már *első fekvő* két-három hetet maradt ágyban, további szüléseknél legfeljebb egy hetet (*Morvay J.*, 1956. 197–198.). Ugyancsak erre az időszakra vonatkozik *Pintér S.* megállapítása általában a palócokról: egységesen 7 nap (*Pintér S.*, 1891. 98.), *Istvánffy* a Mátra vidékén három hétről ír (*Istvánffy Gy.*, 1890. 299.), a borsodi palócok esetében pedig kiter a változásra: „régente” egy hónap volt, századunk elején azonban már csak egy-két hét (*Istvánffy Gy.*, 1911. 227.). A XX. század második évtizedében általában a palócoknál *Nyáry A.* 8 napot tart jellemzőnek (*Nyáry A.*, 1931. 98.). Hasonló eredménnyel jár az ország más vidékeiről ismert adatok összevetése is. Minden bizonnyal esetenként a konkrét körülmények döntöttek, s az idevonatkozó bibliai példa nem meghatározó. Továbbá az időszak napjainkhoz közeledve fokozatosan rövidült.

4. Ezt a hangnemet és az iszákosságot mintegy a szülésznői foglalkozás velejárójának tartotta a falu, s nem szólták meg érte.

5. A szülőasszony, gyermekágyas tisztálkodását illetően országosan jellemzőek az egymásnak ellentmondó vélemények (vö. *Temesváry R.*, 1899. 88.).

6. Mindez megegyezik a bábák rendeletileg előírt kötelezettségeivel, noha vidékünkön a hivatalos intézkedést megelőzte a gyakorlat (ld. *Garády*, 1854. 30.).

7. Úgy látszik, a vérzés erősségének másutt is ez volt a fokmérője. A Borsavölgyében ilyen esetben csak akkor küldettek orvosért, „ha már a nő átvérezte annyira az ágyat, hogy a vér az ágy alá folyik” (*Vajkai A.*, 1943. 72.).

8. Orális vérzéscsillapító szerekre, mágikus gyógymódokra nem emlékeznek (vö. *Dörfler F.*, 1893. 215., 364., *Temesváry R.*, 1899. 65–67., *Liszt N.*, 1906. 41.).

9. *Édesanyám gyermekszülésbe halt meg. Hitték a bábának, hogy ma' csak jobban lesz, de nem. Osztt hittak orvost, de mán akkor késő vót. Mondta az orvos,*

hogy nyugodtan beperelhetik a bábaasszonyt, mer' avvót az oka. Előtte vót egy másik asszonynál, oszt attul megfertőzte. Mind a két asszony meghalt. Meg a gyerek is utána. Dehát tudja, hogy van?! Édesanyámat úgysem lehetett már visszahozni (Mákné Mák Franciska, sz. 1898., Patak).

10. Vö. Dörfler F., 1893. 216., *Temesváry R.*, 1899. 62–64., 83–85., Kiss L., 1919. 86.

11. A korábbi szakirodalom országos tekintetben kevés támponttal szolgál a kérdésben (vö. *Temesváry R.*, 1899. 90.).

12. A *poszrik* terminológia csak a palócnak tartott, észak-magyarországi területeken ismert. Jelentéstartalmát tekintve a szakirodalom sem ad egyértelmű választ. A keresztelei lakomára vonatkoztatja: *Lisznyai K.* 1852. 172., *Reguly A.*, 1975. 103., *Istvánffy Gy.*, 1898. 314., 1911. 228., *Farkas P.*, 1911. 154., *Fülöp L.*, 1969. 14. (Gyöngyöspátán), *Manga J.*, 1979. 153., *Zólyomi J.*, 1980. 263. Ételhordás értelemben: *Nyáry A.*, 1931. 171., *Paládi-Kovács A.*, 1968. 203., *Fülöp L.*, 1969. 14. (a Gyöngyöspata környéki községekben). *Schwalm E.*, 1974. 311., 1975. 90., *Manga J.*, 1979. 153. („egyes vidékeken”). A jelenség különben nem egyedülálló: a *radina*, *paszita* elnevezést is használják mindkét értelemben, bár gyakoribbnak az első változat látszik.

13. Mindezek figyelembe vételével, dolgozatomban a *poszrik* terminológiát az egyértelműség érdekében csak 'ételhordás' jelentésben használom.

14. A szakirodalom alapján sem rajzolódik ki egyértelmű kép. Az egymásnak gyakran ellentmondó adatok részben magyarázhatók a gyűjtések eltérő alaposágából. Valószínű azonban, hogy a hangsúly mindenütt azon volt: beteggya idején az asszony naponta kapjon tápláló, meleg ételt. S az adottságokhoz, konkrét körülményekhez igazodva környezete hol így, hol úgy oldotta meg, bizonyos tendenciák mellett (módosabb komaasszony, több komapár esetén a *főkoma* felesége, továbbá első gyermek születésekor többször vittek, idővel változások tapasztalhatók stb.).

15. *Garády* adata arra enged következtetni, hogy korábban is hasonló volt a helyzet (*Garády*, 1854. 30.).

16. Arra, hogy reggelit vittek volna, csak esetleges adatokat találtam minden szabályszerűség nélkül (vö. *Nagy É.*, 1971. 329.). Ezt is inkább valamelyik szomszédasszony vagy a menyecske anyja vitte. A szülőkkel együtt élő fiataloknál az anyós adott reggelit. A vacsora az ebéd maradékából került ki, vagy szintén valamelyik rokon, szomszéd hozta.

17. Ennek okát gyűjtéseim során nem sikerült feltárnom. Meggondolásra készítő körülmény, hogy e két községben számolhatunk jelentős számú evangélikus szlovák telepessel. Elképzelhető, hogy korábban a több komaasszony felváltva vitte az ételt, majd amikor már az evangélikusok is csak egy komapárt hívtak, a közeli hozzá-

tartozók vállalták át közbeeső napokon a gyermekágyas táplálását. Tekintve azonban, hogy mindössze Csesztvén, s ott is csak hallomásból emlékszik néhány adatközlő a több komapár választásának szokására, pontos képet alkotni a korábbi gyakorlatról, s a változás folyamatáról már nem lehet.

18. Ld. még *Zólyomi J.*, 1980. 262.

19. *Farkas P.*, 1911. 154.

20. A lehetséges ételek, tézstafélék szerepelnek más ünnepek étrendjében is, speciálisan csak ilyen alkalomra készült ennyivalóféle nincs.

21. A gazdasági helyzet meghatározta az ételféléket korábban is (vö. *Garády*, 1854. 30.)

22. Ilyen esetekben kb. 1 kg húsból készült a leves. – Tekintve, hogy a vidék hagyományos táplálkozása feldolgozatlan, a jegyzetekben részletesebben ismertetem idevonatkozó gyűjtéseimet.

23. Patakon *mácsfk. Jó gazdagos*, azaz sok tojással gyúrt levestésza *gömbölüre hagyva*, vagyis nem túl vékonyra nyújtva, illetve vágva. A levestésza után a tyúklevest gyakran *csíklevesnek* is nevezik; (ld. még *Farkas P.*, 1911. 154.).

24. A 10–12 cm-es darabokra vágott füstöltkolbászt egy egészben hagyott hagymával, feldarabolt krumplival megfőzték. Kevés rántást készítettek hozzá kis paprikával. Volt, aki rizst használt levesbetétként, hagyományos azonban az volt, hogy kis darabokra szelt, szikkadt kenyérré táltatták.

25. Őrhalomban: *tojásbasúlt cibe*. – A félig megfőtt csirkét feldarabolták, előbb lisztbe, majd tojásba forgatták, újabb szokás szerint palacsintatésztát készítettek, s abba mártották. Kanállal tették a forró zsírba, így bőven jutott alá tojás, majd egy kanállal még tettek rá a masszából, *hogy többnek lássék* (ld. még *Farkas P.*, 1911. 156.). E fogást általában a jómódúak a marha- vagy disznóhúsból főzött leves után adták.

26. Láttuk, hogy Ősagárdon a múlt század közepén az volt az általános előírás, hogy egy alkalommal legalább szerepeljen hús az étrendben (*Garády*, 1854. 30.).

27. Derelyeszaggatóval 10x10 cm-esre vágott tészta, forró zsírban kisütve. Likén *laposherőcének* nevezik. Itt is hasonlóképpen készült, csak a tésztát ujnyi széles *ferde kockákra* vágták a derelyeszaggatóval.

28. *Fentőnek* is mondják. Csiga alakban összetekert kelttészta, aminek szélét körben bevagdosták. Miután megsült a sütőben, forró vízzel *megöntötték*, megszórták mákkal, végül mézet csorgattak rá.

29. A mákkal, túróval vagy káposztával megtöltött, felsodort tésztát kör alakra hajlítva sütötték meg, hogy jobban el tudják helyezni a kerek tálon. *Schwalm E.* szerint az így formázott rétest a Garam menti falvakban kizárólag gyermekágyasnak vagy keresztelőbe vitt ajándékozás alkalmával készítették (*Schwalm E.*, 1978.).

Vidékünkön praktikus okból volt szokás így sütni e tésztát, ha tálon vitték valahová. Hasonlóképpen praktikus okkal magyarázza *Istvánffy Gy.* a matyóknál a béles kerekre formázását (*Istvánffy Gy.*, 1896. 173.). Külön elnevezésnek (*komaasszonyrétes*, *kotlósrítés*) nyomára gyűjtőterületemen nem akadtam (vö. *Schwalm E.*, 1978., *Timaffy L.*, 1980. 146.).

30. A kelttésztát elnyújtották, rátették a mákos, diós vagy lekváros töltelék, felsodorták, majd szintén kör formára hajlítva sütötték meg.

31. Hagyományos készítési módja: *Mikor jó mekkelt a tészta, mondjuk úgy háromszorosára, kiszaggattuk. Elnyújtottuk gömbölküvé. Mecscsináltuk a túrót: egy kis cukor bele, meg tojás. A szélén (a tésztának) hagytak vagy ennyit (kb. két ujjnyi), oda nem tettek túrót. Oszt a széle így felpúposodott, olyan gyönyörűen. Mikor a menyem idekerült Csitárbul, egyszer a nenikém sütött így lepényt. Oszt mekkérdetzte a menyem, ezt hogy csinálják, hogy ilyen szép a sarka? Utána beletettük a kemencébe lapátval. Mikor kisült, akkor ment bele a teknőbe. Ott hült, hogy ne görbüljön meg. Úgy farval tettük össze, a teknő széléhez támasztva. Mikor kihült, leraktuk deszkákra, asztalra, megsöpörtük tollýúseprével az aljukat, oszt bekenjük vajval (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916. Órhalom). Szemléletesen mutatja a változást az alábbi, nagygazda családnál lejegyzett recept: *Mecscsináltuk a túrót. Abba is tettünk jócskán cukrot, tojást, egy csepp tejet, meg mazsulát, vanillát, egy kis sót. Aztat jó össze gyúrtuk. A tésztát elnyújtottuk, ott még kelt a tepsiben. De nem vastag tésztát, csak, hogy olyan vastag legyen, mint a túró rajta. Fahéjas cukorval meszszórtuk. Mikor jó mekkelt, betettük a sütőbe. Oszt olyan túróslapény lett, hogy megehetette a nermomki is (Fábiánné Járja Márta, sz. 1908., Órhalom).**

32. Szalalkálival készült aprósütemény, amit *cifrasakkal* kiszaggattak, vagy csak négyzetesre vágták késsel, s átlósan áthajtották. Sütés előtt jól megszórták *darabos cukorval* (kristálycukor). Ipolyszögön *csillagos* volt a neve, mivel többnyire csillag alakú tésztaszaggatót használtak.

33. *Kelett* (kelt) tésztából készültek: *Mellangyosítottuk a tejet, belétettünk forint ára élesztőt. Meg cukrot. Belétettünk jó félmarékval. Tojást beleültünk egyet, egy kis libazsirt, kacsazsirt vagy vajat. Ehhez jött a liszt, nem egész két kiló, de majnem. Jó kidőgoztuk, hogy tésztás ne maradjon a kezünk. De keményre nem vót szabad hagyni. Azur hagytuk mekkelni (Fábiánné Járja Márta, sz. 1908., Órhalom). Volt hosszúkás, négy ágból fonott forma (*fonottkalács*, Ipolyszög, Csesztve, Patak, Dejtár, Órhalomban (*nagykalács*), Litkén (*morvány*, ld. még *Farkas P.*, 1911. 154., 156.) öt ágból készült: négy összefonva, a megsodort ötödikkel körülkerítve. A különösen Órhalomban, Hugyagon gyakran emlegetett *bodak* készítése a következő volt: *Bedagasztottuk kelett tésztának élesztővel, tejjel, cukorval. Mikor mekkelt, kiszaggatták, kiformázták kerekre, mint a kis cipót. Jó bevagdosták a tetejét, megken-**

ték tojással (fehérje, sárgája összehabarva). A kemence főggyit kisőprötték, mer csak a kemencében vót az igazi, úgy tették be lapátval. Aztán mikor kihült, az alját letörölgettük, ha maradt hamu rajta, oszt mekkenték (az alját) vajjal (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom. ld. még Farkas P., 1911. 156.). A lábatlantyúk: Gömbölő vót. Olyan kerek, cakkos ó'dalú fazikba (cserép) sűttük. Olyan gyenge tésztája vót, mint a verett tészta. Mint a torta, olyan vót (Hegedűsné Fábíán Angéla, sz. 1901., Órhalom). Órhalomban, Ludányban a módos gazdák házánál a századfordulón már több tojássárgájával készítették, s tettek bele mazsalyaszőlőt is. Lábatlantyúk helyett ők szívesebben nevezik kuglófnak (guglóf, gublog, ld. még Farkas P., 1911. 156.).

34. Az, hogy a vitt ételek mennyisége összefüggésben állt volna a keresztelői lakoma méreteivel, vidékünkön így nem merült fel (vö. Kresz M., 1960. 235.).

35. Ha a gyermekágyas asszonynak hordott ételféléket összevetjük az Észak-Magyarországról rendelkezésünkre álló adatokkal, jobbára egységes a kép. Hevesaranyos és Egerbocs vonatkozásában annyit állapíthatunk meg, hogy mivel vidékünkön a posztrikba járás szokása – mint a továbbiakban majd látjuk – hamarabb megszűnt, így az utóbbi három évtized ünnepi táplálkozásának jelentős változásai ebben már nem érvényesülhettek. Mindössze az un. cukros sütemények jelentek meg, de mellettük változatlanul készítették a régi tésztaféléket is, esetleg ezek hangsúlya csökkenthetett (vö. Schwalm E., 1974. 311–312.). Morvay J. részletes, Bódva völgyi vizsgálatait alapul véve: első, általa megállapított korszakból (1870–1895) nekem nem áll rendelkezésemre összefüggő adategyüttes, második korszakában (1895–1925) tapasztaltakkal lényegében megegyezik az Ipoly menti falvak gyakorlata. Az 1925–1945 közötti időszakban viszont vidékünk konzervatívabb képet mutat: új süthűsfélék nem jelentkeznek, torta nincs (vö. Morvay J., 1950. 157–158.). További, országos párhuzamokat is figyelembe véve általában megállapíthatjuk, hogy az idevonatkozó gyakorlat szoros összhangban áll mindig az adott vidék lakóinak ünnepi táplálkozásával (vö. Kardos L., 1943. 237., Szigeti Gy., 1971–1974. 216–217., Knézy J., 1975. 111.).

36. Érdemes megjegyezni, hogy Morvay J. Bódva völgyi vizsgálata szerint ott ebben az időszakban (1945-ig) nem tapasztalható „tehetségen felüli pazarlás” (Morvay J., 1950. 159.). Schwalm E. Egerbocon és Hevesaranyoson az „utóbbi évekre” teszi a túlzott mennyiségi növekedést (Schwalm E., 1974. 312.).

37. Emlékezet szerint többnyire poltári fazekasoktól szereztek be.

38. Boltban vásárolt, 3–5 literes, zománcos fazék, két oldalához rögzített, vas-tag drótfűlén fa fogórész. (Ld. még Zólyomi J., 1980. 262.)

39. Ennek cserépből készült változatai vidékünkön ismeretlenek (vö. Morvay J., 1955. 53., Takács B., 1962. 176–177., Gergely K., 1971. 146.).

40. *Komasszonyos üveg*nek is nevezték. Lefelé szélesedő, hosszú nyakú, asztali borosüveg. Régebben metszéssel volt díszítve, a 40-es évektől inkább festett mintájút vásároltak. Kb. ugyanezen időtől sokan már kisméretű demizsont használtak. A pálinkás üveg hasonló volt a boroshoz, csak kisebb űrtartalmú.

41. Kenderből vagy pamutból szőtt szalagból alakított háló: *Szép fehér pamukbul vót. A szövésnél a zúgón hátul maradt a vereznek, azt eltették. Abbul kötték a kantárt. Cigányok csinálták zsrér, babér* (Őrhalom). Litkén piros kantárt emlegetnek, bővebbet azonban nem sikerült megtudnom róla, mindössze annyit, hogy cigányoktól szerezték be. – Ld. még PMNA: 772–78.

42. A komaasszony ételhordásával kapcsolatban mágikus szokásokra (vö. Kiss L., 1919. 88., Gönczi F., 1937. 86.) nem találtam adatot, a keresztanya leülésének előírását leszámítva, de az általánosan vonatkozott minden vendégre.

43. Kivétel mindössze a *megesett lány*, akinek – mint láttuk – nem járt *poszrik*.

44. Olyan pontosan előírt fokozatosságot, ami a *komakosár* méreteit, tartalmát illetően Nyárszón tapasztalható, vidékünkön nem találtam (vö. Kresz M., 1960. 234.).

45. Gyűjtőterületemen nem alakult ki az az átmeneti forma, hogy pénzzel „megváltották” az ételhordást (vö. Gönczi F., 1937. 87–88.).

46. Az Ipoly menti tapasztalatokkal összevetve meglepő, hogy az ország más vidékeiről még a legutóbbi munkák is mint élő szokást írják le: Göldner M., 1971. 39., Szigeti Gy., 1971–1974. 216–217., Schwalm E., 1974. 312., Knézy J., 1975. 111., Jung K., 1978. 50–52.

47. Vidékünkön nem volt szokás, hogy az anyós külön főzött volna finomabb ételeket a gyermekágyasnak (vö. Göldner M., 1971. 34.).

48. A gyermekágyas meglátogatásának szokásáról néhány, a leírtakkal egybehangzó adatot rögzít Őrhalomból *Róna-Tas A.* (PMNA: 151.), Érsekvadkertről *Földessy Józsefné* (PMNA: 108.).

49. Ilyenkor sohasem alkalmazták a *poszrikba megy* kifejezést, csak ha a komaasszony vitt ételt.

50. Annak ellenére, hogy pl. a házból történő kilépés megszegéséről az akkori fiatalokat illetően már *Garády* is említést tesz (*Garády*, 1854. 30.).

51. PMNA: 91.

52. Ld. még *Garády*, 1854. 30. – A *vastortyá*hoz hasonló jellegű indoklást nem találtam (vö. Pócs É., 1980. 314.).

53. Ld. még PMNA: 90. – Szükségét végezni sem ment ki, a pitvarba készítettek be neki egy ócska vödört, *valami pitlit*.

54. Az így bekövetkezett baj közömbösítésére vonatkozó hiedelmet nem találtam (vö. *Vajkai A.*, 1943. 92.).

55. PMNA: 90.

56. PMNA: 90.

57. PMNA: 99.

58. Az anya tejének elviteléhez fűződő képzetekre nem emlékeznek (vö. *Temesváry R.*, 1899. 98–99., *Liszt N.*, 1906. 35., 39., *Kiss L.*, 1919. 88., *Gönczi F.*, 1937. 92–93., *Vajkai A.*, 1943. 34., 92. stb.), ugyancsak hiába érdeklődtem havi-vérzéses asszony látogatásához kötődő hiedelmekről, előírásokról (vö. *Döfler F.*, 1893. 210., *Temesváry R.*, 1899. 99., *Gönczi F.*, 1937. 204., *Vajkai A.*, 1943. 31., 34., 56., 61., 92. stb.).

59. Ld. még PMNA: 242., az Ipoly jobb partjáról *Csáky K.*, 1979. 57.

60. Ld. még *Csáky K.*, 1979. 56. Az Erdélyből ismeretes szokásra (*Temesváry R.*, 1899. 73., *Vajkai A.*, 1943. 92., *Kresz M.*, 1960. 226., 244.), miszerint a látogató ruhájából egy kis foszlányt (*álmor*) dob az asszony ágyára, nem találtam adatot.

61. 1980. tavaszán tanúja voltam a balassagyarmati áruházban, amikor egy, viselete szerint pataki vagy dejtári, 70 év körüli öregasszony egy ismerős fiatalasszony kocsiában lévő kisgyermekét megnézve háromszor köpést imitált, s így szólt: *De csúnya vagy!* – A leülésre vonatkozó előírás betartásának gyengülését tapasztalta már 1940 körül Nyárszón *Kresz M.*, 1960. 244.

62. Tehát többnyire a betartott fekvési időtartamhoz igazodik vidékünkön az avatás időpontja. Ugyanakkor pl. Kalotaszegen vagy a Borsa völgyében a fekvés ideje, a gyermekágyásra vonatkozó mágikus előírások érvényének időszaka századunkra megrövidült ugyan, az avatást azonban változatlanul a szülést követően hat hétre tartják (*Vajkai A.*, 1943. 92., *Kresz M.*, 1960. 227.).

63. Az időpontra vonatkozó adatok országosan jellemző nagy szóródására felfigyelt *Szendrey Zs.*, 1932. 86.

64. Ugyanezt tapasztalta a Karancs vidékén *Pápai K.*, 1891. 237.

65. A sötét ruhát ilyen alkalommal a palócoknál általánosnak tartja *Nyáry A.*, 1931. 171.

66. E viseleti előírások elsősorban az anyára vagy a komaasszonyra vonatkoztak. A bába tárgyalt időszakunkban többnyire már, *nemessen járt*, azaz elhagyta a hagyományos viseletet.

67. A templomba vagy az onnan hazafelé vezető út közben érvényes mágikus előírásokra, amelyek részben a gonosz-távoltartást, részben az újszülött eljövendő sorsát célozták, nem találtam adatot (vö. *Döfler F.*, 1893. 219., *Liszt N.*, 1906. 42–43., *Gönczi F.*, 1937. 89., *Szathmári I.*, 1978. 231.).

68. Ld. még PMNA: 90., 91. A szokás értelmezését már *Borovy J.* ezen leírásai-ban sem találjuk meg. Ismeretes még a szokás Somogyból azon bővítéssel, hogy az anya utolsó fordulónál az oltár háta mögött leteszi a földre a gyermeket, s háromszor „megringatja, hogy jó alvó legyen” (*Gönczi F.*, 1937. 89.).

69. Ilyen helyzetben avatást helyettesítő, laikus szokásokról beszámol *Gönczi F.*, 1937. 89. Ismerünk hasonlót a Garam mente felső szakaszán élő szlovákság körében is: *Horváthová, E.*, 1974. 247.

70. Ennek bizonyítására ld. még *Schram F.* agendákból levont következtetéseit (*Schram F.*, 1957. 136.), továbbá *Dörfler F.*, 1893. 208.

71. E szokáshoz a tír pákóktól hoz párhuzamot *Márkus M.* Ott a templomba indulás előtt itatnak sok vizet és tejet az anyával, hogy legyen bőven teje. A szerző szerint e hit a Nógrád és Zólyom megyei szlovákok körében is ismeretes (*Márkus M.*, 1943. 169.). – Olyan szokásra, hogy a templom porából avatás alkalmával vittek volna haza, nem emlékeznek (vö. *Liszt N.*, 1906. 43., *Gönczi F.*, 1937. 89., *Bartha K.*, 1973. 103.).

72. Előírászerű köszöntők nem voltak szokásban (vö. *Kálmány L.*, 1885. 31 – 35.).

73. Vö. *Kálmány L.*, 1885. 14., *Istvánffy Gy.*, 1890. 299., 1911. 228.

74. Volt, hogy a vászonneműnek csak azt a végét öblítette ki, amit feltétlenül szükséges volt. A véres mosóvízre szintén érvényes volt, miszerint olyan helyre kell kiönteni, ahol nem jár senki.

75. Az 1820-as években megyénkben a városi, tanult bábák járandósága szü-lésenként negyed *kila* búza és 4 garas volt (*Mocsáry A.*, 1820–1826. IV. 258.), a század közepén a falusi parasztbába *negyedrés*z gabonát kapott (*Garády*, 1845. 30.). Az 1881-es országos szabályrendelet a községi előljáróság által megszabott díjakról beszél (Nógrádvármegye szervezete és szabályrendeletei, I. Balassagyarmat, 1901. 152.). A gyakorlatban ez 1885-ben *negyedrés*z búzát jelentett (Nógrád megyei Levéltár. Alispáni adatok 3495/1885.). Az 1890-től érvénybe lépett rendelet az adott család vagyoni helyzetétől függően 1, illetve 2 forintban határozta meg az összeget, ami helyett ugyanezen értékben gabonanemű is adható (Nógrádvármegye szabályrendeletei. Balassagyarmat, 1895. 179.). Az 1913-as megyei szabályrendelet szerint magánbábáknál a díjazás szabad megegyezés tárgya, a községi szülésznő járandóságát pedig a helyi képviselőtestület állapítja meg. A községi szülésznő emellett évi fix fizetést is kap (a lakosság arányának megfelelően minimum 60–240 koronát), aminek fejében a fizetésképtelen, szegény asszonyokat köteles ingyen ellátni (Nógrád vármegye újabb szervezete és szabályrendeletei, IV. Balassagyarmat, 1916. 254 – 255.).

76. A parasztbábák esetében Hódmezővásárhelyen a terményben adott honorárium volt a régebbi gyakorlat (*Kiss L.*, 1941. 339.). Hasonlóan értelmezhető Szatmárból *Luby M.* adata (*Luby M.*, 1935. 147.).

77. A kenyér másutt is kiegészítője lehetett a járandóságnak (ld. *Kiss L.*, 1941. 339., *Örsi J.*, 1974. 355.).

78. Gyűjtéseim nem támasztják alá Zólyomi J. azon megállapítását, amely szerint a bába minden látogatása alkalmával kapott babot, lisztet, krumplit, bort (Zólyomi J., 1980. 261.).

Keresztnevadás

Még a gyermek megszületése előtt eldől, milyen névre fogják keresztelni. Sokszor terhes sem volt a menyecske, s már megegyeztek, különösen az elsőszülött keresztnevét illetően. A nagycsalád szabályai értelmében döntő szó az anyóst illetve evonatkozásban. Ha a *gazdának* volt valami elképzelése, kikötése, feleségének mondta el, aki vagy elfogadta, vagy meggyőzte férjét saját igazáról. A családfő azonban kevésbé törődött ilyesmivel. A *gazdasszony* legtöbbször fiával közölte elhatározását, akinek elvben volt beleszólási joga, de ritkán élt vele. A fiatalasszony nem mondhatott ellent, legfeljebb férje révén szerezhett érvényt elképzelésének. Természetesen mindig volt olyan jobb érzésű anyós, aki megkérdezte menyét, egyetért-e vele. Ahol a férj vőnek ment, ott a menyecske anyjának szava döntött, lévén ő a *gazdasszony*. Jobbára azonban csak a korábban született gyermek esetében volt jelentősége a névválasztásnak, öt-hatodiknál már kevésbé törődtek vele, ráhagyták az anyára. A volt zselléreknel, cselédeknel, akik kiscsalád formában a szülőktől külön éltek, a férj és feleség közösen állapodott meg a gyermek nevében, sőt sok esetben a leendő apa teljesen rábízta feleségére, mondván: *Legyen, ahogy akarja, ő szüli.*¹

A mai gyakorlat az utóbbival azonos: a szülők megbeszélik egymás közt, s jobbára az asszony határoz. Előfordul, hogy a nagyszülő véleményét kikérik, de ez inkább udvariassági gesztus csupán. Kivételt mindössze néhány vagyonosabb család képez, ahol a nagyszülőknek még mindig jelentős befolyásuk van.

Az egyéni elképzelések azonban csak bizonyos korlátok között érvényesültek, mivel a keresztnevadásnak hagyományosan kialakult rendje volt. Az adatközlők szabályként megfogalmazott általánosításain túl, az egyes személyek néveredetét feltáró, konkrét vizsgálatok² már

egyértelműen mutatják a kérdés társadalmi beágyazottságát. Ezt bizonyítja, hogy fiúgyermeknél fokozottabban érvényesültek a szabályok, s az elsőszülött névadására lényegesen nagyobb gondot fordítottak, mint az utána következőkére. Első fiúgyermek általában vagy apja, vagy nagypapa nevét kapta.³ Egy falun belül mindkét típusra van bőségesen példa. Gyakoriság tekintetében az apa nevéől történő elnevezés elsődleges. Az is kiderül, hogy a külön gazdálkodó egymagú családokra jellemzőbb az utóbbi változat, ami részben magyarázza a mennyiségi fölényt, hiszen vidékünkön az adott időszakban számszerűleg több volt a kiscsalád, mint a nagycsalád. A szülőkkel egy fedél alatt, közös háztartásban élő, módosabb családokból adódnak a nagypapáról történő elnevezés példái.⁴ Természetesen megtalálhatók itt is az apa nevére keresztelt elsőszülöttek, ugyanis egy másik alapvető szabály szerint a nagycsaládon belül egy generációból csak egy gyermeket kereszteltek ugyanazon névre. Mindez további magyarázattal szolgál arra, hogy számszerűleg több az apjáról elkeresztelt elsőszülött. A konkrét adatok szóródásához járulnak hozzá a mindenkori biológiai tényezők. Egymagú családban ez mindössze annyit jelent, hogy nem feltétlenül a legidősebb fiút hívják ugyanúgy, mint az apát. Ugyanis amennyiben az így keresztelt gyermek meghalt, s halálakor már volt a családban élő fiúgyermek, csak utóbb születettnek adhatták ismét az apa nevét. Ha pedig az apa nevét öröklő fiú meghalván, anyja nem szült több fiút, az apa neve hiányzik a gyerekek keresztnevei közül. Jóval bonyolultabb változatok álltak elő viszont a nagycsaládokban, hiszen nem feltétlenül a legidősebb fiú házasságából származott először fiúutód, továbbá a nagypapáról elnevezett fiúgyermek elhaláloztakor, amelyik családbeli menyecske szült fiút legközelebb, többnyire annak adták a nagypapa nevét. Mindez arra figyelmeztet, hogy óvatosan kell bánnunk következtetések levonásakor a mennyiségi (statisztikai) adatokat illetően. Az egyes személyek névadását a család (rokonság) névadási törekvéseinek egységében vizsgálva jutunk közelebb a lényeghez. A konkrét példák szerint a kérdés nem úgy vetődött fel, hogy apa vagy nagypapa keresztneve, hanem mindenkor az adott családfő nevének fenntartása volt a fő szempont. Kiscsaládnál ez az apa, nagycsaládnál a nagypapa (esetleg dédapa) nevét jelentette. Ide kapcsolódik az is, hogy amíg általában az apai nagypapa neve öröklődött ilyenformán, ahol az újszülött apja vőnek ment, ott az anyai nagypapáról nevezték el az elsőszülöttet. – Mindezek mellett természetesen a kis- és nagycsaládokban egyaránt megtalálhatók olyan változatok, amikor az apa neve egyben a nagypapa

nevével azonos. Az eltérő motivációt csak akkor deríthetjük fel, ha rákérdezünk, miért, ki után adták ezt a nevet a gyermeknek.

A családfő neve fenntartásának szokása mögött több ok áll. Egyrészt a név továbbélése szimbolikusan jelentette a család folytonosságát. Másrészt, ha valakinek a keresztnévét kapta egy újszülött, az az illetőre nézve megtiszteltetést jelentett, s ez természetesen elsőként a család fejét illette meg. Többé-kevésbé bevallottan benne foglaltatott ebben az a remény is, hogy a *gazda* hagyatkozás vagy *válakozás* esetén előnyben részesíti a róla elnevezett gyermeket.

„Ebből kifolyólag, már hogy kedvezzenek a férfinak, adódott az is, hogy a nevet azt adták neki. Örökölte a nevet. Például édesapáméknál is három Ferenc van. De négy vót. Nagyapám, édesapám, a bátyám, meg annak a fia. Ebből ki nem mehettek. Hogy Mitasz Ferenc főnnyegyen. A név maradjon. Erre büszke volt a paraszt mindig” (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

Konkrét példák sora bizonyítja, milyen erősen ragaszkodtak e szokáshoz. Az így elnevezett fiúgyermek halála esetén nemegyszer a korábbi családtervezési elképzeléseiket feladva, újabb utód születésére törekedtek. Másodlagossá vált a mágikus szabály érvénye is. Már szó esett arról, hogy a két világháború között még intenzívnek tekinthető hiedelem értelmében, elhalt gyermek nevére nem tanácsos a házaspár újabb gyermekét keresztelni, mert (ti. a már halott testvér) *elviszi ezt a másikat is*.⁵ A családfő nevét öröklő elsőszülött fiú esetében azonban eltekintettek ettől.

Példaként mindössze egy humoros adalékot idézek: „Vót itt aztán egy jó eset is. Zvorákéknak hívták őket. Az első gyerek mán nagyon beteg vót, gondolták, meg fog halni. Az asszonymak meg éppen született a gyereke, hát azt is Jánosnak keresztelték. Aztán a kicsi csak jobban lett, oszt így két Zvorák János vót. Csak úgy nevezték őket: Gyün mán a dva Jano: Öregebbek vótak tőlem vagy tíz évvel” (Bagyinszkiné Prazsák Mária, sz. 1896., Csesztve).

Némi szabályozottság mutatkozott még a következő fiúgyermek névadásánál is. Nagycsaládban, ha az elsőszülöttet a nagyapa után keresztelték, a második apja nevét kapta. Egymagú családban másodikként az apai nagyapa neve jött elsősorban számításba. A további gyermekeknek valamelyik elhunyt hozzátartozó nevét adták. Előfordult, hogy a tekintélyes, megbecsült elődök közül választottak, az első világháború utáni években szívesen kereszteltek valamelyik hősi halott családtag nevére. Többnyire azonban lényegtelen az illető személye, a megszokott, jóhangzásúnak tartott név iránti ragaszkodást hozzák fel fő indokként. Itt már némi tere nyílt annak, hogy melyik név tetszett a családnak. Az apán, nagyapán

kívül, élő személyről ritkán neveztek el újszülöttet. Patak, Dejtár és Nagy-oroszi községekben van arra példa csupán, hogy az első világháború utáni időszakban a keresztapa nevét kapta valamelyik fiúgyermek. Szórványosan előfordult, hogy az uraságot, bérlőt, akinél dolgoztak, hívták keresztszülőnek, és ha elfogadta, az illető vagy felesége nevét adták a gyermeknek.⁶

A lányok névadása kevésbé szabályozott.⁷ Náluk a sorrendiségnek nincs különösebb szerepe. Valamelyiket nagyanyja után nevezték el, hogy melyik nagyanyja nevét részesítették előnyben, abban erős ingadozás tapasztalható. A *gazdacsalád*oknál az apai nagyanyja, ritkán dédanya a gyakoribb,⁸ vőség esetén az anyai nagyanyáé az elsőbbség. Az együtt élő családoknál ugyanis a gyermek gondozása, nevelése a *gazdasszonyra* hárult, s az iránta való tisztelet az indíték. A kiscsaládoknál inkább az anyai nagyanya nevét választották, ami mögött az anyának a névválasztásba való nagyobb beleszólása áll. Régebben mind a két nagyanyáról elnevezett leány volt a sokgyermekes családban. Legtöbbször egy lány az anyja nevét kapta, ez az apa óhaja volt. Mint a fiúknál, itt is választottak az elhunyt rokonok nevei közül. Az említett három községben megtaláljuk a keresztszülőkről történő elnevezést is, amely régebbinek mutatkozik, mint a fiúk esetében. Ez feltehetőleg azzal függ össze, hogy a keresztanya jelentősebb szerepet játszik a keresztszülő–gyermek kapcsolatban. – Figyelmet érdemlő jelenség, hogy az egykézű *gazdacsalád*oknál leánygyermek esetében is éppen olyan szigorúan tartották az apai nagyszülőről történő névadás szokását, mint a fiúknál.

Az ikergyermek névadására nincs külön kialakult gyakorlat, ugyanazok a szabályszerűségek érvényesek, mint a többi gyermek esetében.

A fentiekből természetszerűleg következik, hogy keresztnevek terén nem volt nagy változatosság.

Nemegyszer jelentett ez problémát a névadási szokások gyűjtése során. Pl. egyik pataki adatközlőm leánya Erzsébet, s ugyanígy hívták mindkét nagyanyját, sőt a keresztanyját is. (Indoklásul viszont az apai nagyanyát hozták fel.)

„Csak az lehetett Erzsi, amelyik mán harmadik, mer' Marka, Anna vót itt mind” – emlékezett tréfásan az egyik csesztvei adatközlő.

Ez azonban a hagyományos ízlés számára nem jelentett problémát, mert ha úgy tesszük fel a kérdést a legidősebb generáció tagjainak, hogy mely neveket tartanak szépnek, mi tetszik nekik, a leggyakoribb előfordulású neveket mondják, s e nevek megszokottsága az indok. Legtöbbször felsorolt nevek a következők: *Istvány, András, Feri, Jancsi, Jóska, Sándor, Imre, Őrzi, Mari, Julis, Katyi, Rozi, Margit, Ilona*.⁹ Feltűnik aztán néhány,

kivülálló számára ritkábbnak ható keresztnév, amelyek csak egy, vagy egy-két falura jellemzőek, mint pl. Órhalomban a *Viktor* (Viktóriát mondják így), *Angyél*, *Ignác*.¹⁰ Hogy e nevek honnan kerültek a hagyományos gyakorlatba, az emlékezet alapján már nem derül ki. A Balassagyarmat környéki szlovákoknál a *Janot*, *Mihályt*, *Pált*, *Ankát*, *Markát*, *Zuzát*, *Erzsit* kedvelték. Itt kell szólnunk arról, hogy a XIX. század utolsó negyedében Patak község akkori papja csak arra a névre volt hajlandó keresztelni a gyermeket, amilyen szent ünnepére esett annak születése, illetve nemétől függően a születésnap előtti vagy utáni ünnepet vette alapul.¹¹ Ekkor jelentek meg olyan nevek, mint Leó, Boldizsár, Nándor, Miklós, Gábor, Gáspár, Franciska, Regina, Borbála, Piroska stb. Jobbára elsőszülött fiúgyermek esetében azonban a szülők ragaszkodtak a hagyományaik szerint választott keresztnévhez, s hiába szerepelt bármi az anyakönyvben, az illető nem használta azt a nevet, csak a család adta néven szólították.

„Hát ebből oszt vót jó eset nálam is. Mer' engem Nándornak írt be a pap, de csak Ferinek hittak a nagyapám (apai) után. A bátyám meg Leó vót hivatalosan, de ő meg csak Jancsi vót a másik nagyapámrul. – Meg oszt Máknak se hittak engem, csak Csejk-Jancsi Ferinek. Emmeg abbul vót, hogy az édesapám (Mák Boldizsár) idejött vőnek ebbe a házba. Oszt a nagyapám (Csejk János) után attul kezdve őt csak Csejk-Jancsi Boldinak mondták. Én meg utána: Csejk-Jancsi Feri. Mikor behíttak katonának, csak szólítanak, hogy Mák Nándor! Én meg oda se. Megint mondják. Mán erre elkezdének lökdösködni kétfelül is, hogy Nem te vagy a? mer' ugye ők nem idevalók vótak, ők azt a nevet tudták. Mer' én Patakon csak Csejk-Jancsi Feri vótam mindig. Hát így, lehet mondani, hogy én csak a katonaságnál tanultam meg a nevet” (Mák Nándor, sz. 1895., Patak).

Sajátos jelenség viszont, hogy az illetők gyermekei, unokái esetében már e hivatalosan bejegyzett név szolgált alapul a névörökléshez, s így az idegen hangzásúnak tartott nevek később mégis elfogadottá váltak.

A hagyományos névadási gyakorlat felbomlása az 1940-es évektől indult meg. Először a szülő nevére történő keresztelést hagyták el, a nagy- szülők iránti tisztelet, illetve a tőlük való anyagi függés még konzerválta nevük átörökítésének szokását. Az egyes községekben megszokottnak tartott nevektől azonban csak az utóbbi 20–30 évben térnek el. Napjainkra a különleges, szokatlan hangzású keresztnévek túlzásba vitt keresése jellemző.¹² Szemléletesen példázza ezt az egyik idős adatközlő véleménye: *Fő köll mán írni, hogy tudjam hogy szólítani*. – A kettős keresztnév adása sem régebben, sem napjainkban nem szokás.¹³

A születés hivatalos bejelentése

A gyermek születését általában az apa ment bejelenteni a plébániára, ahol egyúttal megbeszélték a keresztelés időpontját, majd a jegyzőnél is elintézte a hivatalos formaságokat.¹⁴ Ilyen alkalomból nem öltözött ünneplőbe, de azért *fő-késző*-ve ment, megmosakodott, tiszta inget váltott. Legtöbbször csak a gyermek születését követő napon került erre sor, részben mert az apa, ha meg is tudta, hogy felesége lebetegedett, csak este, a munka végeztével ment haza, nem volt otthon keresnivalója a szülés ideje alatt. Továbbá a keresztelés időpontját a komáékkal is egyeztetni kellett. Dejtár és Patak községekben legtöbbször a gyermek valamelyik – inkább anyai – nagyanyja intézte a bejelentést, mivel a férfiak nagyobb része a falutól távol dolgozott.¹⁵ Ez utóbbi körülményből adódó változást a családi munkamegosztásban jól illusztrálja az alábbi adat:

„Itt nálunk az apa dó'ga a kereset vót, az anyáé az intézkedés. Édesanyám csinálta az ilyesmit, mikor ő meghalt, enyim lett a felelősség” (Nagyné Mák Rozália, sz. 1906., Patak).

Ha más nem volt, a bába is magára vállalhatta a gyermek bejelentésével kapcsolatos tennivalókat.

A keresztszülők kiválasztása, felkérése

A gyermek még világra sem jött, amikor a keresztszülőket kiválasztották,¹⁷ sőt gyakran házasságkötés előtt megegyezett ebben a fiatal pár. Amikor a kérdés aktuálissá vált, elmondták a szülőknek szándékukat, ők azonban ritkán szóltak bele. Ha volt is észrevételük, javaslatuk, végül a fiatalok döntöttek.

Az általam vizsgált községekben csak egy pár keresztszülőt volt szokás hívni. Eltérő választ mindössze Csesztvén kaptam, ahol emlékezet szerint a múlt század közepe táján az evangélikusoknál még négy komaasszony kísérte az újszülöttet a keresztelőre. A 80-as években a többi község gyakorlatához hasonlóan választott komaasszony mellé már csak egy leányt hívtak.

„Ez mán csak úgy flancbul vót – idézte nagyapját az adatközlő – erre nem

mondták, hogy komasszony, csak úgy emlegették, hogy lyánynak lett hívva” (Bagyinszkiné Prazsák Mária, sz. 1896., Csesztve).

A század végére ez is elmaradt. Az idevonatkozó emlékek nagyon halványak, a környező falvak evangélikus szlovákjainál nem találtam rá adatot.¹⁸

A hagyományos gyakorlat szerint legtöbbször *idegent* hívtak, vagyis olyan személyt, akivel sem vérokonságban, sem házasság révén számon tartott rokoni kapcsolatban nem álltak. Ezen belül a legáltalánosabb, hogy a férj barátját vagy a feleség barátnőjét kérték fel a tisztségre házastársával együtt.¹⁹ Általában a férfi *legénykori pajtása* részesült előnyben azzal az indoklással, hogy *az emberek jobban cimboráskodtak, azoknál nagyobb dolog vót az ilyesmi*. Nyilvánvalóan itt a család patriarchális jellege is szerepet játszik.²⁰

Volt rá eset, hogy a nősülés még szóba sem került, amikor a két legény már *komává fogadta egymást* a kocsmában, ital mellett.²¹ Történhetett ez akkor is, amikor a menyasszony vagy feleség beleegyezett férje választásába, illetve ha a férfi értesült róla, hogy felesége gyermeket vár. Ez utóbbi alkalommal egyébként is szokás volt a komával a leendő apának áldomást inni. Ha az asszony jelöltjét fogadták el, legtöbbször ő szolt a *régi pajtásának*. Ez nem járt különösebb formassággal, akár utcai beszélgetés közben is történhetett. A férfiek, amikor legközelebb összetalálkoztak a kocsmában, megerősítették egymás között az asszonyok megállapodását.²²

A gyakorlat az volt, hogy megvárták a felkérést, azonban ha előzetes megegyezés nem történt, és a komának szánt házaspárnál hamarabb lett állapotos az asszony, ajánlkozni is lehetett. *Ember nemígen kínálkozott, azok megegyeztek elére*, inkább az asszony barátnője részéről történt ez.

„Mikor nekem lett az első (1936), akkor mán sokan rokonyt híttak. De nekem az iskolatársam lett. Együtt jártunk iskolába, meg lyánykorunkban is eljártunk egymásho’. Nahát, szóval még mielőtt született a kicsi, tanálkoztam vele. Osz tán mondja: Te Őrzi, van neked, aki a kicsit elviszi majd keresztőnyi? Mer’ én elvinném! Hát ha elvinnéd, jó’van. Otthon aztán szoltam az uramnak. Nem vót neki semmi ellenetése, hát így lettünk komasszonyok” (Csószáné Csókás Erzsébet, sz. 1915., Drégelypalánk).

A komaságra való felkérés tehát ilyenkor az ifjúkori barátság jelentőségének elismerése volt, s a kapcsolat új formában történő továbbélését tette lehetővé.

Itt utalok egy meglehetősen ritka jelenségre, amikor a férj *regi szeretőjét* hívta komasszonynak. Tekintve, hogy a párválasztás sok esetben a szülők akaratából, elsősorban gazdasági szempontok előtérbe helyezésével

történt, a fiatalok között ritkán alakult ki tartósan ellenséges viszony, ha mást szántak feleségül, illetve férjül nekik. Így a közvélemény semmi kivetni valót nem talált abban, ha a két házaspár komasági viszonyba kerül. Arra, hogy asszony hívta volna régi *szeretőjét* komának, nem találtam példát, és a meglévő esetekben is mindig a legény részéről bomlott fel annak idején a kapcsolat. Tehát a felkérés jelenthetett egy engesztelő gesztust is a férfi részéről. Mindenesetre itt a legény és a leány ifjúkori kapcsolatának egy sajátos elismeréséről van szó. Ilyenkor a leendő apa a férjtől kért engedélyt, hogy hívhatja-e komaasszonynak a feleségét, vagy közvetlenül őt kérte fel komának. Olyan esetről, hogy az illető leány még nem ment férjhez és úgy hívták meg, nem hallottam.²³

Nem kellett azonban feltétlenül ifjúkori kapcsolatnak állni a komaság mögött. Ha valakit keresztszülőnek hívtak, megtiszteltetésnek számított, és indokolhatta az is, hogy a család iránti megbecsülésüket kívánják kifejezni a csecsemő szülei. – Eddig az adatközlők által adott indoklás. A konkrét példákból azonban nyilvánvalóvá válik, hogy a megtiszteltetés e formája legtöbbször nem volt érdek nélküli, mert emelte társadalmi rangjukat a módos, tekintélyes koma, és a keresztgyermeknek adandó ajándékok értéke, mennyisége sem volt közömbös. Az ilyen oldalról motivált komaválasztás természetesen azokban a községekben fordul sűrűbben elő, ahol erősebb a vagyoni differenciáltság (Órhalom, Hügyag, Ludány),²⁴ s valószínűleg újabb keletű gyakorlattal állunk szemben.²⁵ Ha azonban túl nagy volt a gazdasági különbség a két család között, a közösség elítélte a felkérőket.²⁶

„Ez olyan hasznos dolog vót. Mán csak az a rendesebb, ha magafajtát választottak.”

A keresztszülők ilyen esetekben legtöbbször csak a gyermek születésekor értesültek a rájuk váró „tisztegről”.

Függetlenül attól, hogy előzőleg megtörtént-e a komafogadás, a gyermek világrajöttekor ünnepélyesen felkérték a keresztszülőket. Volt rá eset, hogy együttélő családoknál a férj anyja, kiscsaládoknál inkább az anyai nagymama ment. Legtöbbször azonban a bába feladata volt ez is.²⁷ Miután ellátta az anyát és az újszülöttet, megmosakodott, rendbeszedte ruháját, s indult is. Üres kézzel ment, mindössze Balassagyarmaton volt szokás, hogy ilyenkor fél liter édespálinkát, s egy tál édes-, a 20-as évektől inkább sóssüteményt küldött vele a szülőasszony, leendő komaasszonyának.²⁸ Megérkezvén köszönt, s bejelentette, hogy XY-éknál gyermek született. Majd feltette a háziaknak a kérdést, hogy vállalnák-e a komasá-

got. Elvileg ilyenkor még vissza lehetett lépni, de példa rá nemigen adódott. Patakon, Dejtáron, Órhalomban a keresztszülők csak *megköszönték a látogatást*, a többi helyen azonban *nagy ellátást adtak, megemberelték a bábánénit*. Kínálták pálinkával, süteménnyel, volt aki kolbászt, szalonnát vett elő, tojást sütött, s tejeskávét, télen *melegbort* adtak mellé. Módos gazdánál pénzadományra is számíthatott. Ludányban, Halászbiban vissza-üzentek a bábával, hogy vállalják a keresztszülői tisztet. A család kifaggatta a fogadtatásról, ebből igyekeztek következtetni, mennyire szívesen veszik a komáék a felkérést. A többi községben a keresztanya ment mindjárt személyesen bejelenteni, hogy köszönik a megtiszteltetést, elfogadják. Ha nem elsőszülőtről volt már szó, akkor is értesítette a keresztszülőket a bába, de ilyenkor csak egy pohár pálinkával kínálták meg. – Mióta kórházban szülnék az asszonyok, e szokás természetesen elmaradt.

A komaságra történő felkérést nem illett visszautasítani még akkor sem, ha a felkértek mást választottak volna eredeti szándékuk szerint. Kivéve, ha ünnepélyes keretek között kötöttek már egyezséget korábban. Ilyen vonatkozásban azonban a felkérők jóelőre tájékozódtak. – Cigány meghívását nem volt kötelező elfogadni.²⁹

Az 1910-es évektől kezd terjedni, hogy inkább a rokonságból választják a keresztszülőket.³⁰ Leghamarabb Patakon, Dejtáron, Ipolyszögön és Balassagyarmaton vált általánossá.³¹ A többi községben a két világháború között jelentkezik ugyan e tendencia, de csak a 40-es évektől mondható jellemzőnek. Ezt elsősorban gazdasági okokra vezetik vissza. Balassagyarmaton a háború okozta szegénységgel hozzák közvetlenül összefüggésbe. Másutt a keresztlői kötelezettségek, később részletesen tárgyalt, megnövekedésével magyarázzák. Mind többen gondolkoztak úgy, hogy ha már költekezni kell, az inkább maradjon a családon belül. Különösen akkor, ha a komáék szerényebben viszonzták az ajándékokat. Ugyanis a szegényebb családok mind nehezebben bírták az ajándékozás körül kialakult, presztízs-jellegű versengést. Az *idegen* komaasszonyt a tágabb közösség is figyelemmel kísérhette, ezért sokszor erején felüli költekezésre kényszerült. Ugyanakkor a közvetlen rokonság méltányolta az illető anyagi nehézségeit.

„Az idegen jobban készül, nehogy megszólják, a rokon meg ha hoz jó, ha nem, nem. Abba nem lát bele senki” (Csima Jánosné, sz. 1911., Ipolyszög).

Hozzájárult az új gyakorlat elterjedéséhez az a körülmény is, hogy a testvéreknek, közeli rokonoknak úgyszólván illett megajándékozni az újszülöttet, ételt vinni a gyermekágyasnak, miért ne közülük válasszák a keresztanyát?

Mindezen indokok egybevágnak azzal a jelenséggel, hogy a legszegényebbek mondható községekben válik előbb általánossá az új gyakorlat.³²

Legtöbbször valamelyik szülő testvérét, ritkábban elsőfokú unoka-testvérét kérték fel. A házaspár közösen megegyezett abban, hogy melyikük rokonságából választanak. Már láttuk, hogy Dejtáron és Patakon a férfiak távoli munkahelye miatt az asszonyoknak jelentősebb szerep jutott a családi életben. Feltehetőleg ezzel függ össze, hogy náluk általában az asszony testvérei jöttek először számba, mégpedig inkább a leánytestvérek. Őrhalomban, Hügyagon a férj rokonsága volt az előbbre való. Másutt határozott tendencia nem mutatkozik e vonatkozásban.

Itt emlitem meg, hogy régen nagyon ritka volt a más faluból hívott keresztszülő. Ha mégis előfordult, az illető mindig a közeli rokonsághoz tartozott. Mióta nem *idegent* választanak, gyakrabban előfordul, hogy nem falubeli keresztteltet. Legújabbban távoli városokban élő családtagokat is szívesen kérnek fel, mintegy a távolság miatt lazuló rokoni szálak megerősítése érdekében, de esetenként presztízs okokból is.

A keresztszülőket *párba hívták*, vagyis házastársak, vagy legalábbis jegyesek voltak,³³ s ugyanaz a komapár volt végig minden gyermeknél. Előfordult ugyan, hogy ha a legény komolyan udvarolt valakinek, vagy ha a leánynak volt *szeretője*, együtt hívták őket.³⁴ Amikor azonban a szülők nem voltak megelégedve gyermekük párválasztási szándékával, nem egyeztek bele, hogy együtt keresztteltesse, *mer' ez olyan összeboronálás féle vót, oszt hátha akad jobb*.³⁵ Olyan esetben, ha együtt voltak keresztszülők, de nem lett házasság a kapcsolatból, amelyik fél a másik *mellé lett hívva*, mentesült a további kötelezettségek alól a keresztyermekkel szemben.

Leggyakrabban a még nem házas keresztszülőt valaki *kisegítette* a családból. Legénnyel jobbára az anyja ment, leány mellé valamelyik fiútestvérét, esetleg apját írták be az anyakönyvbe.³⁶ Ha rokon keresztszülőt választottak, általában az egyik szülő hozzátartozói közül került ki az egyik, másikéből a másik keresztszülő, előzőleg azonban megegyeztek abban, hogy ki tekintendő véglegesnek. A későbbiekben annak házastársát hívták, aki így a koma, illetve a komaasszony lett, s reá hárultak a funkcióval járó további kötelezettségek annál a gyermeknél is, akinek kereszttelésén még nem volt jelen. A helyettesítő személyt a keresztteléssel kapcsolatos teendőkön, adományokon kívül utóbb semmi kötelezettség nem terhelte.³⁷ A *keresztanyám, keresztapám* megszólítás megillette ugyan, de ha a gyermeket megkérdezték, kik a keresztszülei, mindig a

házaspárt nevezte meg. Ha a koma özvegyen maradt, ismét anyja *segítette ki*, majd újabb felesége *örökölte* valamennyi keresztgyereket.

Ikergyereknél hívtak még egy keresztanyát, aki általában az újszülöttek közeli rokonságából került ki. Előfordult, hogy az illető az összes keresztanyai kötelezettségnek eleget tett a gyermek élete során. Legtöbbször azonban a tulajdonképpeni komaasszony vállalta ezt, leszámítva a keresztelés körüli konkrét feladatokat.

„Nem tarthat szegény asszony mind a két karján egyet, csak muszáj vót még valakit híni.”

A gyermek mindkét asszonyt *keresztanyámnak* szólította.

Ugyancsak a közvetlen rokonságból tartotta valaki keresztvíz alá a hét-nyolcadik gyermeket, mert restellték már további költségekkel terhelni a komaasszonyt,³⁸ különösen, ha nála nem volt sok gyerek. Esetenként azonban ezt sértésnek vették a komáék:

„Anyósom vót úgy, hogy mán sokat keresztötetett, meg idős is vót a komaasszony, hát csak egy rokony vitte el keresztötetnyi. Anyósomnak mán nem is szóltak. De nagyon messértődött: Ha agyonüttek vóna, se vóna olyan nagy sértés, minthogy mást híttak! Mintha nem tudtam vóna kihordani azt a nyomorú't kis poszrikot!” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Örhalom).

Gyakoribb volt azonban, hogy ilyen sok gyermek esetén, vagy ha már túl volt a negyvenedik életévén a komaasszony, maga hivatkozott arra, hogy öreg és *restell mán keresztötetnyi*. Ha volt lánya, elküldte maga helyett, ha nem, a szülők valamelyik közeli hozzátartozója vitte el az újszülöttet a templomba.³⁹

Ha elő is fordult, hogy a komák összevesztek, a legközelebbi gyermekszülésnél általában kibékültek. Amennyiben a harag végképp tartósnak bizonyult – erre nagyon kevés példát találtam – újabb keresztszülöpárt nem hívtak, hanem ismét valamelyik közeli rokon tartotta keresztvíz alá a gyermeket. A későbbi ajándékozást is ő vállalta magára bérmlásig. Attól kezdve a bérmakeresztszülők vették át a *keresztvizi* keresztszülők szerepét.

Elvileg elképzelhetőnek tartották, hogy ha a keresztszülők nem tesznek eleget kötelezettségeiknek, akkor a szülők legközelebb hívhatnak más komapárt. Ilyenre azonban nem tudtak példát mondani. Egy esetben választottak csak más keresztszülőket: ha leányt hívtak keresztanyának, s később, amikor ő férjhez ment, kiderült, hogy férjének is van megállapodása komaságra, vagy esetleg már kereszteltetett is. Ilyenkor a fiatalasszony bocsánatot kért a komáéktól, hogy nem vállalhatja tovább a kereszt-

anyaságot. Harag nem lett belőle, s a következő születéskor azok új házaspárnak szóltak. Az asszony, ha csak tehetett, továbbra is küldött ajándékokat az általa keresztvíz alá tartott gyermeknek, de a későbbi pár számított tényleges keresztzülőnek az elkövetkezendőkben.

Az utóbbi 5–10 évben előfordult, hogy más-más párt hívtak gyermekként.⁴⁰ Mindegyik a rokonságból került ki, van hogy az egyik házaspár a férfi, másik az asszony családjából. Ezt ismét csak anyagi szempontokkal indokolják, tekintve, hogy napjainkra az ajándékozás már szinte beteges méreteket öltött.

„Annyira megnőtt mosmán ez az ajándékozás, hogy egynek sok lenne. Így megosztódik a költség. Ésszel él ugye az ember” (Benkő László, sz. 1940. Drégelypalánk).

A keresztzülők kiválasztását hiedelmek is motiválták. Általánosan elterjedt nézet szerint nem jó terhes asszonyt hívni keresztanyának, mert akkor valamelyik, vagy mindkét csecsemő meg fog halni.⁴¹ A két világháború között sokan tartották még ehhez magukat, s úgy vélték elkerülni a bajt, hogy bár az anyakönyvb a választott keresztanya nevét írták be, a gyermeket nem ő vitte a templomba, s legtöbbször nem is vett részt a keresztelésen. Órhalmi hiedelem, hogy amelyik leány fiúgyermeket tart keresztvíz alá, jómódú férjet kap majd.⁴²

A komákat minden esetben vissza illett hívni, gazdasági különbözőség esetén is.⁴³ Kivételt mindössze a fentebb említett változat képezett, amikor a lánykorában hívott keresztanya a férje által választott komákat kérte fel. Nem vonatkozik ez természetesen arra az elenyészően ritka esetre, amikor az uraságot hívták keresztapának. Ez nem jelentett komasági viszonyt, még ha el is fogadták, kizárólag a gyermek keresztvíz alá tartásában (bár ilyenkor is küldhettek helyettest és csak a nevük szerepelt az anyakönyvben) és megajándékozásában realizálódott.

Keresztelő

A hagyományos paraszti kultúrában a keresztelés szokásegyüttesének tartalma meglehetősen összetett. Kiindulópontja a megtisztító célzatú, keresztény vallási szertartás. A néphit szerint azonban ennek révén a csecsemő nemcsak az *eredendő bűntől* szabadul meg, hanem a mágikus

ártó hatalmak veszedelmétől is. Ugyanakkor ezt az eseményt még a *kezdet*-hez tartozónak érzik, amikor a gyermek jövője, sorsa különböző preventív és produktív eljárásokkal, előírások megtartásával befolyásolható. Más oldalról nézve, a vallási szertartás és egyéb befogadó rítusok révén az újszülöttről ekkor válik társadalmi lény: a család, a közösség, a keresztény egyház tagja. Elsőszülött esetében a keresztelés révén lép érvénybe a szülők és komák közötti műrokonsági viszony. A keresztszülői kötelezettségek sorának első alkalma éppen a keresztelés eseményéhez kapcsolódik, amit az újszülött családja vendéglátással részben mindjárt honorál. Különösen, ha az adott gyermekáldás megfelelt a szülők családtervezési elképzeléseinek, igyekeznek mindezt fokozottan ünnepélyessé tenni, a tágabb közösség bevonásával. Az ünnep egyben alkalom a szórakozásra, s a közösen elköltött vidám lakoma a rokoni, baráti kapcsolatok erősítéséhez is hozzájárul.

Mindennek előrebocsátását azért láttam szükségesnek, mert idevonatkozó gyűjtött anyagom igen változatos, s a variációk csak nehezen csoportosíthatók. Ennek oka pedig elsősorban az a körülmény, hogy tárgyalt időszakunkra a hagyományos paraszti társadalom, életforma, gondolkozásmód lassúbb-gyorsabb lazulása, bomlása jellemző. Mindez a szokáseggyüttes különböző tartalmi összetevőinek változását vonja maga után. A folyamatok viszont még egy ilyen, viszonylag kis terület lakosságánál sem egyidejűleg és azonos formában mennek végbe. A keresztelő szokásairól tehát a recens anyag alapján hiteles képet adni csak a részletek pontos elemzésével, azok kölcsönhatását szem előtt tartva lehetséges.

Az a körülmény, hogy mikor került sor a keresztelés egyházi szertartására – mint látni fogjuk – befolyásolta a szokáseggyüttes formai alakulását. Az időpont kijelölésében különböző motivációk játszottak szerepet. A hagyományos gyakorlat szerint nem vártak sokáig,⁴⁴ másnap, harmadnap általában már vitték az újszülöttet a templomba.⁴⁵ Az indoklások döntő hányada időszakunkra a keresztény vallási elképzelésekben gyökerезik, és szoros összefüggésben áll a csecsemőhalandósággal. Az elmara-dott egészségügyi viszonyok mellett joggal tartottak attól, hogy az újszülött nem marad életben, tehát mielőbb igyekeztek részesíteni a kereszt-ség szentségében. Így már – hitük szerint – nem *pogányként* pusztul el,⁴⁶ s lelke a mennyországba kerül, míg ellenkező esetben az a sors vár rá a túlvilágon, mint a halvaszületettekre, s földi maradványainak eltemetése is csak olymódon történhet, amint azt egy korábbi fejezetben ismertettem. Ezért nem volt ritka eset, hogy ha gyengének látszott a

csecsemő, még a másnapot sem várták meg, mindjárt szaladtak vele a paphoz. Többen úgy magyarázták, hogy a keresztanya azért is sietett a bába bejelentését követően az újszülött házához, hátha illetően közreműködésre van szükség. Ha úgy ítélték meg a helyzetet, hogy már erre sincs idő (*végképp nem életrevaló a kisbaba, nagyon odavót*), vidékünkön is gyakorlat volt mindkét felekezetnél, hogy a bába megkeresztelte. A háznál mindig tartottak otthon szenteltvizet, de ha esetleg nem lett volna, az egyházi szabályok szerint is elegendő bármilyen tiszta víz, amivel a bábaasszony, jobb hüvelykujját belemártva, keresztet rajzolt a csecsemő homlokára. Közben elmondta a közismert vallási szövegformulát. A szokásnak e területen nem volt külön megnevezése,⁴⁷ legfeljebb azt a megfogalmazást említhetem, hogy *házilag megkeresztőték*. Ez szabályos keresztelésnek számított, az egyház is elismerte, s ha mégis életben maradt a gyermek, elvégezte ugyan a pap az előírt keresztelő szertartást, de a keresztvízzel történő, megtisztító célzatú aktust nem ismételte meg.⁴⁸

A csecsemő megkeresztelését korábban hiedelmi indokok is siettették. A néphit szerint ugyanis keresztelésig a gyermeket fokozottan veszélyeztetik az ártó hatalmak. A két világháború között az idősebb generáció többnyire még hitt abban, hogy ilyenkor *mindig gonoszok foglalkoznak vele*, emiatt a gyermek nyugtalan, nyűgös, rosszul alszik, nem eszik rendesen. Némi védelmet véltek biztosítani az általános érvényűnek tartott gonoszűző szerek, praktikák révén.⁴⁹ Talán az óvónév problémakört sejtethetjük azon szórványosan fellelhető előírás mögött, miszerint keresztelésig nem jó neven szólítani a gyermeket. Inkább *kicsikémnek, aranyamnak* hívták.⁵⁰ A szokás értelmezésére azonban már nincs adat. Mindezek mellett, általános felfogás szerint, az volt leginkább célravezető, ha a kritikusnak tartott időszakot megrövidítik: *Vigyétek el, oszt nem lesz rá baj!*

Legnagyobb veszélynek azonban ilyenkor régen az *ehváltást* tartották. A *váltott gyerek* kifejezést a legidősebbek közül minden községben ismerik néhányan, sőt a legutóbbi időkig előfordult, hogy sovány, beteges külsejű apróságra alkalmazták.

„Igen: váltottka. Hallottam ilyet. Ha olyan halavány vót a kicsi, kék színű, vérszegény, sovánka, arra mondták, hogy váltott gyerek” (Drajkóné Zábrádi Margit, sz. 1916., Drégelypalánk).

Magáról az *ehváltás* tartalmáról azonban már alig tudnak valamit, vagy egészen zavaros magyarázatokat próbálnak adni.

„Vót, ahun nem szerették a gyereket a szülei. Beszélték, hogy azér', mer' kis-

korába elcserélték. De hogy ez hogy vót, nem tudom" (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom).

„Nem jó egyedül hagyni az asszonyt (gyermekágyast) éjszakára, mer' akkor kicserélik a gyereket. Ilyeket beszéltek. Hogy ahol másik szülőasszony is van. Vagy a szomszédban. Mer' akkor kicserélik egymásét. De ez nem vót igaz. Ki adta vóna oda a magáét? Ha csúnyább is az a gyerek, csak az ő vériből van, csak azt szeretyi" (Fábiánné Járja Márta, sz. 1908., Órhalom).

A töredékes adatokból annyi állítható össze, hogy a boszorkány, vagy sokszor nem is konkretizált ártó lény⁵¹ az anya egészséges csecsemőjét az éj leple alatt kicserélte a maga csúnya, nyomorék gyermekével.⁵² Előfordulnak a *váltott gyerek* és a táltos-, garabocsiás hiedelemkör összemósódását mutató emlékek is.⁵³

„Kicserélték a gyereket, ilyet hallottam. De mán nem emlékszek pontosan. Szóval azér' kellett rá vigyázni, mer' a sárkányok elviszik, oszt olyan garabocsiás gyíjjákat hoznak helyette" (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).

Nehéz eldönteni, hogy ezek hiedelem hagyományozódásai, vagy memoratokra, hiedelemmondákra vezethetők vissza. Az utóbbiakból még sikerült néhányat felgyűjtenem, s ezek segítségével az *éhváltás* módjának két variációja rajzolódik ki. Egyik szerint éjjel az ablakban megjelent a boszorkány olyan, már halott asszony képében, akit a *fekvő* szeretett, vagy ilyen személy hangján szólította a gyermekágyast, s amíg ő kiment, megtörtént a csere (Ludány, Hugyag, Órhalom).

„Mikor idegyűltem Ludányba menyecskének, a szomszéd öregasszony, az beszélt így mindent. Hogy az ű anyósa, mikor gyerekágyat feküdt, egy éjjel felkelt szoptatni. Hát, ahogy kinéz az ablakon, az anyját látta elhúzódni (az ablak előtt). Nagyon megihedt, mer' akkor az anyja mán rég halott vót. Osztán hallja, hogy szólíjják. De tisztára az édesanyja hangja vót. Majd kétségbeesett szegény. De mán ki vót okosítva az asszony, oszt csak kikiáltott: Nem menek most! De gyere el hó'nap reggel sóér'! Gyere el akkor! Oszt evvót a szerencséje neki, mer' elcserélték vóna a gyereket, ha kimegy. Akkor oszt másnap reggel gyűlt hozzájuk egy asszony. Csak úgy kért valamit. Hát avvót a rosszlelek" (Nagyné Galcsik Mária, sz. 1904., Ludányhalászi).

Másik változat szerint a boszorkány bejött a házba, és az alvó, vagy ellenállni gyenge anya mellől vette el a gyermeket (Hugyag, Órhalom, Csesztve, Drégelypalánk).

„Anyósom beszélt, hogy mikor ű gyerekágyat feküdt (1888) ... Vót a faluba egy öregasszony, a Sánta Katyi. Sánta vót az asszony, mer' má' elverték a többi boszorkák. Ez a Sánta Katyi mindenütt mejjelent, ahun gyerek született. Szóval

éjjel fenn vót anyósom szoptatnyi. A pimpics égett, hát látja, hogy ez a Sánta Katyi ott ül az asztal sarkán. Szerencse, hogy ugri nem csak maga vót a kicsinyvel a házban, hát elkezdett kiabálni: Ne gyűjön felém Katyi nene, nem adom a gyereket! Oszt gyorsan odaszorította magáho' a kicsit. De az asszony csak gyűtt. Ne gyűjön felém, mer' agyonüttem magát! Erre már felébredt az anyósa, de az nem látott semmit. Akkorra mán eltűnt az asszony" (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).⁵⁴

A csecsemő *elváltásának* megakadályozására több preventív eljárás volt ismeretes. Egy korábbi fejezetben már utaltam rá, hogy az ágy lepedővel történő elkerítésének is tulajdonítottak ilyen funkciót. *Istvánffy* szerint a lepedőbe kötött, illetve szűrt gonoszűző szereknek is van kimondottan idevonatkozó szerepe. *Farkas P.* leírása szintén erre utal.⁵⁵ Ez nyilvánvaló, noha saját gyűjtéseimből konkrétan már nem mutatható ki. A gyermekágyas körüli szokások céljaként viszont gyakran jelölik meg a gyermek kicserélésének megelőzését. Ide tartozik éjszakánként a lámpa égetése, továbbá az, hogy éjjel különösen legyen valaki a gyermekágyassal egy szobában, mivel a *fekvő* gyenge, fáradt ahhoz, hogy szembeszegülhessen a boszorkánnyal. Legjobb, ha az illető – általában a *fekvőasszony* anyja vállalta ezt – virraszt is, mivel az alvó embert könnyen hatalmukba kerítik a *gonoszok*, s nem ébred föl az asszony segélykérő szavára. Az *elváltás* módjaiból következett, hogy az újszülöttet keresztelésig sohasem tették a bölcsőbe, hanem anyja mellett, a fal felől feküdt, hogy minél kevésbé *fértjenek hozzá a rosszak*. A gyermekágyast kioktatták, hogy ne halgasson a hívó szóra. Más hiedelmi indokok is szóltak az ellen, hogy ágyát elhagyja, s ha ez mégis elkerülhetetlen volt, a *szent kereszt jelét ott hagyta*, azaz a gyermeket szenteltvízzel keresztalakban meghintette. Ezen akciókat – ha hiedelmi indoklásuk mindinkább halványult is – a megszokás még éltette esetenként a két világháború között.⁵⁶ Bár konkrét célját inkább a szemmelverés elhárításában jelölik meg a csecsemőn, öltözetén, pólyázása során alkalmazott gonoszűző szereknek, eljárásoknak, itt is utalnunk kell azokra. Elméleti megfontolásokon túl emellett szól, hogy néhány adat szerint az ilyen akciók kifejezetten a gyermek *elváltása* ellen irányultak.⁵⁷ Érsekvadkerten e célból az újszülött nyakába *olvasót* akasztottak, Drégelypalánkon apja mellényébe csavarták be.⁵⁸

A *váltott* gyermek további sorsára vonatkozólag a halvány emlékekből annyit lehet kikövetkeztetni, hogy sem testileg, sem szellemileg nem fejlődött rendszeren, s nem volt hosszú életű.⁵⁹ A *visszaváltásra* pedig mindössze egy adatot találtam, ami a szemmelverés fürdetéssel történő

gyógyításának téves idekapcsolása is lehet. Korábban gyűjtő szakembereknek még sikerült vidékünkön ide vonatkozó memorátokat, hiedelemmondákat rögzíteni, amelyek az *elváltás* mágikus bizonyítását, s a szimbolikus kemencébevetést tartalmazzák.

„Édesanyám mesélte egyszer, ő is az anyjától hallotta, hogy az egyik rokonának vót egy gyereke, de az a gyerek nem beszült sose, csak a feje nőtt neki. Egyszer egy öreg bácsi ment oda hozzájuk, a gyerek akkor is ült a ház közepin. Az öregember mondta, hogy vegyenek egy szoros csuprot, szűkszajú vót, oszt aggyanak neki benne tejet, meg egy nagyobb kanalat, aztán hagyják egyedül a gyereket, a kemencét meg fűccsik be közbe. Ott is hagyták, de a kulcslyukon hallgatták. A gyerek meg mondta, hogy: Egyek no, kis fazék, nagy kanál, egyek no. Mikor oszt a kemence leigett, a gyereket jól elagyalták, ráültették a lapátra, aztán háromszor mondták: Ha az enyimet vissza nem adod, bedobom a kemencébe. Akkor a gyerek eltűnt a kúrtóbe. A gyerek osztán nemsoká meg is halt” (Pálinkás Józsefné, sz. 1890., Bernecebaráti).⁶⁰

„Megint öreganyám beszéte, hogy az is így vót kicserélve, az a gyerek. Nem itt vót Csitárba. A gyerek ollan kis öreg vót, de nem tudott járni, nem beszélt, csak ült a kályha mellett. Ment oda valami ember, tudós vót, aztán mongya neki, az anyának: No, próbáljon csak vele: aggyon néki majd, ha ennyi ad, kis bögrét, meg nagy kanált, hogy a kanál majd nem fér a bögrébe. Hát osztán csak figyeljék meg a gyereket, tud az beszélni. Akkor csak hallják odakint: Na, kis begre, nagy kanál, hogy egyek belőle? – nagymérgesen mondta a gyerek. Akkor osztán azt javasolta, hogy fűccsenek be a kemencébe, oszt akkor a gyereket ültessék a lapátra, hogy majd a kemencébe vetik a gyereket. Nyomban a kéményen vették (vetették) be az asszony saját gyerekit: Ne kutya, ezt vedd be e, ezt égessétek meg! Így cserélték vissza a gyereket az asszonynak” (Sebők Andrásné, sz. 1881., Csitár).⁶¹

A keresztelést sürgető tudati tényezők időben visszafelé haladva fokozottabban hatottak, a régi forma szerint tehát gyakoribb volt a hétköznapra eső keresztelés.⁶² Mindössze a pénteket, vagy a hónap 13. napját kerülték, tekintve, hogy ezek minden szempontból szerencsétlen napnak számítottak. Ha kevés hija volt már a hétvégének, s a csecsemő állapota sem adott okot aggodalomra, igyekeztek megvárni a vasárnapot. Általánosabban azonban csak a 30-as évektől mondható a vasárnapi keresztelés a katolikusok körében. Evangélikusoknál korábbi gyakorlat ez, ami szükségyszerűen következik abból, hogy a keresztelést náluk az egyház mindig valamilyen más, templomi összejövetelhez igyekezett kapcsolni. Amely falvakban nem volt parókia, ott – főleg télidőben – megvárták, amíg az

ő községükben kerül sor a vasárnapi istentiszteletre, hogy ne kelljen kocsival utaztatni a csecsemőt. Ebből két–háromhetes eltolódás is adódhatott. A kórházban világrajött gyermekeket már mindig vasárnap keresztelték, egy-két héttel azután, hogy hazaértek a kórházból.

A keresztelő konkrét időpontját tekintve az egyház közvetlen befolyásával is számolnunk kell.⁶³ Pl. Ludányban az első világháború után a pap maga kérte a híveket, hogy amíg káplán nem lesz, aki teheti, inkább hétköznap vigye keresztelni a gyermeket, mert egyedül nehezen győzi az ünnepnap teendőket. Tipikusabb viszont utóbb éppen az ellenkezője. Patakon a 60-as évek elejétől kezdeményezte a pap, hogy vasárnap tartás a keresztelést. Dejtáron, Ipolyszögön az utóbbi 10–15 évben többnyire csak minden hónap első vasárnapján lehet kereszteltetni, Drégelypalánkon pedig 1970-től az új pap jelesebb egyházi ünnepekre gyűjti össze a kereszteléseket. Ezen intézkedések elsősorban azt célozzák, hogy az egyház minél ünnepélyesebb formákat biztosíthasson a szertartáshoz.⁶⁴

A keresztelés napján Litkén és Ipolytarnócon a bábaasszony érkezett elsőnek a házhoz. A szokott módon reggelivel várták. Ludányhalásziiban útközben beszólt a komaasszonyért, s együtt jöttek. A többi községben nem voltak ilyen kötöttségek, általában mindketten igyekeztek, hogy időben ott legyenek. Ez konkrétan a mise, istentisztelet időpontjától függött. Órhalomban, Csesztvén, Ipolyvecén a koma is mindig elkísérte feleségét, másutt megoszlanak az adatok: számított, hogy mennyire voltak elfoglalva a mezei munkákkal, módos gazdaember hamarabb elment, első gyermeknél inkább volt rá példa. Lényeg azonban, hogy nem volt kötelező a koma keresztelés előtti megjelenése. Ha hétköznap kereszteltek, vasárnap délutáni öltözetben voltak a résztvevők, vasárnapi keresztelésre pedig azt az ünneplőt vették fel, amelyben aznap egyébként is mentek volna a nagymisére. A bábára nem vonatkoztak szigorúan a szabályok, gyakran vasárnap is csak köznapi kimenőruhájában volt. Az érkező vendégeket ilyenkor a háziak mindössze egy *stampó* (kispohár) pálinkával, nagy hidegben forralt borral kínálták meg.

A keresztanya és a bába mindjárt hozzálátott a csecsemő *felkészítéséhez*. Esetenként adódhatott úgy is, hogy a bába, előbb érkezvén, már elintéztett mindent. Nagycsaládnál, generációs családnál pedig gyakran az anyós gondoskodott e vonatkozásban az újszülöttről. Megfürdették, bepelenkálták, majd ráadták a *kisinget*.⁶⁵ Efelé került a *keresztelő kabát*, amit bármilyen, vékonyabb fajta, fehér selyemből készíthettek, s díszítése finomabb csipke volt. A 30-as évektől mindinkább kiszorította az

ületben vásárolt, gépi kötésű pamutrékli. Ez utóbbit egy darabig még a régi formára emlékeztetően, maguk kidíszítették. Az olcsó anyagú *alsósipkára* adták rá a *keresztelő sipkát*, amit a helyi viseleti szabályoknak, ízlésnek megfelelően, gazdagon kicifráztak szalaggal, csipkével, fliterekkel, gyöngyökkel. A századfordulóktól ezek a fejedők vidékünkön már puhafőkötők, de többen emlegetik, hogy régen mindjárt a kéregmerezítésű főkötőcskét húzták a gyermek fejére.⁶⁶ A *keresztelő dunnika* huzata volt további alkalmakkor is az ünneplő, s ugyanez vonatkozik a *pólyakötőre*. A csecsemő arcát takaró kendőcske (*szemire való*)⁶⁷ szintén elmaradhatatlan volt még jó darabig, ha az apróságot kivitték a portáról.⁶⁸

Példaképpen ismertetem egy őrhalmi *nagygazda* család elsőszülött leánykájának keresztelői kelengyéjét 1926-ból.⁶⁹

Fodros ing (Palóc Múzeum:⁷⁰ 72.13.6.1.)

Fehér sifonból géppel és kézzel varrva. Derékszögű szabásvonalak, bevarrott ujj, *pálha*. Hátral eredetileg végig nyitott volt, csak ahogy nőtt a gyermek, varrták össze egy darabon. Nyakában korc, amibe vékony pertlit fűztek: ezzel kötötték meg hátul. A nyakkivágás körül selyemslingelés szegélyezi az ujjakat. Elején a nyaktól négy, függőleges *forha* (keskeny levarrott hajtás) fut 11,5 cm hosszúságban. Alján körben kézzel varrott, nagyobb hajtás. Az ujjakon ismét két-két *forha* fut körbe. – Hossza: 36 cm, vállszélesség: 27,5 cm, ujj H: 18 cm. – Az ingecskeket a csecsemő apai nagyanyja készítette.

Keresztelői kabát (PM: 72.13.6.3.)

Fehér *szalagselemből* géppel varrva. Ujja íveltlen bevarrott. Fehér sifonnal bélelt, az ujjak béleletlenek. Hátral végig nyitott, fönt egy apró gyöngyházgombbal záródik. Nyaka körül és ujján széles, egyebütt körben keskenyebb, vékony gyári csipke szegélyezi. – H: 16 cm, váll Sz: 14 cm, ujj H: 17 cm. – Készítője ugyanaz.

Hétköznapi babasipka (alsófőkötő) (PM: 72.13.6.6.)

Fehér sifonból kézzel és géppel varrva. Puhafőkötő, béleletlen. Két oldala és teteje egydarabból szabott, ehhez varrták a felül lekerekített hátsó részt. Körben keskeny, fehér, gyári csipke, az arc körül levarrt hajtásokban, a nyaknál simán hozzávarrva. Két megkötője keskeny, fehér pertli. – Hátlapjának magassága: 10 cm, Sz: 7 cm, Sz a fejtetőn: 10,5 cm. – Készítője ugyanaz.

Ráncos sipka (PM: 72.13.6.7.)

Fehér *kreppselemből* géppel varrott puhafőkötő. Bélése fehér sifon. Két oldala és teteje egydarabból szabott, középen egy kívülről levarrt, szélesebb hajtás: „hogy jobban tartson.” E varráson fut végig egy duplán hajtott (1,8 cm széles) fehér taftszalag, amelynek két vége kb. fülmagasságban egy-egy dupla, ezüst

flitterrel (*pillangó*) és ezüst gyönggyel levarrt csokorban (*bukor*) végződik. Felül lekerekített, alul kicsit szűkülő hátlapja hozzádolgozásánál ráncosan levarrt, fehér szalag. A főkötő szélein körben, dupla hajtásokban, középen levarrott, (4 cm széles) fehér szalag szintén flitterrel, gyöngyökkel díszítve a varrás mentén. (Innen a főkötő „ráncos” megkülönböztető jelzője.) Elől két fehér szalag a megkötője. – Hátrész M: 12 cm, Sz: 10,5 cm, Sz a fejtetőn: 11 cm. – Kanyó Ferencné Vencel Teri *varróasszony* készítette rendelésre.

Szemire való (PM: 72.13.6.5.)

Lagselemből (szatén) géppel varrott kendőcske, gyári csipkével szegve. – 30x30 cm – Készítője az apai nagyanya.

Dunnikahaj, pólyakötővel (PM: 73.7.7.1.1–2.)

Pettyes, magában mintázott, fehér damasztból géppel varrott, négyzetes párnahuzat. Egyik oldalán nyílás, négy cérnagommbal. Ezzel átellenben levő, lekerekített sarka mentén gyári slingelt fodor, vele párhuzamosan, beljebb, rátétszerűen rögzített, „befűzős” slingelés, amelybe fehér taftszalagot húztak. Ez utóbbiból még három *szalagrózsát* is varrtak rá. A *pólyakötő* fehér, gyári, szövött pamutszalag (*tótvarrás*), két végéhez ugyancsak fehér taftszalag van varrva. – 83x81 cm + slingelés Sz: 11 cm, *pólyakötő* H: 133 cm, Sz: 4 cm – Az újszülött anyja készítette.

A bepólyázott csecsemőt anyja *leggazdagosabb* (legdíszesebb) selyem fejkendőjével terítették le. A kendő vízszintesen futó oldala mentén jól érvényesült a lecsüngő cifra rojt.⁷¹ Csesztvén négyrét hajtott vállkendőt használtak ilyenformán. Az első világháború után gyűjtőterületem nyugati felében külön takarókat varrtak már e célra. Patakon, Dejtáron kék vagy rózsaszín, vékony selyemből volt egy kb. méterszer méteres darab, körben 10–12 cm széles, húzott fodorral. Eföle borították az anya fehér lyukhímzéses, gyolcs fejkendőjét,⁷² aminek mintáin átlátszott a selyem színe. A kendő a fodrot már nem fedte. Drégelypalánkon az alul lévő, mosóselyem terítő csak csak simán volt beszegve. Föle egy azonos méretű, de fodros grenadin takarót varrtak. A keresztelői *készület* darabjainak elkészítésére ugyanaz vonatkozik, mint a csecsemőkelenye többi részére: még terhessége idején varrta meg az asszony, illetve hozzájárult mindkét nagyanya is.⁷³ Legfeljebb a díszes főkötőt csináltatták *féketővarróval*, *varróasszonnyal*. – Egyébként gyűjtéseim szerint a csecsemő öltözetén a neméből fakadó kék (fiú) – rózsaszín (lány) megkülönböztetés újabb keletű. Legkorábban Nagyoroszi, Drégelypalánk, Dejtár, Patak községekben jelentkezik a 20-as évektől: a főkötő szalagbefűzésénél, a *pólyakötő* mintájában, s a keresztelői selyemtakaróknál. Minden bizonytal a városi

munkavállalás következtében hatott rájuk a polgári gyakorlat. Ludányban először egy *nagygazda* család 1930 körül született leánykájának volt rózsaszín, kisfiának világoskék mintájú *pólyakötője*. Ezt édesanyjuk kapta ajándékba az egyik helybéli birtokos feleségétől. „Divat” egyelőre nem lett belőle, majd csak az 50-es évektől terjedt el e színbeli megkülönböztetés, csakúgy, mint gyűjtőterületem további részén.⁷⁴ – Télen a *felkészített* csecsemőt még fehér *belinér* vállkendőbe, paplanba vagy kisdunnába csavarták bele, amit a templomban aztán levettek róla.

Amikor végeztek az öltöztetéssel, pólyázással, a bábaasszony a keresztanya karjára tette az újszülöttet és elindultak. Csesztvén a komaasszony azzal búcsúzott: *Visszük a pogányt, hozzuk a keresztényt!* – nyilván az érkezésnél Közép-Európa-szerzte általánosan alkalmazott rítuszöveg analógiájára. Órhalomban, Ludányban a koma ott maradt a háznál, s eliszogattak a gyerek apjával. Csesztvén, Ipolyvecén úgy volt szokás, hogy ő is ment a templomba.⁷⁵ Egymás mellett haladt a keresztanya meg a bába, mögöttük a koma. Útközben, ha messze laktak a templomtól, a bába időnként átvette a gyereket, sőt volt, hogy végig ő vitte, ha fiatal lány volt még a komaasszony. Halászigiban menet a bába vitte, hazafelé pedig a keresztanya. Amikor még Csesztvén egy lányt is hívtak keresztanyának, az illető szintén ment a templomba, de a csecsemőt a tulajdonképpeni komaasszony vitte, ő csak mellettük haladt.⁷⁶ Mindig gyalog mentek, kivéve, ha az adott vasárnap nem volt a falujukban istentisztelet. Ilyenkor Csesztvéről, Ipolyszöggről az apa vitte őket kocsival.⁷⁷ A balassagyarmati módos gazdák az 1930-as évektől, presztízs okokból már mindig bricskán mentek.

Ugy igyekeztek, hogy a mise, illetve istentisztelet végére érkezzenek oda. A pap előtt már mindig a keresztanya tartotta a csecsemőt. A bába *végezte a ceremóniát*: lehúzta kellő időben a gyermek fejről a *féketőt*, igazgatta a takarót, szükség esetén egy-két útbaigazító szót sugott az asszonynak.⁷⁸ A papot a szertartás végeztével a keresztanya fizette ki. Volt, ahol erre a célra a sekrestyés kitett egy cserép-, később pléh tányért, másutt *csak kézből* fizettek. Mindig többet adtak, mint az előírt összeg, ki-ki anyagi helyzetétől függően toldotta meg a stóla-pénzt, *tette le offerára, amit szánt*. Csesztvén, Balassagyarmaton a keresztapa intézte ezt, lemaradván a hazainduló asszonyoktól.⁷⁹

Hazafelé jövet a keresztanya, kis gyoicsdarabba hajtogatva, pénzt dugott a csecsemő pólyájába:⁸⁰ feje alá, elől a kising ráncai közé, mikor hogy adódott. Ez volt a keresztelési ajándék, amit *vánkuspíz*nek is ne-

veztek.⁸¹ A pénzüsszeg nagyságát ismét csak a keresztszülők módja határozta meg, bár mindenki igyekezett kitenni magáért. Pl. Patakon 1923-ban egy szegényparaszt keresztanya 15 koronát tett a gyermek pólyájába. Ezidőtájt Órhalom módos gazdái körében 100 korona számított *galáns* ajándéknak. Ugyanekkor Nagyoroszipan a nemes családoknál nem volt ritka, hogy *aranypízt* is adtak. Drégelypalánkon a 30-as években 50–100 pengő, 1950 körül 50–100 forint között mozgott a *winkuspíz*.⁸² Elbeszélések szerint, otthon alig várták a szülők, hogy valami ürüggyel kibonthassák a gyermeket a pólyából, s megtudják, mennyit kaptak. Ezt az összeget az anyának a csecsemőre illett költeni.⁸³ Kivétel az arany, amihez nem nyúltak, hanem eltették arra az időre, ha a gyermek felnő: *költse ű, amire akarja*.

A templomból egyenesen hazamentek.⁸⁴ Amikor megérkeztek, ismét csak a keresztanya karjában kellett legyen az apróság, s az asszony e szavakkal lépett be a szoba ajtaján: *Elvittük a pogánykát, meghoztuk a báránykát!* (Ludányhalászi, Órhalom, Huguag, Nagyoroszi).⁸⁵

További változatok: „Elvittük a pogánykát, hoztunk érte báránykát!” (Drégelypalánk).

„Pogánykát vittünk, angyalkát hoztunk!” (Órhalom, Dejtár)

„Pogányt vittünk, keresztényt hoztunk!” (Érsekvadkert, Ipolyszög).

Nagyoroszipan 1920 körül ilyenkor a keresztanya szavai közben a nagyanya egy szegetlen kenyeret tett az asztalra. A szokás célja az volt, hogy a gyermek olyan szelíd legyen, mint a rítusszövegben említett bárány és úgy szeressék majd, mint a kenyeret. Órhalomban, Huguagon az említett szöveg mellett a bölcsőbe tette bele a csecsemőt a komaasszony, mintegy hangsúlyozván, hogy immár nem *pogány*, s a gonoszok hatalma megszűnt fölötte.⁸⁶ Csesztvén és Ipolyszögön a földre tette le ilyenkor a szoba közepén a gyermeket, miközben hozzáfűzte az előbbi szöveghez: *Aki szereti, vegye föl!* (Csesztve), vagy *No, ki szereti legjobban?* (Ipolyszög). Legtöbbször az apa kapta föl, de ennek apai elismerést szimbolizáló értelmét már nem ismerik, legfeljebb annyi magyarázatot fűznek hozzá, hogy ő volt a legügyesebb, s így megelőzte a többieket. Véleményük szerint bárki fölkaphatta, aki éppen közelebb állt.⁸⁷ Másutt ilyen akcióra egyáltalán nem emlékeznek.

Az asztal már meg volt terítve, s az érkezőket süteménnyel, tejeskávéval kínálták. Volt, aki sütött néhány tojást is. A férfiaknak bor, pálinka volt odakészítve, mivel akkorra a többi községben is megérkezett a keresztapa, hacsak nem volt nagy dologidő. A *kínálást* a háziak adták.⁸⁸

Beszélgettek egy darabig, s legkésőbb 11 órakor hazamentek. Órhalomban, Ludányban a komák otthagyták az asszonyokat, és elmentek a kocsmába, de délre már mindegyikük otthon volt.

Az eddig leírt szokás neve mindenütt *keresztelés*.

A keresztelőt követő, gazdag vendéglátással egybekötött, ünnepélyes, családi összejövetel megjelölésére az alábbi nyelvi formák szolgáltak: *keresztelő* (minden községben használják), *keresztelő ebédje*~*keresztelői ebéd* (Dejtár, Patak, Drégelypalánk), *lakoma*~*keresztelő-lakoma* (Ludány, Ipolyszög), *poszrik*~*proszlik* (Hugyag, Órhalom, Patak, Ipolyvece).^{8,9} Az adatközlők életkora alapján az utóbbi két terminológia-típus látszik régebbinek.⁹⁰

A *keresztelő* számos, apró részletében eltérő szokásvariánssa első megközelítésből a keresztelői szertartás és a lakoma egymással való összefüggése alapján látszik csoportosíthatónak. Elsőként azt a típust (A₁) vegyük sorra, amikor a *keresztelő* közvetlenül a *dő'gozónapi keresztelés*hez kapcsolódott. Ennek az egyszerűbb formának emléke, mint szegény családoknál előforduló, illetve negyedik–ötödik gyereknél alkalmazott változat, feltűnik gyűjtőterületem más községeiben is,⁹¹ Patakon és Dejtáron azonban az 1950-es évek elejéig ez a gyakorlat általános. A már ismertetett, tempomi szertartást követő *kínálást* kibővítették egy kis sült hússal vagy *pergölttel* (pörkölt) és *ezzel el is vót intézve a keresztelő*.⁹² Ilyenkor azonban a keresztetszülők is hozzájárultak a vendéglátáshoz – bár a példák döntő többsége a pataki és dejtári módosabb családoktól származik. Már reggel, amikor jött a komaasszony, hozta magával a túróslepényt, mákoskalácsot, *bodagot*,⁹³ mikor mit. A gyermek szülein, keresztetszülein kívül a nagyszülők közül voltak még jelen: ha együtt laktak, akkor az anyósék, ha külön, akkor legfeljebb a fiatalasszony anyja jött el háziasszonynak.⁹⁴ Ilyenformán a vendégek hívogatására nem volt külön szükség. Az ételek elfogyasztása közben beszélgettek még egy keveset, de a déli harangszó már nem érte őket a keresztelés háznál. Búcsúzáskor a bába lemaradt, s kapott egy kis csomagot a tésztaékból.⁹⁵

Külön kell foglalkoznunk a katolikusok vasárnapra eső keresztelői közül azokkal (A₂ típus), amikor a születés időpontjából adódóan lehetőség volt arra, hogy a kereszteléssel megvárják a vasárnapot.⁹⁶ E változat lefolyása legtisztábban a ludányhalászi, litkei, ipolytarnóci visszaemlékezésekből rajzolódik ki, s időben 1925–30 előttré vonatkozik. Az apa és a koma, bár ott voltak a délelőtti nagymisén, nem várták meg a keresztelő szertartást, hanem bementek valamit meginni a kocsmába, vagy előre

mentek a keresztelős házhoz, s ott koccintgattak addig, amíg a keresztanya és a bába megérkeztek az újszülöttel. Közel volt a dél, s a háznál úgyszólván ebéd készült a vasárnap miatt, tehát nagyobb szerepet kaptak a vendéglátásban a főtt ételek. Legtöbbször tyúklevest tálaltak metélttészttával, s a csontosabb húsrészeket főve megették. A tyúk többi részét *megsütték tojásba*. Télen sonka, kolbász is került az asztalra. Nyáron inkább az egész tyúkot elfogyasztották főve, ecetes tormával, s paprikás-csirke volt a következő fogás. *Nagygazda* családoknál a 30-as években a főtt tyúk után rántott disznóhúst is adtak savanyúsággal. Az ebédet a hagyományos tésztafélék (túróslepény, mákoskalács, *mákospatkó*, *ferentő*, *pampuska*, *herőce* stb.) zárták.⁹⁷ Az enivalók biztosítása a háziak kötelessége volt, a komaasszonynak nem kellett ételt vinnie ilyenkor. Ha azonban tehettek, egy-egy tál süteményt, üveg bort, többnyire hoztak a keresztzsülők, s friss gyümölcscsel, *valami cukorkával* is kedveskedtek a *fekvő*nek. A templomi szertartás és a déli harangszó között még volt ideje mindezért hazaszaladni a komaasszonynak. Ilyenkor ugyanis a templomból megérkezvén nem fogtak hozzá mindjárt az evéshez, hanem pálinkázás mellett megvárták az ebéd idejét. A résztvevők köre az A₁ típushoz képest bővült: az egy fedél alatt lakó családtagok mind ott voltak. Ebéd után nem illett soká maradni, 2–3 óráig beszélgettek, azután mindenki hazament. Legtöbbször a komáéknak is csomagoltak a tésztaételekből, a bábaasszonynak pedig okvetlenül. Őt első fiúgyermek születésekor a csecsemő apai nagyanyja egy egész kenyérrrel⁹⁸ is megajándékozta.⁹⁹

Megítélésem szerint az eddig leírt két változat-típus között lényegbeli különbség nincs. Az eltérés mindössze abból adódik, hogy míg hétköznap jobban el voltak foglalva, vasárnap inkább maradt idő beszélgetésre, a házbeli rokonok is jobban ráérték leülni a vendégek közé. Ünneppon pedig egyébként is nagyobb gondot fordítottak az étkezésre. E formák tartalma lényegében tehát az, hogy a család a templomi szertartás alkalmából megvendégelte a komáékat és a bábaasszonyt.

Az emlékezet által behatárolható időszakban – Patak és Dejtár kivételével – valamennyi községben megvolt az a gyakorlat is, hogy a hétköznapon történt *kereszteléstől* különválasztva, közeli ünnepnapon rendezték meg a *lakomát* (B₁).¹⁰⁰ különösen első gyermek, elsőszülött fiú esetében. A törekvés az volt, hogy mindjárt a következő vasárnapon kerüljön sor erre, a konkrét körülmények azonban nemegyszer két-háromhetes eltolódást is eredményeztek. A szülőktől külön élő házaspároknál ugyanis, ha a menyecske anyja (vagy más közeli asszonyrokona) nem tudott

segítségükre lenni, kénytelenek voltak megvárni, amíg a gyermekágyas felerősödik. A nagyobbszabású vendégség előkészítése, lebonyolítása ugyanis nem kis terhet rótt a háziasszonyra.¹⁰¹ A csesztvei, ipolyszögi katolikusok körében azonban kimondottan a későbbi *keresztelő* volt szokás: előfordult, hogy csak egy hónapra tartották, de legkevesebb két hétre. Emögött annak hatását is sejthetjük, hogy az itteni *gazdaréteget* alkotó evangélikusoknál – mint láttuk – a vasárnapi *kereszteléssel* egybe-tartozó *keresztelő* gyakran csúszott ugyanennyit az egyházszervezeti adottságokból következően.

A szokás időbeli változásai miatt nehéz általánosítani, annyi azonban valószínűnek látszik, hogy a vendégek köre régen is szélesebb volt, mint az előző változatoknál. Mindkét ágról ott voltak a nagyszülők, s legtöbbször a szülők testvérei is. Abban már megoszlanak a vélemények, hogy a házaspárok gyermekeiket vitték-e, vagy sem. Közrejátszott, hogy volt-e kire hagyni őket. Ha nem, *jöttek mind, csak a bakmacska maradt otthon*. Ipolyvecén, Nagyorosziban szokás volt az apa, de különösen az anya keresztanyjának is szólni. Hozzávetőlegesen annyi kitűnik az adatokból, hogy a Szécsénytől nyugatra fekvő falvakban volt nagyobb a társaság ilyenkor.

Legtöbbször az újszülött apjának feladata volt, hogy a *keresztelő* előtti napokban sorra látogassa azokat, akikre gondoltak, és ünnepélyesen meghívja őket. Elsőnek a komáékhoz illett mennie, aztán a nem velük lakó nagyszülőkhöz,¹⁰² felesége, majd a maga keresztanyjához, végül a testvéreket járta sorba. Itt már nem számított a sorrend, ment, ahogy útjába estek. A bábának csak otthon szólt a gyermekágyas, a házban lakó rokonokat pedig nem kellett külön meghívni. Órhalomban, Hügyagon, Ludányban a baba hívogatott az adott vasárnapon,¹⁰³ közvetlenül nagymise után.¹⁰⁴ A szülők testvéreit itt nem hívták meg külön, ha akartak, *önkéntesen* elmentek, így a bábának nem kellett sok helyre mennie. Ludányhalászikban úgy intézte, hogy a komáékhoz érkezett utoljára, s velük együtt ment aztán maga is az ebédre.

A gyakorlat az volt, hogy mindenki hazament nagymise után az ételért, majd ünneplő ruhában maradva, féltizenkettő tájban indultak a keresztelős házhoz. Vizsgált időszakunkban valamennyi meghívott család igyekezett egy-két tál süteménnyel, borral, ritkábban pálinkával hozzájárulni a lakomához, de elvileg ez nem volt kötelező.¹⁰⁵

A komaasszonynak azonban feltétlenül illett kitennie magáért ilyenkor. E naturáliák részét képezték a keresztelési ajándéknak, csakúgy, mint

a *vánkospíz*. Volt, aki levest is vitt, volt aki nem – ebben szigorú szabályszerűség nem mutatható ki. Amennyiben vittek, úgy készítettek mellé *csíkot*, s az egész főtt tyúkot benne hagyták a fazékban. Sültet azonban – egybehangzó vélemények szerint – kötelező volt vinnie. Ez korábban mindig töltött vagy töltetlen tyúk, balassagyarmati *nagygazdáknál* sokszor kakas volt.¹⁰⁶ Megjegyzem, ha van is rá példa, hogy szegényebb keresztanya egy baromfiból oldotta meg a levest és a húst, a *tojásban sütés* nem volt szokásban ilyenkor. Ugyancsak illett sült tésztákat is vinnie a komaasszonynak a *keresztelőbe*. Ezek fajtáját illetőleg kötöttségek kevésbé tapasztalhatók. Részint a zsírban sült, részint a kelt tészta-félékből válogatott tetszés szerint. Mindössze a Balassagyarmat környéki, szlovák betelepítésű falvakban ragaszkodtak a réteshez, jöllehet a többi községben ritkán szerepelt ez a komaasszony által *keresztelőkor* vitt tészták között. Bort vagy *pálinkát* ilyenkor immár a komának illett vinnie. – Amennyiben a keresztelői lakoma egybeesett a komaasszony gyermekágy ideje alatti ételhordásának utolsó alkalmával, hangsúlyt kaptak a már ismertetett *nagykalácsok*. Különösen Csesztvén, Ipolyszögön szemléletes ez, ahol rendszeresen így volt szokás, s 3–4 *fonottkalácsot* süttött ez alkalomra a keresztanya. – Itt jegyzem meg, hogy a régi csesztvei gyakorlat szerint *lyánynak hívott* keresztanya is gazdagabban vitt ételt a keresztelőbe. – Szólnunk kell azokról az esetekről, amikor más faluból hívták a keresztanyát. Mivel ő a gyermekágy ideje alatt nem hordhatott enni-valót komaasszonyának, egyszerre vitt el mindent a *keresztelőbe*.

Az enni-valók csomagolásának módja egyeztett a folyamatos ételhordásnál leírtakkal. A szállításban azonban már a keresztapa is segített: az asszony két kezében kendőbe kötött tálak, hátikosarában a kalácsok, lepények. A férj egyik kezében a leves, másikkban az ital. Egymás mellett mentek, a gyerekek pedig utánuk.

Az érkezőket a háziasszony szerepét betöltő valamelyik nagyanya, szükség esetén maga a gyermekágyas fogadta. A hozott levest hozzátöltötték a magukéhoz, s tálalás előtt átmelegítették. A sok lepényt, *bodagot* a kenyérsütő teknőbe, *szekrénybe* (ácsolt láda) rakták bele átmenetileg. Majd a szobába tessékelt vendégeket az apa üdvözölte *pálinkával*.

Télen a *hátsó szobában* volt megerítve, tekintve, hogy csak ez volt fűthető. Három-négy asztalt összetoltak, lócákat, székeket hordtak be. Különösebb kötöttségeket a szoba átrendezésére vonatkozólag nem említenek, mindig az adott körülményekhez igazodtak.¹⁰⁷ A csecsemő ünnepélyesen felöltöztetve, pólyázva feküdt a bölcsőben, anyja, nagy-

anyja, aki *felkészítette*, nem feledkezett el közben a különböző, rontás-elhárító praktikákról. Az asszony ágát is felfrissítették ilyenkorra. Többen emlegetik, hogy régen az egész vendégség alatt le volt engedve a *sátor*, annyira féltették a *fekvőt* a rontástól. A századfordulót követően azonban már általában fel volt tűzve a lepedő sarka. Amikor enyhébb volt az idő, az *elsőházban* tartották a keresztelői lakomát, átköltöztetvén a *fekvő-asszony* ágát és a bölcst is. Ha a gyerekágyas jobban bírta magát, kicsit már felkelt ilyenkor, sőt, ha a szükség úgy hozta, ki is szolgált. Ez utóbbi esetben azonban mind a ház átrendezésében, mind a felszolgálásban a vendégek is segítettek.

Déli harangszókor kezdték feltálni az ebédet. Volt tyúklevés *csákkal*, főtt hús tormával, majd sült tyúk savanyúsággal. Ez utóbbit ritkábban *tojásban sült* tyúk vagy csirkepörkölt helyettesíthette. Az első világháborút követően megjelenik a rántott disznóhús, Balassagyarmaton a rántott csirke, amihez már főtt krumplit is tálaltak.¹⁰⁸ Mindezt a háziak készítették, arra azonban ügyeltek, hogy a komaasszony által hozott ételekből feltétlenül kerüljön az ünnepi asztalra, nehogy megsértődjék. Tésztát viszont maguk nem sütöttek, hiszen összejött a vendégek ajándékaiból elég. A *pampuskát*, *herőkét* tálalozták be, ha volt még tál, a kelt tésztafélét is, ellenkező esetben a felszeletelt lepényt, *bodakot*, kalácsokat *csak abroszról* ették.

A pálinka, bor hamar jókedvre derítette a társaságot.¹⁰⁹ Ezen buzgólkodott a bábaasszony is. Viccelődéseit, gyakran kétértelmű kiszólásait tetézte tréfás adománygyűjtése. Ennek lényege az, hogy kötetlen, tréfás szöveg kíséretében látszólag az újszülött számára tányéroz, az összegyűlt pénzt azonban maga teszi el. Bár a szokás meglétét *Farkas Pál* is említi,¹¹⁰ községeim döntő többségében újabb keletűnek tartják, a különböző formai variánsait egy-egy bába személyéhez kötik.

„Keresztelőkor tányéroztak. Vót olyan hugyozó baba. Gumiból. Egy meztelen fiúgyerek. Vót neki pisilője. És teli vót vízzel. Később már jobban szagosvízzel. A bábaasszony mondott hozzá valamit. Már pontosan nem emlékszek, csak hogyhát szegény, az angyalkák úgy hozták meztelenül és ruha kell rá, szóval olyan szöveg, hogy a kisbabának kell. Régen ez nem vót szokás. Vót is egy félreértés ebből éppen a bátyáméknál (1950 körül). A koma tényleg elhitte, hogy a kisbabának szednek. Hát szeginkám beletette a nagy pizt, vagy ötszáz forintot a tányérba. Úgy kellett visszakérni utóbb. Az anyja (a komának) ment, aztán mondta a bába, hogy „Franci néni, gondoltam is rá, hogy tévedés vót, úgyis visszavitem vóna!” (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

„Ez már újabb dolog vót. Az enyim gyerekeimnél még nem vót, de az unokámnál (1958-ban) már igen. A bábaasszony csinált egy babát. Már olyan kis babát, amiket úgy vásáron lehetett kapni. Azt bepólyálta. Meg a maga kezit is bekötötte egy fehér kendővel. Csinált olyan hólyagot (kidudorodást a kendő alatt), hogy már annyit foglalkozott a babával, hogy leforrázta a kezit, ahogy fürdette. Osztt, hogy adjanak a gyógyítására. Egy tányérral körbe járt, osztt mindenki tett bele. Legtöbbet a komáékknak illett adni.” (Nagyné Mák Rozália, sz. 1906., Patak).

„A bábánéni keresztelőkör egy meztelen babát rajzolt a súkra (mosósúlyok). Ebéd után kitette az asztalra. Osztt mondta a vendégeknek, hogy a babát főköll őtöztetni. A vendégek rakták rá a pénzt a súkra. Néha bizony szépen gyütt. Vót, hogy a babát eltakarta a pénz. Akkor a bába mondta, hogy jó van, mostmán nem meztelen a baba. A pénz a bábaasszonyé vót” (Molnár István, sz. 1901., Érsekivadkert).¹¹¹

Annyi kétségtelen, hogy a nagy keresztelői lakoma vendégei mindig adtak némi pénzt a bábaasszonynak fáradozásáért. Ez korábban általában úgy zajlott le, hogy ebéd végén a keresztapa letett egy cseréptányérra az asztal közepére, s felszólította a résztvevőket, hogy *adakozzanak* a bábának. Maga járt elől jó példával, beletevén az általa szánt, viszonylag nagyobb összeget a tányérba. A többiek néhány fillérrel toldották meg. 1950 körül már finomabb megoszlás tapasztalható. Ipolyvecén pl. egy módos gazdacsaládnál 100 forintot adott a keresztapa, 50-et a *nagyobb* (közelebbi) *rokon*, a többi vendég kb. 20 forintot. Sokszor még ennyire kötött forma sem volt, hanem ebéd közben vagy mikor már szedelőzködtek, ki-ki a bába kezébe nyomta az erre szánt összeget. *Garády* és *Reguly* még arról ír, hogy a bába által kitett vagy körbehordott tányérra valóban a csecsemő felruházásához hozzájárulandó, a vendégek ilyenkor nagyobb összeget tettek.¹¹² Ez a recens anyagból nem mutatható ki.¹¹³ Valószínűleg e korábbi szokás formáját használta fel a bába, immár saját részére történő adománygyűjtéséhez. Bár nem kizárt a külső hatás sem, hiszen mint láttuk, a századfordulótól lesz mindinkább általános, hogy a parasztbábákat tanult szülésznők váltják fel.

Ebéd után ittak, beszélgettek. Az asszonyok a gyerekágyast fogták körül, dajkálták az apróságot. A gyerekek is mind az újszülött körül nyüzsögtek, majd felborították igyekezetükben a bölcsőt. Ezért inkább küldték őket ki játszani, ha az idő engedte. A férfiak külön húzódva az asztalnál iszogattak.¹¹⁴ Főleg, ha a hideg nem szorította be a társaságot egy szobába, az emberek tovább maradtak *mulatozni*, míg az asszonyok, főleg

ha gyerekekkel voltak, estefelé hazamentek. Ahol volt szülő, délután a férfiak összehajkoltattak két-három töltött tyúkot, s kimentek a pincékhez. Onnan csak késő este keveredtek haza: *mellik milyen állapotban*. Emlégetnek olyan eseteket is, hogy *sokszor berúgtak az asszonyok is, oszt éjjel felé karélyban mentek haza, az emberek meg utánuk*. – Távozás előtt a vendégek edényeibe, kosaraiba a háziak csomagoltak a tésztákból.

Az így külön-külön megtartott keresztelői lakoma funkciója módosul. Az A₁, A₂ típusoknál említett tartalom, amely szerint a háziak a keresztelés alkalmából vendégül látják a szokás résztvevőit, lényegében értelmét veszti, hiszen ez megtörtént közvetlenül a templomi szertartást követően. Sokkal inkább előtérbe kerül viszont a közös szórakozás, ünneplés. A szokás szélesebb kört érint, noha családi kereteken belül marad. A megnövekedett költségek egy részét a vendégek vállalják magukra, s fokozottan kiveszik részüket a komáék, akiknek ezáltal keresztszülői kötelezettségeik növekednek.

E tartalmi különbség okainak megvilágításához a konkrét esetek felgyűjtése ad segítséget. Így kiderül, hogy családon belül *legrangosabb* keresztelője mindig az elsőszülöttnek volt. Ezen belül is fiúutódnál különösen igyekeztek kitenni magukért.¹¹⁵ A gyermekek számának gyarapodásával fokozatosan egyszerűsödött a forma. Csökkent a meghívottak száma, a vendégek kevesebb ételt hoztak, szerényebb lett a *kínálás*. Három gyermek után elhagyták a vasárnapi lakomát, csupán a – jobbára hétköznapi – keresztelői szertartást követően vendégelték meg ebéddel, vagy csak süteménnyel, itallal a keresztszülőket és a bábaasszonyt. A kereszta-apa megjelenése jobbára elmaradt. Végül a hat-hetedik gyereket valaki a családból elvitte megkeresztelni, s utána legfeljebb egy kis pálinkát ittak. Mindez világosan példázza, hogy a gyermek világrajötte fölötti – gazdasági–társadalmi szempontból meghatározott – érzelmeknek megfelelően alakult a keresztelés megünneplése.¹¹⁶

E tendencia jellegű fokozatosságot természetesen befolyásolta a szülők, keresztszülők gazdasági állása is. Ami nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a módosabb családok gazdagabb vendégséget tudtak biztosítani. Láttuk, hogy a századfordulótól a *nagygazda* rétegnél jelentkezik mindinkább a születéskorlátozó törekvés. Részint eleve kevesebb gyermek jött világra náluk, más oldalról pedig presztízs-okok motiválták, hogy ha két-három gyermekük született, mindnek egyformán megtartsák – mivel megtehetik – a nagyszabású *keresztelőt*. Ugyanezen réteghez tartozó keresztszülők számára ilyenkor szintén lehetőség adódott, hogy társadalmi

állásuk súlyáról a közösség előtt bizonyosságot tegyenek. Mivel e rétegnek a legutóbbi időkhöz iránymutató szerepe volt az életforma terén, a nagyszabású *keresztelők*, példáját lehetőségeik szerint a középparaszti réteg is igyekezett átvenni, ha a születéskorlátozás okozta változás náluk ezzel nem is volt mindig szinkronban.

E tényezők mind fokozottabb érvényesülése időben egybeesik a csemőhalandóság csökkenésével, aminek következtében már inkább halasztható az újszülött keresztvíz alá tartása. A hiedelmi okok is háttérbe szorultak, így válik egyre általánosabbá a 30-as években a vasárnapi *keresztelés* és a folytatásaként megtartott nagyszabású vendégség (B₂ típus). A templomi szertartás körülményei azonosak az A₂ típuséval, a lakoma formája azonban a B₁ típussal egyezik, illetve méreteiben méginkább fokozódik. Alkalmyszerűen további rokonokat is meghívnak (nagyszülők testvérei, szülők elsőfokú unokatestvérei közül), s a már többször említett, ünnepi étkezést általában érintő változások mellett, a szükségleteket mindinkább meghaladja a háznál készített, illetve a vendégek által összehordott enni-innivalók mennyisége.¹¹⁷ Különösen szemléletes ez Órhalomban. Itt erre az időszakra esik a *poszrik*-hordás szokása elhalásának azon fázisa, amikor a keresztanya egyszerre, a *keresztelő*be igyekezett elvinni mindazt, amit egyébként a napi látogatások során hozott volna. Az ételek fajtái nem térnek el attól, ami *keresztelő*kor korábban is szokásos volt, viszont öt-hat liter tyúklevest is megfőzött, többféle tésztát vitt, s kalácsot is bőven. Az egyes tésztafélékre megadott, már ismertett, mennyiségi normák ilyenkor is érvényben voltak. Ha még hozzátesszük, hogy ezen község módos rétegében a két világháború között valamennyi meghívott nőrokon egyformán vitt ennivalót a komaasszonnyal, nyilvánvaló, hogy az ésszerűséget meghaladó mennyiségű étel gyűlt össze.

Példaként idézem egyik legmódosabb adatközlő visszaemlékezését egyetlen gyermeke keresztelőjére: „Mikor Jolánykám született (1926), csak bodagbul százhusz gyütt össze. A rokonság hozta. Aki gyütt-ment erre, anyósom mindenkinek adott belőle” (Fábiánné Járja Márta, sz. 1908., Órhalom).

A bőséges evést-ivást késő éjjelbe nyúló mulatozás kísérte.

A B₂ típusnak átmenetiségéből fakadóan – legsokrétűbb a tartalma: magában hordja tulajdonképpen az A típusokét, domináns a B₁-el való azonosság, s csírájában benne rejlik a mai változat (C típus) lényege is.

A B₁, B₂ típusok kapcsán felvázolt időbeli fejlődési folyamat legpregnansabban az órhalmi, hutyagi gyűjtésekből mutatható ki. A változás gazdasági, társadalmi beágyazottsága szükségszerűen eredményezett bi-

zonyos módosulásokat a gyűjtőterületen belül. A Szécsénytől keletre, a losonci út, vasút mellett fekvő falvak kultúrájának egyéb területen is jelentkező, egészségesebb, polgárosodási tendenciájával feltétlenül összefügg, hogy a túlzások kevésbé jelentkeztek a keresztelő kapcsán, még a *nagygazda* rétegen belül is. A keresztelő megmaradt szűkebb, szolidabb családi ünnepnek. Ha külön is tartották vasárnap a *lakomát*, nagyobb a hasonlóság az A₂ típusal. A Balassagyarmattól nyugatra eső falvakban a tendencia megegyezik az örhalom–hugyagi fejlődéssorral, de az ésszerűség határain belül marad a keresztelő megünneplése, s nem olyan szembeszökőek a különbségek rétegződés szerint.

A századfordulótól a második világháborúig terjedő időszakban tehát a szűkebben értelmezett *keresztelői* szokások több változata különíthető el az Ipoly menti falvakban. E különbségek döntő hányada a társadalmi rétegződésből, az egyes községek gazdasági, társadalmi fejlődésének sajátosságaiból, ütemkülönbségéből adódik. Lényegében e tényezők hatókörén belül helyezhetők el ezen időintervallumban már a betelepült evangélikus szlovákok leszármazottainak gyakorlatában fellelhető eltérések is, illetve a más vallási felekezethez tartozás szolgál magyarázattal.¹¹⁸ Mindössze Patak és Dejtár idevonatkozó szokásgyakorlatának sajátosságára nem tudok megnyugtató magyarázatot. Bár korábbi részletes leírások nem állnak rendelkezésünkre, annyi valószínűnek látszik, hogy az A és B alaptípus egymás mellett létezett, attól függően, hogy hányadik gyerekről volt szó a családban. E két községben azonban csak az egyszerű forma mutatható ki az 1950-es évekig. Kétségtelen, hogy számottevő *gazdaréteg* nem volt e két községben. Viszont nem sokkal rosszabb e tekintetben pl. Drégelypalánk helyzete, másrészt Ipolyszög a tiszta zsellérfalu múltjával sem mutat ilyen fokú eltéréseket. Az a körülmény, hogy a férfiak jórésze hetközben a falutól távol dolgozott, éppen a vasárnap megtartott összejövetelt indokolná. Annyi tény, hogy a falutól távol vállalt munka következtében egyre csökkent a férfiak szerepe a családi életben, s talán ez is hozzájárulhatott, hogy a születés megünneplésében való részvételüket nem érezték feltétlenül szükségesnek. Mindez azonban kevés az indokláshoz, a problémát intenzív helyszíni gyűjtés után sem tudom megoldani.

A leírt eltérések a második világháborút követően kiegyenlítődtek. A keresztelő szokásának ma is élő változata (C típus) a B₂ típusból fejlődött ki fokozatosan, kisebb-nagyobb időeltolódással az 1950 és a 70-es évek eleje által behatárolt időszakban. A kórházban szülés terjedésével a bába személye kimaradt, keresztelői szerepét a családtagok veszik át.

A templomi szertartás ideje szükségszerűen halasztódik. A vasárnapi keresztelés igényéhez alkalmazkodott az egyház is, sőt a papok idevágó további kezdeményezései mindinkább lehetővé teszik az ünnepélyesség fokozását. Az ünnep tartalmában változatlanul helyet kap az újszülött világrajötte fölötti öröm, de ezen örömbe már fokozottan bennefoglaltatik az is, hogy a fiatalasszony szerencsésen túlesett a szülésen. Változatlanul nagy szerepe van a szórakozás igényének. A közös szórakozás jelentőségét növeli, hogy együtt a család, hiszen már a fokozott mobilitás következtében erre ritkábban van lehetőség. Az ünnepi evés-ivás jelentősége csökkent, hiszen ma már nem szükséges ilyen, rendkívüli alkalom ahhoz, hogy költségesebb ételeket fogyasszanak. Ez is belejátszik abba, hogy az ajándékozásban immár kifejezetten a gyermek számára vásárolt, értékes árucikké lett a döntő szerep. Az ilyen irányú, szükséglet, ésszerűséget meghaladó versengést vitathatatlanul motiválják a korábbi gyökerű presztízszempontok, lehetőségét pedig a falusi lakosság anyagi helyzetének általános javulása teremtette meg a 60-as évektől.

Az ünnep vázlatosan a következőképpen zajlik le. A vendégeket alkalomszerűen hívja meg a házaspár, többnyire, amikor az illetők eljönnek meglátogatni az anyát és a csecsemőt. A résztvevők köre továbbra is inkább a családra terjed ki, bár legújabbán a fiatalok függetlenségének növekedésével, barátok, munkatársak is számba jöhetnek.¹¹⁹ A gyermeket a keresztanya és az anya viszik a templomba, a baba helyett most az anya segítkezik. Valamennyi meghívott jelen van az egyházi szertartáson, ezt a szülők el is várják. Utána a férfiak, gyerekek többnyire az újszülött családjával tartanak, az asszonyok viszont hazamennek az ajándékokért. Mindössze Drégelypalánkon találtam eltérést, ahol a keresztszülőkön és szülőkön kívül más nem marad a templomban, mise után egyenesen a házhoz mennek, ahol legtöbbször valamelyik nagyanya vagy a szülők nőtestvére fogadja őket, és ott várják be a többieket. Az ebédre *aki úgy húzelkedni akar*, meghívja a papot, avagy a tsz-elnököt, tanácselnököt is, de ezt a közvélemény nem helyesli. A vendégeknek ma is szokás ennilót vinni, de főtt ételt nem, csak cukrászdában megrendelt tortát, süteményeket. Vannak, akik maguk készítik, de ők is már igyekeznek minél különlegesebb tésztaféléket sütni. Általában a keresztszülő veszi a gyermek-kocsit,¹²⁰ a közeli rokonok aranyláncot, fülbevalót ajándékoznak (fiúgyermeknek is!), de legalább valami értékes ruhaneműt illik mindenkinek vinni.¹²¹ A megérkezett vendégeket a legkülönfélébb italokkal, csemegekkel kínálják, majd egy óra felé kezdődik az ebéd, amit a háziak fedez-

nek: *Ilyenkor azok vágják ki az ingük gallérját* (Patak). Hagyományos étrend nincs, mindenütt a legdrágább, általuk ma legfinomabbnak tartott ételeket főzik. Sokan disznót is vágnak, mint mondják, valóságos *kislagzit* rendeznek. Van húsleves, rántott, sült disznóhús, pörkölt, kacsát, libát, pulykát sütnék, a levest leszámítva öt-hat féle ételnek illik lennie. Legújabbán a városi rokonság hatására jelentkeznek az újságokból, receptkönyvekből vett ételkülönlegességek is.¹²² Végül pedig a sok torta, újfajta sütemény. Délután beszélgetnek, isznak, majd vacsora után sokszor hajnalig is táncolnak, szórakoznak.

A névadó ünnepségek nem ismeretlenek a vizsgált községekben, elterjedési körük azonban még elég szűk, jobbára csak a község és a tsz vezetői, pedagógusok, katonatisztek veszik igénybe.¹²³

Keresztszülő és keresztgyermek

A gyermek keresztzüleit *keresztanyám, keresztapám* megszólítással illette¹²⁴ és magázta. Többnyire ugyanez volt a gyakorlat akkor is, amikor már a rokonságból választották a keresztzüőket. Vannak azonban családok, ahol ilyen esetben a vérrokonság, illetve a házasság révén létrejött korábbi rokoni kapcsolat szerint szólítják a keresztzüőket: *nene (nenike), bacsí (bacsíka), ángyi (ángyíka)* vagy *Őrsi neném, Pista bacsím, Labát neném, Bertók ángyi* stb. A második világháború után kezdett terjedni a *keresztanyám* helyett a *keresztmama*, de még ma is ritkább ez utóbbi forma.¹²⁵ 15–20 éve a gyerek *mán a keresztzüőkel is te-tu*, azaz tegezi őket. A keresztzüők mindig tegezték a keresztgyermeket és keresztnevéen szólították. Beszéd közben ha szóbakerült, *keresztlyányom, keresztfiam* formában emlegetik, ha szükséges, megkülönböztetésképpen elé teszik a keresztnevét.

A továbbiakban sorra vesszük azokat a kötelezettségeket, amelyek a keresztzüőkre hárultak a gyermek élete folyamán. Mindenekelőtt ajándékokat tartoznak adni különböző alkalmakkor. Mint láttuk, kereszteléskor pénzt dugott a keresztanya a gyermek pólyájába. Örhalomban, Huga-gon ezenkívül a keresztapa a gyermek fürdővizébe dobott pénzdarabot, amikor először *rendesen* fürdették (azaz nem a születés utáni fürdetésről, hanem a következőről van szó). Ha akkor nem volt jelen, első látogatásakor

a gyermek mellére tette a pénzt, amit erre szánt. Az utóbbi szokásra az első világháború után egyre ritkábban volt példa, majd teljesen elhagyták, *vánkuspizt* azonban ma is sokan adnak. — Csak Ludányban találtam meg azt a szokást, amely szerint a keresztanya az 1920-as évekig ruhát, *kis-sipkát* vett a gyermeknek, amikor az kétéves lett. Az ajándéknak nincs külön neve, a *korozsma* szót nem ismerik.¹²⁶

A keresztgyermek halála esetén a komáék is részt vállaltak a temetés költségeiből. Hozzájárultak a halotti ruhához, volt, hogy az egész öltözetet megcsináltatták, s ők adták a szemfödelet.¹²⁷ Ha módosabbak voltak mint a gyermek családja, gyakran a koporsót is a keresztanya vette. Esetenként a halott *felkészítésében* a keresztanya segédkezett. Ahol a községnek állandó sírásója nem volt, a koma ajánlkozott e munka elvégzésére. Előfordult, hogy csecsemőkorú halott koporsóját a keresztapa vitte,¹²⁸ nagyobb gyermek temetésén azonban közvetlenül a szülők mögött volt a helyük a temetési menetben. A 60-as évektől, amikor szokásba jött a koszorú, a keresztszülőknek is illik csináltatni egyet.

Rendszeres ajándékozási alkalom a hagyományos gyakorlat szerint csak a húsvét volt. A keresztanya készített *viaszolt* vagy *kapart* tojást, néhány szép almával együtt *cifratányérra* téve belekötötte egy díszes vászonkendőbe. Vagy maga vitte el, vagy valamelyik nagyobb gyermekével elküldte, többnyire húsvétvasárnap délutánján, de Drégelypalánkon nagyszombaton, Nagyorosziiban húsvéthétfőn volt ez szokásban. Ipolyszögön, Csesztvén nem csomagolták be az ajándékot, a húsvétvasárnap nagymise előtt vagy után adták a gyermek kezébe. Később egy kis cukorka került még a tojások mellé. Húgyagon, Órhalomban már az 1920-as években (másutt inkább csak a második világháború előtt) narancsot, fűgét is adtak, sőt az utóbbi községekben a 30-as évektől ezek mellé hajasbabát, cifra ostort, ékszert vettek a jó módú gazdák. Nagyorosziiban külön *kiskalácsot*¹²⁹ sütött erre az alkalomra a keresztanya, amit jobbára már kézikosárban vittek el. Később, az 1930-as években másutt is tettek a tálra valamilyen süteményt (Dejtár, Patak), volt, hogy fiúnak *mézeslovat*, kislánynak *mézesbabát* vettek (Csesztve, Ipolyszög).¹³⁰ A 40-es évektől gipszből készült nyúllal, cukor-, később csokoládétojással bővül az ajándék. Ha már iskolába járt a kislány, egy cifra pántlikát kapott, fiúgyermeknek pedig öntözködéskor adtak a többi öntözködő gyermekénél nagyobb összeget: 1–2 pengőt, a második világháború után 10–20 forintot. Ha már 8–10 éves elmúlt, lánynak fejrevaló kendőt vettek, a fiú pedig több pénzt kapott. Ezzel párhuzamosan az édességek, tojás

küldése vesztett jelentőségéből, inkább csak szimbolikus lett. Ha nem személyesen vitte át a keresztanya az ajándékot, a lányka elment megköszönni, a fiú pedig öntözőkódéskor mondott érte köszönetet. A húsvéti ajándékot addig kapta a gyermek, amíg iskolába járt.¹³¹

A keresztgyermek karácsonyi megajándékozása újkeletű szokás. Legkorábban Patakon, Dejtáron kezdődött a 30-as években, feltehetőleg a munkaalkalom révén létrejött nagyvárosi hatásra. Ezekben a falvakban a fenyőfára való cukrot vitte a keresztanya, ami még nem *szalonycukor* volt, csak széttördelt kockacukor, esetleg házilag készült szaloncukorfélét csomagoltak olyanformán, *gyenge papírba* (selyempapír). Emlékeznek arra is, hogy a szegényebb asszonyok csak kenyeret vagdostak fel kockára a cukor helyett. A Miklós napi ajándékozásra Drégelypalánkon találtam a legkorábbi adatokat a 40-es évekből. A nagyvárosi, polgári hatás mellett szói az a körülmény, hogy pl. Órhalomban, ahol ebben az időben már keresztelőbe, húsvétkor aranyláncot, fülbevalót adományoztak, a karácsonyi- és mikulás-ajándékozás nem volt szokásban. Csak a 60-as évektől általános vidékünk községeiben, és ma, különösen karácsonyra, értékesebb ruhaféléket vesznek a keresztszülők.¹³² – Ugyancsak a legutóbbi években terjedt el a születés- és névnap alkalmából való ajándékozás. Ez jobbára játék, képeskönyv, de szintén lehet ruhaféle is.

A keresztszülők ott vannak valamennyi eseménynél, ami jelentős a gyermek életében. Részt vettek elsőáldozásán, a második világháború után szokásba jött, hogy ajándékot is vegyenek erre az alkalomra.¹³³ Ez legtöbbször *ohvasó* (rózsafüzér) vagy imakönyv. Kislány fehér csonttáblájú imakönyvet, a fiú fekete kötésűt kapott. Módosabb keresztanya magára vállalta az elsőáldozó ruha költségeit is.

A bérmálást a hagyomány szerint régen is megünnepelték. Erre az alkalomra a keresztanya egy öltöző ruhát ajándékozott, ezt vette fel a gyermek a templomba. Az elsőáldozási ajándékozás gyakorlata előtt, ilyenkor adták az imakönyvet, rózsafüzért. A tehetősebbek az utóbbi ötven évben már ékszert, órát is vettek. Drégelypalánk, Nagyoroszi, Patak, Dejtár községekben a bérmálkozás napján elvitték magukhoz ebédre a keresztgyereket. A bérmakeresztszülő korábban azonos volt a keresztszülővel, ő vett részt a szertartáson. Újabb gyakorlat általában a 40-es évektől, hogy egyházi kezdeményezésre mást hívnak bérmakeresztszülőknek.¹³⁴

„A papság akarja, hogy más legyen a béрма, mint a keresztvízrül való. Hogy ha az egyik elhalálozik vagy valami éri, a másik tudja segíteni a gyereket. Minél

több a keresztapa, annál több pártfogója van a gyerekeknek... Meg hogy a rokonság is jobban szaporodjon" (Nagyné Mák Rozália, sz. 1906., Patak).

Drégelypalánkon, Patakon csak a legutóbbi időben kezd ez terjedni, de az idősebb korosztály nem helyesli: „Minek az a nagy rokonság, ha megférnek kicsibe is?! ” Őrhalomban, Hügyagon viszont már az első világháború idején egyre erősebb e tendencia, okát azonban nem sikerült tisztázni. Ha mást hívtak, a bérmlással kapcsolatos kötelezettségek arra háruáltak, s a keresztszülők szerepe ettől kezdve csökkent.

„A keresztelő-keresztanya akkor mán hátra maradt, ha bérma-keresztanyát hívnak” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Őrhalom).¹³⁵

A bérma-keresztszülőktől való megkülönböztetésül a keresztszülők megnevezése szükség esetén módosult: *rendes keresztapa, keresztelő-keresztanyám, vízkereszt-keresztanyám, keresztvízről való keresztanya, keresztvízi keresztapa*.¹³⁶ – Az evangélikusoknál konfirmálás alkalmából volt hasonló ajándékozás. Korábban leánynak drága fejkendő, fiúnak bibliát vettek, majd az alkalomra illő ruha költségeit vállalták magukra a keresztszülők. Balassagyarmat *nagygazdái* körében 1930 után aranyékszert adtak ilyenkor.

Vidékünkön is szokásban volt, hogy a farsangi, vagy a templombúcsú alkalmából rendezett táncmulatság előtt a leány *bokrétát* küldött a *letett szeretőjének*, vagy ha még nem választott, több legénynek is, akikre számitott, hogy táncoltatni fogják. A *bokrétát* ünnepélyesen a keresztanya vitte a legény házához.¹³⁷ Ha más lett a bérma-keresztanya, akkor reá háruult ez a feladat.

Az utóbbi 10–15 évben terjedt el, hogy a továbbtanuló keresztgyermek ballagására ajándékot visz a keresztszülő. Ez lehet ékszer, különböző szervizek, esetenként a fiú ünnepi öltönyét is fizetik. – S szintén új gyakorlat az eljegyzés megünneplése, amire hivatalosak a keresztszülők és értékes ajándékot illik venniük.

A keresztszülők számára a legfontosabb és legösszetettebb feladatok, kötelezettségeket mindig a keresztgyermek lakodalma jelentette. Ilyenkor az ajándékozás régen is szokás volt. Az ételféleségeken kívül, amit a keresztanya vitt,¹³⁸ a leánynak adott ajándék egy cifra fejkendő volt,¹³⁹ amelynek minősége, fajtája a mindenkori viseleti szokásoktól, illetve a keresztszülők anyagi helyzetétől függött.¹⁴⁰ Ludányban, Őrhalomban volt, hogy *nagyfeketőt*,¹⁴¹ Balassagyarmaton a menyasszonyi fejdísz is megcsináltatta a keresztanya. A nagyorosi nemesek, a balassagyarmati *nagygazdák* körében az első világháború utáni időszakban már

aranyékszert volt szokás venni. A legény kalapot vagy *völegénycsizmát* kapott, mások megcsináltatták a gazdagon hímzett *völegényinget*. Örhalomban, Hugyagon közvetlenül a második világháború előtt a módos családoknál már egy teljes öltözet plüssruhát vett a keresztanya, ami a legrangosabb nagyünnepelő viselet volt,¹⁴² illetve kifizették a *völegényruha* költségeit.¹⁴³ A többi községben ebben az időben mind gyakoribb, hogy a pénz adja oda, bár a kendő ajándékozása a viselet teljes megszűnéséig szokás maradt. A fiúnak pedig volt, hogy boros- vagy likőrös készletet vásároltak. A 60-as évektől rohamosan nő az ajándék értéke. Napjainkban, ha a keresztapa *tartja magát valamire*, 5–6.000 forintot alul nem ad, s a felső határ a 10.000 forintot is eléri. Leggyakoribb a pénz, de az is szokás, hogy a fiatalokkal együtt veszik meg a gáztűzhelyet, mosógépet, szőnyeget, ruhásszekrényt, televíziót, hűtőgépet. Újabban van rá eset, hogy a nászút költségeihez is hozzájárulnak a keresztszülők.

Az ajándékozás mellett ez alkalommal sokféle szerep, feladat várt még a keresztszülőkre.¹⁴⁴ Általános minden községben, hogy a keresztapát hívják *násznagynak*.¹⁴⁵ A leányt a legény keresztapja kéri meg.¹⁴⁶ Van, ahol a cigánybandáról is neki kellett gondoskodnia. Ha véletlenül nem a keresztapa a *násznagy*, ő megy a kocsival a menyasszonyágyért.¹⁴⁷ Legtöbbször a leány keresztanyja a *nyoszolyóasszony*. Tőle kérték ki a menyasszony ágyát, a kelengyével ő ment a kocsin a völegényes házhoz, ahol neki kellett az ágyat felvetni.¹⁴⁸ A menyasszony öltöztetésénél is a főszerep a keresztanyjé. Esküvőre menet régebben a *násznagy és násznagyné*, azaz a keresztszülők fogták közre a menyasszonyt. A templomban, anyakönyvvezetőnél „a keresztapák állnak jót a fiatalokért,” ők a tanúk. Az újasszony avatási aktusakor gyertyát ad a kezébe a pap, s a fátylát előrehajjták. Ezt a keresztanya végzi.¹⁴⁹ Az esketés honoráriumát a pappal a két keresztapa intézte. Keresztapja búcsúztatta a leányt szüleitől, a völegény keresztapja fogadta a fiatalasszonyt az új otthonában. A *leghűresebb örömkalácsot* a leány keresztanyja sütötte,¹⁵⁰ s a keresztapa vitte be, a völegény keresztapja pedig alkudott rá. Menyasszonytáncnál a leány keresztanyja gyűjti a pénzt. Falvanként változó, hogy ki viszi el elsőnek táncolni a menyasszonyt, mindenesetre a keresztapáknak illik a legnagyobb összeget letenni. *Mán százassal oda sem lehet menni. Ötszázassal kezdődik* — mondják a mai lakodalomról. Régi szokás szerint éjfélkor kontyolták fel az *újmenyecskét*. Ahol keresztanya volt a *nyoszolyóasszony*, ő végezte, de másutt is jelen kellett lennie¹⁵¹ ilyenkor.¹⁵²

A kiragadott példából is láthatjuk, hogy a keresztszülőknek fontos szerepe volt keresztgyermekük lakodalmán, s hogy ez az alkalom milyen nagy kiadást jelentett számukra. Amikor mást hívtak bérmakereszt-szülőnek, az ajándékozási kötelezettségek ugyanazok maradtak, azonban a lakodalmi teendők vonatkozásában történt változás. A reprezentatívabb szerepköröket (a templomi szertartás során, a lakománál) átvették a bérmakereszt-szülők, a *keresztvízi* keresztszülőket viszont a szűkebb rokonság tennivalóiba vonták be. A keresztanya lett a *gazdasszony*, felügyelt a főzőasszonyokra, tálalásra. A keresztapa pedig, mint *kocsmáros*, az itál-ról gondoskodott.¹⁵³ Ha a bérmakereszt-szülők meghaltak vagy valamilyen oknál fogva nem vállalhatták a lakodalmi feladatokat, akkor a keresztvízről való keresztszülők helyettesítették őket. Azokban a falvakban, ahol csak a legutóbbi években szokás mást hívni bérmakereszt-szülőnek, még nem alakult ki teljesen az új gyakorlat.

„Az unokám mán úgy bérmálkozott, hogy ez a mostani pap vót. Szóval neki mán mást híttak az anyjáiék bérmakeresztanyának. No oszt jött a lagzi. Otthon beszéltünk a menyemmel, hogy most mán mi legyen? Hogy melyiket hívjuk násznagynak. Hát oszt megegyeztünk, hogy a keresztvízről való keresztapát illeti a násznagság. Oszt úgy gondolja el, ezek olyan szemtelenek vótak, mán a bérmakeresztapjaiék, hogy elgyüttek ide. És hogy remélik, őket híjjuk majd. Avvót a nagy szerencse, hogy nálam vót éppen a keresztvízről való keresztanya a lánykának. Mink benn vótunk az elsőházban. Oszt az hallotta az egészet, hogy ezek hogy kínálkoztak fel, mer' a konyhából behallatszott. Aztán kihíttam közéjük, sirt is szegény. Megmondta nekik, hogy ha mán ilyenek, hogy így erőszakoskodnak, ők nem bánják. Meg hogy nem haragszanak ránk. De azér' csak nem jöttek el a lakodalomba, hiába ment át értük a fiam, meg a gyerekek is” (Nagyné Mák Rozália, sz. 1906., Patak).

A továbbiakban a keresztgyermek gyermekének keresztelőjébe – láttuk – több helyen meghívták a keresztanyát, ritkábban férjét is. Ez, a hagyományos formában a bábának adott néhány filléren túl, legfeljebb egy tál süteményt jelentett, napjainkban azonban ő is értékes ruhafélét vesz az újszülöttnek.

A keresztgyermek életének jeles alkalmaihoz kötődő ajándékozáson, lakodalmi teendőkön kívül kevés szerepe volt a keresztszülőknek. Nem mondható, hogy rendszeresen látogatták volna a gyermeket.

„Vót, hogy átgýött keresztanyám, beszaladt kérti ezt-azt, vagy elbeszélgetni. Amikor éppen vót rá érkezése. Akkor szóltak néhány szót, hogy de megnóttünk, megy-e az iskola. De nem vót abban semmi szabályosság” (Dúlóné Gyürki Mária, sz. 1897., Nagyoroszi.)¹⁵⁴

Úgy vélekedtek, hogy *a gyermek nevelésibe nem köll beleszólni*, az a szülő dolga.¹⁵⁵

„Vót mondjuk, hogy olyan rossz vót a gyerek édesapja, hogy a keresztapa mán nem tűrhette tovább. Akkor figyelmeztette a komát, hogy: Hagyd a családod békességbe! De az olyannak mán nem nagyon számított” (Drajkóné Zábrádi Margit, sz. 1916., Drégelypalánk).

Szerepük inkább tanácsadásra korlátozódott gazdasági kérdésekben, pár-választásnál, a szülőkkel szembeni nézeteltérések esetén, de nem volt köteles a keresztgyermek megfogadni.¹⁵⁶ Ha támogatásra, pénzre volt szüksége, csak akkor fordult keresztzüleihez, ha szűkebb családi körben nem tudtak segíteni. Ugyanez jellemző az árván maradt gyermek felnevelésére is. Szórványosan előfordult, hogy a keresztzüők vették magukhoz, de inkább nagyszülei, a szülők testvérei gondoskodtak róla. Arra több példa van, hogy a gyermektelen keresztzüők elvállalták egyik keresztgyermekük felnevelését, ha a komáéknál bő gyermekáldás volt, különösen ha azok szegényebb sorban éltek. Erre azonban csak akkor került sor, ha saját testvéreik gyermekei közül nem tudtak valakit magukhoz venni. A gyermeket nem adoptálták, és ha elhalálozás esetén hagytak is rá valamit, a vérokoné volt az elsőbbség. Egy-két esetet említenek mindössze, amikor ilyen körülmények között a keresztgyermekre minden *ráhármlott*, amijük volt. Ha nem ők nevelték fel a gyermeket, nem illette semmi örökség részükről.

A keresztgyermek nem sokkal tartozott keresztzüleinek.¹⁵⁷ Amíg gyermek volt, néhány figyelmesség megillette őket. A kisfiú többnyire elsőnek hozzájuk ment öntözködni.¹⁵⁸ Amikor a sekrestyés összeírta, hogy melyik gyermek kinek viszi a karácsonyi ostyát, a szülők, nagyszü-lők mellett a keresztzüökhöz is *odátratták magukat*. Disznóöléskor a komáéknak a gyermek vitte el a kóstolót. Különösebb rendszer nélkül gyermekkorban és később is, a keresztgyermek több kisebb szívességet megtett keresztzüleinek csakúgy, mint más közeli rokonnak. Arra azonban ritkán került sor, hogy nagyobb munka esetén a felnőtt keresztgyermeknek kellett volna kisegíteni a keresztzüöt. Legfeljebb, ha az illetőknek nem volt gyermekük.¹⁵⁹ Általában mindenki úgy vélekedik, hogy keresztzüönek *jobban csak a megbecsülés járt*.¹⁶⁰

A komák az első gyermek keresztelőjétől fogva egymás között magázódtak, és *komám*, *komasszony* formában szólították egymást.¹⁶¹ A legidősebb generáció még emlékszik a *komám uram*, *komámasszony* megszólításra¹⁶² is, de már az ő idejükben sem ez volt az általánosan használt.¹⁶³ Az első világháború után kezdődött, hogy az asszonyok egymással tegeződtek, de a komát *megmagázták*. Később a nőket inkább már a keresztnevükön szólították, de a férfiak *komám* megszólítása még ma is megvan, ha nem is tartják olyan szigorúan, alkalomadtán mondják a keresztnevét is. Tendencia jelleggel a 30-as évek végétől tapasztalható, hogy a komák és komaasszonyok is tegeződnek, ezt megelőzte a komák egymás közötti tegeződése.

Ahol a rokonságból választották a keresztszülőket, ott a vérrokonok vidékünkön sem használják a *koma*, *komasszony* formát, de pl. az asszony családjából kikerült keresztszülőket a férj már így szólította és fordítva. Ez a gyakorlat, ha lazábban is, de napjainkig fennáll. Esetenként a fiatalok tréfás értelemben használják e megszólítást, ha különben már *csak névről szólíjják* egymást.

A századfordulón még a *komaság vót az első, több vót, mint a rokony*.¹⁶⁴ Aztat nem sértette vóna meg senki egy Magyarországer' se. Mint utaltam rá, igen ritka esetnek számított, ha a komák összevesztek, s a következő születés, temetés vagy más nagyobb eseménnyel alkalmával kibékültek. Ez abban nyilvánult meg, hogy elmentek a családhoz, és mintha misem történt volna, mondták, tették, amit máskor szoktak. Az idős adatközlők visszaemlékezése szerint szüleik idejében a komaság a testvéri kapcsolatnál is többet jelentett, később, hozzávetőlegesen a 30-as évekig, többnyire a testvéri kapcsolattal tartották egyenértékűnek. Ha valamelyik családban jelentősebb esemény következett be, első a koma volt, aki megjelent segíteni, vagy osztozni az örömben. Nagyobb munkák, szüret, hordás, disznóölés alkalmával kölcsönösen segítettek egymást. Az asszonyok is összefogtak kenderáztatás, tollfosztás, nagymosás stb. alkalmával. Ha beteg lett az asszony, komaasszonya eljárni segíteni, ebédet vitt vagy ott megfőzött. Ide kapcsolódik, hogy még közvetlenül a gyermekszülés után is sokat segített, megfürdette a gyermeket, alkalomadtán kimosta a pelenkákat.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy abban az esetben volt szorosabb a kapcsolat a komák között, ha ifjúkori barátot választottak keresztszülőknél. Ahol a tiszteleltre hivatkozva gazdagabb komát hívtak, ott kevésbé tartottak össze.¹⁶⁵ Előfordult, hogy nagyobb munkák esetén elment a szegényebb koma segíteni, de a napszám ugyanúgy járt neki is, mint a többieknek. Ha nem fogadta volna el, legközelebb az illető gazda kocsival kísérette, vagy valamilyen más formában honorálta ezt. Náluk inkább a gyermekek illendő megajándékozására terjedt ki csak a komasági kapcsolat. Ezt nagyon komolyan vették, s ha a szegényebb komaasszony nem is tudta ugyanúgy viszonzni az ajándékot, akkor is kitétek magukért.

„Vót, hogy hajasbábát, ostort is vittem. De vissza soh'se' kaptam. Mer' olyan hülye zsellérnép vót. De édesanyám csak mondta: Vigyé' neki, hattudja, hogy köll!” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).

Legtöbbször azonban a kedvezőtlenebb anyagi helyzetű komaasszony bármilyen erőfeszítésre hajlandó volt, nehogy megszólják.

„Nékem jó komasszonyom vót. Szegények vótak, mégse akart adós maradni. Nekem csak egy lányka vót, neki meg négy, oszt mind meg akarta venni, amit én a négyre adtam. Húsvétra arany fülbevalót, gyűrűt, aranyláncot, aztán amikor már nagyobb vót, hozta azokat a jeles kendőket” (Fábiánné Járja Márta, sz. 1908., Órhalom).

Természetesen a gazdasági különbözőség mellett is voltak *jó komák*, akik éppen úgy segítették egymást, mint az azonos helyzetűek.

Legsűrűbben a gyermekszületést követő időszakban mentek látogatóba egymáshoz a komák olyan értelemben, hogy *rendesebben* felöltöztek és a háziak megkínálták a vendégeket. A komaasszony ételhordása mellett a koma is be-benézett a *fekvőhöz* esténként, dologidőben inkább csak ünnepnapon egy üveg borral, pálinkával. Az avatás után már ritkult az ilyen jellegű látogatás.

„Az az igazság, hogy úgy vendégdégbe mennyi, ahogy a mostanyiak értik, az csak a disznóölés vót, meg mondjuk újév napján, húsvétvasárnap vagy pünkösdkor” (Drajkóné Zábrádi Margit, sz. 1916., Drégelypalánk).

A férfiak még inkább összejöttek a kocsmában, ilyenkor fizettek egymásnak.

Találkozási alkalom azonban bőven akadt. Különösen ha közel laktak, naponta többször is átszaladtak egymáshoz az asszonyok ezt-azt kölcsönkérni, vagy ételt, gyümölcsöt vittek kóstolóba. Mise, litánia után, vagy a kapuban, utcán, boltban gyakran elbeszélgettek, ha másra nem volt idő, legalább *sietősön* váltottak néhány szót. Ma rendszeresebbek a vendégségek, szombaton, vasárnap gyakran meglátogatják egymást.

A komák gyermekei is *pártoskodtak*, vagyis összetartottak.¹⁶⁶ Ez azonban jóval lazább kapcsolatot jelentett, befolyásolta a személyes rokonszenv. Többnyire megvolt, hogy fiatal korukban a koma lányát a fiú többször táncoltatta. Patakon pl. ha *szeretője* még nem volt egyiknek sem, a legény elsőnek őt vitte el. Nem egy esetben házasság is lett belőle, vagy éppen a szülők komasági kapcsolata jelentette a döntő érvet a fiatalok párválasztásánál.

„Mondjuk nálunk is ez vót. Ezért kerülhetett be Tóth Erzsébet (az adatközlő anyja) menyecskének a Mitaszokhoz. Mert különben vót rangosabb nála. Remenár Mari. Gazdagabb vót, meg magányos lány is, Édesapám járt is oda. Csak aztán valamin, hogy összeeszték. Nem vót komoly (a harag), csak éppen. Nagyanyám (apai) megtudta. Meg úgy vót, hogy más szempontból meg nem örültek a magányos lánynak, olyan menyecske kellett, aki dolgozik is. Tegyük jót a keresztlyánnyal! – így mondta Mitasz nagyanyám. Hogy segítsenek rajta. Nem vót éppen szegény, jó közepesek vótak. De ha nem lettek vóna komák nagyanyámmal, akkor nem. Nagyanyám (apai) oszt kézbevette a dolgot: nem sokra már hirdették is őket a templomban” (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

Verekedések alkalmával a legény számíthatott keresztapja fiaira. Ha azonban a komák nem voltak azonos gazdasági állásúak, gyermekeik is kevésbé barátkoztak.

A komasági viszonynál meg kell jegyeznünk, hogy egyre nehezebb már elhatárolni, mi származik e műrokonsági kapcsolatból és mi a testvéri (unokatestvéri) viszonyból, tekintve, hogy az utóbbi 40–50 év gyakorlatában a kettő mindinkább fedi egymást.

JEGYZETEK

1. Szakirodalmunk kevés támponttal szolgál e kérdésben. Somogyban általában a szülők döntöttek, de „néhol a családhoz tartozók közösen” (Gönczi F., 1937. 78.). Debrecenben az anya választott nevet a gyermeknek (Balogh I., 1973. 256.).

2. A konkrét gyakorlat kutatásának fontosságára figyelmeztet más vonatkozásban Tóth F. publikációja. Noha az ürményháziak általánosságban a naptárhoz igazodó névadást mondják jellemzőnek, a szerző idézett adata jól illusztrálja a patri-lineáris névadás több generáción keresztül nyomonkísérhető érvényesülését az elsőszülötteknél. (Tóth F., 1975. 143.).

3. A szakirodalom többnyire az apáról (vagy általában első gyermeknél a szülők-ről) történő elnevezést tartja elsődlegesnek (pl. *Dörfler F.*, 1893. 212., *Istvánffy Gy.*, 1896. 172., *Szendrey Á.*, 1938. 297., *Kresz M.*, 1960. 229., *Fülöp L.*, 1969. 14., *Göldner M.*, 1971. 34.), néha említik még a nagypapa nevét (*Fülöp L.*, 1969. 14., *Jung K.*, 1978. 48.). A vizsgálatok azonban ritkán terjednek ki a konkrét társadalmi háttérre. *Morvay J.* mátraalji tapasztalatai egybeesnek gyűjtésem eredményeivel (*Morvay J.*, 1956. 76.).

4. Ugyanezt tapasztalta a mátraalji nagycsaládokban *Morvay J.*, 1956. 76.

5. A névadással kapcsolatban egyébként ezt az egy hiedelmet találtam.

6. *Nyáry A.* szerint a palócok gyakran adták gyermekeiknek a földesúr és családtagjai nevét (*Nyáry A.*, 1924. 97., 1931. 171.).

7. Az idevonatkozó részletes vizsgálatok csekély száma miatt nehéz az összehasonlítás más vidékek gyakorlatával. Tapasztalatommal egyező utalást ld. *Tóth F.*, 1975. 143.

8. Hasonló gyakorlatról a magyar szakirodalomban nem találtam adatot. Ugyanilyen családi viszonyok között is az anyai nagymama utáni névadás jellemző a Mátraalján (*Morvay J.*, 1956. 76.).

9. *Bálint S.* a palócokra jellemzőnek tartja „a szokatlan, bibliai és szent nevek” közkedveltségét (*Bálint S.*, 1959–1960. 88.). A recens anyagban vidékünkön ez nem mutatható ki (ld. még e fejezet 11. jegyzetét).

10. Hasonló helyi névdívatokról szól a palócok vonatkozásában *Nyáry A.*, 1924. 94., 1931. 171.

11. Ilyen tendenciát említ a palóctól *Nyáry A.* is. Egyben utal a nevek szokatlan hangzásából fakadó idegenkedésre (*Nyáry A.*, 1924. 94., 1931. 171.). – Véleményem szerint a naptári ünnepből kiinduló névadás szokásának konkrét érvényesülését érdemes lenne másutt is alaposabban megvizsgálni. Hasonlóképpen a kívülről jövő hatást szemlélteti *Jung K.* egyik gombosi adatközlője: „a pap úgy követelte...” (*Jung K.*, 1978. 48.).

12. Feltehetőleg *Nyáry A.* megjegyzése az „úrías” nevek jelentkezéséről inkább a már tárgyalt helyi névdívatall hozható összefüggésbe (*Nyáry A.*, 1909. 151.). Érdemes viszont megemlíteni, hogy Kistelek mezővárosban már a múlt század utolsó harmadában tapasztalható törekvés a szokatlan hangzású keresztnevek választására (*Felföldi L.*, 1976. 426.).

13. Régi gyakorlatként említi Ürményházáról *Tóth F.*, 1975. 143. Kisteleken a XIX. század végén már jellemző (*Felföldi L.*, 1976. 426.).

14. Rendeletileg ez országosan a bába kötelezettségeihez tartozott. Bár kevés összehasonlító adat van a szakirodalomban, máshol is előfordult, hogy az apa végezte ezt (vö. *Órsi J.*, 1974. 355.).

15. A mártélyi volt zsellércsaládoknál, ahol a férfiak a településtől távol vállaltak munkát, szintén szorosabb volt a kapcsolat az asszony családjával (*Türkány Szűcs E.*, 1944. 138.).

16. A nőknek a család hivatalos ügyei bonyolításában megnövekedett szerepét *Szabó Z.* azzal magyarázza, hogy az asszonyok prostituálódása biztosítékot jelentett a sikeres elintézésre (*Szabó Z.*, é.n. 106.). E megállapítás, csakúgy, mint az adott községek asszonyai nemi erkölcsének lényegében teljes felbomlásáról festett kép gyűjtési tapasztalataim szerint bántóan túlzó általánosítás.

17. Arra nem találtam adatot, hogy ezt hiedelmi indoklással, a gyermek születése utánra halasztották volna (vö. *Örsi J.*, 1974. 356.).

18. Az 1712-es sziráki evangélikus keresztelőábrázoláson két koma látható. Ugyanezen község 1838-as canonica visitatio jegyzőkönyvében felhívják a figyelmet arra, hogy csak egy komapárt kell választani (*Manga J.*, 1969. 158., 162.). Kiszög-rád megyében *Schram F.* az evangélikusoknál 3 férfi és 3 nő komát tart általánosnak, akik nem mindig házastársak (*Schram F.*, 1968. 685.). *Garády* részletes leírásában hat vagy ennél több komapárt említ, s kitér a *leány- és legénykomaválasztásra* (*Garády*, 1854. 29.). – A tótkomlói szlovákoknál 1896-ban *Gajdács E.* leírja, hogy „annkelölte” sok, un. *lógós* komát, komaasszonyt hívtak (előfordult 15–20 pár is), továbbá volt egy-két *legény (za deckiho)* és *hajadon (za d'iovku)* is (*Gajdács E.*, Tótkomlós története. Gyoma, 1896. 330–331. – idézi: *Manga J.*, 1974. 10.).

19. Ld. még *Farkas P.*, 1911. 153., *Manga J.*, 1952. 77.

20. Arra vidékünkön nincs adat, hogy a komaság a szülőköről öröklődött volna (vö. *Jung K.*, 1978. 49.).

21. Ezt a szokást *komaáldás* néven említi *Borovy J.* Ipolytarnócról (PMNA: 91.), illetve külön elnevezés nélkül Litkéről (PMNA: 90.).

22. A keresztszülők felkérésében az anyának megközelítőleg sem volt olyan kötött szerepe, mint Turán (vö. *Schram F.*, 1972. 101.).

23. Ezen adatok kapcsolatba hozhatók *Morvay J.* azon megállapításával, miszerint „a komák szexuális kapcsolatait elnézőbben kezeli a közvélemény” (Magyar Néprajzi Lexikon *komaság* című szócikk). Hasonló tapasztalt Mezőcsáton *Gergely K.*, 1971. 146. Itt utalok még *Béres Csabának* a magyar népmeseanyag alapján a komasági viszonyra vonatkozó következtetéseire, amelyek között szintén szerepel a komák közötti szexuális kapcsolat lehetősége (*Béres Cs.*, 1961. 179.). Konkrétan gyűjtött anyagomban azonban arra nincs adat, hogy az így választott komák között később ilyen viszonyra fény derült volna.

24. Ez megegyezik *Morvay Juditnak* a Néprajzi Atlasz adatain nyugvó tapasztalataival (*Morvay J.*, 1967. 53.).

25. Ld. még Ipolyvece vonatkozásában *Manga J.*, 1952. 76–77., továbbá a palócokról *Manga J.*, 1979. 152.

26. Elenyészően ritka eset volt, hogy uraságot, bérlőt kértek fel. Arra pedig egyáltalán nem volt példa, hogy országos hírességeket (Horthy, Rákosi stb.) hívtak volna meg keresztszülőnek (vö. *Beck Z.*, 1975. 503., *Gergely K.*, 1971. 144., *Órsi J.*, 1974. 356., *Szathmári I.*, 1978. 238.). – A palócoknál *Nyáry A.* általánosnak tartja, hogy a közösség felfogásmódja útját állta a túlzásoknak, s ki-ki rangjának megfelelő komát választott (*Nyáry A.*, 1931. 170.).

27. A magyar szakirodalomból rendelkezésünkre álló, kisszámú adat is eltérő információkat tartalmaz arra vonatkozólag, hogy ki kéri fel szüléskor a komákat. Leggyakrabban a bába (*Kiss L.*, 1919. 87., *Gönczi F.*, 1937. 77., *Nagy É.*, 1971. 329., *Szathmári I.*, 1978. 237–238.), az újszülött apja (*Gönczi F.*, 1937. 77., *Tóth F.*, 1975. 142.), ritkán az anyai nagymama, esetleg az anya nőtestvére (*Gönczi F.*, 1937. 77.).

28. *Garády és Farkas P.* ír arról, hogy a bábaasszony pálinkával megy felkérni a keresztszülőket (*Garády*, 1854. 29., *Farkas P.*, 1911. 154.). Mindez nem mond ellent azon feltevésnek, hogy e szokás feltehetőleg szlovák kapcsolatra utal. A szlovákoknál általános, hogy a bába ilyenkor pálinkát és kalácsot (*radostník*) visz magával (vö. *Bednárik, R.*, 1943. 23., *Horváthová, E.*, 1975. 990.). – A magyar szakirodalomban ezen kívül mindössze *Gönczi* említi, hogy Tarany községben a bábaasszonnyal egy egész kenyeret küldtek a kiszemelt komához, s ha azok elfogadták, annyit jelentett, hogy vállalják a komaságot (*Gönczi F.*, 1937. 77.).

29. A múlt század közepén még ilyen esetben is elképzelhetetlen volt a visszatartás (ld. *Garády*, 1854. 29.). Érdekes, hogy *Kresz M.* nyárszói tapasztalatai száz évvel később is ezzel azonosak (*Kresz M.*, 1960. 229.).

30. Ez megegyezik az országos tendenciával (ld. *Morvay J.*, 1967. 54–55.).

31. Megjegyzem, hogy legújabban Patak községben ismét vannak példák a baráti körből választott keresztszülőkre, amit azzal indokolnak, hogy a pap igyekszik rábeszélni őket: *Hogy szaporodjon a rokonság, ne csak magunknak legyünk.* Ez nem egyedülálló jelenség: Turán szintén újabb gyakorlat, hogy ismét barátokat kérnek fel a komaságra (*Schram F.*, 1972. 101.).

32. *Zólyomi J.* tapasztalatai szerint a környékbeli cselédeknel már a két világháború között általánossá vált, hogy a közvetlen rokonságból kerültek ki a keresztszülők (*Zólyomi J.*, 1980. 262.). – Érdekes összehasonlítható adat, hogy ugyanebben az időben Hajdúböszörményben éppen a szegény rétegnel konzerválódott a módosabb, *idegen* koma választásának szokása (vö. *Bencsik J.*, 1973. 103.). – Sajnos ennek magyarázatát nem tudjuk, tekintve, hogy a szerzőnek nem ez volt a fő témája, s részletesebben nem tér ki rá.).

33. Más oldalról közelítve: életkor szempontjából evangélikus lányt csak konfir-

málása után hívhattak keresztanyának, katolikusoknál a hagyományos nagylánnyá-válás volt a kritérium.

34. Az a hiedelem ismeretlen, amely szerint ilyen esetben meghiúsul a házasságkötés (vö. *Luby M.*, 1935. 149.).

35. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy kifejezetten összeboronálási szándék vezette ilyenkor a kiválasztókat (vö. *Ruitz I.*, 1965–1966. 98.).

36. Kevés az idevonatkozó összehasonlító adat. Nyárszón a nálunk tapasztalattal azonos gyakorlat volt (*Kresz M.*, 1960. 229.). Ürményházán a leány-keresztanya mellé nem hívtak senkit (*Tóth F.*, 1975. 144.).

37. Mindössze arra találtam néhány példát, hogy a gyermek majdani lakodalmán násznagynak nem a keresztanya későbbi férjét hívták, hanem azt a férfit, aki a keresztelésen vett részt keresztapaként.

38. Hasonlót tapasztalt 3–4 gyermek születése esetén Nyárszón *Kresz M.*, 1960. 229.

39. Mint már szó volt róla, a törvénytelen gyermek keresztanyja is a közvetlen rokonságból került ki.

40. A cselédek körében ezt *Zólyomi* már a két világháború között általánosnak tartja, s fő indokként azt találta, hogy a gyermek elsőáldozásakor, illetve lakodalmán szokásos megajándékozása túl nagy terhet rótt volna a komaasszonyra a sokgyermekes családoknál (*Zólyomi J.*, 1980. 262–263.). – Ugyancsak új gyakorlatnak tartja a gyermekeként más keresztszülőpár választását Karcagon *Örsi J.*, 1974. 356. (a Néprajzi Atlasz Karcagra vonatkozó adata ennek ugyan ellentmond vö. *Morvay J.*, 1967. 29.), Gomboson *Jung K.*, 1978. 49.

41. Ld. még *Csáky K.*, 1979. 54.

42. Ellentétes megfogalmazásban ismerik a hiedelmet Gomboson: ha a leány leánygyermeket keresztel, nem sikerül neki jól férjhezmenni (*Jung K.*, 1978. 50.).

43. Ez nyilván összefügg vidékünkön a társadalmi differenciáltság kisebb mértékével, s azzal a felfogással, amely elítéli túl nagy gazdasági, társadalmi különbözőség esetén a komaválasztást. Az alföldi mezővárosokban a felkérés kölcsönösségét már kevésbé következetesen tartották be századunkban (vö. *Örsi J.*, 1974. 356–357., *Felföldi L.*, 1976. 426.).

44. Ez összhangban állt a korábbi egyházi előírásokkal: 1675-től zsinati határozat írja elő, hogy aki 10 napon belül nem gondoskodik gyermeke megkereszteléséről, kiközösítéssel bünhődik (ld. *Schram F.*, 1968. 684.).

45. Vidékünkre vonatkozólag ld. még *Farkas P.*, 1911. 154. – Egyébként ezen országos gyakorlat felbomlására csak századunk közepe tájától van adat. (vö. *Kresz M.*, 1960. 228.).

46. E vallási indoklás elsődlegességére utal még *Nyáry A.*, 1931. 171.

47. Vö. földi kereszttség (Nagy J., 1892. 68.), szárazpászta (Beck Z., 1975. 502.), bábokörözség (Jung K., 1978. 46.).

48. A baba által végzett szükségkeresztelés szokására irányuló igény szívósságát támasztja alá, hogy a balassagyarmati kórház újszülött osztályán máig hallgatólagos gyakorlat, miszerint a vidéki szülők, nagyszülők kérésére a kritikus állapotba jutott csecsemőket a nővérek ilyenformán megkeresztelik. Adódott erre példa önként is az idősebb nővérek körében.

49. Ld. részletesen a csecsemőkorról szóló fejezetben.

50. A *nemtudomka*, *nem-vagy*, *szemét* típusú nevek nyomára nem akadtam (vö. Kálmány L., 1885. 19., Dörfler F., 1893. 212., Lőrincze L., 1948. 38.).

51. Itt is nyilvánvalóan érvényes Pócs É. nógrádsipeki tapasztalataihoz fűzött megállapítása: „A személytelen rontó lény a szájhagyományban konkretizálódhat boszorkányként” (Pócs É., 1980. 325.).

52. Ld. még Varga R., 1910. 115., Farkas P., 1911. 153., 164.

53. Vö. Istvánffy Gy., 1890. 298.,

54. Az *elváltás* és *visszaváltás* mikéntjére Nógrádsipeken is csak memoratok, hi-e-delemmondák formájában talált adatot Pócs É., 1980. 326., 649.

55. Istvánffy Gy., 1890. 298., Farkas P., 1911. 153.

56. Pócs É. nógrádsipeki tanulmányában az idevonatkozó védekező, óvó eljárásokat egyértelműen szituáció-kiindulásúnak tartja (Pócs É., 1980. 325–326.).

57. Az *elváltás* és *szemmelverés* elleni védekezést célzó szokások összemosódását tapasztalta a gombosi recens anyagban Jung K., 1978. 45.

58. Ld. még Varga R., 1910. 116.

59. Ld. még Varga R., 1910. 115–116., Farkas P., 1911. 153.

60. PMNA: 134.

61. PMNA: 242.

62. Országosan valószínűnek tartom ezt. Ugyanis annak, hogy a régebbi anyagközlések inkább vasárnap tartott keresztelődiket említenek, logikailag ellentmond ugyanezen publikációk nagy számú adata a 2–3 napra történő keresztelés általános voltáról. Más oldalról: valószínű, hogy az elsőszülöttek lehetőleg vasárnapig halasztott, ünnepélyesebb keretek között lezajló keresztelője inkább felkeltette e gyűjtők érdeklődését. – Láttuk, hogy Pápai K. is különbséget tesz a múlt század végén a Karancsvidéken hétköznapi és vasárnapi keresztelő között (Pápai K., 1891. 237.).

63. Az agendák is rögzítene a korábbi századokból idevonatkozó szabályokat (ld. Schram F., 1957. 135.).

64. Pl. az említett drégelypalánki pap ilyenkor egyszerre végzi el a szertartást valamennyi gyermekben. Fokozza az ünnepélyességet a külön harangszó, nagy világitás, orgona, az alkalomra írt szentbeszéd. Az ilyen változtatások általában a pap egyéni

elképzelései alapján születnek, sok függ az illető találékonyságától.

65. A csecsemőkelengyének itt csak azon darabjaira térek ki részletesebben, amelyek kifejezetten a kereszteléshez kötődnek. Bár ezek közül is egyiket-másikat – amíg mérete engedte – különleges ünnepi alkalommal később is ráadták az apróságra, ilyen együttesben azonban többször nem funkcionáltak.

66. A Palóc Múzeum gyűjteményében (*Flórián M. gyűjtéséből*) van pl. egy papírral merevített *Keresztelősapka* Rimócra, amit 1951-ben készítettek.

67. Természetesen ilyenkor sem feledkeztek meg a különböző, rontást távoltartó eljárásokról.

68. Arra már nem sikerült érdemleges adatokat gyűjtenem, hogy amikor még szokásban volt az újszülött végigfáslizása, hogyan *készítették fel* a csecsemőt keresztelés alkalmával (vö. *Gönczi F.*, 1937. 79–80.).

69. A tárgyakat az édesanya őrizte egy vászonkendőbe kötve a tisztaszoba *kasnyjának* fiókjában (férje, sógora, unokája hasonló ruhadarabjaival), amíg 1972-ben sikerült megszereznem a múzeum részére.

70. A továbbiakban: PM

71. Az, hogy a kendőt hol így, hol sarokra lógatva terítették a csecsemőre nemétől függően, vidékünkön nem szokás (vö. *Kiss L.*, 1919. 87.). Arra sem találtam adatot, hogy a leterítéshez több kendőt használtak volna (vö. *Istvánffy Gy.*, 1896. 172. *Kresz M.*, 1960. 230.), esetleg a gyermek majdani párválasztását befolyásolandó (vö. *Gönczi F.*, 1937. 80–81. A palócokról írja: *Palotay G.*, 1930. 142., *Palotay G. – Korecsnyi Gy.*, 1938. 22.).

72. Amikor e kendőfajtát a viseletben már nem használták, a legszebbet megőrizték ilyen keresztelői takarónak. – Feltehetőleg hasonló hímzésű vállkendőről ír *Pintér S.*, amellyel avatáskor takarták le a csecsemőt (*Pintér S.*, 1891. 98.).

73. Vidékünkön, az országos gyakorlattal ellentétben, a keresztelői kelengye előállítását illetően nem hárult semmi kötelezettség a keresztanyára (vö. *Gönczi F.*, 1937. 81., *Tárkány Szűcs E.*, 1944. 84., *Gergely K.*, 1971. 146., *Örsi J.*, 1974. 357., *Tímaffy L.*, 1975. 209., *Kós K.*, 1976. 25., *Szathmári I.*, 1978. 238., *Petercsák T.*, 1978. 80.).

74. *Zályomi J.* szerint a Mailáth uradalom cselédeinél a két világháború között már általános az ilyen színbeli megkülönböztetés (*Zályomi J.*, 1979. 204., 211.). Alapul véve a szerző végkövetkeztetését, arra vonatkozólag, hogy az uradalmi cselédek viselete újítások tekintetében előtte járt a falulakóknak – adatai nem mondanak ellent tapasztalataimnak. – Egyébként korábbi adatok elsősorban az alföldi mezővárosokból állnak rendelkezésünkre (*Vajkai A.*, 1943. 99., *Örsi J.*, 1974. 357., *Felföldi L.*, 1976. 426.). Ugyancsak az 50-es évekre tehető e gyakorlat terjedése Turán és Dávodon (*Schram F.*, 1972. 101., *Göldner M.*, 1971. 6., 9.). Érdekességként meg-

jegyzem, hogy nagytarcsai adat szerint még a keresztanya e szertartás alkalmával viselt ruhájának színe is a gyermek nemétől függött ilyenformán. Sajnos a szokást a szerzők időben nem határolják be (*Molnár L. – Hajdú M.*, 1974. 156.). – Somogyban régen más színeknek volt ilyen megkülönböztető szerepe: a bepólyázott kisfiút piros, kislányt fehér kendővel borították le (*Gönczi F.*, 1937. 79., 80.).

75. Országosan megoszlanak az adatok arra nézve, hogy a keresztapa részt vesz-e a szertartáson, vagy sem. Úgy tűnik, ez kapcsolatban áll a vallással. Tény, hogy a XVIII. századi evangélikus keresztelődábrázoláson szerepelnek a komák (*Manga J.*, 1969. 158.), a szentesi református egyházi krónika XVIII. századi szövegrészlete szerint a keresztapa tartotta a keresztelő tálat (*Filep A.*, 1971. 123.).

76. Vidékünkön nem volt szokás, hogy a fiúgyermeket a keresztapa vitte volna (vö. *Tóth F.*, 1975. 144.).

77. A cselédek a pusztákról, majorokból szintén kocsin mentek be a faluba, Balassagyarmatra (ld. még *Zólyomi J.*, 1980. 263.).

78. Turán ezért külön díjazás is járt a bábának (*Schram F.*, 1972. 101.). Ez területünkön nem volt szokás.

79. Pénzen kívül más ajándékot nem adtak a papnak (vö. *Jankó J.*, 1892. 133., *Dörfler F.*, 1893. 213–214., *Elekes S.*, 1895. 49., *Kresz M.*, 1960. 231., *Schram F.*, 1968. 686., *Beck Z.*, 1975. 503.).

80. *Nyáry A.* ismerteti a szokást a palócoktól, szerinte azonban ez nem volt kötelező, csak tehetősebb keresztanya tett így (*Nyáry A.*, 1931. 171.). – Elgondolkoztató, hogy egyébként Magyarország területén mindössze a tótkomlói, békéscsabai, csanádálberti, szarvasi szlovákoktól ismerjük e szokást (*Horváthová, E.*, 1970/a. 125., *Krupa A.*, 1973. 193–194., 1974. 95–96., *Manga J.*, 1974. 10.), továbbá Békésszentandrásról (*Szendrey Zs.*, 1929/a. 195.), ahol szintén jelentős szlovák betelepítéssel kell számolnunk. A szlovákiai szakirodalomból viszont általános elterjedtségre következtethetünk (*Čajánková, E.*, 1956. 451., *Mjartan, J.*, 1974. 81., *Horváthová, E.*, 1974. 249., 1975. 990.).

81. Az elnevezés Balassagyarmattól nyugatra ismeretes, ahol a pólya neve *vánkus* ~ *vánkuska*. Másutt nincs rá konkrét terminológia.

82. Összevetésül érdemes utalni arra, hogy *Örsi J.* ugyanezen időszakra vonatkozó karcagi kutatásai szerint az aranypénz, illetve arany fülbevaló ajándékozása hagyományos, régi gyakorlatot jelent, s kiegészítésül még bölcset, továbbá a lakomához birkát, bort adtak (*Örsi J.*, 1974. 357.). Vidékünkön a keresztelői ebédhez való hozzájárulás is jóval szerényebb volt, bölcset ajándékozására egyáltalán nincs példa. A recens anyagban nem találtam nyomát annak, hogy a hagyományos gyakorlat szerint a keresztanya ruhafélével ajándékozta volna meg ilyenkor az újszülöttet (vö. *Garády*, 1854. 30.)

83. A mátraalji gyakorlat, amely szerint a keresztelői ajándékból az anya részesült, itt ismeretlen (vö. *Morvay J.*, 1956. 213.).

84. Az érkezők bebocsátásával kapcsolatosan semmilyen szokás nem maradt fenn (vö. *Wagner A.*, 1895. 313., *Gönczi F.*, 1937. 83., *Lele J. – Waldmann J.*, 1971. 589., *Székely L.*, 1978. 17.), ugyancsak hiányoznak a hiedelmek, amelyek a templomba vezető, illetve az onnan való visszaúthoz kapcsolódtak (vö. *Jankó J.*, 1891. 284., *Dörfler F.*, 1892. 48., 49., 50., 54., 1893. 213., *Istvánffy Gy.*, 1911. 227–228., *Gönczi F.*, 1937. 81–82., 83., *Kresz M.*, 1960. 230., *Madar I.*, 1967. 32., *Krupa A.*, 1973. 193., 1974. 94., *Szathmári I.*, 1978. 238., *Manga J.*, 1979. 152.). Továbbá a keresztszülőkre semmilyen mágikus előírás nem vonatkozott e napon, ami a gyermek sorsával állna kapcsolatban (vö. *Dörfler F.*, 1893. 212–213.).

85. *Borovy* szerint Ipolytárnócon a bábának kellett elmondani e szöveget (PMNA:91.).

86. Függetlenül attól, hogy az első bölcsőbetételnek voltak-e kialakult rítusai, adataink egységesek arra vonatkozólag, hogy keresztelés után már a bölcsőben volt a gyermek helye, nem anyja mellett az ágyban. Az avatás utánra teszi viszont ezt *Gönczi F.*, 1906. 157., *Schram F.*, 1972. 100., *Jung K.*, 1978. 53.

87. Ha áttekintjük a hazai szakirodalmat, általában megállapíthatjuk, hogy e szokás apai elismerést, családba-fogadást célzó funkciója a recens anyagban már elhomályosult. Szeged vidékén, Somogyban azért tették a földre a csecsemőt, hogy ne legyen síró (Kálmány L., 1885. 19., *Gönczi F.*, 1937. 83.), Zagyvarékason, hogy ne legyen kurva (Pócs É., 1964. 99.), Ürményházán pedig úgy vélték, akkor hamarabb tanul meg járni (Tóth F., 1975. 144.). Karcagi magyarázat szerint azért szükséges ez, hogy a föld bevegye, ha majd meghal (Órsi J., 1974. 358.). Gyakori adat, hogy az veszi föl, aki legjobban szereti, s ez természetesen lehet az apa is (*Grynaeus T.*, 1965. 401., *Beck Z.*, 1965. 604., *Órsi J.*, 1974. 358., *Tóth F.*, 1975. 144., *Beck Z.*, 1975. 503.). Az adatok szerint azonban a felemelő személye az eredeti funkció szempontjából jobbra lényegtelen, mindössze talán a mátraalji magyaráza* kapcsolható ide: aki felveszi, az lesz a gyermek dajkája, így legtöbbször a *gazdasszony* nyúl érte (*Morvay J.*, 1956. 33.). Ugyancsak általános, hogy közben magasra emelik. Ettől a hiedelem szerint nagyra nő (*Kálmány L.*, 1885. 19., *Kiss L.*, 1919. 87., *Tárkány Szücs E.*, 1944. 83., *Pócs É.*, 1964. 99., *Felföldi L.*, 1976. 426.), „jó paraszt”, doktor avagy jó gazdasszony válik belőle (Pócs É., 1964. 99., 152.) – amire utalnak a többé-kevésbé kötött kísérszövegben is. Karcán a gyors felemelést hangsúlyozzák, hogy majd olyan kapós legyen párválasztás idején (*Nagy É.*, 1971. 330.), a Békéscsaba környéki szlovákok a majdani ügyességet vélték így biztosítani a lustasággal szemben (*Krupa A.*, 1973. 193.). Mindössze Békésszentandráson tartották *Szendrey Zs.* szerint fontosak – egyébként minden magyarázat nélkül –, hogy az apa, vagy annak távollétében a

család más, legidősebb férfitagja emelje fel (Szendrey Zs., 1929/a. 194–195.), továbbá Kistelekről van adat arra, hogy az ezt követően bölcsőbe tett gyermeke a nagyapja ráborította a kalapját (Felföldi L., 1976. 426.). Kresz M. megállapítja, hogy Nyárszón az apai elismerésre utaló szokást egyáltalán nem ismernek (Kresz M., 1960. 225.). – Nyilvánvalóan a különböző másodlagos magyarázatokkal kísért hasonló forma az apai elismerés szokásának általános elterjedtségét bizonyítja, az időbeliség kérdését azonban évatosabban kell kezelni.

88. Láttuk, hogy ezen a napon még nem feltétlenül vitt a komaasszony enni-valót a folyamatos ételhordás keretében, illetve csak délben hozta el külön.

89. Ez utóbbit csak a később részletesen ismertetendő B₁ típusú változatra használják, esetenként szándékosan hangsúlyozva ezzel az egyszerűbb formáktól való különbséget. Hasonlóan értelmezhető Reguly A. és Farkas P. adata is (Reguly A., 1975. 103., Farkas P., 1911. 154.).

90. A körülírások elkerülése, illetve az egyértelműség érdekében a bemutatás során a népryelvi *keresztelés* – *keresztelő* megkülönböztetést használom. Tekintettel arra, hogy e szavak kevésbé megkötött értelemben a mai köznyelvben is használatosak, aláhúzással utalok az adott esetben konkrét tartalomra. – A *poszrik* ~ *proszlik* terminológia használatát – ismét csak a félreértések elkerülése végett – mellőzöm e kérdéskör tárgyalásakor.

91. Hasonló gyakorlat volt pl. Nyárszón is: ha *kisebb keresztelőt* tartottak, nem mentek a templom után haza a komák, hanem mindjárt a keresztelős háznál gyülekeztek (Kresz M., 1960. 231.).

92. Legfeljebb akkor főztek levest, vagyis adtak ezáltal ebédet, ha más faluba valók voltak a komák, s nem érthettek már haza délre.

93. Patakon mást értettek *bodag* alatt: *Ez olyan kelett tészta vót. Elnyűtöttük, felvágtuk kockára. Lekvártot vagy túró, diót a közepibe, oszt úgy a sarkára visszahajtaní. A tetejét megkentük tojással* (Vargáné Mák Erzsébet, sz. 1903.).

94. Észak-magyarországi vonatkozásban a szakirodalomból több olyan adatot ismerünk, miszerint a keresztelői lakomán csak nők voltak jelen (Pintér S., 1891. 98., Istvánffy Gy., 1896. 173., Szendrey Á., 1938. 297., Herkely K., 1939. 27. – Régi gyakorlatként említi Fülöp L., 1969. 15.). Gyűjtéseim ezt nem támasztják alá. – A gyermekek egymásutánisága szerint egyszerűsödött ugyan a *keresztelő*, s – mint majd kitérek rá – egyre szűkebb a résztvevők köre. Azonban olyanféle szabályszerűség nem mutatható ki, mint pl. Kocson, ahol csak az első gyermek keresztelőjén vettek részt férfiak, s ezért azt *férfikeresztelő*nek is nevezték (Fél E., 1941/a. 91.).

95. Végleges kifizetésére ilyen esetekben csak avatáskor került sor, hiszen még közel egy, illetve két hétig járt gondozni a *fekvőt* és a csecsemőt. Viszont valamelyik a keresztszülők közül ilyenkor, minden különösebb formáság nélkül a háziasszony

szerepét betöltő nagyanyának adott némi pénzösszeget, hogy majd annak idején tegyék hozzá a bába járandóságához.

96. Az itt leírtak nem vonatkoznak az evangélikusokra, akiknél, mint ismertettem, mindig is ünnepnapokon keresztelték az újszülöttet. Tartalmi okokból az ő keresztelőik a B típusokhoz sorolhatók.

97. A szerző nem részletezi a körülményeket, de a turai keresztelő érendje meg egyezik ezen alapérenddel (*Schram F.*, 1972. 102.).

98. A Fülek környéki falvakból és a borsodi palócoktól van adat arra, hogy nagy keresztelőn a bába egy *morványt* is kapott (*Reguly A.*, 1975. 104., *Istvánffy Gy.*, 1911. 228.).

99. A keresztülők által a bábának szánt pénzt, ismét csak a maguk honoráriumával együtt, avatáskor adták oda a háziak.

100. Ezt általánosan jellemzőnek tartja a palócokra *Manga J.*, 1979. 153.

101. Itt nem volt szokás szakácsnét fogadni (vö. *Kresz M.*, 1960. 231., *Tóth F.*, 1975. 144.).

102. Ha kiscsalád formában éltek, arra vonatkozólag nem egységesek az adatok, hogy kinek a szüleihez ment előbb.

103. Országos viszonylatban a bába feladata volt a hívogatás, többnyire előző napokban (pl. *Istvánffy Gy.*, 1911. 228., *Kresz M.*, 1960. 229–230., *Nagy É.*, 1971. 329., *Schram F.*, 1972. 102., *Manga J.*, 1974. 10., *Szathmári I.*, 1978. 237–238.). – Nyárszóról van adat arra, hogy a nagymisét követően is még egyszer végigjárta az apa a meghívottakat (*Kresz M.*, 1960. 231.).

104. Természetesen az illetők tudták, hogy hivatalosak lesznek, s készültek előre a vendégségre.

105. Ld. még *Manga J.*, 1979. 153.

106. Hogy ez függött volna az újszülött gyermek nemétől, arra nem találtam adatot (vö. *Kovács B.*, 1895. 396.).

107. Kötött ülésrendre vidékünkön nem emlékeznek (vö. *Kresz M.*, 1960. 231., *Nagy É.*, 1971. 331.).

108. Érdekes, hogy az észak-magyarországi viszonylatban általánosnak látszó húsos káposzta, majd töltöttkáposzta vidékünkön a legutóbbi időkhöz hiányzik a keresztelői lakoma érendjéből (vö. *Istvánffy Gy.*, 1896. 173., *Morvay J.*, 1950. 158., *Fülöp L.*, 1969. 15., *Schwalm E.*, 1974. 311., *Reguly A.*, 1975. 103.).

109. Noha a poharat legtöbbször az újszülöttre és anyjára ürtették, kötöttebb szövegű felköszöntők nem voltak szokásban (vö. *Kresz M.*, 1960. 231–232., *Nagy É.*, 1971. 330.).

110. *Farkas P.*, 1911. 154.

111. Ld. még PMNA: 108., 741–76.; 742–76. – Megjegyzem, a Békés megyei

szlovákoknál a keresztelői lakoma résztvevői a csecsemőre szórtak pénzt – az ajándékozáson túl azon mágikus céllal is, hogy *mindig áldott legyen* –, nemegyszer beborítván a gyermeket a fényes fémpénzekkel (Krupa A., 1973. 193.). Ez természetesen nem a bába fizetségét jelentette.

112. Garády, 1854. 29., *Reguly A.*, 1975. 104.

113. Talán ezt váltotta fel a *vánkuspláz*, amit vidékünkön egy korábbi szerző sem említ.

114. A férfiak *megpatkolására* nem találtam adatot (vö. *Farkas P.*, 1911. 154.). Olyan szokásra sem emlékeznek, hogy a gyermek majdani egészséges fejlődése érdekében ócska cserépfazekakat vagdaltak a ház ajtajához, küszöbéhez (vö. *Kálmány L.*, 1885. 20., *Dörfler F.*, 1893. 214., *Kiss L.*, 1919. 87., *Beck Z.*, 1975. 504.).

115. Ld. még *Farkas P.*, 1911. 154.

116. Ennek kiélezett változata a házasságon kívül született gyermek keresztelője, amikor még a koccintás is elmaradt.

117. Észak-magyarországi vonatkozásban megállapíthatjuk, hogy vidékünk gyakorlata a keresztelői éttrend alakulását illetően konzervatívabb sajátosságokat mutat. Az ételfélék lassúbb ütemű polgárosodása mellett viszont nálunk a *gazdarétegnél* már a második világháborút megelőzően jelentkezik a pazarlás (vö. *Morvay J.*, 1950. 157–159., *Fülöp L.*, 1969. 15., *Schwalm E.*, 1974. 311.).

118. Balassagyarmaton a szlovák *nagygazdák* gyakorlata egyezik az őrhalmiakéval, a szegényebb családoknál az egyszerűbb formák is mindjobban elszürkültek a városi szegénység nem paraszti rétegeivel való, kényszerű közeledés révén. Az ipoly-szögi gyűjtések nem különböznek a más községek szegényebb rétegeitől származó adatoktól. Lényegében Csesztve tekinthető rétegződés szempontjából átlagos községnek. Itt összetettebb a kép. A katolikus magyar és evangélikus szlovák szokásanyag történeti keveredését a későbbiekben szeretném más, megyei szlovák betelepítésű falvak (Galga mente, Salgótarján környéke) emlékanyagával összevetve, alaposabban megvizsgálni.

119. Megemlítem, hogy múzeumunk pataki takarítónője, aki az apósáéknál generációs családban él, unokája megszületésekor (1980) itallal vendégelte meg munkatársait. Kérdésekre azzal indokolta, hogy nagy keresztelőt nem tartanak (a fiatalok már Balassagyarmaton laknak a menyecske szüleinél, az újszülött apja éppen katonai szolgálatát tölti), így nem hívhat meg bennünket, s ezt szeretné pótolni a *kínálással*.

120. Őrhalomban ez a nagyszülők kötelessége.

121. Hasonló változások tapasztalhatók Turán is. Míg korábban e községben sem volt szokás ajándékot vinni a keresztszülőknek keresztelőbe, az 50-es évek második felében már ruhafélék ad a keresztanya, sőt a vasutasok körében megjelenik az

arany fülbevaló is ilyen ajándékként, amit hamarosan átvesznek a parasztszaládok is (vö. *Schram F.*, 1972. 101.).

122. Ugyanez Edelény és Szendrő községekben *Morvay J.* kutatásai szerint már 1925–1945 között tapasztalható a módosabb rétegnél (*Morvay J.*, 1950. 158.).

123. A névadó ünnepek terjedésével kapcsolatban ld. *Kardos L.*, 1969. 107., *Órsi J.*, 1974. 358–359., *Dankó I.*, 1976. 199.

124. Ugyanígy szólította az ego szülei keresztszüleit, azok testvéreit, majd házastársa keresztszüleit is. Megkülönböztetésképpen beszéd közben elé mondta az illető vezetéknevét (*Bernát keresztyám*), esetleg tájékoztatásul hozzátette: *édesanyám keresztyája*. A szülők keresztszüleinek megnevezésénél szórványosan előfordul az *öregkeresztyám, öregkeresztyám* forma is (ld. még *Nyáry A.*, 1909. 132.).

125. Patakon a *keresztmama* megszólítás az ego anyjának keresztyáját illeti, akinek férje: *keresztapa*. Míg saját keresztszüleit *keresztapám*-nak, *keresztyám*-nak szólítja.

126. Ez ellentétben áll *Bakó F.*, tapasztalataival, aki 1940 körüli gyűjtései feldolgozásában így ír: „Nagyobb leánynak, legénynek (ti. elhunytakor) a keresztyája *korozsmát* vesz, ha eddig még nem tette volna meg.” (*Bakó F.*, 1977. 110.). Más adatot a megye területéről sem publikált, sem kézirat formában nem találtam a *korozsmáról*. Észak-magyarországi viszonylatban ismert volt viszont a borsodi palócnál, ahol a *korozsma* a gyermek születését követő fél–háromnegyed éven belül a keresztyanya által ajándékozott öltözetet vagy ruhadarabot jelenti (*Istvánffy Gy.*, 1911. 229.). A matyóknál szertartászerű keretek között adták át változó időpontban a cifra, költséges öltözetet (*Istvánffy Gy.*, 1896. 173–174.). A Mátraalján a komaasszony által keresztelőkör vitt két rőf vásznat vagy gyolcsot értették *korozsma* alatt (*Morvay J.*, 1956. 213.). Gyöngyöspatán ugyancsak a keresztyanya keresztelőbe vitt ajándékát nevezték így, ami állt a csecsemő ez ünnepi alkalomra szükséges ruhaneműiből és 2–3 méter vászomból (*Fülöp L.*, 1969. 14.). *Manga* csak Heves megyéből említi a terminológiát, s általában a keresztszülők ajándékát érti alatta (*Manga J.*, 1979. 152.). *Schram F.* turai feldolgozásában nem említi a *korozsma* szót, s a szokás sem volt ismeretes ott (*Schram F.*, 1972. 101–102.).

127. Ld. még *Bakó F.*, 1977. 110.

128. Hasonló gyakorlatról a palócnak tartott területen ld. *Istvánffy Gy.*, 1911. 231., *Morvay J.*, 1956. 213.

129. *Három ágbul fontam, egygel meg körültekertem* (Dülóné Gyürki Mária, sz. 1897.).

130. Az ugyancsak szlovák betelepítésű Bánkon szintén mézeskalácsot (*huszárt*, illetve *babát*) kapott a keresztgyermek (PMNA: 185.).

131. A keresztyanya húsvéti ajándékozási szokásához ld. még PMNA: 61.

132. Megjegyzem, hogy Karcagon még a 70-es évek elején is ritka volt a karácsonyi ajándékozás (ld. *Örsi J.*, 1974. 362.).
133. Érdekes, hogy Turán a hagyományos gyakorlat szerint ez volt az első alkalom, a húsvéti tojást, a pénzadományt nem számítva, amikor a gyermek keresztüleitől ajándékot kapott (*Schram F.*, 1972. 102.).
134. Bérmaakeresztülőnek a tágabb rokonságból, és fiatalabbat igyekeztek választani. Ez valószínűleg összefügg azzal a korábbi szokással, hogy ha a keresztanya már idősebb volt, lányát küldte maga helyett a később született keresztgyermek bérálására. Keresztapa esetében ilyenről nem tudnak.
135. Ez ellentétben áll *Örsi J.* karcagi tapasztalataival (*Örsi J.*, 1974. 363.), s a Néprajzi Lexikon *keresztülő* címszavánál is azt a megállapítást olvashatjuk *Morvay Judit* tól, hogy konkrétan a bérálás aktusán, s az ehhez kapcsolódó ajándékozáson kívül a bérmaakeresztülőknél általában nincs más kötelezettsége, szerepe a gyermek életében.
136. A bérmaakeresztülőket, ha beszéltek velük, szintén *keresztapám*-nak, *keresztanyám*-nak szólították, s ugyanez a megnevezés illetve a gyermek testvéreinek bérmaakeresztüleit is.
137. Ld. részletesen *Fél E.*, 1941. 253.
138. Pl. Ludányban az 1910-es években egy középparaszti keresztanyának kellett vinnie egy-két tyúkot és hét tál, különböző süteményt.
139. Ld. még *Zólyomi J.*, 1980. 274.
140. *Kinek milyen módja vót, olyan kendőt vett azután. A brüssvirágú vót a legdrágább, az 12 pengölös vót. A selmek, az mán ó'csóbb vót, de attól is függött, milyen. Vót 10 pengölös, a törökmintás 8 pengölös vót, hát így. Legfeljebb ha két kendőt vettek. Ha mán ugyi nagyon akarta mutatni. Mikor én férjhezmentem, még így vót* (Csószáné Csókás Erzsébet, sz. 1915., Drégelypalánk).
141. Általában a palócokról ugyanezt ld. *Nyáry A.*, 1931. 171.
142. Ld. még *Bakó F.*, 1948. 146.
143. Összevetésképpen említem, hogy Karcagon a teljes menyasszonyi, illetve vőlegényruha ajándékozása hagyományos gyakorlat volt már az emlékezet által átfogható időszak elején (*Örsi J.*, 1974. 363.).
144. Adataim csak a főbb momentumokra utalnak. A lakodalmi szokások módszeres felgyűjtésére volna szükség, hogy minden feladatukat aprólékosan rögzíteni tudjuk.
145. Ld. még *Zólyomi J.*, 1980. 271.
146. A cselédeknél ez a keresztanya feladata volt (*Zólyomi J.*, 1980. 269.).
147. Ld. még *Bakó F.*, 1948. 146.
148. Ld. még *Bakó F.*, 1948. 148.

149. Ezzel függ össze Zólyomi J. azon adata, hogy a menyasszonyt a keresztanya kíséri asszonyavatásra a sekrestyébe (Zólyomi J., 1980. 276.).

150. Ez sem kis költségbe és fáradtságba került. Pl. Drégelypalánkon: *Nagyon finom vajas kelett-tésztabul süttük. A torták helyett vót ez. Majd egy méter hosszú vót, gyertyák égtek rajta. Olyan cífraságok vótak rá tésztabul csinálva: kis madarak. Vót rendesen csőrük, meg szemük. Meg papírbul rózsa, szekfű rajta. Dejtáron fenyőgallyakkal, pántlikákkal díszítették.* – Ld. még Zólyomi J., 1980. 295.

151. Ld. még Zólyomi J., 1980. 278.

152. A keresztzülők lakodalmi teendőihez, kötelezettségeihez hasonló adatokat ld. még PMNA: 90., 91., 92., 251., 291., 329.

153. Ezeknek (ti. az örömszülők egyik fiútestvérével együtt voltak *kocsmárosok*) az vót a reszortjuk, hogy a pincébül, spajzbul a teli üvegeket kidaák a vőfélyeknek. Ők figyelték arra, hogy bor legyen az asztalon. Ők zárták a pincét is, nehogy hivatalan személy odamenjen és a bort elengedje (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

154. Vö. Örsi J. idevonatkozó, részletes felméréseivel (Örsi J., 1974. 361–362.).

155. Hasonlót tapasztalt Karcagon Örsi J., 1974. 361.

156. Ezek szintén egybeesnek Örsi J. megállapításaival (Örsi J., 1974. 363.).

157. Általánosnak látszik. Ld. Gergely K., 1974. 147., Örsi J., 1974. 361–362.

158. Ld. még Manga J., 1968. 149–150.

159. Ez ellentétben áll a karcagi gyakorlattal, ahol a nagyobb munkákba besegített a keresztgyermek (Örsi J., 1974. 361.).

160. A keresztzülő temetésén a keresztgyermeknek sajátos kötelezettsége nem volt. Előfordult, hogy a keresztfiú segített vinni a koporsót. Azonban e feladatnál elsőként javakorabeli, közvetlen vérségi rokonok jöttek számba, aztán az elhunyt sógorai, s csak ilyenek hiányában vették igénybe a keresztfiú segítségét. Hasonló volt a helyzet abban, hogy ha nem volt arra alkalmas közeli vérrokon, vihette a keresztfiú a keresztet a temetési menet élén. Amíg a halott kiterítve feküdt otthon, a komáék, s velük vagy külön gyermekeik is mentek imádkozni, s amíg a tor szokásban volt, ők is hivatalosak voltak, mint közeli rokonok. A ravatal körül csak a vérrokonok után állhatott a keresztgyermek.

161. Ld. még A magyar nyelvjárások atlasza 481. és 482. térkép Patakra és Ludányhalászira vonatkozó adatát.

162. Ld. még Reguly A., 1975. 19., 20.

163. Hasonló változsról tudunk pl. Kalotaszegen is, ahol a *komám* uramat 1940 körül mindinkább felváltja a „komám” forma (Kresz M., 1960. 229.).

164. Általános jelenség (ld. Fél E., 1944. 10., Manga J., 1952. 76–77., Morvay J., 1956. 213., Reguly A., 1975. 19. Tóth F., 1975. 143. stb.).

165. Ld. ugyanerről *Nyáry A.*, 1931. 170.

166. A komasági kapcsolatnak a gyermekekre történő kiterjesztésére utal még *Féi E.*, 1959. 101., *Órsi J.*, 1974. 361.

A gyermek születésének társadalmi vetülete

Láttuk, hogy az újszülött apai elismerése, családba fogadása problémakörének vizsgált időszakunkban nincs különösebb jelentősége. Az, hogy akarják-e a gyermeket vagy sem, jóval hamarabb eldőlt. Ha pedig már világrajött a csecsemő, az apának kötelessége volt a lehetőségekhez mérten gondoskodni róla. Együtt élő nagycsaládoknál a *gazdasszony* is a közösségi normák szerint tartozott egy bizonyos szintig gondját viselni unokáinak (dédunokáinak), amit a családi munkamegosztás kialakult gyakorlata is szükségessé tett. Talán amiben a családba fogadás kérdése visszacseng, az, hogy annak örültek legjobban, ha a csecsemő az apjára hasonlít.

„Az anyós az jobban szerette, ha az apjára, már hogy az ő családjukra van (azokra hasonlít) a gyerek. Az anya mindenesetre csak az apjára. Viszont ha úgy vót, a két nászasszony, akkor azok szidták, hogy mer' ennek a fajtája. Olyat is hallottam, hogy nem szerette a nagyanya, mer' az anyja fajtájára ütött. De azér' legjobban csak annak örültek, ha az apjára hasonlít a gyerek. Evvel kedveztek a férfinak, meg akarták nyerni” (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

A szülés révén az anya immár elismerten férje családjába tartozónak számított. Ennek kézzelfogható jele ugyan nem volt, helyzete továbbra is alárendelt maradt, csak esetleg megőzvegyülésekor nyilvánult meg új jogállása.¹ A gyermek világrajtote tovább módosította a fiatal pár családon belüli státusát. Ettől kezdve vizsgált időszakunkban hallgatólagosan külön egységnek számítottak az együtt élő többmagú családon belül. Ha mód volt rá, igyekeztek úgy alakítani a körülményeket, hogy külön helyiség jusson nekik.²

Az első gyermek megszületésével a szülők falun belüli társadalmi státusa is megváltozott. Ezt legszembetűnőbben a viselet mutatta. Bár falvaként némi időeltolódás a viselet fejlődéséből adódóan kimutatható, az

első világháborúig általános volt, hogy gyermekes asszony már nem tette fel a cifra *nagyfeketőt*.³ Öltözködésének szabályai egyébként nemigen változtak. A két világháború között már ezt nem tartották be olyan szigorúan. Egy-két évig nagy ünnepeken még *újmenyecske*-viseletben pompáztott, a második gyermek születése azonban végső határt jelentett a főkötőhordás kérdésében. Az ünnepi ruhák díszítettsége csökkent, a fiatalosnak számító anyagú, színű öltözetdarabok végleg a *kasznya*-ba, ládába kerültek. Mindehhez az adatközlők olyan értelmű magyarázatot fűznek, hogy amint nőttek a menyecske gondjai, annál kevésbé ért rá az öltözködéssel foglalkozni.

„Gyerek után már nem esett olyan jó' ö'tözködni. Már az én időmbe' felvehette éppen a feketőt. Mondjuk, úgy nem szólták meg. De vót akkor már más bajunk elég. Úgy vót az, hogy ha jó sorsa vót a menyecskének, akkor ö'tözködött, de ha beborult neki a sorsa, akkor letette a feketőt” (Márton Lászlóné, sz. 1892. Litke).⁴

Helyenként a gondtalanabbul élő *nagygazda*-feleségek körében a 30-as évektől még két gyermek születése után is változatlan maradhatott a viselet.⁵ A férfiaknál a díszes *völegénying* vonatkozásában voltak olyan szabályok, mint a menyecskék *nagyfekető*-viseletében, bár számukra nem jelentett különösebb problémát a „cifrázkodás” elhagyása. Ugyancsak megváltozott a családosok templomi helye is. Gyermekes asszony már nem állhatott az *újmenyecskék* közé. A férfiaknál nem volt ilyen aprólékos tagolódás. A közös *mulatságon* való részvételtől — családi ünnepeket leszámítva — mindkét félnek le kellett mondania ettől kezdve.⁶

Csecsemőgondozás

Vidékünk paraszti szóhasználatában nem találunk fokozatosságot:⁷ a két-háromnapos csecsemő ugyanúgy *gyerek*, mint mondjuk az ötéves. Legfeljebb kicsinyítik: *gyerecske*, vagy egyszerűen csak *kicsinek* mondják. Tartalmi szempontból természetesen tagolható a gyermekkor: Kezdetben nincs olyan konkrét határ, mint később az iskola megkezdése, hanem a gyermek fejlődésének üteme szerint bizonyos időintervallumon belül következik be a váltás. Magam csecsemőkoron azt az időszakot értem, amikor még a gyermek minden tekintetben gyámolításra szorul, léte teljesen

anyja, illetve a család gondoskodásának függvénye.⁸ Ez hozzávetőlegesen addig tart, amíg a gyermek meg nem tanul járni.

Szoptatás

Közvetlenül a szülés után nem szoptatták még a csecsemőt.⁹ Ezt azonban nem az előtej ártalmasságával magyarázzák,¹⁰ hanem azzal, hogy előbb *ki kell pucolódjon a gyerek*, amit a köménymagból főzött tea segít szerintük legjobban.¹¹ A 40-es évek végétől terjedt az orvos vagy bába tanácsára, hogy gyógyszerből vesznek ánizsmagot, s inkább annak főzetét adják. Első gyermeknél többnyire nem is indult meg rögtön a fiatalasszony tejelválasztása.¹² Ellenkező esetben kifejték ilyenkor a tejet. Néhány adatközlő emlékszik rá, hogy az öregek szerint az ágy alá ajánlatos fejni.¹³ Indokolni azonban nem tudják,¹⁴ noha a második világháború után is volt még példa rá, hogy megszokásból eszerint cselekedtek (Litke, Ludányhalászi). Szórványosan van adat arra is, hogy valamikor az *öregmamival*, nagyobb gyerekekkel kiszoptatták a colostrumot (Órhalom, Érsekvadkert). A 40-es évektől, mihelyt tudott szoptatni az asszony, hagyták, hadd etessen. Egyébként, ha még *nem is jött teje* az anya, a csecsemőt odaadták neki: *Csak hadd szíjja. Maj' kiszíjja addig a csecsit*. Az első világháborút követően azonban már inkább patikából beszerzett *szívógumit* használtak,¹⁵ hogy *kijöjjön a feji a csecznek*, azaz, a szoptatásra alkalmassá tegyék az emlőket.¹⁶

A szoptatást illetően vidékünkön sem volt a hagyomány szerint semmi rendszer, legfeljebb csak kényszerűségből. Akár éjjel, akár nappal a csecsemő felsírt, nyugtalan volt, megszoptatta az anyja. Nem feltétlenül azért, mert éhesnek vélték, hanem így könnyebben elaludt, nem zavart senkit.

„Ha siratott a gyerek, megszoptatták. Éjszaka is szoptattak. „Add neki oda, gyugd be a száját, majd elalszik rajta!” – Könnyebb vót, mer' ugye akkor se' termosz nem vót, se' gáztűzhely, hogy gyorsan a teát megkészítse” (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

Az sem számított, mennyit szopik a gyermek. Ameddig jólesett neki. Ha kevésnek ítélték is a felvett táplálékot, nem bajlódtak vele tovább. Amikor a menyecskének mennie kellett a mezőre, reggel, este szoptatott, s napközben a nagymama adott a gyermeknek egy kis teát. Első időben, vagy

ha a határ közeledő részén dolgoztak, délben hazaszaladt az anya. Ahol egyszerre több apró gyermek is volt a nagycsaládban, megegyeztek, hogy a legutóbb szült menyecske otthon marad, s szükség esetén sógornői gyermekeit is megszoptatta. Módos gazdacsaládoknál ilyen esetben volt rá példa, hogy délben az após kocsival kivitte a csecsemőket, szoptassa meg őket az anyjuk (Ludányhalászi). Igyekeztek azonban mielőbb főtt ételre is rászoktatni a gyermeket, hogy a reggeli és esti szoptatás elég legyen.¹⁷ Ha más megoldás nem volt, s a szülőktől külön élő házaspároknál ez nyilvánvaló, vitték magukkal a csecsemőt a mezőre. Amikor a munka haladtával közelebe ért az anyja a föld szélén, megszoptatta a síró apróságot.

Régen nem sokat adtak a higiéniére. Legfeljebb olyan fiatalasszony mosta meg emlőit szoptatás előtt, akinek túl bőven volt teje, s magától is el-elindult.¹⁸ Egyébként legfeljebb ha szemmel látható szennyeződés volt a mellükön, megnyázták az ujjukat, s azzal letörölték.¹⁹ A nagy többség a szoptatási időszakban sem váltott sűrűbben fehérműt.

„Úgy jártak, mint máskor. Csak hát aki adott rája, az gyakrabban váltott inget. Én vót úgy, hogy hatszor is váltottam (egy nap). Mer' nagyon sok tejem vót. De vót olyan, akinek kérges vót az inge a tejtől. A szagtól meg alig lehetett elmenni mellette. Akinek nem vót sok teji, annak ugye nem vót muszáj” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Őrhalom).

Lényeges változás ezen a téren csak a 60-as évektől következett be.

Amíg az anya gyermekágyat feküdt, többnyire fekvé szoptatott. Az öregek figyelmeztették azonban a menyecskét annak veszélyére, hogy közben őket is elnyomhatja az álom, s mindenütt tudtak rá példát, hogy így megfulladt a csecsemő. Ezért, ha éjszaka odavették magukhoz szoptatni, akkor is inkább felültek az ágy szélén. A legidősebb generációnál azonban még általános gyakorlat az volt, hogy nappal, éjjel egyaránt, fölé hajoltak a bölcsőben a csecsemőnek, fél karjukkal a bölcső oldalára támaszkodtak, s úgy táplálták gyermeküket.²⁰ Ezt praktikusabbnak tartották, mondván, hogy legtöbbször a gyermek *el is aludt a csöcsön*.²¹ A két világháború között már mind általánosabb, hogy lócára, székre ülve, a háttámlának dőlve szoptatott az asszony, s egy *gyalogszéket* is tett a lába alá, így kényelmesebben elhelyezkedhetett.²²

Az anyatej bőséges biztosítása érdekében mindenütt azt tartják, hogy ilyenkor sok folyadékot kell fogyasztani az asszonynak. A fiatalabbak általában a tejet ítélik a legjobbnak, s említik a sört is, ami természetesen csak a módos családoknál került. Az idősebb generációnál a rántottleves, köménymagos leves, ritkábban krumplileves volt általános. Jobb híján

azt javasolták: *Törjé sok tökmagot, igyá' rá vizet, attul lesz sok tejed* (Litke)! Főleg gyűjtőterületem nyugati feléből származnak azok az adatok, amelyek szerint a sok tésztás étel is serkenti a tejképződést.²³ Viszont számon tartottak olyan ételféléket is, amiktől ezen időszakban jobb tartózkodnia az asszonynak. Általános hiedelem szerint, ha savanyút eszik, *nem lesz jó a teje*, s a gyermek hasgörcsöket kap. Babból főzött étel *pűffeszt* a csecsemőt. Ha csak lehetett, mindenesetre igyekeztek biztosítani legalább mennyiségileg a szoptatós asszony megfelelő táplálkozását.

„Hát az valamikor is megvót, hogy a szoptatós asszonynak többet adtak, jobban adtak, vagy egy kicsit kedveztek, hogy tejre jöjjön. Ugyanúgy, mint az állatnak. Mer' ahho' hasonlították. Hallottam, hogy mondták, hogy ugyanúgy, mint a tehénnek is kedveztek, meg a disznónak is, hogy letögyeljen, az asszonynak is több kell. Még ha napszámba is járt olyan asszonka, akkor is mondtuk neki: Te csak egyé', neked enni köll, ha tovább eszel is vagy többször, vagy kérjé', mert neked most kell enni!” (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

Mindössze halvány emléke él szórványosan annak, hogy meg lehetett rontani a szoptatós asszonyt. Legtöbben a szemmelverésre hivatkoznak. Ennek megelőzéseként mindössze a *sátort* említik gyermekágy idején, a tej visszavarázslását célzó akciókra nem emlékeznek.²⁴ Az anyatejnek gyógyító hatást mindössze a gyermek szembetegségeinél tulajdonítottak: *egy-egy cseppet kellett a szembe belefejni.*²⁵

A szoptatós asszony emlőjének betegségei között nemigen tettek különbséget: *meggyült a mellük, begyulladt a melle*, mondják általánosítva. Egyedül a *kilís* merült fel (Hugyag, Őrhalom), mint konkrét betegségnév, tüneteiként azonban ugyanazt sorolják, mint az előzőeknél: megkeményedtek, megdagadtak az emlők, a mellbimbó begennyesedett, az asszonyt kiverte a hideg, nagy fájdalmi voltak. A legtöbbször nehezen gyógyuló betegség következtében abból az emlőjéből többet nemigen tudott szoptatni. Úgy tartják, hogy szülés után hozzávetőlegesen fél évig van kitéve a betegségnek az anya. Okát abban látják, hogy a csecsemő nem szopta ki jól, vagy megfázott az asszony melle. Megelőzőképpen célszerűnek tartották, ha az anya a ruha fölött még egy kendővel keresztben átköti a mellét. A fölösleges tejet pedig fejje ki. Kevésbé súlyos tüneteknél hidegvizes ruhával borogatták, majd ha nem enyhült, nyers, reszelt krumplit tettek rá. Emlegetik, hogy *valami füvekkel borogatták*, ehhez azonban csak néhány öregasszony értett. Konkrétan a kamilla főzetével történő langyos borogatásra van adat. Tettek rá kámforos rongyot is.²⁶ Az első világháború után már inkább bementek Gyarmatra a patikába *olyan osz-*

lítót venni, ami kenőcsféle volt. Orvoshoz nemigen fordultak, *jobban csak úgy száj után ment: eztet hozzá! rája!, oszt jó' van.*

A kölcsönszoptatás gyakorlata ismert volt. Már említettem, hogy nagycsaládban a menyecskék szükség esetén megszoptatták egymás csecsemőjét. Arra is volt példa, hogy az anyós egyidőben szült valamelyik menyével, s ha ilyenkor a fiatalasszony a mezőn dolgozott, ő megszoptatta unokáját is.²⁷ Kényszerhelyzetben egyébként bármelyik anya kisegítette a másikat, ha annak halaszthatatlan intéztnivalója volt, s nem vihette magával csecsemőjét.²⁸ Az, hogy rendszeresen táplálja más gyermekét valaki, mert az anyának nincs, vagy kevés a teje, szintén előfordult. Igyekeztek a rokonságból keresni, de ha éppen nem volt, bárki elvállalta,²⁹ ha győzte tejjel mindkét csecsemőt. Sokan örültek is, hogy nem kell a fölös tej kifejésével bajlódniuk.

„Hát ez megszorulásból vót. Én is hordtam az unokahugomat az egyik asszonyhoz. Nem volt az rokon. Nem vót teje az anyjának. Nagyon nyomorú't kis lyánka vót. És a másik anyjának, aki ugyanazon a napon szült, annak meg rengeteg vót. Akkor én vótam olyan lyánka, olyan 14 éves, aki kapható vót erre, meg hát ráérttem. Én hordtam. Úgy háromóránként” (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyce).

Fizetség nem járt érte,³⁰ alkalomadtán szerét ejtették, hogy valamilyen munkában viszonzásképpen kisegítsék az illető családot. A tejtestvérség fogalmát nem ismerik,³¹ a gyermekekre nézve semmi jelentőséget nem tulajdonítanak ennek,³² s az egészszet, mint magától értetődő segítségadást fogják fel.

A gyermek szoptatásának időtartama a századfordulón még általában két- két és fél év volt.³³ Az első világháború után kezdett csökkenni, s a 40-es években egy év mondható már általánosnak. Voltak természetesen vidékünkön is kirívó esetek, amikor – többnyire az első – fiúgyermeket három–négy évig szoptatta az anyja.³⁴

„Édesanyám is úgy emlegeti, hogy a bátyám mán csaknem hároméves vót, mikor még mindig szopott. Mikor ő a határból hazament, már akkor szaladt eléje, hogy: Mama! És vitte a kisszéket, mer' tudta, hogy az édesmama a lába alá teszi, úgy veszi föl az ölibe. Alig bírta tőle a kosarat letenni a háttáru!” (Sándorné Péntes Margit, sz. 1922., Húgyag).

Órhalomban még az 1940-es évek végéről emlegetnek olyan gyermeket, aki négy évig szopott.³⁵

Ilyenkor azonban már csak kiegészítő táplálékot jelentett az anyatej, evett rendszeresen mindent. A szoptatási időszakot több okból nyújtották. Leggyak-

rabban azt hozták fel, hogy addig az anya nem esik ismét teherbe. Mások a gyermek egészséges fejlődése szempontjából tartották ezt kedvezőnek. Különösen ha az apróság olyan *nyomorú't* volt, igyekeztek tovább táplálni anyatejjel. Akinél kezdett csökkenni a tej mennyisége, többnyire fölöslegesnek tartotta az elválasztást, ha le is telt az egy év, mondván: *azt a kicsit még od'adom neki, hadd szíjja ki*. Természetesen ha az anyának előbb apadt el a teje, 4–5 hónapos gyermeknél már ebből nem csináltak problémát. Sokszor az újabb teherbeesés vetett véget a szoptatásnak. Volt olyan gyermek is, aki *magától elhagyta, nem kellett neki más csöcs*.

Kevés adatot kaptam arra vonatkozólag, hogy mely időszakot tartották kedvezőnek a gyermek elválasztására. Ezekben is praktikus okokat jelölnek meg.³⁶ Néhányan a tavaszt említik olyan indoklással, hogy *akkor kezdődnek azok a ző'd ételek*. Többen kedvezőtlennek ítélik a nyári hónapokat, mert akkor könnyebben kap bélhurutot a gyermek. Mégis jócskán volt rá példa, hogy éppen a betakarítási munkák miatt választották el a gyermeket, hogy az anya nyugodtan dolgozhasson.³⁷

Az elválasztás vidékünkön is azt jelentette, hogy egyik napról a másikra abbahagyták a szoptatást. Leggyakoribb módja az volt, hogy egy-két hétre elvitték a gyereket valamelyik nagyszülőhöz, s úgy igyekeztek, ne is lássa az anyját addig. Azalatt *elfelejti a csecset. Ha nem látott, jóllakott étellel, nem sírt*. Amikor erre nem volt lehetőség, fokhagymával, korommal, cipőboxszal bekenték a mellüket, s ha a gyermek szopni akart, ijesztgették is az emlőkre mutatva, hogy *bobó, kókós*,³⁸ avagy elriasztani igyekeztek: *kakás*.³⁹ Mindenütt ismert volt az a módszer is, hogy kefét tettek az emlőjük elé, s a gyermek megszurta benne az arcát.⁴⁰

A tej elapasztásának leggyakoribb módja volt, hogy vizes borogatást tettek a mellükre, s fölötte egy száraz ruhával jó szorosan átkötötték.⁴¹ Egyesek szerint a száraz ruhával történő leszorítás is elegendő. S általában igyekeztek minél kevesebb folyadékot fogyasztani. Szórványosan van adat még rá, hogy kiszopatták a tejet az asszony melléből, nehogy *beledagadjon* vagy a *fejibe menjen*.

„Énnekem úgy vót, mikor én választottam Pistimet, elmentem káposztával Tarjánba. Másnap mikor visszagyöttem, úgy érztem, szétszakad a mellyem. Vót egy olyan szegény család, azokat segítették. Ott vót úgy 7–8 éves furma gyerek, oszt kiszopattam velük. Persze kiköpték. Oszt többet meg se jött” (Baláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).

Gyakoribb azonban az volt, hogy kifejték. Már a két világháború között

is inkább csak emlékezetben éltek a mágikus módok. Néhány cseppet olyan helyre kell fejni, ahol sokan járnak, hogy *széthordják a tejet*. Akkor is elapad, ha seprőre fej ki belőle az asszony (Ipolyszög). Legismertebb hiedelem az volt, hogy az ajtó mögé, a *forgóvasra* kell fejni belőle (Litke, Huguag, Őrhalom, Ipolyszög, Csesztve, Patak). Ez utóbbiakat azonban már értelmezni nem tudják.⁴² Több adatom van rá, hogy ha nem járt sikerrel az elapasztás, újra szoptatni kezdett az anya. A legöregebbek közül néhányan még hallottak arról, hogy az ilyen gyermek felnővén ártani tud a szemével, az ebből adódó tilalomnak azonban a gyakorlatban nemigen volt már jelentősége.

Negy-öthónapos koráig csak anyatejet kapott a gyermek,⁴³ s ha nyilvánvaló volt, hogy nem az éhségtől nyűgös, főztek neki egy kis köménymagos-, kamilla-, később ánizsteát. Aztán kezdték a tehéntejre rászoktatni.⁴⁴ Eleinte még jól felhígították, majd mind kevesebb vizet tettek hozzá, s egyéves gyermek már tisztán megitta. Szokás volt árpa-kávé főzetével is keverni. Külön edényfeleség a gyermek táplálására a hagyományos gyakorlatban nem volt ismeretes.⁴⁵ A gumiszopókás üveg a 30-as években jelenik meg a *nagygazda* házaknál. Öt hónap után kapott *kenyérhajkát*.⁴⁶ Ha *darababb*, azaz nagyobb darab került a szájába, aki éppen felügyelt rá, kézzel benyúlt, kikaparta, nehogy megfulladjon. Öt-kilenc hónapos kora között szoktatták rá a főtt ételekre: *amikor már kikaparta az anyjának a keziből, mikor már ordított érte, gebedezett az ételért*. Kezdetben a felnőttek megrágták előtte, s úgy adták ujjheggyel, újabban kiskanállal a szájába.

Egy példa a hagyományozódásra az 1950-es évekből: „Öregmamika. Vót olyan 80 éves. Jó' összerágtá és tette le a gyereknek. Rá nem mertem szólni, mer' akkor aszongya: Utálad? Én se szart ezek a számmal!” (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

Ugyanazt ette a gyerek is, mint a felnőttek, nem *főzicskéltek* nekik külön. A legmódosabbaknál a 30-as években jelenik meg, hogy már kisbográt, kislábast vásárolnak, s abban főzte meg a nagyanya a *teácskát*, grízt, krumplit.⁴⁷ Ezeket kiskanállal adták a gyermeknek. A zöldség- és gyümölcsfélékből készített ételek azonban a legutóbbi időig ismeretlenek voltak falun.⁴⁸

Az etette a gyermeket, akinek éppen a gondjaira volt bízva. Őlébe vette az apróságot, valami rongyot, pelenkát elégett, hogy ne *fenje össze* az ingét. Az első világháború utáni években a *nagygazda* családoknál már külön *előkét* (partedli) készítettek neki.⁴⁹ Leggyakrabban maradék flannel

anyagot beszegtek, s két *gallongot* (vékony pamutpertli) varrtak rá megkötőnek. Ismerünk szövőpamutból horgolt darabokat is, amelyek körben kifeküdtek az apróság vállán. Ugyancsak a legmódosabbak körében a két világháború között itt-ott feltűnik a magasított lábú, elől rögzítőléccel ellátott, karos gyermekszék (*ülőke*). E bútordarabot helybeli mesteremberek készítették. Használata nem tekinthető tipikusnak. Nyolc-kilenc hónapos gyermeket már beletettek, s evéskor az asztal mellé állították vele.⁵⁰

Fürdetés

Egyéves koráig naponta fürdették a csecsemőt, sokan tovább is. Általános vélemény, hogy a gyermekágyas időszakot kivéve, amikor még a bába fürdetett, ez mindig az anya feladata volt.⁵¹ Kényszerűségből előfordulhatott, hogy a fiatalokkal együtt lakó nagyanya, kiscsaládoknál idősebb leánygyermek elvégezte helyette, ennek azonban nyomós okának kellett lenni. Arra, hogy a nagycsaládban egyik menyecske kisegítette volna a másikat ilyen szempontból, nem volt példa: *Egyik a másika gyerekibe a menyecskék nem avatkoztak.*

Megoszlanak a vélemények abban, hogy reggel vagy este jó fürösztetni a csecsemőt. Az esti fürdetéstől nyugodtabban aludt, reggel viszont *ki kellett mosni az éjjeli piszokból*, illetve e változatnál délelőtt pihent jobban, s anyja, nagyanyja zavartalanul végezhetette szokott munkáját. Gyakoribb-nak talán a reggeli fürdetés látszik, bár leginkább azon múlt, mikor ért rá jobban az anya.⁵² Sokan úgy nyilatkoznak, ha lehetett, inkább kétszer megfürdették, különösen amíg féléves nem lett.⁵³ A rendszeres fürdetést újabb gyakorlatnak sejtethjük, tekintve, hogy az öregek nem mindig helyeselték ezt. Hiedelmi indoklás szerint a sok fürdetés *gyengíti* a gyermeket, lassabban fejlődik tőle (Órhalom). Mások szerint viszont éppen az *öregszülők* követelték meg a napi fürdetést, *ahol tisztább család vót.* Módos gazda adatközlők úgy vélekednek, hogy a szegények erre nem tudtak kellő gondot fordítani: *még azt is izé'ték, hogy idő megy, ha megfürdetik.* Saját gyakorlatából azonban mindenki rendszeres napi fürösztést állít.

A gyermek fürdetését mindig abban a szobában végezték, ahol a fiatalok (avagy az egész család) laktak. Nyáron is, amikor a fűtés szempontja lényegtelen volt. A hurkamosó teknőt szódás vízzel jól kiforrázták, a

módos gazdaházaknál azonban már külön erre a célra vettek a cigányoktól egy – egyébként szintén hurkamosónak készült – teknőt,⁵⁴ s amikor nem volt apró gyermek, feltették a padlásra. Ugyancsak a tehetősebbeknél a 30-as évektől volt labor is, s amikor már ülni tudott a gyermek, inkább abban mosdatták le. A teknőt lócára, székre tették. A bábaasszonytól annakidején megtanulták, milyen hőmérsékletű víz a legjobb. Volt, aki egy vászondarabot is tett a vízbe a csecsemő feje alá. Szappant (a *nagygazdáknál* emlékezet szerint már babaszappant⁵⁵) ritkán használtak, akkor is az apróság haját mosták vele. Úgy vélekedtek, *tiszta vót a gyerek testi*, elég csak egy kis puha rongy segítségével lemosogatni.⁵⁶ Utána vászonba csavarták bele. Ennek neve *kifogó* (Litke, Ipolytarnóc), *kivevő* (Ludányhalászi), *szedő* (Hugyag, Őrhalom), Balassagyarmattól nyugatra nem találtam rá külön elnevezést (pl. *vásznonba csavartuk, becsavarták ruhába*). Régi *bőgatyákat* szedtek szét erre a célra, mivel a sokat mosott vászon jól *szedte* a vizet, s puha is volt. Két vászonszélességet hagytak jobbra egyben, a hossza pedig annyi volt, amennyi a gatyáé. Őrhalomban a módosabbak inkább három szélből csinálták. Nagyjából beszegették az anyagot, s készen is volt. A két világháború között *aki nagyon rá akart tenni*, végből vett puha lenvásznat, 1–1,5 métert, s előfordult, hogy színes hímzőpamutttal körbeendlizték. Ez azonban ritka volt. A jómód inkább abban nyilvánult meg, hogy minden gyermeknél újabb gatyát szedtek szét, míg a szegényebbek kimosták és eltették a következőnek. Egy gyermeknél elégnék tartottak egy *kifogót*, a legközelebbi fürdetésig volt idő megszáritani. A vászonba csavart apróságot *nyalábba* (karjában) tartotta az anya, amíg a textília felszívta a vizet. Drégelypalánkon, Patakon volt, aki külön még tartott egy – ugyancsak sokat mosott – gyolcsdarabot, s azzal felitatta a csecsemő teshajlataiban maradt nedvességet. Ezen alkalmi használatú rongynak külön neve nem volt. A fürdővízbe beáztatták a csecsemő szennyését, s reggeli fürdetéskor mindjárt kimosta az anya, az esti fürdővízben viszont gyakran reggelig benne hagyták, a teknőt betolva az ágy alá.

A gyermek fürdővizéhez hiedelmek is fűződtek. Általánosabb az, hogy – csakúgy, mint az első fürdetésnél – nem jó olyan helyre önteni a vizet, ahol *keresztüljárhatnak* rajta. Ezért a *cseppegető* alá, legtöbb helyen pedig a trágyadombra öntötték még a két világháború között is.⁵⁷ Bár arra már nem tudnak válaszolni, hogy ellenkező esetben milyen ártalom érhetne volna a csecsemőt. Nagyorsziban viszont úgy tartották, hogy éppen az útra kell önteni a vizet, ahol sokan járnak, mert akkor sokan fogják sze-

retni a gyermeket. Noha az öregek mindenütt figyelmeztették a menyecskéket, ne öntsék ki naplemente után a vizet, mert ezzel *a gyermek álmát is kiöntik*, a két világháború között már nemigen hallgattak rájuk, s az ekkor született generációból pedig már alig emlékeznek a hiedelemre. Hasonlóképpen jobbra kikopott az emlékezetből az a képzet, miszerint azért sem jó este a gyermek fürdővizét kiönteni, mert akik a házban meghaltak, azoknak a lelkei ott tanyáznak a küszöbön, s ha ott leöntik őket, kárt tehetnek a gyermekben.^{5 8}

Pelenkázás

Ugyancsak az anya feladata volt, hogy a gyermeket tisztába tegye. A végigfáslizott csecsemőt^{5 9} nemigen bolygatták, csak fürdetéskor.^{6 0} A századfordulótól azonban igen ritka ez a pólyázási mód, s az ingescskében lévő apróságot már egyszerűbb kibontani. Ha a gyermek a szoptatás után is sírt, nyugtalan volt, megnézték, nem *piszkos-e*, s lehetőleg mindjárt tisztába tették. Amikor az anya nem volt otthon, ez a nagyanyára (*gazdasszony*) hárult, ő azonban már kevesebb problémát csinált belőle: *Ha ritt, hát ritt! Amikor érkezése volt rá, hát mennézte*. Kiscsaládoknál 8–10 éves leányka már ellátta kisebb testvérét, ha a szükség úgy hozta.

Emlékezet szerint mindig kétféle pelenka volt. A *kispelenka* hozzávetőlegesen zsebkendő méretű, de inkább téglalap, mint négyzet. A *pelenka*, *nagypelenka* egyik oldalát a házivászon szélessége adta ki, s 70–80 cm hosszúra hagyták. Ugyanis a pelenkákat szintén mosásban megpuhult, ócska vászonruhából készítették. Volt, aki még a másodlagos felhasználásra szánt gatyát, inget előzőleg többször beletette a *lugzóba*, hogy puhább legyen. Később már azért is, hogy fehérebbnek látsszon. Ollóval kivágták, vagy inkább csak *kiszaggatták* a megfelelő darabot és készen is volt. A vászon két széle eredetileg szegett, a többi oldallal nem sokat törődtek, hiszen a szétfoslott pelenka pótlása nem jelentett problémát. Másrészt a szegésnél visszahajtott szél feltörte volna a gyermek testét. *Nagypelenkából* 10–15 darabot készítettek, a kicsiből elég volt 5–6 darab.^{6 1} Drégelypalánkon, Nagyorosziban, ahol a házivászon előbb kiszorult a viseletből, többen gyolcs alsószoknyát, inget hasítottak szét erre a célra,^{6 2} de abból nagyobb darabot számoltak, mert kevésbé szívta

a nedvességet. Etéren is a *jógazdák* kisszámú gyermekénél jelentkeztek előszörban újítások a két világháború között. Ludány egyik legmódosabb menyecskeje már 1922-ben un. *vatát* használt.

„Lehetett kapni boltban. Úgy hitták, vata. Olyasmi vót mint a vatin. Fehér. Végben árulták. Jól lehetett mosni. Azt raktam a pelenka fölé, hogy fölvegye a vizet” (Nagyné Galcsik Mária, sz. 1904.).

Ipolyvecén a 30-as évektől a tehetősebb asszonyok inkább csak a *kispelenkát* hasították vászonból, a *nagypelenkához* boltban vettek flanellt. A kevésbé tehető rétegek azonban nem követték a példát, majd csak az utóbbi 20–30 évben tértek át a bolti babakelengyére. Már az első világháború éveiben is volt, aki un. gumipelenkát használt. Ez azonban még merevebb viaszosvászon-feleség volt, amibe pelenkázás után becsavarták a csecsemőt deréktól lefelé. Érdekes, hogy erre a szegényebb családoktól is vannak korai adatok, míg több *jógazda* felesége csak a 30-as években vásárolt ilyet. A 40-es években általánossá vált a guminadrág.⁶³

Bár a legidősebbek is úgy nyilatkoznak, hogy ismerték és használták a *hintőt* (hintőpor),⁶⁴ többen emlékeznek arra, hogy azelőtt, ha *kipálott az ina, a bonca tövi* a gyermeknek, késsel a falról kapartak le un. sárgaföldet (tapasztásra használt agyagot) a tenyerükbe, s azzal szórták be. Amikor pedig ennek ellenére *kiette a kicsinek a vizeletyi*, sótlan zsírral kenték. A pelenkázás módjáról idézem egyik adatközlőmet:

„A kispelenkát összehajtottuk. Hosszában. Hogy úgy egy tenyérnyi széles legyen. Hogy a kis lába közé férjen. Azt tettük először, hogy felfogja a húgyot. Utána jött a rendes (pelenka). Így keresztbe alá tettük, az egyik oldalát begyűrtük a lába közé, a másikat át (hajtották) rajta. Mer' ugye vót, hogy fölütte a húgyot neki, hát hogy föl fogja” (Balláné Hegedűs Ilona, sz. 1899., Órhalom).

A már üzletben vásárolt pelenkát másképp használták. Átlósan kettéhajtották, majd az így kapott háromszög átfogójára merőlegesen ráfektették a csecsemőt. Előbb a lábai között áthúzták a két egymásra fektetett sarkot, majd a bal csücskét ugyancsak a lába közé gyűrték be, végül a jobb felét áthajtották rajta a derekánál, s a kis teste alá csúszatták. A szenyves pelenkát, ha tehettek, mindjárt kimosták, vagy legalább hideg vízben nagyjából kiöblítették, s az összegyűlt szennyest a gyermek fürdetése után mosták ki rendesen.

A csecsemőöltözet nem sokból állt. A *kising~feling* mindig gyolcsból készült, szabása egyezik a keresztelői öltözet leírásánál bemutatott darabéval. A hétköznapra szánt ingecskék nyakkivágása, ujjja esetenként csak saját anyagából szabott pánttal volt szegve. Vizsgált időszakunkban azonban többnyire igyekeztek keskenyebb-szélesebb bolti slingelést használni szegőként az ujjakra, illetve a nyakkivágásnál körgallér-szerű, húzott vagy rakott fodrot (Litkén *ganga* volt a neve) varrtak a slingelésből. Aki nagyon ki akart tenni magáért, slingelés helyett csipkét vett. Litkén ezt inkább maguk horgolták.⁶⁵ Az ilyen csipkés *kisinget* azonban már csak ünnepi alkalmából adták a csecsemőre. Egyébként az ünneplő ingecske többnyire mindössze annyit jelentett, hogy az egyik darabot csak ilyenkor használták, így jobban meg volt kímélve. 3–4 *kising* készült egy csecsemőnek, több fölösleges volt, úgyszólamint hamarosan kinötte. Egyesek szerint *egy fel, egy le*, azaz egyiket ráadták, másikat mosták. *Nagygazda* családok ebben is igyekeztek kitűnni, s előfordult a két világháború között, hogy 10–12 ingecskét varrtak a babakelengyébe. Az első ingeket hozzávetőleg három-hónapos kora táján nőtte ki a gyermek. Az újabbat már úgy készítették, hogy hátul össze volt varrva, csak *hasítékot* hagytak, amin befért a feje, s aztán a nyak körül ezt *szatying* megkötők segítségével fogták össze. — Általánosan elterjedt hiedelem volt, s még a két világháború között is sokan tartották ahhoz magukat, hogy a szemmelverés megelőzése céljából kifordítva adták rá a csecsemőre *kisingét*.⁶⁶ Szerepe volt a gyermek ingének a gyógyításban is. *Roszbetegség, szívszorítás*, ritkábban *ihség* betegségeket emlegetnek, közös tünetük, hogy a gyermek rángatózik, habzik a szája. Ilyenkor gyorsan le kellett róla tépni az inget, s átadni a háttetön. Egyesek szerint jó valami kéznél lévő követ, téglát belegöngyölni, úgy jobban repül. Ahol leesett, elásták. A két világháború között még volt példa e gyógyítási módra.

Hűvösebb időben az ing fölé *rékli* (kiskabát, kötöttkabát) került. Előfordult, hogy meghorgolták maguk, azonban általánosnak már az 1910-es években is az tekinthető, hogy készen vették vásáron, utóbb boltban.⁶⁷ A gépi kötésű, hosszú ujjú, derékig érő *rékli* hátul végig nyitott volt, s pertlivel kötötték meg a nyaknál.⁶⁸ Ebből 2–3 darab kellett egyidőben a gyermeknek, módosabbak többet is vettek.

Elmaradhatatlan volt a kis puhafőkötő (*kisfekető, sipka, kissipka, alsósipka, babasipka*)⁶⁹ hogy a fület nyomja helyre, hogy ne görbüljön fel a füli. Ez általában gyolcsból, maradék delénből, zefirből vagy más mosóanyagból készült. Nem feltétlenül kellett tiszta fehérnek lennie, volt fehér alapon mintás vagy rózsaszín, világoskék, amit korábban nemétől függetlenül, felváltva adtak a gyermekre. Szabhatták két részből, mint a keresztelői öltözetnél ismertetett példányt. Máskor a fejtetőt takaró és a hátát kiadó széles csík hosszanti oldalához varrták a nagyjából négyzetes oldallapokat. Díszítése mindössze keskeny slingelt vagy kézzel horgolt csipke szegés, amit az arc körül fodrosan alakítottak ki. Előfordult sima *margitdísz* szegő is. Szokás volt házilag is horgolni, kötni kis főkötőket, legtöbbször fehér szövőpamutból, de szintén lehetett rózsaszín, világoskék is, utóbb a gyermek nemétől függően. A két világháború között egyre általánosabb, hogy boltban veszik a csecsemő fejfedőjét. Ennek már mindig *sipka* a neve. Módos anya valamennyi *réklí*hez vásárolt mintájában illő sapkát. Általában azonban 3–4 ilyen öltözetdarab elég volt egy gyermeknek.⁷⁰

Ünnepi alkalomra e *kisfekető* fölé még egy főkötőt adtak. A szegény, sokgyermekes családoknál a kétféle főkötő nem sokban különbözött egymástól. Ugyan az ünnepi mindig fehér volt, s valami kis szalagdíszítést varrt rá az anya. Vizsgált időszakunkban azonban már általánosnak az tekinthető, hogy egy ünnepi főkötőt minden gyermeknek csináltattak legtöbbször a helybéli *varróasszonnyal*. Anyaguk, díszítésük változatos volt egy-egy falun belül is, s táji eltérések még tendencia jelleggel sem igen állapíthatók meg.⁷¹ Többnyire selyem volt az alapanyag, s mindig bélelték gyolccsal, hogy legyen egy kis tartása. Előfordult, hogy az egészet beborították ritka csipkeszövettel, széles selyemcsipke csíkokkal. A díszítéshez fehér, rózsaszín vagy kék taftszalagot használtak.⁷² A szalag rakása, ráncolása változó volt. Gyakran a szalagránckok közé gyöngyöket varrtak, a rakott szalagsor rögzítésére pedig készen vett díszcsíkokat (*ragyogós, rezes, ezüstcifra stb.*) használtak. Általános az volt, hogy a díszítés a gyermek arca körül futott, s a széles taftszalag megkötőt oldalt kötötték nagy csokorra.⁷³

A csecsemő fürdetés után kapott tiszta ruhát, ha kétszer fürdették naponta, akkor előfordult, hogy este ugyanazt adták vissza rá, csak reggel vettek elő másikat. Mint említettem, a gyermekholmit a fürdővízben mosta ki az anya, először mosószappannal. Utána ismét beszappanozták, beletették az üres fürdetőteknőbe, s forró vizet öntöttek rá. Addig hagyták, amíg annyira hült a víz, hogy kezük már elbirta, átnyomkodták, majd

öblítették. Többé-kevésbé még tartották magukat a két világháború között a tiltáshoz, miszerint nem szabad pelenkát, gyermekruhát kint hagyni száradni napnyugta után, mert akkor *kinn marad a gyermek álma*. Legtöbbször reggel végezték a mosást.

Az a körülmény, hogy a gyermek kikerült a pólyából, nem járt feltétlenül együtt azzal, hogy öltözete is megváltozott. Különösen nyáron, továbbra is elegendő volt a hátul összevarrt *kising*.⁷⁴ *Jógazda* anya azonban már a század elején karonülő gyermekének legalább ünnepre készített vagy készíttetett egy díszesebb ruhácskát⁷⁵ valami finomabb, de mindig fehér kelmeből. Ennek szabása vagy a *kisinggel*, vagy a később bemutatandó *zobonnyal* egyezett.⁷⁶ Ugyancsak a tehetősebb réteg engedhette meg magának, hogy a helybéli *féketővarróval* ünnepre díszes, merevített főkötőt csináltasson kisgyermekének. Ez azonban területileg sem volt általános. Órhalomban, Huguagon emlékeznek a *galárisos-sipkára* (*gyöngyös-sipka*). E két részből szabott főkötő formájában hasonlított a menyecskefőkötőkre, leszámítva azok *hátróját*,⁷⁷ diszítőelemei pedig színben és formában teljesen megegyeztek azokkal. Karonülő korban kapta ezt is a kisgyermek, s először a soron következő *jelesünnep* alkalmával adták rá. Két-hároméves korig viselhette, addig a kislány haja megnőtt, a fiú pedig már kaphatott kis kalapot.⁷⁸ Az első világháború után néhány évig még szokásban volt a *gyöngyös-sipka*. Dejtárról és Patakról szintén ismerünk merevített gyermekfőkötőket (*farkas-fékető*). Ezek formája megegyezik a három részből szabott csecsemő-főkötőkével, de aljához még egy elől lekerekített, rakott fodrot varrtak, amin ugyancsak körbefutott az a szalagdísztítés, amilyen az arc körül volt. Ilyen főkötőket még az 50-es évek elején is viseltek, azonban csak a kislányok, a pólyából kikerülvén, ameddig meg nem nőtt a hajuk a fonáshoz. Emlékezet szerint az első világháború előtt a kisfiúknak is volt hasonló főkötőjük, ezt azonban a boltban vett sapkák hamarabb felváltották. – Egyébként egy–másfél éves korig nem nyúltak a gyermek hajához ollóval, mondván, hogy nem lesz szép haja felnőtt korában. Másrészt leánykánál *avvót a dicsőségig*, minél hamarabb be tudták fonni legalább a kis előhaját, s a tarkóra vezetve összekötötték.⁷⁹ A kisfiúkat azonban, ahogy közeledett a nyár, legtöbbször kopaszra nyírták.

A jármi tanuló apróság már mindenütt a *kisingtől* eltérő fajta inget (*ing*) kapott.⁸⁰ Aki tehetette, gyolcsból varrta ezt, de megfelelt a maguk-szötte vászon is. Derékszögű szabásvonalak szerint készült, hosszú ujjá bavarrott. A gyolcs *ing* alját az anyag szélességéből adódóan lehetett bő-

vebbre szabni, házivászonnál a viseletdarab két oldalába *eresztéket*⁸¹ varrtak. A kerek nyakkivágást keskeny, saját anyagából készült pánt szegte. Elöl akkora *hasítékot* hagytak, hogy a gyermek bele tudjon bújni, s ezt egy apró, un. porcelángombbal fogták össze. Az *ing* volt nyári hétköznapiakon a kisgyermek egyetlen ruhadarabja⁸² hozzávetőlegesen az első világháborúig, sőt nemegyszer egy megkíméltebb, gyolcsból készült példány jelentette az ünneplő öltözetet is. *Ingből* 8–12 darab volt egy gyermeknek, mivel ha már naponta nem fürdették, az ő ruhaneműjét sem mosták külön, így ki kellett tartson a készlet két nagymosás között. Az 1910-es évek végétől az *ing* mindinkább alsóruha lett. Gyűjtőterületem nyugati részén a városi tapasztalatok hatására már 1920 körül megjelenik egyelőre alsóruhaként a boltban vett, gépi kötésű kezeslábas (*kezeslábas-bugyogó*), másutt 10–15 évvel később térnek át erre a tehetősebek.⁸³ Emellett már funkcióját veszítette a hosszú *ing*, így el is hagyták. Helyette felülre a járnai kezdő apróságra továbbra is *kisinget* adtak, szintén alsóruhaként.

Többnyire az *inggel* egyidőben kapott gyermekruhát is az apróság,⁸⁴ aminek neve Balassagyarmattól nyugatra *szoknya*, Órhalomban, Hugyagon váltakozva *szoknya* (a női viseletdarabtól megkülönböztetendő: *előkés-szoknya*, *mellyes-szoknya*),⁸⁵ *zobony*, innen keletre az utóbbi terminológia általános.⁸⁶ Készülhetett kartonból, szövetből, kékfestőből, kasmirból, barchentből, flanellből, delénből. Ipolyszögön néhányan halomásból arról is tudnak, hogy régen a szegények magukszötte vásznat festettek meg hozzá.⁸⁷ Ezek többnyire mintás textilek voltak, kislánynak élénkebb színű, fiúnak sötétebb illett.⁸⁸ Új anyagot még a *nagygazdák* sem vásároltak hozzá, maradékból készült, vagy anyja viseltesebb, illetve divatjamúlt szoknyáját szedték szét erre a célra. Többnyire otthon megvarrták, ritka volt, aki *varróasszonnyal* készítette. Szabása mindenütt azonos. Az immár ívelten bevarrott ujjú felsőrészhez derékban húzott szoknyát varrtak. Hátán derékig nyitott volt, s gombokkal záródott. Ujja csuklóig, alja térd alá ért. Díszítésmódjában területemen a nyak körüli slingelt fodor közös, egyébként a mindenkori helyi ízlés, valamint a szülők vagyoni helyzete szerint igyekeztek cifrábbá tenni hajtásokkal, szegőkkel, szalagokkal, stb.⁸⁹ Az anyag jellege, értékes volta, s a díszítés mértéke szerint volt téli, nyári, illetve ezen belül *köznapló* és ünnepi változata. Az utóbbiból csak egy készült, hétköznapi 2–3 darab. Természetesen a *jógazdák* kisszámú gyermekeinek több is lehetett. A *zobonyt* korábban a már ismertetett *ing* fölött viselték. Ünnepre egy-két kis gyolcs alsószoknya

is tartozott az öltözethez, s azok slingelt szegése kilátszódott a ruhácska alól. Ez nem csak kislányra, hanem fiúra is érvényes volt. A kezeslábas elterjedésével átmenetileg erre, valamint a meghosszabbított használatú *kising* fölé húzták a *szoknyát* a gyermekre, különösen hűvösebb időben.⁹⁰ Másutt a *kezeslábas-bugyogó* a fiúknál az alsószoknyát helyettesítette ekkor már. A *zobony* viselete végleg csak az 50-es évek második felében szűnt meg.⁹¹ Helyette kezeslábas-*rékli* (ez már elől gombolódó, gyári kötöttkabát) összeállítást adtak felsőruhaként a gyermekre. Kislányoknál olyan átmeneti forma is kialakult helyenként, hogy ehhez még egy kis szoknya vagy kötény is tartozott.

A hideg ellen leánykának, fiúnak egyaránt, maradék anyagból készült kendőcskével kötötték be a fejét, majd a kezeslábasal együtt megjelentek a különböző formájú bolti sapkák. Egy–másfél éves gyermeknek lábbelije nemigen volt, legfeljebb tétre készített az anyja neki valami rongyból hevenyészett papucsfelét.⁹² A magasszárú cipőcskék a 20-as évektől terjedtek a *jógazdák* körében.⁹³

Ezen, a speciálisan gyermeknek készült öltözetdarabokon kívül, alkalmilag az időjárás viszontagságai ellen használhatták családtagjaik ruhadarabjait is. Pl. anyja téli *köznapló* fejkendőjével átkötötték a felsőtestét, nagyobb testvérük mellényét, kabátját húzták rá stb.

Az egy–másfél éves gyermekek hagyományos viseletének átalakulása, mint láttuk, részleteiben esetlegesebb, az általános érvényű, főbb tendenciák azonban kirajzolódnak. A mezőgazdaságból élő, hagyományörzőbb falvakban, illetve ilyen rétegeknél konzerválódnak a régi alapformák, a tehetősebbeknél viszont a felhasznált anyagok mind értékesebbek, nő a díszítettség, bizonyos kistáji eltérések immár a legfiatalabbak viseletében is megjelennek. Pl. Órhalomban, Huguagon a *galárisos-sipka*. Ugyanitt a 20-as években másfél éves kislány ünnepen a női viseletben éppen szokásos formájú köténykét kap az *előkés-szoknyához*. A szükségletet meghaladó mennyiségi felhalmozódás azonban még a *nagygazdáknál* sem következik be a hagyományos viseleten belül. Mire ezt a gyermekszám csökkenésének mértéke indokolta teszi, akkorra áttérnek a boltban vásárolt ruhafélékre, s immár az *úri* rétegekkel igyekeznek felvenni a versenyt. A városokkal megélhetési kényszerből szorosabb kapcsolatba kerülő falvak, rétegek hamarabb veszik át a legolcsóbb bolti termékeket, illetve azok mintájára átmenetileg maguk is készítenek új formájú ruhadarabokat. Pl. maradék flanelből hosszú nadrágot, kis kabátfelét varrnak. Ezen belül azonban a legtovább megmaradnak a minimális ruhakészlet

mellett. Bár nem hangsúlyosan, de mindenütt ilyen vagy olyan formában, a két világháború között jelentkezik a törekvés, hogy a különböző nemű gyermekeket minél kisebb korban már megkülönböztessék.⁹⁴

A gyermekholmik nemigen öröklődtek, esetleg csak az ünnepi főkötő. Általában elhasználódtak, s egyébként sem törődtek különösebben velük. Minden gyermeknél újra készítette az anya.

Pólyázás

A mai legidősebb generáció is már csak hallomásból emlékszik rá, hogy az újszülöttet szorosán végigfáslizták.⁹⁵ Elbeszélés szerint, miután a *kis- és nagypelenka* segítségével tisztába tették, keresztben ráfektették a csecsemőt egy pelenkának készített vászondarabra, annak két végét ráhajtották, eligazgatva a nyaka körül. Volt egy kb. tenyéryi széles vászon vagy kanavász csík, amivel a válltól kicsit lejjebb kezdve becsavarták olymódon, hogy a csík közepét tették felül a csecsemő alá, a két végét elől keresztettkék, majd hátul is, s így folytatták a lábáig. Közben gondosan egyenesre igazgatták végtagjait.⁹⁶ Abban megoszlanak a vélemények, hogy ezt követően a csecsemőt csak egy kisdunnával takarták le, avagy a pólyapárnába is bekötötték. Az eképpen bepólyázott csecsemőt csak fürdetéskor tették tisztába. Négy–hathónapos koráig volt így szokás.⁹⁷ Az eljárást több szempontból hasznosnak ítélték. Részint *nem görbülnek meg a gyerek csontjai*, részint nem kell attól tartani, hogy *kikaparkodja* a szemét. S az ócska vászondarabért sem volt kár, ha a *faggyúsan* világra-jött csecsemő testétől beszennyeződött.

Kutatásaim szerint a múlt század utolsó két évtizedében hagyták el e pólyázási módot,⁹⁸ enyhített változatai azonban helyenként még fennmaradtak. A századfordulótól már születés után *kisinget* adtak a gyermekre, Litkén azonban volt olyan adatközlőm, aki 1919-ben született gyermekét is még az ingecske fölött végigfáslizta anyósa tanácsára.

„Vót olyan tenyéryi széles, hosszú kanavász. Úgy mondtuk: pónyik.⁹⁹ Ezzel tekertük végig a gyereket. Fentről kezdték és a lábánál kötték meg. Előtte tisztábatették, rá a kisinget, aztán csavartuk be. Jó vót ez, mer' nem fente össze magát. A lábait is igazítottuk össze, hogy jól fejlődjön. Kéthónapos koráig vót így. Persze ha fejlett gyerek vót, mán hamarébb is kivették. Két pónyik elég vót, az egyiket mindig kimostuk” (Márton Lászlóné, sz. 1892.).¹⁰⁰

Másik változat az volt, hogy már csak derékig csavarták be az ingbe öltöztetett gyermeket, így napközben is tisztába tették (Ipolyfödemes). Véleményem szerint részben e gyakorlat szívósságát kell keresnünk amögött is, hogy a csecsemő köldökének pólyázását sokan nyújtották 4–5 hónapos korig is, s a köldökpólya segítségével gyakran a csecsemő kezeit is leszorították a *farocskája alá*. Kérdésemre, hogy a köldök leszáradása után mi szükség volt a pólyázásra,¹⁰¹ többen úgy indokolják: hogy ne ferdüljön el a dereka, ne legyen csipőficamos, *akkor nem rántja meg a derekát*.¹⁰²

A *köldökpólya* (*púpruha*, *püpkötő*, *pólya*) egyébként ugyancsak tenyérnyi széles, 1–1,5 méter hosszú, de sifonból készült csík volt, aminek vége a megkötést megkönnyebbitendő, *szatyíngban végződött*. 2–3 darabot készítettek belőle a gyermeknek. Itt jegyzem meg: hosszú ideig idegenkedtek attól, hogy a csecsemő keze szabadon legyen, legalább a pólyapárnába szorosan mellépólyázták.

„Mindig úgy vót pólyázva, hogy a kezi mellette. Úgy megszokta, hogy mikor már nem is vót a dunnikában, ahogy lefektettem, a kezit maga mellé tette. Úgy jobban pihen, meg nem kaparja össze magát” (Hegedűsné Fábián Angéla, sz. 1901., Órhalom).

A pólyapárna négyzetes formájú volt, valamivel kisebb, mint az ágyban használt párnák,¹⁰³ s kevésbé tömték meg tollal, hogy könnyebben tudják a gyermeket belecsvarni. Neve Nagyoroszitól Balassagyarmatig *vánkus-vánkuska*, innen keletre *dunnika*, majd Litkén, Ipolytarnócon a *dunnika* mellett ismét előfordul a *vánkus*, de ritkábban.¹⁰⁴ A 40-es évektől terjedő, ma is használatos szabvány pólyától (*hosszúvánkus*, *hosszúpólya*)¹⁰⁵ megkülönböztetendő, az alábbi terminológiák használatosak: *sarkos-pólya* (Órhalom, Csesztve), *csücskös-pólya* (Ludányhalászi), *négy-sarkos-párna* (Csesztve), *négysarkos-vánkus* (Patak, Dejtár), *háromcsücskű-vánkus* (Ipolyvece), *becsavaró-vánkus* (Drégelypalánk).¹⁰⁶ A *vánkus* huzata hétköznapra piros, ritkábban kék alapon fehér csíkos, illetve kockás kanavászból készült, 1930-tól gyakoribb a piros vagy kék színnel mintázott zefír.¹⁰⁷ Órhalomban, Húgyagon a századfordulóig kékfestőből varrták. Az ünneplő huzat anyaga általában fehér sifon vagy ugyancsak fehér alapú, keskeny kék csíkos zefír volt, ezt azonban a csecsemő fejét kerepező két oldalon slingelt fodorral díszítették, sőt volt, aki a szélétől beljebb *befűzős* slingelt csíkot is varrt rá, s abba fehér szalagot húztak bele. Arra is van példa, hogy e sarkot a szabásnál lekerekítették. Szintén Órhalomban és Húgyagon a század elején piros alapszínű virágmintás kasmír huzatot (*sávoli*) használtak ünneplőre, amit hasonlóképpen slingeléssel

díszítettek. Mivel az első világháború után nem lehetett *sávóli*hoz hozzájutni, ők is áttértek a fehér gyolcsra, a tehetősebbek azonban inkább damasztot vásároltak. Ez utóbbi anyagból készült huzat csak addig számított ünneplőnek, amíg ki nem mosták, mert akkor veszített fényéből. Gyermekeként egy ünnepi huzat volt, ugyanaz, amiben keresztelték. Hétköznapra legalább kettő kellett, hogy legyen váltás, de átlagosan 3–4 darabot készített az anya. Szükség szerint cserélték a pólyapárna huzatát, reggel azonban mindenképpen tisztát kapott a gyermek fürdetésnél. Maga a párna kiszolgált egy gyereket, utána kidobták.

Pólyázáskor a slingeléssel díszített sarokhoz esett tehát a csecsemő feje, amikor ráfektették a *vánkuskára*. Először az alsó, majd a balról eső sarkot hajtották rá, végül a jobb sarkát. Utána rögzítették a *pólyakötő*vel oly módon, hogy az alá fektetett szalagot egyszer felül, egyszer alul keresztben áthúzták, végül felül, a lábánál megkötötték *bukorra*.¹⁰⁸ Az adatokból úgy tűnik, nem volt kizárólagos terminológia a *pólyakötő*re. Mondták esetenként *pólyakötő*nek (Litke, Ludányhalászi), *párnakötő*nek (Ipolyzög), *vánkuskötő*nek (Ipolyvece), *babakötő*nek (Órhalom), *pólyázó-zsi* *nórnak* (Litke), vagy csak egyszerűen *kötő*ként emlegetik (Drégelypalánk, Patak, Dejtár). Gyakran azonban anyaga alapján nevezték meg, pl. *szatyíng*, *szőrmadzag*, *cifrakötél*, *rece* stb. Falvanként némi időbeli eltérés mutatkozik, nagyjából azonban megállapíthatjuk, hogy a múlt század végén egyszerű, *cigányszátván* szőtt kenderszalagot (*szatyíng*), illetve vásáron vett gyapjúszalagot (*szőrmadzag*, *szakácskötő*, *gyapjúgallong*, *cifrakötél*, *zsinór*) használtak. Az utóbbi jobbra élénk lilás-rózsaszínű volt, idősebb asszonyok későbbi gyermekeinél inkább zöld vagy szilvakék. A századfordulótól a *szatyíng* mindinkább hétköznapi használatú lesz. Az első világháborút követően az ünnepi *pólyakötő*höz már vásáron, boltban vesznek 5–6 cm széles, pirossal mintázott pamutszalagot (*rece*, *tótvarrás*), olyat, amit a lepedők, abroszok széleinek egybedolgozására is használnak. A 20-as évektől jelenik meg ennek selyemmel átszőtt változata, amiből már van tiszta fehér, fehér alapon piros, rózsaszín vagy világoskék mintájú. Míg gyűjtőterületem keleti felén a fehéret tartják legszebbnek, Dejtártól számítva nyugatra már a csecsemő neme szerint választottak a piros, rózsaszín, illetve kék mintájú között. A régi divatú keskeny szalagokból 2 métert számoltak, a *rece*ből elég volt kevesebb is (általában másfél méter), mert ennek végéhez már fehér taftszalagot varrtak, s azzal kötötték csokorra. *Pólyakötő*ből hétköznapra egy–kettő volt, ünnepre egy feltétlenül kellett, aki tehetett, vagy *adott rá*, vásárolt többet is. —

Télen, ha vitték valahová a csecsemőt, még egy berliner kendőbe is becsavarták.¹⁰⁹ – Ugyancsak amikor kivitték a portáról a párnába kötött gyermeket, az arcára *szemire valót* terítettek, amelyet már a keresztlő kelengye leírásánál említettem. Sok helyen azonban nem volt erre külön alkalmatosság, megtette az anyának egy zsebkendője is. Funkciójaként azt jelölik meg, hogy *legyek ellen* volt, feltételezhető azonban egy korábbi, szemmelverést távoltartó cél is.

Nehéz meghatározni, hogy meddig volt *vánkus*ba kötve a csecsemő. Fügött attól, milyen fejlett volt, de attól is, mennyire értek rá vele foglalkozni. Hiszen addig volt a legkevesebb gond rá, ameddig pólyázták. Előfordult, hogy már háromhónapos gyermeket is kivettek a pólyából, tipikusabbnak azonban a hathónapos kort kell tekintenünk.¹¹⁰ S miután nappal már *ülőkében* volt, csúszkált a földön, éjszakára ismét belekötötték a *dunnikába*, s csak amikor már járt, akkor hagyták végleg el. Ez utóbbi ugyancsak a gyermek fejlődése mértékének függvénye volt.

Bölcső, altatás

Láttuk, hogy keresztelésig, néhány adat szerint az avatásig, a csecsemő helye anyja mellett volt az ágyban. Utána került bölcsőbe.¹¹¹ A teknőbölcső használatáról csak halvány emlékeket találtam.¹¹² Halászában 1880 körül még módos házaknál is előfordult, a század végén azonban már csak néhány sokgyermekes, szegény családban. Másutt általában annyit sikerült kideríteni, hogy a legidősebb adatközlők sem használták már, legfeljebb az előző generációtól hallottak erről.¹¹³ A teknőbe szalmát tettek, azt fedték egy *nagypelenkával*, úgy került bele a végigfászlított csecsemő, s egy kisdunnával betakarták. Ha útban volt az apróság, teknőstül betolták az ágy alá, vagy feltették az ágy végébe.

„Emlékszek, hogy még régen beletették egy mosóteknőbe, oszt betolták az ágy alá. Vagy az ágy végébe dobták. Beszélték. Hallottam eztet is, hogy a gyerek éjszakára be lett tolva az ágy alá, oszt csak nem értették az anyjéék, mér' kezd el rögtön sikítani, mikor máskor csendben van. Hát egyszer meggyűjtják a lámpát, hogy megnézzék, hát tele vót a gyerek poloskával. Azok meg amíg világos vót, nem csipték, csak amikor a lámpát elő'tották. Úgy aztán kiszedték a gyereket, a teknőbe meg petróleumot tettek, azt meggyű'tották, oszt úgy

megpattogtak a poloskák" (Drajkóné Zábrádi Margit, sz. 1916., Drégelypálánk).¹¹⁴

Ugyancsak a századforduló táján hagyták el végleg azon talpasbölcső típus használatát, amelynek nem voltak lábai, hanem oldallapja lett talpszerűen kiképezve. A kevés adat vagy arra utal, hogy korán kiszorult a gyakorlatból, elképzelhető azonban az is, hogy használata vidékünkön nem volt általános.

Érsekvadkerten sikerült egy ilyen tárgyat gyűjtenem.

Bölcső, „bölcső” (PM: 74.8.1.)

Alacsony talpasbölcső forma. Fenyőfa deszkákból csapolva. A csapolások faszögekkel megerősítettek. Az oldallapok felső részén fogásra szolgáló, téglalakú lyuk. Két hosszanti oldalába kívülről 3–3 fogas volt csapolva (ezekből 3 már letörött). Az oldallap szélén kívül és belül 2–2 vésett csik. – H.: 73 cm, Sz.: 40 cm, M: 21 cm. – Az eladóra apai nagyanyjától maradt, aki emlegette, hogy amikor a *faluház*hoz fonni mentek, ilyenben vitték magukkal csecsemőiket, hónuk alá fogva.¹¹⁵ Amíg fontak, lábukkal ringatták, s ha elaludt a gyermek, betolták az ágy alá, lóca alá.

A múlt század utolsó évtizedétől a magas talpasbölcsök általánosak vidékünkön.¹¹⁶ Neve *bőcső*, az állványos bölcsőtől megkülönböztetendő: *talpasbőcső*, *ringóbőcső*.¹¹⁷ Anyaga fenyőfa. Hosszanti oldalai egyszerű, hengeresre esztergályozott rudacskákkal voltak rácsozva. Keskeny oldalainak tetejét gyakran ívelt szegőléc díszítette. Áttört faragású vagy festett bölcsőkre senki nem emlékezett. Csak egyszínű barnára voltak lemázolva. Ritkább volt ugyan, de mindenütt ismerték az állványos bölcsőt is. Ennek szintén *bőcső* volt a neve, ha konkrét formájára akartak utalni, *hajdóbőcsőt* (Litke), *lábabőcsőt* (Ludányhalászi) mondanak, de van, aki a *talpasbőcső-ringóbőcső* szembeállítást használja (Litke, Csesztve), az utóbbin értvén állványos bölcsőt. Sokan csak körülírják: *úgy fentről lógott a lábáról, rendes lába vót, oszt ki vót rá függesztve, úgy kellett lökni* (ellentétben azzal, amelynek a *lába billegett*). Ennek keményfából készült lábai voltak, többnyire díszítettek, de csak körvonalainak ívelésében, s a fenyőfa bölcső-rész oldala jobbára ugyancsak rácsos volt.

Szegényebb családoknál az apa tákolta össze a bölcsőt: *Ha csinyált gyereket, csinyáljon bőcsőt is!* mondták. Amennyiben maga nem boldogult vele, ügyesebb kezű rokonhoz, jó szomszédhoz fordult, akinek utóbb munkával *visszafizetett*. Minden faluban akadt olyan *öreg faragóember* is, aki már inkább pénz ellenében elvállalta. Litkén Balla András (sz. 1889), noha nem volt tanult mestersége az asztalosság (egyébként a

vasútnál dolgozott), külön specializálta magát e bútorfajta készítésére. Az állványos bölcsők felfüggesztéséhez szükséges rögzítővasat és karikát a kovácsnál rendelték meg. Módosabbak azonban inkább asztalossal csináltatták a bölcsőt. Nem volt minden háznál e gyermekbútor, de akinek volt, azé *szolgált másnak is*, azaz, ha nem volt éppen szükség rá, kölcsönadták. Jobbára rokonságon belül, de nem kizárólag. Ha úgy gondolták, hogy már végleg fölösleges náluk, továbbajándékozták valamelyik rokon házaspárnak, ahol számítani lehetett még további gyermekáldásra.

Emlékezet szerint a talpas- és állványos bölcsőbe már mindig készítettek egy kis szalmazsákot, amit háziváson lepedőfélével terítettek le. A gyermek fejéhez egy *kisvankus* került, így tették be a pólyapárnába kötve.¹¹⁸ Betakarták egy *kisdunnával*. Azokban a falvakban, ahol a pólyát *vankusnak* nevezték, ott ezt hívták *dunnikának*. A legöregebbek hallomásból úgy emlékeznek, hogy valamikor nem készítettek külön *kisdunnát*, hanem egy háziszöttes huzatú *fejelt* használtak erre, amelyek nem volt olyan erősen megtömve tollal. A saját gyakorlatukból azonban már nagyobb méretű, színes kanavász, később zefir huzatú dunnát emlegetnek. Két huzat elég volt erre, csakúgy, mint a kispárnára. Ezek nem piszkolódtak olyan nagyon. A *kisdunna* fölött a gyereket még külön bölcsőbe is lekötötték, nehogy kiessen. Ehhez szintén *szatyíngot*, *szörmadzgot* használtak, a rácsok adta nyíláson húzva át egyik oldalról a másikra. Nyáron a gyermek fejénél egy vesszőt káváként keresztbe hajlítottak, s letakarták. Volt, aki külön méterszer méteres terítőfélet készített erre a célra, valamilyen fehér vagy fehér alapon mintás mosóanyagból. Balassagyarmattól nyugatra, ahol az asszonyok hímzett gyolcs fejkendőket, utóbb ehelyett un. tilang kendőket viseltek, ezekből használt az anya.¹¹⁹ Kettő volt belőle, hogy váltani tudják, ha elpiszkolódott. Funkciójaként kizárólag azt jelölik meg, hogy a legyek ne férjenek az aprósághoz, korábban esetleg a szemmelverés megelőzésére is alkalmasnak tartották.¹²⁰

A bölcsőt az anya fekhelyének közelében helyezték el.¹²¹ Volt, hogy éjjel kinyújtott lábával ringatta az asszony, gyakoribb azonban, hogy egy madzgot kötött a bölcsőhöz, s annál fogva mozgatta.^{121/a} Nappal *lábbal taposták*, azaz a talpánál hajtották lábbal. Ilyenkor a házon belül valamelyest változtathatták a bölcső helyét, hogy az anya, nagyanya közben végezhesse a dolgát. Felügyelet nélkül ugyanis hosszabb időre nem szívesen hagyták a gyermeket. Mindenütt tudnak olyan esetekről, hogy a gyermek feje a rács közé szorult, vagy a lekötő madzagba gabalyodott bele

és megfulladt. – Általánosan ismert hiedelem, hogy üresen nem szabad ringatni a bölcsőt. A magyarázatban azonban már bizonytalanok. Egyesek szerint megbetegszik a gyermek, mások úgy vélik, hogy halálát is okozhatta. Legtöbbször azonban csak megszokásból tartották be még a két világháború között is.

Itt szólok a gyermek éjszakai nyugalomát célzó szokásokról. Már láttuk, hogy ennek érdekében nem öntötték ki este a fürdővizét, nem hagyták kint száradni a gyermekholmit, a házhoz érkező látogatót feltétlenül leültették. Egyébként naplemente után jött vendégnek, különösen, ha maga is szoptató asszony volt, nem örültek, attól féltek, *álomér' gyütt*. Többé-kevésbé még élt a 30-as évekig azon hiedelem, amely szerint, ha naplemente után kiadnak valamit a házból, azzal *kiadják a kisgyermek álmát*.¹²² A tiltás olyan formában is megfogalmazódott, hogy kisgyermekes háztól napszállta után nem szabad semmit kölcsönkérni. Az *álmolpás* szokására azonban már csak a legidősebbek emlékeznek. Az álmatlan apróság valamelyik hozzátartozója kilopakodott a disznóólhoz, s az alvó jőszág alól óvatosan kihúzott szalma főzetében fürösztötték meg a gyermeket. Ha azonban a disznó felébredt, hatástalanná vált a szalma. Ilyenkor később újra próbálkoztak (Órhalom).¹²³ Valószínűleg a szemmelverés képzete is befolyásolta azt a hiedelmet, hogy nem jó, ha egyéves koráig a csecsemővel sokat járkál házon kívül az anya, mert *széthurcolja az álmát*. A fiatalabbak már racionálisabb magyarázatokat fűznek hozzá: *Ez igaz is vót, mán nem azér', hogy babona. Mer' akkor nem vót az a megszokott rendje, meg csend, meg nyugalom neki*.¹²⁴ – Vidékünkön is ismeretes mondás, hogy ha a csecsemő álmában nevet, *az angyalát látja*.

Voltak tapasztalaton alapuló, racionálisabb eljárások is. Vidékünkön szintén általános volt a *cumi* (*cucli, gyugó*) használata. Kenyeret, esetleg zsemlet összerágott az anya, kiköpvén megcukrozta, s egy kis rongyba belekötötte cérnával. Megnyomkodta, hogy laposabb legyen, s a nyűgöködő apróság szájába dugta. Ettől elhallgatott, s ha nem volt komolyabb oka a sírásra, el is aludt. A 30-as évektől a módosabbaknál a patikában vett gumicucli fokozatosan háttérbe szorította, de még az 50-es években sem ritka, hogy a gyermekre felügyelő nagymama a régi módszerhez folyamodott. Ugyancsak hozzávetőlegesen az 50-es évekig a legtöbb kisgyermekes háznál tartottak otthon szárított mákhajat. Mindössze arra ügyeltek, ne legyen erős a főzet, mert a túladagolásból fakadó szomorú példák mindenütt ismertek.¹²⁵ Ezen eljáráshoz kényszerűségből gyakran napközben is folyamodtak, hogy az anyát munkájában ne tartsa fel a csecsemő.

„A napszámosoktól hallottam. Mákhajat is főztek, hogy aludjon a gyerek, csak mehessenek dolgozni, napszamba, ahová ígérkeztek” (Kmettiné Mitasz Rozália, sz. 1934., Ipolyvece).

Nehéz megállapítani, hogy mennyi idős koráig volt bölcsőben a gyermek. Amíg pólyába kötötték, addig feltétlenül. De legtöbbször utána is éjszakára abban készítettek fekhelyet neki, ameddig csak elfért benne. Vannak, akik úgy vélekednek, attól függött, *milyen természeti vót a gyerekeknek*: ha nyugtalanul aludt, hamarabb kivették a bölcsőből, mert félték, hogy kiesik belőle, felborul vele. Mások úgy fogalmazzák, hogy addig tartották bölcsőben a gyermeket, amíg ki nem mászott belőle, tehát a fejlettségétől függően. Számított az is, mennyi idő múlva született a következő apróság a családban. Bár tudnak olyan eseteket is, amikor két gyermek aludt szorultságból egyszerre egy bölcsőben.¹²⁶ – Amikor kikerült a bölcsőből, a *masinaszögben* deszkák segítségével csináltak neki hevenyészett fekhelyet, hacsak nem az *öregmaminak* volt ott a hálóhelye. Akkor a *karoslócán* ágyaztak meg a gyermeknek. Ha volt még ágy, nagyobb testvérével fektették össze.

A bölcső vidékünkön általában véve a 40-es években szorult ki a használatból a gyermekkosci javára.¹²⁷ Részletesebben vizsgálva: gyűjtőterületem nyugati részén már a 30-as években megtaláljuk az új alkalmazhatóságot, mégpedig a legszegényebb rétegnél. A fővárosban dolgozó férj vett meg ott egy használt gyermekkoscit. Ludányhalászikban és attól északra, a losonci út mentén fekvő falvakban ugyancsak 1930 körül jelenik meg a gyermekkosci, de a *nagygazdák* körében. Sokszor ezek még vesszőből fonott, nagyméretű alkotmányok. Ezzel szemben Órhalomban az első gyermekkoscit csak 1947-ben vette a falu egyik *jógazdája*, s az 50-es években is többen használtak még bölcsőt, csakúgy, mint Ipolyszögön és Csesztvén.

Csecsemő a mezőn

Dologidőben a család érdeke azt kívánta, hogy minél előbb számít-hassanak az anyára a határbéli munkákban. Mint láttuk, nagycsaládban, generációs családban a *gazdasszony* napközben ellátta a gyermeket. Kezdetben ezt bonyolította, hogy az anyának szoptatni kellett. Másrészt sokszor még a nagymama nem volt olyan öreg, s mivel szükség volt a mun-

kaerőre, kihozván az ebédet, maga is ottmaradt dolgozni. Legfeljebb a még élő dédanyára hagyhatták otthon az apróságokat. Azonban, amíg annak volt ereje, maga is igyekezett a mezőre, ha pedig már erre nem volt képes, általában a gyermek felügyeletét sem tudta biztonságosan ellátni.

„Hát inkább csak vittük magunkkal. Nálunk is az anyósom még kijárt a mezőre, csak az öregmami volt otthon. Egyszer hagytam szegénykéket az öregmamira. Egyszer csak – nem is tudom mán hol dó'goztam – mondja, hogy: Jaj! Jaj! Meghalt Lajos! – mikor hazamék. Kilenc-tízhónapos ha vót szeginkám. Oszt leesett az öregmami karjáról!” (Pásztorné Kovács Veronika, sz. 1895., Drégely-palánk).

A kiscsaládokban az jelentett valamelyest megoldást, ha volt idősebb gyermek. Ötéves kislánnyal, de fiúval is, szükségből már otthagyták egy fél napra a csecsemőt.

„Mentem kapálni. A nagyobbat (sz. 1918.) itthonhagytam, a kicsit (sz. 1924.) meg kivittem magammal. Egy sort sem bírtam bekapálni, nem bírtam hallgatni a rívását, csak szaladtam oda. Délben hazamentem, jól megszoportattam, betakartam. Még nem tudott járni. Betettem a bölcsőbe: Jancsikám, ringassad, vagy vidd ki ha felébred. Játsszatok vele! – No mán játszani éppen nem tudott vóna, ahho' még kicsi vót. Csak hogy ott legyen a nagyobb közelibe, ne ríjon. No persze a nagyobb elment a pajtásokval. Csak a szomszédasszony hallotta, hogy nagyon rí a kicsi. Átment oszt hozzá, a fal alá leterített egy ponyust, kivitte rá a kicsit. A nagyobbat meg elékiabálta, hogy vigyázzon rá. De az csak nem ügyelt, mikor hazagyöttem, úgy rítt szegenke. No oszt Jancsit én elvertem alaposan” (Bagyinszkiné Prazsák Mária, sz. 1896., Csesztve).

Az anya azonban csak akkor lehetett nyugodt, amikor nyolc–kilencéves leánygyermeké volt, az már valóban el tudta látni kistestvérét. Rokonhoz, szomszédasszonyhoz esetleg végszükségben fordulhattak (pl. valami hivatalos ügy halaszthatatlan intézése), hiszen mindenkinek megvolt a maga gondja-baja, nem ért rá más csecsemőjével törődni. Maradt tehát az a megoldás, hogy vitte magával az anya, nemegyszer két–háromhetes csecsemőjét is a mezőre.

„Még vánkusban vót ez a legfiatalabb lányom (1932), csak kéthetős vót, oszt mán vittem magammal. Mer' még nem vót bekapálva a fő'dem. Mondta is az egyik asszony, aki ott mellettem dó'gozott: Jaj, jaj, Guth néni! Hát mit gondol maga? – Mit gondolok? Hát csak nem hagyom a fő'dem kapálatlanul!?” (Guthné Berta Erzsébet, sz. 1900., Csesztve).

A mézei bölcső elnevezése gyűjtőterületemen keletről indulva Halászival bezárólag *kolyeszka*~*koleszka*, innen a középső szakaszon *ringő*,

Dejtártól kezdve pedig *hintafa*, bár a *ringő* elnevezést is ismerik.¹²⁸ Az állványt illetően egységes a gyakorlat. Mindenütt három, alsó végén kihegyezett, felül kovácsolt vaskarikával összeerősített lábból áll. Igyekeztek könnyű fából készíteni, leggyakrabban fűzfát, juhart emlegetnek, bár előfordult *bikfából* is.¹²⁹ Külön terminológiák a lábakra: *sátorfa* (Litke), *sátorláb* (Mihálygerge), *ringőfa* (Hugyag), *ringőláb* (Csesztve). A tulajdonképpeni bölcső részt tekintve ismét megoszlik a kép. Keleten, ahol a *kolyeszka* elnevezés használatos, ez mindenütt egy fűz-, ritkábban hársfából készült, téglány alakú fakeret, hosszában, keresztben íveltlen meghajlított lécbordákkal.¹³⁰ A *kolyeszka* kifejezés az egész alkalmatosságot jelöli, de külön ezt a kosárszerű részt is. A lábak közül kettőbe ún. görbekapocs volt rögzítve, arra akasztották rá madzag segítségével a *kolyeszkát*, úgy, hogy a földtől 30–40 cm magasságban legyen.¹³¹ A terület többi részén a kapcsokhoz egy külön erre a célra készített, négyzetes vászonruhát erősítettek, két-két végét egybefogva, a sarkaihoz hozzávarrt *szatyíng* segítségével.¹³² E lepelbölcsőnek nem volt külön neve, inkább körülírják: *vót rája olyan : vászony, külön erre vót egy ruha*. Legtöbbször sima kendervászonból készült a hozzávetőlegesen abrosz méretű textília, de volt, aki *hímet is tett* (mintát szőtt) *bele*. Nemcsak a vászon-részét, hanem a lábakat, *kolyeszkát* is megcsinálták általában saját maguk.

A mezei bölcső és a gyermek szállítása többféle módon történhetett. A rudakat keresztben rákötötték a hátikosárra, a kosár tetejére a *kolyeszkát*, *nyalábba* pedig vitték a gyermeket.¹³³ Olyan is volt, hogy a hátikosárba, a párnák, abrosz tetejére beletették az apróságot.¹³⁴ Ilyenkor egyik kezükben a kapával, villával egybefogva vitték a *ringőláb*akat, másikban pedig a vizeskorsót. Volt, aki a hóna alatt vitte a rudakat.¹³⁵ Ha többen mentek együtt, előfordult, hogy a gyermeket át-átvették a karjukra, de a mezei bölcsőt mindig az anyának kellett vinni.¹³⁶ A föld szélén felállította a *ringőt*. A lepelbölcsőbe csak egy kispárnát tettek a *dunnikába* kötött gyermek alá. A *kolyeszka*ba nagypárna került, volt, aki még a gyermek feje alá tett egy *kívánkust* is. Végül pedig a *kolyeszka* keretéhez éppen úgy lekötötték *szatyínggal* az apróságot, mint ahogy otthon a bölcsőben szokás.¹³⁷ A lepelbölcsőből gyakran kiesett a gyermek, ha idősebb testvérkéje vadul ringatta. A rudakra végül rádobtak egy abroszt, hogy árnyékoljon. Ahogy az anya haladt a sorral, időnként arrébb vitte a *ringőt*.¹³⁸ Ha volt nagyobb gyermeke, erre nem volt szükség. Az elringatta a kicsit ha sírt, *gyugót* adott a szájába, s ha végleg nem bírt vele, vagy valami baj volt, szólt a szülőknél. Az anya időnként megszoportatta, ha

kellett, tisztába tette. Amikor a szomszédos területeken is gyermekes menyecskék dolgoztak, igyekeztek, hogy a földek találkozásánál állítsák fel a *ringő*ket. Így a nagyobb gyerekek is elszórakozhattak, s amelyik fiatalasszony odajutott, hogy megnézze csecsemőjét, figyelt azért a többire is.

Visszaemlékezések szerint öt-hathónapos koráig maradt meg a gyermek a *ringő*ben. Utána már a földre tették, fölé esernyőt nyitottak, vagy leszúrt ág és egy abrosz segítségével hevenyészett sátorfélélet alakítottak ki a nap ellen. Volt, hogy gödröt ástak neki, akkorát, hogy azért kényelmesen csúszkálhatott benne.¹³⁹

„Ástunk neki gödröt, abba belé tettük, oszt eljászott a fő'ddel. Mer' ha mán csúszkálni tudott, húzkodta ki a babot, kukoricát tövestül” (Guthné Berta Erzsébet, sz. 1900., Csesztve).

Adataim szerint a mezei bölcsőket Halászbiban hagyták el leghamarabb, már a századforduló táján is ritka volt. Drégelypalánkon kb. egy évtizeddel későbbre tehető ez. Gyűjtőterületem nagyobb részén az első világháború évei jelentik a határvonalat. Kivétel Órhalom, Hügyag, Csesztve, ahol még a 30-as években is használta a többség,¹⁴⁰ Ipolyszögön pedig a 30-as évek végéig általános volt. Többen azért ragaszkodtak a *ringő*höz, mert féltették a gyereket a kigyótól. Legtöbben konkretizálni nem tudják a veszélyt. *A kigyó árthat a gyerekeknek, talán meg is fojthatta.*¹⁴¹ Mindössze két adatközlőm emlékezett a hiedelmere, miszerint a kigyó bemászott a gyermek száján, s felfúvódott tőle annak hasa. Ellenszere: kis tálon tejet tenni a gyermek feje közelébe, s a tejszag kicsalogatja a kigyót. A mezei bölcső helyett¹⁴² általában az terjedt el, hogy leterítettek egy pokrócot vagy valami alkalmi vászonféléseget, rá párnát és arra tették le a gyereket. Föle esernyőt állítottak.¹⁴³ Máshol egy *filkosárba*¹⁴⁴ tették le a csecsemőt a föld szélén. Később néha olyan is előfordult, hogy a gyermeklocsit kitolták a határba.

A fejlődő kisgyermek

Ha nem mentek a mezőre, akkor is az volt a fő törekvés, hogy az anyát minél kevésbé hátráltassa munkájában a gyermek. Lényeges funkciója volt ez az apróság növekedésével használatba vett gyermekbútoroknak. Általánosan elterjedt volt az *ülőke* (ritkán *ülcsik*).¹⁴⁵ Ezt a legtöbb férfi meg-

csinálta otthon, lehetőleg keményfából, hogy ne boruljon fel vele könnyen a gyermek. Az ügyesebbje összecsapolta, jobbra azonban csak szegeztek. Az *ülőke* lényegében egy hosszúkás ládaforma, aminek egyik keskeny oldala egészen alacsony, vagy hiányzik. Ennek irányában a két hosszanti lap fokozatosan alacsonyabb. A másik keskeny oldal teteje záródhatott ívelten, esetleg félkör alakú lyukat is vágtak bele, hogy könnyű legyen megfogni.¹⁴⁶ A láda aljára valami rongydarabot tettek, a legmagasabb oldalhoz egy *kisváncust*, ide került a gyermek háta. Szintén egy keze-ügyükbe kerülő textiltelével betakarták. Az *ülőke* hosszanti oldalába szemben több lyuk is volt fúrva. Ezekben egy faágat, fakanál nyelét átszúrták, hogy ne essen ki az apróság. Ahogy nőtt, a *vareca* (fakanál) mind előrébb eső lyukakba került, hogy elférjen a gyermek. Volt, aki az *ülőke* alsó lapjába fúrt egy nagyobb lyukat, hogy ha a gyermek bepisil, kifolyjon alóla.¹⁴⁷ Az *ülőket* feltették a lócára, de vihette is magával az anya, ahol éppen dolga akadt a ház körül.¹⁴⁸ Praktikus voltából adódik, hogy bár általános használatának időhatárát a második világháború évei képezik, alkalmanként elővették még az 50-es években is. Karonülő kortól addig volt benne a gyermek, amíg az *állóká*ba nem kerülhetett, tehát három-öthónapos korától nyolc-tíz hónaposig.¹⁴⁹

Az *állóka*¹⁵⁰ funkciójából adódik, hogy legcélszerűbb szintén keményfából készíteni: *hogy ne tudjon bírnival vele a gyerek*. Áll egy vastag, téglány alakú, legtöbbször tölgyfa lapból, amibe négy, kifelé álló láb van becsapva. Közepén kör alakú lyuk a gyermek számára, mellé esetenként kis tálszerű mélyedést (*tányérka*) vájtak.¹⁵¹ Akkor került a gyermek *állóká*ba, amikor esedékesnek tartották, hogy elinduljon. Úgy vélték, az *állókában* megerősödnek ehhez a lábai. Döntőbb szempont viszont az volt, hogy az *ülékéből* már kinőtt apróságot az *állókában* rövidebb-hosszabb időre felügyelet nélkül lehetett hagyni. *Keményebb* azaz fejlettebb gyereket már nyolchónapos korában beleállították, általánosabb azonban az volt, hogy egyéves korban kezdték használni.¹⁵² Az *állókát* a házban, udvaron, akárhol leállították. Ha hűvösebb idő volt, valami rossz ruhát tettek a gyermek lába alá, hogy fel ne fázzon, vagy föltették az *állókát* a lócára. A tálszerű mélyedésbe adtak neki valami enni- vagy italt, tésztafélélt, azt majszolta.

„Hát amikor már úgy fölkelt a gyerek, meg-megetettük, meg minden, egy keveskeig vót benne. Nem sokáig. Azér tettük bele, hogy hát egy kicsit hallgasson vagy játszon vagy valami. Hogy addig ne kelljen vele törődni, hogy végezhesük a dógainkat...”

Belerakták, hogy ne essen le. Mikor valahova elszaladtunk. Akkor tettük bele gyorsan. Hát mikor osztan sáratott nagyon, akkor ki köllött venni mindenestire" (Drajkóné Vilt Veronika, sz. 1908., Drégelypalánk).

„Sokszor leesett benne a gyerek. Ha mán elfáradt. Nem sokáig vót abban, csak éppen hogy neveljük. Meg hogy kifáradjon, oszt jobban alszik" (Pásztorné Kovács Veronika, sz. 1895., Drégelypalánk).

Addig használták, amíg egyedül a gyermek ki nem tudott mászni belőle.

Elszórta előfordult az *állókának* puha fából készült változata is. Elnevezésük azonos volt.¹⁵³ Ezek padozott állókák: négyzet alakú felső lapjukkal párhuzamosan még egy deszkalapot szegtek a lábukat összekötő hevederekre, ezen állt a gyermek.¹⁵⁴ Az ilyen *állókát*, volt rá eset, hogy a határba is kivitték. — Előfordult, hogy akinek nem volt *állóka* kéznél, egy hokedlit felfordított, s azt használta hasonlóképpen.

Az *állóka* 1935 és 1945 között szorult ki a használatból, ebben gyűjtőterületem egységes képet mutat.¹⁵⁵ Szórványosan azonban előfordult még később is, hogy a nagyanya lehozta a padlásról az ott porosodó gyermekbútort, s főleg nyáron, az udvaron beleállította a gyermeket.

A járókának¹⁵⁶ három típusát ismerték. Általános volt a *tolóka* (ritkán: *tolókocsi*).¹⁵⁷ Ez szintén otthon készült, jobbára puhafából. Részben a könnyebb megmunkálhatóság miatt, részben pedig azért, hogy ha ráesik a gyermekre, nehogy kárt tegyen benne. Állt egy függőleges, hozzávetőleg négyzetes keretből, amely alsó léccének végei kijebb nyúltak, s két kis fakerék volt ráerősítve. Ezen alsó léccé középhez kapcsolódott derékszögben még egy léccé, ami ugyancsak kerékben végződött. Gyakran alkalmaztak még egy merevítő léccé középen.¹⁵⁸ A keret felső léccébe kapaszkodott a gyermek, s a szerkezetet maga előtt tolva próbált járni. Általában nem túl szerencsés megoldásnak tartják, mert könnyen *kiszaladt a gyerek lába* és feldőlt vele vagy hanyattesett.¹⁶⁰ Az 1940-es években szorult ki a *tolóka* a használatból.

A legidősebbek közül néhányan emlékeznek a *forgóra*.¹⁶¹ Egy farúd (lényegtelen az anyag, ami éppen adódott a ház körül) egyik végét kovácsolt vaspánt segítségével a szoba keresztgerendái egyikéhez erősítették oly módon, hogy foroghasson benne. Másik, kissé kihegyezett vége a földben végződött. Innen 30–40 cm magasságban egy 35–40 cm hosszú rudat csapoltak, amelyhez fűzfa kávét erősítettek. Az így kapott félkör alakú lyukba tették bele a gyermeket, aki körbe foroghatott vele. Az első világháború után már nemigen használtak ilyet, s az adatközlők szerint korábban sem volt általános,¹⁶² mivel valóban csak az első lépések megtanu-

lására volt alkalmas, a gyermek nemigen maradt meg benne, mert a sok forgástól elszédült. – Őrhalomból van adat olyan típusú járókára (*járóka, kiskocsi*), amely tulajdonképpen egy puhafa *állókával* volt azonos, csak a négy láb végére kerekeket szereltek. Asztalossal csináltatták a módosabbak, használata nem tekinthető tipikusnak.

A gyermek járni tanulásával kapcsolatban mindössze azon közismert hiedelem emlékét találtam meg, hogy nem szabad a csecsemő talpát csókolgatni, mert akkot nehezen kezd majd el járni.¹⁶³

Itt említek még néhány további hiedelmet, mágikus szokást, amelyek valamilyen módon a csecsemő fejlődésével álltak kapcsolatban. Közismert képzet volt vidékünkön is, hogy a gyermek körméhez egyéves koráig ollóval nem szabad hozzányúlni. Néhányan még emlékeznek az indoklásra, miszerint ez esetben tolvaj válik a gyermekből. Legtöbben azonban már csak megszokásból tartották ehhez magukat az első világháború után, s az anya lerágta az apróság körmeit. Általánosan elterjedt volt a földön csúszkáló kisgyermek átlépésének tiltása is. Magyarázata, hogy ha vétenek ez ellen, az apróság nem nő tovább.¹⁶⁴ Illetve gyorsan ellenkező irányból is át kell lépni a gyermekem, hogy az ártalmat közömbösítsék. E hiedelem érvényében sem igen hittek már vizsgált időszakunkban, megszokásból azonban tartották hozzá magukat, vagy tréfás magyarázattal kísérve *visszaléptek*, ha már úgy adódott. Az olyan gyermeket, amelyik nehezen akart megszólalni, cigányasszonytól lopott kenyérrel etették. Más adat szerint kenyérsütéskor, végezvén a dagasztással, leöblítette az asszony a tésztás kezét, s ezzel a vízzel kell megitatni a gyermeket. Ez utóbbi szokásoknak is már inkább csak emléke élt a két világháború között.

Szemmelverés

A csecsemő gondozásának időben visszafelé haladva fokozott jelentőségű összetevője volt a rontáselhárítás. Ennek egyes részleteit már tárgyaltuk, a legsúlyosabbnak tartott veszedelem a *szemmelverés* (*szemverés, ígézet*) azonban feltétlenül kiemelést érdemel. Lényegében a gyermek egészsége bármilyen megromlását eredeztették szemtől jövő ártalomból, még akkor is, ha bizonyos tünetegyütteseknél speciális (mágikus vagy tapasztalaton alapuló) gyógy módokat szintén alkalmaztak.

Elsősorban *azoknak a szemit kellett félni*, akiknek sűrű a szemöldökük, de különösen veszélyes, ha össze is van növe. Nem feltétlenül szükséges azonban a hiedelem szerint e külső jellegzetességnek meglennie. Már láttuk, ismeretes vidékünkön is az a hiedelem, hogy akit annak idején kétszer választott el az anyja, az tud *igézni*.¹⁶⁶ Úgy vélik, sokan nem is tudnak illetően ártó képességükről, s előfordult, hogy maga az anya verte meg szemmel gyermekét, vagy más olyan személy, aki igazán pozitív szándékkal közeledett hozzá. A gyermekek sem egyformák. Egyiknek alig, míg másiknak *nagyon ártott a nézés*.

Az ide vonatkozó preventív eljárások sűrűsödése a születés és keresztelés közötti időszakra tevődött. Nem egyértelműen azért, mert a csecsemőt ilyenkor az *igézettel* szemben fokozottan védtelennek tartották. Adódik ez abból, hogy a gonoszúzó praktikákat vizsgált időszakunkban jobbra a rontás fajtájától függetlenül általános érvényűnek vélték, éppen úgy, ahogy a rontások okozói mindinkább a személytelen *rosszak, gonoszok*, avagy az ugyanilyen értelemben használt *boszorkány*. S mivel többféle ártalom veszélyezteti a még megkereszteletlen gyermeket, szükség-szerűen nagyobb az óvatosság.¹⁶⁷ A szemmelverésnek azonban kereszteleés után is ki van téve a néphit szerint a gyermek. Így a bemutatásra kerülő preventív eljárások egy részét huzamosabb ideig, esetenként évekig alkalmazták attól függően, mennyire vélték veszélyeztetettnek az apróságot. Pl. beteges, gyenge gyermeknél tovább aktuális, fokozottabban ügyeltek erre, ha a gyermeket kivitték a házból. stb.

Már szó esett arról, hogy a *sátor* a csecsemőt is védte a *rossz szem* ellen. A visszáján feladott ing vélt preventív hatását, szintén tárgyaltuk. Mindenütt emlékeztek arra a hiedelemre, hogy szemmelverés ellen a gyermek bal csuklójára piros szalagot, pamutot vagy piros gyöngysort ajánlatos kötni. Az utóbbi esetében van adat arra is, hogy nyakba akasztották. Ugyancsak közismert védekezési mód volt, hogy a csecsemő bal kezére hegedűhúrt kötöttek. Fokozott hatásúnak vélték, ha a húr cigány hangszeréről származott.¹⁶⁸ E szokások aktiválódására a két világháború között mind ritkábban volt példa. Ugyancsak inkább az emlékezetben élt, miszerint olyan gyermekeken, akit az anyja vizeletével megmosdattak, ill. arcát araszra nyitott tenyérrel kereszt alakban *megmérték*, nem fog az *igézet* (Órhalom).¹⁶⁹ Böven volt azonban még példa századunk első felében rá, hogy a csecsemő pólyakötőjére *ohvasót* fűztek,¹⁷⁰ esetleg nyakába akasztották a rózsafűzért, s vélt veszélyhelyzetben meglocsolták szenteltvízzel. Általában nem szerették, ha *idegenek* (nem családhoz tar-

tozók) nézegetik a gyemeket, s elvárták, hogy legalább szimbolikusan köpködjé meg az illető a kicsit, hogy közömbösítse az esetleges *igézetet*.¹⁷¹ A néphit tiltotta a kisgyermek dicsérését, mert az egyértelműen szemmelverést eredményez.

„Édesanyám mesélte, hogy mikor gyűlt velem az avatásrul vissza, körülfogták nagy sokan, oszt nézték millen gyerek vagyok. – Jaj, lelkeim ne nézzétek anyira, mer' mingyá' elhal! – Úgy is lett. Olyan rosszul lettem, hogy édesanyám alig tudott hazavinni” (Verseginé Szabó Mária, sz. 1895., Litke).

„Elég vót, hogy: Millyen fájin gyerek! – oszt mán ritt is szeginke, mán oda-vót” (Sándorné Pénzes Margit, sz. 1922., Huga).

Ez utóbbi előírásokhoz az idősebbek még ma is gyakran tartják magukat,¹⁷² ha sokszor tréfás megjegyzéseket is fűznek hozzá.

Mint említettem, sokféle betegséget vezettek vissza a szemmelverésre.

„Ha valami baja volt a kicsinek, nem maradt nyugton, sírt, nem vitték orvoshoz. Nem is igen volt a legtöbb helyen orvos. Hanem azt mondták, meg van verve” (Dúlóné Gyürki Mária, sz. 1897., Nagyoroszi).

„Ha nyafogott, sírt a kicsi, nem maradt, nem tudták mi baja, hát rámondták, hogy meg van égéze, hogy rossz szem nézte meg” (Drajkóné Zábrándi Margit, sz. 1916., Drégelypalánk).

Ha úgy tesszük fel a kérdést, milyen jelekből következtettek *igézetre*, az alábbiakat sorolják: ha nyafogott, *nyűszörög mindig*, sokat sírt, *úgy ritt, mint az időtlenek*, sokat ásít, de mégsem alszik rendesen, *maradatlan* (nyugtalan), nem *nevelődött* (fejlődött). Máskor konkrétabb tüneteket sorolnak: *a szemi olyan, mint aki be van pókhálósodva*, fáj a feje (?), hascsikarás, *fosos vót, mint a kacsá*.

Elsőnek ilyenkor mindig *szenesvizet* készítettek. Ezzel egyrészt eldönthetőnek vélték, hogy valóban *igézettel* állnak-e szemben, s ha igen, hozzátételezen ki a rontó személy. Másrészt: már gyógyító hatást is tulajdonítottak ezen eljárásnak. A *szenesvíz* készítésének módja lényegében mindenütt azonos volt. Egy tányér vízbe négy parazsat húztak bele a tűzhelyből, magukban megnevezték azokat. Leggyakoribb, de nem kizárólagos sorrend: *ember, asszony, gyerek, lány*. Sok helyütt az az elem már kikopott, hogy a tányérra kereszt alakban rátett két cirokszál alkotta négy mezőbe dobták bele a parazsokat. Ha egyik parázs sem *ül le*, nem szemmelverésben szenved a gyermek. Illetve amire gondoltak annál a paráznál, amelyik leszállt a tányér aljára, olyan nemű, korú a rontó. Ritkábban előfordult, hogy konkrétan a gyanúsak nélt személyekre kérdeztek rá ily módon. Van, aki hangsúlyozza, hogy a víz készítése közben

imádkozni kell. Ezzel a vízzel aztán gyógyító céllal meg is mosdatták a gyermeket. Minden adatközlő említi, hogy bal kézzel, mégpedig *visszakézből*, azaz a kézfejjel kell végezni ezt. Egyesek szerint elég csak a gyermek fejét mosni, mások hangsúlyozzák, hogy fentről, azaz a fejétől kell végezni a mosdatást, végig az egész testén. Egyes adatok bonyolult mosdatási módokat őriztek meg.¹⁷³ Vannak visszaemlékezések, amelyek szerint a fürdetést ráolvasással, imádsággal kísérték. Abban megoszlanak a vélemények, hogy elég a fürdetés, vagy azt megelőzően itatni is kell a gyermeket a vízből, avagy csak fürdetés közben az akciót végző ujjáról a csecsemő szájába csöppent belőle. Minden esetben bal kézzel kell közelíteni a gyermek szájához a vizet. A beteget mindenütt pendely visszájával törölték meg. A maradék vizet pedig az ajtó sarokvasára, az ajtó mögötti szobasarokba öntötték. Néhány adatközlő szerint ezt megelőzően, a hatás fokozása céljából a gyermek nemével egyező macska szemébe fröccsentettek belőle (Órhalom, Hügyag). Idézem az általam gyűjtött, legteljesebb változatot.¹⁷⁴

„Mikor még kisgyerek voltam, mindig szerettem hallgatni, ha mamika mesélt. Okos asszony volt, sokmindent tudott. Tőle tanultam ezt is. Mondta, jó, ha tudom, soh'sem tudni, mikor vehetem hasznát. Mikor a gyerek sírt, azt mondták, ígézet. Szenesvíz kell ilyenkor neki. Fogtak egy tányért. Mélytányért. Kihúztak két szálat a seprüből, keresztbe tették a tányéron. Fogtak egy bögre vizet. Az mindegy volt, rendes kúti víz. És a seprű szálán végig öntötték bele a tányérba. Mikor ez megvolt, egy darab fával a masinából faparaszt húztak ki a cirok közé: Lyányra, legínyre, asszonyra, emberre, a házbéli családra. És amelyik leült, az ígézte meg a kicsit. Utána vették a vizet, az illető a kezefejét belemártotta, és keresztet vetett vele a gyermekekre. Úgy, hogy Szem megártott – erre a homlokára vetett keresztet a kezefejével, mindig a ballal. Szív meg megszeretett – itt a jobb vállára, bal térdére, bal vállára vetett ugyanúgy keresztet. Boldogasszony gyógyítson meg! – itt pedig a jobb térdére. Utána leterdepelve elmondott egy Miatyánk-ot, egy Üdvözlégy-et annak a szentnek a tiszteletére, akinek aznap volt az ünnepe” (Nemes családból származó iparosfeleség, sz. 1919., Nagyoroszi).

A következő teendő az volt, hogy akire gyanakodtak, elmentek hozzá *haját kérni*. Ha az nem sikerült, jó volt akármilyen kis foszlány abból a ruhából, kendőből stb., amibe az illető ott járt, amikor *megigézhet*e a gyermeket. A tűzhelyből egy lapátra vettek ki szenet, arra rádobták a hajszálakat, ruhafoszlányt, s fölé tartották a kis beteget. Ajánlatosnak

vélték egy ruhával is leborítani, így biztosabb hatású a füstölés. Ez kizárólag gyógyító eljárás volt.

Gazdag hagyománya van a *fürdetéseknek*. Ezen eljárások viszont a néphit szerint nagy kockázattal jártak. Ilyenkor ugyanis a betegség *megfordul*. Ez annyit jelent, hogy ha enyhébb az ártalom, meggyorsítja a fürdő a gyógyulást, ha viszont *halálra van ígézve*, pusztulását hozzák közelebb vele. Egyébként az utóbbi jelének vélték, ha a gyermek *meszszunynyad* fürdetés közben, vagy ha a teknőbe kiöntött fürdővíz párája nem fölfelé száll egyenesen, hanem vízszintesen terjeng. A *halálra ígezés* olyan esetben következik be, midőn a rontó a gyermekről közvetlenül a földre tekint. Az utóbbi hiedelemnek azonban már csak nagyon halvány emléket sikerült fellelni.

A fürdetésekre vonatkozó anyag meglehetősen gazdag. Ezek leginkább a fürdőbe használt anyagok szerint csoportosíthatók. A gyógyító hatás fokozására irányuló előírások ugyanis nemigen köthetők egyik vagy másik változathoz, ötletszerűen hol itt, hol ott alkalmazták azokat, vagy valamennyire érvényesnek tartják.

Legközismertebb, tapasztalatom szerint az az eljárás, amikor a temetőből hoztak kilenc sirról füvet, vagy egy kevés földet, vagy mind a kettőt – ami éppen az illető kezébe akadt.¹⁷⁵ A szokás végzőjének személye nem volt meghatározott, bárki magára vállalhatta a családból, hogy elmegy a temetőbe. Az viszont már általános szabály volt, hogy senkihez ne szóljon útközben, legjobb, ha imádkozik magában, s visszanézni is tilos. Az adatok döntő többsége szerint olyankor kell menni, amikor nincs fenn a nap. Ezen belül aztán több változat volt. Leggyakoribb, hogy hajnalban, napfelkelte előtt, illetve éjfélkor. Bár olyan is van, aki napszállta után ment. Néhány fiatalabb adatközlő szerint déli harangszókor kell a temetőbe érni.¹⁷⁶ Nem általános előírás, de többen említették, hogy *visszakézből* (hátranyúlva) szedték fel a füvet, kavicsot stb.-t.¹⁷⁷ Ugyancsak szóltanul menvén haza, a hozott *szereket* egy fazékban megfőzték, s még napfelkelte előtt meg is fűrésztötték benne a gyermeket. Ludányi adatok szerint a fürdetést a hajnali harangszókor végezték. Ettől mindössze azok az adatok térnek el, amelyek szerint a temetőbe délben mentek. Ilyenkor következő nap a déli harangszókor került sor a fürdetésre. Amit egyébként ugyanúgy a teknőben végeztek, mint a tisztálkodó célzatú fűrésztést. Legtöbben úgy tudják, hogy három nap egymás után kellett ugyanabban az időpontban megismételni ezt, újramelegítvén az eredeti főzetet. Végül hasonlóképpen öntötték ki a fürdővizet, mint egyébkor.¹⁷⁸

Közismertek a növényi főzetek is. Ezeknél a *fürdetés és páritás* kifejezést használják. Ugyanis gyakran előbb gőzölték a főzet fölött a gyermeket, s utána fürdették meg benne.¹⁷⁹ Az ismertebb gyógynövényeket bárki összeszedte. Leggyakrabban a kakukkfűvet, *marmancsot* (kamilla), tisztesfűvet, bodzavirágot említik.¹⁸⁰ Fontos volt, azonban, hogy többféle legyen. Egyesek itt is kilencféléről beszélnek (Hugyag). Ezért sokan a szénapernyét tartják legcélszerűbbnek, mondván, hogy abban mindenféle fű van. Valamennyi községben volt azonban egy-két öregasszony, aki specialistája volt a gyógyfűvek alkalmazásának, s a súlyosnak vélt esetekben azokhoz fordultak.

„Az én mamikám az értett hozzá. Olyan fűveket szedett, amik jók szemverés ellen. A fűveket megfőzték vízben. Vót, aki leszűrte, vót aki nem. Egy dézsába kiöntötték a vizet, oszt attul függött, mekkora a csöpp. Ha kicsi vót a baba, a dézsa fölé tartották, ha mán nagyobb vót, ráültették a dézsára. Körülfogták egy lepedővel, hogy a pára ne menjen ki. Páritás után bele is tették a kicsit a vízbe, megfüröztötték, oszt becsavarták egy ruhába, és betették az ágyba. Háromszor kellett ezt csinálni. Három harangszókor. És közben elmondták az Úrangyalá-t. Aztán ha halákra van ígézve a gyerek, akkor nem lehet rajta segíteni sem ezzel, sem mással. De ha nem, akkor jobban lesz tőle. Én ötéves vótam, amikor velem csinálták” (Verseginé Szabó Mária, sz. 1895., Litke).

Többen emlékeznek arra, hogy borostyán főzetében is megfürdették a szemmelvert gyermeket. Kisfiúnak olyan ágat szedtek, amelyik felfutott a fára, kislánynak pedig olyat, amelyik a földön kúszott.¹⁸¹ Van néhány adat arra is, hogy kilenc gyümölcsfáról szedett ág főzete, avagy kilencféle bab illetően alkalmazása szintén használ.¹⁸²

Mindenütt ismert volt a *rókafő* főzetében történő fürdetés. Alkalmazásának gyakorisága a kilenc sírról hozott *szerekével* vetekszik, és jobbára annak sikertelensége esetén alkalmazták.

„Úgy mondták nálunk: ígézetbe' van. Én is abba vótam egyéves koromig. Mer' mindig rítam. Fogtak egy rókát. Lyánynak nőstényrókát, fiúnak bakróka használt. Ennek a fejét főzték ki vízben és abbul csináltak a gyerekeknek fürdőt. Mindig ebbe fürdették, ameddig rendbe nem jött. Fontos vót az is, hogy a harmadik gerenda alatt legyen a teknő, amikor fürösztik benne a gyereket.¹⁸⁵ Mikor kiöntötték a teknőbe, figyelték: ha fölfelé száll a gőz, akkor jobban lesz tőle a gyerek, de ha csak úgy kúszik, akkor biztos, hogy meghal. Szóval az ilyen fürdetés nem mindig használt, csak akkor eldől, hogy mi lesz a gyerek sorsa. Vagy jobban lett és akkor meggyógyul, vagy ha nem, akkor hamarosan meghal. De legalább nem szenved tovább szegénke” (Dudásné Nagy Mária, sz. 1913., Ipolyfödemes).

„Szeretek valahonnan egy rókaft. Ezt megforralták és három napig lefekvés előtt ebbe fürösztötték a gyereket. A rókaft aztán föltették a padlásra, amikor kellett, újra elévették. Mikor először főzték, még szöröstől-böröstől tették bele. Azut' mind kevesebb vót rajta, végül csak a csont. – Még az én időmben hallottam eztet, hogy csinyájják” (Mesterné Róka Mária, sz. 1896., Ludányhalászi). „Itt Őrhalomban vót egy rókaft. Mán csak úgy a csont. Egymástól hordták az asszonyok. Szedték egymás kezibül: Próbáld meg még, a rókaftöbe fürdesd meg! A rendes fürdővizibe mellé tettem ezt a rókaft” (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Őrhalom).

A három idézet jól szemlélteti, hogyan lesz idővel a beteg gyermek számára külön leölt bak- vagy nőstény rókából egy mindenki által használt, inkább csak szimbolikus jelentésű koponya. Egyben azt is láthatjuk, esetenként mint egyszerűsödhet, illetve bővíthet egy-egy elemmel az eljárás. – Az első változathoz kapcsolódik az a ludányi adat, amely szerint kislányt fekete tyúk, kisiút fekete kakas levében (állítólag mindenestől megfőzték) kell megfürösztteni három egymást követő nap estéjén.¹⁸⁴ – Van adat arra is, hogy állati eredetű terméket használtak fürdőnek szemmelverés gyógyítására. Hugyagon a szüretlen édestejben történő háromszori fürdetést javallották,¹⁸⁵ Csitárban pedig a lóganajt.

„Azt fürdették. Van aki lóganajba is megfürdette. Megfőzte a lóganajt, azt leszűrte, mikor oszt lehült annyira, akkor lemosogattya” (Sebők Andrásné, sz. 1881.).¹⁸⁶

Meglehetősen közismertnek mutatkozott még két fürdő. Egyiknek alapja vas, mégpedig ismét kilencféle. Vannak, akik lényegtelennek tartják a vasdarabok eredetét, míg mások szerint kislány gyógyításánál kilenc özvegyasszonytól, kisiúnál ugyanennyi özvegyembertől kell a vasat kémi. Ebben szintén háromszor fürdették meg a gyermeket, napfelkelte előtt. Az adatok egy része szerint a kilenc vasból főzött lében történő fürdetés csak egyik összetevője volt a gyógyító eljárásnak, míg mások a továbbiakat külön fürdőként tartják számon.

„Kilenc ollan nevű özvegyasszonytól kért rozslisztet, amillen nevű vót a beteg. Azt meggyúrta három laskának. Akkor azt kifőzte tésztának, akkor abba a tézta vizibe beletett kilenc féle vasat. Most megint bele kellett tenni öt darab sókövet (ami este szikrázik, ha összeütik), akkor mikor lehütöttem, akkor beletettem a tézttát. Aztán leszűrtem a vizet, a kicsit megfürdettem benne, akkor a rétya (létra) fokon le kellett önteni a vizet, oda kellett adni a tézttát a nőstény kutyának, mert lyányt fürdettem benne...” (Balla Istvánné, sz. 1885., Hugyag).¹⁸⁷

E *Diószegi Vilmos* által gyűjtött gyógymódnak magam már csak az alábbi, kopott változatát találtam meg:

„Főttészát csinyáltam néki rozslisztbül. És annak a vizibe fürdettem a gyereket, naplemente előtt. Csik vót... Hát mit csinyáltam vele? Odahánytam a baromfinak, mer' ugye ragacosos vót” (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Órhalom).

Amennyiben a házilag gyakorolt eljárások nem vezettek eredményre, gyógyítóasszonyokhoz fordultak. Vidékünkön a két világháború közötti időszakból a leggyakrabban emlegetettek a szécsénykovácsi, *varbai*, kovári és pusztaberkai asszony.¹⁸⁸ Ezek jobbára fürdőket javasoltak saját gyógyító akciójuk mellett. Legtöbbjük pénzt nem fogadott el, csak természetbeni honoráriumot, bár volt példa az ellenkezőjére is.

E gyógyítók tevékenységével részletesen nem foglalkoztam, pusztán illusztrációképpen idézek néhány ide vonatkozó visszaemlékezést: „Másfél éves lehetett akkor a gyerek (1920 körül). Nagyon gyenge vót, nem aludt. Mondja anyám nekem, hogy eztet el köllene vinni ahho' az asszonyho' Berkibe. Hogy az öreg Szabóného'. Én is vittelek tégedet, jó, ha hetüs (egyhetes) vótá'. E'mentünk. De akkor az öregasszony mán nem élt, akihő' engemet vitt édesanyám. De a menyé igen. Az is értette. Mentünk szegíny anyámmal gyalog. A férjem oszt gyütt utánunk. Na, mondja az öregasszony, mer' akkor mán az is öreg vót: Jajjajj! Édes fiaim! Mér' nem hoztátok ezt előbb?! Mennyit szenvedhetett szeginke! Mer' – így beszélt az asszony – ez úgy gyün, mint a tüdőgyulladás. És az orvosok írják rá a sok vizesruhát, oszt attul mégjobban gyün rá a nyavalya. – Kibontottuk. Az asszony mennézte, oszt mekkérdezte tülle: No, eszõ kenyír-két? Adott neki. Zsírval. Azt oszt megette. – No, menjetek haza. Oszt a férje menjen el a patakra, oszt hozzon onnét vizet! De úgy kell merni, hogy először merített levíznek (a víz folyásával egyirányba): Esse jó! – visszaönti. Másodszor ugyanígy: Esse jó! Harmadszor aztán visszakézbül köllött mernyi, de felvínnek (a víz folyásával szemben). Ez a jó! Ezt a vizet el kellett vinni az asszonyho'. Nem az egészét, csak egy keveset belülle. Én vótam vele. Valamit csinyált, aztán kihozott egy üveg vizet. Az üveg ugyanaz vót, de a víz más... Hogy oszt abba a vízbe tett vón valamit, amit én vittem? Nem tudom. De, hogy vigyem haza, oszt ebből öntsek a patakrul hozott vízbe. Megmelegítettük, osztán visszakézbül meg kellett mosnyi a gyerecskét. Utána meg az apja ingibe becsavarani. Ezeket mind az asszony mondta. Na oszt ha kislyány, akkor az anyja pendelibe kell. Háromszor kellett ezt megcsinyálni, de harmadszorra mán a gyerek olyan víg vót?! – Vittünk neki aztán vagy 5 kiló korpát, meg egy kis abrakocskát. Nem kért õ semmit, csak hogy amit nekem megér, hogy segített. – A többivel is elmentem hozzá. Úgy került, hogy mind a hármat el kellett vinnem.

Mán a többenél nem is mentem vele orvoshó, hisz akkor se' használt, csak ez a víz. – Front után halt meg, de mán akkor öreg vót, akkor mán nem vállalt'' (cselédasszony, sz. 1905 körül, Érsekvadkert).

„Kóváron vót egy asszony, aki értett hozzá. Csak akkor mán Szlovákia vót, nem tudtuk átvinni a gyereket. Az egyik asszony ment át, avval üzentünk neki, hogy mi van a gyerekvel. Az oszt főzött neki fürdőt. De az nem boszorkányos vót, éppen hogy imádkozott mindig! Elkű'tte oszt üvegbe a vizet, hogy tegyek a gyerek fürdővizibe belőle. Meg üzente, hogy mielőtt csinálom a fürdővizit, menjek körül a házon, oszt háromszor a talpam alól vegyek fel, ami alatta van, aztat is főzzem meg a vízben. És imádkozni kellett egész idő alatt. Jobban is lett a gyerek tülle. – Nem kért az asszony semmit, de úgy küldtem neki vissza az üveget, hogy megtöltöttem borral. Pénzt nem vett el'' (Csima Jánosné, sz. 1911., Ipolyszög).

„Bélhurta vót a gyerekek. Én azt elvittem három orvoshó' is. Kilencónapos (sz. 1938) vót. Mer' a bélhurut olyan lassan gyógyul. Én meg gondultam, ha elviszem orvoshó', mindjár' jobban lesz. Oszt az anyósom nem hagyott békén. Mer' hogy: Tik olyan okosok vattok, mondtam, hogy mevvan az a gyerek ígézve. Mevvan verve szemvel! Ígézet vót a neve. Hogy vigyük el Szécsénykóvácsiba a tudósasszonyho'. Oszt kérdezem, hogy mondja mán meg! Ezt egy kóvér asszony ígézte meg, de nagyon! – assongya. No oszt ki köllött bontanyi a gyereket. Oszt egy olyan rozsdás vasval a fejinél meg a lábánál keresztet csinált a gyerekek. Akkor oszt nem is lavórba, csak egy olyan kerek fatálba öntött vizet, vagy egy liternyi lehetett, oszt abba olyan füveket szórt bele. Akkor belemártotta a bal kezit, oszt így e, megmosdatta az arcát a kicsinek viszakézébül. Vagy kétszer. Fölemelte a szoknyáját és a piszkos pendellel mettörölte az arcát. Balkézébül azt is. A pendél fordított felivel. Na – kérdeztem – mit fizetek? Tíz pengőt. Tudja mennyi vót 10 pengő akkor? Oszt csak beteg vót tovább is, nem használt az semmit'' (Mártonné Bernáth Jolán, sz. 1916., Őrhalom).

Gyűjtési tapasztalataim alapján megpróbálok az ide vonatkozó hiedelmek intenzitásáról, a szokások aktiválódásának mértékéről néhány következtetést levonni. A századfordulótól az első világháborúig terjedő évek jelentik hozzávetőlegesen azon időszak végét, amikor még általánosnak tekinthető az *ígézerbe* vetett hit, minden korosztály meggyőződéssel gyakorolja a preventív és produktív eljárásokat. Elsőnek a megelőzést célzó szokások jelentősége csökken, fokozottabban az 1930-as évek végétől. A szemmelverésben azonban továbbra is hisznek, ha a közegészségügyi viszonyok javulásával veszít is e hit jelentőségéből. A két világháború között mindinkább van rá példa, hogy ha a mágikus gyógymódok eredmény-

telennek bizonyultak, orvoshoz viszik a beteg gyermeket – természetesen csak a tehetősebb családok asszonyai. A 30-as években kezd megváltozni a sorrend: már az orvosi kezeléssel párhuzamosan végzik el a mágikus praktikákat. A fiatalasszonyok hite bizonyos fokig megingott ezekben, de – mivel éppen e módosabb rétegnél élnek a fiatalok a szülőkkel egy fedél alatt -- az anyós akarata érvényesül, aki viszont inkább a hagyományok mellett tart ki.¹⁸⁹

Nem tanulság nélküli egy konkrét eset ilyen szempontú bemutatása 1939-ből. Őrhalomban a *nagygazda* Márton Andrásné egyetlen kislfia kilenc hónapos korában beteg lett. Egymás után három orvoshoz (körorvos, majd balassagyarmati orvosok) vitte el a gyermeket. Még eközben megcsinálta a *szenesvizet*: „Anyósom mindig mondta: Csinájj mán neki szenesvizet! Még arra is lusta vagy?!” Mivel a gyermek állapotában javulást nem tapasztaltak, részben az anyós, részben mások tanácsára főzött rozslisztből tészta, majd apósa bátyja kiment a temetőbe éjfélkor fűért, utána pedig kölcsönkérték a „rókafőt”. Mivel egyik gyógymód sem használt, anyósa ösztönzésére felkereste a szécsénykovácsi gyógyítóasszonyt. E próbálkozása szintén nem járt sikerrel. Ekkor végül anyósa is beleegyezett, hogy az eredeti orvosi javaslatok értelmében bevigye a gyermeket a balassagyarmati kórházba, ahol másfél hónap kezelés után felgyógyult. A következő lépcsőfok, hogy a mágikus cselekvéseket a nagyanya végzi el, a menyecske már nem hajlandó, de hallgatólagosan beleegyezik. Végül napjainkban kb. az 1950-től születettek generációja már elutasítja a hiedelmeket. Az öregasszonyok azonban titokban¹⁹⁰ máig is el-elvegzik a *szenesvíz* készítését, más gyógymódot már nemigen. Krízishelyzetekben előfordul, hogy a fiatalok is beleegyeznek ebbe,¹⁹¹ mint utolsó lehetőség kihasználásába, amennyiben az orvosok már végleg tehetetlennek bizonyulnak.¹⁹²

A szegényebb rétegeknél elsősorban az jelentett e vonatkozásban konzerváló erőt, hogy számukra az orvosi, kórházi szolgáltatások sokkal nehezebben, vagy egyáltalán nem voltak elérhetőek. Más oldalról viszont körükben – tapasztalatom szerint – a legidősebb generációból sem elhanyagolható azok száma, aki racionálisabban gondolkodtak.¹⁹³ Ebben minden bizonnyal közrejátszott az, hogy kiscsalád formában kevésbé volt meg a közvetlen hagyományozódás lehetősége. Továbbá a kényszerűségből nagyobb mozgásterük nyitottabb gondolkozás lehetőségét jelentette. Végezetül: a nagyobb szaporaság mellett, ami ezen rétegeket jellemezte, feltétlenül kisebb értéke volt családon belül a gyermeknek, mint az egy-kétgyermekes *nagygazdák*nál. Így alkalmasint hamarabb beletörődtek abba,

hogy az apróság *halálra van ígézve*, s a körülményesebb eljárásokról hallgatólagosan lemondtak. Mindezzel azonban korántsem kívánom az állítani, hogy a szegényebb rétegek előbb elhagyták az *ígézet* gyógyításával kapcsolatos szokások gyakorlatát,¹⁹⁴ mindössze arra akartam rávilágítani, hogy a felszínen egységesnek tűnő kép milyen árnyalt, illetve gyakran lényegileg eltérő motivációk eredménye.¹⁹⁵

JEGYZETEK

1. Ld. Születésszabályozás c. fejezet 3., 4. jegyzet

2. Ebben ugyan magyarázatuk szerint közrejátszott az is, hogy a gyermek mi-nél kevésbé zavarja sírásával a többieket. Természetesen előfordult a két világháború között is, hogy a férj házasságtalan testvére hosszabb-rövidebb ideig még velük egy helyiségben aludt. Módosabbaknál viszont ez nem jelentett problémát, már házasságkötéskor tudtak külön szobát biztosítani a fiataloknak.

3. A viselet, ezen belül is elsősorban a fejviselet ilyenkor bekövetkező változá-sára vonatkozó adatok összegyűjtését ld. *Szendrey Á.*, 1931., későbbi idevonatkozó adatok: *Fél E.*, 1942/a. 124., *Gáborján A.*, 1976. 56., *Gergely K.*, 1978. 241–242. – A gyermekes állapotot kifejező külön viseletdarabra gyűjtőterületemen nem ta-láltam adatot (vö. *Fél E.*, 1942/a. 126.).

4. Adott esetben a gyermekszülésektől függetlenül, hosszabb betegség, egy kö-zeli hozzátartozó halála szintén azt eredményezte, hogy a fiatalasszony nem vette vissza többé cifra menyecskeruháit.

5. Általában ilyen esetben a házasságkötést követő 10 év után vették le végleg a fiatalosnak számító ruhákat.

6. Ugyanezt említi *Göldner M.*, 1971. 36.

7. Vö. *Csokány P.*, 1912. 380., *Kresz M.*, 1949. 59., *Csete B.*, 1958. 218.

8. A *csecsemő* szó szerinti értelmezéséből nem indulhattam ki, hiszen köztu-dott, hogy a műveltség adott fokán az elválasztás időpontja erősen kitolódhat.

9. Az azonban már nem volt szokás, hogy az első szoptatást a keresztelés utánra halasztották (vö. *Temesváry R.*, 1899. 91., *Gönczi F.*, 1937. 97.).

10. Vö. *Temesváry R.*, 1899. 91–92., *Gönczi F.*, 1937. 92., *Kardos L.*, 1943. 22.

11. Rendkívüli esetben, ha az anyának nagyon nehezen indult meg a tejelvá-lasztása, előfordult, hogy más asszony megszojtatta az újszülöttet, ez azonban vi-dékünkön szokásnak nem tekinthető. Vö. *Temesváry R.*, 1899. 91., *Kardos L.*, 1943. 21–22.).

12. Ennek mágikus serkentésére nem találtam adatot (vö. *Temesváry R.*, 1899. 97–98., *Gönczi F.*, 1937. 91.).
13. A földrefejés mágikus tilalmát vidékünkön nem ismerik (vö. *Kiss L.*, 1919. 88., *Fülöp L.*, 1969. 16., *Timaffy L.*, 1975. 210.).
14. A kifejt előtej ágy alá öntését ugyancsak már magyarázat nélkül említi *Gönczi F.*, 1937. 92.
15. 1940 körül másutt is általános volt már a tejszívíó (ld. *Vajkai A.*, 1943. 100., *Kresz M.*, 1960. 238.).
16. Ez utóbbit célzó mágikus eljárások emléke nem maradt fenn (vö. *Gönczi F.*, 1937. 91.). – Arra nincs adat, hogy mágikus praktikák segítségével a gyermeket serkentették volna a szopásra (vö. *Kármán J.*, 1877. 105., *Liszt N.*, 1906. 35., *Gönczi F.*, 1937. 91.). – Az első szoptatáshoz kapcsolódó hiedelmeket nem találtam (vö. *Temesváry R.*, 1899. 98., *Gönczi F.*, 1937. 95–96., *Kardos L.*, 1943. 22.).
17. A mezei munkák idején a szoptatás kérdésének megoldására – a gyermekek kiszállítása kivétel – ugyanezeket említi *Morvay J.*, 1956. 33., 76.
18. A tej ilyen megindulásához kapcsolódó hiedelemre nem emlékeznek (vö. *Kiss L.*, 1919. 89.).
19. A nyál rontásselhárító értelmezésére ennek kapcsán nem hivatkoztak (vö. *Dörfler F.*, 1893. 217., *Temesváry R.*, 1899. 93.). Egyéb, praktikus indokolást sem fűznek az emlők megnyálazásához (vö. *Gönczi F.*, 1937. 95.).
20. A teknőbölcső használatának, mint majd később rátérünk, már csak halvány emléke él, így nem sikerült felderítenem, hogy az ebben tartott gyermeket hogyan szoptatták (vö. *Morvay J.*, 1956. 199.).
21. Idevonatkozóan is voltak azonban rossz tapasztalatok. Őrhalomban emlékeznek a századfordulóról olyan esetre, hogy az éjjel így szoptató asszonyt elnyomta közben az álmom, s a csecsemő megfulladt az emlőtől.
22. Vidékünkön nem volt szokás az első néhány csepp tejet *félrefejni* (vö. *Gönczi F.*, 1937. 95.). Az a hiedelem sem ismert, hogy előbb a jobb mellükből jó szoptatni a csecsemőt (vö. *Kardos L.*, 1943. 22., *Kresz M.*, 1960. 238.).
23. A tejképződés mágikus serkentésére – az avatás utáni vízivást leszámítva – nem találtam adatot (vö. *Dörfler F.*, 1893. 217., *Temesváry R.*, 1899. 96., 98., *Liszt N.*, 1906. 35., *Kiss L.*, 1919. 88., *Gönczi F.*, 1937. 91., 93–94., *Kresz M.*, 1960. 236., 238.).
24. Ez meglepő volt, hiszen országosan igen gazdag az idevonatkozó hiedelemanyag (vö. *Kálmány L.*, 1885. 24., *Dörfler F.*, 1893. 216., *Temesváry R.*, 1899. 73., 98–99., *Liszt N.*, 1906. 35., 39., *Kiss L.*, 1919. 88., *Gönczi F.*, 1937. 70., *Vajkai A.*, 1943. 21., 34., 92., 99., *Kresz M.*, 1960. 226., 238., *Szathmári I.*, 1978. 231–232. stb.). *Örsi J.*, azonos időszakban végzett gyűjtéseiből levont következtetése szerint

az anyatejhez fűződő hiedelmek Karcagon jóval intenzívebbnek bizonyultak, mint pl. a keresztetetlen gyermekhez, *váltott gyermekhez* kötődők (Örsi J., 1974. 360.).

25. Főleg a korábbi szakirodalom igen gazdag az anyatej gyógyításban, varázslásban történő felhasználását tartalmazó adatokban (pl. *Kálmány L.*, 1885. 24., *Dörfler F.*, 1892/a. 366., 1893. 217., *Temesváry R.*, 1899. 116., *Kiss L.*, 1919. 88., 1931. 276., *Vajkai A.*, 1943. 56.).

26. Az idevonatkozó emlékanyag is igen szegényes. A főleg korábbi szakirodalmi adatok (pl. *Temesváry R.*, 1899. 106–110., *Liszt N.*, 1906. 36., 38., *Csűrű B.*, 1935–1936. II. 116., *Gönczi F.*, 1937. 91., *Vajkai A.*, 1943. 60., 65.) alapján összeállított kérdéseimre többnyire nemleges válaszokat kaptam.

27. Nem ritka jelenség. Hasonlóról számol be *Morvaj J.*, 1956. 33., *Göldner M.*, 1971. 34.

28. A kölcsönsoptatás mintegy kötelező voltát illusztráló, *Fél E.* éppen Csitárról hoz egy párhuzamot (*Fél E.*, 1944. 81.).

29. A kölcsönsoptatással kapcsolatban semmilyen hiedelem nem maradt fenn (vö. *Temesváry R.*, 1899. 92., *Gönczi F.*, 1937. 93., *Vajkai A.*, 1943. 34., 90., 92.).

30. Ugyanezt tapasztalta a hortobágyi juhászoknál *Gunda B.*, 1972–1974. 234.

31. A Hortobágyon ennek nyomai még fellelhetők (*Gunda B.*, 1972–1974. 234.).

32. Vö. *Kármán J.*, 1877. 106.

33. *Radványi F.* a XVIII. század elején fiúgyermek esetében 5–6 esztendő-t említ a megyéből (*Radványi F.*, 1710–1716.), *Garády* 2 évet tart általánosnak (*Garády*, 1854. 30.), *Reguly* ugyancsak a múlt század közepén másfél–két és fél év között ingadozónak tartja a szoptatás időtartamát (*Reguly A.*, 1975. 104.). Országos vonatkozásban *Temesváry* egy–másfél évet tart tipikusnak, de az időszak megnyújtására hozott példák között Nógrád megye is szerepel (*Temesváry R.*, 1899. 100.). Pilinyben századunk elején egy éven túl is szoptattak (*Nyáry A.*, 1909. 133.).

34. Ezt azzal indokolják, hogy így a gyermek jó erős lesz, illetve hogy az anya mindig az elsővel foglalkozik többet. Ez ellentétben áll *Temesváry* megállapításával, miszerint éppen az első szoptatták rövidebb ideig, mert akkor még kevésbé félték az újabb teherbeeséstől (*Temesváry R.*, 1899. 100.).

35. Olyan hiedelmek vidékünkön nem voltak ismeretesek, amelyek a szoptatási időszak túlzott megnyújtása ellen szóltak volna (vö. *Kiss L.*, 1919. 90., *Gönczi F.*, 1937. 97., *Kardos L.*, 1943. 22.).

36. A szakirodalom gazdag mágikus indoklású szabályokban, amelyek évszakhoz, a Hold változásához, gyümölcséréshez, lombhulláshoz, bizonyos mezőgazdasági munkák idejéhez, jelesnaphoz, a gyermek születésnapjához kötik az elválasztást, s az sem mindegy, hogy a hét melyik napján kezdik (*Dörfler F.*, 1893. 224., *Temesváry R.*, 1899. 104–105., *Kiss L.*, 1919. 90., *Gönczi F.*, 1937. 98–99., *Vajkai A.*,

1943. 90., *Márkus M.*, 1943. 169., *Kardos L.*, 1943. 24., *Kresz M.*, 1960. 239., *Timaffy L.*, 1975. 210. stb.).

37. Az utolsó szoptatáshoz kapcsolódó hiedelmet nem találtam (vö. *Dörfler F.*, 1893. 224., *Temesváry R.*, 1899. 105., *Gönczi F.*, 1937. 100.).

38. A *bobó, kokó, kokós* gyermekijesztők.

39. A sokáig szoptatott gyermek azonban nemegyszer meghiúsította az elképzeléseket: *Még én is bekentem korommal, ahogy anyósom mondta. A gyerek meg mondta: Mosd meg! Piszkos! Vót annak mán eszi!* (Nagyné Galcsik Mária, sz. 1904., Ludányhalászi).

40. Mágikus szokásokról, amelyek következtében a gyermek többet nem kíván szopni, nem tudnak (vö. *Gönczi F.*, 1937. 99–100.).

41. Egyéb borogatás, párolás, kenőcsök ilyen célú alkalmazására nem találtam adatot (vö. *Temesváry R.*, 1899. 102., *Gönczi F.*, 1937. 100–101.).

42. A tejapasztás más mágikus módjaira nem emlékeznek (vö. *Dörfler F.*, 1893. 224., *Temesváry R.*, 1899. 101–104., *Kiss L.*, 1919. 90., *Gönczi F.*, 1937. 100–101.). Megjegyzem, *Jung K.* is megállapítja velem kb. azonos időben végzett, gombosi kutatásai alapján, hogy általában az elválasztáshoz kapcsolódó hiedelem- és szokásanyag igen szegényes (*Jung K.*, 1978. 55.).

43. Ez nagyjából megegyezik *Reguly* tapasztalataival (*Reguly A.*, 1975. 104.). A szakirodalomban sok az ellenkező adat, amelyek jóval korábbra teszik az étellekkel történő táplálás kezdetét (pl. *Garay Á.*, 1911. 236., *Gönczi F.*, 1937. 96., *Fél E.*, 1959. 78., *Kresz M.*, 1960. 240., *Timaffy L.*, 1975. 210.). Viszont már *Temesváry* megállapítja, hogy e tekintetben nagymérvű az adatok szóródása (*Temesváry R.*, 1899. 93–94.).

44. Somogyban ezt már egyhónapos korban elkezdték (*Gönczi F.*, 1937. 96.).

45. Vö. *Kresz M.*, 1960. 239., *Igaz M.*–*Kresz M.*, 1965. 106.

46. A kenyérhaj evéshez hiedelem nem kapcsolódik vidékünkön (vö. *Kresz M.*, 1949. 69.). – *Nyáry A.* szerint a palócok már a néhány hetes csecsemőnek előzőleg megrágott kenyérbelet adtak (*Nyáry A.*, 1931. 172.). Én erre vonatkozólag nemleges választ kaptam: olyan indoklással, hogy attól megfulladt volna az apróság.

47. Ez utóbbi úgy készült, hogy a főtt burgonyát összetörték, tejjel összeforralták, megsózták, ha volt, egy darabka vaját tettek hozzá.

48. Szeszessitalt, pálinkás kenyeret (pálinkás cuclit) tapasztalatom szerint két-éves kora előtt nem kapott a gyermek (vö. *Temesváry R.*, 1899. 93–94., *Gönczi F.*, 1937. 159.).

49. A partedli a két világháború között terjedt el Turán is (*Fél E.*, 1937. 99.).

50. *Csilléry K.* szerint ez a bútorféleség csupán a Dunántúl délkeleti részén és Bács megyében népiesedett el (Magyar Néprajzi Lexikon, *gyermekszék* című szócikk).

51. Ugyanezt tapasztalta *Morvay J.*, 1956. 76., *Kresz M.*, 1960. 240.
52. Hasonló gyakorlatról számol be *Kresz M.*, 1960. 240. Az esti fürdetést tartja gyakoribbnak az Ipoly-völgy lejjebb eső szakaszán *Bády L.*, 1977. 513.
53. Kalotaszegen hathetes koráig fürdették a csecsemőt reggel, este (*Kresz M.*, 1960. 240.). Napi kétszeri fürdetést említ korhatár nélkül *Vajkai A.*, 1943. 90., *Morvay J.*, 1956. 198.
54. *Jung K.* Gombosról speciális *bahateknőt* említ, de nem részletezi, hogy milyen volt ez (*Jung K.*, 1978. 37.).
55. Dávodról ismerünk mindössze idevonatkozó adatot, ott csak az 1920-as években terjedt el a babaszappan használata (*Göldner M.*, 1971. 9.).
56. Arra nincs adat, hogy a fürdővíz előkészítéséhez, a fürdetéshez kapcsolódóan mágikus eljárásokat gyakoroltak (vö. *Kálmány L.*, 1885. 10., *Dörfler F.*, 1893. 220., *Kiss L.*, 1919. 87., *Gönczi F.*, 1937. 62., *Vajkai A.*, 1943. 34., *Kresz M.*, 1960. 240.).
57. Arra, hogy *fedél alá* öntötték volna, nem emlékeznek (vö. *Kresz M.*, 1960. 241.).
58. *A szomszédból az az öregmami, az mondta. Hogy nem jó este a gyerek fürdővizit kiönteni. Mer' akik a házban meghaltak, azoknak a lelkeik ott tanyáznak a küszöbön. Egyszer átmentem édesanyámhoz Halásziba a gyerekkel. Ránksötétedett. Édesanyám mondta, hogy maradjunk ott éjszakára. Megfürdöttem a kicsit, meg a pelenkát is kimostam. Gondoltam én arra, hogy nem kéne kiönteni. Mer' akkó' még fiatal vótam, az ember oszt könnyebben hisz az öregeknek. De hát csak nem hagyom benne a piszkos vizet. Kinyittam az ajtót, oszt zsupsz... Hát mintha tényleg lett vón ott valaki. Ollyan nagy faajtó vót akkor, nem ilyen üveges, hát én úgy bevágtam, ahogy csak tudtam. Nagyon meg vótam ihedve. Mondom aztán édesanyámnak, hogy mit mondott Lőrök keresztanyám. Ő csak rázza a fejét, hogy ilyen nincsen. De – mondom – még hallottam is, ahogy rázakozott. Biztos a Bodrit öntötted le, az rázakozott meg. Nem, nem – mondom – magasabb forma vót a'. Egész éjjel le nem hűnytam a szememet, csak forgolódtam, mer' félttem. Édesanyám meg mondta, hogy még ha igaz is, ebben a házban még nem halt meg senki, mer' új ház vót. De én csak mondtam, hogy én leöntöttem valakit. Másnap reggel gyün be édesapám, mer' ő kinn aludt mindig az istállóban: Mellikötök vót úgy mebbolondulva az este? Gyüvök haza, oszt hogy nyílt az ajtó, megvárom, mellikötök gyün ki. De nem gyütt senki, csak kizúdítt valamit. Nem tudom víz vót-e vagy hügy, mer' meleg vót. Jó vizes lettem éjjelre. Mondja neki az édesanyám: Mé' nem gyütt be kend memmondani, ez a lány nem aludt semmit az éjjel, úgy félt, hogy a halottakat öntötte le. Hát már csak csak lefekvőre nem haragítom föl magamat – mondta édesapám. (Nagyné Galcsik Mária, sz. 1904., Ludányhalászi).*

59. A végigfáslizást ld. részletesen a pályázással kapcsolatban.
60. Ugyanezt tapasztalta *Morvay J.*, 1956. 199.
61. Egyetlen mennyiségi összehasonlító adat minden részletezés nélkül: Gyöngöspatán tíz pelenka volt a csecsemőkelengyében (*Fülöp L.*, 1969. 16.).
62. Feltehetőleg hasonló oka lehetett annak, hogy az uradalmi cselédek a 20-as évektől már inkább sifon ruhafélékből készítették a pelenkát (ld. *Zólyomi J.*, 1979. 204.).
63. Dávodon a gumipelenka csak az 1920-as években terjedt el, a guminadrágot viszont már a 30-as években használták (*Göldner M.*, 1971. 9., 10.).
64. A hódmezővásárhelyiek már az 1890-es években patikában vásárolták a hintőport, viszont Dávodon ez csak az első világháború után jelent meg (*Kiss L.*, 1941. 208., *Göldner M.*, 1971. 9.).
65. A kising formájáról, díszítéséről ld. még *Fél E.*, 1938/a. 246., *Zólyomi J.*, 1979. 204., 214.).
66. Ld. még *Csáky K.*, 1979. 57. – Annak emlékét már nem sikerült fellelnem, hogy a gyermeking egyik oldalát a visszáján varrták volna össze rontásselhárító célból (vö. *Fél E.*, 1938/a. 246.).
67. *Nyáry A.* a palócoktól mint általánosan elterjedt ruhadarabot említi az ilyen réklit (*Nyáry A.*, 1931. 172.). Kalotaszegen viszont csak a 20-as években, Dávodon pedig a következő évtizedben jött szokásba (*Kresz M.*, 1943. 175., *Göldner M.*, 1971. 10.).
68. A réklinek színes barchentből, házilag varrott változatait, amelyeket *Zólyomi* a környékbeli cselédektől említi, a falusiaknál nem találtam meg (vö. *Zólyomi J.*, 1979. 204.).
69. Azt már nem sikerült tisztázni, hogy annak idején a végigfáslizott csecsemőnek mit tettek a fejére (vö. *Kresz M.*, 1943. 174., *Kerekgyártó A.*, 1969. 5–6.).
70. A csecsemőkelengye mennyiségi oldalát illetően alig van összehasonlító adat. Nyárszóról tudjuk, hogy 2–3 *rendbeli* ruhát készítettek a gyermeknek (*Kresz M.*, 1960. 240–241.).
71. A nógrádgárdonyi cselédek csecsemői számára készített főkötő leírását ld. *Zólyomi J.*, 1979. 204.
72. Ennek nemre utaló jelentése az 1920-as évektől kezd terjedni Dejtártól nyugatra.
73. Arra nincs adatom, hogy elsőszülött gyermek főkötője eltért volna díszíttségében majdani testvérei ilyen öltözetdarabjától (vö. *Palotay G.*, 1930. 142.).
74. Hasonló gyakorlat volt a Szilágy megyei Bogdándon a 40-es években (*Kerekgyártó A.*, 1969. 10.).

75. *Nyáry A.* a palócok körében azt tapasztalta, hogy először csak kétéves kora körül kapott ünneplő öltözetet a gyermek (*Nyáry A.*, 1931. 173.)
76. Sárközben már a század elején karonülő gyermek számára zubbonynak megfelelő ruhácskát varrtak, a Budapest melletti Szadán hathónapos gyermekre 1940 táján már *obonyt* adtak (*Kovács A.*, 1907. 73., *Gönyey S.*, 1942. 247.).
77. Hátul hosszan lecsüngő, stilizált szalagsokor.
78. Hasonló gyakorlatról számol be Rimócról *Flórián M.*, 1966. 29., 41.
79. Ld. még ugyanerről általában a palócokra vonatkoztatva *Nyáry A.*, 1931. 173.
80. Rimócon ilyenkor már pendelyt varrtak a kislánynak (*Flórián M.*, 1966. 49.).
81. Háromszögű betoldás, ugyanúgy, mint a nők pendelyénél.
82. A mátravidéki palócoknál ugyanezt ld. *Isvánffy Gy.*, 1898. 367.
83. Dávodon a 20-as években terjed el (*Göldner M.*, 1971. 10.).
84. Sajátos jelenség Litkén és Ipolytarnócon, hogy a *zobonyt* a recens anyag szerint csak kislányok kapták ünneplőnek, mégpedig 2–3 éves korukban, amikor a fiúcskának maradék bolti anyagokból kis hosszúnadrágot varrtak. Addig az ing volt általános. – Rimócon is a század első harmadában hároméves korig csak ingben jártak a gyermekek, akkor kapott mindkét nem *szoknyát* (*Palotay G.*, 1930. 142.).
85. Talán az utóbbi terminológiával áll összefüggésben, hogy egy-két homályos visszaemlékezés szerint *valamikor* nem volt ujsa e ruhadarabnak. Párhuzamként említem, hogy Rimócon még a két világháború között ujjatlan volt az ing fölött viselt gyermekruha (*Flórián M.*, 1966. 52.).
86. A *ritya* elnevezésre nem találtam adatot a falusiaknál (vö. *Zólyomi J.*, 1979. 204.). További adatok a terminológiára a palócoktól: *viganó* (*Pintér S.*, 1880. 75.), *zubbony* (*Isvánffy Gy.*, 1898. 367.), *zobony* (*Nyáry A.*, 1931. 172.).
87. Az utóbbi textilféléseget említi *Zólyomi J.* is, de mint a kisfiúk térd alá érő hosszúságú nadrágjának anyagát (*Zólyomi J.*, 1979. 205.). Nyilván, mint legoesebb anyag, a gyermekruhák készítésére jól megfelelt.
88. Színben, illetve mintában mutatkozó, nem szerinti eltérést említi *Palotay G.*, 1930. 142., *Fél E.*, 1937. 91.
89. A pilinyi gyermekviselőhez ld. *Nyáry A.*, 1909. 146.
90. A kezeslábas–*zobony* összeállítását a két világháború közötti időszakból említi Patvareről *Zólyomi J.*, 1979. 214. Turán ugyanez már 1917 előtt szokás volt, de csak fiúgyermeknél (*Fél E.*, 1937. 97.).
91. Turán már a két világháború között kiszorult a használatból (*Fél E.*, 1937. 100.).
92. *Mamusz* néven említi ugyanezt *Zólyomi J.*, 1979. 214.
93. Ld. még *Zólyomi J.*, 1979. 217.
94. *Zólyomi J.* szerint a cselédek Patvarcon a két világháború között már gyak-

ran másfél éves korban a felnőttekének megfelelő szabású ruhákban járatják a gyermeket (Zólyomi J., 1979. 214.). Ez feltehetőleg ismét csak annak következménye, hogy a cselédek gyorsabb ütemben közelítenek a polgári viselethez. A megyében szerzett tapasztalataim általában azt erősítik meg, hogy újabb törekvés, miszerint minél kisebb korban kapja meg a gyermek a felnőttekéhez hasonló öltözetet, ami a nemek szerinti eltérés lehangsúlyosabb kifejezője immár. – Hasonló új gyakorlatnak tartja ezt elmélyült györgyfalvi tanulmányában Pap Jánosy M., 1971. 549., 550. – Ld. még Kresz M., 1949. 60.

95. Zólyomi J. is Csitárban mindössze két adatközlőt talált, aki emlékezett a végigfáslizásra (Zólyomi J., 1979. 204.).

96. Ld. még Garády, 1854. 30. – Már nem sikerült felderítenem, hogy volt-e külön un. karruha (vö. Fél E., 1937. 85., 91., Kresz M., 1943. 173–174., Morvay J., 1956. 198., Kerékgyártó A., 1969. 5., Szathmári I., 1978. 228.). Elképzelhető az is, hogy a nagypelenkával fogták oda a test mellé a karjait, mint ahogy Györgyfalván tapasztalta Pap Jánosy M., 1971. 506.

97. A Mátraalján a múlt század második felében még egyéves koráig fáslizták a gyermeket (Morvay J. szíves szóbeli közlése). Kalotaszegen, Bogdándon 1940 körül már csak jobbra 6 hétig (Kresz M., 1943. 174–175., Kerékgyártó A., 1969. 7., Pap Jánosy M., 1971. 506.). Turán viszont a század elején is már mindössze a keresztelésig volt szokás (Fél E., 1937. 96.).

98. Zólyomi ezt hatósági intézkedésre vezeti vissza (Zólyomi J., 1979. 204.). – A sziráki anyakönyv illusztrációi egyértelműen végigfáslizott csecsemőt ábrázolnak 1712-ből és 1727-ből (Flórián M., 1966. 4.). Feltehetőleg erre utal Garády is (Garády, 1854. 30.). Turán az első világháború éveit jelenti a fáslizás gyakorlatának végét (Fél E., 1937. 96.). Herkely K. a Hont megyei Szokolyáról, Gergely K. Varsányból említi, de időhöz egyik szerző sem köti pontosan e gyakorlatot (Herkely K., 1938/a. 249., Gergely K., 1978. 239.). Országos vonatkozásban eléggé eltérők az adatok. Semogyból Gönczi mint „hajdanában” élő szokást említi (Gönczi F., 1937. 64.). Dávodon és Berettyóújfaluban századunk első két évtizedében még fáslizták a csecsemőt (Göldner M., 1971. 6., Szathmári I., 1978. 228.). Erdélyben a 40-es évek elején még mint élő gyakorlatot figyelhette meg Kresz M., 1943., Kerékgyártó A., 1969. 4–7., Pap Jánosy M., 1971. 506.

99. A pónyik, pónyikos pelenka elnevezést a legidősebbek még általában ismerik a községben, pontos funkcióját azonban már csak kevesen.

100. Arra már sehol nem kaptam választ, hogy tettek-e a fáslizó pólýába gonoszúzó szereket (vö. Gönczi F., 1937. 65.).

101. Egyébként a születéstől a köldök leszáradásáig tartó időszakhoz semmiféle hiedelmet nem kötnek adatközlőim (vö. Temesváry R., 1899. 115.).

102. *Zólyomi* tapasztalatai szerint a fő indok az volt, *nehogy kisírja a púpját* (*Zólyomi J.*, 1979. 204.). Ugyanezt Varsányból ld. *Gergely K.*, 1978. 239.).

103. Az utóbbihoz 2 m anyagot vettek, míg a pólyapárnához elég volt másfél (ld. még *Zólyomi J.*, 1979. 204.).

104. Terminológiára vonatkozó, további adatok a környékről: *dunnika* (*Reguly A.*, 1975. 103., *Zólyomi J.*, 1979. 204.), *párna* (*Pintér S.*, 1880. 75.).

105. Ugyanerre az időre teszi Varsányban a hosszúkás pólya elterjedését *Gergely K.*, 1978. 240. 1950-től jelenik meg Dávodon (*Göldner M.*, 1971. 10.). – Kátólaszegen a végigfáslizott csecsemőt nem kötötték vánkosba. Itt 1943 körül jelenik meg, inkább csak keresztelőre a pólya, de hogy a szerzők ezen a négyzetes vagy hosszúkás pólyapárnát értik, nem derül ki (*Kresz M.*, 1943. 174., *Pap Jánosy M.*, 1971. 516.).

106. Érdekes, hogy Dávodon is *sarkos*-nak nevezik a régi típusú pólyapárnát (*Göldner M.*, 1971. 6.).

107. Ennek szintén nem volt összefüggése a gyermek nemével, pusztán az a tény adta így, hogy a kapható kanavász anyagból ez volt a választék.

108. Nem emlékeznek olyan hiedelemre, hogy az asztalon nem szabad, avagy éppen ajánlatos pólyázni a csecsemőt (vö. *Gönczi F.*, 1937. 59., *Kresz M.*, 1960. 225., *Szathmári J.*, 1978. 236.). Alkalmoszerűen ott, vagy az ágyon, esetleg lócán végezték ezt (ld. még *Zólyomi J.*, 1979. 204.).

109. Nem találtam adatot arra a szokásra, hogy ha a kislányt utcára vitték, pólyájára egy rózsaszín selyemkendőt terítettek (vö. *Zólyomi J.*, 1979. 214.).

110. Féléves kort említ *Gergely K.*, 1978. 239., *Zólyomi J.*, 1979. 204.

111. Vannak olyan vélemények is, hogy egyhónapos koráig jó, ha közvetlenül az anyja mellett van éjszaka. Ez vagy azt jelentette, hogy továbbra is az asszony ágyában volt, vagy az ágy elé tett lócán egy párnára tették a *vánkus*ba kötött csecsemőt (a csuklós támlájú pad ilyen használatát széleskörű kitekintéssel ld. részletesen *Csilléry K.*, 1975. 44–46.). Összehasonlító adatok alapján valószínű, hogy korábban teknőbölcsővel együtt tették fel a padra a gyermeket. Mások szerint két támlásszéket tettek oda e célból, szembefordítva az ágygal. Hasonlóképpen helyzeték el az újszülötteket akkor is, ha az előző gyermek még bölcsőben aludt.

112. A teknőbölcső a levéltári források szerint megyénkben is általánosan elterjedt volt, legkorábbi adat rá 1776-ból való (*Zólyomi J.*, 1974. 40.). – Szól a *ringő*nek nevezett teknőbölcső használatáról maconkai cikkében *Csilléry K.*, 1949. 150.

113. Arra vonatkozólag, hogy meddig használták a teknőbölcst, a rendelkezésre álló szakirodalom alapján országos viszonylatban is meglehetősen változatos a kép. A palócoktól *Malonyay* még említi (*Malonyay D.*, 1922. 266.). Dávodon az első világháború után már nem használták (*Göldner M.*, 1971. 7., 10.). *Gönczi* gyűj-

tései idején a drávamenti horvátok még ebben viszik a gyermeket ki a határba (*Gönczi F.*, 1937. 112–113.), *Herkely K.* ugyanakkor már csak a cigányok körében tartja élő gyakorlatnak (*Herkely K.*, 1937. 366–367.). Kalotaszegen 1940 körül még ebben hordják a gyermeket a mezőre, szobai használata azonban már csak emlék (*Kresz M.*, 1960. 251.).

114. Ipolyföldemesi adatközlőim emlékeztek a szobai függőbölcsőre: *Vót egy kisebb lepedőféle. Annak a négy sarkára kötöttek kötőt, oszt annál fogva felkötötték a mestergerendára. Ebbe tették bele e gyereket. Ahun nem vót hely a bölcsőnek, mer' olyan szűken vótak a házban, ott vót ilyen. Én még láttam. Meg jobban is aludt benne a gyerek* (Nagy Istvánné, sz. 1895.). E bölcsőtípus Hont megyei elterjedtségét ismerjük a szakirodalomból is (*Herkely K.*, 1937. 371. 10. ábra, 1938/a. 294., *Gunda B.*, 1940. 228.). A szűken értelmezett Ipoly-völgyben azonban mindössze Balassagyarmatról van néhány bizonytalan adatom erre.

115. Arra már nem tudtak válaszolni, hogy mezőre is kivitték-e benne a gyermeket (vö. *Kresz M.*, 1960. 251.).

116. Feltehetően a módosabbak körében azonban korábban is előfordult a talpasbölcső Nógrádban. A sziráki anyakönyv 1726-ból származó ábrázolása alacsonyabb lábakkal ellátott bölcsőt mutat (*Manga J.*, 1973. 215.). 1761-ben egy egésztelkes litkei jobbágy kárlistájában kettőt is feltüntettek belőle. *Paraszt Sima közönséges lúgy fábul Bölcső* ára szerepel a losonci asztalosok 1777. évi limitációjában (*Zólyomi J.*, 1974. 44., 40.).

117. Terminológiára vonatkozó további adatok a tágabban értelmezett gyűjtőterületemről: *bölcső* (Litke, 1761), *Ringó Bölcső* (Nagyfalu, 1767) (*Zólyomi J.*, 1974. 40.), *böcső* (Pintér S., 1880. 75., *Farkas P.*, 1911. 154., *beőcseő* (Pintér S., 1909. 203.).

118. Amikor már kikerült a gyermek a *dunnikából*, de még a bölcsőben volt a fekhelye, a szalmazsák fölé egy tollal töltött normál méretű párnát is tettek.

119. Ugyanúgy, mint a keresztelőtakarónál, ebben a másodlagos funkcióban is tovább használták e divatjamúlt viseletdarabokat, helyenként még az 50-es évek elején is.

120. A bölcsőhöz kapcsolódó gonosztávoltartó praktikákat nem találtam (vö. *Kálmány L.*, 1885. 17., *Dörfler F.*, 1893. 217., *Liszt N.*, 1906. 37.).

121. Az elhelyezésre vonatkozó mágikus szabályokat nem ismernek (vö. *Temesváry R.*, 1899. 74., *Vajkai A.*, 1943. 99.).

121/a. A teknőbölcső használatát Maconkáról ld. *Csilléry K.*, 1949. 150.

122. Ld. még *Csáky K.*, 1979. 56–57.

123. Ennek olyan változatára, hogy másik csecsemőtől *loptak* volna álmot, nem találtam adatot (vö. *Fülöp L.*, 1969. 16.).

124. A négy égtájjal kapcsolatos ráolvasást, illetve ide kapcsolódó szokást az alvás serkentésére nem találtam (vö. *Csűry B.*, 1935–1936. I. 341., *Penavin O.*, 1973. 201.).

125. *Jung K.* tapasztalatai szerint ugyanezen időszakban Gomboson tisztában voltak a mákhaj-főzet gyakori alkalmazásának egyéb következményeivel is (*Jung K.*, 1978. 56–57.).

126. *Reguly* szerint egy évig volt bölcsőben a gyermek (*Reguly A.*, 1975. 104.). A kevés ide vonatkozó adat országosan változatos képet mutat. A Mátraalján a XIX. század második felében másfél évig (*Morvay J.*, 1956. 99.), Somogyban az 1930-as években két évig (*Gönczi F.*, 1937. 106.) használták. 1940 körül Nyárszón akkor került ki a gyermek a bölcsőből, amikor már jól tudott beszélni, járni (*Kresz M.*, 1960. 241.).

127. Az utóbbi Somogyban az 1930-as években kezdett terjedni (*Gönczi F.*, 1937. 102.). A tírpkoknál 1940 körül, Dávodon az 50-es években lesz általános (*Márkus M.*, 1943. 170., *Göldner M.*, 1971. 10.). Több konkrét adatot nem találtam. Szentgálról tudjuk még, hogy a *Vajkai* által 1940 körül legfiatalabbként talált bölcső 1910-es készítésű, s a szerző szerint a bölcsőket fokozatosan kiszorította a gyermekocsi (*Vajkai A.*, 1959/a. 238.).

128. *Garády ringófát* említi (*Garády*, 1854. 30.), *ringő*-nek írja *Farkas P.*, 1911. 154. A Hont megyei Szokolyáról *Herkely K.* a *hintafa* (állvány) és *hintó* (beleköttött vázson) elnevezést gyűjtötte. Ott azonban ugyanezt a textiliát alkalmilag a gerendára kötve a szobában is használták függőbölcsőként (*Herkely K.*, 1938/a. 294.). Erre gyűjtőterületemen nem találtam adatot.

129. A rudak mérete 150 cm körül van. Előfordult, hogy azt a két lábat, amelyre a bölcsőrész volt akasztva, 20–25 cm-rel rövidebbre hagyták, hogy a harmadik lábbal jobban megtámaszthassák.

130. H.: 85 cm körül, Sz.: 30–38 cm, M.: 16–18 cm.

131. Ilyen bölcső rajzát palócság származás-hellyel ld. *Bátky Zs.*, 1906. 166. 9. ábra, 167.

132. *Garády* utalásából hasonló típusra következtethetünk (*Garády*, 1854. 30.).

133. A gyermekhordó kendők vidékünkön ismeretlenek. Ez meglepő, hiszen ilyet használtak Turán (*Fél E.*, 1937. 91.), s *Gunda B.* az ország északi részén többek között a palócoknál tartja ismertnek (*Gunda B.*, 1956. 133.). Ld. még e témához *Sáfrány Zs.*, 1979.

134. A gyermek hátikosárban történő szállításáról ld. még *Farkas P.*, 1911. 154.

135. Annak emlékére nem találtam meg, hogy az asszony a gyermeket *kosolyá*-ba téve, azt csípőjéhez támasztva, hóna alatt vitte volna a mezőre (vö. *Morvay J.*, 1956. 200.).

136. Somogyban is legfeljebb a teknőbe kötött apróságot segített vinni az apa (Gönczi F., 1937. 113.).

137. Arra nemleges adataim vannak, hogy a *kolyeszkat* a teknőbölcshöz hasonlóan otthon is használták volna (vö. Csilléry K., 1966. 24.).

138. A gyermek elhelyezésével kapcsolatos mágikus szokás nem maradt fenn (vö. Gönczi F., 1937. 113.).

139. Arra, hogy beásták volna a földbe az ülni még nem tudó apróságot, nincs adat (vö. Gönczi F., 1937. 118.).

140. Ebben az időben pl. Dávodon már csak hírből ismerik a mezei bölcst (Göldner M., 1971. 10.).

141. Már Farkas P. is homályos értelmű adatot hoz ezzel kapcsolatban (Farkas P., 1911. 164.). Viszont Pócs É. Nógrádsípeken azt tapasztalta – gyűjtéseimmel egyidejűleg –, hogy a tej–kigyó kapcsolat a néphitben igen eleven. Általában a kigyóhoz fűződő hiedelmek szívósságát azzal hozza kapcsolatba, hogy az adott község környékén sok a kigyó (Pócs É., 1980. 314., 629.).

142. Ennek ideiglenes változataira (faágra stb. kötött lepedő) csak bizonytalan adataim vannak (vö. Gönczi F., 1937. 115., Fülöp L., 1969. 17.).

143. Hasonló funkcióban az esernyő Somogyban a 30-as években terjedt el (Gönczi F., 1937. 114.).

144. Kissé ovális formájú kávéhoz vesszőből fonott, laposabb kosár, amit főleg krumpliszedésnél használnak.

145. A korábbi szakirodalomban a megyére vonatkozólag kizárólag az *ücsik* terminológia szerepel (Pintér S., 1880. 75., Pápai K., 1893. 29., Pintér S., 1909. 203., Farkas P., 1911. 154.).

146. Abból fakadóan, hogy az *ülőkét* ki-ki otthon, lehetőségeihez igazodva készítette el, minden darab más méretű. Hozzávetőlegesen H.: 45–65 cm, Sz.: 25–30 cm, M.: 25–30 cm.

147. Hasonló okból fúrtak lyukat a pólyateknő alá a Somogy megyei horvátok (Gönczi F., 1937. 102.).

148. A határban viszont sohasem használták.

149. A múlt század második felében a mátraalji palócoknál még csak egyéves korú gyermek került *ülcsikbe* (Morvay J., 1956. 199.).

150. *Mándoki* a Néprajzi Múzeum anyaga alapján Nógrád megyére az *állószek* elnevezést tartja jellemzőnek. Gyűjtési tapasztalataim ezt nem támasztják alá, területemen mindenütt *állóka* volt a neve. Azt egyébként *Mándoki* is megállapítja, hogy a palócokra vonatkozó szakirodalmi adatok az *állóka* elnevezés tipikus voltát erősítik (Mándoki L., 1960. 146–147.). – Konkrétan helyhez köthető korábbi adat azóta *Reguly* feljegyzéseiből áll rendelkezésünkre Fülek környékéről: *lyukas szek*

(Reguly A., 1975. 103.).

151. Az állóka átlagos méretei H: 70 illetve 50 cm körül, Sz: 30–35 cm, M: 30, ill. 40 cm körül, a lyuk Ø: 18–23 cm, a tálkaszerű vájat Ø: 8–12 cm. A magasabb és rövidebb változatok mind a Balassagyarmat környéki szlovák betelepítésű falvakból valók, de ugyanitt megtalálható a hosszú, alacsonyabb forma is.

152. Már Mándoki felhívja rá a figyelmet, hogy az állókák, tolokák használatba vételének időpontja pontosan nem köthető a gyermek korához, az adott apróság fejlettsége a meghatározó ebben.

153. Azonos néven (állószek) nevezik mindkét formát pl. Kocson is (Fél E., 1941/a. 41.). – Mándoki általában a gyermekbútorok vonatkozásában megállapítja, hogy az egyes tárgytípusok és névtípusok között nem mondható ki összefüggés (Mándoki L., 1960. 146.).

154. Az ilyen állókát újabb típusúnak tartja Kresz M., 1960. 249. – Mándoki véleménye, hogy jobbára asztalosmunkák ezek (Mándoki L., 1960. 133–134.). Elképzelhető, hogy vidékünkre is asztalosok közvetítésével került századunk folyamán.

155. Összehasonlításként Göldner M. hasonló értelmű adatát említhetem Dávodról (Göldner M., 1971. 10.).

156. Magam részéről járókanak tekintek minden olyan gyermekbútort, amely az apróság járnai tanulását szolgálja (vö. Mándoki L., 1960. 138–146.).

157. Bár a palócok vonatkozásában több adatunk van a járóka~járóka elnevezésre (Pintér S., 1909. 203., Nyáry A., 1931. 172.), nem derül ki egyértelműen, hogy milyen alkalmatosságot értettek ezen. A gyermekszék terminológiát (amely az általam ismertetendő formát jelöli) kérdőjelesen közli Karancsságról Mándoki L., 1960. 143. – A tolokocsi elnevezés a Heves megyei Ecsédről (Mándoki L., 1960. 145.), a tolóka Turáról ismert (Schram F., 1972. 104.).

158. Mándoki a Néprajzi Múzeum anyagából közöl egy ívelt merevítővel ellátott darabot (Mándoki L., 1960. 145.). Ilyen változatra gyűjtőterületemen nem emlékeztek. – Megjegyzem, a Palóc Múzeum gyűjteménye alapján mindössze a galgamenti szlovákoktól igazolható ilyen merevítővel ellátott tolóka megléte.

159. A négyzetes léckeret méretei 40 cm körül voltak, a kinyúló rész hossza lehetett ugyanennyi, vagy 10–15 cm-rel hosszabb.

160. A Palóc Múzeum gyűjteményében van egy Érsekvadkertről Zólyomi által begyűjtött darab, amelynek – ezt kiküszöbölendő – a négyzetes rész gyermek felé eső oldalába két hajlított fűzfakávéat csapoltak, s ezeket függőlegesen egy, ugyancsak kerékben végződő merevítőlécc fogja. E módosított típus emlékét terepen nem sikerült fellelnem, valószínű, hogy egyedi darabról van szó. Ezt látszik erősíteni az a körülmény is, hogy a tárgy gazdag, esztétikailag díszített. 1926-ban készült.

161. Az elnevezéssel, illetve magával a tárggyal kapcsolatban a megye terüle-

téről publikált adat mindössze *Flórián M.* kiállítás-ismertetőjében található. A forma azonos az általam bemutatottal, neve *állóka* (*Flórián M.*, Szabadtéri Múzeum. Balassagyarmat, 1967. 23.). Ugyanezen, egyébként Szügyről származó tárgy múzeumi leírókartonján viszont népi névként *járóka* szerepel. *Mándoki* tanulmányában a területünkhöz legközelebb eső helyről származó elnevezések: Ipolyfödémes: *kisgyerek forgó*, Bodony: *járófa*, Kerecsend: *sergő* (*Mándoki L.*, 1960. 141.). Palócföld helymegjelöléssel azonos tárgy rajzát közli *forgó* néven *Bátky Zs.*, 166., 167.

162. E tárgytípust *Mándoki* a magyarság kultúrájának új elemeként tartja számon (*Mándoki L.*, 1960. 147.).

163. Ld. még *Nyáry A.*, 1909. 135. E szerző azonban a talp ütögetésére vonatkoztatja a tiltást. – Egyéb, a járás tanulását serkentő mágikus szokásra adatot nem találtam (vö. *Kálmány L.*, 1891. 36., *Liszt N.*, 1906. 26., *Kiss L.*, 1919. 89–90., *Schram F.*, 1972. 104., *Ferenczi I.*, 1973–1974. 291.).

164. Ld. még *Nyáry A.*, 1909. 135.

165. A szemmelverés, ráolvasások kutatása nálunk ma fellendülőben van, s elsősorban *Pócs É.* széleskörű vizsgálatai révén minden bizonnyal számos új összefüggésre derül fény, ami majd meghatározza a további vizsgálatokat, azok szempontjait. Így magam mindössze a területemen fellelhető legáltalánosabb emlékanyag primér bemutatására vállalkozom. Alapos mélyfúrással, amelynek célja kifejezetten e téma feltárása, ez tovább bővíthető lenne. A jegyzetanyagban pedig csak a szűken vett gyűjtőterületemhez köthető előzményekre, továbbá az olyan adatokra szorítok, amelyek az ide vonatkozó hiedelmek intenzitásának, szokások aktiválódásának időbeliségét érintik.

166. Ld. még PMNA: 242.

167. Az elhárítás kevésbé „célszerű” jellegét állapítja meg ennek kapcsán Nóg-rádsípek vonatkozásában *Pócs É.*, 1980. 289–290.

168. Ld. még PMNA: 90., 92., 242.

169. Ld. még PMNA: 242.

170. Ld. még *Varga R.*, 1910. 116. E szerző azonban a *kicszerelés* elleni védekezést jelöli meg a szokás funkciójaként.

171. Ld. még *Nyáry A.*, 1909. 135. Indoklás itt az, hogy ellenkező esetben a gyermek *elszárad*.

172. Ld. a Gyermekegy c. fejezet 61. jegyzetét.

173. Ld. a következő idézett példát.

174. A *szenesvíz* készítésére vonatkozó adatokat ld. még PMNA: 242.

175. *Diószegi V.* egy őrhalmi adata szerint kilenc özvegyasszony sírjáról kellett szedni. (PMNA: 242.).

176. *Pócs É.* egyik sípeki adatközlője is úgy gondolkozott, hogy éjjel kellett volna menni, de ő délben ment (*Pócs É.*, 1980. 653.).
177. Az, hogy jobb vagy bal kezüket használták, lényegtelennek tűnik a választok alapján. Hasonlóképpen az is, hogy mibe szedték. – Én már nem találtam rá adatot, de *Diószegi V.* korábbi hugyagi gyűjtése szerint az illető kilenctől visszafelé számolva szedte a fűvet, földet (PMNA: 242.).
178. *Diószegi* őrhalmi adata szerint a fürdőt olyan fazékban főzték, amelyet még nem használtak, s végül a vízzel együtt a fazekat is elásták a *csepegő* alá (PMNA: 242.).
179. Gőzölés nélküli fürdetésre van adat, ellenkezőjére azonban, amikor a *páritást* nem követte fürdő, nincs.
180. Ld. még *Zólyomi J.*, 1980. 264.
181. *Diószegi V.* gyűjtése szerint Hugyagon a előbbinek *gyerekborostyán*, az utóbbinak *leányborostyán* nevet adtak (PMNA: 242.).
182. *Diószegi* gyűjtéséből ismerjük még az „eleven gát” (liceum), „tavali tökcscinka”, *babhaj* és *pazderja* főzetéből készített fürdők esetenként előforduló alkalmazását is (PMNA: 242.).
183. Rákérdezésemre az adatközlő kiegészítette: mindegy volt, hogy az ablaktól vagy a bejárattól számolták a harmadikat.
184. *Diószegi* Órhalomban kutya- és macskakoponyára is talált adatot (PMNA: 242.).
185. A tej ilyen célú felhasználásáról ld. még *Zólyomi J.*, 1980. 264.
186. Mindkét utóbbi adat *Diószegi* gyűjtéséből való (PMNA: 242.), magam ezek emlékét már nem találtam meg.
187. PMNA: 242.
188. Még az 50-es évek elején is tevékenykedő dejtári füvesasszonyról ld. *Manga J.*, 1952. 77.
189. A nők hagyományhoz való erősebb ragaszkodását, amely e vonatkozásban is nyilvánvaló, jól példázza a volt őrhalmi iskolaigazgató visszaemlékezése: 1952 szeptemberében beállított hozzám egy fiatalember és bizonyos szegyenkezéssel egy darab vasat kért tőlem. Kérdeztem, milyen vas kellene neki, milyen célra, vas és vas között igazán nagy különbség van gyakorlati szempontból. Mindegy milyen, csak egy vasdarab legyen – mondta ő. Most már igazán értetlenül álltam előtte, mire kibőkte, hogy beteg a kisgyermekük, az asszonyok nem hagytak neki békét, el kellett jönnie özvegyemberhez vasat kérni és annak vizében fürdetni a gyermeket. Ő – úgy mond – nem akart ilyen ostobaságot csinálni, de az asszonyok görcsösen ragaszkodtak hozzá, rendületlenül hisznek effélékben (PMNA: 73.).

190. Titokban végezték a mágikus praktikákat az akkor 30–40 éves dejtári asszonyok az 1950-es évek elején, mint erről tudósít *Manga J.*, 1952. 78.

191. Nógrádsipeki vizsgálata során *Pócs É.* felhívja a figyelmet arra, hogy a kritikus helyzet „megőrizheti, mindig újra felújíthatja” a mágikus gyakorlatot (*Pócs É.*, 1980. 289.).

192. *Pócs É.* Nógrádsipek vonatkozásában a szemmelveréssel kapcsolatos hit és gyakorlat mai napig tartó elevenségéről beszél (*Pócs É.*, 1980. 326.). A Békés megyei szlovákok *Krupa* szerint a 40-es évekig általánosan gyakorolták a szemmelverés elleni gyógymódokat (*Krupa A.*, 1973. 199.). *Fülöp L.* gyöngyöspatai tapasztalatait összegezvén arra a következtetésre jut, hogy a rontáselhárító és gyógyító szokások a 60-as évek második felében már csak az emlékezetben élnek, a fiatalok megmosolyogják (*Fülöp L.*, 1969. 16.).

193. Ld. még *Manga J.*, 1952. 78.

194. *Zólyomi* szerint a két világháború között vidékünkön a parasztság és az uradalmi cselédség körében egyforma súllyal érvényesültek a népi gyógyító eljárások (*Zólyomi J.*, 1980. 264.).

195. Itt szólok azon egészségügyi dolgozókról, akik elsősorban a gyógyászat, csecsemőgondozás körébe tartozó gyakorlati kérdésekben a gyűjtőmunka során segítségemre voltak: *dr. Szabadkai György* a balassagyarmati kórház szülész–nőgyógyász főorvosa, *dr. Horváth Marcell* a balassagyarmati csecsemőotthon intézetvezető főorvosa, *Sztranyovszkyné Halvax Erzsébet*: a balassagyarmati kórház újszülött osztályának főnővére, *dr. Vámos István*, *dr. Singey István*, *dr. Klekner István* akkori körzeti orvosok gyűjtőterületem községeiből. Támogatásukat ezúton is köszönöm.

A születés hagyományköre tartalmilag összetett, így a népi kultúra különböző területeivel áll kapcsolatban. Tényszerű alapja biológiai, s mint minden vélt vagy valós egészségügyi elváltozással járó jelenségnek, van egy népi gyógyászati oldala. Ez önmagában is sok egybeesést mutat a néphittel. Másfelől közelítve: a néphit-, népi tudásnak részét képezik a születésről, gyermekről kialakult elképzelések, amelyeknek e szempontból lényege az, hogy már a gyermek világrajötte előtt, illetve közvetlenül születésekor eldőlnek adottságai, jövője, s ez a felfogás a mágikus előírások, tilalmak, jóslatok sorát vonja maga után. Továbbá a születés, mint kezdet, a következtében tisztátalannak, védtelennek tartott anya és csecsemő eleve vonzza a természetfeletti erők, ártó hatalmak beavatkozását, ami a mágikus megelőzés fokozott előtérbe helyezését eredményezi. Mindezt átszövik a kereszténység idevonatkozó tanításai, nemegyszer sajátos ötvözetet alkotva a korábbi képzetekkel, s a témát a vallásnéprajz felé tágitják. Sok szálon kötődik a téma a népi társadalom kutatási területéhez. Előzményként bekapcsolható a szexuális élet, s ennek erkölcsben mutatkozó vetületei. Az újszülöttről megfelelő befogadó szertartások következtében válik társadalmi lény, a család, a közösség, s a keresztény egyház tagja. Ennek megünneplése alkalmmul szolgál a rokoni, baráti kapcsolatok erősítéséhez, s a közös szórakozáshoz. Elsőszülött esetében jelentős még az anya, illetve a fiatal pár státusában beállott változás, a szülők és keresztszülők között ekkortól életbelépő műrokonisági viszony. Ahhoz, hogy adott időben a születés kérdésköréről valós képet alkothassunk, szükség van rá, hogy a terhesség, gyermekágy, csecsemőkor életszakaszát az ünnepek és hétköznapi folyamatába állítva kísérrjük végig. Ezáltal járulékosan ide kapcsolhatók távolabbi témák (pl. táplálkozás, viselet, bútor) bizonyos részletei is.

Tekintsük át, hogyan alakult a hagyománykör különböző összetevőinek aránya, viszonya immár az Ipoly menti parasztságnál az elmúlt 80–100 évben! A mágikus oldal, szoros korrelációban a közösség néphitével, a századfordulótól fokozatosan veszít jelentőségéből, s a folyamat a 30-as évektől meggyorsul. Még azon szokások, szokáscsoportok mutatják a legnagyobb szívósságot, amelyek krízishelyzetek feloldását célozzák (pl. szemmelverés gyógyítása, csecsemő nyugodt álmát biztosító előírások). Továbbá, ha nem is hittek már feltétlen érvényükben, elvégezték azokat a jobbára preventív cselekvéseket, betartották azon előírásokat, amelyek célja racionális úton a műveltség, tudomány adott szintjén nem, vagy csak alig befolyásolható (pl. gyermek nemét, tulajdonságait, sorsa alakulását célzó akciók, tilalmak). A kopási folyamat másik megnyilvánulása (a bemutatott anyagban ez általános), hogy az aktiválódás marad el, noha az emlékezet őrzi még egy darabig a mágikus szokásokat, azok alapjául szolgáló hiedelmeket – esetenként már csak memorat, hiedelemmonda, szólás formájában (pl. megkívánt gyümölcs a magzat szájában, *váltott gyerek* visszaváltása, foggal születés, mint rendkívüli képesség jele).

A szűkebb értelemben vett népi szülészet terén a bábaügy fejlődése a századfordulótól jelentős változásokat eredményezett – legalábbis a több generáción átörökített visszaemlékezések, valamint a múlt századi forrásokkal történő összevetés erre enged következtetni (pl. földön szülés gyakorlatának megszűnése, általában higiénia, egészségügyi szakszerűség fokozatos térhódítása). Az egészségügyileg ártalmatlannak ítélt akciókat azonban ez nem érintette, sőt adott esetben a falu közösségébe tartozó, élelmes bábaasszony az ilyen hagyományok fenntartásához, alakításához is hozzájárulhatott (pl. tréfás adománygyűjtő szokás és variánsai keresztelőkor). Továbbá, tőle függetlenül is, a gyermekágyast körülvevő idősebb asszonyok révén a hagyományozódás feltételei az átlagosnál kedvezőbbek voltak. Lényegében csak az 50-es évek végétől, a kórházban szülés kötelezővé tételével szűnt meg teljesen az ide tartozó szokások továbbélésének objektív lehetősége.

A mágikus szokások közül is többnek konzerválódásához járult hozzá az a körülmény, ha eredeti kellékeit felcserélve, avagy magyaroztatást illetően a keresztény vallás körébe vonták (elsősorban az un. szentelmények alkalmazása gonoszűző céllal, lényegében az egyházi keresztelés, mint megtisztító eljárás is ennek fogható fel). S a legutóbbi időkig őrizte jelentőségét az újszülött egyházba fogadásának aktusa, míg az ennek valamikori előzményeként felfogható apai elismerés, családba fogadás emlé-

két már vizsgált időszakunk elején is legfeljebb eredeti magyarázatukat veszített, megszokásból végzett akciók sejtetik. Közvetlen egyházi hatás természetesen azokon a pontokon érezhető, ahol a szokásanyag vallásos szertartásokkal érintkezik (keresztelés, anyaatavítás, keresztetetlen gyermek temetése), továbbá az egyes felekezetek dogmái meghatározzák az adott közösség gondolkozásmódját (szexuális élet házasság előtt, születéskorlátozás). Az ilyen irányú befolyás az elmúlt száz évben általában a hagyományörzést szolgálta, bár új szokás kialakulása (naptár szerinti névadás), régi formák megváltozása (keresztelés időpontja, a szertartás résztvevői stb.), esetenként egyes szokások megszűnése (avatás) is kapcsolódott a papok tevékenységéhez, a liturgiai újításokhoz.

A keresztelő hangsúlyos voltát a vallásosságon túl az is alátámasztotta, hogy a gyermek nyilvános megkeresztelése, az azt követő nagyszabású lakoma révén szerzett ünnepélyes formában tudomást a falu az újszülött létezéséről, s lényegében ettől kezdve tekintik a közösség tagjának. Az esemény jó alkalmat nyújtott a módosabbaknak a presztízs-fitogtatásra. Többek között az a körülmény, illetve e körülmény háttérében is meghúzódó, a polgárosodás egészséges irányú folyamatának térhódítását gátló, gazdasági, társadalmi viszonyok okai annak, hogy vidékünkön a keresztelő többnyire nem vált bensőséges családi ünneppé, hanem napjainkig formai kereteit egyre tágító, nagy anyagi ráfordítást igénylő, látványos esemény maradt – noha a külsőségek háttérében munkáló erők a szocialista viszonyok között már sok tekintetben mások. Összességében megállapíthatjuk, hogy a keresztelő szokáseggyüttese századunk folyamán dinamikus fejlődést mutat gyűjtőterületem lakói körében. Viszont a komaság intézménye, amelynek jelentősége századunk első felében még számottevő, a két világháború között fokozatosan megszűnik. Hiába teljesítenek formailag azonos kötelezettségeket a vérrokonok közül választott keresztszülők, az intézmény lényege, a műrokonsági kapcsolat nincs többé.

A felsorolt fő összetevők mellett, a hagyománykör köznapi élet területére vonatkozó részleteinél (pl. terhes asszony öltözködése, gyermekbútorok) még kézzelfoghatóbban érvényesül az életforma meghatározó szerepe, változásainak lecsapódása.

Közelítsük meg anyagunkat abból a szempontból, hogy az emlékezet által behatárolható időszakban mit jelentett a gyermekszülés az asszony, a család életében! A gyakran biológiai, érzelmi szempontból házasságra éretlen fiatalasszony számára az adott közösségi normák, felfogásmód

mellett a terhesség egy feszültséggel, szorongásokkal teli állapot, amely szervezetét fizikai szempontból is az élettanilag indokoltnál fokozottabban megerhelte. Mindezt azonban, a szülési fájdalmakkal együtt az asszonyi sorssal járó, szükségszerű rossznak tekintették, lelki traumát nemigen okozott számukra. A gyermekágyas időszakban a szűkebb és tágabb közösség fokozott figyelemmel fordult a nő felé, s munkaképes állapota mielőbbi visszanyerését különböző módon igyekeztek biztosítani. Az utód világrajötte az anya számára nem jelentett különösebb érzelmi élményt, feloldódást, meghatározónak azt ítélték, hogy általa elsősorban napi gondjai sokasodtak meg. Az anya–gyermek közötti, bensőséges kapcsolat kialakulását emellett a nagy- és generációs családokban hátráltatta az is, hogy a gyermek felügyeletét, nevelését a családi munkamegosztás értelmében rövidesen a *gazdasszony* (nagyanya, dédanya) vette át, míg a menyecskét ismét elsősorban a gazdasági munkákba vonták be. Változás csak jóval később mutatkozott, amikor a gyermek, elsősorban a kisleány, munkavégzésben, érzelmi vonatkozásban valamelyest partnerévé vált az anyjának.

Mivel az újszülöttnek általában kevésbé örültek, s értéke a gyermeknek, amíg hasznot nem hajtott, alig volt, ellátására, nevelésére, egészségügyi gondozására anyagilag csak a lehetséges minimumot fordították. Még a csökkenő szaporulatú *nagygazda* családokban is csupán a második világháború előtti években jelentkezik valamelyes változás olyan tekintetben, hogy az apró gyermeket is immár ünnepi külsőségekben a családi presztízs hordozójának tekintették, s betegsége esetén végszükségben hajlandók voltak anyagi áldozatra.

Az anyag bemutatása során végig igyekeztem szem előtt tartani azt a előzetes célkitűzésemet, hogy a jelenségeket gazdasági, társadalmi összefüggésükben vizsgáljam. Ilyen jellegű meghatározottság több síkon érvényesülhet. Primér szinten a kapcsolat magától értetődő, nyilvánvaló. Pl. a terhes asszonyt nem kímélték a munkában, mert munkaerejére a családi gazdaságban szükség volt. Mindez azonban jelentkezhetett áttételesebben is. A gazdasági, társadalmi viszonyok meghatározzák adott szinten egy adott közösségnek a szaporulat mértékével kapcsolatos felfogását, aminek függvényeként alakul a gyermek családon belüli értéke. Ez összességében formálja a várandós anyához, és a gyermekhez való viszonyt, s a velük összefüggő szokásokat is. Az előbbi példánál maradva: tekintve, hogy a kevés gyermek mellett törtek lándzsát, eleve indokolatlannak tartották a terhesség konzerválását az asszony kímélése révén. (Motiváló tényező

itt természetesen közvetlenül az asszony családon belüli értéke is.) Mind-
ezt erősíti a kapcsolódó hiedelmi magyarázat, amely szerint ha sokat
dolgozik a nő, könnyen fog szülni. A hiedelem magába foglalhat ugyan
megfigyelésen alapuló tapasztalatokat, de intenzitása feltétlenül össze-
függ az ismertetett praktikus okokkal.

Vizsgált időszakunkra a gazdasági és társadalmi viszonyok számot-
tevő változásai esnek. A vidék elmaradottsága következtében a század-
fordulón még kitapinthatók – különösen felfogásmódban – a feudalizmus
bizonyos maradványai, s a kapitalizálódás visszafogottan érvényesülő
térhódítása századunk folyamán jól nyomon követhető. Végül pedig a
szocialista átalakulás sajátosságai is előttünk állnak, ha vizsgálódásainkat
kiterjesztjük a legutóbbi időkig. E változási folyamat természetesen ha-
tással van a születés hagyománykörének alakulására is – amit témánk
szinte bármely részletéből hozott példákkal illusztrálhatunk.

Továbbá a kapitalizálódás együtt jár a parasztság rétegződésbeli kü-
lönbségeinek növekedésével. A kedvezőbb anyagi helyzet a gazdagparaszt-
ság számára önmagában lehetőséget biztosított, egyebek között a szüle-
tés körüli szokásokban is, főleg kvantitatív változtatásokra (pl. nő a ko-
maasszony ételhordás alkalmainak száma, terjednek a költségesebb étel-
félék, a keresztszülő mind értékesebb és egyre gyakoribb ajándékai a ke-
resztgyermeknek). Ezáltal egyben a szokást gyakorlók presztízsének ki-
nyilvánításához is jó alkalom kínálkozott, ami visszahatott az adott szoká-
sokra, mindinkább fokozván a látványos, formai elemeket (általában a
szükségleteket meghaladó méretek. A *nagygazdák* minden gyermekük-
nek nagy keresztelői lakomát rendeznek stb.). Másrészt a vagyonbeli
tagolódás vidékünkön szorosan összefügg a nagy- (vagy generációs) és kis-
család forma szerinti megoszlással, ami immár témánkkal szorosabb tar-
talmi összefüggésben áll (gyermekágyas időszak lefolyása a gyakorlatban,
névadási szokások rendszere, csecsemőgondozás, általában a hagyomá-
nyozódás módja, a hagyományörzés mértéke). E kettős gazdasági, tár-
sadalmi megosztottság olyan meghatározó, hogy vizsgált időszakunk szo-
kásgyakorlatát illetően háttérbe szorítja, sokszor elfedi a nemzetiségi
különbségeket (pl. keresztelő lefolyása Balassagyarmat szlovák paraszt-
lakosságának egyes rétegeinél, s ennek összevetése a környékbeli magyarok
szokásgyakorlatával), s a vallás eltérő volta is inkább csak színezi, mint-
sem tartalmilag befolyásolja a képet.

Csak kisebb területre kiterjedő mikrovizsgálat ad lehetőséget arra,
hogyan az elmúlt 80–100 év gazdasági, társadalmi folyamatainak előteré-

ben egy szokáskör alakulását immár rétegeként részletesen feltárjuk. A bemutatott anyag jól szemlélteti, hogy az egyes változások esetenként, rétegződés szerint különböző következménnyel járnak (pl. a föld vásárlási lehetőségének minimálisra csökkenése következtében a gyermekszám alakulása a *nagygazda*-, illetve szegényparaszt–cseléd rétegnél), máskor az azonos kimenetelű folyamat rétegenként kisebb-nagyobb fáziseltolódással megy végbe (pl. a hatékony születéskorlátozás terjedése a *jógazdák*, illetve a középparasztok körében), végül arra is van példa, hogy az azonos jelenség hátterében az egyes rétegeknél különböző okok, mozgatórugók húzódnak meg (pl. a fiúgyermek iránti vágy magyarázatai, boltban vett ruhaféleségek arányának növekedése a babakelengyében, szemmelverés gyógyítását célzó szokások konzerválódásának okai).

Utalnunk kell még arra, hogy mindezen általános jellemzők személyeken keresztül, konkrét szituációkban érvényesültek, ami bizonyos határokon belül egyéni variációkra ad lehetőséget. Különösen jól nyomon követhető ez az erkölcsi vetületű kérdésekre adott válaszokban (szerelmi élet házasság előtt, *megesett lányok* stb.). Élt tehát egyrészt egy mindenkori, századunkban már jobbra rétegződésbeli tagolódást mutató, közösségi normarendszer, ugyanakkor a konkrét esetek megítélésében, főleg pedig saját magukra vonatkoztatva, számbavették az egyedi tényezőket is. Hogy alkalmanként ki, milyen arányban ötvözte a két oldalt, azt színezte ugyan a véleményt alkotó személyisége, érzelmei, döntő mégis saját gazdasági, társadalmi hovatartozása, s ebből fakadó gondolkozásmódja volt.

Ennek ellenére – mint gyűjtési tapasztalataim is igazolják – feltétlenül szükség van az általánosságban megfogalmazott nézetek, szabályok rögzítésén túl az egyéni vélemények, konkrét esetek feltárására. Ugyanis a külső hatásoktól (vallási, jogi stb.) nem mentes, alkalmanként megmerevedő, vagy éppen idealizált normáknál a valóságos felfogásmódhoz ezek visznek közelebb (pl. magzatelhajtással, csecsemőgyilkossággal kapcsolatos vélekedés), s feltárják a gyakorlati realizálódás finom árnyalatait. Végül pedig az egyes esetek ismerete az időbeliség kérdésében is megkönnyíti az eligazodást.

Gyűjtött anyagom egészét nem könnyű összehasonlítani a rendelkezésre álló szakirodalommal. Régebbi közlésekkel az összevetés értelmét részben az adatfelvétel időbeli különbözősége, részben az eltérő közelítésmód, vizsgálati módszer kérdőjelezi meg. Az utóbbi két körülmény – kevés kivétellel – lényegében az újabb kutatások esetében is fennáll.

Vannak résztémák (pl. felvilágosítás házasság előtt, terhes asszony köznapi életmódja, csecsemőgondozás gyakorlati oldala), amelynek alapos feltárására eddig szinte alig, vagy egyáltalán nem került sor. Legnagyobb problémát talán az jelenti, hogy a szokások életére, hiedelmek intenzitására, a hagyományok társadalmi beágyazottságára vonatkozólag kevés útbaigazítást kapunk. Annyi általában megállapítható, hogy vidékünk országos vonatkozásban hagyományőrzőbbnek mutatkozik. E következtetésnél azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a számottevőbb új kutatások elsősorban polgárosultabb alföldi területekről (Berettyóújfalu, Karcag, Kistelek, Gombos) állnak rendelkezésünkre. Ha a szűkebb környezetből, a nagyobbrészt palócnak tartott, észak-magyarországi területekből indulunk ki, hozzávetőlegesen egy általános szintet sikerült feltárnunk – ezt látszik igazolni *Pócs Éva* nógrádsipeki, *Gulyás Éva* borszónyi, *Schram Ferenc* turai, *Fülöp Lajos* gyöngyöspatai anyagával történő összevetés. Ugyanakkor Nógrád megye területén is vannak még konzervatívabb vonásokat mutató területek, pl. saját gyűjtéseim alapján Rimóc és környéke, vagy az Ipoly túlsó partja, mint azt *Csáky Károly* gyűjtése mutatja.

A hagyományőrzőbb jelleg esetünkben egyrészt azt jelenti, hogy bizonyos – főleg mágiikus – szokások tovább voltak érvényben, még több idevonatkozó emlék gyűjthető, s nagyobb részük ma is közismert az idős emberek körében. Mindez természetesen csak hozzávetőleges megállapítás, hiszen egy-egy szokás, hiedelem hiánya valamely összehasonlítással szolgáló publikációból nem feltétlenül jelenti azt, hogy mód-szerűen tisztázott negatív adattal állunk szemben. – Továbbá gyűjtőterületemen a szokások, hiedelmek emléke még hozzávetőleges rendszerben rögzíthető, amely rendszer szerves összefüggésben áll a vidék hagyományőrzőbb társadalmával, különösen a nagycsalád intézményének konzerválódásával. A szokáskör tárgyi tartozékai vonatkozásában pedig az újjal szemben tapasztalható – a hagyományosan szervezett társadalmakra általában jellemző – fokozott tartózkodás érvényesül.

Ha immár a gyűjtött anyag egyes részleteit hasonlítjuk össze a magyar nyelvtérletről rendelkezésre álló adatokkal, találunk olyan elemeket, amelyek az észak-magyarországi lakosságra jellemzőnek látszanak. A hatékony születéskorlátozás – szoros kölcsönhatásban a gazdasági, társadalmi viszonyokkal – később kezd terjedni itt, s nem ölt olyan végletes mértéket, mint a polgárosultabb, elsősorban dunántúli és dél-alföldi területeken. Palóc sajátosságának tűnik a *sátor, sátorlepedő, fekvő (asszony)*

és *posztrik* terminológia. Csak gyűjtőterületemről van eddig adat recens anyagban magyaroktól az állva szülésre. Ugyanakkor a guggolva—térdepelve szülés Alföldön, Erdélyben elterjedt szokása nálunk ismeretlen. A méhlepény *ágya* elnevezése a magyar anyag oldaláról nézve helyi specificum, változik azonban a kép, ha a szlovák szakirodalmat is bevonjuk az összehasonlításba. Ugyancsak szlovák kapcsolatra utal néhány, az egész palócnak tartott vidéken, illetve csak az általam vizsgált Ipoly menti községekben ismeretes szokás: lakodalomkor termékenységaráztató szándékkal, vagy fiúutód biztosítása céljából egy fiúcskát dobznak a felvetett ágyba. A keresztanya pénzajándékát kereszteléskor a csecsemő pólyájába dugja bele. Avatás alkalmával vizitatás az asszonnyal, hogy bőven legyen teje. Gyűjtőterületemen kizárólag szlovák betelepítésű helységekből van adat a *leánynak hívott* keresztanyára, valamint azon szokásra, hogy a szülő-asszony komaasszonyának felkéréskor a bábával pálinkát és süteményt küldött. Feltűnő az is, hogy a csecsemő apai elismerésére utaló, a keresztelést követő szokásokat, szokásrészleteket is csak itt őrzött meg az emlékezet.

Mindez a jelenleg rendelkezésre álló, saját gyűjtésű, illetve szakirodalmi anyagon nyugvó feltételezés. További alapos, összehasonlító célú kutatás döntheti el, hogy adott esetben valóban — szűkebb vagy tágabb terület lakosságát átfogó — speciális vonásokról van-e szó, s a szlovák párhuzamok esetében a közös nyelvhatár mentén (esetleg a vándorló idénymunkások közvetítésével) az átadás—átvétel folyamata hogyan alakulhatott, avagy a szlovák betelepülés korából származó elemek maradtak-e fenn napjainkig.²

JEGYZETEK

1. A gyűjtött anyagból részben itt, részben az egyes fejezetekben leszűrt tanulságok elméleti párhuzamaira, akár csak a magyar szakirodalomból is, részletesen kitérni messze vezetett volna jelen munkám célkitűzéseit tekintve. Feltétlenül ki kell azonban emelnem néhány kutatót, akiknek módszere, elvi alapvetése meghatározó volt számomra. *Fél E., Morvay J., Manga J., Ujváry Z.* a társadalmi szempontú közelítésmódot példázó, illetve a népszokások változását elemző tanulmányaira, műveire utalnék itt elsősorban. Külön köszönettel tartozom továbbá témavezető tanáromnak *Ujváry Zoltánnak*, akitől az egész gyűjtő és feldolgozó munka során felmerülő elméleti, módszertani kérdésekben egyaránt nagy segítséget kaptam.

2. A kézirat lezárásának időpontja: 1980.

- Ajtai Éva*– *Petruska Erzsébet*: Keresztelés. In: Karcasai népiélet (szerk.: *Nagy Géza*). Karcsa, 1971. 70–73.
- Andorka Rudolf*: A dél-dunántúli egyke-kutatások története. Statisztikai Szemle, 1969. 1245–1257.
- Apáthyová-Rusnáková, Zora*: Komotrovstvo. Metodologická príprava k výskumu. Slovenský národopis, 22. 1974. 109–128.
- Babus Jolán*: Néprajzi tanulmányok a beregi Tiszahátról. Jósa András Múzeum kiadványai, 6. Nyíregyháza, 1976.
- Bády László*: Népi gyógyászati emlékek Ipolytölgyesen. In: Börzsöny néprajza. Studia Comitatus, 5. Szentendre, 1977. 507–516.
- Bakó Ferenc*: Ágyvitel Örhalomban. Ethn. LIX. 1948. 145–149.
- Bakó Ferenc*: Felsőtárkány község lakodalmi szokásai. Ethn. LXVI. 1955. 345–408.
- Bakó Ferenc*: A palóc-kutatás szervezeti és módszertani kérdései. In: Módszerek és feladatok (szerk.: *Bakó Ferenc*). Palóc kutatás. Módszertani közlemények, I. Eger, 1968. 9–14.
- Bakó Ferenc*: Hagyomány és változás a palóc temetkezési szokásokban. In: Nógrád megyei múzeumok évkönyve, III. Salgótarján, 1977. 95–146.
- Bakó Ferenc* referátuma. In: (Az 1976. december 12–13-án Salgótarjánban megtartott palóc tanácskozás anyaga) Nógrád megyei múzeumok évkönyve, III. Salgótarján, 1977. 7–13.
- Balassa Iván*: A magyar gyász-színek kérdéséhez. Ethn., LVI. 1945. 69–70.
- Balassa Iván*: Karcasai mondák. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XI. Bp., 1963.
- Balassa Iván*: Lápok, falvak, emberek. Bodrogköz. Bp., 1975.
- Balásy Dénes*: Udvarhely megyei kuruzslószeretek és gyógyítási babonák. Ethn., XII. 1901. 33–36.
- Balásy Dénes*: Udvarhely vármegyei babonák. Ethn., XVI. 1905. 40–42.
- Balázs Márton*: Szilágysági néprajzi adalékok. Ethn., II. 1891. 200–209.

- Balázs Márton*: Adatok Háromszék vármegye néprajzához. Sepsiszentgyörgy, 1942.
- Bálint Sándor*: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Népünk és Nyelvünk, V. 1933. 36–41., 89–95.
- Bálint Sándor*: Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. Ethn., L. 1939. 193–200.
- Bálint Sándor*: A paraszti élet rendje. In: A magyar nép (szerk.: *Bartucz Lajos*). Bp., 1943. 201–248.
- Bálint Sándor*: Szegedi szótár, I–II. Bp., 1957.
- Bálint Sándor*: Adatok Újkígyós népéletéhez. Néprajz és Nyelvtudomány, III–IV. 1959–1960. 85–97.
- Bálint Sándor*: Néphit. In: Orosháza néprajza (szerk.: *Nagy Gyula*). Orosháza, 1965. 576–588.
- Bálint Sándor*: A szegedi nép. Bp., 1968.
- Bálint Sándor*: Népi hitvilág. In: Tápé története és néprajza (szerk.: *Juhász Antal*). Tápé, 1971. 629–642.
- Bálint Sándor*: Az égitestek és természeti jelenségek szegedi hagyományvilága. In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, 1974/75. 1. Szeged, 1975. 77–104.
- Bálint Sándor*: Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából.² Bp., 1976.
- Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából, I–II. Bp., 1977.
- Balogh István*: Hajdúság. Bp., 1969.
- Balogh István*: A civisek világa. Bp., 1973.
- Balogh László*: Néhány adat két alsórendű mitikus lényhez. Ethn., LXXIX. 1968. 437–438.
- Balogh Sándor*: (szerk.) Balassagyarmat története 896–1962. Balassagyarmat, 1977.
- Bán Aladár*: Kineskeresés a néphitben. Ethn., XXVI. 1915. 28–40., 86–93.
- Banner József*: A németek ünnepi szokásai. In: Mezőberény története (szerk.: *Szabó Ferenc*), II. Mezőberény, 1973. 409–423.
- Banner József*: Táplálkozási hagyományok a németeknél. In: Mezőberény története (szerk.: *Szabó Ferenc*), II. Mezőberény, 1973. 363–377.
- Barabás Jenő*: Békés megye néprajza a XVIII. században. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai, 58–59. Gyula, 1964.
- Barabás Jenő*: A palócok etnikai és néprajzi vizsgálatának problémái. In: Módszerek és feladatok (szerk.: *Bakó Ferenc*). Palóc kutatás. Módszertani közlemények, I. Eger, 1968. 14–28.
- Barabás Jenő* hozzászólása. In: (Az 1976. december 12–13-án Salgótarjánban megtartott palóc tanácskozás anyaga) Nógrád megyei múzeumok évkönyve, III. Salgótarján, 1977. 13–16.

- Bárdosi János*: Gyógynövénygyűjtés és népi gyógymódok Kőszeg-Hegyalján. In: *Sarvaria*, 2. 1964. Szombathely, 1964. 189–221.
- Barla Sz. Jenő*: Régi babonás gyógymódok. Ethn., XVIII. 1907. 221–227.
- Barna Gábor*: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Bp., 1979.
- Baros Gyula*: Garasos koma, bocskorpénz. Magyar Nyelv, I. 1905. 429.
- Bartha Gyula*: Érmelléki néprajzi adalékok. Ethn., II. 1891. 401–404.
- Bartha Katalin*: Szlavóniai babonák, babonás történetek és cselekmények. In: Szlavóniai hétköznapiak (szerk.: *Penavin Olga*). Hagyományaink, V. Újvidék, 1973. 95–105.
- Bárky Zsigmond*: Utmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Bp., 1906.
- Beck Zoltán*: Népszokások. In: Orosháza néprajza (szerk.: *Nagy Gyula*). Orosháza, 1965. 602–639.
- Beck Zoltán*: Az élet nagy eseményei. In: *Nagy Gyula*, Élet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés megyei múzeumok közleményei, 4. Békéscsaba, 1975. 499–525.
- Bednárík, Rudolf*: Duchovná a hmotná kultúra slovenského ľudu. In: Slovenská vlastivéda, II. Bratislava, 1943. 7–121.
- Békefy Remig*: Kethely és környékének néprajza. Bp., 1884.
- Belitzky János*: Nógrád megye története 896–1848. In: Nógrád megye története, I. Salgótarján, é.n. 3–396.
- Bellér Júlia*: Születés, keresztelő Szentsimonban. In: Lakóhelyünk Ózd. Az ózdi népművelési intézmények honismereti körének évkönyve, III. Ózd, 1972. 181–201.
- Bellon Tibor*: Nagykunság. Bp., 1979.
- Bellosics Bálint*: Délvidéki magyar babonák. Ethn., X. 1899. 304–313.
- Bellosics Bálint*: A gyermek a magyar néphagyományban. Különnyomat a bajai állami Tanítóképző Intézet 1903-as értesítőjéből. Baja, 1903.
- Bellosics Bálint*: Baranyamegyei sokacz babonák. Ethn., XV. 1904. 216–218.
- Bellosics Bálint*: Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez. Ethn., XV. 1904. 275–278., 316–318.
- Bellosics Bálint*: Áldozati szobrocskák. Ethn., XIX. 1908. 96–99.
- Bencsik József*: Hajdúböszörmény népességének életmódbeli elkülönülése. Hajdúsági Múzeum évkönyve, I. Hajdúböszörmény, 1973. 97–110.
- Benedek Sándor*: Galgahévízi hiedelmek. Néprajzi Értesítő, XXXII. 1940. 201–202.
- Benkóczy Emil*: Nógrádme gyei babonák. Ethn., XVI. 1905. 102–103.
- Benkóczy Emil*: Egervidéki babonák. Ethn., XVIII. 1907. 99–102., 150–153.
- Benkóczy Emil*: Az egervidéki nép. Ethn., XX. 1909. 233–237.
- Benkő András*: Háromszéki babonák. Ethn., II. 1891. 357–363.
- Benkő László*: Szeged-Felső tanya népe. Ethn., L. 1939. 347–358.

- Berceli Éva*: Az ételhordás emlékei a századfordulón. In: Népi hagyományok Borsodban. A miskolci I. sz. Ipari Szakközépiskola néprajzi szakkörének évkönyve, 3. Miskolc, 1970. 60–66.
- Berde Károly*: A magyar nép dermatológiája. Bp., 1940.
- Berényi Andrásné*: Nagy Rozália a nevem. Bp., 1975.
- Béres Csaba*: A műrokonság a magyar népmesében. Műveltség és Hagomány, III. 1961. 177–185.
- Béres Erzsébet*: Keresztelő. In: Népi hagyományok Borsodban. A miskolci I. sz. Ipari Szakközépiskola néprajzi szakkörének évkönyve, 4. Miskolc, 1971. 120.
- Berndorfer Alfréd*: A veleszületett rendellenességek pathologenesise történelmi szemléletben. I. rész: A babonák. In: Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei, 19. Bp., 1960. 110–135.
- Berze Nagy János*: Az oláhok „kedd asszonyá”-hoz. Ethn., XVII. 1906. 254–255.
- Berze Nagy János*: Babonák, babonás alakok és szokások Besenyőteleken. Ethn., XXI. 1910. 24–30.
- Berze Nagy János*: Baranyai magyar néphagyományok, I–III. Pécs, 1940.
- Bezsán Miklós*. Néphit és népszokások a karasmenti románoknál. Ethn., VI. 1895. 423–429.
- Bihari Anna*: Magyar hiedelemmonda katalógus. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 6. Bp., 1980.
- Bíró Gyula*: Bölcstől a sírig... (Részlet). In: Somogyi néphagyományok. Somogyi múzeum, 13. Kaposvár, 1968. 15–25.
- Bodnár Bálint*: Legendamesék. In: Honismereti kutatások Szabolcs–Szatmárban, I. Néprajz. Nyíregyháza, 1975. 125–132.
- Bodnár Juliánna–Farkas Gyula–Hornják Erzsébet*...: Abaúji hiedelmek. In: Abaúj és Zemplén népeletéből (szerk.: Kováts Dániel). Sátoraljaújhely, 1971. 354–366.
- Bogár János*: Népszokások Gyúron. In: Néprajzi pályamunkák Fejér megyéből, I. Székesfehérvár, 1978. 37–52.
- Boglán István*: Régi magyar mulatságok. Bp., 1978.
- Bolla József*: Szülőfalum Veszprémvarsány népszokásai. In: Veszprém megyei honismereti tanulmányok, II. Veszprém, 1973. 69–79.
- Bóna Júlia*: Néphagyományok. A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, III. évfolyam. 1971. 7. szám 91–101.
- Bóna Júlia*: Néphagyományok. A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, IV. évfolyam. 1972. 11–12. szám 231–251.
- Borók Edit*: Lányok, asszonyok Mindszentkállán. In: Veszprém megyei honismereti tanulmányok, II. Veszprém, 1973. 47–67.

- Borovszky Samu* (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. Bp., é.n.
- Bosnyák Sándor*: Adalékok a moldvai csángók népi orvoslásához. Orvostörténeti Közlemények, 69–70. 1973. 279–298.
- Bosnyák Sándor*: Adalékok Bezdán néphitéhez. A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, V. évfolyam. 1973. 15. szám 87–132.
- Bosnyák Sándor*: A bukovinai magyarok hitvilága, I. (Világkép, mitikus alakok, jeles napok, álomfejtés). Folklor Archívum, 6. 1977. 5–247.
- Chotek, Karel*: Zvykoslovi. Rodinné zvyky. In: Československá vlastivěda, II. (Národopis). Praha, 1936. 269–275.
- Czimmer Anna, Greszné*: Adatok a Tiszántúl népies orvoslásához. Debreceni Szemle, XVII. 1943. 253–258., XVIII. 1944. 8–19.
- Czirbusz Géza–Nitsch Mátyás*: A magyarországi németek, I–II. Nemzetiségi Ismeretető Könyvtár, II. Bp., 1913.
- Csaba József*: Hiedelmek és mágikus eljárások Csákánydoroszlón. In: Savaria 3. 1965. Szombathely, 1966. 205–216.
- Čajanková, E.*: ld. *Horváthová, Emília*
- Csáky Elek*: Adalékok Sopron megye lengyeltóti járásának néprajzához. Ethn., VIII. 1897. 438–445.
- Csáky Károly*: Jóslás és varázslás az Ipoly menti palócoknál. In: Néprajzi közlések (Szemelvények a CSEMADOK Központi Bizottsága néprajzi albizottsága tagjainak gyűjtéseiből), III. Bratislava, 1979. 47–58.
- Csalog Zsolt*: A keresztnevadás Visontán. In: Fejezetek Visonta történetéből (szerk.: *Bakó Ferenc*). Eger, 1975. 133–143.
- Csalog Zsolt–Mándoki László*: Divatjelenségek a magyar falusi keresztnevadásban. In: Névtudományi előadások (szerk.: *Kázmér Miklós–Végh József*). Nyelvtudományi értekezések, 70. Bp., 1970. 145–152.
- Csefkó Gyula*: Babonás történetek. Ethn., XL. 1929. 118–120., 192–194.
- Cserzy Mihály*: Temetkezési népszokások Szeged vidékén. Néprajzi Értesítő, VII. 1911. 252–259.
- Csete Balázs*: Temetés a kalotaszegi Nyárszón. Ethn., LIII. 1942. 200–215.
- Csete Balázs*: A jáskiséri gyermek élete a születéstől a házasságig. Magyar Nyelvőr, 82. 1958. 218–225.
- Csikész Lajos*: Gyógyító babonák Sándorfalváról. Ethn., XXXVI. 1925. 171–172.
- Csilléry Klára*: A maconkai szék. Ethn., LIX. 1948. 149–151.
- Csilléry Klára*: Vázlatok a tiszai népi lakáskultúrából. Ethn., LXIII. 1952. 83–111.
- Csilléry Klára, K.*: A magyar bölcső eredeti formája. Néprajzi Értesítő, XLVIII. 1966. 5–47.

- Csilléry Klára, K.*: Újabb adalék a talpas bölcső eredetéhez. Néprajzi Értesítő, XLIX. 1967. 217–218.
- Csilléry Klára, K.*: Egy németalföldi eredetű magyar népi bútor: a csuklós támlájú pad. Néprajzi Értesítő, LVII. 1975. 5–65.
- Csiszár Árpád*: A hazajáró lélek. (A beregi nép lélekhitéből.) In: A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve, VIII–IX. 1965–1966. Bp., 1967. 159–201.
- Csiszár Árpád*: Szemmelverés és igézés. In: A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve, XI. 1968. Bp., 1969. 161–180.
- Csiszár Árpád*: A halál oka kelevény. In: A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve, XII–XIV. 1969–1971. Bp., 1972. 93–98.
- Csokány Pál*: Milyen az ember? (A hódmezővásárhelyi nyelvjárásból.) Magyar Nyelv, VIII. 1912. 380–381., 427–429.
- Csűry Bálint*: Szamosháti Szótár, I–II. Bp., 1935–1936.
- Dankó Imre*: Életmódbeli változások a dél-bihari síkság parasztságának felszabadulási utáni életében. In: Bihari Múzeum évkönyve, I. Berettyóújfalu, 1976. 125–202.
- Díószegi Vilmos*: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp., 1958.
- Díószegi Vilmos*: Az „ugos gyerek” a bukovinai székelyeknél. Néprajzi Közlemények, V. 1960. 1. szám 87–92.
- Díószegi Vilmos*: Embergyógyítás a moldvai székelyeknél. Néprajzi Közlemények, V. 1960. 3–4. szám 35–124.
- Díószegi Vilmos*: A pogány magyarok hitvilága. Bp., 1967.
- Díószegi Vilmos*: A palóc etnokulturális csoport határa és kirajzolásai. Népi Kultúra – Népi Társadalom, I. 1968. 217–251.
- Díószegi Vilmos*: A tótkomlósiak hitvilága. In: A Békés megyei Múzeumok közleményei, 3. Békéscsaba, 1974. 63–116.
- Domanovszky György*: Bereg megyei babonák. Ethn., XLVII. 1936. 114–116.
- Dorner Soma*: Komárom megyei lakodalmi szokások. Ethn., II. 1891. 210–212.
- Dömötör Sándor*: Lakodalmi kalácsaink néprajzához. Néprajzi Értesítő, XLI. 1959. 303–322.
- Dömötör Sándor*: Őrség. Bp., 1960.
- Dömötör Sándor*: szerk.: Abádszalók földje, népe, kultúrája. A Damjanich János Múzeum közleményei, V–VII. Szolnok, 1961.
- Dömötör Tekla*: Magyar népszokások. Magyar népművészet, 6. Bp., é.n. (1972.)
- Dömötör Tekla–Kákossy László*: szerk.: Mai népi hiedelmek. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Ókortörténeti Tanszékeinek kiadványa, 10. Bp., 1975.
- Dörfler Fanny, Wlisslockiné*: Jóló állatok a kalotaszegi néphitben. Ethn., III. 1892. 47–55.
- Dörfler Fanny, Wlisslockiné*: A kalotaszegi néphit köréből. Ethn., III. 1892. 362–367.

- Dörfler Fanny, Wlisslockiné:* A gyermek a magyar néphitben. Ethn., IV. 1893. 107–116., 208–224.
- Dörfler Fanny, Wlisslockiné:* Adalékok a gyerekekről való magyar néphithez. Ethn., V. 1894. 117–119.
- Dörfler Fanny, Wlisslockiné:* Kakas, tyúk és tojás a magyar néphitben. Ethn., VI. 1895. 205–213.
- Dörfler Fanny, Wlisslockiné:* Nyál és köpés a magyar néphitben. Ethn., VII. 1896. 460–465.
- Dudás Juli, Vankóné:* Falum, Galgamácsa. Studia Comitatus, 4. Szentendre, 1976.
- Ébner S.:* ld. *Gönyey Sándor*
- Edvi Illés Pál:* Kemenesaljai rossz népszokások. Vasárnapi Újság, 1854. 380–381.
- Elekes Sándor:* Gernyeszegi babonák és népszokások. Ethn., VI. 1895. 49–53.
- Elek Péter–Gunda Béla–Hirscher Zoltán...:* Elsüllyedt falu Dunántúlon. Bp., 1936.
- Elek Zoltán:* Gömörmegyei babonák. Ethn., VII. 1896. 285–288.
- Előd István:* Katolikus dogmatika. Bp., 1978.
- Emil:* Falusi világ. I. A keresztelő. Hölgyfutár, 12. 1861. 1069–1070.
- Erdész Sándor:* Nyírség. Bp., 1974.
- Erdős Kamill:* Adatok a nógrádmegyei „kárpáti” magyar-cigány varázsláshoz. Néprajzi Közlemények, II. 1957. 1–2. szám 157–164.
- Erdős Kamill:* Terhesség, szülés, gyerekágy, szoptatás a magyarországi cigányoknál. Néprajzi Közlemények, II. 1957. 3–4. szám 258–263.
- Farkas Pál:* Nógrád vármegye népe. In: Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye (szerk.: *Borovszky Samu*). Bp., é.n. (1911.) 137–171.
- Fazekas Árpád:* A bábaellátás története Szabolcs-Szatmár megyében. Orvostörténeti Közlemények, 75–76. 1975. 137–146.
- Fehér Zoltán:* Bátyai táltos történetek. Ethn., LXXVII. 1966. 125–128.
- Fehér Zoltán:* Bátya néphite. Folklor Archívum, 3. 1975. 7–207.
- Fekete Béla:* Komafogadás Tápén. Népünk és Nyelvünk, VIII. 1936. 85–86.
- Fekete Sándor:* A bábaoktatás története Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények, 55–56. 1970. 175–186.
- Fekete Sándor:* Tauffer Vilmos. Adatok a magyar szülészet és nőgyógyászat történetéhez. 1851–1934. Bp., 1971.
- Fél Edit:* Adatok a gyógyszer-színekhez és párhuzamok. Ethn., XLVI. 1935. 6–17.
- Fél Edit:* Harta néprajza.² Néprajzi füzetek, 2. Bp., 1935.
- Fél Edit:* A turai viselet. Néprajzi Értesítő, XXIX. 1937. 84–105.
- Fél Edit:* Néprajzi adatok Órhalomból. Néprajzi Értesítő, XXX. 1938. 73–85.
- Fél Edit:* A Néprajzi Múzeum új szerzeményei. 1. Az Órhalmi, sárpilisi és szakmári gyűjtőtűt. Néprajzi Értesítő, XXX. 1938. 243–252

- Fél Edit*: Egy palóc házasságelőtti szokásról. *Ethn.*, LII. 1941. 250–260.
- Fél Edit*: Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. Bp., 1941.
- Fél Edit*: Élő magyar adat, amely a bibliai bűnbeesés értelmét foglalja magába. *Ethn.*, LIII. 1942. 231–232.
- Fél Edit*: A női ruházatkódás Martoson. Néprajzi Értesítő, XXXIV. 1942. 93–140.
- Fél Edit*: A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. *Kisalföldi közlemények*, I. sorozat, 2. Érsekújvár, 1944.
- Fél Edit*: Egy kisalföldi nagycsalád társadalom-gazdasági vázlat. *Kisalföldi közlemények*, I. sorozat, 3. Érsekújvár, 1944.
- Fél Edit*: A magyar népi társadalom életének kutatása. Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Bp., 1948.
- Fél Edit*: Adatok a bukovinai székelyek rokonsági intézményeiről. Néprajzi Közlemények, III. 1958. 4. sz. 3–17.
- Fél Edit*: Fejezetek Tiszaiagar társadalmának megismeréséhez. Néprajzi Közlemények, IV. 1959. 1–2. sz. 70–114.
- Felföldi László*: Keresztelő, lakodalom, temetés Kisteleken. In: *Tanulmányok Kistelek történetéből és népéletéből* (szerk.: *Juhász Antal*). Kistelek, 1976. 423–446.
- Feltóthy László*: Boszorkány-mondák Hajdú-Szoboszlón. *Ethn.*, VII. 1896. 90–93.
- Fényes Elek*: Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben, I–VI. Pest, 1836–1840.
- Ferenczi Imre*: Adatok a látó (néző) alakjához. *Ethn.*, LXX. 1959. 435–438.
- Ferenczi Imre*: Népi gyógymódok a bánási magyarok körében. Néprajzi dolgozatok, 28. Szeged, 1973–1974.
- Ferenczi Imre*: A táltos és garabonciás képze a jugoszláviai magyaroknál. *Ethn.*, LXXXV. 1974. 262–275.
- Ferenczi Imre*: Népi szokásrend Szőregen. In: *Szőreg és népe*. (szerk.: *Hegyi András*). Szeged, 1977. 251–324.
- Ferenczi Imre*: Viseleti módok Szőregen. In: *Szőreg és népe* (szerk.: *Hegyi András*). Szeged, 1977. 325–368.
- Fettich Nándor*: Vallásos jellegű varázsszövegek a magyar néphitben. *Ethn.*, LXXXII. 1971. 44–69.
- Filép Antal*: Szokásleírások a 18. és 19. századból. Népi Kultúra – Népi Társadalom, V–VI. 1971. 115–175.
- Findura Imre*: A palócokról. *Földrajzi Közlemények*, XIII. 1885. 191–206.
- Flórián Mária*: Rimóc népviselete. Nógrád megyei múzeumi füzetek, 13. Balassagyarmat, 1966.
- Fludorovics Zsigmond*: A matyókról. Néprajzi Értesítő, XIV. 1913. 219–248.

- Friedrich Ildikó*: XVIII. századi magyar nyelvű kiadványok a gyermekek ápolásáról és neveléséről. Orvostörténeti Közlemények, 73–74. 1975. 27–51.
- Futó Rózsa, Szabóné*: Növények szerepe a népi gyógyászatban. In: A Herman Ottó Múzeum évkönyve, XV. 1976. Miskolc, 1976. 247–261.
- Fügedi Erik*: Agrár jellegű szlovák település a török alól felszabadult területen. Agrártörténeti Szemle, VIII. 1966. 313–331.
- Fügedi Márta*: Kéziratos gyógyító könyv a 18. század végéről. In: A Herman Ottó Múzeum évkönyve, XV. Miskolc, 1976. 189–207.
- Fülöp Imre*: Babonás szokások Endrődön és E.kondorostanyán. Néprajzi Értesítő, XXXI. 1939. 387–388.
- Fülöp Lajos*: A születés, házasság és halál szokásai Gyöngyöspatán. Múzeumi füzetek, 10. Gyöngyös, 1969.
- Gaál István*: Babonák Erdőhátról és a Sztrigy völgyéből. Ethn., XXXIX. 1928. 55–57.
- Gáborján Alice*: Magyar népviseletek. Kísérlet egy összefoglalásra. Néprajzi Értesítő, LVIII. 1976. 3–140.
- Gábor Judit, Lévainé*: Komatál. A barátságkötés és ennek változatai az énekes népszokások között. Ethn., LXXIV. 1963. 230–260.
- Garády*: Agárdi nép. In: Magyarország és Erdély képekben (szerk.: *Kubinyi Ferenc – Vahot Imre*), II. Pest, 1854. 29–42.
- Garay Ákos*: Szlavóniai régi magyar faluk. Néprajzi Értesítő, XII. 1911. 221–248.
- Gemes Balázs*: A magzatelhajtással kapcsolatos hiedelmek a magyarság körében. In: A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve, IV–V. 1973–1974. Szekszárd, 1975. 233–258.
- Gergely Katalin*: A komaság intézménye. In: Mezőcsát népi kultúrájából (szerk.: *Kiss László – Pataki Sándor*). Mezőcsáti helytörténeti füzetek, 3. Mezőcsát, 1971. 139–148.
- Gergely Katalin*: Változások Varsány népviseletében. In: Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomrajzához (szerk.: *Bodrogi Tibor*). Bp., 1978. 201–275.
- Göldner Márta, Solymszné*: Asszonyélet Dávodon. A bajai Türr István Múzeum kiadványai, 18. Baja, 1971.
- Gönczi Ferenc*: A muraközi nép lakodalmi szokásai. Ethn., I. 1890. 313–331.
- Gönczi Ferenc*: Muraköz és népe. Bp., 1895.
- Gönczi Ferenc*: Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji népnél. Ethn., XIII. 1902. 78–84., 128–132.
- Gönczi Ferenc*: Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji és hetési népnél. Ethn., XVI. 1905. 345–361.

- Gönczi Ferenc*: A gyermek születése körül való szokások Göcsejben és Hetésben. Ethn., XVII. 1906. 44–52., 153–159.
- Gönczi Ferenc*: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb is-
- Gönczi Ferenc*: Az anyajegy a somogyi néphitben. Ethn., XLIV. 1933. 163–164.
- Gönczi Ferenc*: A zalamegyei vendek. Kaposvár, é.n. (1914.)
ben. Ethn., XLIV. 1933. 163–164.
- Gönczi Ferenc*: Somogyi gyermek. Csurgói könyvtár, VI. Kaposvár, é.n. (1937.)
- (Gönyey) Ébner Sándor*: A zselici „csontrakók” és „öntőasszonyok”. Ethn., XLII. 1931. 146–148.
- Gönyey Sándor*: A Zagyva felső völgyének palóc népviselete. Néprajzi Értesítő, XXX. 1938. 145–159.
- Gönyey Sándor*: Adatok Galgamácsa néprajzához. Néprajzi Értesítő, XXXII. 1940. 22–51.
- Gönyey Sándor*: Budapest környékének községei, I. Szada. Néprajzi Értesítő, XXXIV. 1942. 221–251.
- Grynaeus Tamás*: Népi orvoslás Orosházán. In: A Szántó Kovács János Múzeum évkönyve, 1963–64. Orosháza, 1965. 337–438.
- Grynaeus Tamás*: Népi orvoslás. In: Tápé története és néprajza (szerk.: *Juhász Antal*). Tápé, 1971. 759–783.
- Grynaeus Tamás*: Bács megyei gyógyító szokások és hiedelmek. Cumania, II. Ethnographia. Kecskemét, 1974. 229–236.
- Grynaeus Tamás*: Engi Tüdő Vince: a legenda és a valóság. In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, 1972–73./1. Szeged, 1974. 155–183.
- Gulyás Éva*: Jászdózsa néphite. In: Jászdózsa és a palócság (szerk.: *Szabó László*). Palóc kutatás. Tematikus és lokális monográfiák, I. Eger–Szolnok, 1973. 114–151.
- Gulyás Éva*: Jászdózsai hiedelmek. Folklor Archivum, 4. 1976. 7–186.
- Gulyás Éva*: Néphitadatok az Ipoly mentéről. In: Börzsöny néprajza. Studia Comitatus, 5. Szentendre, 1977. 487–506.
- Gunda Béla*: Jelentés 1939. nyarán végzett néprajzi tanulmányutamról. Néprajzi Értesítő, XXXII. 1940. 226–230.
- Gunda Béla*: A magyarság néprajzi csoportjai. In: A magyar nép (szerk.: *Bartucz Lajos*). Bp., 1942. 93–113.
- Gunda Béla*: Babonás történetek a homokmégyi (Pest m.) szállásokról. Ethn., LIII. 1942. 144–147.
- Gunda Béla*: Gyimesi csángó rokonsági elnevezések. Magyar Nyelvőr, 73. 1949. 231–234.
- Gunda Béla*: Néprajzi gyűjtőúton. Debrecen, 1956.

- Gunda Béla*: A nő helyzete a juhászközösségben. In: Tanulmányok a Hortobágy néprajzához. Műveltség és Hagyomány, XV–XVI. 1972–1974. 225–243.
- Győrffy György*: A palócok eredete, a palóc etnikum kialakulása. In: Módszerek és feladatok (szerk.: *Bakó Ferenc*). Palóc kutatás. Módszertani közlemények, I. Eger, 1968. 49–56.
- Győrffy István*: Babonás hiedelmek és szokások a feketekőrösölgyi magyaroknál. Ethn., XXVII. 1916. 81–89.
- Győrffy István*: A házasság és lakodalom a matyóknál. Népjünk és Nyelvünk, II. 1930. 225–254.
- Győrffy István*: Matyó népviselet. In: Mezőkövesd város monográfiája (szerk.: *Sárközi Zoltán–Sándor István*). Mezőkövesd, 1975. 509–546.
- Györgyi Erzsébet*: Házasságkötés és szokásköre a bukovinai székelyeknél. Néprajzi Közlemények, VII. 1962. 3–4. szám 3–91.
- Györi Klára*: Kiszáradt az én örömem zöld fája. Bukarest, 1975.
- Habonyi Zoltán*: A Palócföld egészségügyének történetéből. Salgótarján, é.n.
- Hadnagy Albert*: Néphit az ikertestvérek házasságkötésének lehetőségéről Tolna megyében. Ethn., LXV. 1954. 530–532.
- Hajdú Mihály–Kovács Ferenc*: Népi jogélet. In: Orqsháza néprajza (szerk.: *Nagy Gyula*). Orosháza, 1965. 461–493.
- Halmos Flóra*: A magyar és székely nemesi társadalom Erdélyben a két Rákóczi György korában. Bp., 1912.
- Hathalmi Gabnay Ferenc*: A „kedd asszony” az oláhoknál. Ethn., XVI. 1905. 120–121.
- Hathalmi Gabnay Ferenc*: Az oláhok „kedd asszonya”. Ethn., XVII. 1906. 124–125.
- Hathalmi Gabnay Ferenc*: Az oláhok kedd asszonyához. Ethn., XVIII. 1907. 57.
- Hathy Tibor*: A mezőberényi magyarok szokásai. In: Mezőberény története (szerk.: *Szabó Ferenc*), II. Mezőberény, 1973. 379–389.
- Herkely Károly*: Bölcsőtípusok hazánkban. Néprajzi Értesítő, XXIX. 1937. 366–376.
- Herkely Károly*: A gyermeknevelés szokásai és babonái a matyóknál. Ethn., XLIX. 1938. 223–225.
- Herkely Károly*: A szokolyai népviselet. Néprajzi Értesítő, XXX. 1938. 287–296.
- Herkely Károly*: A mezőkövesdi matyó nép élete. Néprajzi füzetek, 8. Bp., 1939.
- Hermann Juliánna, Wichmanné*: A moldvai csángók babonás hitéből. Ethn., XVIII. 1907. 213–214.
- Hermann Juliánna, Wichmanné*: A moldvai csángók szokásaiból. Ethn., XVIII. 1907. 287–297.
- Hermann Antal*: A köröm a néphitben. Ethn., IV. 1893. 117–130.
- Hidvégi János*: Hulló magyarság. Bp., é.n.

- Hoffmann Mária, Rédeyné*: Egy bújdosó naplójából. *Ethn.*, XXXVII. 1926. 20–28., 73–77., 139–143.
- Holló Domonkos*: A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban. *Ethn.*, XLV. 1934. 19–34., 110–126.
- Hoppál Mihály*: Gyermekjessztők, I. Népi Kultúra – Népi Társadalom, II–III. 1969. 247–261.
- Hoppál Mihály*: Az „igézés” hiedelemkör alkotó elemei. Népi Kultúra – Népi Társadalom, IV. 1970. 259–286.
- Hoppál Mihály*: Visontai hiedelmek. In: *Fejezetek Visonta történetéből* (szerk.: *Bakó Ferenc*). Eger, 1975. 103–122.
- Hoppál Mihály*: Széki hiedelemtörténetek. *Folklor Archívum*, 5. 1976. 63–91.
- Hoppál Mihály–István Lajos*: Korondi székely hiedelmek, mondák és anekdoták. *Folklor Archívum*, 1. 1973. 64–77.
- Hoppál Mihály–Küllös Imola–Manga János* szerk.: „Emléklül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer...” Önéletírások. Bp., 1974.
- Hoppál Mihály–Törő László*: Népi gyógyítás Magyarországon. In: *Népi gyógyítás Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények. Supplementum*, 7–8. Bp., 1975. 13–176.
- Horváth E. János*: A babonáról. Jó tanácsok a magyar nép számára. Bp., 1906.
- Horváth István*: Magyarózdai toronyalja. Irói falurajz. Kolozsvár, 1971.
- Horváth Iván*: Horvátszidány hiedelmei. In: *Arrabona*, 15. Győr, 1973. 169–198.
- Horváthová (Čajánková), Emília*: Zvyky. Ľudové liečenie. In: *Banicka dedina Žakarovce* (Red.: *Mjartan, Ján*). Bratislava, 1956. 447–483.
- Horváthová, Emília*: Rodinné zvyky a običaje. In: *Československá vlastivěda, díl III. Lidová kultura*. Bratislava, 1968. 561–572.
- Horváthová, Emília*: Zvyky pri svadbe a narodení diet'at'a vo Vel'kej Lesnej. *Slovenský národopis*, 18. 1970. 61–90.
- Horváthová, Emília*: Zvyky pri narodení diet'at'a v Slovenskom Komloši v Mad'arsku. *Slavistika – Národopis*. Bratislava, 1970. 110–138.
- Horváthová, Emília*: Návod na vyskum rodinnich zvykov. Zvolen, 1971.
- Horváthová, Emília*: Das Volkstümliche Brauchtum. In: *Die slowakische Volkskultur* (Red.: *Horváthová, Emília–Urbancová, Viera*). Bratislava, 1972. 185–227.
- Horváthová, Emília*: Duchovná kultura. In: *Horehroine* (Red.: *Mjartan, Ján*), II. Bratislava, 1974. 239–371.
- Horváthová, Emília*: Zvykoslovie a povery. In: *Slovensko Ľud*, II. Bratislava, 1975. 985–1030.

- Hunfalvy János* szerk.: Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest, 1867.
- Huszárr György*: Népeleti vázlatok. Bars megye, Verebelyi járás. Vasárnapi Újság, 1863. 78.
- Igaz Mária–Kresz Mária*: A népi cserépedények szakterminológiája. Néprajzi Értesítő, XLVII. 1965. 87–131.
- Illyés Gyula*: Magyarok. Bp., 1936.
- Imre Mária, Lantosné*: Adatok a mecseknádasdi női hajviselet és fejrevalók használatához. In: A szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum évkönyve, VIII–IX. 1977–1978. Szekszárd, 1979. 247–249.
- Ipolyi Arnold*: Magyar Mythologia, I–II.³ Bp., 1929.
- Istvánffy Gyula*: Egy kis adalék a palócz nép babonáihoz. Ethn., I. 1890. 295–299.
- Istvánffy Gyula*: Újabb adalék a palóczok néprajzához. Ethn., V. 1894. 181–199.
- Istvánffy Gyula*: Felvidéki tót babonák. Ethn., V. 1894. 338–350.
- Istvánffy Gyula*: Palócz babonák és gyermekjátékok. Ethn., VI. 1895. 108–118.
- Istvánffy Gyula*: A borsodi matyó nép élete. Ethn., VII. 1896. 65–83., 165–174., 280–285., 364–373., 447–459.
- Istvánffy Gyula*: Újabb adalék a palóczok ethnographiájához. Ethn., IX. 1898. 305–315., 364–374.
- Istvánffy Gyula*: Liptó megyei tót babonák. Ethn., XIII. 1902. 31–38., 268–271., 316–319.
- Istvánffy Gyula*: A borsodmegyei palóczok. Ethn., XXII. 1911. 162–166., 222–232., 292–305., 363–368.
- Iványi István*: A szabadkai bunyevácok és szokásaik. Ethn., II. 1891. 185–200.
- Jakab József*: Szatmármegyei babonák. Ethn., VI. 1895. 309–312., 410–416.
- Jakubíková, Kornelia*: Duchovná kultúra ľudu. In: Zamagurie. Narodopisná monografia oblasti (Red.: Podolák, Ján). Kosice. 1972. 195–263.
- Jankó János*: Kalotaszegi babonák. Ethn., II. 1891. 273–286.
- Jankó János*: Kalotaszeg magyar népe. Bp., 1892.
- Jankó János*: Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe. Bp., 1893.
- Jankó János*: Adatok a bács–bodrogi megyei sokaczkok néprajzához. Ethn., VII. 1896. 34–64., 132–165.
- Jankó János*: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bp., 1902.
- Jávor Katalin*: A parasztszalád munkamegosztása egy nyírségi faluban. Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből, 19. Debrecen, 1966.
- Jávor Kata–Küllös Imola–Tátrai Zsuzsanna* szerk.: Kis magyar néprajz a rádióban. Bp., 1978.

- Jókai Mór*: Történeti napok. A székelyek. Vasárnapi Újság, 1854. 111.
- Juga Velimir*: A magyarországi szerbek. Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, IV. Bp., 1913.
- Juhász Antal*: Szokáshagyományok. In: Átokházától – Ásotthalomig. Fejezetek a község történetéből (szerk.: *Juhász Antal–Szécsy György*). Ásotthalom, 1970. 69–77.
- Juhász Antal*: Család és munkaszervezet. In: Tápé története és néprajza (szerk.: *Juhász Antal*). Tápé, 1971. 225–242.
- Jung Károly*: Gombos néphagyományai, I. A születéssel kapcsolatos népszokás- és hiedelemvilág. Hungarológiai Közlemények, VIII. évfolyam. 1976. 28. szám 11–35.
- Jung Károly*: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék, 1978.
- Jung Károly*: Baj ellen oltalmazó égi levél és áldás Gombos hagyományvilágában. Hungarológiai Közlemények, 35. 1978. 127–133.
- Káldy József*: Bakonyi babonák és szólásmódok. Ethn., XIX. 1908. 284–289.
- Kallós Zoltán*: Ráolvasás a moldvai és gyimesi csángóknál. Műveltség és Hagomány, VIII. 1966. 137–157.
- Kálmány Lajos*: Szeged népe, I–III. Arad, 1881–82.
- Kálmány Lajos*: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya. Értekezések a nyelv és széptudományok köréből, XII. kötet. IX. szám. Bp., 1885.
- Kálmány Lajos*: Ráolvasók. Ethn., II. 1891. 35–37., 69–72.
- Kálmány Lajos*: Gyermek-ijesztők és rablók nyelvahagyományainkban. Ethn., IV. 1893. 225–247., 314–322.
- Kálmány Lajos*: Gyógyító–Boldogasszony. Ethn., XXVIII. 1917. 310–311.
- Kálmay Nándor*: Csesztve község története és leírása. Bp., 1884.
- Kandert, Josef*: Kmotrovství v Horehronské resnici. Slovenský národopis, 22. 1974. 136–142.
- Kandra Kabos*: Magyar Mithologia. Eger, 1897.
- Kapros Márta*: A gyermekre vonatkozó preventív és produktív mágikus szokások az Ipoly menti néphagyományban. In: Nógrád megyei múzeumi közlemények, 20. (Salgótarján.) 1974. 75–95.
- Kapros Márta*: A keresztelés szokásai az Ipoly menti falvakban. In: Nógrád megyei múzeumok évkönyve, I. Salgótarján, 1975. 127–167.
- Kapros Márta*: Hiedelmek és szokások a graviditás kezdetétől az anya avatásának szerzettségéig az Ipoly menti falvakban. In: Nógrád megyei múzeumok évkönyve, III. Salgótarján, 1977. 147–181.
- Kapros Márta–Ujváry Zoltán*: Kérdőív a szerelmi lélettől a keresztelésig témakör kutatásához. Palóc kutatás. Módszertani közlemények, XXI. Eger, 1975.

- Kára Judit*: Nagydobronyi szokások és hiedelmek. *Folklór Archivum*, I. 1973. 40–63.
- Kardos László*: Az Őrség népi táplálkozása. Tanulmányok az Őrség monográfiájához. I. A Magyar Táj- és Népmismeret Könyvtára, 8. Bp., 1943.
- Kardos László*: Egyház és vallásos élet egy mai magyar faluban. Bp., 1969.
- Kármán József*: A babonáról Kardos tanító és Mihály gazda. Zombor, 1877.
- Károlyi György*: Feljegyzések a népi egészségtan és gyógyítás köréből (Nyiracsád, 1956–59. és 1964.). In: A debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1965. Debrecen, 1966. 241–256.
- Kászonyi Ferenc*: A vakondok szíve és a kutya koponyája, mint gyógyszer. *Ethn.*, XLII. 1931. 148.
- Katona Imre*: Sárköz. Bp., 1962.
- Katona Lajos*: A kedd asszonya. *Ethn.*, XVI. 1905. 1–16.
- Kaulitz János*: Babonák. *Magyar Nyelvőr*, IV. 1875. 277–278.
- Kázmér Miklós–Végh József* szerk.: Névtudományi előadások, II. Névtudományi konferencia, Budapest 1969. Nyelvtudományi Értekezések, 70. Bp., 1970.
- Kerékgyártó Adrienn, Újváryné*: Adatok Bogdán viselettörténetéhez. *Néprajzi Közlemények*, XIV. 1969. 3–4. szám 1–44.
- Király Pál*: Ugocsai babonák. *Ethn.*, II. 1891. 367.
- Kis Áron*: Porcsalmai babonák. *Ethn.*, II. 1891. 301–302.
- Kiskéri Balogh István*: Cserháti néprajzi adatok. *Ethn.*, IX. 1898. 128–135.
- Kiss Áron*: Tornyos–Pálczai babonák. *Ethn.*, II. 1891. 249–254.
- Kiss Eszter, P.*: Hajdúnánási temetkezési szokások. *Ethn.*, XLII. 1931. 37–40.
- Kiss Géza*: Ormánság. Bp., 1937.
- Kiss Géza*: Ormánsági szótár (szerk.: *Keresztes Kálmán*). Bp., 1952.
- Kiss Lajos*: A születéssel, keresztteléssel és felneveléssel járó szokások, babonás hiedelmek Hódmezővásárhelyről. *Ethn.*, XXX. 1919. 84–91.
- Kiss Lajos*: Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. *Ethn.*, XXXI. 1920. 80–94.
- Kiss Lajos*: Hódmezővásárhelyi babonás hiedelmek és szokások. *Népműnk és Nyelvünk*, III. 1931. 217–225., 275–279.
- Kiss Lajos*. A szegény asszony élete. Bp., é.n. (1941.)
- Klein József*: Adalékok a körömről való néphithez. *Ethn.*, V. 1894. 32–37.
- Knézy Judit*: A táplálkozás szokásai és rendszere Gige, Csököly, Rinyakovácsi és Kisbajom belsősomogyi községekben. In: Somogyi múzeumok közleményei, II. Kaposvár, 1975. 103–118.
- id. Kodolányi János*: Baranyai utazás. Bp., 1940.
- Kodolányi János*: Ormánság. Bp., 1960.
- Kolumbán Samu*: Lozsád és népe. *Ethn.*, V. 1894. 238–254.

- Kolumbán Samu*: A hódáthiak népszokásai. Ethn., VI. 1895. 119–123., 213–219.
- Kolumbán Samu*: Hétfalusi csángó babonák. Ethn., VI. 1895. 398–401.
- Kolumbán Samu*: Babonás hiedelmek a dévai csángóknál. Ethn., XV. 1904. 35–42.
- Komáromy Andor*: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Bp., 1910.
- Komoróczy Miklós*: Hont vármegye népe. In: Magyarország vármegyei és városai. Hont vármegye (szerk.: *Borovszky Samu*). Bp., é.n. (1906.) 128–136.
- Koritsánszky Ottó*: Tolnamegyei népbabonák. Ethn., XIII. 1902. 84–86.
- Kósa László–Filep Antal*: A magyar nép táji–történeti tagolódása. Bp., 1975.
- Kós Károly*: A romániai magyarság néprajzáról. In: Népismereti dolgozatok, 1976 (szerk.: *Kós Károly*). Bukarest, 1976. 8–29.
- Kovács Aladár*: A tolnamegyei Sárköz népviselete. Néprajzi Értesítő, VIII. 1907. 71–94., 201–221.
- Kovács Bálint*: A zágoni nép szokásai és babonái. Ethn., VI. 1895. 396–398.
- Kovács Erzsébet*: A sárközi nép családi és vallásos éltéről. In: Tanulmányok egy sárközi falu társadalmáról (szerk.: *Mády Zoltán*). Bp., 1942. 7–20.
- Kovács Imre*: A néma forradalom.² Bp., 1937.
- Kovács János*: A kuruzsolás és varázsolás eszközei a szegedi boszorkányperekben. Ethn., IX. 1898. 203–211., 354–363., X. 1899. 34–44.
- Kovács János*: Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged. 1901.
- Kovács László K.*: A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár, 1944.
- Kovács Soma*: Kalotaszegi népi gyógymódok. Folklor Archívum, 5. 1976. 93–113.
- Kozma Béla*: A borsodi nép élete és szokásai. In: Vármegyei Szociográfiák, V. Borsod vármegye (szerk.: *Csikváry Antal*). Bp., 1939. II. rész 91–105.
- Kőhegyi Mihály*: A váci járás orvosainak és bábáinak összeírása 1749-ből. Orvostörténeti Közlemények, 50. 1969. 111–123.
- Kőrössi Sándor–Czink Lajos*: Adalékok Fiume néprajzához. Ethn., III. 1892. 141–207.
- Kővári László*: A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. Pest, 1860.
- Kresz Mária*: A pályázás Nyárszón. Néprajzi Értesítő, XXXV. 1943. 173–176.
- Kresz Mária*: A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban. Doktori értekezés. Kézirat (EA: 2520.)
- Kresz Mária*: A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. In: Néprajzi tanulmányok. A Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézetének kiadványai (szerk.: *Ortutay Gyula*), 1. Bp., 1949. 53–92.
- Kresz Mária*: A gyermekek és fiatalok viselete a kalotaszegi Nyárszón. Néprajzi Értesítő, XXXIX. 1957. 103–121.

- Kresz Mária*: A kisbuba és anyja Nyárszón. Néprajzi Közlemények, V. 1960. 3–4. szám 220–258.
- Kroyer Zsuzsanna*: Kolontár személynevei. In: Veszprém megyei honismereti tanulmányok, II. Veszprém, 1973. 111–126.
- Krupa András*: Az emberrel kapcsolatos szlovák népi hiedelmek Békéscsabán, Tótkomlóson és Csanádalbertin. Népi Kultúra – Népi Társadalom, VII. 1973. 181–209.
- Krupa András*: Hiedelmek – varázslatok – boszorkányok. (Békéscsaba, Tótkomlós és Csanádalberti szlovák lakói körében gyűjtött babonák, hiedelmi szokások.) Békéscsaba, 1974.
- Kunt Ernő*: Temetkezési szokások Pányokon. In: A Herman Ottó Múzeum évkönyve, XV. 1976. Miskolc, 1976. 263–290.
- Kurucz Albert*: A komafogadás szokásai Konyáron. Múzeumi Kurír, 1974. 16. szám 4.
- László Elek*: Csiki székely népszokások. Ethn., VII. 1896. 383–398.
- László Gyula*: Az „agos” (szőrösen született) gyermek megfőzése. Ethn., XLV. 1934. 186–187.
- László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete.² Bp., 1944.
- Lázár István*: Alsófehér vármegye magyar népe. Nagyenyed, 1896.
- Lele József–Waldmann József*: Hagyományvilág. In: Tápe története és néprajza (szerk.: Juhász Antal). Tápe, 1971. 573–628.
- Lele József–Waldmann József*: Névadás és ragadványnevek. In: Tápe története és néprajza (szerk.: Juhász Antal). Tápe, 1971. 837–846.
- Lisznyai Kálmán*: Palóc dalok.² Pest, 1852.
- Liszt Nándor*: Népies gyógyítómódok és babonák Hajdúvármegyében. Orvos–ethnographiai adatok. Debrecen, 1906.
- Liszt Nándor*: Tétetlenni keresztelési és lakodalmi szokások. Ethn., XVIII. 1907. 103–107., XIX. 1908. 238–246.
- Loschdorfer Anna*: Babonák és babonás történetek Töltről. Ethn., XLVI. 1935. 65–75.
- Lőrincze Lajos*: A tolna–baranyai (volt bukovinai) székelyek névadási szokásaihoz. Ethn., LIX. 1948. 36–49.
- Luby Margit*: Babonás történetek. Ethn., XXXIX. 1928. 48–52.
- Luby Margit*: Rontó babonák. Ethn., XXXIX. 1928. 200–204.
- Luby Margit*: Táltosokról és lidércekről. Ethn., XXXIX. 1928. 117–119.
- Luby Margit*: Kisdrede vonatkozó babonák. Ethn., XLI. 1930. 125.
- Luby Margit*: A parasztfélet rendje. Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár megyében. Bp., 1935.

- Luby Margit*: Gyógynövények és gyógyító eljárások a szatmármegyei parasztság körében. Debreceni Szemle, IX. 1935. 360–364.
- Luby Margit*: Bábaelte babona. Bp., 1936.
- Madar Ilona, P.*: Sárrettudvari hiedelmek. Néprajzi Közlemények, XII. 1967. 1–2. szám 23–225.
- Magyar Néprajzi Lexikon, I–III. Bp., 1977–1980.
- A magyar nyelvjárások atlasza, I–VI. Bp., 1968–1977.
- A magyarság néprajza, I–IV. Bp., (1933–1937.)
- Magyary-Kossa Gyula*: Magyar orvosi emlékek, I–IV. Bp., 1929–1942.
- Makkai László*: Nógrád megye története 1848-ig. In: Magyarország műemléki topográfiaja (szerk.: *Dercsényi Dezső*), III. Nógrád megye műemlékei. Bp., 1954. 35–83.
- Malonyay Dezső*: A magyar nép művészete, V. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe. A palócok művészete. Bp., 1922.
- Mándoki László*: A kisgyermek állni és járni tanulását szolgáló eszközök a Néprajzi Múzeumban. Néprajzi Értesítő, XLII. 1960. 127–159.
- Manga János*: Magyar katolikus népélet képekben. Bp., é.n.
- Manga János*: A visszatért Felvidék néprajza. In: A visszatért Felvidék és történelmi Nógrád vármegye (szerk.: *Csatári István-Ölvedi János*). Bp., 1939. 211–241.
- Manga János*: Zoborvidéki lakodalom. Néprajzi Értesítő, XXXII. 1940. 250–272.
- Manga János*: A társadalmi szempontú néprajzi kutatásokról. Ethn., LXIII. 1952. 63–82.
- Manga János*: Ünnepek, szokások az Ipoly mentén. Bp., 1968.
- Manga János*: Egy magyarországi szlovák falu. Népi Kultúra – Népi társadalom, II–III. 1969. 145–175.
- Manga János*: Magyarországi szlovákok. Népi Kultúra – Népi társadalom, VII. 1973. 211–249.
- Manga János*: Szokások Tótkomlóson. In: A Békés megyei múzeumok közleményei. 3. Békéscsaba, 1974. 3–61.
- Manga János*: Palócföld. Bp., 1979.
- Margalits Ede*: Horvát népszokások és babonák Belovár–Kőrösmegyében. Ethn., X. 1899. 124–126.
- Margalits Ede*: Horvát népszokások és babonák Károlyváros vidékén. Ethn., X. 1899. 301–303.
- Marian, S. Flavian*: Nașterea la români. Bucuresti, 1892.
- Márkus Mihály*: A bokortanyák népe. Bp., 1943.
- Marmula János*: Árva megye lengyel ajkú lakosainak néprajzi leírása. Ethn., XI. 1900. 403–411., 451–461.

- Mártonffy Károly*: Az egri nép jelleme, viselete, szokásai. In: Magyar- és Erdélyország képekben (szerk.: *Kubinyi Ferenc–Vahot Imre*), IV. Pest, 1854. 77–84.
- Márton József*: Sorki–Tótfalu néprajzi vázlat. Ethn., II. 1891. 63–68., 111–118.
- Márton József*: Növénynevek a nép nyelvében. Ethn., III. 1892. 55–60.
- Medveczky Soma*: Liptó megyei tót népszokások. Ethn., VI. 1895. 440–443.
- Mészáros Gyula*: A csők. Ethn., XXVI. 1915. 125–129.
- Mészöly Gedeon*: Az Őrség száz évvel ezelőtt. Ethn., XXVIII. 1917. 99–112.
- M. Gy.*: Kalotaszeg vidéke és magyar népe. Vasárnapi Újság, 1856. 143–144.
- Mjartan, Ján*: Hornonitrianské zvyky pri narodení. In: Horná Nitra, VI. Vlastivedný zborník, Vlastivedné múzeum v Bojniciach. 1974. 53–89.
- Mocsáry Antal*: Nemes Nógrád Vármegyének Historiái, Geographiai és Statistikai Eszmértetése, I–IV. Pest, 1820–1826.
- Moldován Gergely*: Alsófehér vármegye román népe. Nagyenyed, 1897.
- Moldován Gergely*: A magyarországi románok. Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, V. Bp., 1913.
- Molnár Gyula*: Népi gyógyítás emlékei a bihari boszorkányperekben. Orvostörténeti Közlemények, 48–49. 1969. 195–205.
- Molnár István*: A magyar köznép babonái. Vasárnapi Újság, 1866. 506–507., 523.
- Molnár József*: Adalékok az alföldi magyar nép hiedelemvilágához. Ethn., LIV. 1943. 64–74.
- Molnár Lajos–Hajdú Margit, M.*: Nagytarcsa (Története és néprajza). Pest megyei múzeumi füzetek, VII. Szentendre, 1974.
- Molnár Mária*: A párválasztás és házasság néprajzi vizsgálatához. Néprajzi Közlemények, X. 1965. 1–2. szám 387–416.
- Moór Elemér*: A gyermekneveléssel járó szokások Rábagyarmaton. Ethn., XLV. 1934. 178–180.
- Morvay Judit*: Az ünnepi táplálkozás a Boldva völgyében. Ethn., LXI. 1950. 148–171.
- Morvay Judit*: A cserépedény a mezőkövesdiek kultúrájában. Néprajzi Értesítő, XXVII. 1955. 31–64.
- Morvay Judit*: Asszonyok a magy családban. Mátraalji palócasszonyok élete a múlt század második felében. Bp., 1956.
- Morvay Judit*: Táplálkozás. In: Orosháza néprajza (szerk.: *Nagy Gyula*). Orosháza, 1965. 400–427.
- Morvay Judit*: A had és nemzetség fogalmának körülhatárolása. Ethn., LXXVII. 1966. 481–494.
- Morvay Judit*: 151. Keresztszülők. In: Mutatvány a Magyar Néprajzi Atlasz anyagából. Néprajzi Értesítő, XLIX. 1967. 5–72., 29–30., 52–54.

- Morvay Judit*: A népi társadalom. In: Módszerek és feladatok (szerk.: *Bakó Ferenc*). Palóc kutatás. Módszertani közlemények, I. Eger, 1968. 113–117.
- Morvay Judit*: Kmotrovstvo v Mačarsku. Slovenský národopis, 22. 1974. 142–146.
- Morvay Judit*: hozzászólása. In: (Az 1976. december 12–13-án Salgótarjánban megtartott palóc tanácskozás anyaga) Nógrád megyei múzeumok évkönyve, III. Salgótarján, 1977. 20–24.
- Mozsolics Amália*: Hegyháti hagyományok. In: Savaria, I. 1963. Szombathely, 1963. 225–238.
- Munkácsi Bernát*: A török „szerda asszonya”. Ethn., XVIII. 1907. 57–58.
- Nagy Benjámín*: A társadalmi szervezet befolyása egy palóc falu építkezésére. Műveltség és Hagyomány, I–II. 1960. 67–96.
- Nagy Éva*: A családi élet bodrogközi szokásaiból. In: Abaúj és Zemplén népéletéből (szerk.: *Kováts Dániel*). Sátoraljaújhely, 1971. 329–334.
- Nagy Gyula*: Paraszttétel a Vásárhelyi-pusztán. Békés megyei múzeumok közleményei, 4. Békéscsaba, 1975.
- Nagy Imre*: A vitéz székely nemzet részletesebb ismertetése, II. Vasárnapi Újság, 1857. 467–469.
- Nagy Iván*: Balassa-Gyarmat. Uj Magyar Múzeum, VIII. 1858. 206–257.
- Nagy Jenő*: Mondókák, bölcsességek és hiedelmek a Tapolcai medencében. In: Veszprém megyei honismereti tanulmányok, II. Veszprém, 1973. 103–110.
- Nagy József*: Árva megyei tót néphabonák. Ethn., II. 1891. 130–133.
- Nagy József*: Hegyhát vidéki hangutánzók, mondák és babonák. Ethn., III. 1892. 64–73.
- Nagy József*: Bács megyei babonák. Ethn., VII. 1896. 93–102., 176–181.
- Nagy József*: Hegyhátvidéki népszokások. Ethn., XI. 1900. 309–321., 357–366.
- Nagy József*: Váltott gyermek. Ethn., XLI. 1930. 129–130.
- Nagy Rózsa*: Adatok a baranyamegyei Nagyvátyi növényekkel kapcsolatos szokásaihoz és néphagyományaihoz. Kolozsvár, 1943.
- Nagy Zoltán*: Mi a szép? In: *Nagy Gyula*, Paraszttétel a Vásárhelyi-pusztán. Békés megyei múzeumok közleményei, 4. Békéscsaba, 1975. 453–495.
- Nemes Mihály*: A ruthén néphit köréből. Ethn., XII. 1901. 352–356.
- Nemes Mihály*: Ótvar gyógyítása a ruthéneknél. Ethn., XVI. 1905. 361–362.
- Németh Ibolya–Olsavszky Jolán–Smajda Ilona*: Bodrogközi babonák. In: Abaúj és Zemplén népéletéből (szerk.: *Kováts Dániel*). Sátoraljaújhely, 1971. 346–353.
- Némethy Endre*: Népi hiedelmek és szokások Muraszemenyéről. Néprajzi Értesítő, XXXI. 1939. 62–64.
- Némethy Endre*: Domoszlói hiedelmek és szokások. Ethn., LVIII. 1947. 122–123.

- Novák József Lajos*: Adatok Bény község néprajzához. Néprajzi Értesítő, XIV. 1913. 32–67.
- Novák József Lajos*: Rákospalota néprajzi leírása. Néprajzi Értesítő, XIV. 1913. 249–269., XV. 1914. 68–98., 217–235.
- Novák Vilmos*: A születés, keresztelés és halálozás szokásai a muravidéki szlovénoknál. Ethn., LIV. 1943. 177–186.
- Nyáry Albert*: Mihály-Gerge népe. Ethn., XVII. 1906. 288–298.
- Nyáry Albert*: Temetkezések a palócok földjén. Néprajzi Értesítő, VII. 1906. 43–47.
- Nyáry Albert*: Piliny néprajzi vázlata. Néprajzi Értesítő, X. 1909. 129–152.
- Nyáry Albert*: Jellemvonások a palóc népeletéből. Ethn., XXXIV–XXXV. 1924. 92–100.
- Nyáry Albert*: A palóc anya és gyermeke. Ethn., XLII. 1931. 167–174.
- Oláh Andor*: A dobozi Petőfi termelőszovetkezet tagjainak egészségügyi kultúrája és ellátottsága. Néprajzi Értesítő, XXXVIII. 1956. 197–217.
- Oláh Andor*: Egy orosházi kenőasszony tudománya. In: A Szántó Kovács János Múzeum évkönyve, 1963–64. Orosháza, 1965. 289–336.
- Olejnik, Ján*: L'ud pod Tatrami. Martin, 1978.
- Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból., I–VI. Pest, 1868–1873.
- Ortutay Gyula*: A szerelem Ajakon a házásélelig. Népünk és Nyelvünk, VI. 1934. 159–167., 211–217.
- Ortutay Gyula*: A magyar parasztság szerelmi élete. (Kritikai és módszertani vizsgálódás.) Népünk és Nyelvünk. VII. 1935. 34–41.
- Ortutay Gyula*: Kis magyar néprajz.³ Bp., 1958.
- Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben, I–XXI. Bp., 1887–1901.
- Őrsi Julianna*: A műrokonság egyik fajtája Karcag társadalmában. Ethn., LXXXV. 1974. 354–366.
- Őrsi Julianna*: A családi élet jellemzői Hajdúböszörményben a századfordulón. In: Honismereti írások a Hajdúságból, II. Hajdúsági Közlemények, 6. Hajdúböszörmény, 1976. 34–50.
- Paládi-Kovács Attila*: A barkó etnikai csoport. Műveltség és Hagyomány, X. Debrecen, 1968. 175–214.
- Paládi-Kovács Attila*: hozzászólása. In: (Az 1976. december 12–13-án Salgótarjában megtartott palóc tanácskozás anyaga) Nógrád megyei múzeumok évkönyve, III. Salgótarján, 1977. 16–20.
- Palotay Gertrúd*: Egy nógrád megyei palóc falu ruházata. Néprajzi Értesítő, XXII. 1930. 127–142.

- Palotay Gertrúd–Korecsnyi György*: Magyar népviseletek. Bp., 1938.
- Palugyay Imre*: Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest, 1855.
- Pápai Károly*: A Karancs és karancsalji palócok. Földrajzi Közlemények, 19. 1891. 217–248.
- Pápai Károly*: A palócz faház. Ethn., IV. 1893. 1–31.
- Pap Gyula*: Palóc népköltemények. Sárospatak, 1865.
- Pap Jánosy Magda*: Györgyfalva viselete. Ethn., LXXXII. 1971. 497–567.
- Papp László*: Boszorkányság, babonák, kuruzslás a régi Kecskemét életében. Ethn., XLIV. 1933. 164–166.
- Papp László*: Kiskunhalas népi jogélete. Bp., 1941.
- Papp László*: A magyar népi jogélet kutatása. Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Bp., 1948.
- Papp László*: Vezérfonal a népi jogélet kutatásához. Az Országos Népkutató Munkaközösség útmutató füzetek, 4. Bp., 1948.
- Papp László*: A gyermek élete és játéka Hosszúpályiban. In: Táj és népkutatás a középiskolában (szerk.: *Végh József*). Bp., 1942. 218–242.
- Papp Zoltán Sándor*: A beregdaróci emberek élete a századfordulón. Bp., 1975.
- Pávai V. Ferenc*: Oláhpaládi babonák és népies gyógymódok. Ethn., XVIII. 1907. 215–221., 294–299., 354–359.
- Pechány Adolf*: A tótokról. Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, III. Bp., 1913.
- Penavin Olga*: Szlavóniai (kórogyi) szótár, I–II. Újvidék, é.n., (1967–) 1975.
- Penavin Olga*: Látogatás egy javasasszonynál. A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, III. évfolyam. 1971. 7. szám 132–138.
- Penavin Olga*: Szlavóniai kisszótár. In: Szlavóniai hétköznapok (szerk.: *Penavin Olga*). Hagyományaink, V. Újvidék, 1973. 185–247.
- Penavin Olga*: Betegség, halál és temetés Szlavóniában. A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, VI. évfolyam. 1974. 19–20. szám 139–151.
- Penavin Olga*: Népi gyógyászat Kórogyon. A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, VII. évfolyam. 1975. 23–24. szám 99–118.
- Pénovátz Antal*: Hiedelemvilágunk pogánykori emlékei: adalékok a szemverés ráolvasásos gyógyításához. Hungarológiai közlemények, VIII. évfolyam. 1976. 28. szám 43–47.
- Peterscsák Tivadar*: Hegyköz. Borsodi kismonográfiák, 6. Miskolc, 1978.
- Pintér Mária*: Szentpéterfa monográfiája. Szombathely, 1969.
- Pintér Sándor*: A palóczokról. Népismerető tanulmány. Bp., 1880.
- Pintér Sándor*: A palócz születése, házassága és halálozása. Ethn., II. 1891. 97–109.
- Pintér Sándor*: A palócz család otthona. Néprajzi Értesítő, X. 1909. 200–207.
- Ploss, Heinrich*: Das Kind in Brauch und Sitte der Völker, I–II. Leipzig, 1884.

- Pócs Éva, Cs.*: Kötés és oldás a magyar néphitben. *Ethn.*, LXXIV. 1963. 564–612.
- Pócs Éva, Cs.*: Zagyarékas néphite. *Néprajzi Közlemények*, IX. 1964. 3–4. szám 3–291.
- Pócs Éva, Cs.*: A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, I. 1968. 253–280.
- Pócs Éva*: Szöveg – cselekmény – hiedelem összefüggései a nem epikus ráolvasásokban. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, IX. 1977. 51–98.
- Pócs Éva*: A falu hiedelemvilágának összetevői. In: *Nógrádsípek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról* (szerk.: *Szemerényi Ágnes*). Bp., 1980. 269–358., 574–670.
- Pócs Éva, Cs.*–*Hoppál Mihály*: Kérdőív a palóc néphit és népi gyógyászat gyűjtéséhez. *Palóc kutatás. Módszertani közlemények*, II. Eger, 1970.
- Podmaniczky Zsuzsánna*: Kapuvár néprajza. *A Magyar Intézet értekezései*, 40. Pécs, 1943.
- Polonec, Andrej*: Detské kolisky. *Národopisný Sborník* (Red.: *Mjartan, Ján*), 2. Martin, 1940. 89–104.
- Prónay Gábor*: Vázlatok a Magyarhon népeletéből. Pest, 1855.
- Prückler József*: Jászberényi néphit, szokások és babonák. *Ethn.*, XLI. 1930. 130–132.
- Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században, I–III. Bp., 1879–1896.
- Radványi Ferenc*: *Collectanea ad historiam Comitatus de Nógrád*. Kézirat. OSZK. Fol. Lat. 315.
- Reguly Antal*: palóc jegyzetei. 1857. Dolgozatok a Palóckutatás körében, I. Eger, 1975.
- Relković, Davorka*: Bajmóci néphit és népmondák. *Ethn.*, XXXI. 1920. 77–79.
- Relković, Davorka*: Babona-adalékok. *Ethn.*, XXXIII. 1922. 90–91.
- Relković, Davorka*: Harkályi mondák és néphit. *Ethn.*, XXXVI. 1925. 172–177.
- Relković, Davorka*: Adalékok a Somlóvidék folklorejához. *Ethn.*, XXXIX. 1928. 94–107.
- Relković, Davorka*: Acsádi (Vas m.) néphit és szokások. *Ethn.*, XLI. 1930. 50–53.
- Relković, Néda*: Néphagyománygyűjtés. *Ethn.*, XXXIV. 1923. 106–109.
- Relković, Néda*: Babonagyűjtés. *Ethn.*, XXXVII. 1926. 154–156.
- Réső Ensel Sándor*: Magyarországi népszokások. Pest, 1867.
- Révai Sándor*: Baranyai babonák. *Ethn.*, XVI. 1905. 293–297.
- Richter M. István*: A csecsemő Német-Prónán és vidékén. *Ethn.*, X. 1899. 381–391.
- Robek, Antonín*: Pověrečné představy a zvyky českého lidu. In: *Českoslovenká vlastivěda*, díl III. Lidová kultura. Bratislava, 1968. 233–256.
- Róheim Géza*: A halálmadár. *Ethn.*, XXIV. 1913. 23–36.

- Róheim Géza*: Kedd asszonya. Ethn., XXIV. 1913. 90–95.
- Róheim Géza*: Magyar néphit és népszokások. Bp., 1925.
- Roska Márton*: Keddi boszorkány. Ethn., XXIII. 1912. 96–100.
- Ruitz Izabella*: A parasztfjútság társasége a Bódva vidékén. Ethn., LXXVI. 1965. 572–601., LXXVII. 1966. 93–117.
- Sáfrány Zsuzsa, W.*: A gyermekhordó kendők Baranyában. In: A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve, VIII–IX. 1977–1978. Szekszárd, 1979. 258–260.
- Sámuel Aladár*: Kisküllő vármegye református népének temetkezési szokásai. Ethn., XXIX. 1918. 91–104.
- Sándor Mihályné*: Egy bihari parasztasszony hiedelmei. Folklor Archivum, 4. 1976. 187–282.
- Schneider Miklós*: Dézsma és robot. A jobbágylakosság helyzete a XVIII. sz. végén a mai Nógrád megye területén. Adatok és források a Nógrád megyei Levéltárból, 1. Salgótarján, 1971.
- Schram Ferenc*: Agendáink néprajzi vonatkozásai. Ethn., LXVIII. 1957. 133–142.
- Schram Ferenc*: Adalékok a „Boldogasszony” névhez. Néprajzi Közlemények, III. 1958. 4. szám 154–166.
- Schram Ferenc*: Népszokások Bereg megyéből. Néprajzi Közlemények, XI. 1966. 1–2. szám 167–198.
- Schram Ferenc*: Reformkori néprajzi gyűjtés Tolna megyéből. Ethn., LXXVIII. 1967. 570–577.
- Schram Ferenc*: Kisnógrád megye történeti néprajza (1686–1848). Levéltári Szemle, XVIII. 1968. 3. szám 657–719.
- Schram Ferenc*: Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. Bp., 1970.
- Schram Ferenc*: Bábák esküje Hajdúböszörményben. Múzeumi Kurír, 1971. 6. szám 48–49.
- Schram Ferenc*: Turai népszokások. Pest megyei múzeumi füzetek, VI. Szentendre, 1972.
- Schram Ferenc*: Népi nőgyógyászati tanácsok a XVII–XVIII. századból. Orvostörténeti Közlemények, 69–70. 1973. 253–277.
- Schwalm Edit*: Az ünnepi és hétköznapi táplálkozás változásai két hevesi faluban. Az egeri múzeum évkönyve, XI–XII. 1973–1974. Eger, 1974. 309–324.
- Schwalm Edit*: Adatok Visonta népi táplálkozásáról. In: Fejezetek Visonta történetéből (szerk.: *Bakó Ferenc*). Eger, 1975. 85–102.
- Schwalm Edit*: Népi táplálkozás. Gabonafélékből készített ételek szerepe az étkezésben. In: Az alsó Garam mente néprajza. (megjelenés alatt)

- Sebestyén Ádám*: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Mádéfalvától napjainkig. Szekszárd, 1972.
- Sebestyén Károly, Cs.*: Ágy a magyar parasztházban. Ethn., LXV. 1954. 374–386.
- Seregély György–Szentgyörgyi István*: Adatok az anticipiensek orvostörténetéhez. Orvostörténeti Közlemények, 48–49. 1969. 81–106.
- Seregély György–Szentgyörgyi István*: Gyógyszerészettörténeti és néprajzi adatok az abortívumok és anticoncipiensek köréből Magyarországon. Gyógyszerészet, 1969. 184–189.
- Sergő Erzsébet, B.*: Síklósi offerminták. Ethn., LXXXV. 1974. 445–454.
- Sergő Erzsébet, B.*: Népi táplálkozás és étkezési módok Dunapentelén. In: Alba Regia. Az István király Múzeum évkönyve, XIII. 1972. Székesfehérvár, 1974. 273–285.
- Sirácky, Ján*: Sťahovanie Slovákov na dolni zem v 18. a 19. storiči. Slovenský národopis, 11. 1963. 193–258.
- Somossy Miklós*: Az „igézet” hiedelme Szatmármegyében. Ethn., VII. 1896. 102–103.
- Sróth Péter*: Máramarosi oláh babonák. Ethn., II. 1891. 363–365.
- Stefanovics Katalin*: Szokások és hiedelmek Mezőkomáromból. In: Néprajzi pályamunkák Fejér megyéből, I. Székesfehérvár, 1978. 52–58.
- Stehlíková, Magdaléna*: L' udové zdobené plachty. Banská Bystrica, 1966.
- Süli Éva*: Adatok a népi gyógyítás kisteleki hagyományából. In: Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből (szerk.: Juhász Antal). Kistelek, 1976. 447–468.
- Švecová, Soňa*: Kmotrovstvo v Jedľových Kostolnoch. Slovenský národopis, 22. 1974. 129–136.
- Szabó Béla*: Nógrád megye története 1849–1918. In: Nógrád megye története, II. Salgótarján, é.n. (1969.) 7–230.
- Szabó Imre*: Az oláhok kedd asszonya. Ethn., XVII. 1906. 52–55.
- Szabó Imre*: Dévai székely csángó keresztelő és lakodalom. Néprajzi Értesítő, VII. 1906. 1–10.
- Szabó Imre*: Az oláhok kedd asszonya. Ethn. XXI. 1910. 32–38., 167–172., 231–235.
- Szabó István–Szabó László*: Az Ipoly-völgy népi társadalma. In: Börzsöny néprajza. Studia Comitatus, 5. Szentendre, 1977. 443–486.
- Szabó Lajos*: Taktaszadai mondák. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XVIII. Bp., 1975.
- Szabó László*: hozzászólása. In: (Az 1976. december 12–13-án Salgótarjánban megtartott palóc tanácskozás anyaga) Nógrád megyei múzeumok évkönyve, III. Salgótarján, 1977. 39–46.

- Szabó Oreszt*: A magyarországi oroszokról (rutének). Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, I. Bp., 1913.
- Szabó Zoltán*: Cifra nyomorúság. Bp., é.n.
- Szalontai Barnabás*: Viaszöntő népszokás Máriapócon. A Báthori István Múzeum kiadványai, 24. Nyírbátor, 1977.
- Szathmári Ibolya, V.*: Szokások és hiedelmek a szerelmi élettől a keresztelőig a berettyóújfalui néphagyományban. In: A Bihari Múzeum évkönyve, II. Berettyóújfalú, 1978. 219–242.
- Szedes Fábán*: A Palóczokról. Tudományos Gyűjtemény, 1819. VI. szám 26–46.
- Székely László*: Adalékok Győrvar néprajzához. Az anyaméhtől az anyaföldig. Vasi honismereti közlemények, 1978. 12–25.
- Székely Leo*: Gömörmegyei babonák. Ethn., VII. 1896. 374–379.
- Szendrey Ákos*: Az ősmagyar temetkezés. Ethn., XXXIX. 1928. 12–26.
- Szendrey Ákos*: A népi ruházatkodás életkorjelző jelentősége. Ethn., XLII. 1931. 76–86.
- Szendrey Ákos*: Szokolyai népszokások. Néprajzi Értesítő, XXX. 1938. 297–305.
- Szendrey Ákos*: Pusztafalusi néphagyományok. Néprajzi Értesítő, XXXI. 1939. 156–170.
- Szendrey Ákos*: A magyar lélekhit. Ethn., LVII. 1946. 34–46.
- Szendrey Ákos*: A magyar néphit kutatása. Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Bp., 1948.
- Szendrey Zsigmond*: Ember- és természetfeletti lények a szalontai néphitben. Ethn., XXV. 1914. 315–326.
- Szendrey Zsigmond*: Szalontai jeles napok. Adatok a szalontai néphit köréből. Ethn., XXVII. 1916. 73–80.
- Szendrey Zsigmond*: Babonák Szatmár megyéből. Ethn., XXXVIII. 1927. 210–211.
- Szendrey Zsigmond*: Szatmár megye néphagyományai. Ethn., XXXVIII. 1927. 241–250., XXXIX. 1928. 28–38.
- Szendrey Zsigmond*: Apróbb szokások, szokástörödékek. Népünk és Nyelvünk, I. 1929. 6–14.
- Szendrey Zsigmond*: Békés-megyei népszokások. Népünk és Nyelvünk, I. 1929. 194–196.
- Szendrey Zsigmond*: Egyházkelő. Ethn., XLIII. 1932. 85–87.
- Szendrey Zsigmond*: A magyar népszokások osztályozása. Ethn., XLIV. 1933. 23–30.
- Szendrey Zsigmond*: Születés és gyermekkor. In: A magyarság néprajza, IV. Bp., é.n. (1937.) 154–169.
- Szendrey Zsigmond*: Műveltségtörténet és babonafejlődés. Ethn., LIV. 1943. 56–63.

- Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos*: Néprajzi gyűjtések és a magyar babonaszótár terve. Néprajzi Értesítő, 1939. XXXI. 111–118.
- Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos*: Részletek a készülő babonaszótárból. Ethn., LI. 1940. 195–210., 321–336.
- Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos*: Mutatvány a magyar szokás- és babonaszótárból. Néprajzi Értesítő, XXXII. 1940. 78–87.
- Szente Arnold*: A Lenda-vidék néprajza. Ethn., IX. 1898. 62–72.
- Szigeti György*: Az apátfalvi nép táplálkozása. In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, 1971. 1. Szeged, 1971. 211–229., 1972/73. 1. Szeged, 1974. 131–153.
- Szilágyi Miklós*: A mezővárosi közösség és néphagyomány. In: Mezőberény története (szerk.: Szabó Ferenc), II. Mezőberény, 1973. 179–225.
- Sztancsek József*: Privigyé vidékén gyűjtött babonák, babonás szokások és házi gyógyszerek. Ethn., XIX. 1908. 99–105., XX. 1909. 243–244., 294–300., 357–362.
- Sztripszky Híador–Bilák Izidor*: Dolha és vidékének néprajza (I–II.). Néprajzi Értesítő, XVI. 1915. 129–148., XVII. 1916. 141–158.
- Szűcs Sándor*: Táltosok és boszorkányok a Nagysárréten. Ethn., XLVII. 1936. 39–48.
- Szűcs Sándor*: Boszorkánytörténetek a Nagysárrétről. Ethn., XLVII. 1936. 151–155.
- Szűcs Sándor*: Javások a Nagysárréten. Ethn., LII. 1941. 265–274.
- Tábori György*: A mezőberényi szlovákok népszokásai. In: Mezőberény története (szerk.: Szabó Ferenc), II. Mezőberény, 1973. 391–407.
- Tábori György*: A szeghalmi nép ruházkodása a 19–20. század fordulóján. In: Szeghalom. Történeti, néprajzi és földrajzi tanulmányok (szerk.: Miklya Jenő–Szabó Ferenc). Szeghalom, 1979. 643–671.
- Tábori Hajnalka, Csapóné*: A szeghalmi paraszti lakáskultúra változásai a 20. század első felében. In: Szeghalom. Történeti, néprajzi és földrajzi tanulmányok (szerk.: Miklya Jenő–Szabó Ferenc). Szeghalom, 1979. 595–641.
- Tafferner Antal*: Vértesboglár. Egy hazai német település leírása. Német néprajz-tanulmányok, II. Bp., 1941.
- Takács Béla*: A telkibányai keménycserépgyár parasztedényei. Néprajzi Értesítő, XLIV. 1962. 163–202.
- Tálas István*: Kiskunság. Bp., 1977.
- Tárkány Szűcs Ernő*: Mártély népi jogélete. Régi magyar jog. Jogtörténeti és népi jogi tanulmányok, 1. Kolozsvár, 1944.
- Tarnóczy István*: Az Alföldön divatozó babonák. Vasárnapi Újság, 1866. 154–155.
- Tauffer Vilmos*: A bábaoktatás története egyetemünkön. In: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi karának múltjából és jelenéből (szerk.: Hőgyes Endre). Bp., 1896. 340–355.
- Temesváry Rezső*: A bábamesterség Magyarországon 100 év előtt. Bp., 1898.

- Temesváry Rezső*: Előítéltetek, népszokások és babonák a szüléset körében Magyarországon. Bp., 1899.
- Tessedik Sámuel*: Szarvasi nevezetességek, azaz Szarvas mezőváros gazdasági krónikája. A Magyarságtudomány Könyvei, I. Bp., 1938.
- Tímaffy László*: Szigetközi krónika.² Győr, 1975.
- Tímaffy László*: Szigetköz. Bp., 1980.
- Tomeš, Jozef*: Spoločenský a rodinný život. In: Hornačko. Život a kultúra lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých (Red.: *Florenc, Václav-Holý, Dušan-Jeřábek, Richard*). Brno, 1966.
- Tóth Ferenc*: A néphit és népszokások rendszere Ürményházán a szerelemtől a keresztelőig. A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, VII. évfolyam. 1975. 23–24. szám 117–145.
- Tóth István*: Kiskunfőlegyházi néphiedelmek. Ethn., XVII. 1906. 229–232.
- Tóth István*: Délvidéki szerbek élete és szokásai. Pécs, 1942.
- Török Gábor*: Kik Szeder Fábián palócai? Magyar Nyelvőr, 85. 1961. 87–91.
- Török Károly*: Magyar alföldi népszokások, III. Keresztelési szokások. In: Magyarország képekben (szerk.: *Nagy Miklós*), I. Pest, 1867. 186–187.
- Tragor Ignác*: Az emberi élet Vácán és vidékén az őskortól napjainkig. Vác, 1936.
- Trencsény Lajos*: Babonák az Alföldről. Ethn., I. 1890. 345–350.
- Ujváry Zoltán*: A szokáskutatás néhány terminológiai kérdése. Műveltség és Hagyomány, V. 1963. 145–153.
- Ujváry Zoltán*: Az egyén szerepe a népszokásokban. Ethn., LXXVI. 1965. 501–520.
- Ujváry Zoltán*: Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. Műveltség és Hagyomány, XI. 1969. 3–282.
- Ujváry Zoltán*: A népszokások változásáról. In: *Ujváry Zoltán*, Népszokás és népköltészet. Válogatott tanulmányok. Debrecen, 1980. 61–85.
- Václavík, A.*: Genese obřadných plachet, koutniče a úvodnice. In: Franku Wollmanovi k sedmedesátinam. Praha, 1958. 482–529.
- Vahot Imre*: Kecskemét és a kecskeméti puszták. In: Magyarország és Erdély képekben (szerk.: *Kubinyi Ferenc-Vahot Imre*), I. Pest, 1853. 83–126.
- Vajda Mária*: „Azér’ élünk, hogy szeressünk!” (Öszinte vallomások a régi paraszti szerelmi életről.) Forrás, X. 1978. 5–6. szám 4–14.
- (Vajkai) Wagenhuber Aurél*: Rándulás és mérés. Ethn., XLVII. 1936. 294–298.
- Vajkai-Wagenhuber Aurél*: Adatok a Felföld népi orvoslásához. Ethn., XLVIII. 1937. 140–154.
- Vajkai-Wagenhuber Aurél*: Adatok az Alsó-Hernádvölgy és az abaúji Cserhát népi építkezéshez. Néprajzi Értesítő, XXIX. 1937. 263–273.
- Vajkai Aurél*: Hiedelmek egy kézirat oszlovi könyvben. Ethn., LII. 1941. 111–117.

- Vajkai Aurél*: Népi orvoslás a dunántúli búcsújárárhelyeken. Bp., 1942.
- Vajkai Aurél*: Népi orvoslás a Borsavölgyében. Erdélyi Tudományos Intézet. Borsavölgyi Kutatások. Kolozsvár, 1943.
- Vajkai Aurél*: A magyar népi orvoslás kutatása. Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Bp., 1948.
- Vajkai Aurél*: Élet a csereszegtomaji házban. Ethn., LIX. 1948. 54–72.
- Vajkai Aurél*: A Bakony néprajza. Bp., 1959.
- Vajkai Aurél*: Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza. Bp., 1959.
- Vajkai Aurél*: Balatonmellék. Bp., 1964.
- Vakarc Kálmán*: A torontálmezei német keresztelők. Néprajzi Értesítő, IX. 1908. 203–209.
- Valentényi György*: A kiskárpáti tót nép élete, viselete és szokásai. Ethn., XX. 1909. 36–47., 106–112.
- Vámszer Géza*: Szakadát. Egy szebenmegyei magyar szórvány. Kolozsvár, 1940.
- Varga Ignác*: Vépi népszokások, babonák stb. Ethn., XXXI. 1920. 94–100.
- Varga János*: A csök. Vasárnapi Újság, 1875. 585.
- Varga János*: A babonák könyve. Arad, 1877.
- Varga Marianna*: Nógrád megyei palóc textilek. In: Népművészeti Akadémia, II. Néprajzi előadások (szerk.: *Varga Marianna*). Bp., 1977. 193–214.
- Varga Róza, Mátraié*: Szarvasvidéki babonák. Ethn., XIX. 1908. 159–165., XX. 1909. 113–116.
- Varga Róza, Mátraié*: Adalékok a nógrádmezei magyarság néphitéhez. Ethn., XXI. 1910. 115–117.
- Vargyas Lajos*: Adatok a csepelszigeti Makád néphitéhez. Ethn., LV. 1944. 147–153.
- Vargyas Lajos*: Adatok a makádi néphitéhez. Ethn., LVI. 1945. 60–65.
- Vécsey Ágoston*: Néprajzi adatok Tisza-Roff környékéről. Ethn., VIII. 1897. 445–451.
- Veres Jenő*: Fejezetek a szülészet fejlődésének történetéből Kárpát-Ukrajnában a XIX. században. Orvostörténeti Közlemények, 60–61. 1971. 133–157.
- Veres Samu*: A nép hajdani orvosi tudománya. Ethn., III. 1892. 60–64.
- Versényi György*: Adalékok a gyermekről való magyar néphithez. Ethn., V. 1894. 110–117.
- Versényi György*: Erdélyi népmondák. Ethn., XII. 1901. 125–127., 219–221., 266–272., 315–320.
- Viski Károly*: Etnikai csoportok, vidékek. Bp., 1938.
- Wagenhuber A.*: ld. *Vajkai Aurél*
- Wagner Aladár*: Népszokások Nagy-Bakónak vidékén. Ethn., VI. 1895. 313–320.

- Weihart Gabriella*: Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon 1600–1630. Bp., 1911.
- Wlislöcki Henrik*: Czigány tolvajlási babonák. Ethn., II. 1891. 394–398.
- Wlislöcki Henrik*: Fára aggatott fogadalmi rongyok a magyar néphitben. Ethn. V. 1894. 320–326.
- Wlislöcki Henrik*: A sokaczk néphit köréből. Ethn., VII. 1896. 289–296.
- Zay Anna*: Herbárium, 1718. Folia Rákócziána, 2. Nyíregyháza, 1979.
- Zentai Tünde*: Nádudvari sírjelek. Ethn., LXXXIII. 1972. 305–309.
- Zentai Tünde*: A kísértet és visszajáró halott epikus megjelenítése az Ormányságban. In: A Janus Pannoniusz Múzeum évkönyve, XIV–XV. 1969–70. Pécs, 1972. 297–308.
- Zólyomi József*: Észak-Cserhát állattartásának másfél százada. Doktori értekezés. Kézirat (275 p.). PMNA: 624.
- Zólyomi József*: Észak-Cserhát állattartásának másfél százada. Agrártörténeti Szemle, X. 1968. 439–478.
- Zólyomi József*: Nógrád megye népi építkezése a levéltári források alapján (1700–1850). In: Nógrád megyei múzeumi közlemények, 20. Salgótarján, 1974. 5–74.
- Zólyomi József*: Adatok Nógrád megye parasztságának XVIII–XIX. századi történetéhez. In: Nógrád megyei múzeumok évkönyve, I. Salgótarján, 1975. 95–125.
- Zólyomi József*: hozzászólása. In: (Az 1976. december 12–13-án megtartott palóc tanácskozás anyaga) Nógrád megyei múzeumok évkönyve, III. Salgótarján, 1977. 26–29.
- Zólyomi József*: A Mailáth-uradalom cselédeinek lakáskultúrája a két világháború között. In: Nógrád megyei múzeumok évkönyve, IV. Salgótarján, 1978. 201–225.
- Zólyomi József*: A Mailáth-uradalom cselédeinek viselete a két világháború között. In: Nógrád megyei múzeumok évkönyve, V. Salgótarján, 1979. 199–226.
- Zólyomi József*: Az emberi élet fordulóihoz és a naptári ünnepekhez fűződő szokások a Mailáth-uradalom cselédeinél a két világháború között. In: Nógrád megyei múzeumok évkönyve, VI. Salgótarján, 1980. 251–295.
- Zöldi Pál*: A kisgyermek nevelése a szegény családokban Topolyán 1900 körül. Ethn., LXXXV. 1974. 513–519.
- Zsova Ilona*: Népies gyógyítás a Bodroghözben. In: Abaúj és Zemplén népéletéből (szerk.: Kováts Dániel). Sátoraljaújhely, 1971. 366–375.
- n.n.* (Vétkes babona) Vasárnapi Újság, 1858. 119.
- n.n.* Gömörmege népe. In: Magyarország képekben (szerk.: Nagy Miklós), II. Pest, 1868. 138–147.
- n.n.* Hírlapokból. Ethn., III. 1892. 45.

*A balassagyarmati Palóc Múzeum Néprajzi Adattárából felhasznált
kézíratos adatgyűjtések*

- PMNA: 61. Népszokások, népdalok. Drégelypalánk, Nógrád (Hont) m. *Manga János*, 1952.
- PMNA: 73. Helytörténeti és néprajzi adatok. Órhalom, Nógrád m. *Havassy László, Kiss Emilné*, 1952.
- PMNA: 90. Jelesnapi szokások. Litke, Nógrád m. *Borovy József*, 1952.
- PMNA: 91. Népszokások. Ipolytarnóc, Nógrád m. *Borovy József*, 1952.
- PMNA: 92. Népszokások. Mihálygerge, Nógrád m. *Borovy József*, 1952.
- PMNA: 99. Népviselet, vegyes néprajzi adatok. Órhalom, Nógrád m. *Varga Marianna*, 1952.
- PMNA: 100. Népviselet, vegyes néprajzi adatok. Hügyag, Nógrád m. *Varga Marianna*, 1952.
- PMNA: 108. Közösségi élet új formaváltozásai munkamódszerben, életformában. Pályázat. Érsekvadkert, Nógrád m. *Földessy Józsefné*, 1954.
- PMNA: 134. Népi orvoslás, málnatermesztés, táplálkozás. Bernecebaráti, Szob, Nagymaros, Pest (Hont) m. *Fehér Julianna*, 1958.
- PMNA: 151. Vegyes néprajzi gyűjtés. Órhalom, Nógrád m. *Róna-Tas András*, 1953.
- PMNA: 185. Húsvét Bánkon régen és ma. Pályázat. *Körner Tamás*, 1964.
- PMNA: 242. Néphit, gyógyítás. Órhalom, Hügyag, Csitár, Iliny, Nógrád m. *Diószegi Vilmos*, 1961.
- PMNA: 251. Szokások, népi játék. Dejtár, Nógrád m. *Földessy Józsefné*, 1953.
- PMNA: 291. Lakodalmi szokások. Érsekvadkert, Nógrád m. *Zólyomi József*, 1967.
- PMNA: 329. Lakodalmi szokások. Órhalom, Nógrád m. *Zólyomi József*, 1967.
- PMNA: 741–76. Születés körüli szokások, hiedelmek. Érsekvadkert, Nógrád m. *Vanya Nóra*, 1976.
- PMNA: 742–76. Születés körüli szokások, hiedelmek. Érsekvadkert, Nógrád m. *Bartha Anikó, Harsányi Erika*, 1976.
- PMNA: 772–78. Adatok a keresztelői szokásokhoz. Ipolyvarbó (Vrbovka), Csehszlovákia (Nógrád m.). *Zólyomi József*, 1975.

BRÄUCHE UND GLAUBENSARTEN IN VERBINDUNG MIT DER GEBURT ENTLANG DES FLUSSES IPOLY

Die vorliegende Arbeit setzt bei der ungarischen Forschungsgeschichte zum Brauchtum um die Geburt ein. Danach gibt der Verfasser einen Ausblick auf die verwandten Wissenschaften, beziehungsweise auf die von der geographischen Lage des Sammelgebietes her am ehesten in Frage kommende slowakische ethnographische Literatur.

Hieraufhin werden das Sammelgebiet und seine Bewohner vorgestellt. Die bäuerliche Bevölkerung aus dem sich an der nördlichen Landesgrenze entlagzichenden Ipolytal kann nicht als eine zusammengehörige ethnographische Einheit betrachtet werden. Zur Zeit der Türkenkriege und später im Verlauf der Neuansiedlungen hat sich die Einwohnerschaft zu einem Grossteil gewandelt. Neben der Mehrheit an ungarischen Katholiken liessen sich hier auch vor allem evangelische Slowaken nieder. Von gesellschaftlichem und allgemeinrechtlichem Aspekt her zählen die untersuchten Dörfer zu den Leibeigenendörfern, allein der Komitatssitz Balassagyarmat steht im Range einer Stadt. Was die Bewirtschaftung angeht, so ist diese Gegend im wesentlichen bis zum zweiten Weltkrieg hinter der Gesamtentwicklung des Landes zurückgeblieben. Dies trug einerseits zur Konservierung der herkömmlichen Wirtschaftsweise und der herkömmlichen Lebensform bei. Andererseits verarmten die Bauern hier immer stärker. In der von dem Gedächtnis eingrenzbaren Periode gliederte sich die dörfliche Bevölkerung des Ipolytales in drei Gesellschaftsschichten. In lebensweise und Bräuchen lieferten die am meisten begüterten Familien das Muster. Bei ihnen und bei der Mittelbauernschicht ist bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts die Institution der sog. Grossfamilie anzutreffen, welche das Familienbetriebsorgan bedeutete und mehrere Generationen, mehrere Familienkerne in sich vereinte. Die arme Schicht war durch die einfache oder nukleale Familienform gekennzeichnet. Von der Jahrhundertwende an gab es immer weniger die Möglichkeit, den bäuerlichen Besitz durch Käufe zu vergrössern. So traten die von materiellen Aspekten geleitete Partnerwahl und die Minderung der Kinderzahl in den Vordergrund. Ein Teil der Kleinbesitzer

und der Besitzlosen orientierte sich auf die Industrie in der Komitats- bzw. Landeshauptstadt.

Die hauptsächlichen Zielsetzungen des Verfassers im Verlauf der Forschung:

1. Komplexe Annäherung an den Themenkreis.
2. Registrierung der zeitlichen Veränderungen.
3. Klärung der differenzierenden Rolle des Wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Hintergrundes.
4. Gegenüberstellung der bezüglichlichen Moralnormen, der Praxis und der moralischen Bewertung.

In der Vorarbeit untersuchte der Verfasser eingehend, auf was für einem biologischen und gefühlsmässigen Niveau und mit was für Erfahrungen die Bauersfrauen dieser Gegend die mit der Mutterschaft verbundene, von psychischem und gesellschaftlichem Standpunkt her bedeutsame Zustandveränderung erlebten. Ein gesondertes Kapitel ist der Praxis der frühen Ehebindung und der die Gefühle kaum in Betracht ziehenden Partnerwahl gewidmet. Der Verfasser setzt sich mit dem Sexualleben vor der Ehe auseinander. Bei der Erschliessung dieses noch so wenig erforschten Themas stellt der Verfasser den Lebensweg von ausserehelich geschwängerten Mädchen, ihre mögliche Position in der Gesellschaft des Dorfes dar, wobei er auch auf die ungesetzlich geborenen Kinder eingeht. Einer tiefgehenden Untersuchung werden die möglichen Quellen der Kenntnisse in Verbindung mit dem Eheleben und der Mutterschaft sowie deren Überlieferung unterzogen.

Für die oft auch biologisch noch nicht ausgereiften, gefühlsmässig kaum an ihren Mann gebundenen, unerfahrenen jungen Frauen bedeutete die Schwangerschaft eine Zeit voller Angst und Bangen, welche von der Familie und der weiteren Gemeinschaft kaum gelindert wurden. Der Grund hierfür ist in der mit der Vermehrung einhergehenden, ökonomisch motivierten Auffassung zu suchen. Gut veranschaulicht wird dies durch die Untersuchung der quantitativen Seite der Geburtenregelung. Obgleich niemand die Notwendigkeit von Nachfolgern in Frage stellt, hält jeder, was das Mass der Vermehrung angeht, – wenn auch zeitlich und der Schichtung nach mit abweichenden Begründungen – die niedrige Kinderzahl für vorteilhaft. So kam es, dass man im Dorf auf kinderreiche Familie herabsah. Zur negativen Geburtenregelung mit magischen Mitteln gibt es nur wenig Angaben. Unter den wirksameren Verfahren wurden von den Frauen die Abstinenz und auf Erfahrungen beruhende, die Abtreibung fördernde mechanische Verfahren angewendet. Zu drastischen Methoden der Fruchtabtreibung und früher zu Kindermord kam es jedoch nur selten. Unter den Männern zeigt sich der Coitus interruptus als verbreitet. Infolge der wirtschaftlichen Rückschrittlichkeit dieser Gegend bildete sich bei der bäuerlichen Bevölkerung erst zu Beginn dieses Jahrhunderts das Bedürfnis nach Geburteneinschränkung heraus.

In jener Zeit wurde dies vorwiegend in Städten, wenn auch auf illegale Weise, unter Beihilfe von Hebammen und Ärzten schon praktiziert. Die wohlhabenderen Bauern nutzten diese Möglichkeiten auch zusehends aus, sodass bei dieser Schicht die Kinderzahl plötzlich abfiel. Einen ganz spezifischen Hintergrund zu dieser Frage liefert die Aufdeckung der normativen und bewertenden Seite der mit der Geburtenregelung verbundenen volkstümlichen Moral. – Reicher ist das Material zur positiv angestrebten Geburtenregelung. Ihre Knotenpunkte: Versicherung der Fruchtbarkeit bei der Hochzeit, Konservierung der Schwangerschaft dadurch, dass alle Spiesegelüste der Schwangeren unbedingt erfüllt werden. – Der Volksglaube kennt auch die qualitative Geburtenregelung. Man meinte, das Geschlecht des Kindes, seine Eigenschaften und sein späteres Geschick durch verschiedene magische Handlungen beeinflussen zu können, beziehungsweise bemühte man sich auf diese Weise, Geburtsabnormitäten (unter diesen lag besonderes Gewicht auf dem sog. Muttermal) zu verhindern.

In der untersuchten Periode wurden die magischen Bräuche jedoch immer mehr in den Hintergrund gedrängt, beziehungsweise, nur ihre symbolische Bedeutung blieb erhalten. Die Schwangerschaft brachte keinerlei Veränderung im Alltagsleben der Frauen. Sie selbst stimmten mit den Anforderungen überein: sie arbeiteten ebenso wie vorher, es kamen ihnen keine Vorrechte in der Ernährung zu, um die gesundheitlichen Veränderungen durch ihren Zustand kümmerte sich niemand.

Die Geburt war kaum mit Vorbereitungen verbunden. Ende des vergangenen Jahrhunderts kam die Schwangere oft auf dem auf den Boden gestreuten Stroh nieder, und auch danach wurde nicht viel Sorge auf die Hygiene des Mutterbettes verschwendet. Am Geburtsablauf hatten teil: die Hebamme, die Mutter der Gebärenden, ausserdem ihre Schwiegermutter oder eine andere ältere Frau aus der Verwandtschaft. In der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen wurde die Geburt schon meist von Hebammen geleitet, die einen Lehrgang absolviert hatten. Meistens geschah die Niederkunft im Liegen, doch gibt es auch Beispiele dafür, dass im Sitzen und auch stehend geboren wurde. Selbst die Erinnerung an die magische Erleichterung der Geburt scheint in unseren Tagen verloren gegangen zu sein. Auch religiöse Beziehungen haben keine brauchähnlichen Formen angenommen. Nachdem das Kind auf die Welt gekommen war, galt es als erstes, die Mutter medizinisch zu versorgen. Die sich an die Plazenta anknüpfenden Glaubensarten sind verhältnismässig intensiv geblieben. In den ersten beiden Jahrzehnten des Jahrhunderts wurde der Brauch des sog. Zeltbettes allmählich vernachlässigt. Sien Wesen bestand darin, dass die liegestatt der Wöchnerin mit einem verzierten Bettuch gegen das Böse abgeschirmt wurde. – In der Versorgung des Neugeborenen kam in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen vor der praktischen Seite noch immer der magischen ein grösseres Gewicht zu. Der Geburtsakt war Sammelpunkt preventiver Vorstellungen und Aktionen.

Den Ausgangspunkt einer dieser Gruppen bildete der Glaube, dass aller Anfang die Zukunft in sich trägt. Eine andere Gruppe konzentrierte sich darauf, das Böse fernzuhalten. Hier knüpft das Thema an den Glaubenskreis um Schamane und Schwarzkünstler. Besondere Bedeutung wurde dem ersten Bad, der Fruchtblase und der Nabelschnur zugesprochen. — Der Verfasser geht auch auf den Tod bei der Geburt, die totgeborenen Kinder (auf die ungetauft verstorbenen Kinder) und die mit ihnen verbundenen Glaubensarten sowie auf die eigenartigen Umstände bei der Beerdigung dieser Personen ein.

Nach der Geburt traten das Neugeborene und seine Mutter in den Mittelpunkt der Aufmerksamkeit einer engeren und weiteren Gemeinschaft, was sich in wirklicher, konkreter Hilfe äusserte. Die medizinische Betreuung war Sache der Hebamme. Die richtige Ernährung der Wöchnerin wurde durch die regelmässig gebrachten Speisen der Gevatterin gesichert, wobei sich dieser Brauch schon stark formalisiert hatte. Für die Familienglieder und in nuklealen Familien für die Verwandten oder Nachbarn war es selbstverständlich, der Wöchnerin zur Hand zu gehen. Das Hauptziel von magischen Vorschriften und Bräuchen, die für die Zeit des Wochenbettes galten, war es, das Böse fernzuhalten. Andererseits hatten sie ihre Wurzeln darin, dass die Wöchnerin unrein ist, und selbst ohne böse Absicht Schaden anrichten kann. Diese Überlieferungen haben sich verhältnismässig lange erhalten, wobei auch jener Umstand, dass die Mutter in dieser Zeit nur von Frauen umgeben war, eine Rolle spielt. Das Wochenbett fand sein Ende in der kirchlichen Zeremonie der Mutterweihe, zu welcher auch einige Gäste geladen wurden. Dann wurde auch das Neugeborene beschenkt.

Die Taufbräuche können nur unter eingehender Aufdeckung der gesellschaftlichen Verknüpfungen richtig interpretiert werden. Hierbei war die Familie eine bestimmende Determinante. Auch an die Frage der Wahl der Pateneltern muss vom Gesellschaftlichen her herangegangen werden. Der herkömmlichen Praxis nach wurden am häufigsten ein Jugendfreund des Mannes und dessen Frau als Paten gebeten. Dies geschah in recht feierlicher Form. Es war auch Brauch, ein reicheres Ehepaar, als man selber war, als Paten zu bitten. Die Gevatterschaft durfte nicht ausgeschlagen werden, und es gehörte sich auch, sie zu erwidern. Alle Kinder einer Familie hatten die gleichen Pateneltern. Veränderungen traten hier erst zwischen den beiden Weltkriegen ein, als man dazu überging, die Pateneltern unter nahen Blutsverwandten zu wählen.

Die Bräuche um die Kindtaufe zeigen mehr oder weniger starke Abweichungen in Zeit und Raum, beziehungsweise der Religion und dem wirtschaftlichen Status nach. Beim erstgeborenen Sohn war man um besondere Feierlichkeit behümt. Dies kommt am deutlichsten beim Taufmahl zur Geltung. Das eingehend aufgedeckte

Material liefert gute Beispiele dafür, wie zusammengesetzt der Inhalt der Gesamtheit der Täufler war. Die auf die Reinigung ausgerichtete religiöse Zeremonie lieferte gleichzeitig Gelegenheit, ältere, vor allem preventive, das Böse abwahrende Bräuche auszuüben. Andersherum symbolisiert die Taufe die Aufnahme des Neugeborenen in die Kirche, die Familie und die Dorfgemeinschaft. Zu diesem Zeitpunkt tritt das scheinbare Verwandtschaftsverhältnis zwischen Kind und Pateneltern, und beim Erstgeborenen zwischen Eltern und Pateneltern in Kraft. All dies läuft in einem feierlichen Rahmen ab, der gleichzeitig Anlass zu allgemeinem Vergnügen ist.

Im weiteren zählt der Verfasser jene Pflichten auf, die den Pateneltern obliegen, und vom Patenkind nicht in jeder Weise erwidert werden müssen. Zusammengesetzter und inhaltsreicher war die Beziehung zwischen den Gevätern.

Die Geburt des Kindes trug zur Veränderung des Status der Frau innerhalb der Familie und des Ehepaars innerhalb von Familie und Dorf bei. Dies offenbarte sich in unterschiedlicher Form.

Sliesslich wird die Säuglingsversorgung bei den Bauersleuten vorgestellt. Neben den praktischen Leistungen des Stillens, Badens, Windelns und Wickelns macht der Verfasser auch mit den sich hier anknüpfenden magischen Bräuchen und Glaubensarten bekannt. Es wird auf die Bekleidung von Säugling und Kleinkind eingegangen sowie auf die Kindermöbel. Dann wird über die Stellung des Säuglings innerhalb der Familie und die gesellschaftliche Auswirkung seiner Betreuung gesprochen. Schliesslich werden die Glaubensarten und Bräuche, die mit dem bösen Blick verbunden sind und sich bis in jüngste Zeit intensiv erhalten haben, vorgestellt.

In der Zusammenfassung ist der Verfasser darum bemüht, anhand des rezenten Materials allgemeinere Schlussfolgerungen zu ziehen: Gesichtspunkte sind hier:

1. Der Platz des Traditionskreises der Geburt in der Gesamtheit der Volkskultur, Aufgrund des gesammelten Materials die zeitlichen Veränderungen in der Struktur des Traditionskreises.
2. Die Bedeutung der Geburt in der Relation der Familie. Der Wert des Kindes in der Familie.
3. Die ökonomische und gesellschaftliche Einbettung des gesammelten Materials.
4. Die Eingliederung der Überlieferungen aus dem Ipolytal in das Landesbild. Details mit ethnischen Spezifika.

INHALT

EINLEITUNG	5
LITERARISCHE VORAUSSETZUNGEN, FORSCHUNGSUMSTÄNDE	41
BRÄUCHE VOR DEM GEBURT DES KINDES	78
Lebensalter der Eheanwärter	78
Durchsetzen von Gefühlen bei der Partnerwahl	81
Liebesleben vor der Ehe	85
Gefallene Mädchen	90
Quellen zum rationalen Wissen und Eheleben und Mutterschaft	101
GEBURTENREGELUNG	118
Sehnsüchte und Absichten. Meinung der Gemeinschaft	118
Negative Mittel ihrer Verwirklichung	123
Positive Mittel ihrer Verwirklichung	134
Geschlecht des Kindes	137
Geburtsabnormitäten	140
Sonstige qualitative Absichten	144
SCHWANGERSCHAFT	155
Die Schwangere in der Gemeinschaft	156
Die Lebensweise der Schwangeren	158
GEBURT	167
Vorbereitungen	167
Ablauf	170
Versorgung der Mutter	172
Abgeschirmtes Bett	174
Versorgung des Neugeborenen	176
Geburten mit tragischem Ausgang	181
DAS KINDBETT	195
Die Wöchnerin und die Gemeinschaft	195

Medizinische Versorgung	195
Die Ernährung der Wöchnerin	197
Übernahme von Arbeiten der Wöchnerin	204
Magische Bezüge	206
Mutterwiche	208
DIE TAUFE	220
Namensvergebung	220
Die offizielle Anmeldung der Geburt	225
Wahl der Pateneltern	225
Die Taufe	231
Täufling und Pateneltern	252
Beziehung zwischen den Gevattern	259
DAS SÄUGLINGSALTER	277
Gesellschaftliche Auswirkung der Kindesgeburt	277
Die Säuglingsversorgung	278
Das Stillen	279
Das Baden	285
Das Windeln	187
Die Bekleidung	189
Das Wickeln	294
Die Wiege, das Einschläfern	297
Der Säugling auf dem Feld	301
Das Kleinkind in der Entwicklung	304
Der böse Blick	307
ALLEGEMEINE LEHREN	333
Literatur	341

BEVEZETÉS	5
IRODALMI ELŐZMÉNYEK ÉS KUTATÁSI KÖRÜLMÉNYEK	41
SZOKÁSOK A GYERMEK SZÜLETÉSE ELŐTT	78
A házasulandók életkora	78
Érzelmek érvényesülése a párválasztásban	81
Szerelmi élet a házasság előtt	85
Megesett lányok	90
A házasélettel, anyasággal kapcsolatos racionális ismeretek forrásai	101
SZÜLETÉSSZABÁLYOZÁS	118
Vágyak, törekvések. A közösség véleménye.	118
A realizálás negatív eszközei	123
A realizálás pozitív eszközei	134
A gyermek neme	137
Születési rendellenességek	140
Egyéb kvalitatív törekvések	144
TERHESSÉG	155
Állapotos asszony a közösségben	156
A terhes asszony életmódja	158
SZÜLÉS	167
Előkészületek	167
Lefolyása	170
Az anya ellátása	172
Sátoros ágy	174
Az újszülött ellátása	176
Tragikus kimenetelű szülések	181
GYERMEKÁGY	195
Gyermekegys asszony és a közösség	195

Egészségügyi ellátás	195
A gyermekágyas táplálása	197
A gyermekágyas munkáinak átvállalása	204
Mágikus vonatkozások	206
Avatás	208
KERESZTELŐ	220
Keresztnevéadás	220
A születés hivatalos bejelentése	225
A keresztszülők kiválasztása	225
Keresztelő	231
Keresztszülő és keresztgyermek	252
Komák kapcsolata	259
CSECSEMŐKOR	277
A gyermek születésének társadalmi vetülete	277
○ Csecsemőgondozás	278
Szoptatás	279
Fürdetés	185
Pelenkázás	287
○ Ruházat	289
Pólyázás	294
Bölcső, altatás	297
○ Csecsemő a mezőn	301
A fejlődő kisgyermek	304
Szemmelverés	307
ÁLTALÁNOS TANULSÁGOK	333
Irodalom	341

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA
Publikation des Lehrstuhls für Volkskunde der Universität
Lajos Kossuth zu Debrecen

1. UJVÁRY Zoltán: A temetés paródiája (*Die Parodie auf das Begräbnis*). Debrecen, 1978.
2. DOBROSSY István: Dohánytermesztés a Nyírségben (*Tabakanbau der Nyirgend*). Debrecen, 1978.
3. KUNT Ernő: Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban (*Friedhöfe in den Dörfern der Aggtelek-Karstgegend*). Debrecen, 1978.
4. SZABÓ László: A magyar rokonsági rendszer (*Das ungarische Verwandtschaftssystem*). Debrecen, 1980.
5. BARTHA Elek: A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban (*Die ethnographische Untersuchung des Glaubenslebens in einem zempléner Dorf*). Debrecen, 1980.
6. DÁM László: Lakóházak a Nyírségben (*Wohnhäuser in der Nyirgend*). Debrecen, 1982.
7. SZALAY Emőke–UJVÁRY Zoltán: Két fazekas falu Gömörben (*Zwei Töpferdörfer in Gömör*). Debrecen, 1982.
8. FARKAS József: Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához (*Einige Kapitel zur Wirtschaftsethnographie des Marschgebietes von Ecsed*). Debrecen, 1982.
9. DOBROSSY István–FÜGEDI Márta: Termelés és életmód (*Produktion und Lebensweise*). Debrecen, 1983.
10. SZABADFALVI József: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből (*Studien zum ungarischen Hirtenum*). Debrecen, 1984.
11. BÖDI Erzsébet: Egy magyarországi lengyel falu táplálkozása (*Die Ernährungsweise in einem Polendorf in Ungarn*). Debrecen, 1984.
12. ERDÉSZ Sándor: Kigyókultusz a magyar néphagyományban (*Schlangenkult im ungarischen Volksüberlieferung*). Debrecen, 1984.
13. SZALONTAI Barnabás: Nyírbátor népi építészete (*Die Volksarchitektur von Nyirbátor*). Debrecen, 1984.
14. BARTHA Elek: Házkultusz. A ház a magyar folklórban (*Hauskult. Das Haus in der ungarischen Folklore*). Debrecen, 1984.
15. PETERCSÁK Tivadar: Népszokások Filkeházán (*Volksbrauche in Filkeháza*). Debrecen, 1985.
16. KÖRNYEINÉ GAÁL Edit: Az első világháború emlékei a népi kéziratos forrásokban és a szájhagyományban (*Erinnerungen an den ersten Weltkrieg in volkstümlichen handschriftlichen Oellen und mündlichen Überlieferungen*). Debrecen, 1985.
17. VIGA Gyula: Kőmunkák egy bükkalji faluban (*Steinbruch- und Steinmetzarbeiten in einem Dorf am Fusse des Bükk Gebirges*). Debrecen, 1985.

Redakteur:
Zoltán Ujváry

Adresse:
Néprajzi Tanszék
Lehrstuhl für Volkskunde
Lajos Kossuth Universität
DEBRECEN, 10
Pobox 16.
H-4010
Ungarn

1967-1968
1969-1970

1971-1972
1973-1974
1975-1976
1977-1978
1979-1980
1981-1982
1983-1984
1985-1986

KLTE
86-511